ARNOLD REISMAN

NAZİZMDEN KAÇANLAR VE ATATÜRK'ÜN VİZYONU

Çeviren : Gül Çağalı Güven

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

2

TARİH

ARNOLD REISMAN
NAZİZMDEN KAÇANLAR VE ATATÜRK'ÜN VİZYONU

ÖZGÜN ADI
TURKEY'S MODERNIZATION
REFUGEES FROM NAZISM AND ATATÜRK'S VISION

COPYRIGHT © 2006 NEW ACADEMIA PUBLISHING

İNGİLİZCE ÖZGÜN METİNDEN ÇEVİREN
GÜL ÇAĞALI GÜVEN

© TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI, 2011
Sertifika No: 11213

EDİTÖR
GAMZE VARIM

GÖRSEL YÖNETMEN
BİROL BAYRAM

GRAFİK TASARIM UYGULAMA
TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI

1. BASKI: OCAK 2011

ISBN 978-605-360-078-7

BASKI
YAYLACIK MATBAACILIK
LİTROS YOLU FATİH SANAYİ SİTESİ NO: 12/197-203
TOPKAPI İSTANBUL
(0212) 612 58 60
Sertifika No: 11931

Bu kitabın tüm yayın hakları saklıdır.
Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak kısa alıntılar dışında gerek metin, gerek görsel malzeme yayınevinden izin alınmadan hiçbir yolla çoğaltılamaz, yayımlanamaz ve dağıtılamaz.

TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI
İSTİKLAL CADDESİ, NO: 144/4 BEYOĞLU 34430 İSTANBUL
Tel. (0212) 252 39 91
Fax. (0212) 252 39 95
www.iskultur.com.tr

Arnold Reisman

Nazizmden Kaçanlar ve Atatürk'ün Vizyonu

Çeviren: Gül Çağalı Güven

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

Hep yanımda olan Ellen'a.

İÇİNDEKİLER

Resimler IX
Önsöz XIX
Teşekkür XXV

Giriş 1

1
Atatürk'ün Üniversite Reformu 23

2
Göçmenler 39

3
İnşacılar 51

4
Korumacılar 71

5
Yaratıcılar 103

6
Toplumsal Reformcular 125

7
Şifacılar 161

8
Bilim İnsanları 223

9
Karşılaştıkları Sorunlar 297

10
II. Dünya Savaşı Çalkantıları 341

11
ABD'ye Göç Girişimleri 359

12
Yazışmalar 401

13
Hatıralar ve Ötesi 437

14
Yitirilen İvme, Kaçırılan Fırsatlar
Türkiye'nin Siyasaları ve Uygulamaları 495

Son Sözler 527

Sondeyiş 531

EK 1
İlk Üç Türk Üniversitesinin Çağdaş Görev Bildirileri 537
EK 2
Göçmen Profesörler ve Çalışma Alanlarının Listesi 541
EK 3
Ülkeler Arası Nicel Karşılaştırmalar 547

Kaynakça 551

Notlar 561

Dizin 605

Resimler

1 Atatürk Kültür Merkezi'nin Orijinal Maketi, Taksim Meydanı, İstanbul. XXIII

2 10 Mayıs 1933, Berlin'de kitaplar yakılıyor. 18

3 İstanbul Üniversitesi'nin Beyazıt Ana Kapısı, 1933 yılı civarı. 18

4 Dr. Philipp Schwartz. Berlin'deki Archives-Verein Müzesi ve oğlu Andrew Schwartz'ın (Acton, MA) izniyle. 19

5 İstanbul'daki Amerikan büyükelçisinin ABD dışişleri bakanına gönderdiği 10 Kasım, 1933 tarihli mektup. 20

6 Mektubun devamı. 21

7 Ankara'nın dışı. Tipik bir pazar gezisi. Bu sefer katılanlar *Reuter, Merzbacher, Eckstein* ve *Gerngross* aileleri. Dr. Eugen Merzbacher'in izniyle (Chapel Hill, North Carolina). 50

8 Sultan Ahmed Camisi, İstanbul. Sultan I. Ahmed'in başmimarı Mehmed Ağa tarafından 1609 ile 1617 yılları arasında yapılmıştır. 61

9 Sultan Ahmed Camisi'nin içi. 61

10 Margarete Schütte-Lihotzky. Berlin'deki Archives-Verein Müzesi'nin izniyle. 62

11 Schütte-Lihotzky'ye göre, solda kötü yerleştirilmiş mutfak dolapları ile sağda, randımanlı yerleştirilmiş kendi tasarımı. 63

12 Schütte-Lihotzky'nin Frankfurt Mutfağı: Plan ve Elevasyonlar. 64

13 Schütte-Lihotzky'nin Frankfurt Mutfağı: Eşölçülü. 65

14 Clemens Holzmeister. Berlin'deki Archives-Verein Müzesi'nin izniyle. 66

15 Genelkurmay Başkanlığı, Ankara. 66

16 Cumhurbaşkanlığı Köşkü. Atatürk, Türkiye'nin ilk cumhurbaşkanlığı konutunu tasarlaması için Holzmeister'i bizzat davet etti. 67

17 Merkez Bankası, Ankara. 68

18 Bruno Taut. Berlin'deki Archives-Verein Müzesi'nin izniyle. 68

19 Taut'un *Glasspavillion*'u, Köln. 69

20 Sultan I. Abdülhamid Çeşmesi. 69

21 Dolmabahçe Sarayı ana kapısı. Fotoğraf: Dick Osseman, Amsterdam, Hollanda. 70

22 İstanbul Arkeoloji Müzesi. 98

23 Georg Rohde (1899-1960). Berlin'deki Archives-Verein Müzesi'nin izniyle. 98

24 Manyas Gölü. Fotoğraf: Suzanne Leroy, Uxbridge, Birleşik Krallık. 99

25 Kelaynak. 100

26 14 Eylül 1937. Tıp Fakültesi dekanının üniversite rektörüne gönderdiği, Profesör Neville'in yerine geçecek kişinin belirlenmesi için fakülte komisyonunun toplanmasına ilişkin mektup. Bu göreve Kosswig öneriliyor. İstanbul Üniversitesi Personel Arşivi. 101

27 Ernst Praetorius. Berlin'deki Archives-Verein Müzesi'nin izniyle. 117

28 Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası, Ankara, 1996. 117

29 Carl-Ebert'in1944'te yönettiği bir operanın programı, Berlin'deki Archives-Verein Müzesi'nin izniyle. 118

30 *Madame Butterfly*'ın bir Carl Ebert prodüksiyonu, Ankara, 1942. Berlin'deki Archives-Verein Müzesi'nin izniyle. 119
31 Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası (CSO). 119
32 Amar Kuartet. 120
33 Eduard Zuckmayer. Berlin'deki Archives-Verein Müzesi'nin izniyle. 120
34 "Gerçek dostluk asla sarsılmaz" adlı Alman halk şarkısının Zuckmayer tarafından yapılan Türkçe çevirisi. Berlin'deki Archives-Verein Müzesi'nin izniyle. 121
35 Mimar C. Holzmeister'in suluboya bir resmi. Göreme'deki Barbara Kilisesi. 122
36 Village de Poivres. Leopold Levy, San Fransisco Güzel Sanatlar Müzesi'nin izniyle. 123
37 Ernst Reuter. Berlin'deki Archives-Verein Müzesi'nin izniyle. 156
38 Ernst Reuter, Ankara'da öğrencileri arasında. Berlin'deki Archives-Verein Müzesi'nin izniyle. 156
39 Alexander Rüstow, 1945. Berlin'deki Archives-Verein Müzesi'nin izniyle. 157
40 Gerard Kessler. 157
41 Umberto Ricci. Berlin'deki Archives-Verein Müzesi'nin izniyle. 158
42 Fritz Neumark, 1945. Matthias Neumark'ın izniyle. 158
43 Hikmet Küney, 1945. Küney ailesinin izniyle, İstanbul. 159
44 Ernst E. Hirsch. Berlin'deki Archives-Verein Müzesi'nin izniyle. 159
45 Hirsch–"Sağlık böyle korunmalıdır." Julius Hirsch'in bir karikatürü. İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi öğrenci yıllığı şakası. 201
46 Philipp Schwartz'ın eseri: *Tümörlerin Muhtelif Nevileri*, 1950 baskısı. 202
47 Wilhelm Liepmann, Berlin'deki Archives-Verein Müzesi'nin izniyle. 203
48 Dr. Frank'ın mezar taşı. Fotoğraf: Dr. Arın Namal, İstanbul. 203

49 Steinitz'in İstanbul'da yazıp, ABD'de yayımladığı bir makalenin başlığı ve yazarın imzası. *Journal of Clinical Investigation*, c. 19 (2), 1940, (299-305). 204
50 Alfred Erich Frank'ın önsözüyle, Kurt Steinitz'in *Klinik Laboratuvar Usulleri* başlıklı eseri, 1942. 204
51 Steinitz'in 1934 tarihli Türkçe kimlik kartının kopyası. İstanbul Üniversitesi Personel Arşivi. 205
52 Noma hastalığına yakalanmış bir çocuk. 206
53 1947'de yayımlanan bir Türk tıp dergisinin kapağı. Bu sayıda Dr. Eckstein'ın katkılarından söz ediliyor. 206
54 "Süt çocuğu ölümünün azlığından dolayı memleketi tebrik ederim" –Dr. [Albert] Eckstein. 207
55 Eckstein'in 1935'te çektiği bir köylü kadının fotoğrafı kullanılarak 1942'de basılan 10 Türk liralık banknot. 207
56 Prof. Eckstein'in Bolu'nun Bürmük Köyü'nde çektiği, 10 Türk Liralık banknota basılmış fotoğrafı. İstanbul'daki Goethe Enstitüsü'nün izniyle. 208
57 1939'da New York'taki Dünya Fuarı'nda, Türk Pavyonu'nda sergilenen bir fotoğraf. İstanbul'daki *Goethe* Enstitüsü'nün izniyle. 209
58 Eckstein'ın eseri, *Türkiyede nüfus siyasetine ve içtimai hijiene ait meseleler ile bunların çocuk hekiminin vazifesi noktai nazarından tetkiki.* 210
59 Ord. Prof. Albert Eckstein. Klaus Eckstein'in izniyle, Cambridge, Birleşik Krallık. 210
60 Dr. Albert ve Dr. Erna Eckstein ile Türk meslektaşları, 1949. Klaus Eckstein'ın izniyle, Cambridge, Birleşik Krallık. 211
61 "Çok sevgili hocamıza." Dr. Hellmann ile KBB stajyer doktorlarının 1937 tarihli bir fotoğrafı. Miriam (Hellmann) Schmidt'in izniyle, Hod Hasharon, İsrail. 211
62 Dr. Hellmann ve eski KBB stajyer doktorları. Bazıları askeri üniformalı. Miriam (Hellmann) Schmidt'in izniyle, Hod Hasharon, İsrail. 212
63 Joseph Igersheimer. Dr. Walter Igersheimer'in izniyle, Corvallis, Orlando. 213

64 Igersheimer'in Göz Kliniği'ndeki muayene odası. 1938 Tıp Fakültesi Yıllığı. 213
65 1935 yıllığında öğrencilerinin çizgileriyle Igersheimer. 214
66 Igersheimer'in, Dr. Murad Rami Aydın'ın çevirisiyle Türkçe yayımlanan ders kitabı *Göz Hastalıkları*'nın kapağı. Tıp Fakültesi 1938 Yıllığı. 215
67 Igersheimer, bazı ihtisas öğrencileri, stajyerleri ve klinik asistanlarıyla birlikte. 1938 Tıp Fakültesi Yıllığı. 216
68 Dr. Igersheimer'in, Tufts Üniversitesi Tıp Fakültesi'ne yaptığı iş başvurusuna eklediği eserler kaynakçasının birinci sayfası. Dr. Walter Igersheimer'in izniyle (Corvallis, Orlando ve Tufts Üniversitesi Arşivi). 217
69 Dr. Igersheimer'in eserler kaynakçasının ikinci sayfası. 218
70 Oto-Nöro-Öftalmoloji. Joseph Igersheimer ve G. Malouf, "Baş yaralanmalarında göz belirtileri." 219
71 *Cerrahi Endikasyonlar*, Nissen, ders kitabı, 1938. 220
72 Profesör Rudolf Nissen ve bazı stajyerleri. 220
73 Eduard Melchior. Berlin'deki Archives-Verein Müzesi'nin izniyle. 221
74 Profesör Melchior ve kendi yetiştirdiği Türk cerrahlardan bazıları, 1953. Berlin'deki Archives-Verein Müzesi'nin izniyle. 221
75 Rıza Şah 1934'te Türkiye'ye yaptığı resmi ziyaret sırasında Kemal Atatürk'le birlikte. Arşiv fotoğrafı. 222
76 Erwin Finlay Freundlich. İskoçya'daki St. Andrews Üniversitesi'nin izniyle. 273
77 E. Finlay Freundlich'in Türkiye'nin ilk teleskop aygıtını getirtmekte karşılaştığı bazı sorunlar. 274
78 Önceki sayfadan devam. İskoçya'daki St. Andrews Üniversitesi'nin izniyle. 275
79 Yale'deki astronomların İstanbul'daki gözlemevi kütüphanesine katkıları. İskoçya'daki St. Andrews Üniversitesi'nin izniyle. 276
80 Wolfgang Gleisberg, 1970. Berlin'deki Archives-Verein Müzesi'nin izniyle. 277

81 Kimya Profesörü Fritz Arndt, Smith College Kimya Bölümü'nden Dr. Lâle Burk'ün izniyle. 277
82.83 Fritz Arndt'ın Türkiye'deki bilim eğitimine somut ve kalıcı katkılarından bazı örnekler. 278
84.85 Devam 279
86.87 Devam 280
88 Profesör Fritz Arndt ve bazı Türk lisansüstü öğrencileri. Berlin'deki Archives-Verein Müzesi'nin izniyle. 281
89 Kimya Profesörü Arndt ve eski Türk lisansüstü öğrencileri. Berlin'deki Archives-Verein Müzesi'nin izniyle. 281
90 Felix Haurowitz'den Linus Pauling'e mektup. Mesleki yazışmalarının başlangıcı, Pauling'in Nobel ödülü almasının yirmi yıl öncesine rastlar. Linus Pauling Arşivleri, Oregon Eyalet Üniversitesi'nin izniyle (Corvallis, Oregon). 282
91 Haurowitz'in biyokimya ders kitabı, 1943. 282
92 Dr. Felix Haurowitz, laboratuvarında Türk çalışma arkadaşlarıyla birlikte. 1940'lı yıllar. Dr. Alice (Haurowitz) Sievert'in izniyle, Lake Bluff, Illionis. 283
93 Ernst W. Caspari. *Molecular Genetics of Development*'ın izniyle. 283
93a Caspari'nin babası Lodz gettosunda. Jewish Heritage Writing Project'in izniyle. 283
94 Werner Lipschitz. İstanbul Üniversitesi Arşivi'nin izniyle. 284
95 *Hayatî ve Tıbbî Kimya Dersleri*, Lipschitz, 1937. 284
96 Winterstein, *Fizyoloji Dersleri*, 1943. 285
97 Winterstein, *Animal Fizioloji Dersleri*, 1943. 285
98 Winterstein, Haurowitz ve diğer ders kitabı yazarlarının bir karikatürü. 1945 Öğrenci Yıllığı esprisi. İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi. 286
99 Reiningerler, Walter, Margarethe, kızları Eva Ruth. İstanbul Üniversitesi Arşivi'nin izniyle. 286
100 Von Mises'den Albert Einstein'e mektup, 10 Aralık 1919. Harvard Üniversitesi Arşivi ve Magda (Geiringer-v. Mises) Tisza'nın izniyle. 287

101 Mektubun devamı. 288
102 Von Mises'den Albert Einstein'e mektup, 29 Kasım 1919. Harvard Üniversitesi Arşivi ve Magda (Geiringer-v. Mises) Tisza'nın izniyle. 289
103 Mektubun devamı. 290
104.105 Richard von Mises. İskoçya'daki St. Andrews Üniversitesi'nin izniyle. 291
106.107 Hilda Geiringer. Magda (Geiringer-v. Mises) Tisza'nın izniyle. 292
108 "Prof. Dr. Ing. Willy Prager'ın Bilimsel Yayınları, İstanbul", 28 Haziran 1939, sayfa 3., Princeton, İleri Araştırmalar Enstitüsü'nün izniyle. 293
109 Von Hippel ve asistanı Jena'da ders-demonstrasyon sırasında (1927). Von Hippel ailesinin izniyle. 294
110 Von Hippel'in İstanbul Üniversitesi'ndeki laboratuvarında çalışan hizmetli. 294
111 Hans Reichenbach. Elisabeth (Reichenbach) Austin'in izniyle. 295
112 Albert Einstein'dan Hans Reichenbach'a elyazısıyla bir not, 8 Nisan 1926. Einstein Arşivi, Kudüs İbrani Üniversitesi. 296
113 İstanbul Üniversitesi'ndeki Alman-Yahudi profesörlerle ilgili memorandum. 337
114 Lilli Merzbacher'in vatandaşlıktan çıkarılma tebliği. Dr. Eugen Merzbacher'in izniyle, Chapel Hill, North Carolina. 338
115 Morgenthau'nun Freundlich'e mektubu. İskoçya'daki St. Andrews Üniversitesi'nin izniyle. 338
116 Shapley'nin Freundlich'e mektubu. 339
117 Mektubun devamı. İskoçya'daki St. Andrews Üniversitesi'nin izniyle. 340
118 Einstein'ın Princeton Üniversitesi'ndeki antisemit istihdam uygulamalarına ilişkin Reichenbach'a mektubu, 2 Mayıs 1936. Kudüs İbrani Üniversitesi, Einstein Arşivi'nin izniyle. 386

119 Kantorowicz'in önerilen görevi kabul ettiğine dair telgrafı. Amerikan Meslek Sahibi Göçmenler Konseyi, Albany Üniversitesi Kütüphaneleri, M.E. Grenander Özel Koleksiyonlar ve Arşivler Bölümü'nün izniyle. 387
120 Kantorowicz'in 23 Ekim 1941 tarihli mektubu. Amerikan Meslek Sahibi Göçmenler Konseyi, Albany Üniversitesi Kütüphaneleri, M.E. Grenander Özel Koleksiyonlar ve Arşivler Bölümü'nün izniyle. 388
121 John Dewey'in Kantorowicz'e destek mektubu. Amerikan Meslek Sahibi Göçmenler Konseyi, Albany Üniversitesi Kütüphaneleri, M.E. Grenander Özel Koleksiyonlar ve Arşivler Bölümü'nün izniyle. 389
122 Astronom Hans Rosenberg'e destek için Chicago Üniversitesi rektörüne yazılan mektup. Hans Rosenberg'le ilgili tüm yazışmalar, Chicago Üniversitesi Kütüphanesi, Özel Koleksiyonlar Bölümü'nün izniyle kullanılmıştır. 390
123 Mektubun devamı. 391
124 H. Rosenberg'in maaş tahsisatıyla ilgili Rektör Hutchins'e verilen bilgi. 391
125 Chicago Yahudi cemaatinden alınan maaş tahsisatı. 392
126 Chicago Üniversitesi'nin Yahudi mezunlarından maaş tahsisatı. 393
127 Almanya'daki Rosenberg ile Chicago Üniversitesi arasındaki aracı. 394
128 Mektubun devamı. 395
129 Struve'nin Chicago Üniversitesi Kaynak Geliştirme Komitesi'ne Rosenberg'le ilgili mektubunun ön yazısı. 395
130 Paris'teki Yunan Büyükelçisi'nden Karl Strupp'a destek mektubu. Karl Strupp'la ilgili tüm yazışmalar, Amerikan Meslek Sahibi Göçmenler Konseyi, Albany Üniversitesi Kütüphaneleri, M.E. Grenander Özel Koleksiyonlar ve Arşivler Bölümü'nün izniyle kullanılmıştır. 396
131 Pan American Union Genel Müdürü'nden Karl Strupp'a destek mektubu. 397

132 *Fortune Magazine*'in Karl Strupp için destek mektubu.. 398
133 Karl Strupp için "iş bulunamadığını" bildiren mektup. 399
134 Ernst Geiringer'in Einstein'e mektubu, 2 Mayıs 1933. Kudüs İbrani Üniversitesi, Einstein Arşivi'nin izniyle. 430
135 Avukat Samuels'den Freundlich'e mektup. İskoçya'daki St Andrews Üniversitesi, E. Finlay Freundlich Arşivi'nin izniyle. 431
136 Nobel ödüllü Johannes Stark'ın yine Nobel ödüllü meslektaşı Max von Laue'ye 21 Ağustos 1934 tarihli mektubu. İskoçya'daki St Andrews Üniversitesi, E. Finlay Freundlich Arşivi'nin izniyle. 432
137 Max von Laue'nin Johannes Stark'a 1 Eylül 1934 tarihli yanıtı. İskoçya'daki St Andrews Üniversitesi, E. Finlay Freundlich Arşivi'nin izniyle. 433
138 Einstein'ın ünlü "Büyük Ruhlar" alıntısının müsveddesi. Kudüs İbrani Üniversitesi, Einstein Arşivi'nin izniyle. 433
139 İçişleri Bakanlığı'nın Finlay Freundlich'in yeniden Britanya'ya göç etme girişimiyle ilgili avukat Samuels'e yanıtı. İskoçya'daki St Andrews Üniversitesi, E. Finlay Freundlich'in izniyle. 434
140 Birleşik Krallık merkezli Akademik Yardım Konseyi'nden Prag'daki Freundlich'e gönderilen 24 Ocak 1937 tarihli bilgi notu. İskoçya'daki St Andrews Üniversitesi, E. Finlay Freundlich'in izniyle. 435
141 Felix Haurowitz: Büyük bir adam ve yıpranmış bir özsaygı. Alice (Haurowitz) Sievert'in izniyle. 436
142 Klaus ve Peter Eckstein, 1940. Berlin'deki Archives-Verein Müzesi'nin izniyle. 494
143 Göçmenler Çağı, *Le Journal d'Orient*, 30 Ekim 1933. "L'université ouvre le 5 Novembre". 495
144 Türkiye'nin Karşılaştırmalı Küresel Rekabet Gücü Endeksi ve bileşenleri. 547
145 Karşılaştırmalı Kalkınma. 548

Önsöz

Los Angeles California Üniversitesi'nde ikinci sınıf öğrencisiyken, alt ve üst sınıflardan öğrencilerin hararetle "Alman profesörün" felsefe derslerini tartıştığını hatırlıyorum. Mühendislik okurken onun dersini seçmeli olarak almayı iple çekiyordum. Benim için ne acı ki, dersini alacağım dönemden hemen önce hayatını kaybetti. Yarım yüzyılı aşkın bir zaman sonra, 96 yaşındaki dul eşi Maria ve kızı Elisabeth'le kıtalararası telefon konuşmalarıyla *Hans Reichenbach*'ın yaşamı hakkında bilgi edineceğimi o sırada bilmiyordum. Birinci sınıfı geçmiş bir öğrenci olarak, okuduğum çığır açıcı metinlerin yazarları *Richard von Mises, William Prager* ve *Arthur von Hippel*'in, zorunlu sürgün yılları üzerine bir kitabın araştırması sırasında karşıma çıkacaklarının da farkında değildim.

Sıvı akışkanlığının matematik dinamiklerinden ve son derece deneysel malzeme biliminden uzaklaşarak çok hızlı yükselen Yöneylem Araştırması alanındaki tezim için okumaya başlarken, Amerika'nın yönetim bilimlerindeki öncülerini –Frederick W. Taylor'un zaman etüdleri ile Frank ve Lillian Gilbreth'ın hareket etüdlerini (*Cheaper by the Dozen*, 1948)– çabucak öğrendim. Modern Amerikalının (tıpkı kentli Türkün olduğu gibi) evindeki mutfağın, kol ve bacakların devinimiyle, vücut hareketinden sakınılmasına yönelik tasarlandığını öğrenmek beni ayrıca etkiledi. Bu kitap için araştırmaya girişmeden önceyse, buna benzer verimlilik fikirlerini mutfak-tasa-

rım projelerine ilk dönüştürenin kim olduğunu bilmiyordum. 1920'lerde Avusturyalı mimar *Margarete Schütte-Lihotzky*, bu kavramı Avusturya ve Almanya'da işçi sınıfı aileleri için inşa edilmiş, çok sayıda insanın ikamet ettiği büyük bina topluluklarıyla birleştirdi. Ayrıca, Avusturya'da Nazi karşıtı bir yeraltı örgütünün bulunduğunu ve *Schütte-Lihotzky*'nin (ve bir başka Avusturyalı mimar arkadaşının) bu harekete katılmak için Türkiye'den ayrıldığını da öğrendim. Doktora tez danışmanım beni ne zaman UCLA Fakülte Lokali'nde öğle yemeğine davet etse, büyük Türkolog *Andreas Tietze*, olağanüstü Sinolog/sosyolog *Wolfram Eberhard* ve ünlü tiyatro prodüktörü ve opera yönetmeni *Carl Ebert* ile aynı mekânda oturduğumu da bilmiyordum.

Öğrencilik günlerimin üzerinden uzun bir zaman geçtikten sonra, Cleveland Orkestrası'ndan *Paul Hindemith*'in müziğini dinledim. Torunlarımın artık gençlik çağına ulaştığı yıllarda, İstanbul'daki Taksim Meydanı'nda, müziğin Türk dostlarımın eşliği gibi her zaman iyi, yerel yönetim desteği sayesinde bilet fiyatının da daima düşük olduğu Atatürk Kültür Merkezi'nde birçok cumartesi sabahını geçirmiştim. Orijinal konser salonunun, 1950'lerde Los Angeles'da tiyatro ve opera prodüksiyonlarını büyük bir beğeniyle izlediğim aynı *Carl Ebert*'le işbirliği halinde *Clemens Holzmeister* tarafından tasarlandığını ancak geçenlerde öğrenmiştim. (Res. 1.)

1950'lerin sonunda, tasarlanmasına yardım ettiğim optik ve solar teleskoplarla, radyo teleskoplarının, gelecek on yıllarda, benim gibi, Nazilerden kaçacak kadar şanslı astronomlar tarafından kullanılması olasılığını hiç düşünmemiştim. Ayrıca 1940'ların başında, Feodosiya'dan (Kefe) Karadeniz boyunca yapılacak sadece bir gecelik yolculuk mesafesindeki İstanbul'da, benim gibi yerinden yurdundan olmuş gençler olduğundan da haberdar değildim. Ancak onlar, benden farklı olarak, aileleriyle birlikte oldukça normal, mutlu yaşamlar sürüyorlardı ve her biri iyi bir eğitim alıyordu. Sadece "proleter" Rusların ve "uygar" Almanların ordularının arasındaki çatışmada "doğru taraf"ta yer alma çabası içinde Feodosiya'da veya başka bir yerde bulunduğum sırada, onlar "barbar" Türklerin koruması altındaydı. En çok korktuklarım Almanlardı.

Sovyetler Birliği, Soğuk Savaş'ın ilk gerginliği sırasında (1948) Müttefikler'i Berlin yakınlarında açlıktan öldürme girişiminde bulunarak kara trafiğini kestiği zaman Avrupa'dan gelen haberleri büyük bir ilgi ve dikkatle izliyordum, ama Berlin'in o dönemki belediye başkanının, üniversiteler ve kent planlama örgütlerini kurması için Türklerden gelen davet sayesinde hayatı kurtulmuş *Ernst Reuter* olduğundan habersizdim.

Amatör bir heykeltıraş olarak, ne zaman İstanbul Teknik Üniversitesi'nin Maçka yerleşkesinde konuk öğretim üyesi olarak ders vermeye gitsem bir *Rudolf Belling* eseri görmekten büyük keyif alıyordum. Yaşlandıkça, çektirdiğim röntgen, bilgisayarlı tomografi ve manyetik rezonans (MR) görüntülemelerinin sayısı da artmaya başladı. Dolayısıyla, bu tetkiklerden geçerken, erken dönem bir röntgen araştırmacısı *Friedrich Dessauer* ile mühendisi *Carl Weissglass*'ı düşünürüm hep. Ayrıca bu muhteşem teşhis aracının öncülüğünü yaparken yaşamı boyunca aşırı radyasyona maruz kalmış olan radyolog *Max Sgalitzer*'i ve onun İstanbul'daki kavga arkadaşları olan ve karı-koca bir takım oluşturan, ilk röntgen ışın ölçeklerinden birinin mucidi ve mühendisi *Walter Reininger* ile ilk radyoloji hemşirelerinden *Margarethe Reininger*'i de düşünürüm.

Bu kitap için yaptığım araştırmalarda, *Erika Bruck*'un araştırma yayınları ve laboratuvar kılavuzları/standartlarının, Wisconsin, California'da ve Ohio'da aldığım sağlık hizmetlerini etkilemiş olduğu sonucuna ulaştım. Aynı şey, yerkürenin dört bucağına dağılmış çocuklarım ve torunlarım için de geçerli. Aynı zamanda, yaşlandıkça, arkadaşlarımın birçoğu gerçekten ölümcül bir hastalık olan kanserle mücadele etmek zorunda kaldı. Bu sözcüğü ne zaman duysam, hastalığa bir deva bulunabilecekse eğer, bunda zoolog *Curt Kosswig*'in de rol oynamış olacağı geçer aklımdan.

İmmünoloji konusunda tam bir cahil olduğumdan, immünolog Felix Haurowitz'in bu alanda yaptığı çalışmaların tüberküloza karşı koruyucu olarak kullanılan ve mesane kanserinin tekrarlamasını önlemek üzere yaygın biçimde başvurulan Bacillus Calmette-Guérin (BCG) aşısının kullanımını etkileyip etkilemediğini merak etmekten alamam kendimi. Smithsonian Institution'a bağlı Ulusal Hava ve Uzay

Müzesi'nin "Kavşaklar: II. Dünya Savaşı'nın Sonu, Atom Bombası ve Soğuk Savaş" başlıklı sergisi ile 1995'te savaş uçağı *Enola Gay*'in yenilenmesiyle ilgili koparılan yaygara gibi, hepsi de savaşın sona ermesinin ellinci yıldönümü için yapılan etkinlikleri kuşatan tartışmaları izlerken, müzenin o dönemki müdürünün, *Felix Haurowitz*'in oğlu *Dr. Martin Harwit* olduğuna ilişkin en ufak fikrim bile yoktu. Ve benim için çok hoş olduğu kadar büyük sürpriz ise, müsveddeyi yayıma hazır hale getirmemin son aşamalarında, yayıncının konuk düzeltmenlerinden birinin, MÖBİUS *The Poetry Magazine*'in baş editörü olarak on altı yıl çalışan Jean Hull Herman'ın, edebi idollerinden biri olan *Eric Auerbach*'ın romanın doğuşunu anlattığı klasik yapıtı *Mimesis*'i Türkiye'deyken yazdığını öğrenince uğradığı şaşkınlık oldu.

Bilim tarihi çok ilgimi çektiğinden, Albert Einstein'in, *E. Finlay Freundlich*'in "[görelilik] kuramını sınama zahmetine giren bilim insanı dostlarından ilki" olduğu yolundaki sözlerini okumaktan büyük keyif aldım. Fakat Albert Einstein'ın 2 Mayıs 1936 tarihli mektubunda, "Kendisine Princeton'da [Üniversitesi] Yahudileri işe almak istemedikleri söylenmiş" diye yazdığını görünce çok şaşırdım. Öte yandan, Holokost'tan kurtulanlardan biri olarak, Türk hükümetinden gelen bir davetin diş hekimliği profesörü *Alfred Kantorowicz*'i dokuz aylık toplama kampı mahkûmiyetinden kurtardığını, kulak burun boğaz (KBB) uzmanı *Karl Hellman*'ın kardeşi Bruno'yu *Buchewald*'dan çekip alarak Türkiye'nin güvenliğine kavuşmasını sağladığını ve çocuk hastalıkları uzmanı *Albert Eckstein*'ın Türk hükümetindeki bakanları, 1944 Temmuz'unda *Bergen-Belsen*'den çıkan 233 canı taşıyan bir tren de dahil olmak üzere, Avrupalı Yahudilerin Türkiye'ye girmesine izin vermeye ikna ederek, 20 bin Yahudiyi ölümden kurtardığını öğrenmekten büyük bir mutluluk duydum.

Yerel okullarda ve üniversitelerde Holokost tarihi öğreten profesyonellerin yanı sıra, yakın geçmişte konu üzerine vaazlar veren hahamlarla temasa geçtiğimde, bu kadar çok entelektüelin kurtulmasında Türkiye'nin rolü hakkında hiçbirinin en ufak bilgisi olmadığını üzülerek gördüm. Bu kişiler Türkiye ve Holokost'a ilişkin, ya bölük pörçük bilgilere (*Struma* adlı mülteci gemisinin çok büyük can

kaybıyla Karadeniz'de batışı gibi), ya kabaca yanlış bilgilere, ya olumsuz temayüllere (özellikle *Struma* olayında) veya bunların tümüne sahiptiler.

Benzer şekilde, ne zaman bir Türk entelektüele, akademisyene veya hekime, mühendis, müzisyen, sanatçı veya hukukçuya rastlasam, eğitimlerinin "Alman" profesörleri tarafından ne kadar derinden etkilenmiş olduğunu düşünmeden edemem.

Ama her şeyden önce, zorunlu fakat hayat kurtaran sürgün öyküleri bu kitabın özünü oluşturan kadınları ve erkekleri düşünüyorum. Ve ne zaman hepimizi etkileyen bilimsel veya teknolojik bir gelişme hakkında bir şey okusam, Türkiye'deki göçmenlerin, onların soyundan gelenlerin, öğrencilerinin ve hepsini izleyen kuşakların çalışmalarıyla olası bağlantıları düşünmekten kendimi alamam.

Rahat uyu! Türk tıbbı sana minnettardır.

Bu sözler, *Alfred Erich Frank*'ın Boğaz'a hâkim bir mezarlıktaki mezar taşında yazılı. Mezar, İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi tarafından yaptırıldı.

Resim 1
Atatürk Kültür Merkezi'nin orijinal maketi, Taksim Meydanı, İstanbul.

Bu göçmenlerin çalışmaları ve başarıları kadar, her birinin öğrencilerine ve dünyanın her yerindeki meslektaşlarına verdiği esin, insanın hayal gücüne sığmıyor. Onlar hayatlarını kaybetseydi, çok geniş bir dizi disiplin, bazıları onarılmaz biçimde olmak üzere kesinlikle etkilenecekti.

Teşekkür

Bu projeye pek çok kişinin emeği geçti. Birkaç eski dosttan başlayıp, ta ülkeler ve kıtalar ötesine kadar yayıldı. Yazar, Türk tarihi, dili ve kültürüne ilişkin bilgilerini kendisiyle paylaşan, Türk dilindeki belgeleri bulma, özetleme ve çevirme konusunda çok büyük katkıları olan eski ve sevgili bir dosta, Aysu Oral'a; Albert Einstein'ın erken dönem mektupları gibi elyazısı olanlar da dahil Alman arşiv belgelerini çeviren bir başka eski ve sevgili dosta, Eva Sands'a özellikle minnettardır. O dönemde orada oldukları, olayları anlayamayacak kadar genç, hatırlayıp aktaramayacak kadar da yaşlı olmadıkları için konu hakkında muazzam kavrayışlar sağlayan bir gruba da teşekkürler. Bunlar arasında, North Carolina Üniversitesi'nden Emeritus profesör, seçkin kuantum fizikçisi Eugen Merzbacher; Cornell Üniversitesi'nden Emeritus profesör, seçkin astrofizikçi Martin Harwit; her ikisi de emekli işadamı olan Charlottesville'den (Virginia) Matthias Neumark ile Acton'dan (Massachusetts) Andrew Schwartz; Hellmann kız kardeşler, Chicago'dan (Illinois) Frances Gutterbok ile Hod Hasharon'dan (İsrail) Miriam Schmidt; Cambridge'den (Birleşik Krallık) emekli öğretmen Klaus Eckstein; her ikisi de İsrail'de bulunan Gan Shmuel kibutzundan Talma Yasur ile Rosh Hanikra kibutzundan Ury Osry; ve Washington D.C.'den Allgenera-

tions Network Müdürü Serena Woolrich bulunuyor. Arşiv bilgilerini araştırdıkları ve Holokost'tan sağ çıkanlarla temas kurup konuyla ilgili kişisel deneyimlerini toparladıkları için Tel Aviv'den (İsrail) iki eski ve sevgili dostum olan Rita ve Marek Glazer'e de teşekkür ediyorum. Ayrıca bu projenin ilk aşamalarında bazı Türkçe malzemeleri buldukları için lisansüstü öğrencileri İsmail Çapar ve Emel Aktaş'a da minnet borçluyum.

Şüphesiz, bu kitabın içerdiği bilgilerin çoğunu bir grup bilim insanı, arşiv görevlisi ve kurum sağladı. Bunlar arasında Indiana Üniversitesi Lilly Kütüphanesi'nin Belge ve Kamu Hizmetleri'nin başında bulunan Anthony Tedeschi ve Becky Cape; Sussex Üniversitesi Alman-Yahudi Araştırmaları Merkezi AHRB Kaynak Memuru Samira Teuteberg; İskoçya'daki St. Andrews Üniversitesi Kütüphanesi Özel Koleksiyonlar Şefi Dr. Norman H. Reid ile Matematik ve İstatistik Bölümü'nden J.J. O'Connor ve E.F. Robertson; Harvard'da Referans Arşivcisi Andrea B. Goldstein; Cornell Üniversitesi arşiv görevlilerinden Elaine Engst; Dartmouth College'dan arşiv görevlisi Barbara L. Krieger; Duke Üniversitesi arşiv görevlilerinden Tim Pyatt; Emory Üniversitesi arşiv görevlilerinden Nancy H. Watkins; Brown Üniversitesi arşiv görevlisi Holly Snyder; New York Leo Baeck Enstitüsü'nden arşiv görevlisi Viola Voss; Ralph Jaeckel ve UCLA'daki Yakındoğu Araştırmaları von Grunebaum Merkezi personeli; Oregon Eyalet Üniversitesi Valley Kütüphanesi Ava Helen ve Linus Pauling Evrakı küratörü Chris Petersen; Minnesota Üniversitesi'nden tarihçi Stephen Feinstein; Braunschweig Orman Araştırmaları Enstitüsü'nden Rainer Marutzky; New York Tabiat Bilgisi Müzesi'nden (em.) Dr. Klaus Kalman; Münih'deki Institut fur Biologie'den (em.) Prof. Dr. Johannes Horst Schröder; Frankfurt'taki Neuere Rechtsgeschichte und Kirchenrecht'de Öffentliches Recht Profesörü ve Max-Planck-Institut für Europaische Rechtsgeschicte Müdürü Michael Stoelleis; Princeton Üniversitesi Seeley G. Mudd Elyazması Kütüphanesi'nden arşiv görevlisi Margaret Rich ile üniversite arşiv görevlisi ve Kamu Politikaları Evrakı Müdürü Daniel J. Linke; Princeton Üniversitesi İleri Araştırmalar Enstitüsü Tarihsel Araştırmalar-Sosyal Bilimler Kütüphanesi'nden Marcia Tucker; Rockefeller Vakfı Arşiv Mer-

kezi Müdür Yardımcısı Profesör Ken Rosek; ve St. Louis'deki Washington Üniversitesi Becker Tıp Kütüphanesi arşiv görevlisi Paul G. Anderson var. Aynı zamanda Northwestern Üniversitesi'nden üniversite arşiv görevlisi Patrick M. Quinn'e; Chicago Üniversitesi Kütüphanesi Özel Koleksiyonlar Araştırma Merkezi'nden Araştırma Kütüphanecisi Julia Garner'a; Londra'daki Wiener Kütüphanesi'nden Howard Falksohn'a; Cleveland Sağlık Bilimleri Kütüphanesi Müdürü Virginia G. Saha'ya; moleküler genetik konusunda çalışmalar yapan, Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi'nden çocuk hastalıkları uzmanı Dr. Nejat Akar'a; İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı'ndan Prof. Arın Namal'a; Tisch Kütüphane Arşivleri'nden Kyna Hamil ile Tufts Üniversitesi Hirsh Sağlık Bilimleri Kütüphanesi Enformasyon Hizmetleri Kütüphanecilerinden Amy E. Lavertu'ya; Johns Hopkins Üniversitesi arşiv görevlisi James Stimpert'e; Pennsylvania Üniversitesi Arşivleri ve Kayıt Merkezi Müdürü Mark Lloyd'a; Emory Üniversitesi arşiv görevlileri Ginger Cain ve Nancy Watkins'e de teşekkür ediyorum. Bu kitabın kapsadığı dönemde Balkanlar ve Türkiye'deki Yahudi meseleleri konusunda uzman olan Beer Sheva'daki (İsrail) Ben Gurion Üniversitesi'nden tarihçi Tuvia Frilling'e ve yetenekli Araştırma Asistanı Hadas Blum'a; (ABD) Ulusal Arşivler ve Belgeler Dairesi'nden (NARA) arşiv görevlisi Daniel Rooney'e; NARA Modern Askeri Kayıtlar Birimi'nden arşiv görevlisi Amy Schmidt'e; Kongre Kütüphanesi Elyazmaları Bölümü'nden Patrick Kerwin'e; New York'taki Albany Üniversitesi Özel Koleksiyonlar ve Arşivler Bölümü'nden Mary Osielski Grenander'e; Kudüs'teki Yad Vaşem'den arşiv görevlisi Shaul Ferrero'ya; Washington D.C.'deki Amerika Birleşik Devletleri Holokost Anıt Müzesi'nden tarihçi Severin Hochberg'e; ve belgeleri vermekte görev duygusunun çok ötesine geçen ve bunu büyük bir hızla yapan, aynı müzeden araştırma kütüphanecisi Ron Coleman'a özellikle teşekkür ediyorum.

Son olarak, müsveddenin çeşitli baskıya hazırlık aşamaları sırasında editoryal yardımları nedeniyle bir grup insana teşekkürü borç biliyorum. Elyazmasının çatısı olarak adlandırabileceğim şeyi geliştirmek için bir dizi öneride bulunan sevgili dostum Yair Weinstock'a

ve Holokost'tan sağ kurtulanlar üzerine kendi doktora araştırmasından zaman ayırarak müsveddeyi okuyan ve pek çok önemli ve yararlı öneride bulunan Avusturalya'daki Queensland Teknoloji Üniversitesi'nden Janine Beck'e teşekkür ederim. Ve, onsuz bu kitabın asla düşünce aşamasının ötesine geçemeyeceği World Wide Web'e önüme açtığı fırsatlardan dolayı teşekkürler.

Giriş

Princeton ve New York City üniversitelerinde görev yapmış seçkin siyasal bilimler ve sosyoloji profesörü Dankwart A. Rüstow, ta 1979'da saygın *Foreign Affairs* dergisine şunları yazmıştı:

> Son kuşakta Amerika Birleşik Devletleri ile yakın ilişkilerini korumuş hiçbir ülke, bilgi sahibi Amerikalılar tarafından Türkiye kadar yanlış anlaşılmamıştır. Batı Avrupalılar bile, coğrafi yakınlığın sağladığı avantajlı konuma karşın, nadiren daha bilgilidir. Kısmen, bu anlayış eksikliği düpedüz sınırlı temasa bağlı olabilir. ABD'de hatırı sayılır bir Türk-Amerikalı topluluğu, dolayısıyla Amerikan kamuoyunda oy vermeye hazır bir Türk seçmen grubu yoktur. Batı Avrupa'da, Türkler sayıca çok olmakla birlikte, orada da kentlerin daha kalabalık kesimlerinde aileleriyle birlikte, ayrı ve asimile olmamış halde yaşayan ve yurtları Türkiye'ye kesin dönüş için ücretlerinden yeterince tasarruf yapmaya çalışan konuk işçidirler.[1]

Türkiye'nin AB üyeliği girişimi ve ardından "yaşlı Avrupa'nın" liderleri tarafından Türkiye'nin adaylığının askıya alınışına karşın, bu bakımdan değişen pek bir şey olmamıştır. Dankwart Rüstow yukarıdaki satırları kaleme aldığı sıralarda, bu alandaki bilgisi tam olarak akademik araştırma ve okumalardan gelmiyordu. 1933'te Berlin'deki *Handelshochschule*'deki görevinden Naziler tarafından

atılan sosyoloji profesörü Alexander Rüstow'un oğlu olan Dankwart Rüstow, üniversite öğrenimini Türkiye'de gördü.

Bu, tarihin kavşak noktasında ve ateş hattında yakalanan bireylerin öyküsüdür. Kendi yurtları onları kovarken, hayatları, yabancı bir ülkenin Osmanlı İmparatorluğu'ndan miras kalan bir toplumsal kültürü çöpe atmasıyla kurtuldu. Türkiye, toplumunu modernleştirme ihtiyacını kabul etmişken, Almanya ve Avusturya ise faşizme doğru geriliyordu. Naziler iktidara gelirken, kendi alanlarında tanınmış, fakat çoğunlukla Yahudi ve Nazizm'e karşı olan bu göçmen profesörler ve profesyoneller, Batı'daki son duraklarına ve bugünkü İsrail Devleti'ne giderken geçtikleri Türkiye'de silinmez bir iz bıraktılar.

Cumhuriyetçi Türkiye'nin kurucularının Türk toplumunu modernleştirme ve Batılılaştırma vizyonuna, ülkede üniversitelerin kurulup geliştirilmesinden daha çok hizmet eden bir başka eylem olmadı.[2] Hiç kuşku yok ki, bunun Türkiye'de yüksek öğrenime etkisi, göçmen profesörlerin bireysel katkılarının toplamından çok daha büyük oldu. Hiçbir siyasa, ülkenin eğitim reformlarına, Nazi zulmüne uğrayan Alman, Avusturyalı ve daha sonra Almanca konuşan Çek intelligentsiyasına yapılan davetlerden daha çok hizmet etmedi. Başka hiçbir ülke, kendi amaç ve hedeflerine ulaşmayı kolaylaştırmak üzere, başka yerde gözden çıkarılmış bu entelektüel sermayeyi kurtarmaya yönelik bir ulusal politika geliştirmedi.

Bu düzenleme, Nazilerin kendi üniversitelerini, mesleklerini ve sanatlarını *Judenrein* [Yahudilerden arındırılmış] kılma, yani ölüm kamplarının harekete geçirilmesinden önceki Yahudi etkisinden arındırma amacına hizmet ettiği kadar, Türklerin de işine yaradı. Almanya bu "fayda"yı ayrıca savaş döneminde Türkiye'nin tarafsızlığı konusunda, istismar edebileceği bir gedik olarak da gördü.[3] Böylelikle, iki ayrı hükümetin ulusal çıkar siyasaları, 20. yüzyılın en karanlık yılları boyunca insanlığın amaçlarına hizmet etmiş oldu.

Göçmenlerin Türkiye'ye gelişinin zamanlaması ne kadar rastlantısalsa, gönüllü, bazı örneklerde de zorunlu ayrılıkları da öyleydi. Atatürk'ün vizyonunun, onu yaratma ve hayata geçirmeye dair detaylı projesinin halefleri için bir model olarak tesis edilmesinin bütünüy-

le tamamlanmasından önce, 1938'de ölmesi herkes için talihsizlikti. Ve, 1940'ların sonuna gelindiğinde, sürdürülebilir sıçrama açısından can alıcı nitelikteki eğitimli Türk kadroları nihayet oluşturulmuş[4] ve üç yüzü aşkın göçmen aile gitmiş durumdaydı. Türkiye gibi, ABD'nin de, doğrudan veya dolaylı olarak, 1933 civarından başlayarak, Nazilerin dayattığı bu entelektüel göçünden yararlanan başlıca ülkelerden biri olduğunu belirtmek gerekiyor. Gelgelelim, gözden kaçırılan birçok ipucu vardı. Amerika'nın kendi büyükelçileri de dahil olmak üzere birçok kaynaktan gelen bilgilere karşın harekete geçilmedi. Başkan Franklin Delano Roosevelt kayıtsızdı. ABD hükümeti açısından bürokratik engeller her yerdeydi, tıpkı yaygın antisemitizm, cinsiyetçilik, yaş ayrımcılığı ve Amerikan araştırma ve/veya vakıf üniversitelerinin mali güçlükleri gibi. Yine de, Einstein Nazilerin iktidara gelmesinden bir ay önce, Aralık 1932'de Almanya'dan kaçmamış olsaydı, *Manhattan Projesi* başlatıldığı tarihte başlatılamazdı, atom bombası üretildiği tarihte üretilemezdi ve Japonya teslim olduğu tarihte teslim olmazdı.

Macaristan doğumlu Leo Szilard Almanya'yı 1933'te, Enrico Fermi de İtalya'yı 1939'da terk etti, her ikisi de zulümden kaçmıştı. Edward Teller ve (Nazi zulmünü önceden sezen) Theodore von Karman gibi Macar göçmenlerle birlikte bu iki adamın Amerika'nın bilim ve teknolojik gelişmesi üzerindeki etkisi hiçbir zaman abartılmış sayılmaz. Almanya ise, bunun tersine, 2005'te, 1933'den önce bilim dünyasında sahip olduğu heybete henüz yaklaşamamıştı bile.

Dahası, "1940 sonrası Amerikan ekonomisinin muzaffer yükselişi, Hitlerci Avrupa'dan bilim insanlarının ithaliyle muazzam bir şekilde hızlandı."[5] Benzer şekilde, Almanya'nın mevcut Türkleri ağırlıklı olarak işçiler[6] ve ailelerinden oluşurken, Amerika'daki Türkler ağırlıklı olarak meslek sahiplerinden oluşuyor.

Amerikan toplumu, Türkiye'nin göçmen profesörlerce eğitilenlerin ikinci veya belki de üçüncü kuşağı aracılığıyla yüksek öğrenim sistemini modernleştirme çabalarının meyvelerini toplamaya devam ediyor. Kaldı ki, Amerikan fen bilimleri, beşeri ve sosyal bilimleri, II. Dünya Savaşı öncesi ve savaş sırasındaki sıkıntılı yılların birbirini izleyen Türk yönetimlerinin basiret ve dirayetinden, bu siyasa veya

uygulamanın beklenmedik ve öngörülmemiş bir sonucu olarak daha da dolaysız biçimde yararlanmıştır. Göçmen profesörlerden bazılarının ev sahibi kültüre uyum sağlayarak dilini öğrenip orada kalmalarına ve 60'larda katkı yapmayı sürdürmelerine karşın, diğerleri sözleşmeleri dolup da farklı fırsatlar çıkar çıkmaz, 30'larda ve 40'larda başka yerlere göç ettiler.

Savaşın hemen ardından, ABD Nazizm mültecilerinin girişine, 30'larda ve savaş sırasında yaptığından çok daha kolayca izin verdi. Bundan dolayı, farklı nedenlerle, yeniden göç savaşın başlangıcıyla birlikte başladı ve sona erişini izleyen birkaç yıl içinde doruğa ulaştı. ABD'ye gelenlerin hemen hepsi çalışmalarını sürdürerek, Amerikan kuruluşlarına önemli katkılarda bulundular. En azından 188 kişinin, yani profesyoneller ile en yakın aile fertlerinin Amerika kıyılarına ulaştığı biliniyor.[7]

Machtergreifung! Nazilerin Almanya'yı Ele Geçirmesi

Yıl 1933'tü. Takvimler 30 Ocak'ı gösteriyordu. Hitler iktidara geldi. Birkaç hafta sonra *Gesetz zur Wiederherstellung des Berufsbeamtentums*, yani Kamu Hizmetleri Yasası'nın Yeniden Tesisi kabul edildi. Ve son! Dünyanın en olağanüstü üretken bilim, teknoloji ve kültür pınarlarından biri kurutulmuştu. Tüm bunlar Avrupa'nın Almanca konuşulan kesiminde oldu. Bir bütün olarak, Avrupa hiçbir zaman Almanya'nın tahribatından kurtulup belini doğrultamadı. Yeni kamu hizmet kuralları, Yahudi soyundan gelen profesörler ile siyasal olarak kuşkulu görülen diğerlerinin Alman üniversiteleri ve kurumlarındaki tüm görevlerden hızla tasfiye edilmesi amacını taşıyordu.[8] 12 Mart 1938 tarihli *Anschluss*'un, yani Almanya'nın Avusturya'yı ilhakının ardından, Avusturya da Almanya'nın izinden gitti, ama aslında duvarlardaki yazılar bundan çok önce yazılmaya başlamıştı. Aynı şekilde, Çekoslovakya'nın Südetler bölgesinde 29 Eylül 1938'den sonra görüşmeler "Münih Antlaşması" ile, Adolf Hitler, Britanya Başbakanı Neville Chamberlain, Fransa Başbakanı Édouard Daladier ve İtalya diktatörü Benito Mussolini arasında bir "zi-

hinler buluşması" ile sona erdi. Antlaşmanın sonsözünde saklı olansa, *Raus!* sözcüğüydü: Yahudilere ve yeni Düzen'e inanmayanlara Almanca konuşan Avrupa'dan defolmaları söyleniyordu.

Çok geçmeden giden ve dağılan "Berlin Grubu" oldu. *Gesellschaft für empirische Philosophie* ya da Berlin Ampirik Felsefe Derneği 1920'lerin sonunda Hans Reichenbach'ın çevresinde toplanan dünyanın önde gelen bazı düşünür ve bilim insanlarından oluşuyordu. Gayriresmi üyeleri arasında büyük matematikçi, aerodinamikçi, mühendis ve pozitivist felsefeci Richard von Mises, Prag'daki teorik fizik kürsüsünün başında bulunan Philipp Frank, matematikçiler David Hilbert, Kurt Grelling ve Walter Dubislav, matematikçi-felsefeci Carl Hempel vardı ve fizikçilerin fizikçisi Albert Einstein da ara sıra katılıyordu. Derneğin üyeleri başta görelilik kuramı ve olasılığın sıklık yorumu olmak üzere çağdaş fizik çözümlemesinde özellikle aktiftiler. Nazizmin yükselişinden sonra, bu büyük dehalardan bazıları Almanya'dan göç ettiler. Reichenbach 1933'te Türkiye'ye, 1938'de de ABD'ye; Hempel'se 1934'de Belçika'ya, 1939'da da ABD'ye gitti, fakat Kurt Grelling bir toplama kampında öldürüldü. "Berlin Grubu" *kaput* olmuştu!

Yine ortak bir tartışma grubu olarak 1922'de başlayan, daha sonra adı *Verein Ernst Mach* ya da Ernst Mach Derneği olarak değiştirilen "Viyana Çevresi" de çöktü. Çevre, Avusturya'nın en önde gelen felsefecileri, bilim insanları ve matematikçilerini kapsıyordu. Bunlar bilime veya matematiğe yönelmiş felsefeciler ile felsefi yeteneklere sahip bilim insanları ve matematikçilerdi. Aralarında Richard von Mises, uygulamalı matematikçi-fizikçi Philip Frank, mantıkçı-matematikçi H. Hahn, matematikçi Kurt Reidemeister ile, *Allgemeine Erkenntnislehre* ya da "Genel Bilgi Kuramı" adlı eserinde mantıksal pozitivizmin dönüm noktası haline gelen konuya zemin hazırlayan, Çevre'nin cazibe merkezi olan ahlâk bilimci Moritz Schlick vardı. Diğerlerinin arasında psikolog-sosyolog-iktisatçı Otto Neurath, bize *The Logical Syntax of Language* adlı eserinin yanı sıra, modern mantık dalında matematiğin temelleri, fizikte kavram oluşumu ve genel olarak ampirik bilgi kavramlarının mantıksal sistemleştirilmesini de içeren diğer önemli eserleri kazandıran felsefeci-matematikçi Rudolf Carnap bulunuyordu.

Viyana'da bilimsel dil ve bilimsel yöntembilimi araştırmaları için düzenli olarak toplanan Çevre de yok oldu. Bu Çevre çıkışlı felsefi hareketler mantıksal pozitivizm, mantıksal deneycilik, bilimsel deneycilik, yeni-pozitivizm ve bilimsel hareketin birliği gibi çeşitli adlarla anılmıştır. Yaptığı katkı, mantıksal pozitivizmin felsefi fikirleri, birleşik bir bilim, bilimsel bir dünya görüşü, epistemoloji ve bilim felsefesi, gerekli önermeler, doğrulama ilkesi, tutarlı deneycilik ve benzeri kavramlardır.[9] Büyük bilim felsefecisi *Karl R. Popper*, Çevre'nin toplantılarına hiçbir zaman katılmamasına karşın, öğretilerinin kabulü ve eleştirilmesinde etkiliydi. En parlak dönemlerinde, *Berlin Grubu* ile *Viyana Çevresi* arasında yakın bir bağlantı vardı. Birlikte, epistemoloji ve bilim felsefesi üzerine birkaç kongre düzenlediler. Başta Otto Neurath ve Rudolf Carnap olmak üzere, Çevre üyelerinden bazıları Berlin'deki toplantılara katıldılar. İlginçtir ki, Wolfgang Köhler ve Max Wertheimer gibi bazı "Gestalt" psikologları da zaman zaman Berlin toplantılarına katılıyorlardı. Aslına bakılırsa, sadece bir tek değil, birkaç "Viyana Çevresi" vardı.

Bu çevrelerin en çarpıcı özelliği, temas noktalarının ta kendisiydi. Bu çevrelerin hemen hepsi,–edebiyat, müzik, mimarlık, hiciv, psikanaliz ve Siyonizm de dahil olmak üzere– çeşitli kültürel formasyonları içerisinde, benzer şekilde radikal amaçlar peşinde koşan diğer komşu çevrelerle örtüşüyordu.

> Almanya bir zamanlar çöl içinde bir [kültür] vahasıydı.
> -Albert Einstein, Temmuz 1934. Alfred Kerr'e mektup, Einstein Arşivi 50-687.[10]

Dağılıp yok olan, eserleri –Viyana Çevresi monografi dizilerinin başlangıçta Otto Neurath tarafından yayına hazırlandığı– birleşik bilime dönüşen düşünürlerdi. Neyse ki, birçoğu çeşitli üniversitelerde ders vermeye başladığı ABD'ye göç etmeyi başardı. Bazıları Birleşik Krallık'a gitti. Avusturya'da kalan Schlick, 1936'da Nazi sempatizanı bir öğrenci tarafından Viyana Üniversitesi'nde katledildi.

Yine dağılıp giden, tanınmış kompozitör *Paul Hindemith*, orkestra şefi *Ernst Praetorius*, ünlü tiyatro prodüktörü *Carl Ebert* ve Ber-

lin Güzel Sanatlar Akademisi'nin heykel bölümünden Profesör *Rudolph Belling* gibi sanata büyük çapta katkılarda bulunmuş insanlardı. Başlangıçta, hepsi Nazilerden kaçmak üzere Türkiye'ye sığındılar; tıpkı Anschluss'dan hemen önce ve sonra bazı Avusturyalı entelektüellerin yaptığı gibi. Bunlar arasında, ilk ve kuşkusuz en ünlü Avusturyalı kadın mimar *Margarete Schütte-Lihotzky* ile dünyaca tanınmış bir Türkolog olan *Andreas Tietze* vardı. Türkiye, ayrıca bir Fransız Yahudisi ve akademisyen ressam olan *Leopold Levy*'nin ve birkaç Çek bilim insanı ve hekimin de sığınağı oldu.

Almanya! Sadece fizik alanında, Almanya Wilhelm Conrad Röntgen (1901); Philipp Lenard (1905); Ferdinand Braun (1909); Wilhelm Wien (1911); Max Laue (1914); Max Planck (1918); Johannes Stark (1919); Albert Einstein (1921); James Franck (1925); Gustav Hertz (1925); ve Werner Heisenberg (1932) gibi Nobel ödüllü bilim insanları yetiştirdi. Bunlara ek olarak, aralarında Hermann von Helmholtz ve Gustav Robert Kirchhoff gibi modern üniversite ders kitaplarımızda saygın yerlerini alan isimlerin de bulunduğu daha pek çokları vardı. Almanya! Göttingen kentinde Enrico Fermi, Walther Boothe, Otto Hahn, Werner Heisenberg, Max von Laue gibi aydınlarla, diğer Nobel ödüllülerle bu ödülü alacak olanlardan oluşan seçkin bir topluluk bulunuyordu. Eski günlerde, Göttingen entelektüel bir şölendi. Göttingen'in üniversitesi ve çeşitli kurumları 1933 başından hemen sonra "Nazileştirildi."

Nazi-sonrası Almanya bir daha asla içinden eskisi gibi Nobel kazanabilecek çapta fizikçiler çıkaramayacaktı. Aynı şey Avusturya için de geçerlidir. (Res. 2.)

Türkiye'nin Bir Cumhuriyet Olarak Doğuşu

Almanya'nın kaybının, yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin kazancı olduğu ortaya çıktı. Almanca konuşan Avrupa'daki acı gelişmeler, Türkiye'nin uzun süren Kurtuluş Savaşı'nın sona ermesiyle cumhuriyetin kuruluşunun sadece on yıl sonrasına denk düştü. Osmanlı Devleti lağvedildi ve Temmuz 1923'de, Büyük Britanya, Fransa, Yunanistan, İtalya, Türkiye ve diğerleri, *Lozan Barış Antlaşması*'nı imza-

ladılar. Ekim ortasında, Ankara yeni Türk devletinin başkenti haline geldi. 29 Ekim'de, cumhuriyet ilan edildi. Bu gelişmeleri hemen modern Türkiye'nin kurucusu ve ilk cumhurbaşkanı *Kemal Atatürk*'ün öncülük ettiği köklü toplumsal ve ekonomik reformlar izledi. Kendisi, bir devrimciye ve devlet adamına dönüşen bir askerdi.

Mustafa Kemal Atatürk 1881'de Selanik adlı Osmanlı kentinde doğdu. Eğitim hayatına geleneksel dinsel eğitimle başlayıp askeri lisede eğitim gördükten sonra, 1905'de İstanbul'daki Mekteb-i Harbiye'yi bitirdi ve kurmay sınıfına ayrıldı. Kurmaylık öğrenimini 1905'te kurmay yüzbaşı rütbesiyle tamamladı. 1915'de Winston Churchill, bazı Türk birliklerini Rus ordusunun geri püskürtüldüğü Kafkas cephesinden uzaklaştırarak Rusya'ya yardım etmek amacıyla Çanakkale seferini başlattı. Bu muharebelerde Albay Mustafa Kemal art arda zaferler kazanıp tüm istilâcıları püskürterek ulusal bir kahraman oldu. 1916'da daha 35 yaşında general rütbesine yükseltilerek, aynı yıl Türkiye'nin doğusundaki iki önemli vilayeti kurtararak askeri kariyerine devam etti. Bunu izleyen iki yıl boyunca, Filistin, Halep ve başka yerlerdeki Osmanlı ordularına kumandanlık yaptı. Halep'te İtilaf Devletleri'ni durduran önemli bir zafer daha kazandı.

19 Mayıs 1919'da, Atatürk Türk Kurtuluş Savaşı'nı başlatmak üzere Karadeniz'in liman kenti Samsun'a çıktı. Padişah hükümetine meydan okuyan Mustafa Kemal ve beraberindeki "Jön Türkler", Anadolu'da bir kurtuluş ordusu kurmak üzere, onun liderliği altındaki yeni ulusal girişimin temelini oluşturan Erzurum ve Sivas kongrelerini topladılar. 23 Nisan 1920'de, Büyük Millet Meclisi açıldı ve Atatürk meclis başkanı seçildi. Birçok cephede savaşarak, Türk ordularını zafere taşıdı. Türkiye'nin batısındaki İnönü'de yapılan iki büyük meydan savaşındaki Türk zaferinin ardından, Büyük Millet Meclisi ona mareşal rütbesiyle birlikte Başkumandan unvanını verdi. 1922 yılının Ağustos ayı sonunda, Türk orduları nihai zaferi kazandı. Birkaç hafta içinde ateşkes imzalandı. Türkiye Cumhuriyeti'nin başında bir toplumsal idealist, ülkesi için büyük değişimler planlayan bir adam vardı.

Gelgelelim, Türkiye Cumhuriyeti yüksek eğitim sistemi adına Osmanlı'dan üç ilâ dört yüz civarında *medrese* mahsulünü,[11] Fransız

üniversite modeline dayanarak Türk ve Fransız profesörlerin bazı Batı bilimlerinde ders verdiği gelişmekte olan bir devlet üniversitesi olan *Darülfünun*'u miras almıştı. Ayrıca üç askeri akademi vardı.[12] Jön Türkler ilk iş olarak tüm medreseleri ilga ettiler. Ülkede yüksek eğitim sistemi olarak üç askeri akademi ile *Darülfünun*'dan başka bir kurum kalmamıştı. Elbette, 19. yüzyıl sonuna doğru, savaşların yarattığı acil durum yüzünden, askeri akademilerde ülkede ikamet eden Fransız subayları tarafından büyük bölümü imparatorluğun *lingua franca*'sı olan Fransızca dilinde verilen Batı'ya ait bilim eğitimi derslerini de içerecek şekilde iyileştirmeler yapılmıştı. Bu akademilerden biri 1909'da sivilleştirilerek Mühendis Mektebi'ne dönüştürüldü ve cumhuriyet döneminin başlarında İstanbul Teknik Üniversitesi oldu.

Laikleşme, en baştan itibaren cumhuriyetin (ve Atatürk'ün) misyonlarından biriydi. Bu ilke daha sonra Türkiye'nin anayasasına da girdi. Hükümet siyasalarının Türk toplumunun tamamında modernleşme, hatta Batılılaşma veya Avrupalılaşmaya yönelik amaçlarını gerçekleştirmek üzere, bir dizi önemli reformun yapılması gerekti. Atatürk müthiş bir hızla halkına "yukarıdan aşağıya bir devrimi" kabul ettirdi. Reformların arasında laik yönetim, geleneksel başlıkların (fes ve peçe) kaldırılması, Arapça harflerin Latin harfleriyle değiştirilmesi, tek eşliliğin kabulü, Batı tipi üç devlet üniversitesinin açılması, mevcut tarımsal altyapı yerine bir sanayi altyapısının yaratılması ve Avrupa standartlarına göre oluşturulmuş (hilafetsiz) bir medeni kanunun kabulü vardı. (Res. 3.)

Türkiye'nin yeni yönetiminin çoğu meslekten asker olan liderleri, sivil yüksek öğrenimin imparatorluğa yüzyıllardır hizmet etmiş *medrese* temelli sisteminin, Batı'nın bilgi arayışına dayanan üniversitelerinin sağladığı eğitimden korkunç derecede geri olduğunu farkındaydı. İmparatorluğa hizmet edecek mülki idarecilerin eğitimi bazı medreselerin görevi olmasına karşın, sistemin ve unsurlarının tamamen değiştirilmeyecekse bile, en azından yeniden tasarlanması gerekiyordu.[13] Sonuç olarak, Darülfünun İstanbul Üniversitesi'ne dönüştürüldü ve daha önce değinildiği gibi, eski bir askeri akademiden de İstanbul Teknik Üniversitesi yaratıldı.[14]

Öte yandan, "modern bir toplumu tanımlayan ilkeler bilim ve aydınlanma olduğu" için Ankara Üniversitesi'nin en alttan başlayarak kurulması gerektiğini söyleyen bizzat Atatürk'tü. John Staudenmaier, SJ'nin farklı bir bağlamda yaptığı yorumu ödünç alırsak,[15] Türkiye'nin en çok saygı duyulan şahsiyeti Mustafa Kemal Atatürk tarafından modern üniversitelerin "özel bir öneme haiz olduğunun kabulüyle kucaklanışı", ülkenin yüksek eğitim sisteminin "tasarım aşaması"nı başlattı. Atatürk'ün "liderlik vasıflarına ve konumuna" çok şey borçlu olan hükümet politikalarının kalıcı niteliği, "kültürel değerlerin kalıcı niteliğiyle" aynı anda kurumsallaştırıldı. Bu üç üniversite, geçerli Alman üniversite modeline göre biçimlendirilecekti.[16] Ne var ki, bu genç ülkede bütün bunları yapacak personel bulunmuyordu.

Almanya'nın "Kamu Hizmetleri Yasası"nın kabulü, Yahudi soyundan gelen (veya geldiği sanılan) entelektüellerini ülkeden ayrılmaya zorladı. Birçoğu en kötü olayların ufukta belirdiğinin farkına vararak, çok sevgili *heimat*, yani anavatanlarını terk etmenin yollarını aramaya başladı. O dönemde ABD veya Büyük Britanya'daki kısıtlı göçmenlik yasaları göz önüne alınırsa, çoğunun bu ülkelere gitme imkânı olmadı. Hepsi, Amerika'nın ekonomik bunalım döneminden henüz çıkmış olması ve üniversite istihdamında yaygın antisemitizm yüzünden, üniversitelerde iş bulma imkânları olmadığını gayet iyi biliyordu.

İşlerinden ilk çıkartılanlar arasında Frankfurt'ta yaşayan Macaristan doğumlu pataloji uzmanı Dr. Philipp Schwartz da vardı. Ailesiyle birlikte derhal İsviçre'ye kaçtı. Schwartz'ın kayınpederi, başarısızlığa uğrayan 1905 İhtilâli'nden sonra Rusya'dan kaçarak İsviçre'ye sığınmış bir tabiat bilimci olan Profesör Sinai Tschulok'tu. 1932'de Türk eğitim reformuyla ilgili bir rapor hazırlamak üzere Türkiye'ye davet edilen pedagoji profesörü Albert Malche'nin iyi bir dostuydu. Malche, Tschulok'la irtibattaydı. Almanya'da bazı bilim insanlarına yönelik eziyetler halihazırda başlamıştı. Öyle görünüyor ki, Albert Malche bu çifte fırsatı gördü ve Schwartz'la temasa geçti. Bu adamın eylemleri, meslektaşlarının birçoğu açısından muazzam bir önem taşıyordu: Mart 1933'te, Schwartz Yahudi ve zulüm

gören diğer Alman bilim insanlarına, bu tür sığınmacıları kabul etmeye hazır ülkelerde güvenli istihdam sağlayarak yardım etmek için, *Notgemeinschaft Deutscher Wissenschaftler im Ausland*'ı (Alman Bilim İnsanları için Acil Yardım Örgütü) kurdu.[17] (Res. 4.)

İki ülke arasında uzun bir geçmişe dayalı ilişkiler yüzünden Alman bilim ve kültürüne eğilimli olan ve ortaya çıkan fırsatın farkına varan Türkiye, Philipp Schwartz'ı hükümet temsilcileriyle toplantılar yapmak üzere Ankara'ya davet etti.[18] Schwartz beraberinde *Notgemeinschaft*'tan bir isim listesiyle birlikte geldi ve bu isimleri Türk mevkidaşlarına sundu.[19] Onların misyonu, Türkiye'de en çok ihtiyaç duyulan disiplin ve mesleklerde en üst düzey akademik referanslara sahip kişileri seçmekti. Eğitim Bakanı *Reşit Galip* İstanbul Üniversitesi'ndeki tüm profesör kadroları listesiyle geldi.[20] Türkiye'ye gelen göçmen profesörlerden biri olan Fritz Neumark hatıratında, Schwartz'ın Türk mevkidaşlarıyla görüştüğü günü "Alman-Türk mucizesi günü" olarak tanımlar. Dokuz saatlik müzakerede, yeni İstanbul Üniversitesi'nin profesörlük kadroları için tam bir isim listesini oluşturmayı başardılar – üstelik hepsi de *Notgemeinschaft*'dandı! Günün sonunda, sevinçten deliye dönen Schwartz, Ankara'dan Zürich'e bir telgraf çekti: "Üç değil, otuz!" Gelgelelim, "Alman profesörlerin ancak Türk öğrencileri, yani asistanları ve okutmanları kendi yerlerini alabilecek hale gelene kadar kalmak zorunda oldukları baştan itibaren açıktı. Bu yüzdendir ki, beş yıllık sözleşme kuralı konuldu. Derslerin, Türkçe'ye çevrilmiş ders kitapları kullanılarak mümkün olduğu kadar hızla Türkçe verilmesi gerekiyordu."[21]

1933 atamalarının, doğrudan *Notgemeinschaft* ile Türk hükümeti tarafından müzakere edilmesine karşın, her ne kadar bu adaylarının tümünü görevlerinden alan bizzat Nazi hükümeti olsa da, daha sonra bu hükümetin ön onayından geçmesi gerekiyordu. Amaç, Türkiye'den bilgi almaktı. Ancak, Nazilerin "Türk projesi" hakkındaki dezenformasyonu, bunun "yurtdışında kültür propagandası"nın bir parçası olduğuna yönelikti.[22]

1492'de Sultan II. Bayezid'in oluşturduğu[23] ve 1933'ten itibaren II. Dünya Savaşı boyunca yine bir devlet siyasası meselesine dönüşen emsali izleyen Türkiye, seçilen isimlere davet gönderdi. Bu da-

vetler, Avusturya, Almanya, Çekoslavakya ve Fransa'dan kaçan entelektüeller ve profesyonellere sığınacak bir liman sağlamıştı. Hepsi en yakın aile fertlerini getirebildi; birçoklarına asistanlarıyla ailelerini getirme izni bile verildi. Bir ABD veya Birleşik Krallık vizesi almayı başaranlardan bazıları bile, Batı'da işsiz kalma veya mevkilerinden aşağıda bir göreve getirilme ihtimaline karşı, Türkiye'de kendi uzmanlıkları dahilinde bir akademik mevkiye getirilmenin kesinliğini tercih ettiler. Cerrah Rudolf Nissen, ABD'ye gitmek üzere yola çıkmışken, Türkiye'deki iş teklifini bildiren bir telgraf alınca yolunu değiştirdi. Öte yandan, iddialara göre Albert Einstein, son dakikada Princeton Enstitüsü'nden bir iş teklifi alıncaya değin Türkiye seçeneğini açık tutmuştu[24]

Toplamda yaklaşık 300 akademisyen ve 50 teknisyen ile destek elemanı Türkiye'ye gitti. Aile üyeleri de dahil edilince, bu bini aşkın kişi demekti.[25] Çoğu Türkiye'de çok başarılı oldu. Çoğu Ordinaryüs[26] profesör ve profesör olarak, İstanbul ve Ankara'daki üniversitelerin kadrolarına girdiler.[27] Bazıları Güzel Sanatlar Akademisi'nde görevlendirildi. Bu sığınmacılar arasında önde gelen profesörler, araştırmacı bilim insanları, hekimler, diş hekimleri, avukatlar, mimarlar, şehir planlamacıları, mühendisler, sanatçılar, kütüphaneciler, doğal kaynakları koruma taraftarları ve laborantların yanı sıra, daha alt düzeyde yüzlerce meslek sahibi bulunuyordu.[28] Başta, Türk hükümeti göçmenlerin işlerini yapmaları için eldeki tüm olanakları seferber etmeye çalıştı. Laboratuvarlar ve hastanelerin donanımları için çok büyük meblâğlar harcandı. Tesislerin işletilmesine yönelik gerekli altyapı için ödenekler ayrıldı.[29]

Bu göçmen profesörlerin etkisi sınırsızdır.[30] Fen bilimleri, meslekler, beşeri bilimler ve güzel sanatlar alanlarında Türkiye'de yüksek öğrenimi bütünüyle dönüşüme uğrattılar. Aynı zamanda kamu sağlığı, kütüphane, hukuk, mühendislik ve yönetim uygulamalarını yeniden tasarladılar. Bıraktıkları çok yönlü miras bugünün Türk toplumunda her alanda gözlenebilir. Ne var ki, birçok karşı güç de yerli yerinde ve faal durumdadır.

Türkiye'de çok sayıda Nazi sempatizanı ve milliyetçi vardı. Türkiye'nin tarafsızlığı nedeniyle, bazı göçmenler savaş sırasında ayrıl-

ma imkânına sahip oldular. Bazıları Amerikan üniversitelerinde iyi konumlara geldiler. Harvard'a kabul edilen *Richard von Mises* ile MIT'e [Massachusetts Institute of Technology] kabul edilen *Arthur von Hippel* bu gruptandı. Savaşın sona ermesini izleyen yıllarda, görev sürelerini tamamlamış olan diğer göçmenlerin çoğu da ABD'ye gitti. Amerikan bilimi, mühendisliği ve kültürüne önemli katkılarda bulundular. Albert Einstein arşivi, bu insanların çapına ilişkin kanıtlar barındırıyor: Einstein Türkiye'ye giden göçmenlerden en azından on altısıyla kişisel yazışmalar yapmıştır.[31]

Nazilerin 30 Ocak 1933'te resmen iktidara gelmesiyle başlayan ve Almanya'nın 7 Mayıs 1945'te teslim olmasıyla biten dönem boyunca, Türkiye Cumhuriyeti'nin iki cumhurbaşkanı olduğunun belirtilmesi gerekiyor. Kemal Atatürk 10 Kasım 1938'deki ölümüne değin bu görevi sürdürdü. Hemen sonra yerini, 22 Mayıs 1950'ye dek görevinin başında kalan *İsmet İnönü* aldı. Bundan başka, bu dönemde dört başbakan, beş dışişleri bakanı, altı içişleri bakanı ve beş eğitim bakanı geldi geçti. Açıktır ki, bu entelektüellere güvenli bir sığınak sağlama siyasası, herhangi bir bireyin cömertliğine bağlı değildi. Aslına bakılırsa kurumsallaştırılmıştı. Fakat bu dönem boyunca çeşitli zamanlarda, tarafsız Türkiye, Alman Reich'ından (bizzat Hitler kadar yüksek mevkilerden) gelen "bu Yahudi profesörlerin[32] tüm Yahudi Türklerle birlikte cezalandırılmak üzere Almanya'ya iade edilmesi" yönünde aralıksız baskılara maruz kaldı.[33]

Görmezden gelinmemesi veya hafife alınmaması gereken bir gerçek de, Türkiye'nin hâlâ I. Dünya Savaşı'nda –adamakıllı yenilgiye uğradığı bir savaşta– aldığı yaraları sarmakla uğraştığıydı. Ekonomi, sanayi, ulaşım ve tarım alanlarında altyapısı tahrip olmuştu. Savaşın travması ve onu izleyen yoksulluk, açlık ve salgın hastalıklar büyük zarar vermişti. 25 milyonluk nüfusundan iki milyona yakını o savaşta öldü. Ayrıca, Türkiye'nin sınırlarının üç tarafı geniş Müslüman âlemle çevriliydi. Kendi nüfusu ağırlıklı olarak Müslüman olan Türkiye'nin komşularıyla doğal bir yakınlığı vardı. Ne var ki, bu komşulardan bazılarının büyük çapta Nazi yanlısı unsurlar barındırdığı açıktı. Türkiye'de bile, hükümete ve politikalarına karşı olan hizipler, zorlu anıların siyasi sermayesini kullanıyordu. Bunu, Türkiye'yi bir başka sa-

vaşa daha bulaşmaktan alıkoymak için gerçek ve hayali korkuları kullanarak yaptılar. Başka grupların dürtüleri çeşit çeşitti. Almanya'nın Nazileri ve ülkedeki ajanları, kendi politikalarıyla çelişecek her türlü Türk politikasının tarafsızlığın ihlâli ve bir savaş nedeni olarak yorumlanacağı korkularını beslediler. Son olarak, Batı'nın Avrupa Yahudilerinin çilesi karşısında kararsız kaldığı bir dönemde, Türkiye Nazi çekiciyle Sovyet örsü arasında sıkışıp kalmıştı.[34]

Bugünden geriye bakıldığında, Türkiye'nin 20. yüzyılın en karanlık yılları boyunca bunca entelektüel sermayeyi davet etme, kurtarma ve gelecek kuşaklar için geliştirip korumaya yönelik sarih planıyla boy ölçüşebilecek yüreklilikte siyasalara sahip olan başka hiçbir ulus çıkmadı. Bu cesur kararın sonuçları, durgun suya fırlatılan bir çakıl taşından yayılan dalgalar gibidir. Gelgelelim, bu sonuçlar kendine özgü bir ivme kazandı. Bugüne değin bu sonuçlar dünya çapında görülebilirler ve sonsuza dek görüleceklerdir. Yine de, bu tarih parçacığı aydınlanmamış[35] ve büyük ölçüde meçhul olarak kalmıştır. Bu nedenle, bu kitap gelecek kuşakların "atalarına yabancılaşmış ve bugünlerini biçimlendirmiş olaylardan habersiz olarak yaşamamaları" için yazılmıştır[36]

Ne yazık ki, Atatürk'ün ölümü, ilgili herkes açısından, özellikle de Türkler için çok erken geldi. Onun ileriyi gören projelerinden bir dizisi, halefleri tarafından tam anlamıyla geliştirilemedi. Bazıları ekonomik nedenlerin engeline takıldı; bazılarının da küçük memurlar tarafından sabote edilmesine göz yumuldu.

Göçmen iktisatçılardan biri olan Fritz Neumark hatıratında, "1933'ü izleyen yıllarda, diğer ülkelerdeki, özellikle ABD'deki Almanca konuşan mültecilerin sayıca Türkiye'dekilerden çok fazla olmasına karşın, başka hiçbir yerde Alman mültecilerin rolü Türkiye'deki göreli önemine ulaşamadı ve başka hiçbir yerde çalışmaları bu kadar kalıcı bir etkiye sahip olmadı" gözleminde bulunuyordu.[37] Öte yandan, "Türkiye'nin bugünkü Almanya'daki imgesi, sözcük anlamı konuk işçiler olsa da, fiilen yabancı işçiler anlamına gelen ve çoğunlukla olumsuz çağrışım taşıyan 'Gastarbeiter' tarafından belirlenirken, Türkiye'de 'Almanya siyasal ve dinsel nedenlerle insanların zulme uğradığı bir ülke' olarak görülüyor."[38]

Türk Konukseverliği

Türklerin –özellikle mazlumlara karşı– geleneksel konukseverliği Avrupa merkezli Batı'da pek iyi bilinmez. Türk topraklarına sığınan ilk grup, Hıristiyan Avrupa'da zulme uğrayan Yahudilerdi. Osmanlı Türkiye'sine ilk kayıtlı göçler 1376'da Macaristan ve 1394'te VI. Charles tarafından sürüldükten sonra Fransa'dan gerçekleşmişti. Daha sonra, Fatih Sultan Mehmed'in Konstantinopolis'i fethinin ve oradaki Yahudilerin Türk hâkimiyeti altında yaşamaya başlamasının ardından, Haham İshak Zarfati Avrupa'daki dindaşlarını, sultanların hükümranlığında yaşamaya başlayarak Hıristiyan zulmünden kaçmaya çağırdığı mektuplar yazdı. En kalabalık grup 1492'de geldi. Bunlar, yüzlerce yıldır Müslüman hâkimiyeti altında İspanya'da yaşayan, fakat İspanyol Engizisyonu'nun bir parçası olarak Kral Ferdinand tarafından sürülen Yahudilerdi. 1917 Rus Devrimi yeni bir mülteci selini Türkiye'ye yönlendirdi. Ve Türkiye, hâlâ savaşta olmasına karşın, önceden düşmanları olan ülkelerden gelen bu mültecileri kabul etti. 1929'da, Stalin'le arası açılan Rus devrimci Lev Troçki'ye suikaste uğrayacağı Meksika'ya gitmeden önce sığınma hakkı ve İstanbul'da, Büyükada'da ikamet etme izni verildi. Özetle, Türkiye'nin eğitim reformları Nazi zulmüne uğrayan intelligentsiyaya yaptığı davetten büyük yarar gördü. Ülkenin üniversitelerinin gelişimi aynı şekilde, Atatürk'ün Türk toplumunu modernleştirme ve Batılılaştırma vizyonuna değer kattı. Sonuçlar şaşırtıcıydı ve bugün bile hissedilir niteliktedir. Başlangıçta hedeflenmemiş bir sonuç olmasına karşın, bu kadar büyük entelektüel sermayenin mevcut ve gelecek kuşaklar için korunması, genel anlamda dünya için paha biçilmez bir armağan oldu.

Bununla karşılaştırıldığında, ABD ve Avrupa özgürlüğü destekleme ve hayatları kurtarma görevleri veya vaatlerinde başarısız oldu. "ABD'nin göçmen kota sistemine serbestlik getirmeye yönelik tüm girişimler, savaşın ve Holokost döneminin yol açtığı acil durumlar sırasında bile başarısız oldu. ABD hükümeti ve kamuoyu Holokost döneminde Yahudilerin uğradığı felaketin ciddiyetini anlasaydı ve bu anlayışa uygun davransaydı, birçok kişi [Alman ve Avusturyalı akademisyen] kurtarılabilirdi."[39]

Aşağıda, İstanbul'daki Amerikan Büyükelçisi Robert Skinner'ın, 1945'te Nobel Barış Ödülü'nü kazanan Amerikan Dışişleri Bakanı Cordell Hull'a gönderdiği 10 Kasım 1933 tarihli son derece önemli mektubun metni yer alıyor: (Res. 5 ve 6.)[40]

Efendim,

Hitler rejimi altındaki Almanya'dan sürülmenin geniş kapsamlı etkisi henüz fiilen ölçülemez olmakla birlikte, birkaç yüzyıl önce Huguenotların Fransa'dan sürülmesinin boyutlarına ulaşabilir ve her halükârda, bundan Batı ölçüsünde bir entelektüel gelişim sağlamaya çalışan Türkiye gibi ülkelerin avantajlı çıkması olası. Benim aldığım istihbarata göre, yeni istihdam edilmiş 35 profesör İstanbul Üniversitesi'ne alınmış ve bunlardan 30'unun geldiği, bir Avusturyalı ve bir İsviçreli istisna dışında, tümünün son dönemdeki siyasi karışıklıklar nedeniyle Almanya'dan ya sürgün edilmiş ya da kendisi ayrılmış Alman Yahudileri olduğu anlaşılmıştır. Bu profesörlerin tümü, buradaki üniversite reform hareketinin başında bulunan Profesör Malche'ye, siyasal ve ırksal nedenlerle ülkelerini terk etmeye zorlanan Alman entelektüellerine iş olanakları bulmaya çalışan Zürich merkezli bir örgütün sekreteri olan Profesör Schwartz adlı biri tarafından tavsiye edilmiş. Profesör Schwartz'ın kendisi de şimdi İstanbul Üniversitesi'nce istihdam edilen profesörler arasında yer alıyor.

Ankara'da geçenlerde iki Alman Yahudisi işe alındı; biri Ziraat Vekâleti'nde istihdam edilen, şimdi geçen ulusal bayram sırasında açılan Ziraat enstitülerinden birinde ders veren bir kimya profesörü. Biri, Maarif Vekâleti'ne bağlı Müzeler Umum Müdürlüğü'nce istihdam edilen bir fotoğrafçı. Bundan başka, Ankara'da yeni açılan hastanede Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti'yle çalışmaya başlayan, sözleşmelerine göre hastanedeki görevleri bu yıl sonunda başlayacak dört Alman tıp doktoru var.

Saygılarımla,
Robert P. Skinner
Amerikan Büyükelçisi.

Bu mektup durumu, başka söze gerek bırakmayacak kadar açık seçik anlatıyor. Ancak, bu mektubu aynı gün şu not eklenmiş bir liste izleyecekti: "Almanya'daki Yahudilerin yaşadıkları zorluklar

ve Alman Yahudi profesörlerinin bu ülkedeki sözleşmelerine gelince, bu bakımdan ilginç olabilecek bir listeyi, İstanbul Üniversitesi'ne atanan, bizzat isimlerinin yeterince işaret ettiği gibi, tümünün Yahudi ırkından olduğunu tahmin ettiğim profesörlerin bir listesini ekliyorum."[41]

Almanca konuşan Avrupa'nın Aydınlanma Çağı savaşın karanlığına yenik düştü. Dünya insancıl ideallerini yitirmenin acısını çekiyordu ve barbarlıkta eşi görülmemiş bir karanlık çağ başladı.[42] Geri döndürülmesi mümkün olmayan muazzam kültürel ve bilimsel başarıları doğuran Alman-Yahudi ortak yaşamı, adamakıllı ve onarılmaz bir şekilde sona erdi.

> Tüm uygar dünyanın çağımızda yaşanan bu barbarlığa gösterdiği pasif tepkiyi anlayamıyorum. Hitler'in savaşı amaçladığını dünya görmüyor mu?
>
> -Albert Einstein, 1 Ekim 1933; *Bunte Welt* (Viyana) için yapılan bir röportajdan bir gazeteci tarafından yapılan alıntı, Einstein Lived Here, 194.

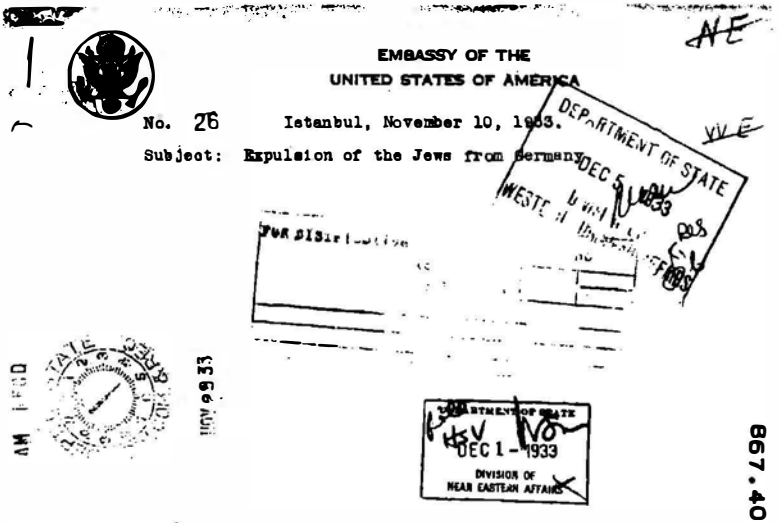
Resim 2
10 Mayıs. Berlin'de kitaplar yakılıyor.

Resim 3
İstanbul Üniversitesi'nin Beyazıt Ana Kapısı, 1933 yılı civarı.

Resim 4
Dr. Philipp Schwartz.

EMBASSY OF THE
UNITED STATES OF AMERICA

No. 26 Istanbul, November 10, 1933.

Subject: Expulsion of the Jews from Germany

DEPARTMENT OF STATE
DEC 5 1933

DEPARTMENT OF STATE
DEC 1 - 1933
DIVISION OF
NEAR EASTERN AFFAIRS

867.4016 JEWS/5

The Honorable

The Secretary of State,

Washington, D.C.

Sir:

The far reaching effect of the expulsion of Jews from Germany under the Hitler regime cannot be actually measured as yet, but it may take on the importance of the expulsion of the Huguenots from France several centuries ago, and at all events, is likely to turn out advantageously for countries like Turkey which are endeavoring to make intellectual progress along Western lines. According to my information, 35 newly employed foreign professors have been taken into the University

FILED
DEC 6 - 1933

867.42A

Resim 5
İstanbul'daki Amerikan büyükelçisinin ABD dışişleri bakanına gönderdiği 10 Kasım, 1933 tarihli mektup.

-2-

versity of Istanbul, of whom 30 are understood to have arrived and all of whom, with the exception of one Austrian and one Swiss, are German Jews who were either expelled or who left Germany on account of the recent political troubles. All of these professors were recommended to Professor Malche, who is at the head of the university reform movement here, by a certain Professor Schwartz, the Secretary of an organization with its seat in Zurich, and which endeavors to find employment for German intellectuals who were obliged to leave that country for political or racial reasons. Professor Schwartz, himself, now figures among the professors employed by the Istanbul University.

At Ankara two German Jews have been employed recently, one a professor of chemistry in the Ministry of Agriculture, who is now teaching in one of the Institutes of Agriculture which was opened during the recent national festivities. One is a photographer employed by the Department of Museums under the Ministry of Public Instruction. There are also four German doctors of medicine, engaged to work with the Ministry of Public Hygiene in the newly inaugurated hospital at Ankara, whose duties, according to the contracts, begin in the hospital at the end of the year.

Resim 6
Mektubun devamı.

1
Atatürk'ün "Üniversite Reformu"

"Özünde, Atatürk'ün Üniversite Reformu olarak adlandırdığımız veya anladığımız mesele, yalnızca bir üniversite reformu değil, Atatürk'ün 1925 ve 1926 yıllarında başlattığı kültür hareketinin nihai doruğuydu."[1]

> 19. yüzyılın başlangıç yıllarından önce, Osmanlı Devleti yurttaşlarının veya uyruklarının temel eğitiminin sorumluluğunu asla üstlenmedi. Dolayısıyla, o sırada resmi bir kamusal eğitim sistemi yoktu. Devlet bazı askeri ve bürokratik memurlarını eğitiyordu; ulema sınıfı, gelecekteki üyelerinden bazılarına ders veriyordu; fakat memur veya din adamı olmayanların eğitimi kamusal bir sorumluluk olarak algılanmıyordu. Eğitimdeki "modernleşme" süreci, bu sorumluluğun Osmanlı Devleti tarafından tedrici ve isteksiz bir kabulünü getirdi.[2]

17. yüzyıla değin, Osmanlı İmparatorluğu dünyanın en güçlü ülkelerinden biriydi. Derken, Avrupa'nın özellikle 18. yüzyıldaki bilimsel ve teknolojik ilerlemelerine ayak uyduramadığı veya onların üstüne çıkamadığı için, çarpıcı bir biçimde statüsünün yanı sıra gücünü de yitirdi. İmparatorluk ordusunun gelişmesi mutlak öncelik-

ti. Bu amacı gerçekleştirmek üzere, Osmanlı modernleşmesine yardım edecek birçok Fransız subayı getirtildi. Uzun bir dönem, imparatorluk çoğu Avrupa'dan ve çoğu ordusu için subay, uzman ve bilim insanı ithalinden yararlanmayı sürdürdü.[3] Avrupa'dan getirilen subaylar, yeni askeri okullarında kullanıldı. 1735'de, Sultan I. Mahmud tarafından yeni bir topçuluk okulu kuruldu ve başına Fransa'dan Alexandre Compte de Bonneval getirildi. Kırk yıl kadar sonra, 1773'de, Sultan III. Mustafa döneminde, harita uzmanları ve gemi yapımcılarının eğitimi için *Mühendishane-i Bahri-i Hümayun* kuruldu.

Gelişim yılları boyunca Mühendishane'ye nezaret eden, bir Fransız subayı olan Baron de Tott idi. Dahası, 1795'de topçu ve istihkam subayı yetiştirmek üzere *Mühendishane-i Berri-i Hümayun* kuruldu. Baron de Tott'tan başka, orduyu modernleştirmek ve kurulan okullarda ders vermek üzere yabancı ülkelerden birçok uzman getirtildi. Bunlar arasında, Müslüman olan İngiliz Kampell Mustafa, Le Roi adında bir Fransız ve yardımcısı du Reste (gemi inşaat mühendisliği), Binbaşı Lafitte Clavet ile Yüzbaşı Monier (istihkâm ve inşaat mühendisliği), François Petolin (top atışı denemeleri), Yüzbaşı Saint-Remy (topçuluk) ve Tondul adında bir subay (astronomi) vardı.[4]

Şisman'a göre,[5] Osmanlı subaylarının Batılılaşmış bir eğitimden geçmelerinin ve 1856'da bunu izleyen Islahat Fermanı'nın ardından, bir yüzyıl boyunca tek tek öğrenciler Avrupa'ya ve özellikle Fransa'ya daha ileri eğitim almak üzere gönderilirken, "Paris'te *Mekteb-i Sultani* olarak bilinen bir okul açıldı." Aynı zamanda, imparatorluğun içinde "modern" bir eğitim veren orta öğrenim kuruluşları kurulmaya başladı. Bunlardan en önemlisi, sonradan *Galatasaray Lisesi* olarak tanınacak olan *Mekteb-i Sultani* idi.[6] Birçok araştırmada, "bu okul, Batı'ya açılan ilk pencere olarak tanımlanmıştır."

Türk ortaöğrenimine bir telgraf okulu da eklendi. 1861'de *Fünun-u Telgrafiye Mektebi* kuruldu. Telgrafın her yönüyle ilgili teknik eğitim için iki yıllık bir eğitim içeriyordu.[7] Daha sonra, *Galatasaray*, telgraf alanında kurslar başlattı. 1869 ve 1923 yılları arasında, mesleki eğitim veren çeşitli "Teknik Okullar" açıldı. Bunlar arasında Maliye Mektebi (1876), Sivil Tıp Mektebi (1877), Hukuk

Mektebi (1878), Ticaret Mektebi (1882), Sivil Veterinerlik Mektebi (1889), aşıcılar için bir mektep (1894), Maliye Memurları Mektebi (1910), Vergi Memurları Mektebi (1911) ve Demiryolu Memurları Mektebi (1915) de vardı.[8] Darülfünun dışında, bu okulların hiçbiri üniversite çapında sayılmıyordu. İsviçreli mimar Gaspare Fossati'nin 1845'te yapımına başladığı Darülfünun, 1919'da çıkan bir nizamnameyle ilk Osmanlı üniversitesi haline geldi.

Darülfünun üç önemli reformdan geçti. Büyük bir medreseyken, 1900 yılı civarında laik bir üniversiteye dönüştü ; 1915'de, ikinci reformunda, Osmanlı hükümeti çeşitli akademik disiplinleri geliştirmek üzere Alman akademisyenleri davet etti. Davet edilenler arasında *Fritz Arndt* ve diğer iki Alman kimyacı vardı. Bu üçlü, Türkiye'de ilk kimya bölümünün kurulmasına yardım ettiler. Müfredatı, geçerli olan Alman modeline dayanıyordu. Gelgelelim, Darülfünun bir Osmanlı üniversitesi olduğu için, diğer alanlardaki müfredatının birçoğu İslam yönelimli olarak kaldı. Darülfünun'un üçüncü reformu ise, 1933'te meydana geldi ve bu kitabın yazılmasının dayanağını oluşturdu.

Her şey 1924'te başladı. Artık güçlü bir şekilde iktidarda olan Atatürk, mevcut dinsel eğitim sistemini yok etti. Medreseler ve dinsel kurumlara bağlı tüm diğer din okulları artık laikleştirilmiş olan Maarif Vekâleti'nce devralındı. Bu okullar yüzlerce yıldır gelenekçiliğin sürmesinin sorumlusu olmuşlardı. Bu, yeni rejime ters düşüyordu. Sonuç olarak, Atatürk'ün önderliğinde devlet, her düzeydeki yurttaşlarının eğitim sorumluluğunu üstlendi. 1924'te, hükümet laik devlet okullarının mevcut yapısını genişletme ve geliştirme sürecini başlattı.

31 Temmuz 1933'te Darülfünun, var olan ömür boyu sürecek bütün fakülte sözleşmelerini feshetmek amacıyla, bir hükümet kararnamesiyle resmen kapatıldı.[9] Hemen ertesi gün, İstanbul Üniversitesi, Darülfünun'un altyapısını oluşturan binada, ilk öğretim görevlilerinin küçük bir bölümü ve otuzu aşkın dünya çapında tanınmış göçmen Alman profesörle açıldı.

Her bir profesör, çocuk hastalıkları uzmanı Albert Eckstein'in imzaladığı aşağıdakine benzer resmi bir kontrat imzaladı:

Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı, Prof. Eckstein'ı Ankara Numune Hastanesi'nin Çocuk Hastalıkları Servisi direktörlüğüne atamıştır. Kendisinin tüm faaliyetlerini klinik hizmetinin gerektirdiği tıbbi ve bilimsel çalışmalara ve uzmanlığına bağlı laboratuvar çalışmalarına adaması gerekmektedir. Kendisinden doktorlar ve asistanların bilgisini geliştirmesi ve gerektiği zaman öğrencilerin eğitimine katkıda bulunması beklenmektedir. Bakanlık tarafından talep edildiğinde uzmanlığıyla ilgili bilimsel meseleler hakkındaki düşüncelerini rapor halinde sunmakla ve bilimsel çevrelerin alışılmış uygulaması doğrultusunda hazırlanmış makaleler yayımlamakla yükümlüdür.

Bu sözleşmenin süresi 5 yıldır.

Bu sözleşme her iki tarafın arzusu üzerine 3-5 yıllığına yenilenebilir.

Ücret tüm vergi ve resimler çıkarıldıktan sonra, net 750 Türk Lirasıdır.[10]

Prof. Eckstein, çalıştığı kamu dairesinin izniyle Türkiye'den ayrılırken, maaşından yaptığı tasarrufların tümünü götürebilir.

Taşınma masrafları olarak kendisi, karısı ve 10 yaş üzerindeki çocukları için 250 TL, 10 yaşından küçük her çocuğu için 125 TL ödenecektir.

Her yıl altı haftalık ücretli izin hakkı verilmiştir. Dilediği her yere yolculuk edebilir, fakat bu geziler için seyahat masrafı ödenmeyecektir.

Hükümet tarafından seyahat etmesi istendiği zamanlarda, üst dereceli devlet memurları için geçerli kurallar uyarınca kendisine ödenek ayrılacaktır.

Bu sözleşme, kaçınılmaz nedenler yüzünden ancak her iki tarafın onayıyla iptal edilebilir. Hastalık durumunda ilk üç ayda tam maaş ödenir. Üç yıllık hizmetten sonra, her yıl 6 aylık maaşa denk düşen toplam miktar ödenecektir. Dr. Eckstein, resmi bir kurumda çalışan bir doktor tarafından hazırlanan bir sağlık raporu vermeyi kabul eder. Ölüm halinde, altı aylık maaşın yanı sıra 1000 Türk Liralık bir meblağ dul eşine veya eşi yok ise çocuklarına ödenecektir.

Prof. Eckstein Ankara Numune Hastanesi dışında hasta bakamaz, özel muayenehane de açamaz. İstisnai durumlarda, Türk doktorlar tarafından konsültasyona çağrılması ve konsültasyon altındaki vaka hakkında görüşünün istenmesi halinde, bu daveti kabul edebilir ve özel tıbbi muayene biçimini almadığı takdirde vaka hakkındaki görüşünü bildirebilir.

Prof. Eckstein, hastaneye yatırılan veya poliklinikte muayene olan parasız ve paralı hastalara sağladığı tıbbi veya cerrahi bakım karşılığında hiçbir şekilde hiçbir ödeme talep etme hakkına sahip değildir.

Bu sözleşme her iki tarafça imzalandığı gün yürürlüğe girer. Maaşı Ankara'da çalışmaya başladığı zaman ödenmeye başlanacaktır.

Sözleşmeler her yıl imzalanıyordu. Kıdemli öğretim üyelerinin çoğuna Ordinaryüs Profesör veya kısaca "Ord. Prof." unvanı verildi. Bu Almanların *Auserordentlicher* (olağanüstü) profesör unvanına tekabül ediyordu. Amerika'da bu unvanın tam bir karşılığı yoktur. En yakın olanı belki Seçkin veya Kürsülü profesör olabilir; ama ikincisi genellikle bir kişi, aile, şirket veya vakıf tarafından, çoğunlukla profesörün ömrü boyunca tahsis edilen bir vakıf geliri anlamına gelir. Türkiye'deki Ordinaryüs atamalarında bu kesinlikle söz konusu değildir. Aslına bakılırsa, tüm sözleşmeler yenilenebilir olmakla birlikte, sabit dönemler için geçerliydi ve emeklilik haklarını içermiyordu.

1933'te Amerikan Rockefeller Vakfı, seçkin Amerikalı matematikçi, profesör Richard Courant ve Nobel Fizik Ödülü sahibi James Franck'tan İstanbul Üniversitesi'nin durumunu değerlendirmelerini istedi. 25 Ekim'de Courant, ortak raporlarını verdi. Courant ve Franck, "[yetkililer arasında] İstanbul'da ümit vaat eden bilimsel bir merkez yaratmak yönünde kararlı bir arzu" gözlemlediklerini, bunun da "Türkiye'de yüksek eğitiminin gelişmesine katkıda bulunabileceğini" bildirdiler. "Mevcut koşulların [değişmesi için] yeniden yapılanmaya yönelik samimi arzu, bakan, diğer yetkililer ve bireyler tarafından görüşmelerde olduğu kadar basında da tekrar tekrar ifade edildi."[11]

Aynı zamanda, Amerikalılar mevcut koşullar konusunda düştükleri dehşeti şöyle ifade ediyorlardı: "İstanbul'daki sözde üniversite kuruluşlarının durumu o kadar sefil ki, özellikle öğrenciler ve asistanlar olarak [eldeki] Türk insan malzemesinin muhtemelen bilimde gerçek bir aydınlanma için yeterli öğrenimi görmemiş olduğu düşünülürse, şimdilik gelecek birkaç yıl için Avrupa örneğine uygun bir üniversite yaşamı olanaksız görünüyor."

İlerlemenin önünde özellikle gördükleri bir engel, "öğrenciler ve yabancı profesörler arasında daha başta dil yüzünden büyük bir güçlüğün ortaya çıkmasıydı." Avrupalı profesörlerin daha önceden (Darülfünun'un 1915 reformu sırasında) kaydettikleri gelişmeler nede-

niyle bazı alanlar –coğrafya ve kimyaya değiniyorlardı– başlangıç noktası olarak daha iyi durumdaydı ve klinikleri de ümit vaat eder bulmuşlardı. Fakat, "gelin görün ki, fizik ve matematik alanında hemen hiç pratik hazırlık yok. [Türkler] kurumlar, donanım, araçlar ve kütüphaneden yoksunlar. Bütün bunların edinilmesi, söz konusu profesörler açısından büyük bir örgütleme gücü gerektirecek." Courant sözlerine şöyle devam eder:

> Belirli bir cehalet sonucu, Türklerin bu sorunları hafife aldıkları ve sadece tanınmış akademisyenleri kadroya almanın gerçek bir üniversiteyi başlatmaya yeteceği görüşüne sahip oldukları gibi bir izlenim edindik. Bunu yapmakla saygınlık gereksinimlerine aykırı davranmış ve onları gücendirmiş olsak da, Türklere öncelikle matematik ve doğa bilimleri için daha genç çalışanlar almalarını ve Frank [sic] gibi daha yaşlı bilim insanlarını konuk öğretim üyesi olarak ve Avrupa bilim çevreleriyle bağ kurmaları için ara sıra getirtmelerini tavsiye ettik.

Tarih, Türklerin bu tavsiyeye uymadıklarını gösteriyor. Yine de, Courant ve Franck'ın topyekûn değerlendirmesi iyimserdi:

> Bütün izlenimlerimiz, genel koşulların Türkiye'de şu andaki gibi kalması halinde, bilim için ümit vaat eden bir kariyerin ortaya çıkabileceği, bu girişimin ülke açısından kârlı sonuçlar getirebileceği ve bizim alanımızda belirli bir hazırlık döneminden sonra, bilimsel araştırmanın da mümkün olabileceği yolundadır.[12]

Dahası, 8 Aralık 1933'te, New Yorklu Dr. Arnold Knapp, Rockeller Vakfı'ndan Dr. Alan Gregg'e şunları yazıyordu: "Frankfurtlu Prof. *Joseph Igersheimer*, şimdi İstanbul Üniversitesi Göz Kliniği'nin sorumluluğunu alıyor. Bana, orada koşulların çok ilkel olduğunu ve araştırma çalışmalarına yönelik tüm fırsatların, başta fon eksikliği nedeniyle son derece yetersiz olduğunu yazıyor... Profesör, Almanya'nın en seçkin genç göz doktorlarından biridir... Madrid'deki Uluslararası Oftalmoloji Kongresi'nde göz tüberkülozu hastalığı üzerine tebliğ sunmak için seçilmiş üç kişiden biridir."[13]

Les nouveaux professeurs de l'Université

Les professeurs invités d'Europepour enseigner à l'Université commencent à arriver à Istanbul. Le professeur Hirschin qui enseignera le commerce maritime à la faculté de droit est arrivé avant-hier à l'Université où il a eu des entretiens avec le doyen et ses autres collègues.

Il a déclaré qu'il habiterait dans un milieu Turc afin d'apprendre notre langue dans un délai de 3 ans, et qu'il considérerait la Turquie comme sa propre patrie.

Tous les professeurs étrangers seront à leur poste jusqu'au 25 octobre.

Üniversitenin yeni profesörleri

Üniversitede ders vermek üzere Avrupa'dan davet edilen yeni profesörler İstanbul'a gelmeye başladı. Hukuk Fakültesi'nde Ticaret Hukuku dersi verecek olan Profesör Hirsch önceki gün dekan ve meslektaşlarıyla görüşmeler yaptığı üniversiteye geldi. Üç yıl içinde Türkçe öğrenebilmek için İstanbul'da bir Türk çevresi içinde yaşayacağını ve Türkiye'yi kendi vatanı olarak gördüğünü söyledi. Tüm yabancı profesörler 25 Ekim'e kadar işbaşı yapmış olacaklar. *Le Journal d'Orient, 20 Ekim 1933.*

Osmanlı İmparatorluğu'nun son nefesini vermesinden sadece yirmi yıl sonra, genel göç Almanya'nın yüksek öğrenim kurumlarını öylesine boşaltmıştı ki, İstanbul Üniversitesi'ne haklı ve samimi olarak "dünyadaki en iyi Alman üniversitesi" deniliyordu.[14] 2003 yılında TBMM üyesi olan Onur Öymen'e göre, Türk hükümetinin göçmen profesörlerle sözleşmeleri, Türk profesörlerinkini "hayli aşan" maaşlar belirlemişti. Öymen, "Türk hükümetinin amacının, İstanbul Üniversitesi'nin akademik düzeyini Batı Avrupa üniversitelerinin düzeyine çıkarmak" olduğuna işaret ediyordu.[15]

19 Ekim 1933'e gelindiğinde, Rockefeller Vakfı Avrupa Bürosu Müdür Yardımcısı *Dr. R. A. Lambert*, İstanbul'daki Amerikan Hastanesi'nin müdürü olan arkadaşı Dr. Lorrin Sheppard'a inanmazlıkla şöyle yazıyordu: "Son ziyaretçilerin bazılarının anlattıklarından, yeni gelişmelerin benim düşünebileceğimden çok daha kapsamlı bir değişimi temsil ettiği izlenimini edindim. Türklerin eğitim alanında gösterdikleri gayretin tam bir başarıya ulaşması umudunuzu ben de paylaşıyorum."[16] Neredeyse inanılmaz bir şekilde, İstanbul'da Fransızca yayımlanan *Le Journal d'Orient*'ın da aralarında olduğu çeşitli basın organlarında belirtildiği gibi, dersler 5 Kasım 1933'de başladı.

Sadece on yıl sonra, İstanbul Üniversitesi'nin verdiği lisans eğitiminden yeterince etkilenen Harvard Tıp Fakültesi, İstanbul mezunlarından biri olan Lahut Uzman'ı tıp eğitimine kabul etti.[17] Yine İstanbul Üniversitesi 1943 mezunu olan Eugen Merzbacher, Harvard'ın lisansüstü eğitim programına kabul edilerek, fizik alanında yüksek lisans ve doktora dereceleri aldı.[18] Dahası, II. Dünya Savaşı'ndan önce, savaş sırasında ve sonrasında, ABD'ye giden, yine göçmen profesörler tarafından önemli ölçüde geliştirilen İstanbul Teknik Üniversitesi'nin çeşitli mühendislik bölümleri mezunları, çalışma izinleri için eğitim referanslarını *New York Eyaleti Sivil ve Profesyonel Mühendisler Kayıt Kurulu*'na kabul ettirmeyi başardılar.[19]

En nitelikli Amerikan üniversitelerinden kabul görmeye başlayan yalnızca İstanbul Üniversitesi'nin lisans dereceleri değildi. İstanbul Üniversitesi'nden 1943'te sanat tarihi ve arkeolojide bir doktora derecesi alan Elizabeth S. [Sgalitzer] Ettinghausen, İstanbul'daki Bizans kiliseleri araştırması için Harvard Üniversitesi'nden bir doktora sonrası bursu (1943-45) aldı. Daha sonra da Princeton kendisine bir doktora sonrası derecesi verdi.[20] Aynı zamanda, göçmenlerin kurduğu Ankara Devlet Konservatuvarı'nın (Türk) mezunları, dünya çapında eleştirel dinleyici kitleleri önünde çalarak kabul görmeye başladılar. Aralarında Ayla Erduran [Suisse Romande Orkestrası, Varşova Filarmoni, Paris Konservatuvarı, Moskova Konservatuvarı ve diğerleri] ile Suna Kan [Londra Senfoni, Los Angeles Filarmoni, Bamberg Senfoni, Residentie Orkestrası (Hollanda), Moskova Senfoni

ve Fransız Ulusal Radyo Senfoni (ORTF) ve diğerleri] gibi keman virtüözleri vardı.

Dünya çapında o kadar takdir toplamasalar da, büyük bir ihtiyacı karşılayan, Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi'nin ilk mezunları, Türkiye'nin en saygı duyulan doktorları ve profesörleri haline geldiler. Bunlardan biri emekli Profesör *Behçet Tahsin Kamay*'dır. Yol göstericilerinden biri olan göçmen çocuk doktoru *Albert Eckstein* hakkında konuşurken, Kamay şöyle söyledi:

> Anadolu'nun en ücra köşelerine gitti ve ülkenin her bir karışında yürüdü. Köyleri ziyaret eder, köylülerle görüşürdü; kapılarını çalıp onlara misafir olurdu. Halkın doktoru ve Türkseverdi; ziyaret ettiği her yerde, köylülerin yemeğini yer, ayranlarını içerdi ve onların sağlık durumlarını, toplumsal sorunlarını öğrenirdi... Hem [karşılaştığı] hastalıkları hem de tedavilerini öğrencilerine, üniversite çevrelerine, belediye ve devlet memurlarına yazılarıyla, dersleriyle ve konferanslarıyla anlatacak kadar cesurdu.[21]

Aynı şekilde, Dr. Muzaffer Sertabiboğlu şunları hatırlıyordu: "Ankara Tıp Fakültesi'nin ilk mezunlarından biriyim. Diploma numaram 68. Ben [Albert] Eckstein'ın ferasetinden beslenenlerden biriyim." Sertabiboğlu, Türkiye'ye modern kamu sağlığı ve çocuk hastalıkları uzmanlığını getiren göçmen çocuk doktoru *Albert Eckstein*'dan söz ediyordu. Eckstein'ın başarısının bir unsuruna dikkati çekerek sözüne devam etmekteydi: "Türkiye'yi ikinci bir vatan olarak görüyordu ve kısa bir süre içinde Türkçeyi öğrenerek çevirmene gerek duymadan ders vermeye başladı."[22]

Prof. Dr. Behçet Tahsin Kamay ve Dr. Muzaffer Sertabiboğlu, Eckstein'den hocaları olarak söz ediyorlardı.

Avrupalı profesörlerin dört fakültedeki dağıtımı eşit değildi. Göçmen profesörlerin büyük çoğunluğu tıbbiye ile matematik bölümünün de yer aldığı Fen Fakültesi'ndeydi. Hukuk ve güzel sanatlar fakültelerinde daha az göçmen vardı. Fakat bu yönetsel birimlerin hepsinde çok tanınmış akademisyenler yer alıyordu. Paris'ten Türkiye'ye gönderilen Dr. Lambert, 18 Şubat 1934'te günlüğüne aşağıdaki gözlemlerini kaydetmişti.

> Fen bölümlerinin durumu, bu kadar acele yapılan yeniden düzenlemenin kaçınılmaz sonucu olarak, faaliyet ve düzensizlik açısından tıbbiyenin durumuna çok benziyor. [Fizik] profesörü von Hippel'i, bir çevirmen aracılığıyla ilgili bir grup öğrenciye ders vermeye çalışırken bulduk; mutlu gibi görünüyor. Freundlich [astronomi], tam tersine, endişeli görünüyor ve derhal bir gözlemevi için RF'den [Rockefeller Vakfı] yardım meselesini dile getiriyor.
>
> Bir ameliyat için ellerini yıkadığı sırada [cerrah] Profesör Rud[olf]. Nissen'le kısa bir görüşme yapıyorum. Kendisi tıpkı Schwarz gibi, derhal çalışmaya koyulan genç, enerjik bir adam. Görevden alınan Türkler arasında yeni klinisyenler hakkında hatırı sayılır eleştiriler olduğu aktarıldı bana, ama S.'nin [Shwarz] işaret ettiği gibi, yerli profesörlerin durumu zarafetle kabul etmeleri dikkate değer.[23]

Ankara'ya giden profesörler İstanbul'a gidenlerden sayıca daha azdı. Bu, büyük ölçüde o dönemde Ankara Üniversitesi'nin altyapısından kaynaklanıyordu. Üniversite halen planlama aşamasındaydı ve temelde kâğıt üzerinde mevcuttu. Büyük ölçüde hâlâ işlenmemiş toprak niteliğindeydi. Ancak birkaç kurum ile bilimsel örgüt işlev görüyordu. Ankara'da disiplinler arasındaki sınırlar İstanbul'daki kadar net olarak tanımlanmamıştı. *Notgemeinschaft*'ın himayesinde İstanbul Üniversitesi'ne gelenlerin tersine, Ankara'ya giden bilim insanları, mimarlar ve sanatçılar, resmi Alman ve Avusturya temsilcilikleri aracılığıyla davet edildiler.

Ankara'daki göçmenlerin en büyük bölümü Devlet Konservatuvarı'ndayken, ikinci sırada Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi ile tıbbi kurumlar geliyordu. Sadece dışarıdan bakıldığında, Ankara'daki göçmenlerin başarıları, en iyi şekilde Clemens Holzmeister ile meslektaşlarının tasarladığı etkileyici yapılarla ve Paul Hindemith'le meslektaşlarının kurduğu devlet orkestrası ve operasının kazandığı prestijle ölçülür.[24]

Bütün bunlar, Atatürk'ün 1931'de Batı Avrupa üniversitelerini örnek alan tamamen modern bir yüksek öğrenim sistemini yaratma tasarısıyla bir çalışma yaptırması sayesinde gerçekleşti. İsviçreli eğitimci Albert Malche *Rapport sur l'université d'Istanbul*'u 1932'de sun-

du. Ve, ertesi yıl, Rockefeller Vakfı'nda bir iç yazışmada şunlar ifade edildi: "Türkiye'deki yeni gelişmelerin yakından ve anlayışla takip edilmesi gerekiyor. İstanbul'a bu kadar çok sayıda seçkin Alman bilim insanının getirtilmesinin geniş kapsamlı yankıları kaçınılmaz olacaktır. Türkiye'nin şu anki dönüşümü, semereli bir araştırma alanı sağlamak açısından ekonomik, toplumsal ve siyasal öneme haiz birçok sorunu beraberinde getiriyor."[25]

İki yıl sonra, Rockefeller Vakfı Dr. R. A. Lambert'i, durumun birinci elden tetkiki için yeniden İstanbul'a gönderdi. Lambert'in güncesinde, 16 Şubat 1934 Cuma tarihli bir kayıt, "Mustafa Kemal [Atatürk] ile Hıfzısıhha ve Eğitim bakanlarının, İstanbul'da, mümkün olan en kısa sürede, Batı'nın saygısını kazanacak bir Tıp Fakültesi'yle birlikte, birinci sınıf bir üniversite kurmakta kararlı olduklarına kuşku" olmadığını kabul eder. "Ankara'nın da, daha sonra bir Tıp Fakültesi'yle birlikte, bir üniversitesi olacak. Veteriner hekimlik dahil tarımsal kuruluşlar şimdiden kurulmuş bile."[26]

Böylelikle, on yıldan biraz fazla bir süre içinde, Türkiye tüm önemli temel ve uygulamalı bilimlerini geliştirme ve modernleştirme yolunda çok mesafe kaydetmiş ve klasik Batı müziğinde büyük ilerleme göstermişti.

Bu kitabın sonunda yer alan Ek 1, ilk üç Türk üniversitesinin Internet sayfalarında kendi sözcükleriyle *tarih* ve *görev* beyanlarını gösteriyor. Her üçünün de o dönemki beyanları birbirinden bağımsız olarak, göçmen profesörlerin geride bıraktıkları mirastan duyulan ulusal gururu tasdik eder. Her biri bağımsız olarak, bu mirasın yarattığı toplumsal gruplaşmaları onaylıyor ve bu gruplaşmaların Türk yüksek eğitiminde ve genel olarak toplumda devam eden etkisini kabul ediyor.

Atatürk'ün "liderlik nitelikleri ve konumu" sayesinde, bir hükümet politikası kurumsallaştırılırken, aynı anda "kültürel değerlerin kalıcı doğası" da yerleştiriliyordu.[27] Yukarıda aktarılan dönemin beyanlarında övülen başarıları değerlendirebilmek için, Almanya'dan sürgün edilen profesörlerin on iki temel bilim kuruluşunun sekizinde yöneticiliğin yanı sıra, Tıp Fakültesi'nin on yedi kliniğinin altısının başına geçerek çalışmaya başladıkları 1933-34 akademik yılına

geri dönmek gerekiyor.[28] Üstelik koşullar ideal olmaktan çok uzaktı. Patoloji Enstitüsü'nün yeni Direktörü Profesör Philipp Schwartz'ın 1933 güzünde verdiği raporlara göre, Tıp Fakültesi'nin tamamında donanım ve bina sıkıntısı yaşanıyordu. Yedi temel disiplinin hepsi için topu topu otuz, hem de alabildiğine eski mikroskop vardı. Klinikler kötü durumda, bakımsız ve eksik donanımlıydı.[29] Göçmen profesörler bu güçlüklerin üstesinden gelmek için, Tanrı'nın onlara bağışladığı marifetlerin her birini sonuna dek kullandılar. Yerel pazarlara gittiler; eksik ekipman aksamını ısmarladıkları esnaf, bilinmeyen kaynaklardan bu parçaları buldu. Yurtdışından kurumsal bağışlar istediler ve Rockefeller Vakfı bu ricaları yerine getirdi. Harvard ve Yale, kütüphane araştırması için çıkardıkları bilimsel dergilerin eski sayılarını gönderdiler. "Almanlar" engellerin tümünü olmasa da çoğunu aştılar; bu engellere işlerini kaybetmelerine neden olduklarını veya bir şekilde rencide ettikleri ve bu geçiş sürecinin kolay olmaması için ellerinden geleni yapmaya kararlı Türklerin çıkardıkları engeller de dahildi.

Göçmen profesörler Osmanlıların soyundan gelenlerin modern bilim ve tıpta ilerlemesini kolaylaştırmak ve sözleşme şartlarını yerine getirmek için, kendi konularında Türkçe ders kitapları yazmakla yükümlüydü. Bunu yapmak çoğu zaman yeni sözcükler, yeni alfanümerik simgeler ve akronimler yaratmayı gerektiriyordu. Sözcüklerin Türkçe kökleri yansıtması gerekiyordu. Bunu simgeler izleyecekti. Ancak, bunların hepsinin yüzlerce yıldır Arap alfabesinden miras alınanları yansıtması da gerekiyordu. Hiç Türkçe bilmeyen, Almanca konuşan göçmenler açısından bu gerçekten de göz korkutucu bir işti. Türk meslektaşlarının desteğiyle, göçmenlerin çoğu bu büyük zorluğa göğüs germeyi bildi. Sonuçta birçok ders kitabı yazıldı ve basıldı.

Yetmiş küsur yıl sonra, emekli profesör ve İstanbul Üniversitesi Kimya Mühendisliği Anabilim Dalı mensubu Profesör *İsmet Gürgey*, Türk Dil Devrimi'nin 72. yılını kutlayan *Çağdaş Türk Dili Dergisi*'nin 200. sayısında yayımlanan bir konuşmaya itiraz etti. Konuşmacı, seçkin Profesör *Tahsin Yücel*'di. Gürgey'e göre, Yücel, göçmen Profesör *Fritz Arndt*'ın Türk bilimine büyük katkısını göz ardı etmişti.[30]

Gürgey'in, Yücel'in makalesinde Arndt ve diğer bilim insanlarının Türk dilinin gelişmesine ve bilimsel terminolojisine yapmış oldukları önemli katkıları görmezden geldiğini iddia etmesi önemlidir. Gürgey, Yücel'in konuşmasının sonunda "dilimizin arınmasına ve gelişmesine katkıda bulunmuş bilim insanı, yazar ve şairlerin adlarının" sıralandığını söyler. Yücel'in "dilimizin arınmasına ve gelişmesine katkıda bulunan" bilim insanı ve yazar listesi Gürgey'i özellikle gücendirmiştir. Bu isimlerin, Türk olsun Avrupalı olsun, otuzlu yılların tüm bu öncüleri görmezden gelinerek, biraz sınırlı çevrelerden alındığını ileri sürer. Gürgey, "Kendi kendime, Türkçenin zaman içindeki gelişmesi, yalnızca *Türk Dil Kurumu*'nun, *Dil Derneği*'nin, dilbilimcilerin ve şairlerin çabalarına mı bağlıydı diye sordum" diye yazar. "Bilim alanında tartışılmaz bir itibara sahip ve Türkçe yanlıları olan Prof. Dr. Oktay Sinanoğlu, Prof. Dr. Enver Altınlı, *Ord. Prof.* Fritz Arndt gibi isimlerin de yâd edilmesi gerekmez miydi?" Gürgey, bu bilim insanlarının "Türkçenin bilimin her alanında kullanılabilecek yetkinlikte olduğunu" kabul ettiklerinin ve buna inandıklarının da bilinmesi gerektiğini vurgular. Gürgey, yalnız bu gibi bilim insanları arasına dahil edilmekle kalmayıp, aynı zamanda belki hepsinin en önde geleni olarak anılması gereken "Ord. Prof. Fritz Arndt"tan[31] özel bir saygıyla söz ediyordu.[32]

Gürgey, Arndt'ın Türkiye'deki kariyerinin sona erdiği 1954-1955 akademik yılında onun öğrencilerinden biriydi. Arndt'ın ders veriş tarzının canlı bir tasvirini sunar. Gürgey'in zamanında, Arndt "derslerini daha sonra kendi adı verilecek bir amfide verirdi. Derslerine devam zorunluluğu yoktu ve yoklama alınmıyordu; gelgelelim, amfi hıncahınç dolu olurdu."[33] Kendisini tanıyanlar, 1950'lerin ortasında Arndt'ın derslerinde kullandığı Türkçeyi, tonlaması dışında hiç hatasız olduğunu söyleyerek övmüşlerdir. Konuşma dili eğlenceli, canlı, mizahiydi ve söylediği sözler yerindeydi. Yazı dili, sürekli olarak neden-sonuç ilişkilerini hesaba katan bir yapıdaydı. Arndt kısa cümlelerle, ağdalı olmayan bir dille yazardı. Bu cümleler son derece anlamlı bir akışa sahipti ve anlaşılması kolaydı. Gerektiğinde kelime türetmekten kaçınmazdı.

Aşağıdaki Türkçe sözcükleri Arndt'ın türettiği yaygın olarak kabul görür: *Çözücü* (solvent), *çözelti* (solüsyon), *çözünme* (dissolüsyon), *çözünen* (solute), *tartı* (atom ağırlığı), *değerlik* (valans), *anıklamak* (hazırlamak), *seyreltik* (dilute) ve *çökelti* (precipitate) bunlar arasında sayılabilir. Profesör İsmet Gürgey, Arndt'ın, Baş Öğretmen'in Türk diline hâkimiyetinin bir göstergesi olarak en sevdiği kelime oyununu şöyle hatırlıyor: "*Elemente elaman diyen elemandan el'aman!*" Arndt, " 'element' yerine elaman diyen her öğrenci kendisini derhal sınıfın dışında bulur!" uyarısında bulunuyordu. Aynı sesi verip farklı anlamlara gelen bu tür kelimelerle yaptığı oyunlarla gerçekten ün salmıştı: *Eleman*= element, fakat *eleman* = personel ve *el'aman* = imdat veya bezginlik anlamına gelen bir nida. Cümle şöyle tercüme edilebilir: "Elemente 'kişi' diyenlerden bıktım usandım."

Hiç kuşkusuz, Fritz Arndt kimyaya dünya çapında büyük katkılarda bulundu. Diazoketonlar üzerine çalışmaları, bugün bile *Arndt-Eistert* diye bilinen ve daha küçük homologlardan daha büyük asitlerin yaratılmasını mümkün kılan tepkimeyle sonuçlanmıştı. Türk kimyasına büyük katkılar yaptığı gibi, değinildiği üzere, Türk dilinde bilimsel terminolojinin gelişmesine de katkıda bulundu.

Daha genel anlamda, ilk üç üniversitenin dinamizmi, cumhuriyetin kurucularının gelecekteki Türk liderlerinin "modern bir toplum" usulünce, "bilim"de ve bizzat Atatürk'ün dile getirdiği gibi "aydınlanma"nın çeşitli boyutlarında eğitilmesi gereğini kabul etmelerinden doğdu. Bu dinamizmi hızlandıran, Türkiye'nin kuzeybatısındaki topraklarda meydana gelen üzücü siyasal olayların beklenmedik sonuçları oldu. Sonuç, değinildiği gibi, kendi kurumlarınca kelimenin tam anlamıyla ıskartaya çıkartılmış ve anavatanlarından atılmış seçme bir grup Alman, Avusturyalı ve Çek akademisyenin Türkiye tarafından davet edilmesiyle hızlanan bir entelektüel faaliyetin yarattığı heyecan oldu. Bu toplanma Türkiye'de, tüm yabancıların sahneden ayrılmasından sonra bile kuşaklarca süren bir gelişme ivmesi yarattı.

Bu ivme veya nüfuz etme süreci, Türkiye'de daha birçok devlet destekli üniversite kadar vakıf üniversitelerinin de doğmasını sağladı.[34] Gelişmesi yukarıda kabaca betimlenen devlet üniversitelerine ek olarak, saygıdeğer Robert Kolej vardı. Bu okul, Türkiye'deki ilk Ame-

rikan kuruluşuydu ve Amerikalı misyoner ve hayırsever Cyrus Hamlin tarafından tipik bir sosyal bilimler yüksek okulu olarak 1863'te İstanbul'da kurulmuştu. Mühendislik bölümleri 1912'de eklendi. Sonradan Robert Kolej örgütlenmesine biri erkekler, biri de kızlar için olmak üzere ortaöğrenim kurumları da dahil edildi. Mezunları arasında Türkiye'nin akademik, profesyonel ve yönetsel kadrolarının önderleri vardır. Göçmen profesörlerin birkaçının oğulları ve kızlarının üniversite öğrenimlerini Robert Kolej'de yapmış olmaları da önemlidir. Türkiye'de şu anda 72'den fazla üniversite vardır.

Bunlar arasında, en azından altısı Türkiye'nin modernleşme ve sanayileşme sürecinde ulusal refah yaratılırken aile grupları tarafından ve edinilen kişisel servetlerden yapılan bağışlarla kurulmuştur. İstanbul'daki Koç ve Sabancı üniversiteleri bu örneklerdendir. Ankara'daki Bilkent Üniversitesi (en eski ve tanınmış olanı), İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi 1938 mezunlarından ve Dünya Sağlık Örgütü'nün kuruluşunun (New York, Temmuz 1946) imzacılarından olan *Dr. İhsan Doğramacı*'nın denetimindeki özel vakıfların fonlarıyla 1983'te kuruldu.[35] Dolayısıyla, Doğramacı daha sonra göreceğimiz gibi, büyük ölçüde göçmen profesörlerin ders verdiği o dönemde, onların etkisiyle hazırlanan müfredatın direkt bir ürünüdür. Çok sayıdaki mesleki başarılarının arasında, Uluslararası Pediatri Kurumu başkanlığını (1968-1977) saymak yeterli olur.[36]

İşadamlarının bağışlarıyla kurulan diğer üç üniversite, *Kadir Has Üniversitesi*, *İzzet Baysal Üniversitesi* ve *İstanbul Bilgi Üniversitesi*'dir. "Türk Bilimler Akademisi'nin onursal üyesi ve göçmen profesör *Erich Frank*'ın öğrencisi"[37] Prof. Dr. Orhan N. Ulutin'den gelen bir e-postada şu ifade yer alıyor:

> Şu anda Türkiye'de 72 üniversitemiz var. Ama yine de, *Frank, Winterstein, Schwarz, Cosswig, Heilbronn, Hirsch* ve diğer Alman profesörlerle yaşadığımız altın çağı özlüyoruz. (Vurgu bana ait.)

Evet, bu gelişmeler gerçekten de Türk toplumunun büyük ve önemli bir kesitinin dokusunu Batı tarzı yüksek eğitimle bütünleştirirken, Türk üniversitelerini dünya çapındaki yüksek eğitimin ayrılmaz bir parçası haline getirmiştir.

2
Göçmenler

Ellerinde Türk vizeleri, tren, gemi veya her ikisinden birinci sınıf biletlerle, hiçbir sorunla karşılaşmadılar. Ev hizmetkârlarını getirmekte ısrar edenlerin bunu yapmalarına izin verildi. Çoğu kütüphanelerini ve mobilyalarını Türkiye'ye naklettirdi; bazıları asistanlarını ve laboratuvarlarını ve/veya klinik araç gereçlerini getirdiler. Stratejik tahminleri çerçevesinde uzun vadeli bir getiri bekleyen Naziler açısından, Türk hükümetinden böyle bir davet özel bir öneme sahip olduğu için, bir kişinin (*Dr. Kantorowicz*) bir toplama kampından serbest bırakılarak ailesiyle birlikte İstanbul'a gönderilmesi, sadece tek bir örnektir. Başka örnekler de vardı. Türkiye'ye geldiklerinde, bu Alman ailelerin çoğu aynı semtlerde, genellikle aynı binalarda yaşamayı tercih ettiler. Almanca konuşan göçmenler topluluğu, hem İstanbul'da hem de Ankara'da sosyal açıdan son derece yakın ilişkiler içindeydi.

Neredeyse değişmez biçimde, göçmenlerin çocukları Türkiye'deki az sayıdaki özel okullara devam ettiler. Bunlar her zaman ya Almanca ya da İngilizce öğretim yapan okullardı. Alman okulları Naziler tarafından gitgide daha fazla siyasallaştırıldığı için, göçmenler çocuklarını oradan alıp İngilizce öğretim yapan okullara verdiler. Her

durumda, sonraki meslek hayatlarının da gösterdiği gibi, çocukların hepsi iyi eğitim aldılar. Ermeni ve Rum gibi azınlık ailelerinin çocukları dışında, Türk akranlarıyla sosyal bir etkileşime giren küçüklerin sayısı çok az oldu. Ankara'daki ailelerden bir grubun çocukları İstanbul'da okuyordu. Bu okullar açıkken, küçükler İstanbul'a yerleşmiş göçmen ailelerin evlerinde kalıyorlardı.

Yeni gelenlerin, daha geniş Alman sürgünler topluluğuyla yoğun ilişkileri vardı. Bu Alman sürgünlerden bazıları düpedüz Nazi iken, diğerleri vatanlarındaki yeni rejimin ateşli karşıtlarıydı. Göçmenlerin çoğu Yahudi veya kısmen Yahudi, yahut Yahudilerle evli kişilerdi. Bazıları özbeöz Arî idi. *Gelgelelim, bu etiketler, kimin Arî olduğu, kimin olmadığına dair Nazi tanımlamasına göndermedir.* Evlerinde *Yahudi dininin herhangi bir yanıyla uygulanıp uygulanmaması önemli değildi.* Hangi soydan gelirlerse gelsinler, göçmenlerin çok büyük bölümü agnostik veya inançsız kişilerdi.

Gerek Almanya gerek Avusturya'daki iki savaş arası Yahudi entelektüeller kuşağının dinsel kökleriyle özellikle özdeşleşmemiş olduğunu söylemek doğru olur. Toplumsal ve kültürel olarak son derece asimile olmuşlardı. Tek bir istisna olarak *Freundlich*ler dışında, hiçbiri Yahudi ibadetlerini uygulamıyordu. Birçoğu çocuklarını Hıristiyan olarak vaftiz ettirmişler, bazıları da Hıristiyanlığın şu ya da bu mezhebini benimsemişlerdi. Bazı göçmenler, I. Dünya Savaşı gazisi madalyasıyla onurlandırılmaktan büyük gurur duyuyorlardı. Onlar Avusturyalı veya Almandılar! Kendilerini Yahudi olarak görmüyorlardı. Meslekleri veya bilimsel disiplinlerinden bağımsız olarak, hepsi toplumsal reformculardı. Bazıları komünistti veya komünist oldu. Neredeyse hepsi belirli bir dönemde sosyalistti. Bazıları bu iki düşünce ekolü arasında gidip geldiler.

Göçmenler arasında casuslar ve muhbirler vardı. Bunlar casusluk yaparken ikili bir hayat sürdüler. Bazı göçmenler, hâlâ Almanya'da yaşayan akrabalarını tanıyan elçilik elemanlarının şantajına maruz kaldı ve bazıları para için boyun eğdi. Mesleklerinde ilerleme umuduyla boyun eğenler de vardı. Fakat Türkiye'deki Almanların hepsinin ortak bir yönü vardı: Gizlice sürekli gözetlendiler ve Berlin'e rapor edildiler. Almanya'nın Bilim ve Eğitim Bakanlığı'nda üst dü-

zey bir yönetici olan Dr. Herbert Scurla, Reich tarafından 1938-1939'da en azından iki kez İstanbul ve Ankara'ya gönderildi. Görevi, göçmen profesörlerin faaliyetlerini değerlendirmek, gözlenip gözlenmediklerini kontrol etmek, Alman elçiliğinin kendisine ve başkalarına gönderdiği raporların doğruluğunu onaylamaktı.

Türkiye, II. Dünya Savaşı'ndan önceki yıllarla savaş boyunca uzun bir zaman tarafsız kaldığı için, göçmenlerin bazıları Nazileşmiş ülkeler ile özgür dünyadaki akrabaları arasında bir iletişim kanalı işlevi gördüler. Aynı zamanda, özgür dünyanın Almanya'nın içinde neler olduğunu bilmesini sağlayan bir iletişim hattı da oldular. En azından Nobel ödüllü Max von Laue örneğinde durum böyleydi: Almanya'da kalmış olmakla birlikte Nazi olmayan bir bilim insanı olan Lau, sadık bir Nazi ideologu ve Alman biliminin kıymeti kendinden menkul reformcusu bir diğer Nobel sahibiyle (Johannes Stark) arasındaki kişisel yazışmaları İstanbul'daki bir meslektaşına iletti.

Göçmenlerin çoğu kararlı antisiyonistlerdi, yani bir Yahudi devletinin gerekli olduğuna inanmıyorlardı. Gelgelelim, en azından biri (*Dr. Eckstein*), Türkiye üzerinden trenle, emniyete kavuşturmak için Filistin'e bir grup *kinder* (çocuk) nakillerini gerçekleştirmek üzere, önde gelen Türk bakanların *Yişuv*[1] adına ikna edilmesine katkıda bulunmakla tanınır. Aralıklarla da olsa, bu tür nakiller 1944'e kadar devam etti.

Göçmenler nasiplerini artırmak, kendileri ve ailelerinin güvenliğini sağlamak ve yine de denizler aşıp Amerika'ya ulaşmak için ellerinden geleni yaptılar. Ne var ki, çevrelerindeki dünyanın koşulları sürekli değişim halindeydi ve çoğu zaman kötüye gidiyordu. [Sovyet] Kızıl Ordu'nun Stalingrad'da Almanya'nın kaderini tersine çevirdiği soğuk geçen 1942-1943 kışına değin, göçmenleri rahatlatan tek olay, Alman, Macar ve Rumen ordularının[2] Stalingrad'a ve Hazar'ın petrol yataklarına giderken atlama taşı olarak Türkiye'yi kullanmak yerine, Rus steplerinden geçmeye karar verdiklerinin anlaşılması olmuştu. 1930'ların başlarından itibaren, Nazizm'in gerçek yüzünü tanımak ve bu doğrultuda hareket etmek üzere, göçmenlerin bazıları Amerika'ya gitme girişiminde bulundu. Ne var ki, daha sonra ele alınacağı üzere, Amerikan Yahudi cemaatinin ileri gelen-

leri tarafından engellendiler. Ne yazık ki, çok geç olana değin, Amerikan Yahudi cemaatinin önde gelenlerinden bazıları, Amerika'nın genel toplumsal kurumlarına o kadar asimile olmuşlardı ki, Avrupa'daki Yahudilerin çilesine, bu arada yeniden hatırlanacak kendi "Yahudilikleri"ne dikkati çekerek, istikrarlı konumlarını tehlikeye atmak istemediler. Öte yandan, Yahudi olmayan bazı bilimsel topluluklar, güç durumdaki meslektaşları adına kavgaya girmekte bir an bile tereddüt etmediler. Bir grup Amerikan araştırma üniversitesi karşılarına üçlü bir fırsat çıktığını fark etti: Dünya çapında yetenekleri elde etme; aksi halde ulaşamayacakları bir dış mali destek elde etme; ve bütün bu süreç içinde diğerkâm olma fırsatı.

1938'de Atatürk'ün ölümünden sonra, bir toplumsal, siyasal ve iktisadi etkenler kombinasyonu, göçmenlerin gördüğü konukseverliği yok etmeye başladı. Bu durum pek çok şekilde kendini gösterdi. Bazıları yıkıcı ve sıkıntı vericiydi, bazıları trajikomik öğeler barındırıyordu; birçoğu ise, üst düzey, hatta kendi alanında doruğa çıkmış bir akademisyeni konumundan uzaklaştırmak üzere yönetim mevkilerinde dünya çapında başvurulan ikiyüzlülüklerdi. 1941 baharına gelindiğinde, Nazi birlikleri Türkiye'nin kuzey ve batı sınırlarına bir taş atımı mesafeye gelmişlerdi ve Karadeniz'in kuzey illerinin çoğundan birkaç saatlik deniz yolu ötedeydiler; üstelik, batı ve güney Karadeniz kıyısını vurmakla tehdit eden Sovyet çekici gözle görülür şekilde oradaydı. Türkiye, Polonya'nın yaşadıklarından, Fransa ve İngiltere'nin yardımına güvenemeyeceğini öğrenmişti. Alman temsilciliği, göçmenlerin hayatını zorlaştırmak için elinden gelen her şeyi yapıyordu. Gelgelelim, bu gelişmeler Büyükelçi von Pappen'den en alt kademeye kadar konsolosluk memurlarını, ihtiyaç duyduklarında Yahudi hekimlerin hizmetinden yararlanmaktan da alıkoymuyordu.

Çevrelerinde ne olursa olsun, göçmenler ellerinden geldiğince normal bir hayat sürdürmeye çalıştılar. Tüm disiplinlerden makaleleri yayımlayan bilimsel bir dergi çıkarmaya başladılar. Hafta sonları ve tatillerde çocuklarıyla beraber, ailece kır gezilerine çıktılar. Çocuklarının eğitimi olağanüstüydü. Bazı öğrenciler üniversitelerden mezun oldular ve diğer ülkelerde geçerli diplomalar aldılar. İçlerinden

yazarla temasa geçenlerin tümünün, Türkiye'de büyümekle ilgili güzel hatıraları vardı. Koşulları ve sıkıntıları ne olursa olsun, göçmen anne babalar görünüşe bakılırsa kişisel travmalarını çok sevdikleri çocuklarına yansıtmamakta kararlı davranmış olmalıydılar. Bu küçük çocuklar, Türk ev sahipleriyle karşılaştırıldığında, çok imtiyazlı bir hayat sürdüler. Kibar bir şekilde ifade etmek gerekirse, "Almanlar"ın yaşamı, Türk emsallerinin en azından yüzde 99'undan çok daha iyiydi. (Res. 7.)

Çocuk doktoru Albert Eckstein'ın oğlu Klaus Eckstein, 1935-1945 yılları arasında Ankara'da geçen çocukluğuyla ilgili şu makaleyle katkıda bulundu:

> Anılarımı aktarmaya başlamadan önce, girizgâh olarak, "normal bir çocukluk" diye bir şey varsa, benimkinin kesinlikle öyle olmadığını söylemek isterim. Bir Alman "göçmen", Türk toplumunun içinde yabancı bir kişi olarak, Corps Diplomatique'ten Alman çocuklarla, hatta Müttefik diplomatlarının çocuklarıyla hiçbir şekilde temasım olmadı elbette, ben yabancı bir kişiydim -ve yabancılar rahatsızlık yaratır. Dolayısıyla, benim deneyimlerim, o günlere dair hâlâ sakladığım izlenimlerim, özgül olarak bana aittir ve diğer çocuklara aktarılamaz.
>
> Aralık 1935'te, erkek kardeşlerim ve annemle birlikte Ankara'ya geldiğimizde yaklaşık üç buçuk yaşındaydım. Kuşkusuz, o günlerden pek oz anım var. Almanca konuşan ve özellikle beni pek seven ve bunu sürekli beni öperek kanıtlamaya çalışan, sanırım Macar bir dadı/aşçımız vardı. Ne yazık ki, duygularımız karşılıklı değildi; bir seferinde, ona fırlattığım bir takoz yüzünden altın dişini kaybetti ve yanımızdan ayrıldı. Yanılmıyorsam, o dönemde bir Türk uşağımız, yanımızda uzun yıllar kalan Mehmet de vardı. Kısa süre sonra, Almanya'da uzun yıllar annemle babamın, ondan önce de [anne tarafımdan] büyükbabam Schlossman'ın yanında aşçılık yapan Minna geldi. 1938'de o Almanya'ya döndü ve yerini İsviçreli olan Fraulein Krug aldı. Kısa süre sonra Krug'un, evimizdeki her ziyareti ve olayı rapor eden bir Nazi casusu olduğu anlaşıldı. Anne-babamın bu gerçeği keşfetmesi üzerine, aniden ayrıldı. Öğleden sonraları, günlük raporunu vermek üzere Blockwart'a (oradaki sorumlu Nazi memuru) giderken beni de beraberinde götürürdü, ama kuşkusuz, oraya niçin gittiği veya neler olup bittiği hakkında benim en ufak fikrim bile yoktu. O dönemde, okuma yaz-

mayı öğrenmiştim ve pul koleksiyonu yapıyordum. Blockwart bir keresinde bana birkaç pul verdi, ama [Krug'un raporları] özel olarak ilginç veya değerli değildi. 1938'de, Minna hâlâ bizimleyken, Almanya'dan annemin teyzesi bizi ziyarete geldi ve bana bir okul çantası getirdi. Almanya'ya geri dönemeyeceğini, İngiltere'deki kızına gitmesi gerektiğini ona söyleme görevi anneme düşmüştü. Onun gelişini kutlamak için, bir hindi pişirmeye karar verdik; bu kümes hayvanlan Ankara sokaklarında -İsmet Paşa Caddesi (şimdi Mithat Paşa Caddesi) gibi en önemli caddelerinde bile- sürü halinde dolaştırılırdı ki, çok sert olmaması umuduyla birini seçip almanız mümkündü; ancak, bugün piyasada bulunanlara kıyasla daha küçük olmasına karşın bu hindilerin lezzetli bir tadı vardı. Bizim hindi birkaç gün önce alınmıştı, ama ne yazık ki Mehmet onu kesme fırsatını bulamadan, doğal nedenlerle öldü. Onu yine de yemiş miydik, hatırlayamıyorum.

Ankara'da yazlar her zaman çok sıcak geçerdi. Sık sık Orman Çiftliği'ndeki yüzme havuzuna giderdik. Daha sonraki yıllarda, belki 11 yaşıma geldiğim sıralarda, kendi başıma veya öğretmenim Bayan Kudret'in temizlikçisinin oğlu Muzaffer'le birlikte (o dönemde kentin epeyce dışında küçük bir banliyö olan) Bahçelievler'e giden otobüse binmeme ve oradan da tarlalardan geçerek yüzme havuzuna gitmeme izin verilmeye başlanmıştı. Yol bozkırdan geçiyordu ve yürürken bir kaplumbağa ve bir sürü böcek görürdük, ama neredeyse başka hiçbir hayvan veya insan çıkmazdı karşımıza. Hafta sonları, daima yürüyüşe çıkar -çoğu zaman Küçükesat'ta yazlıkları olan ahbaplarımızın evine- giderdik. Yol epeyce uzundu ve bozkırdan geçiyordu; yol üzerinde, çoğu Ermeni üslupta şu eski yarı ahşap evlerden, her katı bir öncekinin üzerinde çıkıntı yapan birkaç ev vardı, ama mayıs aylarında yaban gülleri gibi bir sürü çiçek olurdu ve envai çeşit böcek görülürdü. Entomoloji [böcekbilim] profesörü orada yaşayan böceklerin cins ve miktarını belirleyebilmek için bizi de, içine böcekleri öldürmek için siyanür asidine batırılmış ham pamuk konulmuş, mantar tapalı cam kavanozlarda böcek toplamaya teşvik ederdi. Kışın (1942'den sonra olmalı), artık Çoruh Sokak'ta değil, Karanfil Sokak'ta oturduğumuzdan, kızağımı alıp bayağı yokuş olan ve tüm sokaklar gibi araba geçmediğinden kızakla kaymak için ideal bir sokağa yürümem beş dakika sürmüyordu. Pazar günleri, Dikmen tepelerine veya kar orada yeterince derin değilse Elmadağ'a kayağa giderdik. Galiba o dönemde Türkler bu hafta sonu etkinliklerini biraz acayip buluyordu.

Yazı genellikle İstanbul'da, kimi zaman Türk ahbaplarla Çiftehavuzlar'da geçirirdik; bir keresinde Suadiye'de, bir keresinde de Heybeliada'da pansiyonda, daha sonra (1944 ve 1945'te) Bebek'te, en büyük oğlu benden bir yaş kadar büyük olan Prof. Kosswig'lerin evinde kaldık. Marmara ve Boğaziçi'nde yüzdüğümü hâlâ çok iyi hatırlıyorum. Kuşkusuz, ara sıra suda kirlenme görürdük, ama bunu pek ciddiye almazdık ve hiç kimse bunun sağlık açısından zararlı olduğunu düşünmezdi, zaten zarar da vermezdi. Dalıp, ardından hemen pişirip yediğimiz midyeler çıkarırdık. Ne-reye gitsek her yer yemyeşil ve açıklıktı. İstanbul'da Suadiye veya Çiftehavuzlar'a gidiyorsak, vapura binmek veya tramvayla Kadıköy'e inip oradan vapura binmek zorundaydık. Bebek'ten Eminönü'ne kadar giden bir tramvay vardı veya Boğaziçi'nde son iskelesi Galata Köprüsü olan bir vapura binerdik. Hem tramvayda hem vapurda iki sınıf vardı ve hatırladığım kadarıyla, biz birinci sınıfta yolculuk ederdik. İkinci sınıf her zaman çok kalabalık olurdu.

Bir başka anım da yiyecekler hakkında. Ben obur bir çocuktum ve bazen inanılmaz miktarda yemek yerdim, ama gerçek bir Türk ziyafetine çağrılmışsak, bunun benim kapasitemi bile aştığı olurdu. Böyle bir yemek daima geniş bir meze sofrasıyla başlar, ardından, belki iki saat sonra, ana yemek başlardı. Tabakların hangi aralıklarla servis edildiğini şimdi hatırlayamıyorum ama pek çok çeşit olurdu: Pilav, dolma, zeytinyağlı sebzeler, piliç, et, balık ve börek. Neyse ki, sonra genellikle çok ağır Türk tatlılarından değil de, meyve ikram edilirdi. Annemi gerçekten üzecek ve genellikle başarılı olamadan bana diyet uygulamaya çalışmasına yol açacak kadar şişmandım. Ama öte yandan, babama benim bu kadar gürbüz olmamın sırrını soran ve sanırım, benim bu kadar şişman olmamı hiç de istemediğini söylediğinde ona hiç inanmayarak, normal bir çocuğa böyle dediği için itiraz eden Türk anneleri için ideal kilodaydım.

Eğitimimin büyük bölümünü, öğrenimini tamamladıktan sonra bir Türk mühendisiyle evlenerek onunla birlikte Ankara'ya gelen bir Alman ve olağanüstü iyi bir öğretmen olan Bayan Kudret'ten aldım. Ondan, on üç yaşında İngiltere'de bir okula büyük bir güçlükle karşılaşmadan devam edebilecek kadar İngilizce ve on altı yaşında İngilizcenin yanı sıra Latince ve Fransızca ile diğer derslerin sınavlarını çok da fazla çalışmadan verebilecek kadar çok şey öğrendim. On yaşımda, küçük sınıflarda sadece altmış beş çocuğun olduğu, kentteki en iyi Türk okuluna gönderildim. Ondan

önce, kendi dili dışında bir lisan ve dil öğretiminde "direkt yöntem"i bilmeyen bir öğretmenden Türkçe dersi almıştım, böylece en azından lisan açısından okulda bir sıkıntıyla karşılaşmadım. Elbette, belki kısmen sınıfın çoğundan daha yetenekli olduğumdan, ama aynı zamanda tüm okuldaki tek yabancı olduğum gibi, çok tanınmış birinin oğlu olduğum için, okulda özel muamele gördüm. Ne de olsa, çocukların çoğu babamın hastası olmuştu. Bununla birlikte, orada birkaç iyi arkadaş edindim. Genel olarak değerlendirildiğinde, sınıf arkadaşlarım bana özel muamele yapılmasına içerlemiyorlardı.

Ertesi yıl, yine bazı iyi arkadaşlar edindiğim ortaokula gittim, ama oradaki öğretimi pek sevmedim. Sonuçta okulu benim gözümde adamakıllı berbat kılan bir şey varsa, o da tarih öğretimiydi. Viyana kuşatması (1529) üzerine bir kompozisyon yazmak zorundaydık. O dönemde çok hırslıydım ve sınıfta en iyi kompozisyonu ben yazmak istiyordum, bu yüzden kaynak olarak Türkçe ders kitaplarının yanı sıra, Otto Jaeger'in Dünya Tarihi adında, konuya ilişkin Türkçe ders kitabında bulunanın en az dört katı bilgi içeren çok kapsamlı Almanca kitabından da yararlandım. Böylelikle, benim geniş kompozisyonum da, tıpkı Türkçe kaynağın dört katı bilgi içeren Almanca kaynak gibi, dört katı kapsamlı, uzun ve ayrıntılı hale geldi. Fakat, o dönemde pek takdir edemediğim üzere, Almanca malzeme Türk kaynağın tam zıddı bakış açısına sahipti ve böylelikle ben aynı zamanda Alman bakış açısının da dört katını yazmış olmuştum. Türk öğretmenim bundan hiç de hoşlanmadı ve bana "0" verdi. En iyi not "10" idi. O günden sonra, Alman çocukları için İngilizce dil kursunda yerel İngiliz tarihini derinlemesine incelemek zorunda kaldığım 1982'ye dek tarihle ilgili her şeyden uzak durdum. Fakat bu deneyimden, bir öğrenci öğretmenin sahip olduğu veya savunduğu bir fikre karşıt bir şey ileri sürerse, bir öğretmenin ne kadar dikkatli olması gerektiğini öğrendim.

Şimdi Türkiye'de geçirdiğim günlere dönüp baktığımda, çok mutlu, özgür ve tehlikeden uzak olduğum bir dönem görüyorum. Hâlâ sık sık Türkiye'ye gidiyorum ve orada hâlâ çocukların ne kadar sevildiğini görüyor ve burada [Birleşik Krallık] sıkça olduğu gibi, herhangi bir sevgi ifadesinin derhal kuşku uyandırmadığını, onların da sevilmeye hakları olduğunu bildiklerini görüyorum. Orada dostluk ve sevgi hâlâ bir erdem ve Türkiye'deki günlerimi şükranla anıyorum.

Yıl 1937'ydi. Astronom *E. Finlay Freundlich* ne anlayabildiği ne de takdir ettiği bir yönetsel kültürde Türkiye'nin ilk gözlemevini kurmaya çalışırken adamakıllı bunalmıştı. Bu yüzden, herkesten önce pılısını pırtısını toplayıp ailesiyle birlikte Türkiye'den ayrıldı. Freundlich için ne acıdır ki, o dönemde bulabildiği tek akademik mevki Çekoslovakya'nın başkenti Prag'daydı. Neyse ki, Nazilerin Prag'a girmesinden önce bu kez İskoçya'ya göç etmeyi başarabildi. Birçok sözleşmenin sona erdiği ve çoğunlukla ekonomik nedenler yüzünden yenilenmediği 1939 civarında Türkiye'den büyük bir göç dalgası oldu. 1949'da, bu kez sözleşmeleri Türkler tarafından ikinci kez yenilenmiş olanların büyük bir çıkışı gerçekleşti. Bu gruptakilerin çoğu kendini ABD'de buldu. Türkiye'de onca acıyla kurulmuş yuvaların bozulması, felaketten sağ kurtulanları Boğaziçi'nin iki yanında uzanan iki kıtaya ve denizlerin ötesindeki Amerika'ya dağıttı, ama bu bile onların çalışmalarına ve bilgiye yaptıkları katkıya son vermedi. Daha yaşlıca olanları emeklilik haklarını elde edebilmek için Almanya'ya gittiler; diğerleri o dönemde Filistin denilen topraklara göçtü. Her zaman en çok istenen vize ve nitelikli iş teklifi ABD'den veya Birleşik Krallık'tan gelmişti. II. Dünya Savaşı'nın bitiminden çok sonralara değin, itibarlı Amerikan üniversitelerinin birçoğunun akademik personeli arasında Yahudilerin pek bulunmadığı, idari personelde ise neredeyse hiç olmadığı doğrudur; kadınlar ve yaşları ileri akademisyenler daha da ağır darbe almışlardı. Bazı üniversiteler Yahudi bile olsa süperstarları içlerine kabul etti, ama ancak üniversite dışından hayırseverlerin, onların maaşını veya gerekli olabilen dolaylı maliyetleri ödemeyi kabul etmeleri halinde.

New York, Chicago ve Cleveland'daki büyük Yahudi toplulukları tarafından ve onlar için kurulan *Cedars of Lebanon* ve *Mount Sinai* hastaneleri dışında, büyük hastanelerin çoğunda Yahudi doktorların çalışmasına izin verilmedi. Yaygın inancın tersine, bu Yahudi hastaneleri dindar Yahudi hastaların özel yemek ihtiyaçlarına hizmet etmek için değil, daha ziyade Yahudi doktorlara çalışacak bir yer sağlamak için kurulmuştu. Göçmenler bütün bunlardan habersiz değildi.

Göçmenlerden bazıları, ellerinde vizeleri fakat başka yerlerde hiçbir iş imkânı bulamadan, Türkiye'deki görevlerinde kaldılar, fakat oğullarını ve kızlarını eğitimlerini sürdürmeleri için ABD'ye gönderdiler. Bu göçmen çocuklarının çoğu, Amerikan bilimine, tıbbına, hukukuna, mühendisliğine, insani bilimlerine önemli katkılarda bulundular ve bazıları iş dünyasına katıldı.

Göçmenler yeniden göçlerinde ABD, Birleşik Krallık, Almanya veya İsrail, nereye gitmiş olurlarsa olsunlar, hepsi toplumun üretken üyeleri olmaya ve birçoğu önemli katkılar sağlamaya devam etti. Sayıları on-on ikiyi biraz geçen Nobel ödülü sahipleriyle kişisel yazışmalarını sürdüren pek az oldu. Albert Einstein'ın kendi eliyle yazdığı mektuplara göre, göçmenlerden biri, E. Finlay Freundlich, görelilik kuramının ampirik gözlemlerle de desteklendiğini gösteren ilk bilim insanıydı.

Yarım yüzyılı aşkın bir zaman sonra, Türkiye'deki yerel yöneticiler tarafından tek tek göçmenlere oynanan tüm kirli oyunları her iki taraf da büyük ölçüde unutmuştu. Bu tür nahoşluklara dair yegane anılar arşiv belgelerinde, yazışmalarda ve bazı hatıratlarda kalmıştı. Bu anılardan en dokunaklı olanları göçmenlerin bizzat kendileri veya çocukları tarafından kaleme alınanlar değildi. Bunları yazanlar, altmış yıl kadar sonra, Türk akademi dünyasının ve mesleklerinin zirvesine ulaşmış eski öğrencileri oldu.

Her şey bir yana, geriye bakıldığında, Türkiye insanlık adına yaptıklarından haklı olarak gurur duyabileceği gibi, bu kişilerin bir grup olarak kendisi için yaptıklarından da aynı şekilde gurur duyabilir. Bir diğer ilginç beklenmedik sonuç, Alman hükümetinin *Kültürel İlişkiler* web sitesinde betimleniyor:

> 80'i aşkın[3] tanınmış Alman bilim insanı ve sanatçı, 1930'larda ve 1940'larda Nazi zulmünden kaçarak Türkiye'ye sığındı. Türk kurumları ve üniversitelerinin kurulmasına yardım ettiler ve buralarda çalıştılar. Aralarında Berlin Operası yönetmenlerinden Carl Ebert ve besteci Paul Hindemith, Andreas Schwarz ve Ernst Hirsch gibi hukukçular, Ernst von Aster ve Hellmut Ritter gibi felsefeciler ve sarkiyatçılar, Friedrich Dessauer ve Rudolf Nissen gibi doğa bilimciler ve hekimlerle, Alexander Rüstow ve Wilhelm Röpke gibi

> iktisatçılar vardı. Sonuç olarak, iki ülke üniversiteleri arasında oluşan sıkı bağlar bugüne dek varlığını sürdürdü. Alman Akademik Değişim Servisi Türkiye'de çeşitli burslar veriyor. Her iki ülkede profesörler ders veriyor ve öğrenciler eğitim görüyor. Türkiye'de güvenli bir sığınak bulanlar bir tek bilim insanları ve sanatçılar değildi: Daha sonra Berlin belediye başkanı olacak Ernst Reuter Ankara ve İstanbul'da yönetim ve ulaştırma uzmanı olarak çalıştı.[4] (Vurgular bana ait.)

Bir konuda, içeride ve dışarıda, çekişen çok sayıda hizip arasında hiçbir anlaşmazlık yoktur: Almanca konuşan göçmenler, Türkiye'nin şimdi kusursuz olan yüksek öğretim sistemini bütünüyle ıslah ettiler, hatta yarattılar. Atatürk'ün oynadığı kumarın sonuçları çok güzel oldu. Göçmenlerin ayrıldığı dönemde, Türkiye'nin Türk entelektüelleri, profesyonelleri ve sanatçılarının istihdam edildiği, tümü de Batı standartları düzeyinde işleyen üç önemli yüksek öğrenim kurumu, eksiksiz bir güzel sanatlar akademisi, bir senfoni orkestrası, bir operası ve bir kütüphaneler ve kütüphanecilik sistemi vardı. Üstüne üstlük, Batı edebiyatının klasik eserlerinin çoğu Türkçeye tercüme edildi ve bugün bile, her yıl üniversite giriş sınavına giren 1,7 milyon Türk gencinin ulaşabileceği şekilde, basılıyor.

Resim 7
Ankara'nın dışı. Tipik bir pazar gezisi. Bu sefer katılanlar Reuter, Merzbacher, Eckstein *ve* Gerngross *aileleri.*

3
İnşacılar

Mimarinin ve Şehirciliğin Modernleşmesi

İstanbul eski camiler, saraylar, askeri kışlalar, hamamlar ve eski medreselerle doludur. Bunlar Osmanlı mimarisinin iyi korunmuş örnekleridir. Ortadoğu'nun her yerinde ve eski imparatorluğun diğer uç bölgelerinde tarihi önem taşıyan benzer yapılar görülebilir. Bununla birlikte, Türkiye'nin reformcularının gözünde mimari, Türkiye'nin modernleşmesinin son derece gözle görülür, ancak yeni bir alfabenin yaratılması gibi önemli bir reformun arkasında kalabilecek bir simgesini oluşturacaktı. Türkiye'nin merkezi yönetimini İstanbul'dan, ülkenin kırsal iç kesimindeki Ankara'ya taşımak, çok önemli boyutlarda bir siyasal mesajdı. Bunun uygulanması ve Ankara'nın tepeden tırnağa büyük bir kent olarak görsel gelişimi ise ayrı bir sorundu. İletilmek istenen mesaj için modern ve Batı'ya özgü tasarımlara ihtiyaç duyulduğundan, Osmanlı-Türk mimarları bu işe uygun görülmüyordu. (Res. 8 ve 9.)

Davet edilen birçok profesör ve/veya profesyonel arasında önde gelen mimarlar grubu vardı. 1938'de *Margarete Schütte-Lihotzky*, mimar olan kocasıyla birlikte, Güzel Sanatlar Akademisi'nde

ders vermek ve sürgündeki Alman mimar Bruno Taut'la bir araya gelmek üzere İstanbul'a davet edildi. Schütte-Lihotzky, cumhuriyetin kurucularının amaçları ve hedeflerinden birkaçını birden temsil ettiği için İstanbul'a çağrılmıştı. Kadın olması anlamlı ve iktidardaki çoğu asker kökenli devrimci tarafından verilen önemli bir mesajdı. Schütte-Lihotzky, ilk ve o güne dek büyük ününü muhafaza etmiş tek Avusturyalı kadın mimardı. *Neuen Bauens*, yani Yeni Yapılar'ın temsilcisiydi. İki dünya savaşı arasında, Schütte-Lihotzky *Wein Siedlerbewegung*, yani Viyana İnşaat Derneği için Yeni Frankfurt'u tasarladı ve inşa etti. Tepeden tırnağa yeni kentleri planlayıp tasarlaması önemlidir. Sovyetler Birliği'nde, Sibirya'nın Ural bölgesinde önemli bir sanayi merkezi olan Magnitogorsk bunlardan biriydi. (Res. 10.)

Schütte-Lihotzky II. Dünya Savaşı öncesi Avrupa'sının en önde gelen toplumsal mimarları arasında yer alıyordu. İşçi sınıfı için konut tasarımlarında uzmanlaşmıştı. Tasarımları çalışan evli kadınların "evde harcadıkları emeği" azaltıyordu. Mutfakları, dünya çapında tüm modern ev veya apartman daireleri için prototip haline geldi. Türkiye'nin yeni ideolojisi açısından aynı derecede önem taşıyan bir nokta, onun W. Taylor'ın zaman verimliliği araştırmaları ile Frank ve Lillian Gilbreth'in hareket verimliliği araştırmalarına dayandırdığı, konutlarda hareket tasarrufu sağlayan mutfaklar tasarlamış olmasıydı. "Schütte-Lihotzky, işlevsel, hesaplı ve seri üretilebilecek ünlü Frankfurt mutfağını tasarladı. 1927'den itibaren, Frankfurt Belediye Meclisi işçi sınıfının yaşadığı toplu konutlarda onun prefabrike mutfaklarından 10 bin adet kullandı. Onun yenilikçi tasarımından önce, mutfaklar çoğunlukla hizmetçili evler için planlanıyordu." Schütte-Lihotzky, verimliliği artırmak üzere işi daha iyi örgütlemek ve işyerini yeniden tasarlamak için belirli bir işte yapılan her görevin gerektirdiği zamanı tam olarak ölçme gerekliliği anlayışına bilimsel bir yaklaşım olan Taylor sistemini öğrendi. 1920'lerde Taylorizm ABD'de sanayi işyerlerini dönüşüme uğratıyordu. Mimarlık yazarı Billie Ann Lopez'e göre, 1922 civarında Schütte-Lihotzky "*Silesian Home* adlı Breslau merkezli dergide, 'Uygun Konut İnşası Ev Kadınlarının İşini Nasıl Azaltabilir' başlıklı bir ma-

kale okudu. Schütte-Lihotzky, mutfakta tasarımı işlevle bağlantılandırmanın, ailesi ve kendine ayırdığı zamanı artırarak çalışan kadına nasıl olumlu bir etki yapacağını derhal anladı."[1] Bir kronometre kullanan Schütte-Lihotzky, yemek hazırlamaktan, arkasından yapılan temizliğe varıncaya kadar mutfaktaki her iş için zaman tuttu. Ardından, dünya çapında şöhret kazanacak trend belirleyen mutfağını tasarlamaya koyuldu. (Res. 11, 12, 13.)

Schütte-Lihotzky bundan başka Maria Montessori'nin fikirlerinden yararlanarak kreşler de tasarladı. (Montessori İtalya'nın ilk kadın doktoru ve eğitimde Montessori Metodu'nun kurucusuydu.) Bütün bu mekânlar göz önünde bulundurulduğunda, Schütte-Lihotzky'nin mimari tasarıma kadınların bakış açısını getiren ilk mimar olduğu söylenebilir. Sunduğu rol modelin, halihazırda Türkiye'deki mimarların üçte birinden fazlasının kadın olmasında etkili olduğu bile ileri sürülebilir![2]

Bir diğer Avusturyalı mimar *Herbert Eichholzer*, Schütte-Lihotzky'nin İstanbul'daki meslektaşıydı. Ankara hükümeti adına sözleşme yükümlülüklerini yerine getirirken, aynı zamanda ülkesinde komünist Nazi karşıtı direniş hareketini örgütlemekle de uğraşıyordu. 1939'da Schütte-Lihotzky Avusturya Komünist Partisi'ne (KPÖ) katıldı. Aralık 1940'ta, o ve Eichholzer Avusturya komünist direniş hareketiyle gizlice temasa geçmek ve bu harekete yardım etmek üzere Viyana'ya döndüler. Schütte-Lihotzky 22 Ocak 1941'de Gestapo tarafından tutuklandı, savaşın bitmesine dek hayatta kalmayı başardı ve mimarlık yapmaya devam etti.

Schütte-Lihotzky 1946'da Viyana'ya döndü, ama Soğuk Savaş sırasında, Komünist Parti üyeliği birçok mimarlık ihalesini kazanmasında engel oldu. Yaşamının sonlarına doğru, 1980'de ömür boyu katkıları nedeniyle Viyana Belediyesi Mimarlık Ödülü'nü kazandı ve 1988'de *Avusturya Bilim ve Sanat Madalyası*'na layık görüldüyse de, o dönemde Avusturya cumhurbaşkanı olan Kurt Waldheim'ın Nazilerle bağları olduğu iddiası nedeniyle bu nişanı reddetti. 1997'de 100. yaşını Viyana belediye başkanıyla kısa bir vals yaparak ve "Bir değişiklik olsun diye, zengin bir adam için bir ev tasarlamayı isterdim" diyerek kutladı.

Schütte-Lihotzky anılarında, "Direniş"te geçirdiği yılları, mahkûm yoldaşlarını ve kavga arkadaşlarını, fiilen onun hayatını kurtaran tavizsiz dayanışma içindeki çabalarını ve cesaretlerini anlatır. Yoldaşı Herbert Eichholzer de 1941'de tutuklandı, fakat 1943'de Gestapo tarafından idam edildi. Schütte-Lihotzky aynı kaderden kurtulmayı başardı.[3]

Schütte-Lihotzky'nin mirası, ister mütevazı bir apartman dairesinde olsun, ister büyük bir villada, Türkiye'deki her mutfakta bulunur. Yemek hazırlarken, bulaşıkları yıkarken ya da kaldırırken, insanın öne-arkaya veya sağa-sola doğru iki üç adımdan fazlasını atması gerekmez.

Gelgelelim, Türkiye'de kalış süresi oldukça kısa olduğundan, Margarete Schütte-Lihotzky'nin Türk mimarisindeki damgası bazı bakımlardan, Avusturyalı meslektaşı *Clemens Holzmeister*'inki kadar belirgin değildir. (Res. 14.) Şubat 1938'te Atatürk, Holzmeister'i Cumhuriyet'in Türkiye Büyük Millet Meclisi binasını inşa etmekle görevlendirdi. O dönemde, Hitler'in birlikleri Avusturya'ya girmek üzereydi. Holzmeister Avusturya hükümetini desteklediği ve Nazilere karşı Avusturya'nın bağımsızlığı için savaştığı için, Viyana ve Düsseldorf'daki görevlerinden resmen azledilmişti. Holzmeister, 1938'den önce Viyana'daki Güzel Sanatlar Akademisi Mimarlık Bölümü'nün başkanı olarak görev yaptı. Hâlâ işlev gören birçok hükümet binasını tasarladı. 1940'dan 1954'e kadar İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Bölümü başkanı idi. Ankara'da, aralarında Büyük Millet Meclisi (1938), Milli Eğitim (1929-34), Milli Savunma (1927-30), İçişleri (1932-34) bakanlık binaları ile Genelkurmay Başkanlığı binasının (1928-30) da bulunduğu hükümet binalarının birçoğunu tasarladı. (Res. 15.)

1938 ile 1954 yılları arasında, Holzmeister İstanbul ve Ankara'da yaşadı ve çalıştı. 1954'te emekli olarak Avusturya'ya döndü ve 1957'ye kadar Viyana akademisindeki eski görevinde çalıştı.[4]

İstanbul Teknik Üniversitesi'nde Türkiye'nin birçok mimarını eğitti. Holzmeister Türkiye'yle irtibatını hiç koparmadı. Ankara'ya 1978'de yaptığı son ziyaretinde, Büyük Millet Meclisi kompleksinin genişletilmesi çalışmasında danışmanlık yaptı. Meslek hayatı boyun-

ca Holzmeister Avusturya, İtalya, Almanya ve Türkiye'de 700 proje planladı. Bu eserlerin en çarpıcı olanlarından biri, Salzburg Tiyatrosu idi.

Göçmen mimarlar grubunun üstadı ve önderi Clemens Holzmeister, modernist mimarların Türkiye'deki deneyimi hakkında şunları söylemişti:

> On bir projemin en küçük bir şikâyet veya sitem olmaksızın tamamlanması sayesindedir ki, gitgide hükümetin güvenini kazanmaya başladım - bu güven, kariyerimi taçlandıran başarım olarak, Atatürk'ün beni kendi özel sarayını planlamakla görevlendirmesine kadar vardı. Yeni Türkiye'nin babası ve kurucusu o dönemde kentin üst kesimlerinde mütevazı, eski bir evde oturuyordu.

Holzmeister'e göre, ilk proje toplantısında tartışılan temel mesele, esas olarak yeni cumhurbaşkanlığı konutunun eski evin arsasında mı, yoksa onun bitişiğinde yeni satın alınan mevkide mi yapılması üzerineydi. Görüşü sorulduğunda Holzmeister'in yanıtı, "Bu eski ev Yeni Türkiye'nin tarihinin önemli bir parçasını temsil ediyor" oldu ve derhal Atatürk'ün gönlünü kazandı. Cumhurbaşkanlığı Konutu'nun tasarım ve inşa evresi boyunca (Res. 16), Holzmeister "bu olağanüstü kişilikle, korkutucu bir haşinliğe ve 'bir şarkıcının bas' sesine sahip olan bu adamla tanışma fırsatını buldu. 'Atatürk'e göre, profesyonel uzmana saygı her şeyin üstündeydi ve eğer biri bu saygıyı doğru dürüst çalışarak kazanmışsa, gerisi kolaydı.' Sevinç ve gururla, bu projeyi başarıya ulaştıracak her şeyi yaptık ve çok sayıda mükemmel Viyanalı zanaatkârın istihdam edilmesi de aynı ölçüde önemliydi."[5] (Res. 17.)

Bu "zanaatkârlar" arasında, Berlin Belediyesi'ndeki görevinden çıkartılması üzerine, Walter Gropius'un tavsiyesiyle Harvard'da kısa süreli bir görev üstlendikten sonra 1934'te Türkiye'ye gelen *Martin Wagner* de bulunuyordu. 1938'e kadar kalarak, mimar olarak çalıştı. *Gustaf Oelsner* de, "mimarlık ve şehircilik dersleri vermenin yanı sıra, Türkiye'nin belediye şehir planlama programlarını hayata geçirmekte önemli bir rol oynayan" bir diğer göçmen mimardı.[6]

Makine mühendisi *Alfred Schiicking*, ekibin ısınma ve havalandırma uzmanıydı. 1886'da doğan, Yahudi olmayan bir Avusturyalı olan Schiicking, 1937'den itibaren Türk inşaat sektöründe sabit bir sözleşme olmaksızın istihdam edildi. Bundan önce, Profesör Taut'un asistanı olarak çalışmıştı. Gelgelelim, üniversitede ders vermedi.

Bruno Taut (Res. 18) da, bu küçük ve seçkin mimarlar grubunun bir üyesiydi. Ankara'daki birkaç kamu binasının tasarımından sorumluydu ve hem İstanbul Teknik Üniversitesi, hem de Güzel Sanatlar Akademisi'nde mimarlık dersleri verdi. *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi* binasının tasarımını yaptı ve Ankara'daki Atatürk Lisesi ve Trabzon Lisesi'nin yanı sıra Cebeci Ortaokulu'nun mimarıydı. 1880'de Almanya Königsberg'de doğan Taut, Königsberg'de ve Berlin Charlottenburge'da eğitim gördü. I. Dünya Savaşı'nın başlamasına dek yoğun bir şekilde çalıştığı bürosunu Berlin'de 1910'da açtı. Savaş sırasında, yıkıcı savaşın antitezi, devasa bir inşa ödevi olarak yeniden tasarlanan Alpler'i gösteren ve bazıları *Alpin Architectur* (Alp Mimarisi) adıyla çıkan, polemik yaratan pasifist eserler yayımladı.[7]

1920'lerin sonunda Taut mimarideki "Yeni Hedef" ekolünün lideri olarak tanındı. 1930'da *Modern Mimari* adlı eserini yayımladı. I. Dünya Savaşı'nın ardından, Almanya ciddi bir konut sıkıntısıyla karşı karşıya kalmıştı; aynı zamanda, sosyalist ideoloji hâkimiyet kazanmıştı. Sonuç olarak, Berlin'de işçi sınıfları için ekonomik konut üretmek üzere çeşitli konut kooperatifleri ve dernekleri, toplu konut dernekleri ve sendika konut grupları oluşturuldu. *Gehag* (kamusal bir konut, tasarruf ve inşaat şirketi) bu tür birliklerin en büyüklerindendi. "1919'da üyeleri için konut inşa etmek üzere kuruldu. İlerici bir modern konut programını amaçlayan *Gehag*, modern mimarlarla işbirliği arayışındaydı ve 1924'te Bruno Taut başmimarlığa getirildi."[8] Taut, "büyük bahçeli kent-tipi konut kompleksleri inşa eden" *Großsiedlungen* (büyük konut topluluğu) kavramının geliştirilmesinde etkili oldu. "1912-15'te Magdeburg'da buna benzer bahçeli kent geliştirme tasarımında belirli bir deneyim kazanmıştı." Sadece *Hufeisen*'de, iki ilâ dört yatak odalı, üç katlı sıraevler ile iç merdivenle ulaşılan üç katlı bloklar arasında eşit olarak bölünen bini aşkın bina vardır. Bu bin binadan bir tanesi bile

yalıtılmış, içe kapalı veya giriş-çıkış kolaylığı engellenmiş değildir. Ters yöne açılan balkonlar, bahçe cephesine hâkimdir. Çamaşır yıkanan ve depo olarak kullanılan bir çatı katını aydınlatmak üzere dönemin konutlarının alışılmış bir özelliği olarak üst katlarda küçük bir açıklık vardır.[9]

Taut mimaride cam ve renge vurgu yapmışsa da, gerek mimarlar gerek mimarlık tarihçileri renk üzerinde durmamışlardır. "Taut, renge olan bağlılığında Avrupalı modernist çağdaşları arasında benzersizdir." Ömrü boyunca ressam da olan Taut, "Berlin'deki ilk projesi olan ve 'Boya Kutusu Emlâkleri' olarak da tanınan 1912 *Falkenberg* konutlarında canlı, birbiriyle çarpışan renkler kullandı. Siyah-beyaz reprodüksiyonuyla hatırlanan 1914 Cam Pavyonu, yine canlı renklere sahipti."[10] Taut'un 1927'de Stuttgart'daki *Weissenhofsiedlung* konut sergisine katkısı, bembeyaz Mies van der Rohe, Le Corbusier ve Walter Gropius örneklerinden çok farklıydı. "Taut'un 19 Numaralı evi, temel renklere boyanmıştı. Mies bu evden nefret etti."[11] (Res. 18.)[12]

Taut rengi çevresel, enerji tasarrufu yapan, estetik ve mekânsal bir etki olarak kullandı. Tasarım yaklaşımı, mimarinin sadece işlevsel rolden fazlasını içerdiği, yaşam kalitesini değiştirip zenginleştirebileceği inancına dayanıyordu. Taut'un Berlin apartmanlarında rengi yeniden keşfeden Winfried Brenne'nin sözlerini aktarırsak:

> Taut rengi daima mimariyi zenginleştirmek ve ona fazladan bir boyut katmak için kullandı. Rengin plastik etkiyi geliştirdiğini, kentsel mekâna, çevresel manzaraya yerleşmesine yardım eden özgül bir nitelik kazandırdığını biliyordu. İnsancıl ve sanatsal bir boyutun zenginleştirdiği uyumlu bir bina üretebilecek bir form yaratmaktan dolayı, mimaride işlev kavramını genişletmek üzere her şeyde rengi kullanmaya çabaladı.[13]

Ve, son olarak Taut'un bu konudaki görüşlerine kulak verelim:

> Savaştan önce, beni bir cam mimarı olarak kınıyorlardı. Magdeburg'da bana rengin havarisi dediler. Biri sadece diğerinin sonucudur; zira ışıktan alınan haz, renkten alınan hazzın aynıdır.[14]

Glasspavillion binası (Res. 19), 1914'de Köln'de yapılan *Werkbund* Sergisi için özel olarak tasarlanmıştı. "Kubbeye benzer çokgen çatısı, çeşitli renkler ve biçimlerdeki cam ile şelalelerin kullanıldığı, elmas biçiminde cam panellerden oluşan bir uzay kafesle inşa edilmişti. Ciddi bir sansasyon yarattı ve onun en ünlü yapıtıdır."[15] I. Dünya Savaşı'nın bitmesinin ardından, Taut avangardın yol gösterici ışığı haline geldi ve çeşitli yazıları, kültürel, mesleki örgütler aracılığıyla önemli bir etki yaptı. Gelgelelim, 1921'de Prusya'nın tümünün yönetsel merkezi olan ve dünyaca tanınan bir üniversiteye ev sahipliği yapan Marburg kentinin İnşaat ve Planlama Direktörü olmasının ardından, Taut'un ekspresyonist ve ütopyacı eğilimleri de solmaya başladı.[16]

Taut, Rusya'ya gitmek üzere 1932'de Almanya'dan ayrıldı ve 1933'te döndüğünde son derece düşmanca bir siyasal ortamla karşılaştı. Önce İsviçre'ye kaçtı, ardından Japon kültür ve mimarisi üzerine üç etkili kitap yazıp mobilya ve iç tasarım yaptığı Japonya'nın Takasaki kentine taşındı. İstanbul Teknik Üniversitesi'nden mimarlık profesörü olarak bir iş önerisi alan Taut 1936'da Türkiye'ye taşındı, en az bir kitap daha yazdı ve Ankara'da binalar tasarladı. Yabancı ve yerli tüm mimarlar arasından, Bruno Taut'a en saygın görev verildi. Atatürk'ün katafalkını tasarlamak için seçildi. Bu Taut'un son yaratısı olacaktı. Bundan kısa bir süre sonra beklenmedik biçimde öldü ve İstanbul'un Şehit Mezarlığı'na gömüldü. Ne yazık ki, Taut'un yazılı eserlerinin çoğu İngilizce'ye hiç çevrilmedi.

Bu mimarların hepsi göçtüler, ama yapıtlarını görmemiz için geride bıraktılar. Bugünden geriye baktığımızda, en azından mimarlık alanında, Türk reformları, çağdaşı Nazi reformlarından çok da farklı değildi. Şüphesiz onun gibi zalim bir yöntemle değilse bile, her ikisi de kültürel gelişmeyi ciddi düzeyde ortadan kaldırdı. Türkiye'de mimari, tıpkı Almanya'da bilimin olduğu gibi, kendi nitel, ayırıcı üslup avantajını bir daha asla ele geçiremedi. Yıldız Teknik Üniversitesi'nden mimarlık tarihi profesörü Uğur Tanyeli, Türkiye'de yukarıda değinilen gelişmeleri son dönemde şöyle gözden geçirip değerlendirdi:

Mimarlık ve tasarım alanlarında olan bitenler, bilim dallarında kendini gösterenlerden çok farklı gibi görünür. Sosyal bilimlerde, Türkiye'ye gelenler bilim insanları ve akademisyenlerdi. Fakat mimarlık alanında faaliyet gösterip de buraya gelenlerden neredeyse hiçbiri standart akademik aşamalardan geçmemişti. Ya da büyük çoğunluğu geçmemişti. Bu kişilerin birçoğu, o dönemde tek mimarlık okulu olan Güzel Sanatlar Akademisi'ne geldiler. Onlar gerçek mimarlar ve tasarımcılardı ve geliş nedenleri diğer bilim insanı veya akademisyenlerle aynı değildi. Her durumda, hiç kimse onları üniversite reformu bağlamında düşünmüyordu. Onlar, devletin yeni mimari programını uygulayacak kişiler olarak görülüyordu. Devletin yeni mimari programı, çok basit, hatta kabataslak tanımlanmış, "modern Türkiye'de modern mimari olmalı" düşüncesinden daha derine gitmiyordu. Mimari bir bakış açısından değerlendirildiğinde, sanki devlet kimi bulduysa onu getirmişe benzer. Bunu, belirli tercihlere uygun veya getirdikleri kişilerin temel niteliklerine göre yaptıklarına ilişkin bir kanıt yoktur. Yani, Çin üzerine uzman bir kişi getirttikleri zaman, o gerçek bir Çin uzmanıydı. Ama gelen mimarlardan bazıları gerçekten dünyaca kabul görmüş mimarlar olmakla birlikte, bazıları hiçbir öneme sahip olmayan sıradan kişilerdi. Öyle görünüyor ki, eylem yöntemi, o dönemde bulunabilen herkesi getirmekti. Çoğu zaman bürokratların getirdikleri kişilerin temel mimari eğilimlerinden bile haberdar olmadıklarını biliyoruz. Sözgelimi, Akademi'nin yayımladığı 1936 tarihli küçük bir broşür, mimarlık bölümünün kısa bir açıklamasını içerir. "Ülke dışından Bruno Taut adlı bir mimar bulduk. Kısa süre sonra gelmesiyle, modern mimari adına taşra merkezleri ve kırsal bölgeleri istila eden o çirkin kübik binalarla mücadele edecek yeni bir mürşit bulmuş olacağız." Öylesine yanlış, Taut'un niteliklerine ilişkin bir anlayıştan öylesine yoksun bir yorum olamazdı. Taut'un kendisi, son derece kararlı bir modernist idi. Yönetimse, Taut'un modernizm ile savaşmak üzere davet edildiğini ileri sürüyordu. Bu öyle komik ve cahilce bir seçimdir ki. Peki, Taut aslında niye geldi? Çok basit: Taut hem komünist hem Yahudiydi ve o dönemde ülkesine dönemiyordu. Japonya'da yaşıyordu ve Japonlar orada kalması için uygun olanakları ona vermemişti. Taut düpedüz gidecek yeri olmadığı için Türkiye'nin davetini kabul etmek zorunda kaldı. Ve böylelikle, dünya mimarlık sahnesinin baş aktörlerinden biri, Türkiye'ye tesadüfen geldi. Ne var ki, Türkiye bunun farkında değildi. Daha önce değindiğimiz gibi, yönetim modernizm ile savaşacak birini bekliyordu. Türkiye'ye çok kişi geldi. Bazıları

> önemsizdi; bazıları dönemin ideolojik tercihlerine göre reddedilmesi gereken kişilerdi. Mimarlar arasında birçok komünistin gelmiş olması ilginçtir. Bir örnek vermek gerekirse, kararlı bir komünist Margarete Schütte-Lihotzky geldi. Ülkesine geri döndüğü zaman, Avusturya yeraltı örgütüne katıldı ve onun uzun yıllar Nazilere karşı fiilen savaştığını biliyoruz. Margerete Schütte-Lihotzky Avusturya'nın ilk kadın mimarlarından ve aktif komünist liderlerindendi. Akademide sorunsuz bir şekilde ders verebilmesi ve Maarif Vekâleti için İlköğretim Programları hazırlayabilmiş olması ilginçtir. Taut kadar önemli olmasa bile, dikkate değer bir tasarımcıdır.[17]

Bilim, ekonomi, tıp ve hukuktaki mevkidaşlarının tersine, mimarlık ekibinin tüm kıdemli üyeleri Avusturya'dan geldiler ve Bruno Taut dışında hepsi Türkiye'den Avusturya'ya döndüler. Taut, Doğu Prusya'da doğmuştu ve şimdi İstanbul'da yatmaktadır. Geçmişe baktığımızda, bu mimarların Türkiye'nin kentlerde yaşayan halkının yaşamını geliştirmede önemli etkileri oldu. Onların ülkenin kurumsal binalarında ortaya koydukları estetiğe gelince, bu bir zevk meselesidir. (Res. 20[18] ve 21.)

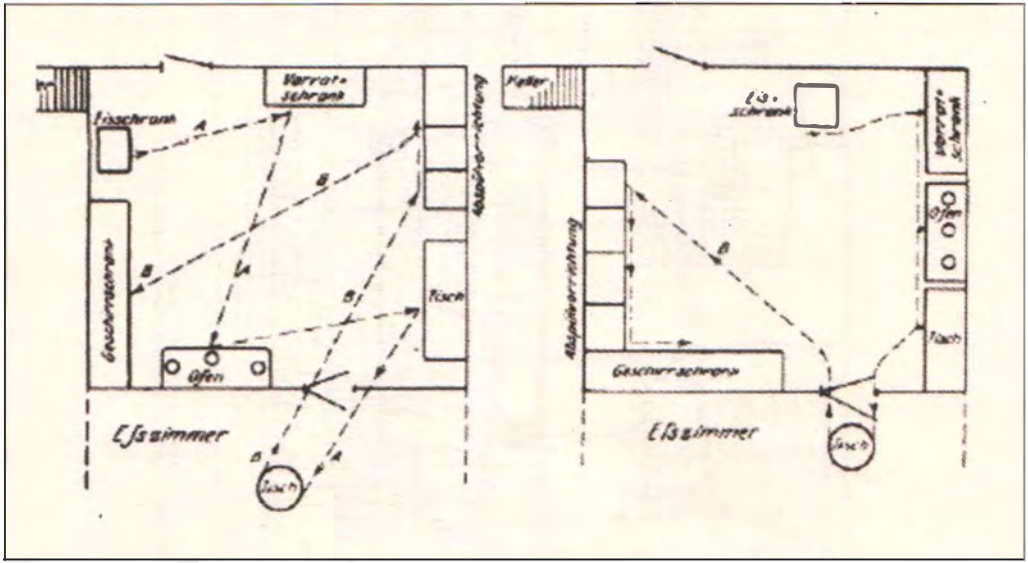
Resim 8
Sultan Ahmed Camisi, İstanbul. 1609 ile 1617 yılları arasında, Sultan I. Ahmed'in başmimarı Sedefkâr Mehmed Ağa tarafından yapılmıştır.

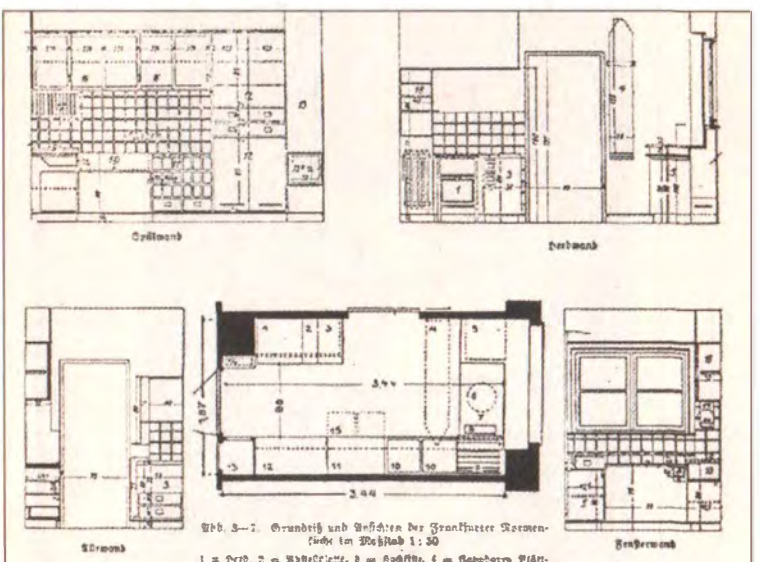
Resim 9
Sultan Ahmed Camisi'nin içi.

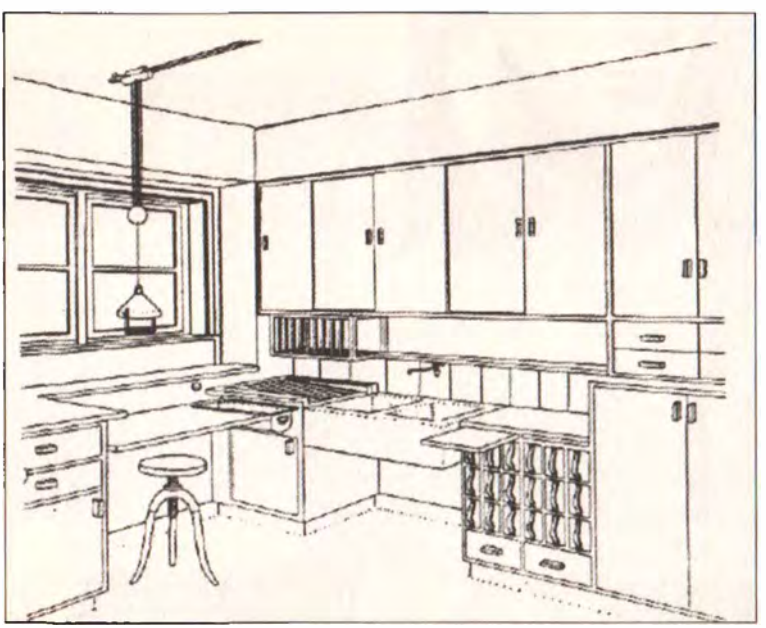
Resim 10
Margarete Schütte-Lihotzky.

Resim 11
Schütte-Lihotzky'ye göre, solda kötü yerleştirilmiş mutfak dolapları ile sağda, randımanlı yerleştirilmiş kendi tasarımı.

Resim 12
Schütte-Lihotzky'nin Frankfurt Mutfağı: Plan ve elevasyonlar.

Resim 13
Schütte-Lihotzky'nin Frankfurt Mutfağı: Eşölçülü.

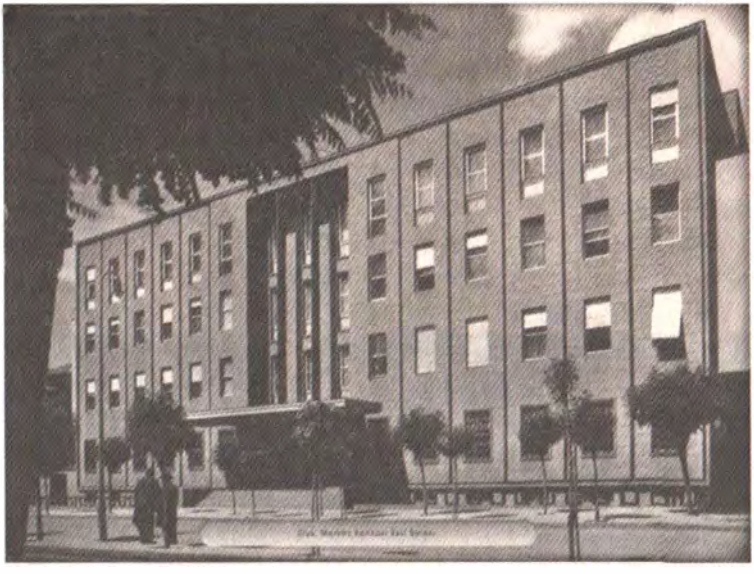
Resim 14
Clemens Holzmeister.

Resim 15
Genelkurmay Başkanlığı, Ankara.

Resim 16
Cumhurbaşkanlığı Köşkü. Atatürk, Holzmeister'i Türkiye'nin ilk cumhurbaşkanlığı konutunu tasarlaması için bizzat davet etti.

Resim 17
Merkez Bankası, Ankara.

Resim 18
Bruno Taut.

Resim 19
Taut'un Glasspavillion'u, Köln.

Resim 20
Sultan I. Abdülhamid Çeşmesi.

Resim 21
Dolmabahçe Sarayı ana kapısı. Saray 1848-56 yılları arasında, Sultan Abdülmecid tarafından denizden kazanılan toprak üzerinde yaptırıldı. Ermeni bir mimar ve Osmanlılar için anıtlar tasarlayan dört kuşaklık bir mimarlık hanedanının üyesi olan Garabet Balyan tarafından tasarlandı.

4
Korumacılar

Türk Arkeolojisine Katkılar

Mimari bir toplum için yeni anıtlar yaratırken, arkeoloji de kültürel geçmişin kalıntılarını korumaya çalışır. Ve Osmanlı İmparatorluğu mükemmel mimarlarıyla haklı olarak övünebilecek olmasına karşın, arkeologlar açısından durum tamamen farklıydı. Evet, Osmanlı *Darülfünun*'u arkeolojiye aşinaydı. Yıllar boyunca öğretim üyeleri arkeoloji derslerini verdiler de. Gelgelelim, ressam ve müze müdürü *Osman Hamdi* tarafından kurulan ve 13 Haziran 1891'de halka açılan, şu anda İstanbul Arkeoloji Müzesi olarak bilinen Müzei Hümayun, bu bakımdan Darülfünun'dan daha bilgiliydi. Arkeoloji orada hayata geçiriliyordu. Elbette Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucuları geçmişte yaşamak istemiyorlardı. Yakın dönem kültürel miraslarının büyük bölümünü ideolojik olarak tiksindirici buluyorlardı. Bununla birlikte, tüm tarihin keşfedilmesi, korunması ve araştırılması gerektiğine inanıyorlardı. (Res. 22.)

Sonuç olarak, davet edilenler arasında, görevi bütün bunları yapacak yeterlilikleri geliştirmek olan kişiler vardı. Açıktır ki, arkeoloji bugün bildiğimiz kadarıyla zorunlu bir disiplindir, fakat bu, gö-

revi başarmak için yeterli değildi. Bu görev, davet edilen kişiler arasına geleneksel disiplinlerde ve disiplinlerarası alanlarda çalışma yeteneğini göstermiş, çok geniş alanlara dağılmış bilim insanlarının dahil edilmesiyle yerine getirildi. Bunlardan en kıdemlisi Asurbilimci *Benno Landsberger*[1] ile Hititbilimci *Hans Güterbock* idi. Çok yıllar sonra, Güterbock "Landsberger, I. Dünya Savaşı'nda Almanya için ön saflarda çarpıştığı için, Leipzig'deki mevkiini koruyabilirdi" diye yazmıştı. "Bununla birlikte, 1935'te 'ırkçı' nedenlerle görevlerinden alındı."[2] 21 Nisan 1890'da Çekoslovakya'daki *Friedek*'de doğan Silezya yerlisi Benno Landsberger, imalatçı Leopold Landsberger ile eşi Hedwig'in (Hitschmann) oğluydu. Yerel Gymnasium'a (lise) gitti ve 1908'de Heinrich Zimmern'den Asurbilimi ve August Fischer'den Arapça öğrenmek için Leipzig Üniversitesi'ne girdi. I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle askere alındı. Doğu cephesinde yaralandı, Ukrayna'da çarpışırken Altın *Verdienstkreuz* aldı ve 1918'de terhis edildi. Lansberger, modern Asurbilimi çalışmalarının temellerini atmaya girişti ve kendi dilbilimsel yetenekleriyle, Asurbilimini Arap ve İbrani dillerine bağımlılıktan kurtardı. Mezopotamya kültürünü Kitabı Mukaddes'e bağlı kalmaksızın dil, kanunlar, edebiyat, ekonomik ve toplumsal kültür temelinde tanımlamaya çalıştı. Dehası yalnız dilbilimsel çalışmalarında değil, aynı zamanda Mezopotamya tarih ve kronolojisinin hayati sorunlarına ilişkin derinlikli ve özgün analizlerinde de ifadesini buldu. Karşılaştırmalı anlambilim ve leksikografi [sözlükçülük] alanındaki çalışmaları, Sami ırkının tarihi açısından da özel önem taşıyordu.

Landsberger'in 1968'de, *World Wide Web*'in ortaya çıkmasından onlarca yıl önce vefat etmesine karşın, ismi bu görece yeni iletişim aracında yapılan bir aramada, onlarca referansı hem de çeşitli dillerde getirir. Amerika'daki Moravyalı Çekler bile, kendilerinden biri olan Benno Landsberger'le iftihar ederler.[3] Türkiye'deki çalışmalarını ele alan birçok websitesi vardır. Landsberger Ankara'daki *Dil ve Tarih-Coğrafya* Fakültesi'nde çalışmaya başladı. Fakülte henüz kurulmuştu ve o dönemde kırk beşinde olan bu bilim insanı, fakültenin kuruluşunda etkin bir rol oynadı. 1948'de, ders vermesi için Chicago Üniversitesi Şarkiyat Enstitüsü'ne davet edildi. 1955'e dek

orada ders verdi, fakat emekli olduktan sonra bilimsel çalışmalarına devam etti. 26 Nisan 1968'de Chicago'da vefat etti. Hans Güterbock, daha sonra meslektaşı olan hocasının ardından şunları yazdı: "Landsberger, nadir rastlanan türden bir bilim insanı ve dalının en önde gelen temsilcisiydi. Ankara'daki öğrencileri üzerinde kalıcı bir etki bırakmıştı. Tüm enerjisini, kendi çalışmalarını ihmal etme pahasına öğrencilerine yoğunlaştırırdı; karşılığında, onlar da kendisine olan şükran ve bağlılıklarını hep korudular."[4]

Hans Güterbock 27 Mayıs 1908'de Berlin'de doğdu. Babası *Deutsche Orient Gesellschaft*'da sekreter olduğundan, genç Hans Yakındoğu'nun kadim dilleri ve kültürlerine ilgi duymaya başladı. İlkin, o dönemlerde doğmakta olan bir disiplin olan Hititoloji öğrenimi gördü. Çiviyazısıyla yazılmış Hitit kayıtlarının deşifre edilmesi ve bunun Hint-Avrupa dil ailesi içindeki yerinin belirlenmesinin üzerinden yirmi yıl ancak geçmişti. Dilbilim alanında eğitim ve arkeolojik beceriler, bu konuda uzmanlaşmak için temel önemdeydi. Güterbock bu alanla birlikte büyüdü ve Anadolu'da doğan bu uygarlığın anlaşılmasına önemli katkılarda bulundu. Sümerce ve (yine çiviyazısı sistemi kullanan) Sami dil ailesinden Akadca da dahil olmak üzere kadim Yakındoğu dillerini kendi kendine öğrendi. Daha sonra Leipzig'de, Sümerce Babilce çiviyazısı metinlerini Benno Landsberger'le ve Hititçeyi de Johannes Friedrich'le çalıştı. Leipzig Üniversitesi'nden doktorasını hayati önem taşıyan 1933 yılında aldı. Güterbock bir arkeolog, filolog ve tarihçiydi. Disiplinlerin tek bir kişideki bu bileşimi, bugünün akademik topluluğunda nadirdir. Günümüzün akademisyenleri onun en büyük etkisini filoloji alanında hissederler, ama o kendisini arkeolog olarak görür ve bundan gurur duyardı. Arkeologların ortaya çıkardığı yazıtları ve tabletleri okumakta işinin ehli eski tarz bir arkeolog olarak, tabletleri kendi kendine deşifre ederdi ve hocası Benno Landsberger'in bile, deşifre edilmesi gereken bir tabletin fotoğrafını okumasının özellikle güç olduğu durumlarda, keskin gözlerinden yararlanacağı kadar yetenekliydi. Bu üçlü kombinasyon, geçmişe dönüp baktığı *Kadim Yakındoğu Uygarlıkları* başlıklı denemesinde kariyerini betimlediği şekilde, "Hititlerin yeniden diriltilmesi" ödevinin hizmetindeydi.

Hitit çiviyazısı metinlerini araştırmaya ek olarak, Hititçeyle ilişkili Hint Avrupa diyalektinin deşifresine öncü niteliğinde katkılarda bulundu. Bu diyalekt bugün Luvi dili olarak biliniyor. Luvi dili mühürlerin yanı sıra taş anıtlara yazılı benzersiz bir hiyeroglif yazıydı. Güterbock'un *Siegel aus Boghazkoy* adlı iki ciltlik eserinde yayıma hazırlayıp yorumladığı bu mühürler, birçokları için bir "Hititçe" hiyeroglifin anahtarını sunuyordu. Güterbock, daha başlardan itibaren Hitit kültürünü diğer erken dönem Hint-Avrupa gruplarının kültürlerine bağlayan ilmekleri fark etmişti. *Kumarbi*[5] efsanesine ilişkin yayınıyla, Hurri mitolojisi ile özellikle Hesiodos'un eserlerinde bulundukları haliyle erken Yunan mitleri arasında yapılan karşılaştırma çalışmalarının temelini oluşturdu. Bugün, klasikçiler Yunanistan üzerindeki Doğu nüfuzunu kesin olarak kabul etmektedirler.

Güterbock, "II. Dünya Savaşı öncesi ve sırasında Anadolu'daki önemli arkeolojik kazıları düzenledi ve yürüttü"[6] ve Türk Hititbilimcileriyle arkeologlarının ilk kuşağını eğitti. Landberger'in peşinden, 1936'da Türkiye'ye geldi. Birkaç mevsimi burada geçirdiği için Güterbock Türkiye'yi iyi tanıyordu. Hem kitabeleri deşifre eden biri, hem de arkeolog olarak Alman kazı ekipleriyle birlikte çalıştı. Ömrünün sonuna dek, bu ikili kariyerinden gurur duydu. Türkçeyi kusursuz konuşuyor ve yazıyordu. Almanca ve Türkçe olarak Hitit Müzesi (şimdi Anadolu Medeniyetleri Müzesi) kılavuzunu hazırlamaktan özellikle gurur duyuyordu. Türkiye'deki sözleşmesi yenilenmediği zaman, Güterbock bir yılını İsveç'in Uppsala kentindeki Karolina Üniversitesi'nde konuk öğretim üyesi olarak geçirdikten sonra, Landsberger'in ardından Chicago'ya gitti. Burada kadim Yakındoğu tarihi dersleri vermesi istendi; bu derslerini, birincil çalışma alanı olmamasına karşın, büyük bir görev aşkıyla verdi. Gelgelelim, bunu yapmakla, genç akademisyenler üzerinde önemli bir etkisi oldu.

Hayatının daha sonraki bölümünde, Hans Gustav Güterbock birçok onur ödülü aldı. Bunlar arasında Chicago Üniversitesi'nden 1959'da aldığı Tiffany and Margaret Blake Distinguished Service Professor ödülü de vardı. 1962'de American Oriental Society başkanlığını ve 1968'den 1977'ye dek American Research Institute in Tur-

key (ARIT) başkanlığını yürüttü. Bavyera Bilimler Akademisi, Amerikan Sanat ve Bilimler Akademisi ve Amerikan Felsefe Derneği üyeliklerine ve Britanya Akademisi eş üyeliğine seçildi. 1996'da Hititoloji alanına ömür boyu hizmetleri dolayısıyla American Oriental Society Liyakat Madalyası'nı alan ikinci kişi oldu. 1985'te ilk kez verilen ödül, nadiren ve özellikle dikkat çekici nitelikteki çalışmalara verilmek üzere ihdas edilmişti. Hans Gustav Güterbock 29 Mart 2000'de öldü.

2002'de, *Recent Developments in Hittite Archaeology and History: Papers in Memory of Hans G. Güterbock* [Hitit Arkeolojisi ve Tarihinde Son Gelişmeler: Hans G. Güterbock Anısına Bildiriler] başlıklı bir kitap yayımlandı. Kitap, Chicago Üniversitesi'nden profesörler K. Aslıhan Yener ve Harry A. Hoffner tarafından yayıma hazırlandı. Kitap tanıtımları, başka söze gerek bırakmıyor. Bunlardan ikisini aşağıya aktarıyoruz:

> Kitap, İngilizcede bu alanın durumuna ilişkin değerli bir genel bakış sunuyor ve bu nedenle, Anadolu araştırmaları ve bağlantılı alanlardaki uzmanlar için temel bir kaynak."
>
> -Billie Jean Collins, Emory Üniversitesi, *Religious Studies Review* 30 (1 Ocak 2004) içinde.
>
> Bu kitap 1997'de Miami'de yapılan American Oriental Society toplantısının Hitit oturumlarındaki sunumları bir araya getiriyor. Yakın geçmişteki ölümü bilim adına büyük kayıp olan Hans Gustav Güterbock'un anısına ithaf edilmiş bir derleme. Güterbock yalnız çalışmalarıyla değil, insani nitelikleri ve cömertliğiyle de hatırlanacak."
>
> -Stefano de Martino, Trieste Üniversitesi, *JAOS* 123.4, 2003.

Buna ek olarak, Türkiye'deki göçmen "arkeoloji" ekibinde klasik filolog *Walter Kranz* ile Asurbilimci ve Leipzig Üniversitesi'nden *Benno Landsberger*'in bir öğrencisi olan, Türkiye'de 1937'den 1950'ye dek İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde uzman korumacı ve üniversitede öğretim üyesi olarak çalışan *Fritz Kraus* yer alıyordu. Kraus'un Avusturya vatandaşlığı 1942'de *Generalkonsulat* tarafından feshedildi. 1954'te Hollanda'daki Leiden Üniversitesi'nden gelen daveti kabul etti.

Çağdaş Asurbilimci/tarihçi Bertrand Lafont'a göre, İstanbul Arkeoloji Müzesi nicelik açısından üçüncü binyıla dek uzanan çiviyazısı tabletler konusunda Louvre Müzesi'nden bile daha zengindir. İstanbul'daki çiviyazısı tabletler koleksiyonunun başlangıcı, Osmanlı Müze-i Hümayunu'nun kuruluşuna ve Osmanlı İmparatorluğu topraklarında bulunan tüm antik eserlerin bu müzeye ait olduğunu bildiren 1884 tarihli Asr-ı Atîka Nizamnamesi'nin uygulanmasına kadar uzanır. Müzeye ilk çiviyazısı tabletlerin giriş tarihi 1890'dı.[7]

Birinci Dünya Savaşı'nın sonu ve hemen ardından Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren, İstanbul'daki bu tablet koleksiyonlarının sayıca artmamış olması dikkate değerdir. Tabletleri sınıflandırmaya yönelik ilk girişimler 1920'den önce başladı. Fakat ancak 1937'de Fritz Kraus'un gelişinden sonradır ki, müze koleksiyonlarında gerçek bir envanter ve sınıflandırma çalışması başlatılabildi. Kraus, Leiden'e gitmeden önce, hayatının on yılını bu göreve adadı. Landsberg'in Ankara'da ders verdiği dönemde, o İstanbul'da kaldı.

Bir bütün olarak bakılırsa, Kraus'un kendisine göre, "İstanbul koleksiyonunda 12 farklı yerden gelen çiviyazısı tabletlerin sayısı 75 bin örnekten oluşur. Bunlardan 40 bini, tek bir kazı yeri olan Tello'dan gelen tabletler ve parçalardır. Fakat, bu Tello tabletlerinin çoğunun bugün parçalanmış olduğunu, bazı parçaların da çok küçük olduğunu itiraf etmemiz gerekir. Bunun nedeni, bu belgelerin, Tello'nun büyük çok-sütunlu tabletlerinin çoğunun 1930'larda fırınlama yöntemiyle koruma çabalarından ciddi ölçüde zarar görmüş olmaları gibi görünüyor."

Kimi zaman savaşta askeri hizmet gelecekteki meslek seçimlerini etkiler. *Hellmut Ritter*[8] I. Dünya Savaşı sırasında İstanbul'da ve Irak ve Filistin cephelerinde Alman ordusunda hizmet ederken Şarkiyatçılığa ilgi duymaya başladı ve bu alanda eğitim gördü. 1892'de Almanya'daki *Hessich-Lichtenau*'da dünyaya gelen Ritter, 1919'da Hamburg Üniversitesi'nde Doğu Dilleri profesörü oldu. Alman Şarkiyat Cemiyeti için kitaplar satın almak üzere Türkiye'ye gitmeye karar verdiği 1926'ya dek burada ders verdi. Türkiye'dey-

ken, İstanbul'da *Alman Arkeoloji Enstitüsü*'nü kurdu ve başına geçti; ayrıca *Uluslararası Şarkiyat Derneği*'ni kurup, derneğin dergisi *Oriens*'i çıkardı. 1935'te, İstanbul Üniversitesi'nde Arap ve Fars filolojisi ile Türkoloji bölümlerinde profesör oldu. Frankfurt Üniversitesi'nde Doğu Dilleri profesörü olarak Almanya'ya döndüğü 1948'e kadar bu görevlerini sürdürdü. Frankfurt Üniversitesi'nden emekli olduktan sonra, araştırmalarını İstanbul Üniversitesi'nin Şarkiyat Enstitüsü'nde sürdürmek üzere Türkiye'ye döndü.[9] Kendi vatanında Naziler iktidardayken Türkiye'de kalması, bir Yahudi olmakla kalmayıp açıkça eşcinsel olduğu düşünülürse, onu kesin bir ölümden kurtardı.[10]

İstanbul Arkeoloji Müzesi'nin 1935-1940 yılları arasındaki nümizmatik uzmanı, karısı Arî olmadığı için *Halle/ Saale* Üniversitesi Arkeoloji Enstitüsü'ndeki görevinden uzaklaştırılan *Clemens Bosch* idi. Böylece karısı ve beş çocuğuyla birlikte geldiği Türkiye'de 1955'deki ölümüne dek kaldı. 1940'tan 1955'e kadar İstanbul Üniversitesi'nde antikçağ tarihi dersleri verdi.

1947 ve 1948 yılları, antikçağı araştıran, fakat müze bağlantılı olmayan göçmen bilim insanları için kötü yılardı. Dünya çapındaki akademisyenler arasında ne kadar üst konuma sahip olduklarına, Türk kurumlarının ve müfredatının inşasına ne kadar katkıda bulunduklarına bakılmaksızın, çoğunun sözleşmesi bir daha uzatılmadı.

Ulus gazetesinin 17 Temmuz 1948 tarihli nüshasında, "Üniversitelerimiz" başlıklı bir makale yer alıyordu. Makale şöyleydi:

> Öğrencilerimize ayrılan bütçe artırılmıştır. Bu, yabancı profesörlerin harcamalarını kısmak yoluyla gerçekleştirilmiştir. Siperlerimizi sağlamlaştırmak üzere aşağıdaki profesörlerin görevine son verilmiştir:
>
> Prof. Landsberger: Sümeroloji
> Prof. Güterbock: Hititoloji
> Prof. Eberhard: Sinoloji
> Prof. Halasi-Kuhn: Hungaroloji
> Prof. Ruben: Hindoloji
> Okutman: Eckman

Macaristan'a dönen *Halasi-Kuhn* ve okutman *Eckman* dışında, geri kalanlar eninde sonunda Batı'da iyi bir yuva buldular ve gelişmeye devam ettiler. Bu insanların toplum için yaptıkları işlerin değeri açıkça görülür ve haklı olarak takdir edilir.

Kütüphane Bilimi, Kütüphanecilik ve Belge Koruma'yı Başlatanlar

Arşiv memuru ve kütüphanecinin işi, arkeologlarınki kadar önemlidir. Gelgelelim, kütüphanecilere hak ettikleri saygı gösterilmez veya hak ettikleri maaşlar ödenmez. Üç kıtaya yayılmış, sayıları yirmiyi aşkın arşiv memuru ve kütüphaneci olmasaydı, bizzat bu kitap düşünce aşamasından öteye geçemezdi. Daha küresel düzeyde, pek çok yerinde gerekçeyle, modern bir toplumun bu tür uzmanlara olan ihtiyacı, 1933'te İsviçre'nin Basel kentinde Ankara'yı temsil edenlerce ihmal edilmedi. *Philipp Schwartz* uzman kütüphaneciler, arşiv memurları, belge korumacıları ve mücellitlerden oluşan bir ekip topladı. Geçmiş ve mevcut kuşaklarca toparlanmış bilginin ve bilgeliğin tüm bu korumacıları bu göreve hazır ve hevesliydi. Kendilerine sunulan bu fırsat, kelimenin gerçek anlamıyla bir can simidiydi. Hepsi bunun farkındaydı.

Texas Üniversitesi'nin saygın dergisi *Libraries & Culture*'da yazan Alman kütüphane bilimci Hildegard Müller'e göre, "Bu Alman kütüphaneciler... Türkiye'de Avrupa'ya özgü modern bir üniversite sisteminin örgütlenmesine büyük katkılarda bulundular. Sadece nicelik söz konusu olduğunda, Türkiye'ye bu göç kesinlikle ilk sırada gelmez, fakat nitelik açısından, yani kabul edildikleri ülke açısından önemi düşünüldüğünde, birincil önemdeki örnek olduğu su götürmez."[11]

Kütüphanecilerin yedek kuvvetinin kıdemli üyeleri arasında *Walter Gottschalk* vardı. 1891'de Aachen'de doğmuş, Wurzburg ve Berlin'de şarkiyatçılık, felsefe, tarih ve sanat tarihi öğrenimi görmüştü. 1914'de doktora derecesini aldı. 1916'da Gottschalk Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya'ya hizmet etmek üzere askere alındı. Türkiye, Suriye ve Filistin'e gönderildi. Savaşın sona ermesinden sonra,

1919'da Ortadoğu dil ve tarihi alanında kıdemli kütüphaneci olarak Berlin'deki Prusya Devlet Kütüphanesi kadrosuna girdi. Gottschalk, kütüphanenin Şark Departmanı'nın kurulmasına önemli katkılarda bulundu. Özellikle, departmanın referans kütüphanesini düzenledi ve eksiksiz bir katalogunu hazırladı. Çalışması 1923'te önemli bir terfiyle kabul gördü. Gelgelelim, 1935'te, Yahudi kökeni nedeniyle işten çıkarıldı ve emekli olmak zorunda kaldı. Bilim alanında iş bulmayı ve Arapçaya giriş gibi konularda dersler vermeyi başardı.

Şubat 1939'a gelindiğinde, Almanya'yı temelli terk etmek zorunda kaldı ve akrabalarıyla kalmak üzere Belçika'ya gitti. Belçika'dayken Gottschalk, Amerika'dan Einstein'ın Nazi Almanya'sında bıraktığı akrabalarına giden küçük aylık harçlığı aktarmak göreviyle, bizzat Albert Einstein'ın kişisel aracısı olarak çalıştı. O günlerde bu, para aklama olarak adlandırılabilirdi. Ardından, Mayıs 1940'ta, Almanlar Belçika'yı işgal ettiler ve Gottschalk bir kez daha kaçabileceği bir yer aramaya başladı. 1941'de, İstanbul Üniversitesi'nde kütüphane uzmanı olarak çalışması için bir teklif aldığı Türkiye'ye geldi. Bununla bağlantılı olarak, çeşitli üniversite kurumlarındaki tüm kütüphanelere de nezaret ediyordu. Bunun yanı sıra, "Türk kütüphane sisteminin gelişmesinde dikkat çekici bir rol oynadı..."[12]

Yaklaşık 1949'dan itibaren, Gottschalk İstanbul Üniversitesi Kütüphanecilik kürsüsünde öğretim üyesi oldu. Gottschalk 1954'te emekli olana dek İstanbul'da yaşadı. Ardından Almanya'ya döndü ve Frankfurt'a yerleşti. Gottschalk'ın ayrılmasından sonra, İstanbul Üniversitesi'nin Kütüphanecilik bölümünün boşalan kadrosuna getirilen asistanı Dr. *Rudolf Juchhoff*[13] bu görevi 1968'e dek sürdürdü ve yerini, Türk asistanı Meral Alpay aldı.

Türkiye'ye göç eden kıdemli kütüphanecilere daha alt düzey meslektaşları, mücellitler ve kitap restoratörleri de katıldı. Özellikle, bu hünerli ve iyi eğitimli sığınmacılar, kendi alanlarında ciltleme ve restorasyon bölümlerini kurdular; onların sayesinde birçok Türk bilim insanı ve öğrencinin eğitimi mümkün oldu. Bunu yaparak, göçmenler Osmanlı dönemi boyunca birikmiş, bazısı ondan da öncesine dayanan kültürel zenginliklerin korunmasına yardımcı oldular. Çabaları bu tür belgelerin ve malzemelerin tüm gelecek kuşaklara aktarılmasını mümkün kıldı. Yine Türkiye'ye getirilen Almanca konuşan

kütüphaneciler arasında bir Avusturyalı olan Dr. *Joseph Stummvoll* vardı. Gottschalk'ın tersine, Stummvoll Ankara'da yeni kurulan *Yüksek Ziraat Enstitüsü*'nde kütüphaneci olarak çalıştı. Oradayken, kütüphane sistemleri üzerine bir dizi makaleye katkıda bulundu ve şimdi olduğu gibi o dönemde de Türkiye'nin en gelişmiş ve kozmopolit kenti olan İstanbul dışındaki Türk kütüphaneciler için birçok eğitim çalışmalarını yürüttü.

Dr. *Max Pfannenstiel*, 1902'de Alsace'da doğdu. Jeoloji ve mineraloji alanındaki eğitiminden sonra, Freiburg'da üniversite kütüphanesinde ve 1930'dan 1932'ye kadar da, yeterlik sınavlarını verdiği Münih'teki Bavyera Eyalet Kütüphanesi'nde çalıştı. Ocak 1933'te, Freiburg'daki üniversite kütüphanesine döndü ve aynı yılın Ağustos ayında "Arî" olmadığına hükmedildi. Bu kütüphanenin müdürü Josef Rest'in, Eğitim Bakanlığı'na başvurup, Pfannenstiel'in ancak kısmen Yahudi (anne tarafından büyükbabası Yahudi idi) olduğunu söyleyerek onun lehine aracılık etmesine karşın, yine de Pfannenstiel 12 Ekim 1933'te işten çıkarıldı. İşsiz kalınca, bilimsel özelliklere sahip bir iş aramaya başladı. Ocak 1934'ten Mart 1935'e kadar, tıp kitapları satan bir kitapçıda çalıştı. Bunun ardından, çeşitli politik gruplar üzerinde yoğunlaşan "Alman Doğa Bilimcileri ve Doktorları Derneği"nden küçük bir burs aldı. Nihayet, Şubat 1934'te bir Rockefeller Bursu ve Cenevre'deki Milletler Cemiyeti'nde mütevazı bir kütüphanecilik görevi almayı başardı. Oradayken, kütüphanenin tıp departmanını oluşturdu.[14]

19 Ocak 1938'de Türk Maarif Vekili'nin, *Baden*'deki mevkidaşına, Ankara'daki Yüksek Ziraat Enstitüsü'nün Kütüphaneler Müdürlüğü kadrosunun boş olduğunu bildirdiği anlaşılıyor. Vekil, Alman Büyükelçiliği aracılığıyla, Pfannenstiel'in bu kadroyla ilgilendiğini öğrenmişti. Gelgelelim, büyükelçilik, "Almanya'nın siyasal-kültürel nedenlerle, Dr. Pfannenstiel'e Ankara'da bu kadronun verilmesiyle ilgilenmediği" uyarısında bulunmuştu. Almanya'nın konu üzerindeki resmi tutumuna karşın, Pfannenstiel 15 Nisan 1938'de Ankara'daki Yüksek Ziraat Enstitüsü'nün Kütüphane Müdürlüğü'ne atandı. Türkiye'nin jeolojik oluşumlarını araştırmaya ve konuyla ilgili makaleler yazmaya başlaması çok sürmedi.

1940'dan itibaren, Pfannenstiel *Türk Tarih Kurumu*'nda çalışarak, Atatürk'ün vasiyetinde kuruma bıraktığı kütüphanesini kataloglad ı.[15] Pfannenstiel'in Türk hükümetiyle yaptığı sözleşme 1941'de sona erdi, savaştan kaynaklanan ve siyasal sıkıntılar nedeniyle de yenilenmedi. Pfannenstiel, Freiburg Üniversitesi kütüphanesi ile olan bağlantısını hiç koparmadı ve diğer göçmenlerin tersine, devlet memuriyeti yasasında bir boşluk bularak her zaman bir Alman kütüphanesine dönmenin yollarını aradı.

16 Haziran 1939'da, Ankara'daki Alman Büyükelçiliği aracılığıyla fiilen başvuruda bulundu. Freiburg'un Kütüphane Müdürü Josef Rest, eski çalışanının dönüşünü koşulsuz olarak destekledi. Diğer eski meslektaşları da aynı tepkiyi verdiler; bir tek kişi dışında: O dönemde, Almanya'da "son derece saygın" bir konumda bulunan Heidelberg Üniversitesi Jeoloji-Paleontoloji Enstitüsü Müdürü Profesör Dr. *Julius Ludwig Wilser*. Freiburg'dan eski meslektaşı Dr. Max Pfannenstiel hakkında şunları yazmıştı:

> *Bir Yahudi hep Yahudi olarak kalır!*
> *Üstüne üstlük, kendisi Freiburg'da Nasyonal Sosyalizm'e düşmanca bir tutum almış kesinlikle Yahudi bir çetenin parçasıydı. Dr. Pfannenstiel kendisini içsel ve dışsal olarak değiştirmeye çalıştıysa bile, kanı itibarıyle yarı Yahudi olarak kalır ve Führer tarafından önümüze konulan görevi gerçekleştirmeye azmetmiş bir toplulukta yeri olamaz. Alman devlet memurları Adolf Hitler'in silah arkadaşlarıdır![16]*

Bu, o zamana değin dünyanın başlıca üniversitelerinden biri olmuş Heidelberg'de olanlara dair sadece bir örnektir. 1933'te Devlet Memurluğu Kanunu'nun çıkmasından itibaren birkaç hafta değilse bile, birkaç ay içinde, burası da Nazileştirildi ve *Ludwig Wilser* gibilerinin hâkimiyetine girdi. Ne yazık ki, Heidelberg bu kadar siyasallaşan tek büyük Alman üniversitesi olmadığı gibi, Profesör Dr. Julius Ludwig Wilser de, Nazilerin trenine atlayan veya onların türküsünü söyleyen tek profesör değildi. Değineceğimiz üzere, bazı Nobel ödüllü bilim insanları da Wilser'den farklı bir tutum göstermedi.

> Alman entelektüellerinin -bir grup olarak ele alındığında- hal ve gidişi, kitlelerden farklı değildi.
>
> -Albert Einstein, 28 Ocak 1949. Otto Hahn'a mektup, Einstein Arşivi 12-072.

Pfannenstiel Almanya'ya döndü ve yasalarda bir boşluk bularak, yine bir Alman devlet memuru haline geldi. Pfannenstiel, Freiburg'da jeoloji kürsüsünden bir teklif aldığı 1947'ye dek Erlangen Üniversitesi kütüphanesinde çalıştı ve 1954'de Freiburg Üniversitesi'nin rektörlüğüne geldi. 1976'da Freiburg'da öldü.[17]

Yukarıdaki katkılara eklemek gerekirse, "1935'te, Şarkiyatçı *Hellmut Ritter* İstanbul Üniversitesi'nde reform komitesinin başkanı olarak "kütüphanecilik alanında" kendisine bağlı bir "ihtisas alanı" oluşturdu.[18] Bu yüzden, Almanca konuşan profesörlerin Türkiye'de kütüphaneleri ve kütüphaneciliği geliştirdikleri su götürmez. Bunu, kendi kitaplarını bağışlamak, Amerikan ve Britanya üniversitelerinden gelen kitap ve belge bağışlarını düzenlemek, halka açık seminerler vermek, kurum için atölye çalışmaları yapmak, eski kurumları genişletmek ve yeni kurumlar oluşturmak, modern üslupta kılavuzlar yayımlamak ve bilimsel dergiler çıkarmak yoluyla gerçekleştirdiler. Bunlar, bilimsel çalışmaları öğretmek ve yürütmek için olmazsa olmaz koşullardan bazılarıdır.

Bu kıdemli göçmen kütüphaneciler, daha alt düzeydeki meslektaşları ile restorasyon uzmanları, gerek İstanbul gerek Ankara'da belge restorasyonu ve ciltleme konusunda çeşitli tesisler kurdular. Bu adamlar ve kadınlar işlerini iyi yapmakla kalmadılar, aynı zamanda becerilerini ve bilgilerini cömertçe paylaştıkları yeni kuşağa bildiklerini aktardılar.

Batı Edebiyatı Klasiklerinin Türkçeye Tercümesi ve Filolojinin Başlangıcı

1930'ların başında, *Georg Rohde* ile Maarif Vekili *Hasan Âli Yücel*, klasik edebiyat (eski Yunan ve Latin metinleri) ve genel olarak

Avrupa edebiyatı yapıtlarının Türkçeye tercüme edilmesine yönelik muazzam bir program düzenlediler. 1940-1950 yılları arasında, bu programın bir parçası olarak Almanca'dan en az 76, Fransızca'dan 180, İngilizce'den 46, Rusça'dan 64 ve İtalyanca'dan 13 eser tercüme edildi. Dahası, Latince'den 28, Eski Yunanca'dan 76 ve Farsça ve Arapça'dan da 23 önemli yapıt çevrildi.[19] Türk Maarif Vekâleti'nce yayımlanan[20] bu eserlerin baskıları bugün bile bulunmaktadır.

> Filoloji yoktu; bu ülkede, hep Osman Hamdi'ye bel bağlıyorduk. (Aynı zamanda ressam olan Osman Hamdi, Müze-i Hümayun'un kurucusudur.) Ne Sami dillerini biliyordu, ne Yunanca ne de yazıtbilimden haberdardı. Bunlar 1930'larda ilk bakışta çok önemli alanlardır. Bugün, Türkiye Asuroloji ve Sümeroloji alanlarında söyleyecek sözü olan bir ülkedir. Bizim kuşaktan, hatta daha genç bazı Türk uzmanlar, çığır açan Hititbilimcilerdir. Bütün bunlar 1933'ten önce olanaksızdı. Bu ülkede biri otursun da Asur metinlerini okusun, bu mümkün değildi. Ve elbette, bir diğer önemli gelişme, klasik filolojinin başlamasıydı. Rohde geldi ve Latince ile Yunancayı başlattı.[21] Klasiklerin tercümesine ek olarak, Rohde ve öğrencileri orta öğretimde kullanılacak bir dizi Latince metin de yayımladılar.

Georg Rohde, 1899'da Berlin'de doğdu. 1931'de klasik filoloji dersleri verdiği Magburg Üniversitesi'nde Privat Dozent oldu. Karısı Yahudi olduğu için görevlerinden alınması üzerine, 1935'te Türkiye'ye geldi ve Ankara Üniversitesi Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri bölümü profesörlüğüne atandı. Bu görevini yaparken, 1949'da Batı Almanya'ya dönmeden evvel, ünlü Türk arkeolog ve yazar *Ekrem Akurgal*'ın hocalığını yaparken[22], koca bir filologlar kuşağını da eğitti. (Res. 23.)[23]

> *Erich Auerbach*'ın "eseri filoloji, biçembilim, düşünce tarihi ve sosyolojinin, titiz irfan ve sanatsal zevkin, tarihsel hayal gücünün ve çağımıza ilişkin bir farkındalığın çarpıcı ölçüde başarılı bir bileşimidir."[24]

Alman filolog, eğitimci, eleştirmen ve edebiyat tarihçisi Erich Auerbach, 1892'de üst-orta sınıf bir Yahudi ailesinin çocuğu olarak Berlin'de dünyaya geldi. Berlin, Freiburg ve Münih üniversitelerinde öğ-

renim gördü. 1913'de Auerbach Heidelberg Üniversitesi'nden hukuk alanında doktora derecesi aldı. Birinci Dünya Savaşı boyunca Alman ordusunda hizmet etti. Savaştan sonra, Auerbach disiplinlerini değiştirdi ve 1921'de Greifswald Üniversitesi'nin Roman Filolojisi bölümünden doktora derecesi aldı. 1923 ile 1929 yılları arasında, Berlin'deki Prusya Devlet Kütüphanesi'nde kütüphaneciydi ve 1929'da Marburg Üniversitesi'nde Roman filolojisi profesörü oldu.

Auerbach Marburg'da *Dante: Laik Dünyanın Şairi* (1929) adlı yapıtıyla ün kazandı. 1935'te işten çıkarıldığında, Türkiye'ye geldi ve 1947'ye kadar İstanbul Üniversitesi'nde ders verdi. Türkiye'de kaldığı yıllarda Auerbach, 1946'da Almanca olarak basılan ünlü eseri *Mimesis*'i yazdı; İngilizce'ye yedi yıl sonra çevrilen bu kitap, romanın doğuşunun tarihini anlatır. Yayımlanmasından bu yana, *Mimesis* edebiyat tarihi ve eleştirisi üzerine en çok okunan bilimsel çalışmalar arasında yer almıştır. Tanınmış Harvard Üniversitesi profesörü Edward Said, *Mimesis*'in doğuşu üzerine aşağıdaki yorumu yapar:

> Kitap, varlığını Doğu'ya özgü, Batı-dışı bir sürgüne ve yurtsuzluğa borçludur. Ve bu böyleyse, o zaman *Mimesis*'in kendisi, çoğu zaman kabul edildiği gibi, yalnızca Batı'ya ait kültürel geleneğin muazzam bir teyitinden ibaret değildir. Aynı zamanda bu geleneğe karşı hayati önemde bir yabancılaşma üzerine inşa edilmiş bir eser; varoluş koşulları doğrudan doğruya, bunca olağanüstü kavrayış ve zekâyla betimlediği kültürden ziyade, bu kültürden ıstırap veren bir uzaklaşma üzerine inşa edilmiş bir eserdir.[25]

O dönemde İstanbul kütüphanelerinde Avrupa araştırmaları koleksiyonlarının ne kadar sınırlı olduğu ve gereksindiği edebiyat ürünlerinin tümüne ulaşamaması hakkında, Auerbach şöyle espri yapıyordu: "Öte yandan, kitabın varlığını tam da zengin ve uzmanlaşmış bir kütüphanenin yokluğuna borçlu olması da kuvvetle muhtemeldir. Eğer bu kadar çok konuda yazılmış onca eserle uğraşmam mümkün olsaydı, yazma aşamasına asla varamayabilirdim."[26]

O döneme ait daha küçük iki araştırma, Finlandiya'daki *Neuphilologische Mitteilungen* dergisinde çıktı. 1947'de, Auerbach ABD'ye yerleşti. Pennsylvania Eyalet Üniversitesi'nde ders verdi ve

1950'de Yale Üniversitesi Roman Filolojisi bölümünde profesörlüğe atanmasından önce, Princeton'da İleri Araştırmalar Enstitüsü'nün üyesi oldu. Auerbach 13 Ekim 1957'de Connecticut'daki Wallingford'da öldü, fakat eserleri hâlâ çok yönlü bir eğitim peşinde olan herkese dünyanın her yerinde okutulmaktadır.[27]

Türkiye'de Türkolojinin Akademik Bir Disipline Dönüştürülmesi

Dünyaca ünlü Türkolog *Andreas Tietze* 26 Nisan 1914'te Viyana'da doğdu. Önde gelen sanat tarihçileri Hans Tietze ve Erica Conrad-Tietze'nin oğlu olarak, 1932'den itibaren –Avusturya için önemli bir tarih– Viyana Üniversitesi'nde dil tarih eğitimi aldı. Tietze'nin 1936 ile 1937 arasında *Robert Anhegger*'le birlikte Anadolu'ya yaptığı iki yolculukla ilgili arkadaşlarından birinin tuttuğu günlük (*Unsere* und *Die Zweite Anatolienreise*), Türkiye Cumhuriyeti'nin o ilk yıllarında İstanbul ve Ankara dışında, kırsal kesimdeki hayata dair yabancı ziyaretçiler tarafından birinci elden aktarılan yegane anlatı olarak kalmıştır. Tietze'nin güncesinin bir fotokopisi, şu anda Amsterdam'daki *Uluslararası Sosyal Tarih Enstitüsü* arşivlerinde bulunuyor.

Avusturya'nın Anschluss (Almanya tarafından ilhakı) döneminde, Tietze İstanbul'a taşındı. Orada 1938'den 1952'ye kadar Almanca ve 1953'ten 1958'e kadar da İngilizce okutmanlığı yaptı. Ders vermenin yanı sıra, *Sura Lisiev*'le birlikte ortaklaşa kaleme aldıkları Türkçe öğrenen yabancılar, *Türkisches Lesebuch für Auslaender* için on altı başlıktan oluşan *İstanbuler Schriften* dizisinin editörüydü (İstanbul, 1943). Tietze aynı zamanda şarkiyatçı *Hellmut Ritter*'in Türk gölge oyunuyla ilgili, *Karagöz: Türkische Schattenspiele* (Hanover, 1924-53) başlıklı üç ciltlik muazzam incelemesinin ortak editörü ve bu yapıta katkıda bulunan çevirmen olarak folklor alanında da etkindi. Tam da bu dönemde sözlükçülük konusuna derin bir biçimde dalmıştı. Ritter'le birlikte bir Türkçe-Almanca sözlüğü hazırladı ve 1946'dan 1958'e dek, American Board Publication Office'in 1861 tarihli özgün *Redhouse English-Turkish Dictionary*'nin ve onunla bir-

likte çıkan 1890 tarihli *Redhouse Turkish-English Dictionary*'nin gözden geçirilmesiyle ilgili projesini yönetti. Bugüne dek defalarca güncellenen her iki eser de, Türkçe öğrenenler için olduğu kadar İngilizce öğrenen Türkler için de vazgeçilmez çalışmalar olarak kalmıştır.

Bilim insanları Henry ve Renée Kahane'yle birlikte Tietze ayrıca Türkçedeki İtalyanca ve Yunanca kökenli denizcilik terimlerini içeren bir etimoloji sözlüğü ile, *The Lingua Franca in the Levant*'ı (University of Illinois Press, 1958) hazırladı. Bu sözlük, Akdeniz bölgesinin dilsel-kültürel birliğini göstermeyi amaçlıyordu. Tietze 1958'de UCLA'ya gitti ve "ABD'deki Türk araştırmalarının kurucularından biri" olarak kabul edilir. "Profesör Tietze, en çok Türk sözlükçülüğüne yaptığı katkılar, Türkçe bilmeceler ve *Karagöz* oyunları üzerine eserleri, Osmanlıca eserlerin yayıma hazırlanması ve çevirileri üzerine çalışmaları, Türk ve Osmanlı yaşamının tüm yönlerini kapsayan yıllık bir bibliyografyanın kuruculuğu ve editörlüğüyle tanınır. Bunlardan başka, Almancadan Türkçeye, Türkçeden Almancaya ve Azericeden Türkçeye modern kurmaca yapıtların çevirmeniydi de."[28]

UCLA'dayken, Profesör Tietze sayısız bilimsel makale kaleme aldı ve folklor araştırmalarını sürdürdü. *Codex Cumanicus* olarak bilinen (Kuman dili üzerine Latince bir kılavuz) 14. yüzyıla ait belgenin bir kısmında bulunan en eski Türk bilmeceleri koleksiyonunu diğer Türkçe kaynaklardan ilgili bilmecelerle karşılaştırdığı *The Koman Riddles and Turkic Folklore* (University of California Press, 1966) adlı eserinde bu erken dönem kodeksinin yeni bir vizyonunu betimledi. Halkbilimci *İlhan Başgöz*'le birlikte, önde gelen çeşitli bilim insanlarının çabalarına dayalı büyük bir derleme olan *Bilmece: A Corpus of Turkish Riddles*'ı kaleme aldı (University of California Press, 1973). Meslektaşı Ermeni Dili ve Edebiyatı Profesörü *Avedis K. Sanjian* ile birlikte, 17. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul'da konuşulan Türkçe ve kerameti kendinden menkul Yahudi Mesih *Sabetay Sevi*'nin ortaya çıkmasını izleyen kargaşa döneminde farklı dinsel cemaatler arasındaki ilişkiler üzerine ifşaatlarıyla ünlü, 17. yüzyıla ait bir eser olan *Eremya Chelebi Kömürjian's Armeno-Turkish Poem "The Jewish Bride"*ını yayına hazırladı (Budapeşte, 1981).

UCLA'daki görev dönemi boyunca Profesör Tietze, Young Araştırma Kütüphanesi'nde Türkçe ve Osmanlıca kitap ve elyazmaları koleksiyonlarının oluşturulmasına katkıda bulundu. Bu kütüphaneyi ABD'de bu tür koleksiyonların en büyük arşivlerinden biri haline getirerek, Amerika'nın genç bilim insanlarının Türkiye'nin kültürel mirası hakkında bilgi edinmesini sağladı.[29]

Köln Üniversitesi'nde Roman Filolojisi ve Karşılaştırmalı Filoloji Profesörü *Leo Spitzer*, 1933'te alışılmış ve âdet haline gelmiş gerekçelerle görevinden uzaklaştırıldı. O yıl, İstanbul Üniversitesi Romanoloji kürsüsünden öğretim üyeliği teklifi aldı. Orada filoloji derslerini başlatan ve üniversitenin Yabancı Diller Okulu'nu kuran ilk profesör oldu. 1936'da Baltimore'un saygın Johns Hopkins Üniversitesi'ndeki bir görevle bu kez ABD'ye göç ettiği zaman, kurucu çalışmalarını *Erich Auerbach* devraldı.

Yakın geçmişte emekli olan Türk profesör, hekim ve göçmen profesör Horst Widman'ınkiler de dahil birçok eseri Türkçe'ye kazandıran bir çevirmen olan Aykut Kazancıgil, *Wolfram Eberhard* hakkında şunları yazdı: "Yaklaşık 689 yayını vardı. Bütün bunları topladım ve yeni kitabım *Çin Sembolleri*'ne dahil ettim. Örneğin, *Halit Ziya*'yı [Uşaklıgil] çok severdi. Almanya'da Sosyoloji Dergisi'ni çıkardı. *Sait Faik*'i [Abasıyanık] Amerika'da tanınmış bir isim yaptı. Evet, bu adamlar Türkiye'de bilimsel bir kasırga yarattılar. Onlardan kazancımızın ne olduğu sorulabilir. Hiçbir koşul altında, bunun olumsuz olduğu söylenemez. Onlardan elimizden geldiğince yararlandık."[30] Gelgelelim, 1948'de Eberhard'ın sözleşmesi yenilenmedi. O da California Üniversitesi'ne gitti ve Sinolojiden sosyolojiye kaydı. "Bu değişim, göründüğü kadar keskin değildi, zira Eberhard Çin kültürünün sosyolojik yönleriyle oldum olası ilgilenmişti. Bir Sinolog olarak kültürel etkenlerin altını çizmiş ve bir sosyolog olarak Çin toplumlarından örnekler getirmiştir."[31]

Böylelikle, İspanya'dan sürülen Yahudilerin Osmanlı İmparatorluğu'na ilk matbaayı getirmelerinden dört yüzyılı aşkın bir süre sonra,[32] faşizmden kaçan Yahudi sığınmacılar, filolojinin başlamasına, Türkoloji'nin Türkiye'de akademik bir disiplin haline gelmesine ve Batı düşüncesinin geniş külliyatının Türkçeye çevrilip yeni yapılan

Türkçe alfabe kullanılarak basımına katkıda bulundular. Ne var ki, çeviri programı mevcut Türk milliyetçi ateşi karşısında uçup gitti. Sonuç olarak, 1941'den bugüne dek, Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yayımlanan her çeviri eserin önsözünde *Hasan Âli Yücel*'in "bir milletin tercüme kütüphanesi ne kadar zenginse, uygar dünyanın milletleri arasındaki konumu da o derece yüksek olur" savı yer alıyordu.[33]

Araştırma Disiplinleri ve Koruma Meslekleri Olarak Botanik ve Zoolojinin Başlangıcı

Zoolog *Curt Kosswig* Batı Anadolu'da çalışırken, *Manyas* Gölü'nün ucunda şimdi *Kuş Cenneti* olarak tanınan bir alan keşfetti. Burası göçmen kuşlar için çok önemli bir koruma alanıdır.[34] Bundan başka *Birecik*'te *Kelaynak* (bald ibis) kuşlarının yuvası olan bir alan keşfetti. Bu bulgular, yaygın bir biçimde dünya çapında öneme sahip olarak kabul edilmektedir. Kosswig ve karısı Leonore'nin bunu izleyen çalışmaları, Manyas Gölü'nün ulusal ve uluslararası bir doğa koruma alanı ilan edilmesinde etkili oldu. Kuş Cenneti, göçmen kuşlar ve av kuşları açısından dünya çapında en önemli doğal koruma alanlarından biridir.[35] Buna ek olarak, Profesör Kosswig'in çabaları sayesinde, 1950'de Fen Fakültesi'nin bir parçası olarak *Baltalimanı*'nda Hidrobiyoloji Enstitüsü kuruldu. (Res. 24 ve 25.)

Göçmen botanikçiler ve zoologlar, doğanın sırlarını anlamaya çalışan bilim insanları oldukları kadar onun hazinelerinin korumacıları olduklarını da kanıtladılar. 1935'te *Andre Neville*, botanikçi Prof. Dr. *Alfred Heilbronn* ve Prof. Dr. *Leo Brauner*'le birlikte, Türkiye'nin ilk Zooloji Müzesi'ni kurdu. Başlangıçta müze Fen Fakültesi binasının içinde zooloji bölümüyle aynı katta açıldı. Bazı kuş kafesleri ve öten kuşlar İstanbul'daki Yıldız Sarayı'ndan getirtildi. Diğerleri Fransa ve Almanya'dan armağan olarak geldi.[36]

Doğa hazinelerinin korunmasını yürütürken, Profesör Curt Kosswig aynı zamanda tıp bilimine de önemli katkılarda bulundu. Kanserin ilacı bulunabilirse, bunda Kosswig'in keşiflerinden bir tanesinin rol oynayacağı da kuşku götürmez. Justus Liebig, *Genetisc-*

hes Institut'da "Modern kanserbilimi onkojen kavramına dayanır. Bu oldukça yenidir. Gelgelelim, onkojen fikri eskidir ve iki kaynağa, 1866'da P. Broka tarafından bildirilen 'kanser ailelerine' ve 1911'de P. Rous tarafından saptanan 'virüs-uyarımlı' tümör teşekkülüne kadar geriye götürülebilir" der. Liebig sözlerine şöyle devam eder: "Tanımı gereği onkojen olarak ilk bildirilen gen, küçük süslü Meksika balığı Xiphophorus'ta Myron Gordon, *Curt Kosswig* ve Georg Haussler'ın, *bizim ancak şimdi anlamaya ve Xiphophorus'taki ve insanlar da dahil olmak üzere memelilerdeki diğer türden tümör teşekkülleriyle karşılaştırmaya başladığımız* korkunç kalıtsal melanomları gözlemledikleri 1928'de saptadıkları gendir. Her ne kadar Xiphophorus modeli iddialarında daima mütevazı olarak kalsa da, –kimi zaman kendi tarihi içinde çok erken bir evrede– bugünkü tümör teşekkülü kavramına ilişkin birçok gerçeği ortaya çıkararak katkıda bulunmuştur." (Vurgu bana ait.)[37]

Kosswig Türkiye'deki ikameti sırasında, yaygın bir biçimde zooloji alanında ülkedeki tek değilse bile, en önde gelen otorite olarak kabul edildi ve Zooloji Müzesi koleksiyonlarını muazzam ölçüde genişletti. Fakat Kosswig'in katkıları zooloji ile korumayı aşıyordu. Bir eğitimci, becerikli bir yönetici ve kurucu olduğunu kanıtladı. Sağlam fikirleri olan bir insan olarak, bilim adına bölgeler ötesi bir diplomat gibi hareket etti. 1937-1954 yılları arasında Türkiye'de hizmet etti.

Bilimsel başarıları geniş kapsamlıydı ve maharet sergiliyordu. Belirli bir balık türünde bulunan çeşitli kanser göstergelerini araştırırken, zoolojide taksonomik yaklaşımı yarattı ve kullanımını teşvik ederek uygulamalarını yaygınlaştırdı. Bir genetik bilimci ve zoolog olarak, en önemli bilimsel katkıları cinsiyet belirleme mekanizmaları, kanser üremesi, dönüşsüz ve yapıcı evrim, evcil hayvanlar genetiği, fauna tarihi, zoocoğrafya ve nadiren bahsedilen *sistematik* alanıdır. Kosswig'in fikirleri ve kavramlarının yanı sıra araştırmalarının sonuçları, gerçekten de *biyolojik sistematik* açısından hayati önem taşır. Alman Profesör Wolfgang Villwock, Kosswig'e takdir ve övgülerini ifade ederken, zoocoğrafya ve fauna tarihi gibi "ihtisaslaşmış disiplinlerde ortaya atılan sorulara verilen bilimsel yanıtların, fauna çeşitli-

liğinin günenilir bir filogenetik taksonomik sisteme dayanan kapsamlı ve ayrıntılı bir analizini" gerektirdiğine işaret etmişti.[38]

Kosswig, 1932'de Braunschweig Teknik Üniversitesi'nden Zooloji alanında "Extraordinariat" derecesini aldı ve ertesi yıl aynı kentteki Doğa Bilim Müzesi müdürlüğüne atandı. 1933'ten sonra, Yahudi çalışanları işten çıkarmayı ve göç etmek zorunda bırakılan bilim insanları ve dostlarıyla ilişkilerini koparmayı reddetti. Sonunda, o da kendini tehdit altında hissetti ve Braunschweig'den kaçmak zorunda kaldı. Kosswig 1937'de Türkiye'ye göç etti. 1937 güzünde zooloji profesörlüğüne atandıktan kısa süre sonra, Türk dilinde ustalaştı ve geleceğin biyologlarına ve tıp doktorlarına doğa biliminin temelleri hakkında derslerini Türkçe vermeye başladı. Gerek üniversite gerek lise öğrencileri için Türkçe çeşitli ders kitapları yayımladı. Bu kitaplardan birinin gözden geçirilip güncellenmiş beş baskısı yapıldı. Genel kitleyi hedefleyen *Biyoloji* dergisini çıkardı. 1950'de Zooloji Enstitüsü'nü genişletmenin yanı sıra, Kosswig daha sonra balıkçılık araştırmaları merkezi haline gelecek Hidrobiyoloji Enstitüsü'nü kurdu. Sonradan bir açık deniz teknesi de edinildi. Onun bilimsel dürtüsünün ve diplomatik hünerinin belki en iyi örneği, İkinci Dünya Savaşı sonrasının güçlü (siyasal) gerilimlerine karşın, Anadolu'nun zoocoğrafyası üzerine yapılan araştırmaları tüm Yakındoğu zoocoğrafyasını kapsayacak biçimde genişletmek ve işbirliği kurmaktaki başarısıydı. Kosswig, Federal Alman hükümetinden "Seçkin Hizmet Madalyası"nın yanı sıra, 1981'de Atatürk'ün 100. doğum yılı vesilesiyle Türk hükümetinden de benzer bir madalya aldı.

2001'de İstanbul'da yapılan bir su ürünleri yetiştiriciliği geliştirme atölye çalışmasında, Kosswig'in Türk öğrencisi *Işık Oray* ile Alman öğrencisi *Harald Rosenthal*, Hamburg Üniversitesi'ndeki lisansüstü çalışmalarını ve ortak hocalarını hatırladılar. Sevgili hocaları Kosswig'in ölümünün üzerinden 20 yıl geçmesine karşın sanki birkaç ay önceymiş gibi geliyordu ikisine de. Onu onurlandırma düşüncesi o anda oracıkta doğdu. Hayal ettikleri anma "bu olağanüstü hocanın ve uluslararası alanda büyük ölçüde kabul görmüş bilim insanının eski Türk ve Alman öğrencileriyle ortak başarıları"nı vurgulamalıydı.[39] Yine Kosswig'in eski öğrencileri olan Türk meslektaşlar arasında Türkiye'de ortak bir Anma Sempozyumu düzenlemeye ilişkin ya-

pılan, gayriresmi, ancak hızlı bir kanaat anketi, olumlu sonuç verdi. Almanya'ya dönen Rosenthal, Kosswig'in Hamburg'daki öğrencilerinden *Wolfgang Villwock*'a[40], Işık Oray'la birlikte sempozyumun eşbaşkanlığını yapma önerisi götürdü. Villwock kabul etti. Sempozyum, Türkiye'deki tüm zooloji bilim topluluğuna hizmet edecek olduğu kadar, çoğunlukla Almanya ve Avusturya'dan olsa da, tüm dünyadan Kosswig'in eski öğrencilerini buraya çekecekti. Gelgelelim, lojistik sorunları yüzünden, Kosswig'in doğumunun 100. yıl kutlamasının 2003 yılının Ekim ayı boyunca İstanbul'da yapılmasına karar verildi. Toplantının ortak finansörleri, Hamburg Zooloji Müzesi ve Enstitüsü,[41] Hamburg Üniversitesi ve İstanbul Üniversitesi idi. "Ekim 2003'te, yirmiyi aşkın Alman meslektaş ve öğrenci"nin yanı sıra Kosswig'in "yarı-bilimsel torunları"ndan bazıları bu özel olayı Türk dostlarıyla birlikte kutlamak üzere İstanbul'a geldiler.[42]

Sempozyum tutanakları 2004'te *Hamburg Zooloji Müzesi ve Enstitüsü* tarafından yayımlandı. Kitap, referanslı yirmi bilimsel tebliğe ek olarak, üç tanıklık ve/veya biyografik katkıyı da içeriyor. Villwock'un Almanca olarak yazdığı üç sayfalık bir önsözü yer alıyor. Bu önsözün daha kısa İngilizce bir versiyonu da var. Profesör Fischer-Appelt'in resmi anma konuşması bulunuyor. Konuşmasının bir bölümünde 1933'ten önce Türkiye'deki genel bilimsel ve kültürel iklimi ele alıyor. Bir de, Profesör *Michael Dzwillo*'nun "Curt Kosswig'in bilimsel başarılarının sistemli zoolojideki yeri" konulu bir tebliğini görüyoruz. İngilizce olarak yazılan makale, Koswig'in Türkiye'de bulunduğu sırada Anadolu'daki dişli sazangiller familyasından balıkların (killifish, ayıbalığı/köpekbalığı yavrusu ve toothcarp) zoocoğrafyası üzerine hayli geniş çalışmalar yaptığını ortaya koyuyor.

Kosswig, Türkiye'deyken ayrıca bilimsel araştırma alanını, Anadolu ve Ortadoğu'nun fauna tarihi ile biyocoğrafyasını da içerecek şekilde genişletti. Özellikle örtüşen biyocoğrafi bölgelerden oluşan bir alandaki tatlı su balıkları türleri üzerine odaklandı. Kosswig'in Anadolu'daki dişi sazangillere ilişkin araştırmalarının, bölgesel fauna sorunlarının çok ötesine geçen sonuçları açısından özellikle değerli olduğu ortaya çıktı. Kosswig, dişi sazangiller hakkındaki bu araştırmalarına dayanarak, Ortadoğu'nun tamamının fauna tarihi ve biyocoğ-

rafyası üzerine önemli bir araştırma programı başlattı. Anlaşılır bir şekilde, bu çapta bir proje tek bir grubun kapasitesini aşıyordu. Ortadoğu'nun zoocoğrafyası ve fauna tarihinin karmaşıklıklarını çözmek, ancak yetkin uzmanlarla uluslararası bir işbirliği ile mümkün görünüyordu. Bu noktada, Kosswig büyük bir beceriyle, önemli taksonomi gruplarının uzmanlarını, karakterini farklı fauna bölgelerinin unsurlarının belirlediği yerel fauna araştırmalarına katkıda bulunmaları için yüreklendirme konusundaki yeteneğini de kanıtladı.

Akademik şöhreti ve diplomatik yetenekleri sayesinde Kosswig 1951'de, yakın geçmişte bizzat kurmuş olduğu İstanbul Üniversitesi Hidrobiyoloji Enstitüsü'nde Ortadoğu'nun zoocoğrafyası üzerine UNESCO destekli uluslararası bir sempozyum düzenlemeyi başardı (UNESCO 1954). Siyasal gerilimin çok yüksek olduğu o günlerde bile, Kosswig Türkiye, İsrail, Mısır, Irak ve Lübnan'ın yanı sıra İtalya ve İngiltere'den zoologlar arasında işbirliğini başlatmayı ve fikir alışverişini teşvik etmeyi başardı. Bu sempozyumu izleyen yıllarda, Kosswig birçok farklı sınıflara ait kapsamlı zoolojik malzemeleri, koleksiyonun tam olarak ait olduğu yer üzerine kesin verilerle birlikte toplayarak, sistemli bir araştırma için uzmanlara ve doğa tarihi müzelerine aktardı.

1950'de, Kosswig bazı yeni *Teleost* türlerini betimledi. Türkiye'de malzeme toplar ve çalışmalar yaparken, farklı ülkelerden araştırmacıları desteklediğini de belirtmek gerekiyor. Birçok genel tür ve alttürlerin Kosswig'in adını taşıması, sistematik alanında zoologların minnettar olduğu katkılarının derecesini gösterir. Bunlar arasında Kosswigius Verhoeff, 1941 Isopoda, Kosswigichthys Sozer, 1942 Cyprinodontidae, Kosswigia Jeannel, 1947 Coleoptera, Kosswigibilis Chamberlin, 1952 Chilopoda ve Koswigianella Wagner, 1962'yi sayabiliriz.

Curt Kosswig Türkiye'ye çok bağlanmıştı. Kısa sürede Türkçeyi gayet iyi öğrendi. Ve savaştan sonra Hamburg Üniversitesi'nde ordinaryus profesör olarak on beş yıl çalışmasının ardından emekli olduğunda Türkiye'ye yerleşti.[43] Ne büyük şanstır ki, Türkiye'nin *Üniversite Reformu* ve bu reformun yarattığı entelektüel heyecandan dolayı, Kosswig'in çalışmalarına canlı organizmalar üzerine çalışan diğer bilim insanlarının çalışmaları da eşlik ediyordu.

Ahşap biliminin öncülerinden botanikçi *Gustav Gassner*, Braunschweig Teknik *Hochschule*'de (bugün Teknik Üniversite) botanik profesörüydü. 1932'de rektörlüğe seçilen Gassner, *Hochschule* ile Braunschweig'in daha 1930/1931'den itibaren Nazi Partisi'nin eline geçen yerel yönetimi arasında baş gösteren bir ihtilafa karıştı. Hitler'in Ocak 1933'te iktidara gelmesinden yaklaşık iki yıl önceydi. Mart 1932'de, yerel Nazi yönetimi Gassner'i[44] rektörlükten aldı ve 11 gün süreyle hapse attı. Bunu, 30 Eylül 1933'te botanik profesörlüğünden azledilmesi izledi.[45] 1934 ile 1939 yılları arasında, Gassner göçmen profesörlerden biri olarak Ankara Üniversitesi'nde ve Ziraat Vekâleti'nde bitki koruma müdürü olarak çalıştı. Kabul görmüş bir uzman ve bilim insanıydı. *Gübrenin Mikroskobik İncelemeleri* adlı kitabı 1989'da yeniden basıldı.[46]

Gassner'in 1939'da Almanya'ya dönüşünü kolaylaştıran bir Gestapo temizliğiydi. Önemi daha sonra keşfedilecek olduğu üzere, dönüşünün ardından bilimsel bir makale yayımladı. Savaş boyunca bilimsel ortağı ve kitabın diğer yazarı *Dr. Friedrich (Fritz) Christiansen-Weniger*, aşağı yukarı yedi yıl süreyle Ankara'da çalışan bir Alman ziraat bilimciydi. Uzun süre düşünüp taşındıktan sonra, Ankara'daki Alman büyükelçiliği onun dönüşüne de izin verdi. Christiansen-Weniger, Nazi işgalindeki Polonya'da bir araştırma ve danışma görevine başlamak üzere 1940 yılında Türkiye'den ayrıldı.

Gustav Gassner aynı zamanda zoolog Curt Kosswig'in yakın bir dostu ve meslektaşıydı.[47] Göçmen zoolog *Andre Neville*'in 1 Nisan 1937'de tifüsten ölümünden kısa süre sonra, Prof. Dr. Curt Kosswig 1937 güzünde zooloji profesörlüğüne atandı. Almanya'nın siyasal ikliminden özellikle hoşnut olmamakla birlikte, Kosswig için ülkesinden ayrılmak bir ölüm kalım meselesi değildi. Kosswig'in henüz Braunschweig'deyken bu konumun açıldığını duymuş olduğunu ve bu görevin kendisine önerildiğini düşünmek için makul nedenler vardır.[48] Gassner aracılık etmiş olabilir mi? Bu sorunun kesin bir yanıtı olmamakla birlikte, ikinci derecede önem taşıyan arşiv kanıtları durumun böyle olabileceğini düşündürüyor. (Res. 26.)

Alfred Heilbron Türkiye'de modern botanik bilim dalını kurdu.[49]

Profesör Heilbron 1885'te Bavyera'daki Furth'da doğdu. 1912'de Münster Üniversitesi'nde doçent olarak başlayarak, 1919'da botanik profesörlüğüne kadar yükseldi. 1919-1933 yılları arasında, aynı zamanda Münster Farmabotanik Enstitüsü'nün müdürlüğünü yaptı. Heilbron, karısı ve üç çocuğuyla birlikte Alman göçmen profesörlerin ilk dalgasında Türkiye'ye geldi.

Profesör Heilbron, meslektaşları *Leo Brauner* ve *Andre Neville* ile birlikte İsviçreye'ye sığınmak zorunda kalmıştı. Bu değerli bilim insanları, Atatürk'ün kişisel daveti üzerine Ekim 1933'te İstanbul'a geldiler. O zamanki adıyla Biyoloji Enstitüsü'nde botanik ve zooloji dersleri vermeye başladılar. İstanbul'da ders vermeye başladığı ilk günden itibaren Heilbron üniversite himayesinde bir botanik bahçesi kurmak istiyordu. Enstitü binasının inşası 1934'te İstanbul Müftülüğü'ne ait İstanbul Kız Lisesi kampusunda başladı ve enstitünün botanik bahçesinin kurulması görevi Heilbron'a verildi. Bu çabasında Alman bahçe uzmanları *Leo Brauner* ve *Walter Stephan*'dan yardım aldı.

Bir Ziraat Fakültesi'yle başlayarak Adana'da 1973'te kurulan *Çukurova Üniversitesi*'nin bitkibiliminin tüm yönlerini ele alan bir websitesi var. Sitede yukarıdaki göçmen profesörlerden şöyle söz ediyor: "Bu üç adam ve maiyetleri öylesine sistemli ve disiplinli çalıştılar ki, botanik bahçesi 1936 baharında açılışa hazır oldu. Bir diğer büyük başarıları da, botanik bahçesinin ilk tohum katalogunun 1935'te yayımlanmasıdır." Site, "İstanbul Üniversitesi Botanik Bahçesi'nin basit fakat son derece değerli bu ilk tohum katalogu (*Hortus Botanicus Istanbuensis: Index Seminum*), *A. Heilbron, L. Brauner* ve Bahçe Uzmanı *W. Stephan*'ın kaleminden, bahçenin amaçlarını betimleyen bir giriş bölümü içerir. Türkiye'de bir botanik bahçesi kurmaya yönelik ilk girişim, İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi'nin desteğiyle İstanbul yakınlarındaki Bahçeköy'de bir Arboretum'un oluşturulmasıydı." Gelgelelim, sitede "Türkiye'nin gerek flora gerek fauna türlerinin zengin biyoçeşitliliği ve sayıca fazlalığına karşın, botanik bahçelerinin [hâlâ] az sayıda olmasına" esef ediliyor.[50]

1908 doğumlu botanikçi *Ludwig Schnee* de, Köln Üniversitesi'nden atılmasının ardından 1933-1938 yılları arasında Türkiye'deki doğa

bilimleri ekibinin bir parçası oldu. Hem kendisi hem karısı İstanbul Üniversitesi Farmabotanik ve Genetik Enstitüsü'nde çalıştılar. 1938'de Türkiye'den ayrılarak Venezüella'ya gittiler.

1933'te Jena Üniversitesi'ndeki botanik profesörlüğü görevinden uzaklaştırılması üzerine İstanbul Üniversitesi'ne gelen Leo Brauner, Botanik bölümünde profesörlüğe ve Botanik Fizyoloji Enstitüsü müdürlüğüne getirildi.

Savaş öncesi dönemde Nazi zulmünden kaçarken bir sığınağa ihtiyacı olanları davet etmesine ek olarak, Türkiye aynı zamanda başka yerlere yerleşmiş Yahudi asıllı Alman bilim insanlarını da davet etti. *Frederick Simon Bodenheimer*, Kudüs İbrani Üniversitesi'nden getirildi. "Ankara Üniversitesi'nde konuk öğretim üyesi ve tarımsal entomoloji [böcekbilim] kürsüsünün kurucusu olarak çalıştığı sırada, [Bodenheimer] Türkçeye çevrilerek yayımlanan dört ders kitabı yazdı: İkisi entomoloji, biri zooloji, biri arıcılık üzerine olan bu kitaplar dışında, bir sürpriz armağan da Türk halk sanatı üzerine İbranice beşinci bir kitapla geldi."[51] Bodenheimer, kadim bir dilde modern bilimsel ders kitapları yazma deneyimini Türkiye'ye taşıdı.

Profesör Isaac Harpaz, *Annual Review of Entomology* dergisinde çıkan bir makalede, İbranicenin ancak 20. yüzyılın başından itibaren gündelik, seküler bir konuşma dili olarak hayata döndüğüne dikkat çektikten sonra, "bu dil yüksek öğretim için gerekli güncellenmiş ders kitapları şöyle dursun, modern bilimsel terminolojiden de toptan yoksun durumdaydı," der. Harpaz sözlerini şöyle sürdürür: "Bodenheimer zooloji, entomoloji ve biyoloji tarihi alanlarında önce Almanca ve daha sonra İngilizce olarak böyle ders kitapları derlemek zorundayken, diğerleri de elyazmalarının İbraniceye çevrilmesine yardım etmek zorunda kaldılar. Bununla birlikte, gerek öğrencilerin gerek hocalarının coşkulu çabalarıyla bütün bu muazzam engellerin üstesinden gelindi."

Türkiye'nin Arap alfabesinden Latin alfabesine geçişinin üzerinden henüz birkaç yıl geçtiği düşünülürse, Türkçe köklerden pek çok simge ve bilimsel terimin yaratılması gerekiyordu. Kimya ve biyokimyayla ilgili tüm tartışmalarda durum kesinlikle böyleydi. Dolayısıyla Bodenheimer'in o sırada Filistin olarak anılan topraklardaki de-

neyimi, bu çabalar açısından paha biçilmez değerdeydi. Türkiye'deki işini tamamlayan Bodenheimer, çok sevdiği Kudüs İbrani Üniversitesi'ne döndü ve bilgiye büyük katkılar yaparak yeni kadroları eğitmeye devam etti. "1934-1959 yılları arasında kendisinin gözetiminde hazırlanan kırk yüksek lisans ve doktora tezinden büyük çoğunluğu ürün koruma, kamu sağlığı, hayvancılık ve arıcılık gibi uygulamada önemli sonuçları olan konular üzerineydi."[52]

Göçmen profesörlerin eğittiği birinci kuşak Türk bilim insanlarından birinin ölümünün ardından yazılan aşağıdaki yazı, bu doğa bilimleri profesörlerinin arkalarında bıraktıkları mirasa karşı duyulan kalıcı ulusal gururu dile getirir:

> ."Türkiye'nin ilk herpetoloğu Prof. Dr. Muhtar Başoğlu 1913'te İzmir'in Ödemiş ilçesinde doğdu. İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi'nin Doğa Bilimleri Bölümü'ne 1932'de kaydoldu, 1936'da da mezun oldu ve askerlik hizmetini yaptıktan sonra 1941'de asistanlığa atandı. Burada, "Sur le métabolisme de la corde nerveuse du ver de terre" [Solucanın Sinir Sisteminin Metabolizması Üzerine] başlıklı teziyle zooloji doktorasını aldı... Danışmanı, o dönemde İstanbul Üniversitesi'nde ders veren Alman Profesör Curt Cosswig'di. Başoğlu 1946'da Bodenheimer'in Türkiye'nin Amfibyumları ve Sürüngenlerine Giriş kitabını Türkçe'ye çevirdi. Bundan sonra Başoğlu herpetolojiye iyice daldı ve "Testudo graeca ve Clemmys rivulata'da alveoler havanın oluşumu üzerine deneyler" adlı çalışması doçent olmasına katkı sağladı... Tüm bu yıllar boyunca bütün araştırmaları herpetoloji alanındaydı ve bizzat yetiştirdiği doktoralı altı zoologla birlikte, Ege Üniversitesi'nde "Türk Herpetoloji Merkezi"ni kurdu. Bu enstitü, Türkiye'de yaşayan her sınıftan amfibyum ve sürüngen malzemesi içeren, yirmi bini aşkın türden oluşan büyük ve kapsamlı bir herpetoloji koleksiyonunu toplamıştır. O zamandan beri, yukarıda anılan altı doktordan biri İstanbul Üniversitesi'nde (şimdi emeklidir), biri 9 Eylül Üniversitesi'nde, geri kalanı da hâlâ Ege Üniversitesi Fen Fakültesi Biyoloji Bölümü'nde olmak üzere, hepsi profesör olmuşlardır. ... Son 20 yıl boyunca, Profesör Dr. Muhtar Başoğlu ve ekibi Türkiye'nin herpetofaunasını araştırdılar ve Başoğlu bu yoğun çabaların sonuçlarını özetleyen, üç kitap yayımladı. ... Böylelikle Profesör Dr. Muhtar Başoğlu'nun 21 Şubat 1981'de zamansız ölümü, ömrünü kendi kurduğu "Türk Herpetoloji Merkezi"ndeki bilimsel çalışmaları etkili bir şekilde sürdürmeye istekli ve

bunu başarabilecek bir zoolog topluluğu yetiştirmeye adamış, önde gelen bir herpetolog ve seçkin bir hocanın kariyerinin sonu oldu.[53]

Websitesindeki en son güncellemeye göre, İstanbul Üniversitesi'nin çoktan gitmiş göçmenlerin ardında bıraktıkları mirasa bakışı şöyledir:

> İstanbul Üniversitesi Biyoloji Bölümü'nde üç yıl boyunca verilen biyoloji derslerinin sonunda, dördüncü yıllarında öğrenciler uzmanlaşmaya yönelik ilk adımlarında, ilgi alanlarına göre önerilen yedi paket programdan birini seçerler. Flora-fanua sistematiği, morfoloji, ekoloji, sitoloji [hücrebilim], histoloji [dokubilim], fizyoloji, mikrobiyoloji, radyobiyoloji, hidrobiyoloji, moleküler biyoloji, genetik ve biyokimya gibi alanlarda araştırmalar, son derece iyi donanımlı laboratuvarlarda, en son model aygıtlar ve elektron mikroskopları gibi olanaklarla yürütülür. Bu çalışmaların bazıları uluslararası işbirliğiyle, bazıları da ulusal kurumların destek fonları aracılığıyla yapılır. Bölüme bağlı Botanik Bahçesi ve bir Herbaryum, bir Zooloji Müzesi ve bir Hidrobiyoloji Müzesi araştırma amaçlarıyla kullanılır.

Resim 22
İstanbul Arkeoloji Müzesi.

Resim 23
Georg Rohde (1899-1960).

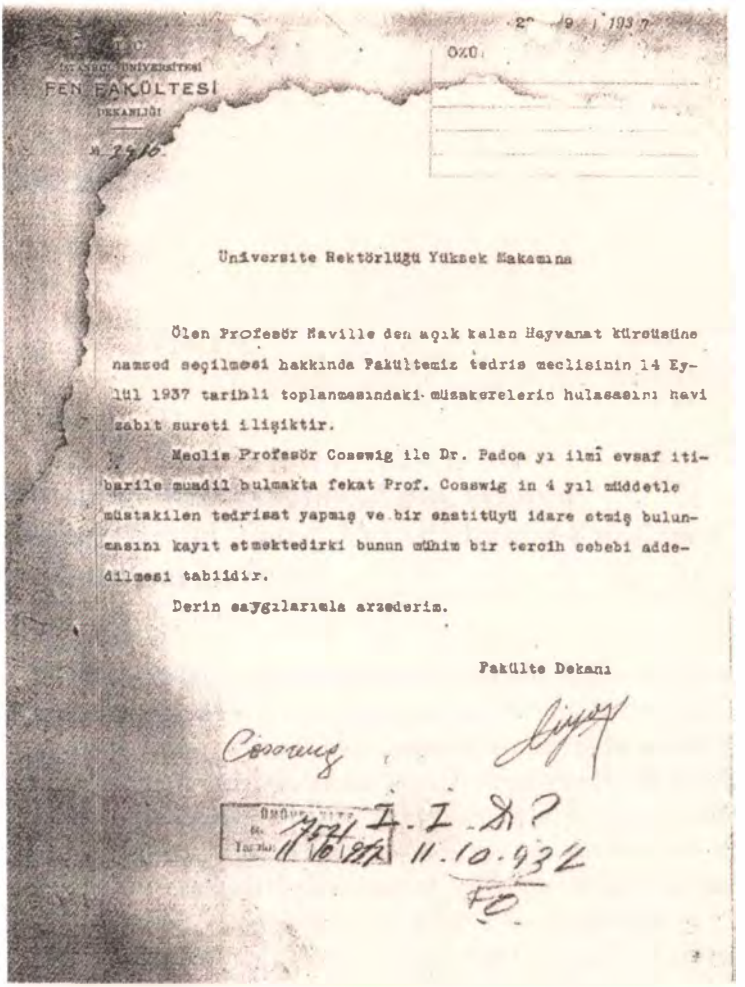

Resim 24
Manyas Gölü.

Resim 25
Kelaynak.

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
FEN FAKÜLTESİ
DEKANLIĞI

No 2516

Özü:

Üniversite Rektörlüğü Yüksek Makamına

Ölen Profesör Naville den açık kalan Hayvanat kürsüsüne namzed seçilmesi hakkında Fakültemiz tedris meclisinin 14 Eylül 1937 tarihli toplanmasındaki müzakerelerin hulasasını havi zabıt sureti ilişiktir.

Meclis Profesör Cosswig ile Dr. Padoa yı ilmî evsaf itibarile müsavil bulmakta fekat Prof. Cosswig in 4 yıl müddetle müstakilen tedrisat yapmış ve bir enstitüyü idare etmiş bulunmasını kayıt etmektedirki bunun mühim bir tercih sebebi addedilmesi tabiidir.

Derin saygılarımla arzederim.

Fakülte Dekanı

Cosswig

11.10.934

Resim 26
14 Eylül 1937. Tıp Fakültesi dekanının üniversite rektörüne gönderdiği, Profesör Neville'in yerine geçecek kişinin belirlenmesi için fakülte komisyonunun toplanmasına ilişkin mektup. Bu göreve Kosswig öneriliyor.

5
Yaratıcılar

Türkiye'de Konservatuvarların, Senfoni Orkestralarının, Sanat Akademilerinin Kurulması ve Opera'nın Açılması

Bu kitabın mühendislik eğitimi almış ve bu mesleği icra etmiş olan yazarı, zaman zaman sırf belagat uğruna, "Kompozitörler, orkestra şefleri ve tiyatro yönetmenleri, mühendislerden daha mı çok yaratıcılık sergiler?" sorusunu sormuştur. Kokteyl partilerde bile, bu sorunun yanıtı daima "Elbette!" diye çınlamıştır. Ya başka birinin yazdığı notaları kullanan orkestra şefini, veya iyi yazılmış bir oyunu sahneye koyan tiyatro yönetmenini, yeni bir teknoloji başlatan veya bir dizi yeni ürün tasarlayan mühendisle karşılaştırmaya ne dersiniz? Çoğu kişinin yanıtı yine evet olacaktır. Gelgelelim, *Paul Hindemith* örneğinde, işler biraz karışır. O yalnızca iyi eğitimli ve yetenekli bir teknisyen olarak değil, yaratıcı bir dahi olarak da kendini kanıtlamıştı. "Bir orkestradaki hemen her enstrümanı çalabilen bu çok yetenekli müzisyen, en çok kemancı ve kompozitör olarak tanınmıştı."[1]

16 Kasım 1895'te Frankfurt yakınlarında dünyaya gelen Paul Hindemith, 1908'den 1917'ye dek keman ve kompozitörlük derslerini Frankfurt'ta dünyaca ünlü Felix Mendelssohn'dan aldı. "Oda müziği ve dışavurumcu operalarıyla erkenden dikkat çekti. Fakat sonra, genişletilmiş bir tonal armoni ve başta caz olmak üzere belirgin şekilde modern unsurlar kullanırken, Barok konçertoyu taklit eden yedi eserinden ilki olan *Kammermusik No.1*'de neoklasizme döndü. Bu yedi eserin her birinde, lineer kontrpuana ve hızlı muvmanlarda güçlü ritimlere uygun, alışılmamış çalgı gruplarından oluşan bir oda orkestrası kullanılır."[2]

Hindemith kariyerinin başlarında, askerlik yaptığı kısa bir dönem dışında 1915 ile 1923 yılları arasında Frankfurt Opera orkestrasının *concertmeister*'liğini yaptı. 1921'den başlayarak, *Amar-Hindemith Kuartet*'te keman çaldı. Bunu 1929'a dek sürdürdü. Hindemith oda müziği eserlerinin çoğunu 1917 ve 1924 arasında yazdı. Bunlar arasında altı kuartetinden dördünün yanı sıra sayısız sonatları yer alıyordu. *Donaueschingen* Festivali (1923-1930) ile ilgili idari görevinin bir parçası olarak oda müziğini geliştirdi. Bu dönemin başından sonuna dek, aynı zamanda son derece verimli bir şekilde diğer tarzlarda ürün vermeyi de sürdürdü; bunlar arasında liedler (Rainer Maria Rilke şiirlerine yaptığı Das *Marienleben*), yeni icat edilmiş mekanik enstrümanlar için müzik, okul çocukları ve amatörler için müzik ve bir opera (neoklasik formlarda bir fantezi melodram olan "*Cardillac*") yer alır.

Bundan başka, 1927'den başlayarak, Berlin *Musikhochschule*'de ders verdi. *Grove Concise Dictionary of Music*'e göre bu kadar çok müzik dalına olan ilgisi, "Nazilerin yükselişiyle birlikte daha da keskinleşen ahlaki bir sorumluluk anlayışından kaynaklanıyordu." 1930'ların başında, "oda topluluklarından, yine daha kamusal alana, senfoni orkestrasına doğru kaydı ve müziği de armonik olarak daha pürüzsüz ve daha az kontrpuan içerir oldu."[3]

Derken operada, (orkestra parçalarından oluşan bir senfoniden önce gelen) *Mathis der Maler*'de [Ressam Mathis], sanatçının toplum içindeki ikilemini dramatize ederek, sonunda sanata yönelik daha büyük sorumlulukta ısrar etme şeklindeki Brechtçi yaklaşıma kar-

şı çıktı. Bununla birlikte, müziği resmi onay görmedi ve 1938'de, İsviçre'ye gitmek üzere ülkesini terk etti.[4]

1933'e gelindiğinde, Hindemith'in eserleri Almanya'da "kültürel açıdan Bolşevik" olarak damgalanmıştı. Almanya'nın Propaganda Bakanı *Joseph Goebbels,* 6 Aralık 1934'te, Berlin Spor Sarayı'nda yaptığı bir konuşmada, Hindemith'i alenen "atonal gürültücü" ilan etti. Dile düşmüş Goebbels'den gelen ve böyle kamuya açık bir mekânda ilan edilen bu kınama, muhtemelen Hindemith'i memnun etmiştir. Pek az sanatçı böyle dünya çapında bedava tanıtım olanağı bulmuştur. Kaynak ve mekân göz önünde bulundurulduğunda, olumsuz olması niyetiyle girişilen bu tanıtım, aslında Nazi dünyasının dışında olumlu reklam işlevi görmüştü.

Hindemith 1935'te, Türk hükümeti tarafından ülkenin müzik eğitim sistemini yeniden düzenlemekle görevlendirildi. Evrensel takdir görecek şekilde başarıyla yerine getirdiği daha özgül göreviyse, Türkiye'deki müzikle bağlantılı tüm kurumlara "Evrensel ve Türk Çoksesli Müzik Eğitim Programı" için materyal hazırlamaktı.[5]

Paul Hindemith Türkiye'de diğer göçmenlerin çoğu kadar uzun kalmadı. Yine de, Türk müzik hayatındaki gelişmelerde büyük etkisi oldu. *Ankara Devlet Konservatuvarı* kuruluşunu büyük ölçüde onun çabalarına borçludur. Aslına bakılacak olursa, genç Türk müzisyenleri "gerçek bir usta" olarak gördükleri Hindemith'e minnettardırlar ve büyük saygı duyarlar.

Hükümetin 2004'te açılan resmi websitesinin *Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı –Türkiye'de Opera* başlıklı sayfasına göre, ünlü kompozitör Paul Hindemith ve tiyatro yönetmeni *Carl Ebert* 1935-36 akademik yılında Almanya'dan Ankara'ya davet edildiler. Bir rapora göre, "ortak çalışmaları sonucu" 1935-36 akademik yılında "devlet konservatuvarı dersleri *Musiki Muallim Mektebi*'nde başladı." Bundan başka, müzik eğitiminin tüm unsurları tiyatro ve opera eğitimlerini de içeriyordu. "Paul Hindemith sürekli bir görevi kabul etmemesine" karşın, "müzik okulunu denetlemek ve faaliyetleri hakkında rapor vermek üzere Ankara'ya gidip gelmeye devam etti."[6] Bununla birlikte, *Carl Ebert* Ankara'da kaldı ve Devlet Konservatuvarı Tiyatro Bölümü'nü ve opera stüdyosunu dokuz yıl boyunca yönetti.

Daha en başta, Carl Ebert'in Ankara Devlet Konservatuvarı opera stüdyosundaki derslerinde Batı'ya ait standart eserlerin Türkçe metinleri kullanıldı. Öğrencilerin *Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası*'nın eşliğinde sahnelediği Mozart'ın tek perdelik operası *Bastien et Bastienne*'de de durum buydu. Tüm göstergeler, performansın "dönemin basınının dikkatini çektiğini" ortaya koyar.[7] Olumlu eleştiriler göz önüne alındığında, "Türkçe libretto denemesi yapıldı ve 1940'ta, Türkiye'de ilk kez, Puccini'nin *Madame Butterfly*'ının ikinci perdesi opera stüdyosu tarafından Türkçe icra edildi." Mayıs 1941'de, bunu Puccini'nin *Tosca* operasının ikinci perdesi izledi. Yine, "performanslar büyük başarı kazandı ve basında yankı buldu. Bu başarı, üç yıllık sıkı çalışmanın sonucuydu."[8]

TBMM'nin 16 Mayıs 1940 tarihli yasasıyla, Devlet Konservatuvarı'nın *Musiki Muallim Mektebi*'nde açılan sınıfları resmi olarak müzik, opera, bale ve tiyatrodan oluşan Devlet Konservatuvarı'na dönüştürüldü. "Yıllar geçtikçe, Atatürk'ün düşleri gerçek oluyordu. Devlet Konservatuvarı yetenekli kompozitörleri, müzisyenleri, solistleri, balerin ve baletleri eğitmeye başladı."[9] Dahası, 1937 ve 1957 yılları arasında her yıl, Ankara Devlet Konservatuvarı müzikologlardan oluşan ekipleri geleneksel halk ezgilerini derlemeleri için kırsal kesime gönderdi. Bazıları bunu reklam için yapılan özel bir gösteri gibi algılar, bazılarıysa bunun "rutin bir hedef" olduğunu düşünürken, diğerleri böyle bir korumayı, gelişmekte olan bir ülkenin devlet müzik konservatuvarının önemli bir görevi addediyorlardı. "10 bin kadar ezgi derlendi ve birçoğu taş plaklara kaydedildi. Bunlar şimdi *Hacettepe Üniversitesi*'ndeki Ankara Devlet Konservatuvarı arşivlerinde muhafaza edilmektedir."[10]

Türkiye'nin ilk cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk, ikinci cumhurbaşkanı İsmet İnönü ile milli eğitim bakanlarından Hasan Âli Yücel, Türk ulusal operasının hamileriydi. Paul Hindemith Devlet Konservatuvarı'nı 1935'te kurdu; Karl Ebert de konservatuvarda opera ve tiyatro bölümlerinin yanı sıra opera ve drama öğrencilerinin temsillere çıktığı bir "uygulama tiyatrosu" kurdu. Değindiğimiz üzere, sahnelenen ilk opera Mozart'ın *Bastien et Bastienne*'i

idi. Puccini'nin *Madame Butterfly* ve *Tosca* operalarının sadece ikinci perdeleri, sırasıyla 1940 ve 1941'de icra edilirken, hemen ertesi yıl Beethoven'in *Fidelio*'su ile *Madame Butterfly*'ın tamamı sahnelendi. Bunu izleyen opera prodüksiyonları arasında Smetana'nın *Satılmış Nişanlı* (1943), Mozart'ın *Figaro'nun Düğünü* (1944), Puccini'nin *La Boheme* (1944), Verdi'nin *Maskeli Balo* (19947) ve Bizet'nin *Carmen* (1948) adlı operaları vardır. Ankara'daki Sergi Sarayı 1947-48'de bir tiyatro ve opera binasına dönüştürüldü. *Büyük Tiyatro* olarak tanınan bina, 2 Nisan 1948'de Ahmet Adnan Saygun'un *Kerem* operasıyla açıldı. Ankara Devlet Opera ve Balesi faaliyetlerine, özel bir yasanın çıkarılmasının ardından 1949'da başladı. Atatürk'ün en büyük düşlerinden ikisi böylece gerçekleşmiş oldu. Bugün, Türkiye'nin beş kentinde düzenli olarak opera gösterileri yapılmaktadır.[11]

Dolayısıyla, Hindemith Türk hükümetinin müzik eğitimini yeniden düzenlemesine ve Ankara Devlet Konservatuvarı'nın kurulmasına yardım ettiği gibi, fakültenin kurucu üyelerinden biri olarak hizmet etti. Akademisyenler arasında Carl Ebert de vardı. Ebert, Ankara'daki konservatuvarın tiyatro bölümünü kurdu ve 1941 ile 1947 arasında Türk Devlet Opera ve Drama Okulu'nu kurup yönettiği gibi, Türk Devlet Tiyatrosu'nun da direktörlüğünü yürüttü. 1936 ve 1947 yılları arasında, Maarif Vekâleti'nin tiyatro genel müdürlüğünde resmi danışmanlık yaptı. Daha sonra sekiz yılını (1948-1956) UCLA'da öğretim üyesi ve opera bölüm başkanı, Guild Opera Company yönetmeni olarak Los Angeles'da geçirdi ve 1956'da Almanya'ya dönmesinden önce ABD vatandaşı oldu.[12]

Bir diğer göçmen Dr. *Ernst Praetorius*, Yahudi olması nedeniyle Nazilerce kovulmasından önce Berlin Filarmoni'nin yönetmeni olmak üzereydi. *Deutschen Nationaltheaters*'da (Alman Ulusal Tiyatrosu) *Generalmusikdirektor* (müzik direktörü) olarak sürdürdüğü görevinden 1933'te uzaklaştırılması üzerine, iki yıl boyunca Berlin'de taksi şoförlüğü yaptı; ardından 1946'da ölümüne dek çalıştığı Ankara'ya geldi. (Res. 27.)

Turkish Daily News'un 1996'daki başyazılarından biri, Dr. Ernst Praetorius hakkında yazılmıştır: "1935'te, Paul Hindemith'in

tavsiyesi üzerine... ünlü Alman orkestra şefi Dr. Ernst Praetorius CSO (Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası) şefliğine atandı." Makale şöyle sona eriyor: "Büyük bir orkestra eğitmeni olan Praetorius, CSO'nun teknik olarak uluslararası standartlara ulaşmasına katkıda bulundu... CSO Türk klasik müziğini genel anlamda yalnızca dünyaya değil, ülkenin her köşesinde verdiği konserlerle Türk kamuoyuna da tanıttı."[13]

Yıllar geçtikçe, göçmenler yerli yetenekleri eğitti ve önde gelen Batılı kompozitörlerin yazdığı operaların Türk sanatçıların katıldığı temsillerini sahneye koydular. (Res. 28, 29, 30 ve 31.)

Türkiye, yönetmenlerin yanı sıra, bir dizi Alman müzisyeni de davet etti. Bunlar arasında, 1940'tan 1947'ye dek Ankara Konservatuvarı'nda ders veren ve müzik yapan Avusturyalı flüt sanatçısı *Friedrich Schönfeld*; 1938-1946 arasında konservatuvarda çalışan Viyanalı piyanist *Walter Schlösinger* ve Ankara'ya 1933'te gelen, fakat bir yıl sonra Filistin'e yerleşen Berlinli kemancı *Wolfgang Schocken* de vardı. Ünlü keman sanatçıları arasında 1937'de Viyana'dan gelen ve 1946'ta ABD'ye göç eden *Gilbert Back* ile 1933'te Frankfurt'tan gelen, bir yıl kalıp 1934'te Filistin'e yerleşen *Heinrich Jacoby* bulunuyordu.

Bu isimler dışında, kültürel sanat topluluğunun parçası olan en az yirmi beş kadar başarılı müzisyen daha vardı. Davet edilen sanatçılar arasında bir dizi opera şarkıcısı da bulunuyordu. Bunlar arasında *Max Klein* ile karısı *Steffi Klein*'ı sayabiliriz. Her ikisi de 1938'den 1949'a kadar kaldıktan sonra ABD'ye yerleştiler.

Licco Amar, gelmiş geçmiş en ünlü göçmen keman sanatçısıydı. Mesleği itibarıyla iktisatçı, hobisi itibarıyla da klasik müzisyen ve kendisi de bir göçmen profesör olan *Fritz Neumark*, Amar'ın en çok Bach sonatlarını çalarken ortaya koyduğu gerçek stile sahip bir müzisyen olduğunu hatırlar. "Muazzam bir repertuvarı vardı ve '*Donaueschin*g Müzik Günleri'ne etkin katılımının da ortaya koyduğu üzere, modern müziği destekliyor ve ona popülerlik kazandırıyordu. Aynı zamanda, kusursuz bir hocaydı. Öğrencisi olan [Türk] kemancılar arasında *Ayla Erduran* ve *Suna Kan* gibi sanatçılar, dünya müzik sahnesinde tanındılar. Amar önce İstanbul'da, ardından Ankara Konservatuvarı'ndan keman hocalığı yaptı."[14]

Macaristan'da dünyaya gelen Amar, 1933'ten önce Frankfurt'ta uzun yıllar ders verdi. 1934'te Berlin'den ayrılıp, Fransa üzerinden Türkiye'ye gelmek zorunda kaldı, 1957'ye kadar Türkiye'deydi ve ardından Almanya'ya yerleşti. Licco Amar, Hindemith'le uzun süredir ilişkideydi. 1 Ağustos 1922'de, sonraları Donaueschingen'de "Amar Kuartet" olarak anılacak grubun parçası olarak *3 Streichquartet op. 16*'nın ilk icrasını gerçekleştirmişlerdi. Amar Kuartet ve Müzik Derneği 1922'de Frankfurt'ta kuruldu ve Hindemith 1929'a kadar bu grupla faal bir konser programı yürüttü. Bu kuartetin anıları pek çok yönden yaşamaktadır. Bunlar arasında:

> Zürich merkezli *Amar Kuartet*, kemancı Anna Brunner ile viyolonselci Maja Weber kardeşler tarafından 1987'de kuruldu ve kemancı Igor Keller ile viyolacı Hannes Bärtschi'yle birlikte çalıyorlar. 1995'te Paul Hindemith'in 100. doğumgünü vesilesiyle, Frankfurt'taki Hindemith Enstitütüsü bu topluluğu tarihi *Amar Kuartet* adıyla ödüllendirdi. (Res. 32.)[15]

1890'da doğan *Eduard K. Zuckmayer* Almanya'da deneme ve yaratıcı araştırmalara izin veren ilerici bir eğitim sisteminin geçerli olduğu okullarda kompozitörlük ve hocalık yaptı. "Melez ırktan" geldiği için ulusal müzik birliğinden çıkartılınca, 1936'da Hindemith'in Ankara'daki Devlet Konservatuvarı'nda ders verme davetini kabul etti. 1938 ve 1970 arasında Zuckmayer Ankara'daki Eğitim Enstitüsü'nde müzik direktörü olarak çalıştı. Türkiye 2 Ağustos 1944'te nihayet Almanya'yla diplomatik ilişkilerini koparıp tüm Alman vatandaşlarından on gün içinde ülkeyi terk etmelerini talep ettiği zaman, Zuckmayer'in bir kez daha "melez ırk" etiketiyle ülkesine dönmesinin reddedilmesi dikkate değerdir. Sonuç olarak, Avrupa'daki savaşın son birkaç ayında, '"kötü" Almanlarla birlikte "iyi" Almanlardan biri olarak *Kırşehir*'de enterne edildi.

Zuckmayer ve ailesi, Uluslararası Kızılhaç'ın (IRRC) sağladığı destek ve enterne edilmemiş (tam Yahudi) göçmen meslektaşlarının bağışlarıyla geçindi. Oradayken, gözaltına alınanlardan oluşan bir koro kurdu. 1946'da serbest kalarak, Ankara Konservatuvarı'nda müzik kuramı hocası ve koro direktörü oldu. "Melez ırktan" olduğu için

evlenmeye layık olduğunu gösteren bir sertifika alamadığı için daha önce hayat arkadaşı Gisela Jokisch'le evlenmeyi başaramamışken, 1947'de Gisela ile evlendi ve onun kızı Michaela'yı evlat edindi. Anne kız 1950'de Almanya'ya dönseler de, Zuckmayer Ankara'da kaldı ve 1972'de orada öldü.

North Carolina Üniversitesi'nin kuantum fiziği alanındaki seçkin Emeritus profesörü Eugen Merzbacher, Zuckmayer'in öyküsüne daha kişisel bir rötuş yapar:[16]

> Arkadaşlarının kısaca Zuck diye çağırdığı Eduard Zuckmayer, Alman göçmenlerin "yaratıcı grubu"nun en nüfuzlularından biriydi. Müzik eğitimcisi, piyanist, kompozitör ve koro yöneticisiydi. 1936 yazında ailemle Venedik'ten İstanbul'a bir deniz yolculuğunda onunla tanıştığımızda, yakın dost olmuştuk. (Res. 33.)
>
> Zuckmayer olağanüstü yetenekli bir insandı. Almanya'da Weimer Cumhuriyeti'nin ünlü Waldschulheime, yani ilerici yatılı okullarından birkaçında müzik öğretmenliği yapmış ve Türk Maarif Vekâleti'ne Hindemith tarafından müzik eğitimi ve müzik öğretmenleri eğitim sistemini modernleştirebilecek bir kişi olarak tavsiye edilmişti. Kısa sürede, önce Ankara Cebeci'deki Müzik Konservatuvarı'nda, ardından yine Ankara'daki öğretmen yetiştiren Gazi Eğitim Enstitüsü'nde uzun yıllar boyunca bu alanın önde gelen ismi haline geldi. Dikkate değer müzisyenler ve genellikle Anadolu'nun ücra köşelerinde müzik öğretmenleri haline gelen sayısız öğrencisi tarafından sevgiyle hatırlanır. Ve kendisi, savaş ertesi Türkiye'yi terk etmeyen ve sonunda Ankara'da ölen birkaç göçmenden biriydi. Annesi tarafından yarı-Yahudi idi. Mainz yakınlarında, Ren Irmağı üzerindeki şarap bölgesinden gelen gerçekten yetenekli bir aileydi bu.
>
> Zuck'un kardeşi Carl, yirmili yıllarda ve sonraları büyük başarı kazanan oyunlar yazan ünlü bir yazardı. En tanınmış eserleri arasında, Nazi öncesi dönemde ona yaygın bir şöhret ve küçük bir servet kazandıran "Der Fröhliche Weinberg" ve "Der Hauptmann von Köpenick" yer alıyordu. Savaş sırasında Vermont'a göç etti ve sonra İsviçre'ye yerleşti. Emin olmamakla beraber, Türkiye'deki kardeşini ziyaret ettiğini sanmıyorum. Alman edebiyatcılar Türk kültürüne uyum sağlayamazlardı ki bu anlaşılır bir şeydi. Öte yandan, Kemal Atatürk'ün Batılılaşma hedefi olarak bunca önem taşıyan müzik, tümüyle farklı bir meseleydi. Bela Bartok, Türkiye'nin müzik

kültürünü modernleştirme çabasına katılmak üzere kısa süreliğine Macaristan'dan geldi. Ülkenin iç kesimlerine yolculuk etme fırsatından yararlandı ve Türk halk müziğini n harika otantik örneklerinden bazılarını kaydetti; bir öğretmen, kompozitör ve koro yöneticisi olarak Zuckmayer de bu alana merak sarmıştı. Bartok'un Ankara'daki bir konserde piyano çaldığını hatırlıyorum - anılarımda özel bir yere sahip bir olay.

Kişisel düzeyde, Zuck ailemin yakın bir dostuydu. Evimizde sık sık piyano çalardı (iki Alman kuyruklu piyanomuzdan birini beraberimizde getirmeyi başarmıştık), benim de sayfa çeviriciliğini yapmama izin verilirdi. J.S. Bach onun uzmanlığıydı, ama klasik piyano repertuvarının tamamını çok iyi bilirdi ve Cebeci'de cumartesi öğleden sonraları verilen haftalık konserlerden birinde, onun Praetorius'un yönetimindeki kusursuz filarmoni orkestrasıyla birlikte bir Brahms icrasını hatırlıyorum.

Zuckmayer, savaş sırasında Kırşehir'de enterne edilmekten[17] kurtulacak kadar Yahudi değildi, ama yanılmıyorsam görece erken salıverildi ve Ankara'daki hocalık görevine dönmesine olanak sağlandı. Neredeyse bir Türk kadar iyi Türkçe konuşur ve yazardı; Türk kültürüyle yurttaşlarının hemen hepsinden daha çok bütünleşmişti. Türk eğitimine katkıları da, dikkate değer insanlardan oluşan bu grubun diğer üyelerinin hemen hepsinden daha kalıcı olmuştu. (Res. 34.)[18]

Eduard Zuckmayer, Yahudi bir büyükbabaya sahip olmak gibi bir günahı olması yüzünden yaratıcı ve çok iyi bir insana Nazilerin verdiği zararın birçok örneğinden sadece biridir. Fakat Zuck talihli olanlardandı. Zuck'un müzikle sürdürdüğü yaşamı doğal bir ölümle son buldu.

Neumark'a göre, "şimdi 'Türk müziği' olarak adlandırılan şey, aslında hiç de Türklerin müziğiyle özdeş değildir. Biçim ve içerik yönünden Arap olarak nitelendirilmelidir. Aslında, Türk müziği, özellikle modern eserleri çok ilginç ve kendine özgüdür: Bu müzik pek çok yönden modern Batı müziğini andırır. Bu gerçek, Hindemith ve Amar gibi Avrupa merkezli 'musica viva' izleyicilerinin Türk meslektaşları ve öğrencileriyle nasıl olup da bu kadar kolay kaynaştığını da açıklayabilir."[19]

Gelgelelim, hepsi bununla da kalmaz. Cumhuriyetin kurucuları, geleneksel bir İslam toplumuna Batı müziğini getirmenin temelleri-

ni attılar ve bu tür müziğin modern Türkiye kültürünün ve toplumunun bir parçası haline gelmesinin gereğini yaptılar. Cumhuriyetin kurucularının tümü, Türkiye'nin Batı müziği altyapısının kurulduğunu görecek ve kendi ülkelerinin oğulları ve kızları tarafından defalarca icra edilişini dinleyecek kadar yaşadı. Aynı şey opera ve bale gösterileri için de geçerliydi.

Müzik ve İslam

Yetmiş beş yıl kadar sonra, İran teokrasisinin cumhurbaşkanı bu tür müziği çıkardığı bir kararla yasakladı. Bu yasaya tepki olarak, siyasal ve toplumsal konulara eğilen, İslam konusunda uzmanlaşmış bir köşe yazarı olan *Daniel Pipes*, web tabanlı sütununda 15 Aralık 2005'te,[20] "Batı müziği Batı kültürünün bütününü simgeler; bu yüzden Batı müziğinde ustalaşma, bir bütün olarak Batı kültüründe, yani modern kültürde ustalık anlamına gelir" diye yazdı. Pipes, 1998 tarihli bir yazısında da şöyle diyordu: "Batı'nın yaratacılığının semeresini tam olarak toplamak için onu üreten Batı kültürüne dalmak gerekir. Modernlik kendi başına var olmaz, onu yaratanlara kopmaz bir şekilde bağlıdır."[21]

Sözlerine şöyle devam ediyordu: "Batı müziği, bu noktada, tastamam modernleşmeyle bu denli bağlantısız olması nedeniyle, bu noktaya geçerlilik kazandırmıştır. Ludvig van Beethoven'in Kreuzer Sonatı'nı çalmak, bir ülkenin GSYİH'sine [Gayri Safi Yurtiçi Hasıla] hiçbir şey katmaz; bir operetten zevk almak ülkenin [askeri] güç projeksiyonunu genişletmez. Ama yine de, tam anlamıyla modern olmak, Batı müziğinde ustalaşmak anlamına gelir. Batı müziğinde yetkinlik, aslında, Müslüman ve Japon gibi iki uygarlığın deneyimlerinin ortaya koyduğu üzere, bir ülkenin refahı ve kudretiyle büyük ölçüde paralellik gösterir. Müslümanların Batı müziğini kabul etme konusundaki isteksizliği modernliği genel olarak reddetmelerinin işaretidir; Japonların klasikten caza her müzik türünde ustalaşmaları para birimleri yen'in güçlü olmasından kurumsal istikrara kadar her şeyi açıklar."

Bu "Jön Türkler" böylece, *üniversite reform*larını bilimler ve tıpla kısıtlamayıp, Batı filolojisi, müziği, icrası ve görsel sanatlarını da

diğer toplumsal değişimlere dahil etmek yoluyla, onlarca yıl sonra, 20. yüzyılda yalnız İran'da değil, Afganistan'da da ortaya çıkan türden gelişmelerin önünü almış oldular.

Görsel Sanatlar

Türkiye'nin kurucuları, bazı mimarların iyi sanatçılar olduğu ve bazı heykeltıraşların da mimarların eğitiminde bir rol oynayabileceği gerçeğini gördüler. Bu nedenledir ki, görsel sanatlar ve mimari arasında bir dizi disiplinler arası akademik atamalar yapıldı. (Res. 35.)

Rudolf Belling, 1911 ile 1912 arasında Berlin Güzel Sanatlar Akademisi'nde öğrenim gördü. 1918'de, *Kasım Grubu*'nun kurulmasına yardım etti ve 1920'ye dek Batı'ya ait *Kübizm* ve *Fütürizm* akımlarını izledi. Eserleri, Alexander Archipenko'nun yontularında görülen dolgunluk ve boş uzam karşıtlığının etkisini yansıtır.[22] 1937'de Belling İstanbul'daki Güzel Sanatlar Akademisi'nde Heykel Stüdyosu'nun başına geçti. Bu görevini 1954'e dek sürdürdü. Aynı zamanda, 1949'dan 1966'ya dek İstanbul Teknik Üniversitesi'nde (İTÜ) modelleme dersleri verdi.

Belling'in eserleri arasında iki tanesi Türkiye'de görünür biçimde sergilenmektedir. Biri, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi bahçesindeki *İsmet İnönü* Anıtı'dır. Aslında İstanbul'da Taksim Meydanı'na konmak üzere tasarlanmış olan, İnönü'yü at üzerinde tasvir eden bu heykel, sonradan, İstanbul'un Avrupa yakasının merkezi olan Taksim'in tam göbeğinde duran, İtalyan heykeltıraş Pietro Canonica'nın Cumhuriyet Anıtı'ndan dikkati uzaklaştırabileceği kaygısıyla oraya konulmamıştır. Belling'in heykeli 1982'de İnönü'nün İstanbul'daki evinin tam karşısına, Maçka Parkı'na yerleştirildi.

20. yüzyılın başında, Rudolf Belling'in ismi "savaş narası gibi" bir şeydi. "Dreiklang"ın (Üçlü Uyum) tasarımcısı, mirasına sahip çıkan kızı Elisabeth Weber-Belling'e göre, "sık sık ve hararetli tartışmalar yaratıyordu." Belling'in eseri, bir heykelin belki "yedi, veya on bir ya da hatta kırk" kadar iyi fikri göstermesi gerektiği felsefe-

sini savunan "ünlü İtalyan heykeltıraş Benvenuto Cellini'nin (1500-1570) düşüncelerini" çağrıştırıyordu.[23] Belling'in "uzam ve biçim kuramları, Carl Einstein (Albert'in yeğeni) ve Paul Westheim gibi eleştirmenleri bile ikna etti ve kendisinden sonraki heykeltıraş kuşaklarını etkiledi. Tam da bu husus, bugün yeterince açık değildir." Gelgelelim, 1933'ten sonra Belling artık yurdunda çalışamaz hale geldi. Eserleri "dejenere" ilan edildi, "birçoğu eritildi veya parçalandı." Naziler heykel olarak ancak adeleli sarışın çiftçilerin iki boyutlu barölyeflerine izin veriyordu.

Siyasal görüşleri Nazilere uygun olmadığı için, Belling'in Berlin *Akademie der Künste* üyeliği, bizzat Üçüncü Reich'ın eğitim ve sanat bakanının tavsiyesi üzerine akademi başkanı tarafından sona erdirildi. Rudolf Belling, 1935 yılının sekiz ayını New York'ta geçirdiği sırada, "Modern Klasik Dönem"den en önemli eserlerini Weyhe Galeri'de sergiledi; ayrıca modern heykel ve kendi kuramları üzerine dersler verdi. "Amerika'nın bu ülkede kalması için kendisine muhteşem olanaklar sunmasına" karşın,[24] ilk karısının Yahudi olması nedeniyle dokuz yaşındaki oğlunun tehlikede olması yüzünden Belling Almanya'ya dönmek zorunluluğunu hissetti. "Neyse ki, oğlunu kurtarmayı başardı ve 1937'de tekrar, bu kez İstanbul'a göç etmeyi başaracak şansa sahip oldu." İki yıl sonra, "oğlunu yasadışı yollarla Berlin'den Türkiye'ye kaçırmayı başardı."[25]

1956'da, Belling Batı Berlin'deki akademiye geri çağrıldı ve New York'ta bir depoda muhafaza edilen eserleri Almanya Dışişleri Bakanlığı'nın yardımıyla ülkesine getirtildi. Seksen yaşında Almanya'ya dönmeye karar vererek Münih yakınlarındaki *Krailling*'e yerleşti. Nazizm sonrası Alman hükümeti tarafından çok sayıda nişanla taltif edilen Rudolf Belling, Haziran 1966'da Münih'te öldü. Kendisine verilen nişanlar arasında *Yıldızlı Federal Liyakat Nişanı* da bulunuyordu.[26]

İnsan figürü sergileme konusundaki dinsel yasaklar nedeniyle, cumhuriyet Türkiye'sinin dikkate değer bir heykel mirası yoktu. Bu nedenle, Belling'in Türk heykeli üzerindeki etkisi muazzam oldu. Bu, özellikle heykelin kamusal bir sanat formu olması açısından doğrudur. Akademideki dersleri aracılığıyla Belling pek çok Türk heykel-

tıraşını büyük ölçüde etkiledi. Bunlar arasında Kamil Sonad, Şadi Çalık, Hüseyin Gezer, İlhan Koman, Hakkı Atamulu, Yavuz Görey ve Ali Teoman Germaner yer alır. İstanbul'un bankalarındaki görece yeni enstalasyonlar dışında, Türkiye'de açık havada sergilenen heykeller, hâlâ neredeyse tümüyle cumhuriyetin kurucuları ve diğer ulusal kahramanları ölümsüzleştiren anıtlarla sınırlıdır. Gelgelelim, büyük kentlerdeki galerilerde, uluslararası alanda şöhrete ulaşmış Türk heykeltıraşlarının daha küçük boyutlu eserlerinden oluşan retrospektif sergiler yer almakta ve bu ustalar şimdi sanat akademileri ve üniversitelerde heykel dersleri vermektedir.

Türkiye, ağırlıklı olarak Müslüman bir ülke olmasına karşın, antikçağdan kalan başka dinlerin heykellerine karşı, Afganistan'ın o çıplak ovalarının göğe yükselen kumtaşı kayalıklarına dönüşen o yüce Buda heykellerine yapılanlara benzer türden tecavüzlere hiç tanık olmamıştır. O antik heykeller on yıl süren Sovyet işgali ve 1990'lardaki Afganistan iç savaşından zarar görmeden kurtulmuştu. Fakat 2001'de Müslüman Taliban rejimi tarafından, "Budalar İslam'ın insan sureti ve putperestlik konusundaki yasaklarını ihlâl ettiği için" yıkıldı.[27]

Modern Türkiye onlarca yıl boyunca para sıkıntısı içinde olsa bile, gerek devlet gerek özel sektör bankaları çeşitli sanatsal ifade araçlarını geliştirmekte önemli rol oynamışlardır ve oynamaya da devam ediyorlar. İstanbul'un sadece Beyoğlu semtinde bile, herhangi bir gün tek tek bankaların sahip olduğu ve işlettiği birçok galeride en az altı tane kusursuz ulusal ve uluslararası sanat sergisi görmek mümkündür. Profesyonel küratörler tarafından düzenlenen (tüm koleksiyonların görülebilmesi için dönüşümlü olarak mekân değiştiren) bu sergiler ücretsiz olarak halka sunulmaktadır. Birçok bankanın, tarihsel ve çağdaş eserlerden oluşan kendisine ait özel koleksiyonları vardır. Ve 2004'te, Türkiye ilk modern sanat müzesini de açtı. *Forbes* dergisine göre,[28] Türkiye'nin en zenginleri listesinde altıncı sırada yer alan ve ecza malzemeleri dağıtımıyla başlayarak bugün bir avuç Türk oligarşik aile holdinglerinden biri haline gelen *Eczacıbaşı Holding*'in en büyük hissedarı olan Bülent Eczacıbaşı bu müzeyi bireysel olarak finanse etmiştir.[29]

16 Ocak 2000'de, *Turkish Daily News* gazetesi "İstanbul'daki Sanat Etkinlikleri" listesinde, "Turgut Atalay'ın resim sergisi 2 Şubat'a kadar *Avukat Süreyya Ağaoğlu Sok, No. 4/2, Teşvikiye* adresindeki *Doku Sanat Galerisi*'nde gezilebilir" haberine yer vermiştir. Atalay, Nazmi Ziya, İbrahim Çallı, *Leopold Levy* ve *Rudolf Belling*'le birlikte çalıştı. 1964'te Güzel Sanatlar Akademisi Ödülü'nü kazandı; Türkiye ve yurtdışındaki müze ve özel koleksiyonlarda iki bini aşkın yapıtı bulunmaktadır." (Vurgu bana ait.)

Bir Fransız Yahudisi ve akademisyen ressamı olan *Leopold Levy*, İstanbul'daki Güzel Sanatlar Akademisi'nin başına geçmek üzere davet edildi. 1949 sonuna kadar akademinin resim bölümü başkanı olarak, Türk modern resim ekolünün gelişmesine katkıda bulundu.[30] (Res. 36.)

Sanat ve Diktatörlük

1929'da ABD'ye gelerek 1930'dan 1937'ye dek Columbia Üniversitesi Nadir Kitaplar Bölümü yöneticisi, daha sonra Almanya'daki ABD İşgal Ordusu'nun Anıtlar, Güzel Sanatlar ve Arşivler memuru olarak çalışan Hellmut Lehman-Haupt, "totaliter rejimler için güzel sanatların hepsi önemlidir" der. Sanat ve totaliter siyaset arasındaki ilişkiyi *Art under a Dictatorship* adlı kitabında ele alır.[31] Bu doğrultuda, "Demokratik bir ülkede yaşayan birçoğumuz, Nazi Almanya'sının sanat siyasalarını... esas olarak özellikle katı sansürcülük ve dört başı mamur propaganda aracı olarak görüyoruz. Bu, öykünün sadece bir parçasıdır... Anlamamız gereken nokta, modern diktatör tarafından sanata atfedilen merkezi roldür. Modern diktatör onu daima toplumsal organizmanın merkezinin hayati parçası olarak görür. Ona karşı büyük bir saygı duyar."

Naziler, sanatın ve sanatı destekleyen muazzam sistemin (komisyonlar, küratörlük siyasaları, öğretim ve sanat eğitiminin) devlete hizmet etmesini talep etti. Hükümet, görsel sanatların Almanya'nın gücü ve otoritesinin sergilenmesine nasıl hizmet edebileceğini çok iyi anlamıştı.[32]

Resim 27
Ernst Praetorius.

Resim 28
Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası, Ankara, 1996.

DEVLET KONSERVATUVARI TEMSİLLERİ 1944

LUDWIG VAN BEETHOVEN

FİDELİO

BÜYÜK OPERA 2 PERDE

Tablo)

Livre — Joseph Sonnleithner ve Friedrich Treitschke

Dilimize çevirenler — Necil Kâzım Akses, Ulvi Cemal Erkin

MÜZİK İŞLERİNİ İDARE EDEN: FERİD ALNAR

SAHNE İŞLERİNİ İDARE EDEN: PROF. CARL EBERT

DEKOR VE KOSTÜMLERİ ÇİZEN: TURGUT ZAİM

KORUYU HAZIRLIYAN : GEORG MARKOWİZ

Resim 29
Carl Ebert'in 1944'te yönettiği bir operanın programı.

Resim 30
Madame Butterfly'ın bir Carl Ebert prodüksiyonu, Ankara, 1942.

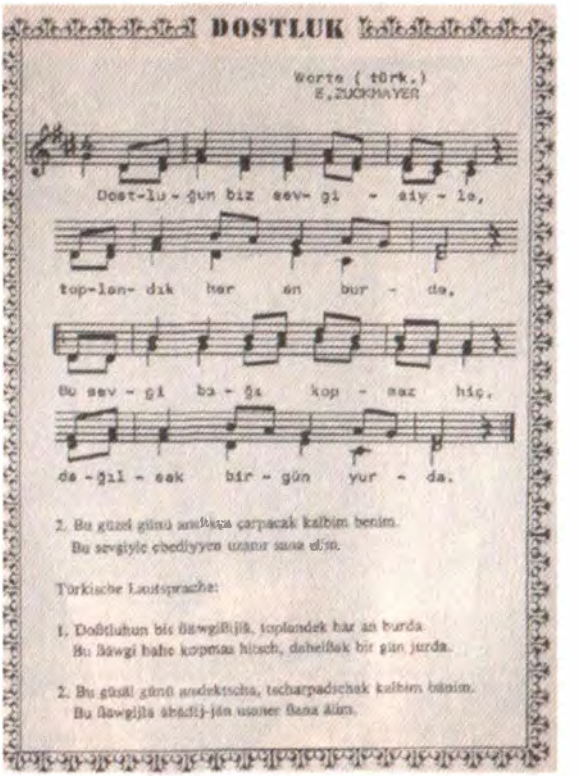
Resim 31
Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası (CSO).

Resim 32
Amar Kuartet.

Resim 33
Eduard Zuckmayer.

Resim 34
"Gerçek dostluk asla sarsılmaz" adlı Alman halk şarkısının sözlerinin Zuckmayer tarafından yapılan Türkçe çevirisi.

Resim 35
Mimar C. Holzmeister'in suluboya bir resmi. Göreme'deki Barbara Kilisesi.

Resim 36
Village de Poivres, Leopold Levy, San Francisco Güzel Sanatlar Müzesi'nin izniyle.

6
Toplumsal Reformcular

Üniversite Disiplinleri Olarak İşletme Ekonomisi ve Yönetiminin Başlangıcı

> 19. yüzyıla kadar Osmanlılar sadece tamamen teknik unsurları almaya istekliyken, 19. yüzyıldan itibaren, idare, hukuk, hatta toplumsal âdetlerde bile Batı'ya ait biçimleri benimsemeye başladılar.[1]

Naziler sıkı bir biçimde denetlenen, sıkı biçimde örgütlenmiş bir devlet istedikleri için, tüm göçmenler henüz kendi ülkeleri Almanya veya Avusturya'dayken bile "reformcular" olarak görülüyordu. Öte yandan, Kemal Atatürk ülkesini her yönden modernleştirmeye kendini adadığı için, Türkiye bu "reformculara", reformlarına ve sağladıkları gelişmeye kucak açmaya istekliydi. Çalışma alanları ne olursa olsun, Türkiye'ye gelen bu entelektüellerin kafasında "değişim" veya reform vardı.

Geldiklerinde, Alman göçmenler toplumsal reformlar için olgunlaşmış bir ortam buldular. Aslına bakılırsa, 19. yüzyıl sonunda Türk toplumu iki parçaya ayrılmış durumdaydı: "Yönetici seçkinler" ve köylü yığınları.[2] Ekonomi temelde tarıma dayalıydı ve serbest giri-

şime karşın, feodaldi ve Ankara'nın sıkı nezareti altındaydı. Orta sınıf diye bir şey yoktu. Bu, diğer birçok 20. yüzyıl toplumunda böyle değildi. Ancak, Sanayi Devrimi'nin ardından, birçok ülkede, özellikle Batı'da sınıfsal sınırlar değişti. Değişimin alışılmış aracı paraydı. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki fark, "yönetici sınıfa giriş pasaportu, asgari bir okuryazarlık yeteneğiyle tezahür eden eğitimdi. Genelde, kökeni her ne olursa olsun doğru dürüst konuşabilen ve yazabilen Müslüman gençlere pek az fırsat kapısı kapalıydı; bunları yapamayan gençlere ise genelde hiçbir yeteneğin faydası olmuyordu."[3]

Hindistan'daki gibi bir kast sistemi olmadığı gibi, Birleşik Krallık'taki gibi soya dayalı sınıflar da yoktu. Osmanlı sistemi, eğitimli kişiye yukarıya doğru tavanı olmayan bir mobilite olanağı sunuyordu. Ne var ki, "Osmanlı loncaları 19. yüzyılın ikinci yarısı gibi geç bir tarihe kadar, Osmanlı kentlerindeki toplumsal ve ekonomik yaşama hâkim olmayı sürdürdü... Kültürel değişimi, toplumun genel dönüşümünün ayrılmaz bir parçası olarak görenlerle, tam modernleşmenin ancak belirli (yani Batılı) türde bir toplumsal yapının gelişimiyle gerçekleştirilebileceğine inananlar, ancak Atatürk önderliğindeki Cumhuriyet döneminde iktidara geldiler."[4] Bu değişim, Batı'da Avrupa, Doğu'da Sovyetler Birliği'ne çoktan gelmiş olmakla birlikte, yakındaki İslam ülkelerinde de, çok uzaklardaki ABD'de de görülmeyen şekilde, Türkiye'nin profesyonel kadrolarına alınmalarıyla kadınlara sağlanan eşitliğin düzeyini de içeriyordu.

1933'ten başlayarak, "işletme ekonomisi" ve işletme eğitiminin diğer yönleri (*Betribwirtschaftslehre*), *Siyasal Bilgiler Fakültesi*'nin lisans ve doktora programlarına dahil edildi ve 1950'ye gelindiğinde, bu gelişmeler Türkiye'nin "İşletme Yönetimi"nde ilk lisans derecesiyle sonuçlandı."[5]

İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi kapılarını 14 Aralık 1936'da resmen açtı. Sözü *Fritz Neumark*'a bırakacak olursak: "... ilk yıllarda *Wilhelm Röpke, Alexander Rüstow, Gerhard Kessler* ve *Alfred Isaac* en yakın dostlarım arasındaydı. Hâlâ bir köye benzeyen ve Asya yakasında bulunan Kadıköy'de oturuyorduk. Kendine göre cazip yönleri olan ve kentin Avrupa yakasının büyülü bir

manzarasını seyredebildiğiniz bir semtti. *Rüstow*, Isaac ve daha sonra *Dobretsberger*, yani dört göçmen iktisat profesöründen üçü de, bütün bu süre içinde Kadıköy'de aynı sokakta oturdular. Bu kişisel ve bilimsel ilişkilerimizin gelişmesi açısından kolaylık sağlayan bir durumdu."[6]

O günlerde, İstanbul'da Almanca konuşan iki ayrı göçmen entelektüeller topluluğu veya kolonisi bulunuyordu. Her iki koloni de Boğaz kıyılarındaydı. Anadolu yakasındaki Kadıköy, Avrupa yakasındaki Bebek'in çaprazlama denilebilecek şekilde güneydoğusundadır. Yerel yönetimin işlettiği vapurlar bu iki topluluk arasındaki ulaşım olanağını sağlıyordu. Şu anda iki kıtayı birleştiren iki muhteşem asma köprü henüz inşa edilmemişti. (Res. 37.)

Ernst Reuter, Türkiye'ye gelen toplumsal reformcular arasında gelmiş geçmiş en şöhretli olanıydı. "[Reuter] Türkiye'ye kaçan önemli tek politikacıydı. Siyasetçi, üniversite hocası ve deneyimli yöneticinin eşsiz bir kombinasyonunu temsil ediyordu."[7] Ankara'dayken, Ernst Reuter, önce Ankara'da Maliye Bakanlığı'nda, daha sonra İstanbul'da vergi uzmanı olarak çalıştı. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Okulu'nda verdiği dersler sonucu sosyal bilimler alanında profesör yapıldı. Profesör *Philipp Schwartz*'a göre: "Reuter 1939'da 50. yaşını kutlarken, Türk kültürel yaşamının en büyük kişilikleri arasında görülüyordu."[8] Ders alanları arasında, siyasetteki geçmiş deneyimlerinden çıkardığı kent planlama ve çevre yönetimi de bulunuyordu. Öğrencilerinin çoğu daha sonra belediye başkanlığı, devlet memurluğu ve genel müdürlük gibi önemli konumlara geldi. Modern kent planlamasını başlattılar. Reuter ayrıca hükümete teknik danışmanlık da yaptı. Ankara'daki Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde *İskân ve Şehircilik Araştırma ve Uygulama Enstitüsü*'nün kurulmasına da katkıda bulundu. 350 sayfalık *Sosyal Bilimler: Kent Planlamasına Giriş* adlı kitabı 1940'ta yayımlandı. Kitabın kapsamında diğer konuların yanı sıra, kamusal alan planlaması ve kamu yönetimi mevzuatı da bulunuyordu.[9] Reuter, mimar *Margarete Schütte-Lihotzky*'nin ülkesi Avusturya'dan Türkiye'ye aktardığı kent planlaması deneyiminden çok yararlandı. Schütte-Lihotzky'nin doğan ve genişleyen Sovyetler Birliği'nin Sibirya'daki ço-

rak topraklarında yaratmak istediği türden eksiksiz kent planlamasının, Türkiye'nin bozkırlarından Ankara'yı yaratma konusunda son derece yararlı olduğu açıktı. Bir sosyal planlamacı olarak bu konunun Reuter'in ilgi alanına girdiği de kesindi. Bu projeler sanayileşmeyi, işçiler için yaşanabilir mekân ve kolayca ulaşılabilir, doğaya yakın açık alanlarla bütünleştiriyordu. Başka bir deyişle, sosyalizm ideolojisine uygun planlı kalkınmaydı. ABD'nin Wisconsin eyaletindeki Milwaukee kenti, işçilerin dinlenmek ve rahatlamak için kırsal kesime ulaşmalarını kolaylaştıracak şekilde özgün kent merkezinden yayılan ana caddeleriyle, 20. yüzyılın başındaki benzer görüşlere uygun kurulmuştu.

Reuter aynı zamanda Ulaştırma Bakanlığı'nda (Münakalat Vekâleti) da çalıştı. Bir sosyalist ve reformcu olarak, Reuter Türkiye'nin kentlerinde kolayca işe gidip gelmek ve kent içinde dolaşmak için emekçi halka yönelik iyi, düşük maliyetli ve kolay ulaşım olanaklarına olan ihtiyacı hemen fark etti. Bu ihtiyacı hem devlet adına toplumsal bir yükümlülük, hem de kentsel ve ekonomik gelişmenin bir aracı olarak görüyordu.

Ulaştırma Bakanlığı'ndayken, Reuter İstanbul ve Ankara'da mevcut (genellikle belediyelerin işlettiği şehir içi otobüslerden oluşan) küçük kamusal ulaşım olanaklarını modernleştirdi. Buna satın alınacak demiryolu vagonlarının şartnameleri ve bileşimleri, döşenecek raylar, araç güzergâh ve tarifeleri, personel alımları ve iş tanımlarının yanı sıra bütün bunlar için kaynak sağlayan bilet fiyatlandırma da dahildi. Reuter, Türkiye'nin modern kent kamusal ulaşım sisteminin mimarı olarak kabul edilir. Bugünün İstanbul'unda, hâlâ sınırlı olmakla birlikte, Boğaziçi'nde, Haliç'te ve Marmara Denizi'nde Asya ve Avrupa yakaları arasında gidip gelen büyük bir deniz araçları filosuyla bağlantılı olarak işleyen modern raylı toplu taşıma ve çeşitli otobüs sistemleri bulunuyor. Bir Batılıya bilet fiyatları neredeyse bedava gibi görünebilirse de, bir Türk için makul düzeydedir.

1916'da, I. Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru, Alman ordusunda askerlik hizmetini yapan Reuter ciddi bir şekilde yaralanmış olarak Rus esir kampına düştü. Bu onun ilk hapsedilmesiydi, ama sonuncusu olmayacaktı. Esir kampındayken, Rusya'da 1917 Bolşevik

devrimi oldu ve savaş esiri Reuter bu davayı benimsedi. Sovyetler Birliği'ndeki ilk yıllarında Reuter Komünist Partisi saflarında yükselerek, 1918'de *Saratov* yakınlarındaki *Volga Alman Özerk İşçileri Komünü*'nde komiser oldu. Tarihsel bağlamı içinde değerlendirildiğinde, Reuter'in Almanya'da daha 1912'de Alman Sosyal Demokrat Parti üyesi olduğu düşünülürse, bu geçiş ideolojik açıdan olağan bir gelişmeydi.

Reuter, Rus devriminin ardından Aralık 1918'de *heimat*'a [anavatan] ilk dönüşünden sonra, Berlin'de Komünist Parti Sekreterliği'ne atandı ve yeniden Sosyal Demokrat Parti'ye döneceği 1922'ye kadar *KPD* (Alman Komünist Partisi) üyesi olarak kaldı. 1926'da Berlin belediye meclisine seçildi, Magdeburg Belediye Başkanı olarak hizmet etti (1931) ve ertesi yıl Reichstag'a (federal alt meclis) girdi. 1922-ve 1926 yılları arasında, partinin iki resmi organı olan *Vorwarts* [İleri] ve *Freiheit*'in [Özgürlük] editörlüğünü yaptı ve 1926-1931 yılları arasında ayrıca Berlin'de trafiğin kontrolünden ve toplu taşıma sisteminden sorumluydu; tüm otobüs ve demiryolu hatlarında bilet fiyatları belirleme görevini de yürüttü.

Naziler tarafından tutuklanan Reuter, toplama kamplarının ilk versiyonlarından birinde iki yılını geçirdi. Bu ikinci hapsinden kaçarak 1935'te Hollanda üzerinden İngiltere'ye gitti. Aynı yıl, karısı Hana ve küçük yaştaki oğlu Edzard'la birlikte Ankara'ya geçti. Teknik olarak ifade etmek gerekirse, tam anlamıyla ne mimar ne de tasarımcı olan Reuter, daha çok bir kent planlamacıydı. Reuter'in Türkiye'ye gelmesinden birkaç yıl sonra, Ankara yakınlarındaki "deneysel" çiftlik ve eğlence-dinlenme alanı olan *Orman Çiftliği*'nde meslektaşı *Kudret Erkönen*'le yüzerken, arkadaşı sırtındaki yaraları fark etti. Bunun bir savaş yarası olup olmadığını sorması üzerine, Reuter "Hayır, burılar toplama kampından kalma" yanıtını verdi.[10]

İliklerine kadar bir Nazi karşıtı olan Reuter, Türkiye'deki benzer bir şekilde sürgün edilen Alman ve Avusturyalıların lideriydi. Ardından 2 Ağustos 1944 geldi ve işin sonunu açıkça gören Türkiye, Almanya'yla diplomatik ilişkilerini kesti ve hâlâ geçerli Alman pasaportu taşıyanları toplayıp mevcut üç kamptan birinde enterne etme-

ye girişti. Nazilerle Nazi karşıtları arasında hiçbir ayrım gözetilmedi. Reuter ailesi de, Uluslararası Kızılhaç'ın (ICRC) yardımı ve pasaportları Almanya ve Avusturya tarafından Yahudi olmaları dolayısıyla daha önceden iptal edilmiş diğer Alman göçmenlerin katkılarıyla bu hapisten kurtuldu. Bu göçmenler *Haymatloz* (devletsiz) ilan edildiler ve o zamana kadar yaşadıkları gibi yaşamlarını sürdürmelerine izin verildi.

Yetişkin yaşamı boyunca Yahudi olmayan bir sosyalist, ama birkaç yıl boyunca da (1918-1921) komünist olan Reuter, Türkiye'ye 1935'te geldi ve tam on yıl kaldı. Ailesine hiçbir zarar gelmeden, 1946'da yurduna döndü. Çok geçmeden, II. Dünya Savaşı sonrası Berlin'in ilk belediye başkanı oldu. Reuter, Rus ordusunun tankları 1948-49'da kenti ablukaya aldığında ve Amerikalılar hava köprüsüyle Berlin halkına 324 gün gıda, kömür, battaniye, sabun ve diğer malzemeyi aktardığında görevdeydi. Okuyucular arasından az sayıda da olsa, o abluka sırasında Reuter'in yaptığı esin veren radyo konuşmalarını hatırlayanlar çıkacaktır. İçeriden onun önderliği, dışarıdan Amerika'nın kararlılığı galip geldi. Abluka kırıldı. Sovyetler Berlin'in tamamını ilhak etmeyi başaramadılar. (Res. 38.)

Reuter'in oğlu Edzard eğitiminin büyük bölümünü Türkiye'de aldı. Türkçeyi akıcı biçimde konuşuyor ve o ülkede büyümesinin tatlı hatıralarını açıkça ifade ediyor. Kendisi Daimler Benz şirketinde yükselerek, 1987'den 1995'e dek en üst düzey yönetici olarak çalıştı.

Kendisi gibi göçmen ve eski Bolşevik meslektaşı Ernst Reuter, yıkıntı halinde ve Sovyet kuşatması altında olan Berlin'in belediye başkanı iken, pazar ekonomisi ve bireysel özgürlüklerin savunucusu Wilhelm Röpke "Avrupa'da savaş sonrası refahının kilit önemdeki düşünsel mimarlarından biriydi."[11]

Wilhelm Röpke –"Machiavelli'den ziyade Erasmus geleneğinde olsa da– hakiki bir Rönesans adamıydı."[12] "İnsanların gerçekten hakikati bilebileceğine sahih bir güvenle çeşitli düşünsel disiplinlerin derin bilgisini kişiliğinde birleştirmişti." Hakikatin peşinde aralıksız koşması yüzünden, "Röpke zaman zaman sol ve sağ taraf ideologlarından apaçık zulüm görmek de dahil olmak üzere, ağır bir bedel ödedi."[13]

Röpke sadece bir iktisatçı değildi. 20. yüzyılın en karanlık yıllarında, ahlak pusulamızın kaybının getireceği tehlikeler konusunda uyarıda bulunan Eski Ahit peygamberlerinden biriydi adeta.[14]

10 Ekim 1899'da Almanya'nın Hanover kentinde doğan Röpke'nin babası hekimdi ve küçük Röpke klasik ve Protestan Hıristiyan geleneğinde yetiştirildi. I. Dünya Savaşı'nda Alman ordusunda hizmet ederken, savaşın katışıksız gaddarlığı karşısında dehşete kapıldı. Bu deneyimin, yaşamında derin bir etkisi oldu. Kendi sözleriyle, "savaşın, gaddar ve aptalca ulusal gururun, hâkimiyet hırsının ve ahlaka yönelen her türlü kolektif öfkenin ateşli bir karşıtı" haline geldi. I. Dünya Savaşı'nın nedenleri ve bunalımını anlamaya yönelik dürtüsü, Röpke'yi iktisat ve sosyoloji araştırmalarına sevk etti. Marburg Üniversitesi'nde ekonomi öğrenimi yaptı, 1921'de siyasal bilimler alanında doktora, 1922'de de Habilitasyon derecelerini aldı. Zamanla Röpke gerek iktisadi gerek ahlaki gerekçelerle refah devletinin ateşli bir eleştirmenine dönüştü.[15]

Hiç kuşku yok ki, Röpke Türkiye'ye sığınan Almanca konuşan iktisatçıların arasında en tanınmışıydı. Nazilerin ideal tip tasavvurunu o kadar çok andırıyordu ki, bazı insanlar onun gibi birinin nasıl olup da rejimle "geçinemediğini" anlayamıyorlardı. Onun, böyle bir diktatörün iktidara gelmesinden sonra, Hitler'e ve teorilerine hiçbir taviz vermemekte kararlı olduğu gerçeğini görmezden geliyorlardı. Röpke klasik liberallerden biriydi ve "Üçüncü Reich" yanılsamasının er ya da geç yok olup gideceğinden ve kendisinin yeniden Almanya'da, ülkesi açısından önemli bir konuma geleceğinden emindi. 1934 Röhm darbesi[16] coşkusunun ardından geçen zaman bile iyimserliğini düş kırıklığına dönüştürmedi. Dahası, Röpke orta vadeli dönem için bile Türkiye'ye gerçekten yerleşmeyi hiç amaçlamadı.[17]

1933'te Nazilerin siyasal zaferinin ardından, Röpke'nin faşizme tavizsiz muhalefeti, Nasyonal Sosyalizmi "akla, özgürlüğe ve insanlığa karşı; son derece farklılaşmış bir insan topluluğunun bireyleri devletin kölelerine dönüştürmeksizin var oluşuna olanak tanıyan yazılı ve yazılı olmayan binlerce yıllık kurallara karşı kitlesel bir ayaklanma" olarak tanımladığı bir ders vererek, Hitler'in yeni rejimini

kınaması yüzünden "erken emekliliğe" zorlanan ilk profesörlerden biri olma onurunu kazandı.[18]

Röpke yıllarca Nasyonal Sosyalistlerle savaşmış, hatta mütevazı profesörlük maaşını, seçimlerde bizzat dağıttığı, Almanları ülkelerini "tarih öncesi karanlıklara" döndürmemeleri konusunda uyaran Nazi karşıtı seçim broşürlerini bastırmaya harcamıştı. Frankfurt'taki o konuşma, bardağı taşıran damla oldu. En azından Nazi Almanyası'nda, Röpke'nin ilerlemekte olan kariyeri aniden sona erdi. "Röpke aynı zamanda Nazilerin Yahudi profesörleri ve öğrencileri Alman üniversitelerinden atmalarına da karşı çıktı... Naziler onu 'halk düşmanı' ilan etti. ... Kendisini 'ikna etmek' için gelen iki SS üyesiyle öfkeli bir tartışmanın ardından, Röpke Almanya'yı terk etmeye karar vererek, Nasyonal Sosyalizm hâkimiyeti altında yaşamaktansa sürgüne gitmeye razı oldu."[19] "Gestapo'dan kılpayı kurtularak Almanya'dan ayrıldı ve İstanbul'a doğru yola koyuldu."[20]

Savaşın sona ermesinin ardından, olası en geniş özgürlük anlayışını yeniden tesis etmek üzere Röpke, *Ludwig von Mises* ve *Friedrich A. Hayek*'le birlikte, özgürlüğün sürekli aşınması konusundaki kaygısını paylaşan tarihçiler, düşünürler, iktisatçılar ve gazetecilerin katılımıyla uluslararası bir toplantı düzenledi ve 1947'de bu grup *Mont Pelerin Derneği*'ni kurdu. Röpke, bu dernek aracılığıyla Batı Almanya Ekonomi Bakanı ve Şansölyesi Ludwig Erhard'la tanışma ve düşüncelerini etkileme fırsatı buldu. Erhard daha sonra II. Dünya Savaşı'nda Röpke'nin "bir çölün yaşam kaynağı suyu emmesi gibi yalayıp yutarak" okuduğu kitaplarını yasadışı yollardan bulmayı başardığını anlatacaktı. Röpke'nin Erhard üzerindeki etkisinin ürünü, II. Dünya Savaşı sonrası "Alman Ekonomik Mucizesi" olarak belirlense de, Röpke, Batı Almanya'nın sağladığı ekonomik başarının hiç de mucize olmadığına işaret ediyordu: Bu, piyasa ekonomisini besleyen doğru toplumsal ve hukuki kurumları benimsemenin bir sonucuydu.[21]

Röpke, değindiğimiz gibi, savaş sırasında onun yasaklanmış kitaplarını okuyarak serbest piyasa ekonomisi konusunda kendisini gizlice eğiten Ludwig Erhard'ın (1897-1977) şahsında bir havari bul-

du.[22] Savaşın mahvettiği 1948 Almanya'sında, çoğu uzman görüşü, Müttefik işgal kuvvetlerinin yetkililerinin çoğu ve Batı Almanların çoğunluğu, planlı ekonomiden yanaydı. Ancak, Ludwig Erhard bu konuda ikna olmamıştı ve aslına bakılırsa, bu bakımdan hâkim ve popüler anlayışı reddediyordu. "Yönetimi," yeni, sağlam bir para birimi –*Deutschmark*– oluşturmak ve Üçüncü Reich'ın düşüşünden sonra bile süren ücret ve fiyat denetimlerini kaldırmak yoluyla, "feci düzeydeki savaş sonrası enflasyonu ve durgunluğuna son verdi. Bu, Batı Almanya devletini federal bir serbest piyasa demokrasisine dönüştürdü. Dünyayı hayrete düşüren –İtalya, Fransa ve diğer ülkelerde benzer reformları esinleyen– paramparça bir milletin yeniden doğuşunun başlangıcı oldu."[23]

Yeni *Deutschmark*'ın çıktığı 21 Haziran 1948'den itibaren, "işsizlik yükselerek siyasal hoşnutsuzluk yarattı, ama Röpke'nin gazete yazılarının da sadık desteğiyle Erhard sabretti ve çok geçmeden Almanya refaha kavuştu." Bu, "Röpke'nin kişisel olarak doğrulandığının büyük bir kanıtıydı. Dahası, Röpke ve müttefikleri", Soğuk Savaş'ın ilk yıllarında çok önemli bir sonuç doğuracak bir çabayla, "Batı Almanya'yı komünizmden muaf kıldılar."[24]

Zamanda biraz geriye gidersek, "Röpke'nin Boğaziçi'nde geçirdiği dört yıl, diğer Alman sürgünlerle ortak çalışmalarla dolu üretken yıllardı."[25] Gelgelelim, 1930'larda, Türkiye Röpke'nin devlet karşıtı görüşlerine ve serbest piyasa ekonomisine kesinlikle hazır değildi. Fakat o yıllarda "gelişmiş" ülkelerin çoğu da öyleydi. Röpke'nin bir iktisatçı olarak mesleki saygınlığı Türkiye'nin egemen çevrelerinden büyük itibar görmekle birlikte, iktisat felsefesinin kabul edilebilir hale gelmesi için en az yarım yüzyıl gerekiyordu. Bu özellikle Türkiye'nin kurucuları, "Jön Türkler" açısından böyleydi. Ağır sanayi ülkenin yol haritasıydı. Zira, o dönemde, Türkiye'de önemli imalat teşebbüslerini yaratacak konumda zengin bir üst sınıf hâlâ yoktu, bunu başarabilecek tek güç devletti. Röpke, ülkenin başat ideolojisiyle çatıştı ... ve kaybeden Röpke oldu.

İsviçre'nin Cenevre kentindeki Uluslararası Araştırmalar Enstitüsü'ne gitmek üzere 1937'de Türkiye'den ayrıldı, fakat Türk iktisatçılar, siyasetçiler ve işletmecilerden oluşan bir kuşak üzerindeki et-

kisi silinmez nitelikteydi. Eserleri Batı'ya dönmesinden çok sonra bile Türkiye'de takip edildi. Bununla birlikte, Dünya Bankası'nın Türkiye'yi bir özelleştirme süreci başlatmaya zorlaması ancak 1980'lerde Thatcher devriminden (Büyük Britanya Başbakanı Margaret Thatcher) kısa süre sonra gerçekleşecekti. Bu süreç, devlete ait büyük ticari bankalarla başladı.[26] Zamanı daha da hızlı ileri saracak olursak, 8 Kasım 2005'te Avrupa Birliği (AB) Türkiye'nin piyasa ekonomisi statüsünü tanıdı.

Almanya'da 2005 genel seçimlerinin, ülkenin daha ne kadar Röpkecilik ilkelerini kabul edeceğiyle ilgili olduğu ileri sürülebilir. Başka türlü söylemek gerekirse, Almanya'nın II. Dünya Savaşı sonrası mucizevi ekonomik toparlanmasındaki rolü önemsenen Röpkeci siyasalara Almanya'nın daha ne kadar bağlı kalması gerektiğine ilişkindi. Associated Press'in (AP) Paris Bürosu Şefi John Leicester'a göre:

> Pazar günkü [18 Ağustos 2005] seçimlerin ardından, hasta düşmüş kıta Avrupa'sına ilişkin tartışmalar daha da çıkmaza girmiş gibi görünüyor. Almanya, Fransa ve İtalya, *yüksek maliyetli sosyal refah programlarında kesinti yapmak ve emek piyasalarını serbestleştirmek yoluyla* Anglosakson tarzı reformlara kucak açmalı mı?
>
> Dahası, Britanya Başbakanı Tony Blair, Avrupa Birliği'nin Çin gibi büyüyen güçlerle rekabet etmeyi istiyorsa, bürokrasisine bir çekidüzen vermesi, küreselleşmeyi kucaklaması, bilim, teknoloji ve araştırmaya daha çok para ve *Fransa'daki çiftçileri desteklemeye daha az* para harcaması gerektiğini ileri sürüyor.[27] (Vurgu bana ait)

Türkiye'deyken, "Röpke birçok ülkeyle uluslararası ilişkilerini sürdürmüştü gerçi, ama en çok da İsviçre, İngiltere ve ABD'yle ilişkideydi. Ve sonunda 1937'de İstanbul'dan Cenevre'ye gidebildiğine çok memnun oldu. Orta Avrupa iklimine ve yaşam tarzına duyduğu özlemle, kendi tarzında, zaman zaman İstanbul'un 'uçsuz bucaksız mavi göğü'ne lanet ediyordu."[28]

Röpke'nin düşünsel evriminde en çok, uzmanlığında siyaset felsefesiyle iktisadı birleştiren *Alexander Rüstow*'un payı vardı. Buna

karşılık, Rüstow da İstanbul'da olduğu sırada, anlamlandırılması bayağı zor *Taking Bearings on the Present* [Şimdinin Konumunun Belirlenmesi] başlığıyla kendi *magnum opus*'unu (başyapıt) yazarken, Röpke'yi en önemli katalizörlerden biri olarak ayırır.[29] Michigan, Midland'da bulunan kâr amacı gütmeyen bir serbest piyasa araştırma ve eğitim örgütü olan *Mackinac Kamu Politikaları Merkezi*'nden Dr. John Attarian'a göre:

> *Laissez-faire* iktisatçıları, doğal bir çıkar uyumunun bencil iktisadi eylemin ortak çıkara hizmet etmesine olanak vereceğini ileri sürdüler. Rüstow deizme ve onun ötesinde, uyumlu bir evrene yönelik Sokrates öncesi mistik bir Yunan inancına kadar bu bakış açısının izlerini sürdü. Bu inanç, fiilen serbest piyasayı destekleyen, aile ve hukukun egemenliği gibi güçlü bir toplumsal kurumlar sisteminin gelişimini önlüyordu. Dahası, Rüstow, kapitalizmin erken döneminde, serbest piyasanın yararlı etkilerine büyük ölçüde değer katan bir önceki Hıristiyan toplumundaki ahlaki sermaye bolluğunun var olduğuna işaret ediyordu. Rüstow'un savlarını özümseyen Röpke, din, gelenekler ve bireyle devlet arasında aracılık eden kurumlara gittikçe artan bir saygı geliştirdi.[30]

1885'te Almanya'nın Wiesbaden kentinde doğan iktisatçı ve sosyolog *Alexander Rüstow*, Alman İktisat Bakanlığı'nda bilirkişi olarak çalıştı. Bu görevdeyken, Alman Kartel (*tekel veya anti-tröst*) yasasını hazırladı. Daha sonra, Alman Makine İmalat Birliği (Verein deutscher Maschinen-bauanstalten) yönetimine getirildi ve Berlin Ticaret Enstitüsü'nde (Berliner *Handelshochschule*) Doçent oldu. Hitler'in iktidara gelmesini engellemeye yönelik bir koalisyon hükümeti kurma çabaları başarısız olunca, ülkesini terk ederek Türkiye'ye geldi. Eğitimi itibarıyla bir klasikçi, inançları itibarıyla sosyalist olan Rüstow, bir siyasal eylemci, kültür sosyoloğu, iktisatçı ve düşünürdü. Rüstow 1933 ile 1949 yılları arasında İstanbul Üniversitesi'nde iktisat, iktisadi coğrafya ve felsefe dersleri verdi.[31] Aynı zamanda İstanbul'daki Alman sığınmacıların Nazi karşıtı hareketinde de faaliyet gösterdi ve OSS (Amerika'nın savaş dönemi istihbarat örgütü olan Stratejik Hizmetler Dairesi) ile Alman direniş hareketi arasında irtibat

görevlisi olarak çalıştı. Rüstow çok geniş bilimsel uzmanlıklarıyla, disiplinlerarası kültürel araştırmaların öncüsü olarak kabul edilir.[32] Rüstow'un Türkiye'deki meslektaşlarından iktisatçı Fritz Neumark,[33] onu çok iyi hatırlar. (Res. 39.)

> Her ne kadar Rüstow İstanbul'da bir tür "fildişi kule"de yaşasa da, 1933'ten 1949'a kadar kaldığı bu ülkeye son derece minnettardı. Nedeni apaçık ortadaydı: Oradaki yaşamı, *Taking Bearings on the Present* adlı üç ciltlik büyük eserini yazmasını sağlayacak maddi olanakları ve zamanı kendisine sağlamıştı. Bu muazzam eser Rüstow'un bilgisinin nefes kesen genişliğini, tanımlarında kesin bir doğruluğa ulaşmak için sarf ettiği çabayı, sosyoekonomik tahlillerinin duruluğunu ve keskinliğini, yalnız metniyle değil, ayrıntılı dipnotlarıyla da yaratıcı bir gücün varlığının sürekli kanıtlarını sergiler. Bu başarıyı takdir edebilmek için tüm sonuçlarını bütün ayrıntılarıyla kabul etmek gerekli değildir. Ben *Taking Bearings on the Present*'ı, sürgün edilen sosyal bilimciler tarafından Almanca yazılmış en değerli eserlerden biri olarak görüyorum. Benim kanımca, her şeyden çok bu ifade özellikle ikinci cildin eleştirel bölümleri için geçerlidir.[34]

Rüstow Alman ordusunda teğmen olarak I. Dünya Savaşı'nı bizzat yaşamıştı. Hitler'in yükselişine tanık olurken, etrafında olup bitenlerden kopuk bir akademisyen değildi. *Taking Bearings on the Present* adlı kitabının önsözünde, Rüstow konumunu açıkça ortaya koyar:

> Özgürlüğü onaylıyor, hâkimiyeti reddediyorum, insaniliği onaylıyor barbarlığı reddediyorum, barışı onaylıyor şiddeti reddediyorum. Bu zıt çiftler, insanlık tarihi dramının sahnelendiği büyük kutuplardır.[35]

Alexander Rüstow, 1950'de Almanya'ya döndü ve 1953'te emekli olana dek Heidelberg Üniversitesi'nde ders verdi. Grinder ve Hagel'in oluşturduğu bir grup bloguna göre:

> *Taking Bearings on the Present*, bugün klasik liberal gelenekte tarih sosyolojisinin en güçlü ifadelerinden biri olmayı sürdürüyor. Özgün eserin tamamı hiçbir zaman çevrilmemiş olsa da, Princeton University Press 1980'de Rüstow'un eserinin tek ciltlik bir derlemesini *Freedom and Domination* [Özgürlük ve Hâkimiyet] başlığıyla yayımladı.

> Klasik liberal bakış açısından sıra dışı ölçüde zengin kavrayışlar barındıran -birçok genç bilim insanı için vaatkâr araştırma gündemleri biçimlendiren- buna karşılık yine de sosyal bilim disiplinlerinde büyük ölçüde ihmal edilmiş olarak kalan bir kitaptır. Araştırma için bir katalizör olarak, Rüstow'un eseri mevcut klasik liberal hareketin kilit zaaflarından ikisini ortaya koymaya da yardım ediyor: Tarihte veya sosyolojide görece derinlikten yoksun oluşu.[36]

Rüstow'un kendi sözcüklerini alıntılayan Kathrin Meier-Rust yazdığı Alexander Rüstow biyografisinde şu yorumda bulunur:

> Rüstow'un daha önceki dost çevresi neredeyse tümüyle -birçoğu en azından bir süreliğine New York'taki New School for Social Research'de ders vermek üzere- ABD'ye giderken, kendisi 16 yılını "Marmara Denizi'nin girişinde...Kadıköy'deki yarım daire şeklinde pencereleri olan çok hoş çalışma odasının göreli tecridinde", İstanbul sürgününde geçirdi. Temelde ona hep yabancı kalan iklim ve dil, yabancı ortam ve zihniyet bir sorundu - göçmenlerin hiçbiri "gerçekten kök salmayı" başaramadı ve "ülke ahvaliyle üretken bir bütünleşme" söz konusu bile olamadı.[37]

Meier-Rust ayrıca, maaş zamlarının geç gelmesi ve yetersiz olması nedeniyle, savaş yılları enflasyonunun bir sonucu olarak göçmenlerin ciddi mali sıkıntıya düştüklerine de dikkati çeker: "Biz göçmenler şimdi işe ilk alındığımız dönemde düşük ücretli bir asistanın konumundayız; elimizde avcumuzda ne varsa harcadık ve artık mobilya, kitap vb. satmaya başladık." Rüstow bunu 1944'te yazdı. En azından "asgari geçimi temin eden" maaş artışlarıyla durumun biraz düzelmesi ve Rüstow'un sözleşmesinin 1950'ye kadar uzatılması için 1946'yı beklemesi gerekmişti.[38]

Kendini "siyasal ve insani olarak tecrit edilmiş" hissetmesine karşın, Rüstow Türkiye'de on altı yıl kaldı; bu yıllarda araştırmaları ve yazıları için kütüphane kaynaklarından yoksun olmasına karşın son derece verimli oldu. En acı ironi ise, Rüstow'un başvuru kaynaklarının yamalı niteliğine yönelik eleştirel itirazlara anlaşılır tepkisiydi.

"Neden *Calvinum ipsum*'u okumadım? Çünkü *Roma nova quae est Constantinopolis*'te mevcut değil ve üniversite kütüphanesi elbette bu 40 ciltlik eseri sırf ben istedim diye almayı reddediyor."[39]

Bu yorum, İstanbul'da (1942-1945) kaleme aldığı çok tanınmış edebi eseri *Mimesis*'in sonsözünde, kitabın tamamen büyük bir uzmanlık kütüphanesi eksikliği yüzünden yazıldığını belirten Erich Auerbach'ın sözlerinden çok da farklı değildir.[40]

Kathrin Meier-Rust, [Rüstow'un] yorumlarını, "Alman göçmenlerin karşı karşıya kaldığı zorlu bilimsel koşulların... tarihsel sentezlere, geniş kapsama ve toplumbilimsel ve tarihsel eserlerinde düşünce tarihi tercihine eğilimlerinini artırması" olasılığıyla rasyonalize eder.[41]

Alexander Rüstow'un Almanya'nın ilk tekel veya antitröst yasalarını hazırlamaktaki tecrübesinin, Türkiye'deyken muhteşem bir tecridi sürdürme nedeni olması mümkündür. Ankara neyi yapmamak gerektiğini öğrenme ihtiyacı duymuş olabilir. O yıllarda, ülke üç dört oligarşi yöneticisini ülkenin sanayileşmesini devralabilecek bir konuma doğru getiriyordu. Ve bunu yaptılar da.

Wilhelm Röpke'nin Cenevre'deki bir akademik görev için İstanbul'dan ayrıldığı *Anschluss* yılında, *Joseph Dobretsberger* o dönemde Avusturya'nın tanınmış bir üniversitesi olan Graz'da hem profesör hem rektördü. Dobretsberger de, "Schuschnigg Kabinesi" olarak bilinen Avusturya'nın Nazi öncesi son kabinesinde sosyal işler bakanı olarak görev yapıyordu. Dobretsberger ansızın ortadan kayboldu. Gazetelerde başına ne geldiğine dair hiçbir haber yer almadı, sadece rektörlük görevinden alınmış olduğu haberi vardı. Fritz Neumark ve İstanbul'daki meslektaşları, oldukça solcu bir partiye üye olması nedeniyle, Dobretsberger'in durumundan kaygı duyuyorlardı. Bu yüzden Neumark Dobretsberger'in evine bir mektup yazarak, diplomatik bir dille Röpke'nin yerini alabilecek birini tavsiye edip edemeyeceğini sordu. Dobretsberger'in karısı Carla bu mektubu, kocasının bu arada atıldığı hapishane hücresine götürdü. Ardından Carla telgrafla, kocasının böyle bir görevi kendisi için istediğini bildiren bir cevap gönderdi. Sonuç olarak, Dobretsberger bayağı maceralı ve karışık yollarla Avusturya'dan kaçmayı başardı. Onu

şahsen tanıyan Avusturyalı bir memur hapishaneden çıkıp "eve gitmesine" izin verdi.

Gelgelelim, "ortadan kayboluşundan" birkaç gün sonra, Gestapo onu yeniden tutuklamak üzere dairesine geldi. Bu arada, Dobretsberger ve ailesi, yanlarına bavul bile almadan, İsviçre'ye doğru yola çıkmışlardı. Avusturya hükümetinde bakanlık yaptığı günlerden tanıdığı çeşitli İsviçreli yetkililerle irtibatı vardı. İsviçre Ulusal Bankası başkanı Bay Bachmann adında biri, Dobretsberger'e İsviçre'de doksan günlük kalma izninin alınmasına aracılık etti. Türk Eğitim Bakanlığı'yla görüşmelerini tamamladıktan sonra, meslektaşı Fritz Neumark'a göre:

> Dobretsberger Eylül 1938'de maceralı yollardan İstanbul'a varmayı başardı. Bu yeni meslektaş, kısa sürede en iyi dostlarımızdan biri oldu ve bu dostluk ölümüne dek devam etti. Frankfurt'a dönmemden kısa süre önce, o da ülkesine döndü. Sık sık Graz'da ve Viyana'da görüşüyorduk. Dobretsberger'in -çabucak kolayca uyum sağlayıp meslektaşları ve öğrencilerinin saygısını kazanmasına karşın- yaklaşık üç yıl sonra Türkiye'den ayrılma nedeni, Viyana'da Hitler'e karşı görevini büyük bir başarıyla yerine getirmesinin ardından Alman Büyükelçisi olarak Ankara'ya gönderilmiş olan Franz von Pappen tarafından tehdit edilmesiydi. Dobretsberger özellikle savaşın Hitler lehine gelişiyor gibi göründüğü o dönemde kendini güvende hissetmemeye başladı. Önce Filistin, ardından Kahire'de Nazi karşıtı propaganda yürüttü. Savaş sona erdikten sonra, konuk profesör olarak çok sevdiği Kahire'yi sık sık ziyaret etti.[42]

İstanbul'a geldiğinde, siyasal ekonomi profesörlüğüne getirildi. Bazı Naziler, Dobretsberger'in oraya diğer göçmenler hakkında casusluk etsin diye gönderildiğini düşünüyorlardı. Buna tanıklık eden bir belge vardır gerçi, ama aynı belge aynı zamanda Dobretsberger'in tereddütte kalmış olabileceğine de işaret eder.[43] Kişisel bir yazışmada, Dobretsbergerler'i İstanbul'dan çok iyi tanıyan Fritz Neumark'ın oğlu Matthias, Dobretsberger'in casus olmasına ilişkin her türlü kuşkuyu su götürmez biçimde reddetti. Dobretsberger Nazileri aldatmış mıydı? Öyle gibi görünüyor. Savaştan sonra, Dobretsberger komü-

nist eğilimli bir gazete çıkaracağı Viyana'ya geri döndü. 1949'da, Dobretsberger, daha sonra, 1953'te Avusturya Komünist Partisi ve sol kanat Sosyalistlerle birleşerek "Halk Muhalefeti"ne dönüşecek olan Demokratik Birlik'in kurucularından biri ve federal temsilcisi oldu. Ne var ki, ilk aşkı siyasete daha etkili bir şekilde dönüş yapmayı hiç başaramadı.[44]

Gerard Kessler, "...İstanbul Üniversitesi'nde yüzlerce Türk öğrenciye çalışma ekonomisi dersleri verdi ve bazı öğrencilerinin *ilk Türk işçi sendikalarını kurmalarına* yardımcı oldu."[45] 1883'te Doğu Prusya'da doğan Kessler, 1927 ile 1933 yılları arasında Leipzig'de iktisat ve sosyoloji profesörü olarak çalıştı. Aktif bir Nazi karşıtı olan Kessler, Nazilerden saklanmak için Almanya'da çeşitli yerlere gitti. 1933 baharında, sahte belgelerle saklanmakta olduğu Frankfurt'ta ansızın ortaya çıktı. (Res. 40.)

Oraya davet edilmesine karşın, Kessler Leipzig'de fiziksel saldırıya uğradı; evi kısmen tahrip edildi ve artık can güvenliği yoktu. Bu zulümlerin siyasal bir nedeni vardı. Weimar Cumhuriyeti'nin son özgür seçim kampanyasında, Kessler mensup olduğu, bugünün Hür Demokrat Partisi paralelinde ve kuşkusuz Hitler'e karşı olan Alman Devlet Partisi için çalışmıştı. Derhal profesörlüğünü kaybetti.[46]

Türk hükümeti Kessler'i istediğinde, Hitler'in adamları onu bulup ailesiyle birlikte İstanbul'a gönderdiler; burada, İstanbul Üniversitesi'nde sosyoloji dersleri verdi, İktisat ve Sosyal İçtimaiyat Enstitüsü'nü kurarak başına geçti.[47] Karısı Dorothea ile kızları Gerhild (d.1915) ve Adelheid (d.1926), Alman konsolosluk memurlarının yardımıyla 1939'da bir gece gizlice onu terk ederek Nazi Almanya'sına döndüler.[48] Oğulları Gottfried (d. 1921) ve Hans (d. 1918), 1940'ların başına değin bir müddet onunla birlikte İstanbul'da kaldılar. Daha sonra her iki oğlu da ABD'ye gitti. Kessler'in kendisi, Almanya'ya dönüp Göttingen Üniversitesi'nde ders vermeye başlayacağı 1951'e dek İstanbul'da kaldı.

Kessler, gerek Almanya'da gerek Türkiye'de kararlı gençleri çevresine toplamakta ve birçoğunu cesur iktisatçılar ve sosyal politikacılar olarak eğitmekte başarılı oldu. Pek çok yönden iyi olduğu kadar dik kafalıydı da ve

onunla iyi geçinebilmek için Kessler'i çok iyi tanımak gerekirdi. Bunu yapmayı başarabilenler için o vefalı ve gerçek anlamda babacan bir dosttu. Yabancılar da dahil birçok öğrenciye yardım edişindeki kavrayışlı ve hoşgörülü tutumu, onun insancıl ve Hıristiyança düşünüşüne ve kişinin yakın dostlarını sevmesi gerektiği inancına uygun düşüyordu.

Yardım ettiği pek çok kişiden bir örnek olarak, burada Endonezyalı genç Alfiya Yusuf Hilmi'yi vermek isterim; Hilmi ülkesinden gelen harçlığı kesildiği için savaş dönemi boyunca mali olarak Kessler tarafından desteklendi. Daha sonra Kessler'in yanında petrol sorunları üzerine teziyle (ben de sınavındo bulundum) doktorasını tamamladı. Yıllar sonra Hilmi ve Türk karısıyla Bonn'da karşılaştığımda, onu artık bağımsızlığını kazanmış olan ülkesinin büyükelçisi olarak g örmek çok hoş bir sürpriz oldu.[49] Umberto Ricci, kendi kendini yetiştirmiş ve artık tedricen daha kuramsal meselelere kayan bir İtolyan tarım ekonomistiydi. 1924'de Roma Üniversitesi'nde profesör Pantaleoni'nin yerini aldı. Ne var ki, Mussolini'nin izlediği faşist politikaları eleştiren bir dizi makalesi, Ricci'yi daha 1928'de Roma Üniversitesi'ndeki görevinden etti. Bunun üzerine, İtalya'nın savaşa katıldığı 1940'a kadar kalacağı Kohire'de bir görevi kabul etti.

Dobretsberger'in İstanbul'dan ayrılışının ardından, bir ordinaryus profesörlük kadrosu açılmış oldu. Bu kez, elbette ne yaptığını bilmeden, bu hariko insanı bulmamızı sağlayan Mussolini oldu; Umberto Ricci.... korporatif devlet görüşüne taban tabana zıt klasik liberal ekolün bir temsilcisi olarak Il Duce'nin nefretine hedef olmuştu. ... Onu az da olsa, Cenevre'deki bir toplantıdan tanıyordum. Ricci, 1933'te bir dizi seminer vermem için William Roppard'dan aldığım teklif üzerine gittiğim Institut de Hautes Etudes Internationales'de konuk profesördü.

Bizim teklifimizi derhal kabul eden Ricci, savaşın bütün hararetiyle sürmesine rağmen 1942'de karısıyla birlikte İstanbul'a varmayı başardı. Gerçekte, Ricci "Almanca konuşan sığınmacılar"dan değildi. Gelgelelim, gerek dışsal koşullar, gerek ahlaki olarak kendisini bizim çevremize çok yakın hissediyordu.

Her şeyden çok bir teorisyen olan Umberto Ricci, Kessler'in tam tersiydi. Türkiye'de, "değer kuramı" ile ilgili, daha sonra Fransızca'ya da tercüme edilen mükemmel bir eser yayımladı. Gerçek bir Latin

nezaketine ve samimiyetine sahip, sohbetlerde zeki ve nüktedan, faşizmin amansız bir düşmanı olduğu kadar ateşli yurtsever bir insandı.[50] Ricci, savaşın sona ermesinin ardından Roma'ya döndü. Kendisine ait olan kadro iade edildi. (Res. 41.)

Betribwirtschaftslehre birliğinin bir diğer üyesi, tarım ekonomisti ve işletme uzmanı *Fritz Baade*'ydi. Ne var ki, kalanların çoğunun tersine, onun faaliyet alanı Ankara'ydı. O da, yalnız bir hoca ve araştırmacı değil, aynı zamanda bir reformcuydu. Gelişinden önce, Türklerin meyve konserveciliğine ilişkin hiçbir standardı yoktu. Meyveyi kışın kullanmak üzere saklamaya yönelik kurutma ve diğer yöntemler Anadolu'da kuşaktan kuşağa aktarılan bir bilgi olmakla birlikte, ihraç edilebilir ürünler yaratmak bambaşka bir meseleydi. Çiftçiler, bölgesel ve yöresel olarak değişen geleneklerle, kendi geleneklerine uygun yöntemleri kullanıyorlardı.

Türkiye'nin ihracatını artırmasına yardım etmek için Baade, üzüm, kayısı ve diğer meyvelerin kurutulması için, Batılı ülkelerdeki ithalatçıların zorunlu tuttuğu standardizasyonu başlattı. Baade, Türk gıda işleyicilerini örgütledi ve onlara nihai ürünlerini daha uzun raf ömrüne sahip olacak ve mümkün olan en yüksek kaliteyi koruyacak şekilde ve daha sofistike alıcılar tarafından aranır olabilmeleri ve en yüksek fiyatı isteyebilmeleri için birörnek, düzgün ambalajlı hale getirmeyi öğretti. Bunlar Türkiye'nin tarım ekonomisi açısından gerçekten önemli katkılardı.

Baade ayrıca, II. Dünya Savaşı'nın bitmekte olduğu aylara doğru Türkler tarafından "düşman yabancı" olarak enterne edilmesi nedeniyle bulunduğu Kırşehir'de bir kaplıcanın da kurucusudur. Burada antikçağdan beri kapatılmış olan şifalı suyu bulunan kadim bir kaynak keşfetti. Kapanmış kısımlarını kazdı ve kaplıcanın bir parçası olarak kaynak o gün bugündür kullanılmaktadır. Türk ekonomisine yaptığı diğer katkılar arasında, kireçli deniz sularının bıraktığı tortulardan bir zanaat kolu kurmak vardır. Özellikle yontulmuş Meerschaum pipoları tütün meraklılarınca çok rağbet görmektedir. Küçük oymalar da hediyelik eşya olarak satılmaktadır.

Türkiye'ye gelmesinden önce, Fritz Baade Reichstag'ın bir üyesi ve SPD'nin parlamento grubunun tarımsal politikalar sözcüsüy-

dü. Ocak 1932'de, Almanya'da işsizlik düzeyi 6 milyona kadar çıktığında, Baade'nin reel ekonomiye yönelik konumu şöyle özetlenebilirdi: "Tıka basa dolu tahıl ambarlarının önünde insanları açlıktan ölmeye terk etmek" saçma bir şeydi. Baade'ye göre, bu durumda "etkin bir ekonomik politika" benimsemek gerekiyordu. Almanya'daki ekonomik krizle mücadele etmek üzere *Woytinsky-Tarnow-Baade* planının oluşturulmasında etkili oldu.[51] Baade 1934'te Türkiye'ye geldi ve 1946'ya kadar burada kaldı. Tarım Bakanlığı'nda danışmanlık ve Ankara Yüksek Ziraat Okulu'nda hocalık yaptı. ABD'de iki yıllık geçici ikametin ardından, 1948'de (Batı) Almanya'ya döndü.

Daha önce değindiğimiz *Fritz Neumark*,[52] Türkiye'de gelir vergisinin ilk uygulanışında müşavir olarak görev yaptı. Bundan başka, Türkiye'nin 1950 Vergi Reformu'nun da mimarıydı. 1945 mezunlarına hitaben yaptığı aşağıda yer alan konuşmasında görüleceği gibi, Röpke'nin tersine, Fritz Neumark kesinlikle ekonomik kalkınmada devletçilik yanlısıydı. Bu ideoloji onun mesleki danışma hizmetlerinin Ankara'daki bakanlıklarda büyük rağbet görmesine yol açıyordu. Ne ki, Neumark'ın oğlu Matthias, görünüşe bakılırsa babasının iktisadi felsefesine isyan etmişti. Matthias Türkiye'de üniversite mezuniyetinin ardından ABD'ye gelerek, Harvard Business School'dan bir yüksek lisans derecesi aldı ve çeşitli yöneticilik görevlerinde bulunduğu Amerikan şirketlerinde çalıştı.

Matthias'ın bizimle paylaştığı sözlü tarih tanıklığı şöyle:

> Babam 20 Temmuz 1900'de Almanya'nın Hanover kentinde doğdu. Babası Jacob Neumark'ın bir mensucat mağazası vardı ve bir deri tabaklama ustasının kızı olan Antonia Mengers'le evliydi. Her ikisi de Yahudi ailelerin çocuklarıydı ve her ikisi de Yahudiliğin liberal eğilimine mensuptu. Babamın hatırladığına göre, Hanover'in tutucu Yahudi topluluğu büyükbabama "katil Siyonist" [bağnaz] dermiş. Babam ve halam müzik eğitimi gördüler. Halam piyanoda ustalaşı ve keman çalmayı da çok severdi. (Res. 42.)
>
> Aile konforlu, orta sınıf bir yaşam sürdürüyordu. Altı buçuk yaşına gelince, babam Realgymnasium denilen okula başladı. Üniversiteye giriş, bu tip bir okulu tamamladıktan sonra çok zorlu bir final imtihanı olan Abitur'u

geçmeyi gerektiriyordu. Liseden önce, öğrenciler okuma, yazma ve aritmetik gibi temel becerileri öğrenmek üzere üç yıllık bir hazırlık okuluna gitmek zorundaydı.

1900'de doğanlar, Prusya ordusunda askere çağrılan son grup oldu. Temel eğitimini tamamladıktan sonra, babam kamyon şoförü olarak özel eğitime gönderildi. Cepheye gönderilmeden bir-iki hafta önce bir devrim patlak verdi (9 Kasım 1918) ve babam kıdemli er olarak dört ay daha hizmet etmek zorunda kaldı.

Büyükbabam, babamın üniversiteye gitmesini istiyordu. Başlangıçta edebiyat öğrenimi görmek istedi ve Jena Üniversitesi'ne girdi. Oradayken, iktisat hocalarından biri olan Gerhard Kessler'in son derece heyecan verici bir hoca olması nedeniyle, iktisata merak sardı. Daha sonra İstanbul'da üniversitede meslektaş oldular. O zamanlar ve bugün hâlâ Almanya'da yaygın olduğu üzere, Jena'da üç dönemin ardından, babam Münih Üniversitesi'ne nakil yaptırdı. Oradaki bir sömestrden sonra, Jena'ya geri döndü ve "Enflasyon Kavramı ve Doğası" başlıklı bir tezle kabul edildi. Bu teze olduğu gibi, ardından yapılan sözlü sınava da bir "summa cum laude" (iftihar dereceli not) verildi. Bundan sonra, hukuk öğrenimi görme düşüncesiyle Hamburg'a gitti.

Almanya'da enflasyon 1921'de başladı. 1923'e gelindiğinde, inanılmaz boyutlara varmıştı. Bu, öğrenim yıllarına bir son vermesine yol açtı ve Fritz Neumark, kazançlı bir iş bulmak ve yeni bir kariyere başlamak üzere Berlin'e gitti. Başlangıçtaki bazı güçlüklerin ardından, Alman Maliye Bakanlığı'nda düşük maaşlı bir memuriyet buldu. Berlin'deyken gelecekteki karısı ve Hamburglu bir işadamının kızı olan Erica Sievers'le de tanıştı.

Neumark, akıl hocası Wilhelm Gerloff'un uyarısıyla, akademiye geri döndü. Asistan olarak başladıktan sonra, 1927'de doçentliğe yükseldi. Annemle 1925'te evlendiler ve Türkiye'ye göç etmeden önceki yıllarını genç bir akademik çift olarak Frankfurt'ta geçirdiler. Ben 1927'de, kız kardeşim de 1931'de dünyaya geldik. Bunu izleyen dönüm noktalarını yıllara göre sıraladım.

Eylül 1933'te, aile Türkiye'ye göç etti. Neumark 1951'e dek İstanbul Üniversitesi'nde iktisat profesörü olarak çalıştı ve Türk hükümetine danışmanlık yaptı. Savaşın ardından, uluslararası ekonomi topluluğuyla temaslarını tazeledi ve Almanya'nın yüksek öğretim sisteminin yeniden inşasının plan-

lamasında Müttefikler'e danışmanlık yaptı. Babam Türkiye'ye karşı çok olumlu hisler besliyordu ve Türkçeyi çok iyi öğrendi. Gelgelelim, yine kendi yurdunda ders vermeye yönelik güçlü bir istek de duyuyordu. Yeni bir Alman kuşağına da hocalık etmek istiyordu.

1951'de babam İktisat Bölümü'nde kamu maliyesi profesörü olarak çalışması için Frankfurt Üniversitesi'nden gelen daveti kabul etti. Annemse, bu evliliğin "Arî" üyesi olduğu halde dönmekten yana değildi, ama o ve kız kardeşim de babamla birlikte Frankfurt'a gittiler.

Neumark Frankfurt'ta ders vermeye devam etti. Alanında çok başarılıydı. Meslektaşları onu iki kez rektör seçtiler ve uluslararası alanda da son derece etkin oldu. İktisat Bakanlığı ile Maliye Bakanlığı'nın danışma kurullarında yer alarak Alman hükümetine hizmet etti. 1971'de emekli oldu ama Maliye Bakanlığı danışma kurulundaki görevini 1991'deki ölümüne dek sürdürdü. Belki bu dönemin en dikkat çekici olayı, İstanbul Üniversitesi'nde ders vermiş Alman profesörlerin anısına ithaf edilen bir tabletin yerleştirilmesi nedeniyle 1986'da Federal Almanya Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Richard von Weizsaecker'e eşlik etmesi için aldığı davet oldu.[53]

Neumark'ın Kadıköy'deki komşusu, iktisat profesörü *Alfred Isaac*'tı. 1888'de Köln'de doğan Isaac, 1928'de hocalığa başladığı Nürnberg'deki *Handelshochschule*'de 1934'e kadar çalıştı. Buradan "emekli" edilmesi üzerine, 1937'de İstanbul Üniversitesi'ne gelmenin bir yolunu buldu. İktisat Fakültesi'nde işletme yönetimi dersleri verdi. Türkiye'ye gelmesinden iki yıl sonra dersi kendi başına verebilecek kadar Türkçe öğrenmişti. Hiç kuşku yok ki, öğrencileri bu durumdan çok hoşnut kalmışlardır. Isaaclar sosyal toplantıları, özellikle konserleri çok seviyorlardı. Karısı emsalsiz bir piyano öğretmeni, kendisi de coşkulu bir flütçüydü.[54]

Türkiye'deyken Isaac, Çalışma Bakanlığı'nın misyonu ve örgütlenmesi konusunda Ankara hükümetine danışmanlık yaptı. Bu göreviyle, Türkiye'nin sosyal güvenlik ve dolayısıyla sosyal refah konusundaki yasalarının formüle edilmesinde önemli bir rol oynadı.[55] Diğer katkıları arasında, Türkiye'de o dönemde yeni bir eğitim disiplini olan işletme iktisadının başlamasındaki etkisiyle,[56] kamu kuruluşlarının yöneticileri ile sanayi ve ticaret teşebbüslerinin işletme-

cilerinin rakip yatırım seçenekleri arasında nasıl seçim yapmaları gerektiğine ilişkin kuramı sayılabilir. Isaac ayrıca yüzlerce Türk iktisatçı ve maliye uzmanını da yetiştirdi.

İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Albümü, yani 1944-1945 dönemi yıllığı, yukarıdaki profesörlerin bazılarının "Mezunlara Mektup"larını içeriyor. Ord. Prof. Dr. Fritz Neumark şunları yazmış:

> Fakültemizin 1944-1945 Akademik Yılı Mezunlarına
>
> İktisat neredeyse her yerde artan bir önem kazanma sürecindedir. Geçmişte iktisadi faaliyetlerde geleneksel yöntemler uygulanırken, bugün mümkün mertebe akılcı ve kusursuz yöntemler bulma çabası gösteriliyor. Dahası, devletin iktisadi yaşama müdahalesi, geçen yüzyılda papüler alan "liberalizm"e karşı yararlı, hatta zorunlu kabul ediliyor. Bunun sonucu olarak, birçak ülkede kamu kuruluşları ulusal gelirin neredeyse yarısını denetliyor ve yönetiyor.
>
> Bizim cumhuriyetimiz de iktisadi politikalar açısından devletçilik ilkesinden yanadır. Sanayi ve tarım alanlarında devletin planlı ve güçlü eylemi (tesebbüsçülüğü) ve desteği almaksızın kesin başarıların gerçekleştirilemeyecek alduğu kuşku götürmez bir gerçektir. Aynı zamanda iktisatla bağlantılı tüm önlemlerin sadece iktisadi aktörlerle ilişkilendirilemeyeceğine de işaret etmemiz gerekiyor. Bunların sasyal palitika vb. iktisat dışı etkenlerle de ilişkisi vardır. Gelgelelim, böyle durumlarda bile, iktisatçının görevi işlerin yapılabilmesi için alabildiğince rasyanellik ilkesini izlemektir.
>
> Kısaca betimlediğimiz mevcut kaşullar altında, kamu görevlilerinin oluşumunda sadece "yasaya uygunluğu" vurgulamanın dağru almayacağı açıktır. Bu nedenle, başka ülkelerde alduğu gibi Türkiye'de de iktisat eğitimine giderek daha çak önem atfedilmektedir. Bu önemin açık bir ifadesi, bağımsız bir İktisat Fakültesi'nin kurulmasıdır. Üniversite gibi bilimsel bir kurumun bir parçası alarak, İktisat Fakültesi'nin kuşkusuz her şeyden önce bilimle meşgul alması dağaldır. Aynı zamanda, fakültemizin pratik yaşam açısından önemini de göz ardı edemeyiz. Hakikatte, tanm, sanayi veya maliye alanlannda öngörülen büyük kurumların ve işlerin gerçekleştirilmesi, büyük ölçüde iktisadi yaşamın mekanizmasının yanı sıra, ekanami politikasının önlemlerinin etkileri ve tepkilerini bilen bireylerin varlığına dayanır. Bu bireyler devlet

memurları yerine özgür ve özel müteşebbisler olarak çalıştıklarında bile, ülkemizin iktisadi kalkınmasına katkıda bulunacaklanna şüphe yoktur. Görece genç olan fakültemizin, istenen tüm sonuçları bir anda üretemeyeceği açıktır. Bununla birlikte, bu hedefler dizisinin gittikçe mükemmelleşen bir tarzda gerçekleştirileceğine olan inanç güçlüdür. Bu beklentileri yaratan, mezunlarımızın yıldan yıla artan bilgi ve yetenekleridir. Bu gözlem fakültenin hocalarının en büyük mutluluk kaynağıdır.

Bu yıl mezun olon sevgili öğrencilerimizin, yüksek öğrenimleri boyunca edindikleri bilgiyi kullanarak ve artırarak yakın gelecekte ülkemizin iktisadi yaşamının gelişmesine katkıda bulunmaları en samimi dileğimdir.

İşletme iktisadı alanında Ord. Prof. Alfred Isaac da şöyle yazmış:

Teori ve Pratik

Teori ve pratik arasındaki farkı bilmek ve anlamak İktisat Fakültesi'nin her öğrencisi ve mezunu için çok önemlidir. Gelgelelim, bu farkı herkes her zaman çok iyi anlayamaz. Teorinin pratiğe yabancı, hatta onun düşmanı olduğu yönünde yaygın bir inanış vardır.

Gerçekteyse, teori, pratik yaşamda olan olayları ve ilişkileri anlamaya ve açıklamaya çabalar. Öte yandan, teoride açıklanan olaylarla, pratikte çeşitli tarzlarda yüz yüze geliriz.

Yalnız genel halk değil, aynı zamanda iktisat alanında çalışanlar da, pek çok örnekte teori ile pratik arasındaki farkları ve ilişkileri anlayamaz. Bir yandan, geçmişteki ve bugünkü iktisat öğrencileri, eğitimlerinden sonra, pratik uygulamaların hiçbir güçlük yaratmayacağına inanırlar. Gerçekteyse, diğer mesleklere (tıp veya hukuk gibi) benzer şekilde, iktisadi yaşam da pratik bilgiyi gerektirir. Bu nedenle, eğitimlerini henüz tamamlamış olanlar önemli yönetsel konumlara çabucak tırmanmakta ısrar etmemelidir.

Öte yandan, pratik yaşamdakiler, paha biçilmez deneyimlerinin eğitim ve teoriden daha değerli olduğu kanısındadırlar. Bu inanç da yanlıştır. Deneyimin yaşamda büyük değeri olmakla birlikte, deneyimle edinilemeyecek bir sürü bilgi mevcuttur. Bunun tipik bir örneği, enflasyon sorunudur, zira enflasyonun gerektirdiği muhasebeyle ilgili önlemler ancak kuramsal araştırmalar yoluyla öğrenilebilir.

Bu nedenle, teori ve pratik birbirini tamamlayıcı niteliktedir. Bu gerçeği tüm gençlerin öğrenmesi gerekiyor.

Ord. Prof. Dr. Alexander Rüstow şöyle yazmış:

> Mevcut Sorunlar Açısından İktisat Fakültesi'nin Konumu
>
> İkinci Dünya Savaşı nihayet sona erdi. Seferberliğin sona ermesi ve bir savaş ekonomisinden barış ekonomisine geçişle birlikte, tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de bazı ekonomik, toplumsal ve siyasal sorunlar baş gösterdi.
>
> Bu geçiş döneminde, bu yeni gidişata uyum sağlamaktan doğacak teknik örgütlenme sorunlarından çok daha önemli olan, gelinen noktaya ilişkin topyekûn bir mutabakata varmaktır. Bu ciddi ve hayati sorunların çözümü, fakültemizde öğretilen tüm disiplinlerle yakından bağlantılıdır. Bu nedenle, bu dönemde pratik yaşamın İktisat Fakültesi öğretiminden soyutlanamayacağı açıktır.

En yeni bilgilerle donanmış olan mezunların, Türk toplumunun tüm kesimlerinde son derece üretken meslek yaşamları oldu. Neyse ki, 1944-1945 mezunlarından Hikmet Küney bir sözlü tarih tanıklığını kaydetmeme izin verdi. Bu konuşmadan bazı bölümler şöyle:

> Hikmet, iki dükkânı olan bir deri zanaatkânının oğluydu. 1923'te İzmir'de doğdu. Etkileri dünya çapında hissedilen Büyük Bunalım yüzünden İzmir'de işlerin bozulmasıyla, aile 1929'da İstanbul'a taşındı. Hikmet'in babası bir Ford araba montaj fabrikasında döşemeci olarak iş buldu. Günlük ücret 9 lira 75 kuruştu. İngilizce bilen işçilere günlük 12 lira ödeniyordu. Her ikisi de o dönem için iyi ücretlerdi. Annesi parayı beline sardığı bir kemerde saklıyordu. Büyük Bunalım bir darbe daha indirince fabrika kapandı. Yaşlı Küney, şimdi Taksim Meydanı yakınındaki Fransız Konsolosluğu'nun arkasında bir dükkân açtı. Hikmet o zaman İkinci İlk Mektep denilen okula başladı. Daha sonra İstanbul Erkek Lisesi'ne devam etti ve 1941'de İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'ne kaydını yaptırdı. Hikmet üniversitedeyken, aile Sultanahmet Camii'nin arkasında bir ev aldı. (Res. 43.)
>
> Derslerin büyük bölümü Neumark, Isaac, Kessler ve Rüstow tarafından veriliyordu. Boşlongıçta, dersleri asistanlar Türkçeye çeviriyordu. Küney'in mezuniyete hazırlandığı zamana gelindiğinde, Kessler dışında tüm profesörler Türkçe öğrenmişti. Hikmet, bunun nedenini onun Yahudi değil de, Alman

oluşuna bağlıyor. Hikmet, Kessler'in İstanbul'da ailesinin olmadığını ileri sürdü.[57] Küney bütün hocalarını seviyordu, ama en çok da Neumark'a hayrandı. Derslerini Türkçe vermeye başlayan ilk hoca oydu. Gelişinden kısa süre sonra, bu dili mükemmel konuşmaya başlamıştı. Mezun olduktan sonra, Hikmet tam iki yıl boyunca iş bulamadı. Tüm kadrolar dondurulmuştu, bu yüzden zorunlu askerlik hizmetini yaptı. 1949'da, Türkiye'nin en büyük kamu bankalarından İş Bankası'nda "müfettişlik" sınavlarına girdi ve kazandı. O yıl sadece on kişi işe alınmıştı. Müfettişlik görevinin bir parçası olarak, birkaç yıl boyunca bankanın farklı şubelerinde dolaştı, ardından Ankara'daki genel merkezde baş müfettiş olarak yönetsel bir konuma getirildi. Buradan muhasebe müdürlüğüne, daha sonra da genel müdür yardımcılığına terfi etti. Muhasebenin başındayken, bankanın "otomasyon"unun sorumluluğunu üstlendi. Bir Amerikan şirketi olan Remington, Inc. ile birlikte, onun gözetimi altında bankanın birçok faaliyeti bilgisayarlaştırıldı. Kuşaklar boyunca ellerinde kalem ve mürekkeple yüksek taburelerde oturan yeşil göz siperleri ve siyah kolluklarla çalışan kâtiplerle yürütülen iş artık makinelere verilmişti. Bankanın hissedar olduğu çeşitli şirketlerin yönetim kurullarında çalıştı. Hikmet 1956'da evlendi ve iki çocuğu oldu. Oğlu Murat inşaat mühendisi, kızı Zeynep ise bilgisayar uzmanı. Her ikisi de, Türkiye'nin en iyi devlet üniversitelerinden biri olan ODTÜ'den mezun oldu. Hikmet 1983'te, İş Bankası'nda alışılmış olduğu üzere 60 yaşında emekli oldu.

Osmanlı Ülkesinde Batı'ya Ait Medeni, Ticari Hukuk ve İş Hukukunun Başlangıcı

Türkiye'ye gelen göçmenler, İslam, Osmanlı ve yüzyılın başında getirilmiş Batı'ya ait bazı unsurlardan oluşan karma hukuk kurallarına tabi oldular. Bu hukuki yapılar ve mevzuat, geleceğin hukukçularının eğitim yöntemini açıkça etkiliyordu. 1933'ten itibaren, her iki alanda da büyük bir dönüşüm süreci başladı, o kadar ki, 2004 İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi websitesi gururla şunları ilan ediyordu:

> Diğer üniversiteler kendi hukuk fakültelerini kuruncaya değin, bizimki genç hukukçuları eğiten ilk fakülte oldu. 1933 Üniversite Reformu'ndan son-

ra, Nazi rejiminden kaçan akademisyenlerin katkılarıyla, çağdaş hukuk eğitiminin ilkeleri bu kurumda oluşturuldu ve geliştirildi. Birçok önde gelen ve tanınmış isimler, Prof. Andreas Schwarz, Prof. Ernst E. Hirsch, Prof. Sıddık Sami Onar gibi ünlü akademisyenler, birçok yargıç, siyasetçi, hukukçu, yazar ve gazeteci fakültenin yıllıklarında yer alır. Fakültemizin akademik kadrosu bu mirastan büyük gurur duyar ve yüksek kaliteli eğitim geleneğini korumayı ve geliştirmeyi amaçlar.[58]

1892'de Budapeşte'de doğan *Andreas Bertalan Schwarz*, 1933'te Freiburg Üniversitesi hukuk profesörlüğünden atıldıktan sonra, İstanbul Üniversitesi'nde Roma Hukuku ve Medeni Hukuk profesörü olarak göreve başladı ve ölümüne dek İstanbul'da kaldı. Andreas Schwarz'ın "1930'larda Türkiye'de Batı hukukunun benimsenmesinin yanı sıra, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde bir Türk hukuk âlimleri kuşağının eğitiminde büyük katkıları oldu."[59] Macaristan'ın Budapeşte kentinde Yahudi bir ailenin kızı olarak doğan Ruth'la evliydi. Ruth, Almanya'da öğrenim gördüğü sırada Katolik olmuştu.

Fritz Neumark'a göre, Andreas Bertalan Schwarz:

... aramızdaki en etkileyici ve bilimsel açıdan eşi bulunmaz insanlardan biriydi. Yetenekleriyle müsemma, kendine has bir özsaygısı vardı. Başlangıçta öğrencilerini etkilemese bile, meslektaşları üzerindeki etkisi kalıcıydı. Hukuk kavramını derinden özümsemiş olması bile, bir üniversite profesörünün kimi zaman doğal olarak toplumsal imtiyazlara sahip olabileceği varsayımına, Türkiye'deki geleneklere göre son derece gerçek bir varsayıma dayanarak davranmaktan alıkoymazdı onu. Bunu bir örnekle daha iyi açıklayabilirim. Diğer birçok Alman mülteci gibi, Schwarz da İstanbul'un en güzel semtlerinden olan Bebek'te otururdu. Savaş sırasında, askeri manevralar yüzünden bazı sokakların saatlerce kapatıldığı bir gün, böyle bir yasağın kendisi için geçerli olmayacağı düşüncesiyle, evinden mayosuyla çıkıp günlük deniz banyosunu almak üzere, evini Boğaziçi'nden ayıran 20-30 metrelik yolu yürümeye kalkışmıştı. Derhal polisçe tutuklanarak sorgulanmak üzere en yakın karakola götürüldü. "Normal" bir vatandaş veya bir casus değil de, İstanbul Üniversitesi'nin saygın bir hocası olduğu anlaşıldığında, ilginç kostümüne karşın sorgulanmadan kurtulmayı başardı.[60]

Yunan ve Latin edebiyatı profesörü Charles B. Welles, 18 Ekim 1940'ta Yale Üniversitesi antetli bir kâğıda yazdığı mektupta Schwarz'ın "üzerinde çok az çalışılan, önemli bir sosyolojik karaktere sahip ilkçağ araştırmaları alanında velut bir yazar" olduğunu belirtmişti. "Hem kişisel olarak şahsına duyduğum saygı hem de çalışmalarına duyduğum ilgi nedeniyle, onu Amerika'da görmeyi çok isterim."[61]

Bir başka hukukçu, *Ernst E. Hirsch*, Frankfurt Üniversitesi'nden atılmasının ve Amsterdam Üniversitesi'nden gelen bir teklifi reddetmesinin ardından, 1933'te Türkiye'ye geldi. Bu seçimi onu ileride yaşayacağı büyük üzüntülerden kurtarmıştı. 1933 ile 1943 arasında, İstanbul'da ticaret hukuku dersleri verdi. 1943'te, ticaret ve deniz hukuku, hukuk felsefesi ve hukuk sosyolojisi dersleri verdiği Ankara Üniversitesi'ne geçti, aynı zamanda Adalet Bakanlığı'na danışmanlık yapıyordu. Hirsch, Türkiye'nin *Ticaret Kanunu*'nun modernleştirilmesinde (Batılılaşmasında) önemli bir rol oynadı. 1943'te, kendisine Türk vatandaşlığı verildi ve Batı Berlin'e döndüğü 1952 yılına dek ülkede kaldı. (Res. 44.)

19 Temmuz 2003'te Berlin'de düzenlenen "Bir Silah Olarak Kültür, Sürgündeki Akademisyenler" başlıklı seminerde, TBMM üyesi Onur Öymen şunları söylemişti:[62]

> Nazi Almanya'sından Türkiye'ye Yahudi göçü hakkında yazılan en ilginç kitaplardan biri Prof. Ernst Hirsch'e aittir. Hirsch, 24 Mart 1933'te benimsenen *Ermachtigungsgesetz*'in Nazi partisine Yahudilere yönelik ilk ayrımcılık ve baskı uygulamalarını başlatma olanağı verdiğini söyler. 1 Nisan 1933'te, Naziler Yahudi tüccar, avukat ve doktorların boykot edilmesi için bir çağrı yaptılar. Hirsch, Alman halkının Yahudilerin terörize edilmesine yeterince güçlü tepki vermediğine inanır. Nazi partisinin Yahudi firma ve kurumlara karşı boykotunun 9 Kasım 1938'deki Kristallnacht'tan daha utanç verici olduğunu düşünür. Nazi boykotunun üzerinden çok geçmeden, o zamana değin Hessen Mahkemesi'nde yargıç olarak hizmet veren Profesör Hirsch, Yahudi kökenli diğer yargıçlar veya devlet memurlarıyla birlikte istifa etmeye zorlandı. Prof. Hirsch Fransız üniversitelerinde ders vermeyi denedi. Ama o dönemde Fransa'da hüküm süren siyasal koşullar altında, dost-

ları ona Fransa'da bir öğretim kadrosu bulamadılar. Tek seçeneği Amsterdam Üniversitesi'nde ders vermekti, ama asistan kadrosuyla.

Çağdaş bir iktisat, muhasebe ve işletme eğitimi tarihçisi olan, Sabancı Üniversitesi'nden Prof. Behlül Üsdiken de bu noktaya değinir:

> Belki de en önemli değişim, 1936'da İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne bağlı İktisat ve İçtimaiyat Enstitüsü'nün ayrı bir İktisat Fakültesi'ne dönüştürülmesiydi. "Bir yıl sonra, bu fakültede, bir Alman profesör olan Alfred Isaac'ın dolduracağı 'İşletme İktisadı' kürsüsü kuruldu. Bu... Osmanlı kurumundan bir üniversiteye dönüşümün ardından fakültenin eksikliklerine çare bulmak için bir fırsat ve yeni bir bilim insanları kuşağını eğitmek için ilave bir olanaktı."[63]

Dahası:

> Bu kurumsal gelişmeler ile bunlara eşlik eden faaliyetler... daha büyük ve daha önemli teşebbüslerin devletin denetimi altında olduğu, görece sınırlı bir sanayi temeli yaratabilmiş, iktisadi olarak geri bir ülkenin koşullarında gerçekleşiyordu. Devletin iş hayatında çıkan anlaşmazlıklarda hakem rolü oynamasıyla, grevlerin ve lokavtların da (1947'ye dek) tıpkı işçi sendikası kurmak gibi yasak olduğu "işçi-işveren ilişkileri" sistemi de geri kalmış durumdaydı. İşletme eğitimi, Fransız modeline göre biçimlendirilmiş iki ticaret okuluyla sınırlıydı.[64]

Göçmen profesörlerin işletme, kamu yönetimi, işletme ekonomisi, muhasebe ve Batı hukuku alanında üniversite düzeyinde müfredatı Türkiye'de ilk başlatanlar olduğu haklı olarak söylenebilir. Bunun yanı sıra gerekli ders kitaplarını da yazdılar. Alman profesörlerden Hirsch gibi bazılarına, Türk devletinin minnetinin ifadesi olarak Türk vatandaşlığı verildi. Daha sonraları, birçoğuna fahri doktora dereceleri verildi.

2004 İstanbul Üniversitesi websitesi iftiharla şunları belirtir:

> İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi kendi alanında Türkiye'nin en eski fakültesidir. 1936'da kurulan fakültenin akademik kadrosu içinde, Ord.

Prof. Umberto Ricci, Ord. Prof. Joseph Dobretsberger, Ord. Prof. Wilhelm Röpke, Ord. Prof. Fritz Neumark, Ord. Prof. Alexander Rüstow, Ord. Prof. Alfred Isaac ve Ord. Prof. Gerhard Kessler gibi dünyaca ünlü isimler bulunuyordu. Bu akademisyenler fakültenin kurulmasına büyük katkılarda bulundular.[65]

Türkiye'nin onlarca yıl boyunca izlediği iktisadi politikaların iktisatçı Neumark'ın öğretisiyle aynı çizgide olduğunu söylemek yanlış olmaz. 1990'lardan başlayarak, bu politikalar gitgide daha çok Röpkeci bir yönelim kazandı. Aralarında hiç Marksist olmamakla birlikte, *Ekonomi* ekibi, temsil edilen farklı ekonomik görüşlere son derece saygılı olmakla birlikte yönelimlerinde açıkça çeşitlilik gösteriyordu. Hükümet politikalarında devletçilikten hür teşebbüs doktrinine doğru gerçekleşen dönüşüm Dünya Bankası'nın, Uluslararası Para Fonu'nun (IMF) ve ana ticaret ortağı Avrupa Birliği'nin de (AB) desteğini kazandı. Aslına bakılırsa, AB bu türden bir dönüşümü, Türkiye'nin birliğe üyelik başvurusunun değerlendirmeye alınmasından önceki birkaç önkoşuldan biri olarak öngörmüştü.

Gelgelelim, hukuki alanda, göçmenlerin mirası beklentileri karşılamadı ve bu alandaki gelişmelere yönelik karışık değerlendirmeler yapıldı. Uygulamaya yönelik meseleleri bir kenara bırakırsak, göçmenler tarafından değiştirildiği şekliyle Türk Ticaret Kanunu, bugüne dek Batı ülkelerindeki benzerleriyle uyum içinde kalmıştır. Bununla birlikte, aradan geçen onlarca yılda, Türkiye'nin medeni ve ceza yasaları birçoğu gerçek ve bazıları hayali tehditlerden ciddi şekilde etkilendi. Harici olarak, Türkiye daima Yunan komşularının tehdidini hissetti. Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasının bir sonucu olarak ve Türkler tarafından hiçbir zaman tam olarak kabul edilmemiş çokuluslu bir antlaşmanın dayatılmasıyla, Türkiye kıyılarından çıplak gözle bile görülecek kadar yakındaki Ege adaları Yunanlılara verilmişti. Kıbrıs ve uzun bir geçmişe dayanan mirası üzerine sürekli alevlenen tartışmalar, bu öykünün diğer bir bölümünü oluşturur.

İyi ticaret ortakları olsalar da, sınırdaş Irak ve Suriye'nin siyasal barut fıçıları da, Türkiye için daima endişe kaynağı olmuştur. Son yıllarda, komşu İran ile Afganistan'ın İslamcı teokrasileri de Türki-

ye'yi kaygılandırmaktadır. Ayrıca, Türkiye bir NATO üyesiyken, 1980'lere dek komşu Balkan ülkelerini Ortadoğu entrikalarına dahil eden Sovyet bloku da Türkiye'yi onlarca yıl boyunca teyakkuzda tutmuştu.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra, Orta Asya ülkelerinin çoğu Türkiye'yle iyi ilişkiler kurdu. Bu durum özellikle Azerbaycan açısından geçerlidir. Ne var ki, Azeriler (ortalama bir Türkün anlayabileceği bir dili konuşan Müslüman bir halk), büyük bir diasporaya sahip Hıristiyan bir halkı olan Ermenistan'la sınır sorunlarını hâlâ tamamen çözememiştir. Ermenistan, özellikle de "denizaşırı" Ermeni topluluğu, Birinci Dünya Savaşı ile onun ardından başlayan Türk Kurtuluş Savaşı sırasında meydana gelen olayları bir sonuca bağlamaya çalışmaktadır. 1915 ile 1923 arasında, Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan toplam 2,5 milyon Ermeni'den 1,5 milyonu hâlâ tartışmalı olan şartlar altında hayatlarını kaybetmişti. Ermeniler bunun bir soykırım olduğunda ısrarlıdırlar. Türklerin karşı iddiası ise, ölümlerin savaş ve açlığa bağlanabileceği şeklindedir. Ve bu tartışma bugüne kadar her zaman medeni bir düzeyde yürütülmemişti. Bu da bizi Türkiye'nin içindeki duruma getiriyor.

İçeride, şimdiye dek cumhuriyetin kurucularının niyet ettiği ölçüde laikliği korumak her zaman kolay olmamıştır. Bugün de kolay değildir. Türkiye'nin, oldum olası dindışı olmaya kendini adamış askeri kurumları, ülkenin laik ve demokratik rejimini koruma sorumluluğunu üstlenmiştir. Bu biz Batılılara tuhaf görünebilecek bir durum olsa da, devleti eski rayına oturtmak için fiilen hükümet darbeleri de yapılmıştır. Ordu, Türkiye'nin gerek komşusu İran veya Afganistan'dakine benzer bir teokrasiye, gerek geçmiş yıllarda komşusu Romanya, Bulgaristan ve Sovyetler Birliği'ndeki gibi komünist eğilimlere kapılmasına, bu eğilimler seçim sandığında kendisini göstermiş olsa bile, hiçbir zaman izin vermemiştir. Bu görünüşteki zıtlık, "Jön Türk" vizyonunun ve ülke halkının anlayışının dolaysız bir mirasıdır.

İlaveten, Kürt azınlığın bağımsızlık arzusu da göz ardı edilemez. Bu satırların yazıldığı güne kadar, bu mücadelede Kürt kökenliler ile Türk ordusundan 30 bin kadar kayıp yaşanmıştı. Ne yazık ki, sayı

artmaktadır. 1990'larda cumhuriyete bağlı bazı saygın entelektüeller acımasızca öldürüldü. Bu cinayetler çözülemese de, İran ve Suudi Arabistan'ın Türkiye'nin siyasal yapısına karışmış olmalarından kuşku duyuldu. Bu ve benzeri senaryolar, ulusal paranoyayı önemsiz denemeyecek boyutlara vardırmış durumdadır. Bunun sonucu olarak, göçmenlerin yasalarını yeniden yazmasına yardım ettiğinden beri geçen onlarca yıl içinde, Ankara göçmen hukuk âlimlerinin demokratik olmadığını düşünebileceği ve aslına bakılırsa, AB'nin koyduğu değerler dizisine karşıt olabilecek yasalar yapmış ve ordu ile emniyet kuvvetlerinin böyle uygulamalarına göz yummuştur. Gelgelelim, kapısına kadar gelmiş köktendincilik tehdidiyle, bu değerlerin belki bizzat Avrupa Birliği'nce yeniden gözden geçirilmeye gereksinimi vardır.

Resim 37
Ernst Reuter.

Resim 38
Ernst Reuter Ankara'da öğrencileri arasında.

Resim 39
Alexander Rüstow, 1945.

Resim 40
Gerard Kessler.

Resim 41
Umberto Ricci.

Resim 42
Fritz Neumark, 1945.

Resim 43
Hikmet Küney, 1945.

Resim 44
Ernst E. Hirsch.

7
Şifacılar

Tıp, Diş Hekimliği ve Kamu Sağlığının Yeniden Yapılandırılması

> Osmanlı hizmetindeki tüm hekimlerin en nüfuzluları, Amon (Hamon) ailesinin mensuplarıydı. [Amon] aile hanedanı, yaklaşık 1450'de Granada'da [Kırnata] doğan ve II. Mehmed döneminde İstanbul'a göç ederek Sultan II. Bayezid ile I. Selim'in hekimbaşısı olarak hizmet eden Josef Hamon'un soyundan geliyordu.[1]

Osmanlı tarihçisi Stanford Shaw'a göre, Amon ailesi Yahudi olmaları nedeniyle İspanyol Engizisyonu'nca İspanya'dan sürülmüştü. Okuyucunun bu garip ortaçağ isterisine ilişkin bir fikri olsa bile, İspanyol Engizisyonu 1800'lere kadar üç yüzyıl devam etmiştir.

1930'ların çağdaş Batı ölçütlerine göre, Osmanlıların tıbbi mirasının çok büyük eksikleri vardı. Tıbbi "uygulamalar"ın büyük bölümü o sıradaki bilimsel standartlara uymuyordu; bazılarının ise bilimle uzaktan yakından ilgisi yoktu. Çocuk ölümlerinin yüksek, ortalama ömrün düşük olduğu biliniyordu. Gelgelelim, epidemiyolojik "veriler" ilkel nitelikte ve çoğunlukla anekdot niteliğinde bilgilere dayalıydı. Kamu sağlığı alanında, yerel su kalite standartlarına

yönelik kaygıları doğuran sorunlar vardı. Kırsal kesimde, ki Türkiye'nin büyük kesimi öyleydi, tüm gıda dağıtımı, hazırlaması ve tüketimi "geleneksel" nitelikteydi. Uygulamalar yüzlerce yıldır hiç değişmeksizin yürüyordu. Aynı durum "beslenme kuralları bilgisi" için de geçerliydi.

Etin nadir olduğu veya ağırlıklı olarak üst sınıfça tüketildiği bir tarım toplumunda, protein deniz kıyısında yaşamıyorsanız eğer nadiren ulaştığınız bir şeydi. Kırsal nüfusun yararlanabileceği hekim ve hastane sayısı çok azdı. Pratisyenlik yapmak isteyenlerin radyoloji veya cerrahideki son teknolojilere ulaşma imkânı yoktu. Türkiye'nin Batı tıbbına dayalı tıp fakültelerine acilen ihtiyaç duyduğu apaçıktı. Ülkenin Batı'ya ait tıp teknolojisi ile kullanım becerisinin harmanlanmasına ihtiyacı vardı. Doktorlarının tıbbi yöntemlere dair bilgilerinin güncellenmesi gerekiyordu.

İşte daha 1933'te Philipp Schwartz elinde bu senaryoyla, Basel'de ihtiyaç duyulan tıp kadrolarına kusursuz referanslı adaylar aramaya koyuldu. Tüm kanıtlar işlerini iyi ve hızlı yaptıklarını gösteriyor. Tıp topluluğu, gelenler arasında en kalabalık gruptu. Tüm akademik personel dairesi dosyalarında yapılan bir araştırmayla, İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde 1933 ve 1950 yılları arasında birbirinden farklı yetmiş altı "sürgün" ismi tespit edilmiş durumdadır.[2] Çeşitli devlet dairelerinin yanı sıra Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde çalışan başkaları da vardı.[3]

Dr. *Coşkun Özdemir* imzasıyla 3 Şubat 2005'te *Cumhuriyet*'te (Cumhuriyet'le birlikte yayımlanmaya başlamış ve Atatürk reformlarının savunucusu olarak sosyal demokrat çevrelerde etkili olan Türkiye Cumhuriyeti'nin en eski gazetesi) çıkan bir makaleden bir paragraf aktarırsak:

> İstanbul Üniversitesi'yle neredeyse 59 yıllık bir ilişkim var. İstanbul Üniversitesi'ne bir tıp talebesi olarak 1946'da girdim. O yıl, üniversitelerin özerkliğini tanıyan bir yasa kabul edilmişti. 1933 reformu ve Alman faşizmi sayesinde dünyaca ünlü bilim insanlarının verdiği ilginç dersleri dinleme olanağı bulduk. Patoloji profesörü Schwarz, renkli zooloji profesörü Kosswig, fizyoloji profesörü Winterstein ve iç hastalıkları profesörü Frank-

lin gibi bilim insanlarının aşıladığı bilim zevki ve aşkını her zaman saygıyla anmışımdır.

Bizim [yerli] Türk profesörler de ülkenin en ünlü isimleri arasındaydı. Gelgelelim, bazılarının neden öğrencilere karşı öylesine sert ve zalim oldukları her zaman kafamı meşgul etmiştir.

Profesör Özdemir, Türkiye Kas Hastalıkları Derneği Başkanı, Atatürk'ün devrimlerinin yılmaz bir savunucusu ve önde gelen bir Türk aydınıdır.

Kamu Sağlığı

Tesadüf de olabilirdi, fakat Türkiye'nin I. Dünya Savaşı'nın hemen arkasından gelen bir dizi savaştan henüz çıkmış olduğu düşünülürse, bunun rastlantısal bir olay olmadığı ortaya çıkar: Schwarz'ın örgütlemesiyle seçilen tıp personeli arasında frengi tedavisinde uzmanlaşmış en az üç kişi vardı. Bunlar, hastalığın bir cildiye sorunu olarak etkilerini değerlendiren *Dr. Alfred Marchionini*, çocuklar üzerindeki etkisini araştıran *Dr. Albert Eckstein* ile frengi ve göz üzerine bir kitap yayımlamış olan *Dr. Joseph Igersheimer* idi. Göçmen ekibe kamu sağlığıyla ilgilenen birkaç başka eleman da dahil edilmişti. Tıp talebelerinin bunlar arasında en çok hayran oldukları kişi, 1933'te Kaiser-Wilhelm-Institut für Biochemie ve Berlin Üniversitesi'nden atıldıktan sonra İstanbul Üniversitesi Hıfzısıhha Enstitüsü Müdürü ve Tıp Fakültesi'nde Hıfzısıhha[4] profesörü olan hijyenci *Julius Hirsch* idi. (Res. 45.)

Patoloji

Her şeyi örgütleyen kişi, *Dr. Philipp Schwartz*, 1894 yılında Macaristan'ın Werschetz kentinde doğdu. Kendisi "o dönemde Almanya'nın en genç profesörü" idi.[5] Schwartz aynı zamanda İstanbul Üniversitesi'nin 1933'ten başlayarak modern çizgilerde yeniden örgütlenmesinde önemli bir aktör oldu. Türk hükümeti, üniversitelere hoca ve hükümete uzman olarak alınacak diğer isimler için onun tavsiye-

sine başvurdu. Onun önerileriyle, matematikçi Richard Courant ve Nobel ödüllü fizikçiler James Franck ile Max Born bilim danışmanları olarak Türkiye'yi ziyaret ettiler.[6] 1951'de Schwartz Frankfurt Üniversitesi'ndeki görevine geri döndü; 1953'te, Pennsylvania'daki Warren Eyalet Hastanesi'nde patolog olarak çalışacağı Amerika'ya yerleşti ve yenidoğanda serebral doğum lezyonları üzerine ömür boyu süren araştırmalarına devam etti.

Philipp Schwartz bir "toplumsal reformcu" olarak tanımlanmasa bile, her sektörde Türkiye'nin toplumsal reformlarının önemli yönlerini mümkün kılan bir grup entelektüelin göçünü örgütlemekte en önemli rolü oynadı.

Philipp Schwartz'ın yapmaya çalıştığı sadece hayat kurtarmak değil, yeni bir kurumu inşa etmekti. Henüz Zürich'te bulunduğu sırada, 6 Ekim 1933 tarihli bir mektupta *Notgemeinschaft* adına Rockefeller Vakfı'nın Avrupa şubesine şunları yazmıştı: "Türk Hükümeti işimizi kolaylaştırmak için elinden gelen her şeyi yapıyor. Bununla birlikte, Rockefeller Vakfı'nın bize yardım ettiğini söyleyecek konumda olsaydık, Türkiye'deki itibarımız çok büyük ölçüde artardı." Bu istek vakıfta, mali destekle sonuçlanacak bir iç ve dış yazışma telaşı başlattı. Meblağlar büyük olmasa da, itibar büyüktü.[7] Değindiğimiz gibi, 1934 başında vakıf, göçmenlerin entegrasyonunu incelemek ve üniversite reformunda gösterdikleri gelişmeyi rapor etmek üzere bir temsilci gönderdi. Temsilci titiz ve dikkatliydi; güncesinin 17 Şubat 1934 tarihli sayfasında şunları söyler: "Schwartz güvenli, dinamik bir kişi – durumun gerektirdiği türden bir lider. Bende Türklerin yeteneği konusunda biraz aşırı coşkulu gibi bir izlenim bıraktı. Sözgelimi, öğrencilerin Alman öğrencilerden daha ciddi olmakla kalmayıp daha hevesli olduklarını; Orta Avrupalıların 'blasé' [Fr. Bıkkın] tutumuna sahip olmadıklarını söylüyor. İçlerinden pek azı Almanca bildiğinden ve iletişimin büyük ölçüde bir mütercim aracılığıyla yapılması gerektiğinden, S bu yargıya varmakta biraz acele etmiş olabilir. (S. hızla Türkçe öğreniyor; Macarca bilgisinin çok faydası olduğunu söylüyor.) Fakat tüm derslerin henüz, neyse ki çoğu Almanca bilen Türk asistanlar aracılığıyla çevrilmesi gerekiyor."[8] Zaman R.A. Lambert'i haklı çıkardı.

"Daha Frankfurt günlerinden en eski dostlarından biri"[9] olan iktisatçı Fritz Neumark hatıralarında, Schwarz'ı tüm Türkiye macerasının "gerçek 'spiritus rector'u" olarak anar:[10]

> Büyük bir üzüntüyle burada, bu sıra dışı insanın, genel olarak hak etmediği şekilde gerek Türkler gerek Almanların itimatsızlığına, hatta nefretine maruz kaldığını söylemem gerekiyor; kendisine sığınmacılar için gösterdiği büyük gayretler karşılığında hak ettiği takdir gösterilmedi.

1953 tarihli bir biyografi,[11] Philipp Schwartz'ın şu sözlerini aktarır:

> Tarihin o en karanlık günlerinde bile, çağdaş uygarlığın ve insani duygunun temeli olan ruha sadık kalmayı ve binlerce yetenekli gence bu ruhu aşılamayı başardık. (Res. 46.)

Dermatoloji

Doğu Prusyalı *Alfred Marchionini* Freiburg'da dermatoloji profesörü olarak çalışıyordu. Ankara'ya Mart 1938'de geldi ve Şubat 1949'a kadar kaldı. Dermatoloji profesörü olarak Ekim 1950'ye kadar Hamburg'da, daha sonra da aynı zamanda iki kez rektörlük yapacağı Münih'te yaşadı. Ankara'ya daha sonra davet edilen dermatolog Richard Richter, "Ankara'dan Bir Mektubu"nda[12] Marchionini'nin Türkiye'deki çalışmalarını şöyle anlatır:

> Devraldığı bölüm küçüktü ve modern bir dermatoloji merkezinin tanımına hiç mi hiç uymuyordu. Bununla birlikte, Marchionini'nin enerjisi ve diğer bölümlerdeki meslektaşlarıyla kurduğu dosthane işbirliği, kliniğini genişletmesine ve büyük bir kliniğin yükünü sırtlayabilecek bir enstitü kurmasına imkân verdi. Marchionini'nin etkisinin halkın büyük bir kesimi tarafından hissedildiğinin en iyi kanıtı, bir yıl içinde kliniğe başvuran hasta sayısının 24 bine çıkmasıdır; bu, yeniliğe karşı son derece ihtiyatlı olan, hatta yeni olan her şeyi reddeden çok tutucu bir toplumda olmuştu. En ilkel klinik koşullarda bu başarıyı sağlamak gerçekten hayranlık uyandırıcıdır. Bu yetmiyormuş gibi, kendi laboratuvarları olmadığı halde ileri bilimsel araştırmalar da yürütüldü ve Marhionini yazdığı sayısız makaleyle dermatolojik araştırmalarda yeni ufuklar açtı. Klimatofizyoloji ve cilt patolojisi üzerine çalışmaları,

> bir hastalığın ilerlemesine ilişkin ilk betimlemeleri, subtropikal hastalıkların tedavisinde denediği yeni yöntemler daima temel oluşturmaya ve yeni dermatolojik araştırmalar bu temelde yürütülmeye devam edecektir. Onun mirası, bugün Türkiye'deki birçok öğrencisinin zorlu çalışmalarında varlığını sürdürmektedir.[13]

İktisatçı Neumark, Marchionini'yi "tipik bir Doğu Prusyalı", ünlü bir dermatolog ve bir zührevi hastalıklar uzmanı olarak anımsar. Marchionini savaştan sonra, Münih'te "amacı bilim alanında paylaşım olduğu kadar Alman ve Fransız bilim insanları arasında yakınlaşma olan, ilginç konferanslar ve tartışmalardan oluşan bir Alman-Fransız Haftası" düzenlemişti.[14]

Jinekoloji

Wilhelm Liepmann 1878'de doğdu ve 1933'e gelindiğinde, *Cecilienhaus* Kadın Kliniği Müdürü ve Berlin Üniversitesi'nde jinekoloji profesörüydü. Karısı Emma Yahudi olduğu için tehlikedeydi. Bu yüzden, o korkunç 1933 yılında, İstanbul'da Tıp Fakültesi'nde hocalığa başlayacağı Türkiye'ye göç ettiler. Liepmann 1939'da öldü. Fritz Neumark, "*Rudolf Nissen* ile oftalmolog *Joseph Igersheimer*'in yanı sıra, jinekolog Wilhelm Liepmann İstanbul'da profesör ve klinik yöneticisi olarak kendilerini çok sevdirdiler. Hekimlerde pek tanık olunmayan cana yakın fakat nazik tavrıyla Liepmann, daha Berlin'deyken yeni bir dal olarak *frauenkunde*'yi [jinekoloji] kurma ve geliştirme çabalarıyla meslektaşları arasında dünya çapında tanınmış bir isimdi. Sadece dört yıllık bir çalışmadan sonra, İstanbul'da hayatını kaybetti. Onunla ilk karşılaşmam orada olmuştu. Sessiz ve dost canlısı tavrıyla, yalnız meslektaşları arasında sayısız dost kazanmakla kalmamış, aynı zamanda hastaları üzerinde de çok iyi izlenimler bırakmıştı."[15] (Res. 47.)

Wilhelm Liepmann, hamile kadınların doğum öncesi egzersiz yapma ihtiyacını anlamıştı. 1920'lerde, bu tamamen devrimci bir bakış açısıydı. Kayıtlar, Liepmann'ın Albert Einstein'la kişisel yazışmalarını sürdürmüş olduğunu da gösterir.

Dahiliye

Alfred Erich Frank, ağızdan alınabilen antibiyotik ilaç sınıfını ilk keşfeden bilim insanıdır. Bundan başka trombositler alanında önemli keşifler de yapmıştır. Dr. Frank'ın kişisel öyküsünü, kendi eğitimini göçmen profesörlere borçlu olan ünlü bir Türk bilim insanı, eğitimci ve yazar olan emekli profesör A. Kazancıgil özetler. Frank, "buraya geldi ve yerleşti; burada isim yaptı, yaşlandı ama yine de ayrılmak istemedi. Bu [Alman] profesörler uzun vadede Türkiye için çok yararlı oldular. O zamana kadar Türkiye'de dahiliye tıbbı olmadığı için değil; bu tıp dalı mevcuttu. Birinci sınıf hekimlerimiz vardı, ama [Frank] bir değişim kasırgası yarattı. Elbette, kalmayı tercih edenlerin ölümü sorunu da vardır. Birçoğu Türk mezarlıklarını seçti."[16] (Res. 48.)

1957'de Frank'ın cenazesi için yapılan devlet töreni, onun Türkiye'de gördüğü takdir ve sevginin açık bir göstergesidir. İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi, Dr. Frank'ın[17] İstanbul'daki Aşiyan mezarlığındaki kabrini yaptırdı ve üzerine şu yazı yazdırıldı: "Huzur içinde uyu! Türk tıbbı sana minnettardır."

Bir tıp doktoru ve doktoralı bir tıbbi kimyacı olan *Kurt Steinitz*,[18] Aşağı Silezya'nın Breslau veya Polonya'nın Wroclaw kentinde doğdu ve tıp diplomasını 1931'de Leipzig Üniversitesi'nden aldı. Yahudi hekimlerin artık Yahudilere ait olmayan hastanelerde çalışmasına izin verilmediğinden Hitler iktidara gelir gelmez Almanya'dan ayrıldı. Steinitz ilk olarak Milano'da bilabedel bir iş bulduğu İtalya'ya gitti. Birkaç ay sonra, bir kuzeniyle birlikte turist vizesiyle Filistin'e gitti.

Her ne kadar göçmen statüsüne sahip olsa da, Steinitz, Tel Aviv'in kuzeyindeki bir topluluk olan ve çoğu akademisyen birçok Alman göçmenin tavuk çiftlikleri kurduğu Ramoth Hashavim'den bir çiftlik satın aldı. O dönemde Filistin'de hekimlere iş olmadığından, tavukçuluğu ve arıcılığı öğrenmek niyetindeydi. Bununla birlikte, Elisabeth Bruck'la evlenmek üzere 1934'te o sırada Almanya topraklarında olan Breslau kentine geri döndü.

Steinitz'in Breslau'daki akıl hocası tesadüfen, yukarıda değindiğimiz, Türkiye'ye davet edilen ilk *Notgemeinschaft* grubu arasında

bulunan ünlü dahiliyeci Alfred Erich Frank'tı. Frank, beraberinde yetkin bir asistan getirme hakkı verilenlerden biriydi. Dr. Frank, her birine yarım maaş ödenecek iki asistan getirmeyi tercih etti. Kurt Steinitz biri, Steinitz'in baldızı *Dr. Erika Bruck* ötekiydi. İnsanın hayal gücünü pek de zorlamayacak nedenlerle, her ikisi de kendilerine yapılan öneriyi kabul etti. Bunun karşılığında, Erika'nın annesi *Ada Bruck*'u da Türkiye'ye getirmeye çalıştılarsa da, başaramadılar. Ada Bruck, can veren altı milyondan biri oldu.[19]

Türkiye'deyken, Dr. Frank ve Dr. Bruck'la birlikte araştırma faaliyetlerine devam etmesine ek olarak, Steinitz modern klinik tahlil laboratuvarlarını kurmakta da etkin oldu. Yeni kliniklerdeki çalışmayı kolaylaştırmak için, gereken tahlillerin çoğunun yapıldığı İstanbul'daki İç Hastalıkları Klinik laboratuvarını faaliyete geçirdi. Steinitz ayrıca sayısız makale yayımladı. Kızları Irene 1936 sonunda Türkiye'de dünyaya geldi. Aile, Steinitz'in yarım maaşıyla son derece tutumlu bir hayat sürdürmek zorundaydı. Yaz aylarında, Boğaz'ın Asya yakasında çok eski bir Türk evinde kalıyorlardı ve Kurt, Boğaz'da sefer yapan vapurların birinde ek işte çalışıyordu. Kışın İstanbul'un tarihi kesiminde oturuyorlardı. (Res. 49.)

Steinitz'in Türkiye'ye yaptığı en büyük hizmet, konserve kan nakli altyapısını kurmasıdır. Bu dünyanın bu kesiminde daha önce hiçbir yerde yapılmamıştı. Bunu gerçekleştirmek için gerekli olanakları sağlamakla kalmayıp aynı zamanda bu işlemi yapma talimatlarını da yayımladı. Buna ek olarak, 1942'de *Klinik Lâboratuvar Usulleri* başlıklı Türkçe bir ders kitabı da yayımladı. Meslektaşı Dr. Alfred Erich Frank, kitabın önemini açıklayan bir önsöz yazdı. (Res. 50.)

Son sözleşmesi 1 Haziran 1943'te sona eren Steinitz Filistin'e geri döndü. Orada önce liman kenti Hayfa'daki ulusal sağlık servisi ve sigorta dairesi *Kupat Holim*'de ve aynı zamanda, iç kesimlerde, kuzey İsrail'de, 45 kilometre mesafedeki Yizreel Vadisi'nde bulunan Afula adlı küçük bir çiftçi topluluğunda çalışmaya başladı. 1940'larda bir otobüs veya tren yolculuğu en azından bir saat sürüyor olmalıdır (tren çoktan gitmiştir). Bugüne kadar, 40 bini aşmayan sakiniyle, "İsrail'deki Afula, yaşanacak bir yer olmaktan çok uzak, sakinlerinin tümü aynı şekilde giyinen ve davranan dar kafalı insan-

lar olan, hâlâ (biraz haklı olarak) son derece sıkıcı, tozlu bir yer olarak tanınır."[20]

1945 ile 1960 arasında Steinitz, Hayfa'nın büyük araştırma ve eğitim devlet hastanesi olan *Rambam*'ın personeli arasındaydı. Aynı zamanda, Hayfa'nın *Roschild* Belediye Hastanesi'nde de çalışıyordu. 1960 ve 1966 arasında, Petah Tikva'daki önde gelen bir araştırma enstitüsü olan *Beilinson* Hastanesi kimya laboratuvarlarını yönetti. Steinitz 1966'da öldü.

Kurt Steinitz İsrail'de ilk yapay böbreği imal etti ve dünyanın en prestijli tıp dergilerinde makalelerini yayımlamayı sürdürdü. Yayınlarından birçoğu Pub Med hizmetleri aracılığıyla hâlâ ulaşılabilir durumdadır. Ne yazık ki, Steinitz'e İsrail'de hiçbir zaman bir üniversite kadrosu verilmedi. (Res. 51.)[21]

Pediatri ve Halk Sağlığı

Yaşamını 1934'te Türkiye'nin kurtardığı *Erika Bruck*[22] birkaç nedenden dolayı 1939'da ABD'ye gitmek üzere İstanbul'dan ayrıldı. Bunlardan biri, büyüyen Steinitz ailesinin asistan maaşının tamamını almasını sağlamaktı – o zamana kadar diğer yarısıyla da o geçinmişti. Amerika'da, elli yıl boyunca Buffalo Çocuk Hastanesi'nde pediatrlık yapan Dr. Bruck parlak bir tıp kariyeri sürdürdü. 1954'te *Journal of Clinical Investigations*'da yayımlanan "Çocuklarda Nefrotik Sendrom Sırasında Renal Fonksiyonlar" gibi pek çok çığır açıcı araştırma makalesi yayımladı. Bir diğeri, 1964'te aynı dergide yayımlanan "Astımlı Çocuklarda Akciğer Bölümlerinde Vantilasyon Yetmezliği Perfüzyonu" başlıklı tebliğiydi. New York eyaleti Buffalo kentindeki yaşamı boyunca, kara mayınlarını yasaklama girişimi ve üyelik temelli ulusal çaplı insan hakları örgütü HOME'un çabaları gibi adil barınma olanaklarını sağlamaya yönelik, dünya çapında çocukları etkileyen birçok davada son derece aktifti. Yaşamı, 1934'te Prof. Frank'ın onu Nazi cehenneminden çıkarma olanağına sahip olması ve Kurt Steinitz'in İstanbul Üniversitesi'ndeki tek kişilik asistanlık biletini onunla paylaşmayı kabul etmesiyle kurtulmuştu.

Erika Bruck'un Buffalo'nun Çocuk Hastanesi'nde çalıştığı elli yıl boyunca kaç kişinin hayatını kurtardığını tahmin etmek zor. Ayrıca onun, birçoğu klinik çalışmalarına dayanan yayımlanmış araştırmalarının dünyanın her yerindeki çocukların sağlığı üzerinde sonsuza kadar nasıl bir etki yaratacağını kestirmek de çok zor. Bu kadarı yeterli olmasaydı bile, *Klinik Laboratuvar Standartları Ulusal [ABD] Komitesi* üyesi olarak, Erika Bruck, günümüz tıbbının standartlarını belirleyen teşhis amaçlı kan alma üzerine en az altı elkitabının yazılmasına katkıda bulunmuştur.[23]

State University of New York Eyalet Üniversitesi Tıp ve Biyomedikal Bilimler Fakültesi, Pediatri Bölümü'nden Dr. Howard Faden ile Dr. Linda Duffy ve Hollanda'nın Groningen kentindeki *Ryksuniversiteit Groningen*'den Margot Boeve'in, *Pediatrics Infectious Disease Journal*'da yayımlanan 1998 tarihli "Otitis media: En başa dönüş" başlıklı ortak makalelerine[24] şu sözlerle son vermeleri de dikkat çekicidir: "Bu makaleyi doksanıncı yaş gününde Dr. Erika Bruck'a ithaf ediyoruz."

Bu ithafla ilgili bağlantı kurduğumuz zaman, Dr. Howard Faden şunları anlattı: "Sahip olduğumuz en büyük yetenekler arasındaydı. Büyük bir hekim ve ben bu 'büyük' sözcüğünü nadiren kullanırım. Teşhis koymakta zorlanan herkes muhakkak Erika'ya giderdi."[25]

Türkiye'deki göçmen "şifacılar" arasında açık ara farkla en ilginci *Albert Eckstein*'dı. Genellikle olduğu gibi, yine bir çocuk doktoru ve Weimar Almanya'sının tanınmış pediatrı Arthur Schlossmann'ın kızı olan Dr. Erna Schlossman Eckstein, çoğunlukla kocasının gölgesinde kaldı. Çoğunlukla, ama her zaman değil! Dr. Erna Schlossman Eckstein, ülkenin ilk kamu sağlığı istatistiklerini toplamak üzere Türkiye'nin iç kesimlerindeki köylere yaptıkları ziyaretlerde kocasına ve Türk asistanına eşlik etti. Bu veri toplama gezilerinde, ekibin önemli bir üyesiydi.

Albert Eckstein en iyi bildiği konuda –pediatri– gerçekten de toplumsal bir reformcuydu. "Türkiye'nin dört köşesinde bir dizi klinik kurmak yoluyla çocuk hastalıklarının tedavisine çok önemli katkılarda bulundu."[26] Aynı zamanda ülkenin pediatri müfredatını da yeniden tasarladı. Ordinaryüs Profesör Albert Eckstein, Türkiye'de mo-

dern pediatrinin mimarıydı. Türkiye'ye yaptığı katkılar ve diğer Yahudi mültecileri Nazilerden kurtarmaya yönelik yardımları öylesine çok yönlü ve her biri öylesine önemli işlerdi ki, bu kitapta orantısız ölçüde yer tutacak. Bu adam beraberinde, pediatri alanında sağlık hizmetlerine dair en son bilgileri ve en son teknolojiyi, bunlara acil ihtiyacı olan bir topluma getirdi. Fakat bununla da yetinmedi. Nazilerden kaçan ve Britanya'nın denetimindeki Filistin'e giden Yahudi grupların Türkiye'ye girme hakkını elde etmeleri için devlet yetkilileriyle olan kişisel ilişkilerini kullandı. Eckstein, Ankara Üniversitesi Pediatri Kliniği'nin kuruşunun altmışıncı yıldönümü olan 2005'de anıldı ve onurlandırıldı.

Dr. Albert ve Dr. Erna Eckstein[27]

Dr. Albert Eckstein sayesinde, neredeyse sadece kötü beslenmiş küçük çocuklarda görülen yıkıcı, gangrenli bir hastalık olan *noma*'nın (*cancrum oris*) Türkiye'de kökü kazındı.[28] (Res. 52 ve 53.) Bu yoksulluktan perişan topraklarda modern kamu sağlığı kavramlarını ve yöntemlerini başlatan ilk o oldu. Eckstein, 9 Şubat 1891'de Almanya'nın Ulm kentinde doğdu ve Freiburg'da tıp öğrenimi gördü. I. Dünya Savaşı'nda kahramanlığı nedeniyle "*Eisernes Kreut* Demir Haç Madalyası"yla ödüllendirildi.[29] Savaştan sonra Freiburg'un Fizyoloji Enstitüsü'nde çalıştı. 1920 civarında, dönemin ünlü pediatrı Carl T. Noeggerath'ın asistanı olarak Üniversite Çocuk Hastanesi'ne geçti. 1923'te "Yaşam koşullarında eşzamanlı varyasyonlarla yavru farelerin büyümesinde doğal ve yapay ışık kaynaklarının etkisi"[30] üzerine çalışması temelinde öğretim üyesi oldu.

Eckstein, Düsseldorf'daki tıp fakültesine bağlı çocuk hastanesi başhekimi Arthur Schlossman'ın kızı ve pediatr olan Erna Schlossman'la evlendi. 1926'da Ecktein profesörlüğe yükseldi. Schlossmann'ın ölümünden sonra, Eckstein bölüm başkanlığına atandı ve doğduğu topraklarda parlak bir meslek hayatı onu bekliyordu.[31] Gelgelelim, 1 Temmuz 1935'te Dr. Eckstein, Düsseldorf'daki kliniğinde "kişiye özel" damgasını taşıyan bir mektup aldı. Şöyle deniyordu: "Reich adına, 12 Haziran 1935 tarihli emirlere dayanarak, sizi Haziran 1935 iti-

barıyla Prusya Hükümeti hizmetindeki görevlerinizden azlediyorum. *Adolf Hitler, Herman Göring.*"[32]

Notgemeinschaft aracılığıyla, Albert Eckstein Ankara Numune Hastanesi'nde çalışma teklifi aldı. Biri İngiltere'den ve diğeri deneme niteliğinde ABD'den olmak üzere iki öneri daha almıştı, fakat o ve karısı Türkiye'den gelen teklifi güvenli ve garantili gördüler. Eckstein'ın sözleşmesi, Türkiye'nin Berlin Büyükelçisi *Hamdi Arpağ* tarafından 1 Ağustos 1935'te Berlin'de imzalandı.[33]

Ecksteinlar'ın Türkiye'deki İlk Yılları

Eckstein ve ailesi Ankara'ya Eylül 1935'de geldi. Ertesi gün, Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekili [Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı] Dr. *Refik Saydam*'la görüştü.[34] Bakan, Eckstein'a, kendisinin Prof. Schwarz tarafından özellikle tavsiye edildiğini söyledi.[35]

Bu ilk görüşmede, Dr. Eckstein resmi sözleşmeyi bir kenara bırakarak, vekile kendisinden tam olarak ne beklendiğini sordu. Dr. Saydam'ın yanıtı, "Sizden ayrıca Türkiye'de çocuk sağlığı ve hastalıkları konusunda bir rapor hazırlamanızı rica ediyorum. Bu rapor, uhdemdeki bakanlığın çocuk sağlığı politikalarını belirleyecektir. Devletin başlıca görevinin, çocuklarımızın sağlıklı ve güçlü olmalarını ve sağlıklı koşullarda yaşamalarını sağlamak olduğuna inanıyoruz. Ne var ki, vurgulamak istediğim husus, bu raporu Alman görüşlerine dayanarak yazmamanız. Almanlara özgü bir yaklaşım, bizim ülkemize uygun olmayabilir. Binaenaleyh, gidin Anadolu'yu gezin ve inceleyin, sonra önerilerinizle birlikte bana gelirsiniz."[36]

Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti [Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı], Dr. Eckstein ve karısından, Eckstein'ın yeni atanan asistanı *Dr. Selahattin Tekand*'ın eşliğinde 1937 yılının Temmuz ve Ağustos aylarında orta ve güney Anadolu'nun on üç vilayeti ve köylerinde çocuk hastalıkları ve ölüm oranlarını incelemek üzere bir yolculuğa çıkmasını istedi. Bundan başka, kadınlarda doğurganlık ve hayatta kalan çocuk sayısına ilişkin bilgi toplamakla da görevlendirilmişlerdi.

Bu araştırmalar, Türkiye nüfusunun önemli bir kesiminin sağlık ve demografi istatistiklerinin yapılmasına yönelik ilk girişimdi.

Türkiye'nin önemli gazetelerinden *Ulus*'ta (Res. 54) 8 Kasım 1937'de başyazar *Falih Rıfkı Atay* imzasıyla çıkan makalenin yorumu şöyleydi:

> Türk köyleri bizim düşündüğümüz gibi mi? Atatürk, tarımın genel ulusal kalkınmanın belkemiği olduğunu söylemiştir. Tarım köy demektir ve Türk nüfusunun yüzde 90'ı tarımla uğraşmaktadır. Sağlık Bakanı, uzman [Albert] Eckstein ve asistanı, yetenekli hekimlerimizden Dr. Selahattin tarafından yürütülen bir köy araştırması yaptırmıştır. Uzmanlar, toplam 3 milyonluk nüfusa sahip büyük bir coğrafi alanda güvenilir yöntemler kullanarak gerçeklere ulaşmaya gayret etmişlerdir. Bugün, herkesin anlayabileceği bu raporu yayımlıyoruz. Türk köyü hâlâ Türkiye'nin geleceğinin en önemli temelidir. Kültürel, teknik ve sağlık eksiklikleri giderildiği zaman onun ne kadar büyük bir güç olabileceğini anlamak için, köyün bugünkü durumunu öğrenmemiz gerekiyor.

Yolculuğun sonunda, Albert ve Erna Eckstein şunları yazdılar:

> Böylelikle toplam nüfusu 52,662 olan [örneklem olarak seçilmiş] 60 köyü gezdik. Herhangi bir yanlış anlamayı önlemek için, burada her seferinde, bu köylerin belirli bir bakış açısıyla [temsili örnekleme uygun olarak] seçildiğini ve ziyaretlerimizi önceden kimseye haber vermeksizin yaptığımızı belirtmemiz gerekiyor. Bu şekilde, farklı yaşam koşullarına ilişkin bir fikir edinmek üzere 5 bin kişilik büyük nüfuslu köyler kadar, 100'ü biraz aşan nüfuslu küçük köyleri; zengin ve yoksul köyleri; dağlarda ve düzlük alanlarda; verimli ve çorak topraklarda kurulu; ve ayrıca Karadeniz ve Akdeniz'in yüksek kesimlerindeki köyleri de ziyaret etme fırsatı bulduk. Her köyde, köylülerle uzun süreli ve yakın temaslar kurduk. Âdetlerini sorup öğrendik. Şikâyetleri ve sorunlarını anlatmalarını istediğimizde, büyük bir itimada mazhar olduk. Neredeyse her çocuk ve kadını muayene ettik ve onlarla konuştuk. Doğal olarak, erkek nüfusun da çoğuyla tanıştık. Her yaştan tüm hastaları muayene ettiğimizden, köylerdeki her tür hastalığı ayrıntısıyla inceledik. Dahası, tahıl, sebze ve meyve yetiştirme, hayvancılık ve toprak icar koşullarına ilişkin bilgi topladık. Son olarak, her fırsatta çocukların okuma, yazma ve aritmetik becerileri kadar genel bilgi düzeyini inceledik. Bu konularda nesnel görüşler ileri sürebilecek yeterlikte olduğumuzu düşünüyoruz.

Köylerde hekimlere olan güven çok büyük ve sıra dışı olduğundan, incelemelerimizde hiç güçlükle karşılaşmadık. Kaldı ki, son nüfus sayımından sonra, "istatistik inceleme kavramı" her yerde büyük ilgi uyandırmış durumdaydı. Bu nedenle kadın doğurganlığı ve çocuk ölüm oranı hakkında istatistik toplamak, öngördüğümüzden çok daha kolay oldu. Köylüler en ufak utangaçlık ve çekingenlik göstermediler. Özgürce konuşabiliyor ve açık yanıtlar veriyorlardı. Kadınların çoğu ölü ve hayattaki çocuklarının sayısını biliyordu; farklı yöntemlerle teyit ettiğimiz halde, verdikleri rakamlar hep doğru çıktı. İncelemelerimiz sırasında, onlara kız ve erkek çocuklarını ayrı ayrı sormanın, hatta çocuklarının adlarını tek tek sormanın daha iyi olduğunu fark ettik. Doğal olarak, hataları ortadan kaldırmak için elimizden gelen her yöntemi kullandık. Muhtemel hataları belirli bir dereceye kadar düşürmek için, kadınları 18-24, 25-29, 30-34, vb. yaş kümelerine ayırdık. Bu şekilde, yaşları bildirmekte yapılan küçük hatalar, istatistik sonuçları etkilememiş oldu.[37]

Ecksteinlar'ın raporu şu kısımları içeriyordu: Elde Edilen Sonuçlar, Balık Tüketimi, Beslenme Durumu, Trahom ve Diyareyle Savaş, Cilt Hastalıkları, Anne Doğurganlığı ve Çocuk Ölümleri, Çocuk Ölüm Oranı, Köyler ve Ankara'daki Yoksul Sınıflar.

Anne doğurganlığı ve çocuk ölümleri

"Sonunda araştırmalarımızın en önemli konularından biri olan anne doğurganlığı ve çocuk ölüm oranlarına ulaştık. 8 bin kadın üzerinde istatistik araştırma yürüttük. Bu, ziyaret ettiğimiz köylerdeki tüm kadınların üçte birine tekabül ediyor."

Sonuçlar,[38] şaşırtıcı şekilde inanılır nitelikte. Doğumların sayısı, 40-44 yaşındaki kadınlarda ortalama 6.05'e varıncaya dek birörnek ve keskin bir biçimde artıyor. 45'in üzerindekiler için ortalama doğum sayısı 6.87. Bu, son yıllarda köylerdeki doğumlarda hafif bir düşüşe işaret etmekle birlikte, kaygı verici bir durum değil.[39]

Çocuk ölümleri

Bebek ölümleri veya değişik yaş gruplarına göre çocuk ölümlerine ilişkin dokümantasyon mevcut olmadığı için, sıtmanın kökünün kurutulduğu bölgeler dışında bebekler ve diğer yaş grupları için ölüm oranlarını belirlemek mümkün değil. Her kadının ölen çocuklarının ortalama sayısını bulmak yoluyla çocuk ölüm oranını dolaylı olarak hesaplamak da mümkündür. Doğal olarak, her bir yaş grubundaki ölümlerin sayısı ayrı kanıt gerektirecekti. Sözge-

limi, eğer 18-24 yaş grubundaki kadınlar söz konusu olduğunda çocuk ölüm oranı yüzde 20 ise, o zaman bu oranın 40-44 yaş grubundaki kadınlardaki yüzde 30'luk çocuk ölüm oranından yüksek kabul edilmesi gerekirdi. Ortalama evlilik yaşı eskiden 14 olduğuna göre, 40-44 yaşındaki bir kadın için "bir çocuğun" ölümü, zorunlu olarak bir yetişkinin ölümü anlamına gelir.[40]

Bu nedenledir ki, 30-34 yaş grubundan sonraki gruplar için çocuk ölümü aslında tahmin edilen oranların altındadır. Ölü ve sağ çocuklar için bulunan oranlar, ziyaret edilen 13 vilayette şaşırtıcı ölçüde benzerdir. Bu durum, daha genç yaş grupları için daha da geçerlidir. Bu da, elde ettiğimiz sonuçların doğru olduğuna işaret etmektedir. Genelde, ölüm oranları düşünüldüğünden daha düşüktür. Sözgelimi, ilk grup olan 18-24 yaş grubunda, genel çocuk ölüm oranı (yalnız bebek ölümü değil) yaklaşık yüzde 25'dir. Eğer özel iklim koşulları hesaba katılırsa, bu oran hiç de yüksek sayılmaz. Bu nedenle, köylerdeki ölüm oranının çok yüksek olduğuna dair zaman zaman dile getirilen inanç, bizim bulgularımızla desteklenmiyor. En azından, bizim incelediğimiz vilayet ve köylerde geçerli değil.[41]

Bu sonuçları, [raporun hazırlanmasından önceki] son altı ayda Ankara polikliniğinde toplanan verilerle karşılaştırmak da, bu sonucu destekliyor. Bu istatistikler 2,811 kadın üzerinde yapılan araştırmalara dayanıyor. Bunlardan 2,196'sı daha yoksul sınıflardan gelirken, 614'ü eğitimli sınıfa mensup.

Dr. Albert Eckstein, bunun ardından köylere yapılan ziyaretlerden ve Ankara polikliniğinden elde edilen genel sonuçları irdelemeye devam eder:

Kadın başına 3.4 sağ kalan çocuk sayısı, uluslararası ölçü olarak kabul edilir. Eğer bu sayı doğruysa, o zaman bir nüfus artışı kesinlikle beklenebilir. Kadın başına 3.4 sağ kalan çocuk sayısı, 35-39 yaşındakiler için zaten bu standartın üzerinde. Daha üst yaş grubundakiler için 3.9 sağ kalan çocuk da bu rakamın üstünde. 45 ve üstü yaş grubundaki kadınlar için bile, ortalama 3.7 rakamı geçerli. Kentte, bu 3.4 ölçüşü, ancak 45 ve üzeri yaştaki kadınların 3.7 ortalamasının gerisinde kalıyor. "Eğitimli sınıf"ta çocuk sayısı 2.5 ortalamasıyla önemli şekilde düşüyor! Bu, kırsal kesimde bir artışın muhakkak olduğunu gösteriyor. Türk nüfusunun yüzde 80'i köylülerden oluştuğuna göre, bulgularımız tüm vilayetlerde de geçerliyse, o zaman bu nüfus artışı neredeyse tüm Türkiye için kesin denebilir.

Kırsal kesim için akılcı bir nüfus politikasının varlığı, hayırlı bir kalkınmanın birinci temel taşıdır.[42]

Elde edilen sonuçlardan açıkça memnun kalan Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti, Eckstein'dan 1938 yılının Temmuz ve Ağustos aylarında, bu kez iç kesimlerdeki *Isparta, Burdur, Antalya, Denizli, Muğla, Aydın, İzmir, Manisa, Balıkesir, Bursa, Kocaeli* ve *Bolu*'ya olmak üzere ikinci bir araştırma gezisi yapmasını istedi. Kendisine bu kez de pediatr karısı *Erna* ve pediatri baş asistanı *Dr. Selahattin Tekand* eşlik etti. Hane sayısı, kadın ve erkek nüfus, sıtma, bağırsak enfeksiyonu vakaları olup olmadığı, su kaynaklarının çeşitleri ve yerleşimde bir okul bulunup bulunmadığına ilişkin verileri topladılar.

Anadolu'da yaptıkları inceleme gezisi sırasında, sıtma mücadelesi, verem ve trahomla savaş kampanyası çoktan başlatılmıştı. Eckstein ve ekibi, köylere yaptıkları ziyaretler esnasında bu kampanyanın olumlu etkilerini görebildiklerini kaydettiler.

Dr. Selahattin Tekand'a göre:

> Anadolu'ya yapılan inceleme gezileri sırasında, [Eckstein] en ağır koşullara bile kolayca alışıyordu; köylülerle derhal yakınlık kuruyor, onlarla şakalaşıyor ve kendisine sunulan yemekleri yiyordu. En zorlu yerlere gitmeyi bir kere bile reddetmedi. Afyon'a vardığımız zaman, hemen fotoğraf makinesini kaptı ve Afyon tepesine tırmandık. Çok dik bir çıkışı vardı. Bir köylü çocuk inmekte güçlük çekti, bu yüzden biz indiğimizde hemen ona yardım gönderdik. Eckstein orada pek çok fotoğraf çekti.[43]
>
> [Eckstein] köylere yaptığımız bu ziyaretler sırasında, bugün İstanbul'daki Alman Arkeoloji Enstitüsü'nde görülebilecek yüzlerce fotoğraf çekti. Bu resimlerden kuzeybatı Anadolu'da yer alan Bolu vilayetine bağlı Bürmük Köyü'nde çekilen bir tanesi, 1942'de tedavüle giren 10 Türk Liralık banknota basıldı. Bu, aynı zamanda bir Türk lirasının üzerinde yer alan ilk kadın resmi olması açısından da önemliydi. Onun çektiği bir başka fotoğraf da, 1939'da New York'ta açılan Dünya Fuarı'ndaki Türk Pavyonu'nda sergilendi.[44] (Res. 55, 56, 57.)

İhsan Doğramacı ve Ecksteinlar

Anadolu'da 1938'deki yolculukları esnasında, Eckstein ile Manisa'daki genç bir doktor arasındaki tesadüfi tanışmanın, yalnız genç

doktorun bireysel kariyeri için değil, aynı zamanda Türkiye'de pediatrinin geleceği açısından da muazzam sonuçları olacaktı. 1947'de ABD'den Türkiye'ye döndükten sonra, İhsan Doğramacı Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi'ne girdi. 1953'te, daha sonra Hacettepe Çocuk Hastanesi, sonunda da Hacettepe Üniversitesi'ne dönüşecek olan Hacettepe Çocuk Enstitüsü'nü kurdu. Yeni kurulan Hacettepe fakültesi tarafından, *Erzurum, Kayseri, Samsun* ve *Trabzon* da dahil, Anadolu'nun her yanına birçok pediatri kliniği açıldı. İhsan Doğramacı aynı zamanda *Bilkent Üniversitesi*'nin de kurucusudur.[45]

Prof. İhsan Doğramacı'nın 1998'de Dr. Akar'a aktardığı sözlü tarih tanıklığı şöyle:

At arabası vilayet konağının önünde durdu. Prof. Eckstein, karısı ve Dr. Selahattin Tekand, konağın merdivenlerinden ana kapıya çıktılar. Yüzlerinden bütün günün yorgunluğu okunuyordu. Kapıda uzun boylu bir adamın kendilerine yaklaştığını gördüler. Durdular.

Genç adam alçak sesle ve yumuşak bir tonda kendini tanıttı: "Ben İhsan Doğramacı; değerli valimiz Dr. Lütfi Kırdar'ın yeğeniyim. Manisa'ya hoş geldiniz."

Genç doktorun peşinden yemek salonuna geçtiler. Dr. Lütfi Kırdar onları kapıda karşıladı.

Yemek sırasında, uzun uzadıya Türk mutfağının zenginliği, Türk yemeklerine alışmak ve zeytinyağlı yemek çeşitleri hakkında konuştular. Kahvelerini içerken, Dr. Eckstein genç doktora sordu: "Nereden mezun oldunuz?"

"İstanbul Üniversitesi."

"Yeni mezunsunuz herhalde."

"Evet."

"İhtisas yapmayı düşünüyor musunuz?"

"Pek düşünmüyorum. Bir kasabaya yerleşip pratisyen hekimlik yapmayı planlıyorum."

"Dilerseniz yarın bizimle birlikte köylere gelin. Araştırmalarımızda yardımcı olursanız sevinirim. Belki pediatr olmak ilginizi çekebilir. Türkiye'nin sizin gibi genç ve dinamik pediatrlara ihtiyacı var.

Doğan her üç bebekten biri, henüz bir yaşına gelmeden ölüyor. Bazı basit önlemlerle bu ölümleri azaltmak mümkün. Gelgelelim, bu önlemleri tüm Anadolu'ya yaymak için eğitimli insanlara ihtiyacımız var."

İkinci bir sözlü tarih tanıklığını, Dr. Selahattin Tekand 1998'de Dr. Akar'la yaptığı söyleşide aktarır:

> [Odadakiler] ansızın Ecktein'ın ilk kez birinci çoğul şahıs zamirini kullanarak, "biz" dediğini fark ettiler. Herkes afalladı. Üç yıldır çocuk sağlığı üzerine Anadolu'da çalışmakta olan Eckstein, Türkiye'nin sağlık politikasını ve Türkiye Cumhuriyeti'nin idealizmini kendisininmiş gibi benimsemişti. Aniden, [Dr.] Erna Eckstein bu genç adama [İhsan Doğramacı] kanının kaynadığını hissetti. Bu sohbet sırasında, kocasının da bu genç doktordan hoşlandığını hissetti. Aksi halde neden kendisiyle birlikte çalışmaya davet edecekti ki? O ana değin yalnız başına çalışmış ve yanına bir tek Dr. Tekand'ı almıştı.

Eckstein ve Türkiye'nin Sağlık Hizmetlerinin Modernleşmesi

Dr. Eckstein Türkiye'de kaldığı sürece (1935-1950), Ankara'da o zamanlar kentin en büyük hastanesi olan Numune Hastanesi'nde çalıştı. 1945 Haziran'ında, Pediatri Kliniği şefliğine atandı. Pediatri ihtisasını 1936 ile 1939 yılları arasında Berlin'de yapan *Dr. Bahtiyar Demirağ*, Eckstein'ın ilk yardımcısı oldu. Dr. Demirağ, 1950'de Eckstein'ın Türkiye'den ayrılmasının ardından onun yerini aldı ve 30 yıl boyunca bu görevi sürdürdü. *Dr. Selahattin Tekand*, *Dr. İhsan Doğramacı* ve *Dr. Sabiha Cura*, onun diğer asistanlarıydı. Bu genç hekimler daha sonra sırasıyla İzmir'de Çocuk Hastanesi, Ankara'nın *Hacettepe* Çocuk Hastanesi ve İzmir'de Ege Üniversitesi Pediatri Servisi'ni kuracaklardı.

Eckstein ve diğerleri (1941) adıyla çıkan kitap, onun genel olarak Türk pediatrisine ve özellikle de çocuk gelişimi ve metabolizmasına önemli katkılarından biriydi. Bu kitap Sağlık Bakanlığı tarafından Anadolu'daki tüm tıp doktorlarına dağıtıldı ve uzun yıllar tıp fakültelerinde ders kitabı olarak kullanıldı.[46]

Ekim 1938'de, Dr. Albert Eckstein Ankara'da ilk Türk Pediatri Kongresi'ni düzenledi ve sadece pediatri üzerine yazılmış ilk iki ders kitabını yayımladı. Bu kitaplar *Türkiye'de Nüfus Siyaseti* ile *Normal Türk Meme Çocukları* adlarını taşır. (Res. 58.)

Değinildiği gibi, Dr. Eckstein *noma*'nın tedavisine bilimsellik getirmesiyle tanınır. Bu, bağışıklık sistemi bozulmuş ve kötü beslenmiş çocuklarda görülen ağız mukozasının (Lyme hastalığına neden olan etkenle bağlantılı) bir *Borrelia* hastalığıdır.[47] Dr. Eckstein sulfonamid kullanarak bir tedavi modeli oluşturmayı başardı. *Annales Pediatrici*'deki makalesi bu tedavi hakkında bilgi verir. *Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Dergisi*'nde 1947'de yayımlanan bir makalesi, aşağıdaki gözlemlerini içerir. 1936 ve 1945 yılları arasında 373 vaka görülmüştü. Tüm vilayetlerde, özellikle Doğu Anadolu'da ve köylüler arasında gözlenmişti. Hastalık, sıklıkla, cinsiyet farkı gözetmeksizin ve mevsimsel eğilimler göstererek dört yaş altı çocuklarda görülmüştü. Türkiye'de bir çocuk hastalığı olarak Noma'nın kökü kazınmıştır.[48] Bu hastalığın tedavisi temizlik, gıda ve antibiyotiktir. Cüzzamın kökünün kazınmasına benzer bir şekilde, Noma'nın tedavisi ve önlenmesi de, okuma-yazma bilmeyen yoksul halka bir mucize gibi görünmüş olmalıydı.

Albert Eckstein'ın diğer ana araştırma başlığı da sıtma idi. 14-17 Temmuz 1947'de New York'ta toplanan Beşinci Uluslararası Pediatri Konferansı'nda "çocuklarda sıtma" üzerine bir tebliğ sunma daveti aldı, fakat katılamadı. Ancak, çocuklarda sıtmayla ilgili tebliğini yazmasıyla sonuçlanan bu birikiminin[49] Türkiye'de bu hastalığın önlenmesi ve tedavisi üzerinde büyük etkisi oldu.

Dr. Ecsktein aynı zamanda önleyici hekimliğin ateşli bir savunucusuydu. Ankara'daki Tıp Fakültesi elbette bu geleneği takip etti. Talep üzerine meme emen bebekler hakkındaki gözlemleri,[50] günümüzde biberondan çok anne sütünü tavsiye eden modern pediatrik uygulamalarla aynı çizgidedir.[51]

Dr. Eckstein Ankara'da bir çocuk hastanesi kurmayı düşlüyordu. 50 yatağı ortopedik vakalar, 50'si tüberküloz ve geri kalanı da diğer hastalıklar için ayrılmış, 300 yataklı bir hastane planlıyordu. O dönemde Ankara nüfusunun sadece 120 bin olması ilginçtir. Bu

proje ilkin II. Dünya Savaşı yüzünden ertelendi. Savaştan sonra, hastane için 1948 hükümet bütçesinden iki milyon Türk liralık bir meblağ ayrıldı. Gelgelelim, bu projenin iptal edilmesi Ecktein'ın Türkiye'den ayrılma kararı almasına yol açtı. Kasım 1948'de Ankara Tıp Fakültesi dekanına yazılmış uzun bir mektupta, bu projeye ayrılmış bütçenin reddedilmesinden duyduğu hayal kırıklığını ifade eder. Ekim 1935'te Sağlık Bakanlığı'na sunduğu ilk raporuna gönderme yapar. Mektup, Türkiye'ye geldiği ilk günden bu yana on üç yıllık çalışma boyunca böyle bir hastanenin kurulması için yürüttüğü kampanya ve bu amaçla yaptığı pek çok öneri ve girişimlerin ayrıntılı bir kaydıdır. Sonunda Eckstein dekana "pediatri uygulamalarının sonucu olarak görülen ihtiyaçlara ve modern hijyenik standartlara uygun bir üniversite pediatri kliniğinin kurulması için gereken kaynak ve araçları bulması" için adeta yalvarır.

23 Eylül 1949 tarihli bir mektupta, Ord. Prof. Dr. Albert Ecktein şunları yazmıştı:[52]

> "Tıp Fakültesi Dekanlığı'na: Hamburg Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde bir pediatri profesörlüğünü kabul etme kararımı, dolayısıyla bu yıl sona erecek olan sözleşmemi uzatma imkânı bulamadığımı üzüntüyle bildiririm. Ülkenizden ayrılmamdan önce, Ankara Üniversitesi'ndeki talebi karşılamak üzere bir pediatri kliniğine olan büyük ihtiyaca ilişkin inancımı ve beklentilerimi bir kez daha yinelemekten kendimi alamayacağım. Hamburg'a gittiğim zaman bile, sayısız raporlarla duyulan ihtiyacı vurguladığım böyle bir pediatri kliniğinin kurulma haberini almak beni çok mutlu edecektir. Bugüne dek büyük yardım ve destek gördüğüm Ankara Üniversitesi'ne teşekkürlerimi sunarken, bu kuruma gelecekte başarı dilemeyi de görev biliyorum."

Buna uygun şekilde, Türkiye'den ayrılmadan önce, Profesör Eckstein, İstanbul Teknik Üniversitesi'nde mimar Ali Kızıltan'ın doçentlik tezinin jürisine katıldı. Tezin konusu bir çocuk hastanesi projesiydi. Programı, Eckstein'ın 1930'da basılan makalesinde betimlediğiyle aynıydı.[53]

Buna karşılık olarak, *Ali Kızıltan* da mimarlık tezinin girişinde şunu yazar:

> Projenin hazırlanması aşamasında, bütün çerçeve içinde farklı unsurlar ve bölümlerin kendilerine özgü özelliklerinin yanı sıra, hastanenin yapısı ve örgütlenmesi Prof. Dr. Eckstein ile tartışılarak nihai versiyonda mutabakata varılmıştır.[54]

Eckstein'ın ayrılışından sonra, asistanlarından ikisi, onun Ankara'da bir çocuk hastanesi hayalini gerçeğe dönüştürdü. Tıp Fakültesi'nde yerini alan *Dr. Bahtiyar Demirağ* 1953'te 150 yataklı bir hastanenin temelini attı. Bunu, 1950'lerin sonunda *Hacettepe Çocuk Hastanesi*'nde 300 yataklık bir hastaneyle *Dr. İhsan Doğramacı* izledi. Bu iki seçkin pediatrın kimden ilham aldığı çok açıktır.

22 Aralık 1949'da, Ecktein öğrenci derneğinden bir mektup aldı:

> Saygıdeğer Ord. Prof. Dr. Eckstein, Tıp Talebe Cemiyeti seçkin şahsınızın biz tıp öğrencilerine yönelik özverili çabalarınız ve örnek sevginize karşı sonsuz minnetini ifade etmek ister. Bu nedenle, Cemiyet siz sevgili hocamızın ismini, 22 Aralık 1949 Perşembe günü Onur Listesi'nde İkinci Onursal Üyesi olarak kaydetmeye oy birliğiyle karar vermiştir. Cemiyet, sonsuz saygılarını sunarken, size iyi yolculuklar ve bundan sonraki çalışmalarınızda başarılar dilemeyi de görev biliyor.
>
> Hayri Kalabalık
> Ankara Üniversitesi
> Tıp Fakültesi Talebe Cemiyeti Başkanı
> (Akar 2003).

Albert Eckstein'ın Almanya'daki Son Günleri

Tekrar Almanya'ya dönen Eckstein'ın profesörlüğü 21 Mart 1948'de Hamburg Hansestadt (Eyalet) Senatosu'nda onaylandı. Aynı yıl 22 Haziran'da, Freiburg Üniversitesi'nde eski profesörünün anısına düzenlenen 10. Ludwig Aschoff Konferansı'nda "Çocuklarda Sıtma" tebliğini sunmaya davet edildi. Tebliğine şu sözlerle başladı:

> Huzurunuzda, üzüntü ve şükranla, bilim dünyasının emsalsiz bir patoloğu ve aynı zamanda, büyük bir insan olan Ludwig Aschoff'u anma görevinin, benim için büyük bir onur olduğunu düşünüyorum. Geçmişte olan her şeye

karşın, onu anmaya adanan bugün, anayurdu dışında sorumlu mevkilerde bulunan nadir Almanlardan biri olarak bana tevcih edilmiş olan, onun ahlaki mirası, yaşamı ve eseri hakkında konuşma onurunu gittikçe artan bir karşılıklı anlayışın bir işareti olarak da görüyorum. Bu karşılıklı anlayışta, geçmişin ve bugünün korkunç yoksulluğunun sona ereceği ve kopan bağların ve yıkılmış dostluk köprülerinin bir samimi bağlılıkla bir kez daha kurulacağı umudunu da görüyoruz.[55]

Ve yaşam devam ediyor.[56] (Res. 59.) Burada sözü Erna Eckstein alıyor:

Almanya'dan ayrılmak zorunda kaldığımızda Türkiye'den daha iyi bir ülkeyi seçemezdik. Daha ilk günden itibaren dostluk ve yardımseverlikle karşılandık. Tüm o farklı vilayetlere yaptığımız yolculuklardan sonra, Eckstein ismi her yerde tanındı, zira çoğu köylere ve kasabalara daha önce hiç doktor gitmemişti.

Türkiye'den ayrılırken bir gümrük memuru rica ettiğim zaman, Gümrük Müdürü pazar günü şahsen geleceğini söyledi. Bana sordu: "Yanınıza ne almak istiyorsunuz?" Ben Albert'a verilmiş gümüşleri (hediyeleri) düşünüyordum, ama o kesinlikle bunlarla ilgilenmedi ve şöyle söyledi: "Yoksul bir ülkeye gidiyorsunuz. Kaç kilo pirinç, şeker, kuru üzüm, çay ve kahve götürmek istersiniz?" Ve kahvenin çıkarılmasının yasak olduğunu söylediğimde, şu yanıtı aldım: "Bu ülkede bir Eckstein'a ne yasaklanabilirmiş, söyler misiniz?"

Schummi[57] Ankaralı çocukları tedavi ettiğinden, dostluğumuz inanılmaz derecede ilerlemişti. Nereye gitsek, Schummi'nin elini öpmeye gelen çocuklar oluyordu. Ankara'dan ayrıldığımız gün, bebekleriyle ve çocuklarıyla yüzlerce Ankaralı bizi uğurlamaya istasyona geldi. Daha sonra gazetelerde o güne kadar Ankara'da yaşanmış en büyük uğurlama töreni olduğu yazılmış. Tren görevlileri hediye edilen çiçekleri ve şekerlemeleri yan kompartımana taşıdılar. Bu çiçekleri İstanbul'daki Alman Hastanesi'ne, şekerlerin çoğunu da Kosswigler'e verdik.[58] (Res. 60.)

Prof. *Dr. Karl Hellman*, 8 Eylül 1892'de Bavyera eyaletinin Würzburg kentinde doğdu ve 1959'da öldü. Türkiye'den Filistin'e giden sağlık mensuplarından oluşan küçük grup içindeydi. Kızlarından ikisi, Erica ve Miriam onunla birlikte Filistin'e gitti; üçüncüsü, yani Fran-

ces de (Franciska) Chicago Üniversitesi'nde saygın bir konuma ulaşan arkeolog, filolog ve tarihçi Hans Güterbock'la evlendi. Abitur sınavını 1911'de Würzburg'da veren Hellman, 1920'de biten tıp tahsili de dahil olmak üzere yüksek öğreniminin büyük bölümünü doğup büyüdüğü kentte tamamladı. 1912 ve 1919 arasında, Alman ordusunda hizmet verdi. 1924'ten 1928'e kadar, Dr. Hellman Westphalia'nın *Münster* Üniversitesi'nde kulak uzmanı olarak çalıştı. 1928'de kliniğin başhekimi oldu. 1930'dan 1935'e kadar, Kulak Burun Boğaz (KBB) Kliniği'nde başhekim ve profesör olarak yine Würzburg Üniversitesi'ne dönmüştü. 1935'te işten çıkarılan Profesör Hellman, özgeçmişini ve yayınlarının listesini *Würzburg*'dan İstanbul Üniversitesi rektörüne gönderdi. 1936'da beraberinde karısı ve üç kızıyla birlikte, Şark Ekspresi'yle İstanbul'a geldi. Hellman, İstanbul Üniversitesi KBB Klinik Şefi olarak bir başka Alman Profesör Ruttin'in yerini aldı. Ruttin kliniğin modernleştirilmesi için istediği desteği alamadığından Türkiye'den ayrılarak Avusturya'ya gitmişti. Hellman kliniği çok daha iyi koşullardaki başka bir binaya naklettirmeyi, muayene edilen hasta sayısını artırmayı ve larenjektomilerin çok daha kısa sürede yapılabilmesini sağlayan bir teknik icat etmeyi başardı. *Buchenwald*[59] toplama kampına atılmış Bruno adlı kardeşi de dahil olmak üzere, 1939'da akrabalarını Avrupa'dan Türkiye'ye getirtmeyi de başardı. Sözleşmesi yenilenmediği için, Hellman 1943 yazı sonunda Filistin'e gitmek üzere Türkiye'den ayrıldı. (Res. 61 ve 62.)[60]

Oftalmoloji (Res. 63)[61]

"2000'i aşkın Amerikan oftalmologu onun derslerini dinlemişti."[62] Ve Joseph Igersheimer Amerikalı doktorlara ders vermeye altmışıncı doğum gününden sonra başlamıştı. Igersheimer Yahudi asıllı bir Alman oftalmologdu. Oftalmoloji ihtisas dalını seçmişti, zira 1900'lerin başında bir yeniyetmeyken, tüberküloza yakalanmıştı. Bir İsviçre hastanesinde tedavi görürken, verem hastalarının çoğunun alışılmadık bir işaret, gözlerinde beyaz bir alan taşıdığını fark etmişti. Onların gözlerini muayene etmeye başladı ve bu da onda diğer

hastalıkların gözleri nasıl etkilediğine ilişkin ömrünü verdiği bir meraka yol açmıştı.[63]

Igersheimer tıp eğitimini Heidelberg, Berlin, Strasbourg ve Tübingen'de tamamlayarak, diplomasını 1904'te aldı. 1905-1909 yılları arasında, Heidelberg'de asistanlıktan doçentliğe yükseldi. Igersheimer 1914'te profesör ve 1920'de "ordinaryüs profesör" oldu. Frankfurt Üniversitesi'ne geçmeden önce, 1915 ve 1925 yılları arasında Göttingen'de "başhekim" idi.

1915'ten itibaren Igersheimer, dünyada göz frengisinin tedavisinde arsfenamin kullanan ilk hekimdi; ayrıca frenginin görme üzerindeki etkilerini ele alan makale ve kitaplar yazan ilk hekimler arasında yer aldı. 1919'da, Berlin'deki Springer Verlag onun çığır açan kitabı *Syphilis und Auge*'yi (Frengi ve Göz) bastı. Igersheimer, delikleri tıkayarak retina yırtılmasını ameliyat eden ilk hekimdi. Bütün bunları, Frankfurt'ta profesör olduğu 1926'dan evvel yaptı. Almanya'nın son derece ilerlemiş tıbbında parlak bir geleceği var gibi görünüyordu. Derken 30 Ocak 1933 günü geldi.

Igersheimer de karısı Alice gibi Yahudiydi. Başlarına çok kötü şeyler gelebileceğini anlayan Igersheimer, daha pek çokları gibi çok sevdiği *heimat*'ından ayrılmanın yollarını aramaya başladı. Bir sığınak olmanın yanı sıra, oftalmoloji sevdasını hayata geçirme fırsatı bulabileceği bir yer aramaya koyuldu. Batı'da kendisini bekleyen bir işin olduğu bir ülkeye gitme fırsatı yoktu. Diğer yurttaşları gibi, yaygın ayrımcılığın yanı sıra dünya çapındaki Büyük Bunalım nedeniyle üniversitelerde iş olanaklarının bulunmadığını çok iyi biliyordu. Igersheimer'in şansı, Schwarz'ın *Notgemeinschaft*'ı oldu.

Igersheimer Türkiye'ye gelen ilk parti bilim insanları arasındaydı. 15 Ekim 1933'te, İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'ne bağlı Oftalmoloji Enstitüsü'nün başına geçti. Igersheimer'in Türk hükümetiyle ilk sözleşmesi 15 Kasım 1933'ten 15 Kasım 1938'e kadarlık bir dönemi kapsıyordu. Görevindeki ikinci haftasında, Igersheimer, "Körlük ve Nedenleri" konulu ilk dersini Almanca verdi.

Geçmiş bir başlangıçtır. Bu yeni ve son derece yabancı ortamında, sıfırdan başlayarak mesleğini icra eden, modern bir göz kliniği oluşturan, dil engeline karşın tıp öğrencilerini eğiten, Almanca tebliğ ve kitaplar yazan, diş hekimliği talebelerine ve hocalarına diş ve

göz hastalıkları arasındaki ilişkiye dair seminerler veren, Türk Tıp ve Türk Oftalmoloji Dernekleri'nin toplantılarında ilginç bulduğu vakaları aktaran Igersheimer'den, üç yıl içinde, 1936'ya dek Türkçe öğrenmesi bekleniyordu.

Türkiye'nin Eğitsel Statüsü, Reform İhtiyacı ve Igersheimer

İstanbul Üniversitesi kütüphanesinin modern oftalmoloji üzerine iyi bir kitap koleksiyonu olmadığı gibi, klinikte de işini uygun biçimde sürdürmesi için gereken gereçler bulunmuyordu. Bu yüzden ve kişisel (mali) nedenler yüzünden, Igersheimer kendi kitaplarını ve çeşitli klinik gereçlerini Türkiye'ye getirmek istedi. En başta bunları arkasında bırakmasının nedeni, o dönemde Türk gümrüğünde bunlar için gereken 7000 *Reich Mark*'ın kendisine çok yüksek gelmesiydi. Türkler, gelişinden itibaren üç ay içinde tıbbi malzemeleri getirtirse gümrük vergisi alınmayacağına söz vermişlerdi. Gelgelelim, teslimattaki gecikme yüzünden, Igersheimer gümrük vergisini ödemek zorunda kalarak, "öğrenciler tarafından kullanılması" şartıyla kitap ve gereçlerini üniversiteye bağışladı.

3 Mart 1934'te Igersheimer Tıp Fakültesi dekanına şunları yazdı: "...Öğrencilerimizin üniversite öncesi eğitimleri hakkında pek bir bilgim yok. Bildiğim kadarıyla benim öğrencilerimin yüzde 40-50'si Fransızca'yı anlıyor ve biraz konuşabiliyor. 60 öğrenciden sadece 3'ü biraz Almanca biliyor. Öte yandan, Latince Türk öğrencilerin hiç bilmedikleri bir dil, dolayısıyla bu durum, onların tıbbi terimleri anlamasını çok zorlaştırıyor."[64]

Dekanlığa gönderdiği bir başka mektupta, konumunu açıkça ifade ediyor: "İstanbul Üniversitesi Göz Kliniği'nin halihazırdaki donanımı yetersizdir..." (Res. 64.) Aynı mektupta, hükümetin, Frankfurt Üniversitesi'nde yanında çalışmış ve onunla çalışmak için Türkiye'ye gelmiş olan asistanı *Susanne Hofmann*'ın sözleşmesini uzatmasını rica ediyordu.[65]

1934 civarında ayda bir çıkan tıp dergisindeki haber şöyledir: "Oftalmoloji Profesörü Igersheimer'in Sabık Maliye Vekili *Abdülhalik*

Bey'e yaptığı göz ameliyatı, Viyana'da diğer gözüne yapılan ameliyata benzer, hatta daha çetin bir ameliyattı. Bu ameliyat çok başarılı oldu."[66] 10 Aralık 1935'te Igersheimer'den Ankara'ya gelmesi istendi. Bu yolculuğun amacı Hariciye Vekili *Tevfik Rüşdü Aras*'ın muayene ve tedavisiydi.

Bir başka sürgün olan Prof. Dr. *Rudolf Nissen*, Türkiye'deki yıllarını anlatırken kitabı *Erinnerungen eines Chirurgen*'de Igersheimer'den de söz eder. "Bu saygın, zeki, etkileyici insanı çalışırken seyretmek her zaman büyük bir zevkti. Meclis başkanını ameliyat etmek yoluyla, hükümetle kişisel ilişki kuran ilk sürgündü."[67]

Diğer bir sürgün, iktisat profesörü *Fritz Neumark*, anılarında Igersheimer'in sağladığı gelişmelerden kendisinin de nasıl yararlandığını anlatır: "Igersheimer'e çok şey borçluyum. İkinci Dünya Savaşı henüz başlamışken ve Igersheimer artık Boston'a gitmişken oğlumda aniden bir kornea sıkıntısı çıktı. Igersheimer'in yerini alan genç Türk meslektaşı Prof. Dr. Naci Bengisu oğlumu muayene etti ve derhal ameliyat edilmesi gerektiğini söyleyerek, tam zamanında bu ameliyatı yaptı. Bu ameliyatın öncülüğünü 1930'ların başında bir Hollandalı doktor yapmıştı ve en iyi koşullarda bile son derece zorlu bir ameliyattı. Bu yöntemi Türk meslektaşlarına Igersheimer öğretmişti. Böylelikle, dolaylı olarak benim oğlumu da kör olmaktan kurtarmış oldu."[68]

Neumark'a göre,[69] Türkiye'ye yaptığı bir ziyarette İran Şahı *Pehlevi*'nin Atatürk'e bir göz sorununun yakınması üzerine, Atatürk "kendi" Alman uzmanlarından birini tavsiye etmiş. Adamakıllı bir muayenenin ardından, Igersheimer Şah'ın yapması gereken tek şeyin, gözlük camlarını değiştirmek olduğunu söyleyerek reçetesini yazmış. Igersheimer muayenenin ardından ön tarafa geçtiği zaman karşısında, kendisinden çerçeveyi seçmesini isteyen Şah'ın yaverini bulmuş. Igersheimer, Şah'ın bunu herhangi bir gözlükçüyle yapabileceği yanıtı vermiş. Yaver dizleri üzerine çökerek, muayenenin en başında bunun majestelerinin isteği olduğunu söylemeyi unuttuğu için kendisini bağışlaması dileğiyle birlikte bu seçimi Igersheimer'in yapması için yalvarmış. Igersheimer bu emre uymayacak olursa, yaveri derhal konumunu kaybedecekmiş. Neumark, bu noktada bir açık-

lama yapar: "Şah oldukça mütevazı bir çevreden geliyordu. Siyasal açıkgözlülükle, İran ordusunda çavuş rütbesinden devletin başına geçmişti. Tahmin edilebileceği gibi, Şah hâlâ kadim Şark geleneklerini tercih ediyordu. Igersheimer çerçeveyi seçti."

Igersheimer'in öğrencileri onun şöhretini çok iyi biliyorlardı. 1935 yıllıklarına onun karikatürünü sevgi dolu yorumlarla birlikte koymuşlardı.[70] (Res. 65.)

Igersheimer Türkiye'de İlk Keratoplastiyi Yapan Oftalmologdu

Yetersiz klinik koşullara karşın, Igersheimer Türkiye'deki ilk "keratoplasti" ameliyatını icra etti. Prof. *Dr. Naci Bengisu* bu olaydan şöyle bahseder: "Keratoplasti ilk kez olarak 1935 yılının son aylarında Üniversite Göz Kliniği'nde v.Hippel[71] trepanı aracılığıyla otokeraplasti biçiminde Igersheimer tarafından uygulandı."[72] Korneanın saydamlığının kaybına bağlı körlük olayına[73] Türkiye'de sık rastlandığı için, keratoplasti ülkede sıklıkla istenen bir ameliyattı. Bununla birlikte, 1935 ile 1939 yılları arasında ancak otuz dört tane keratoplasti yapılabildi. Bengisu, birçok keratoplastinin yapılamamasının nedenlerini şöyle açıklıyordu:

> Ameliyat sayısının az oluşunun birçok nedeni vardı... Kliniğe kabul edilen hastalar, cesetten alınan bir parçanın gözlerine takılacağını öğrendiğinde ameliyattan cayıyor ve hastaneden ayrılıyorlardı. Bir süre hastanemizin ölü yıkayıcısıyla mücadele ettik. Bize taze kadavraların nerede olduğunu bildirmiyordu. Bir başka engel de, kadavraların tazeliğiydi. Genellikle, henüz ölmüş hastalardan çıkaramıyorduk. Bunları beş-altı saat önce ölmüş kadavralardan çıkarmak zorunda kalıyorduk.[74]

Igersheimer'in Türkiye'deki İlk Oftalmoloji Ders Kitabı

Sözleşmesi gereği, Igersheimer gelişinden itibaren üç yıl içinde kendi alanında Türkçe bir ders kitabı yazmakla yükümlüydü. Zaman

kaybetmeden, Mart 1936'da, *Dr. Murad Rami Aydın*'ın Türkçeye çevirdiği 228 sayfalık ders kitabı *Göz Hastalıkları*'nı yazdı. Kitabın önsözünde, Igersheimer, ders kitabının öğrenciler ve pratisyen hekimler için bir teşhis ve tedavi kılavuzu olarak tasarlanmış olduğuna değiniyordu. Ne var ki, böyle bir ders kitabının öğretimin ve klinik hasta muayenelerinin yerini asla tutamayacağını da vurguluyordu. Kitap, "trahom" gibi Türkiye'de mevcut göz hastalıklarının çoğunu ele alıyordu. Kitabın resimlerinin önemli bir bölümü Yahudi göçmenlerden, fakültenin illüstratörü *Kläre Krause* tarafından çizilmişti. Kitabın ikinci baskısı, Igersheimer'in ABD'ye gitmesinden epey sonra, 1942'de yapıldı. (Res. 66.)

Ricalarına Kulak Veriliyordu – Çoğu Yerine Getirilmedi

Türkiye'nin şaşmaz nezaket kültüründe, apaçık bir "hayır" seyrek söylenir; bunun yerine genel eğilim, geciktirmek ve geçiştirmektir.[75] Bu 1930'larda da böyleydi; şimdi de öyledir. Batılıların bunu çözmesi zaman alır. Bazıları hiç de anlayamaz. Birçokları için büyük bir sıkıntı kaynağıdır. 14 Nisan 1935'te, maarif vekili İstanbul Üniversitesi rektörüne, "Prof. Igersheimer, *Gureba* Hastanesi'nin boş odalarının kendi servisine tahsisiyle, üç odaya dağıtılmış yatak sayısının 24'den 50'ye çıkarılmasını istiyor. Dahası, bir ameliyathanenin, gereçlerini koyabileceği bir odanın bulunmamasından ve daha önce vaat edildiği gibi dört değil, sadece iki asistanlı en küçük polikliniğin kendisine verilmesinden yakınıyor. Sizden ricam, profesörün dilediği gibi yatak sayısının artırılması için harekete geçmenizdir."[76] İsteğini, üniversite yönetimi yerine Maarif Vekâleti'ne göndermesi, Igersheimer'in mevzuata tam uyulduğunda karşılaştığı tepkisizlik ya da atalet veya her ikisi karşısında duyduğu anlaşılır sıkıntı yüzünden son çare olarak başvurduğu bir yöntem olmalıydı. Söylemeye bile gerek yok ki, sıkıntılarıyla başa çıkma yöntemleri, Igersheimer'i üstlerinin gözünde sevilir biri haline getirmedi.

Tüm bürokrasilerde olduğu gibi, üniversite rektöründen gelen bir emir, sorunun dekan tarafından gereğince inceleneceğini bildiriyor-

du. Üç hafta bile geçmeden, 2 Mayıs 1935 tarihli raporunda dekan, "Göz Kliniği'nin durumunun zor" olduğu gerçeğini kabul edecekti. "Göz Kliniği'nin aslında bağımsız bir ameliyathanesi yoktur. Ameliyatlar ancak 1. Cerrahi Kliniği'nin küçük ameliyathanesinde ve ancak dolu değilse, yapılabilmektedir. Yatak sayısının düşüklüğü, polikliniğe ayrılan yerin darlığı, eğitim ve hizmeti gerçekten güçleştirmektedir." Bununla birlikte, raporun herhangi bir etkisi olmadı. Kaderi, birilerinin rafında tozlanmak oldu. İstanbul Üniversitesi yönetiminin bu konuda kendi bulguları konusunda harekete geçtiğine dair hiçbir belge yoktur. 30 Mart 1938 gibi geç bir tarihte, bir başka sürgün, seçkin bir cerrah ve üniversitenin cerrahi klinik şefi olan *Prof. Dr. Rudolf Nissen*, üniversite rektörüne, "fakültenin en kötü donanımlı klinikleri, benim kliniğimle Göz Kliniği'dir" diye yazacaktı.[77]

28 Ocak 1934'ten 15 Şubat 1934'e kadar süren ilk yıllık izninde, Igersheimer ailevi bir hastalık nedeniyle Almanya'ya gitti. Aynı zamanda, Viyana'daki Oftalmoloji Derneği'nin daveti üzerine, 15 Ocak 1937 ve 3 Şubat 1937 arasında Viyana'daki bir konferansa da katıldı. Ve o dönemin bir Türk tıp dergisi,[78] "Asistanı olan Dr. *Naci Bengisu* ile birlikte Aralık 1937'de Kahire'de toplanan Göz Hastalıkları Kongresi'ne" gittiğini gösterir. En azından bir süre, üniversite Igersheimer'in kişisel ve mesleki amaçlarından bazılarını kolaylaştırmıştı.

Igersheimer'in Türk meslektaşlarına göre, eşsiz araştırmaları ve öğretici makaleleri, ülkenin önemli tıp dergilerinde yer aldı. Frengi araştırmaları, frenginin uveal yangıyla bağlantısını ortaya çıkardı ve Türkiye'deyken frenginin ikincil yan etkileriyle ilgili çalışmaları, Igersheimer'in ismini dünya tıp literatürüne kazıdı. Öte yandan, İstanbul Üniversitesi Personel Müdürlüğü Aşivlerindeki belgeler, Mayıs 1939'da, Igersheimer'ın trahom vakalarının sık görüldüğü güneydoğuya (Filistin'e yakın) gitmek istediğini, fakat izin isteğinin, açıklanmayan nedenlerle, düpedüz geri çevrildiğini gösteriyor.[79] Bu, Türkiye'nin "şaşmaz nezaket kültürü" kurallarından şaşırtıcı bir sapma olmalıydı.

Yine 1939 baharında, Igersheimer üniversite yönetiminden, asistanı Dr. Naci Bengisu'yla birlikte yazdığı retina sirkülasyonu üzeri-

ne ikinci bir kitabın basımı için bir bütçe istedi. Güz sonlarına gelindiğinde, hâlâ bir yanıt alamamıştı ve bu bile başlı başına bir mesajdı. Igesheimer bir kez daha, ama bu kez ABD'ye göç etmek üzere ciddi hazırlıklara girişti.[80]

Türkiye'de geçirdikleri tüm zaman boyunca, göçmenler bir sürü gerilime tahammül ettiler. Arkalarında bıraktıkları sevdikleri ve meslektaşlarına ilişkin kaygılar, dağılmış aileler, yeni bir topluma uyum sağlama ve çok daha önemlisi, yerlilerin, ister gerçek ister hayali nedenlerle, zaman zaman onların işlerini sabote etmeye yönelik sürekli çabaları vardı. Göçmenlerden biri olan Arthur von Hippel şu olayı aktarır: "Oftalmoloji profesörü Igersheimer bekleme odasının hep boş olduğunu görüyordu. Sonunda, halefinin bir dilenci tutup, muayenehanesinin kapısına yaklaşan hastalara kör olacaklarını söylettiğini keşfetti. Bu engelin (dilenci) ortadan kaldırılmasından sonra, hastane gelişmiş ve birkaç ay sonra, Igersheimer'den bir bakana katarakt ameliyatı yapması istenmiş."[81]

Bu kültürler arası istisnai trajikomedi yine de sürdü. Başkahramanı ve "körleşme" iddiası bu kez basında ve bir bakanlık soruşturmasında yeniden yüzeye çıktı. Bu iddialarının işe yaramadığını anlayan Türk doktor zehire başvurdu, ama onu şaşırtacak şekilde, Igersheimer bu girişimi de savuşturmayı başardı.[82]

Philipp Schwartz anılarında, göçmenlerin karşılaştığı pasif direnişin bir kısmının nasıl üstesinden geldiğini anlatmıştı. Igersheimer, zehirleme girişiminden kurtulmakla kalmayıp, bu konuda da özel bir rol oynamıştı. "Hastaneler Sağlık Bakanlığı'na bağlıydı. Eğitim Bakanlığı'nca buralara atanan yabancı profesörler 'davetsiz misafirler' olarak görülüyordu. Gelgelelim, cerrahlarımız *Nissen, Liepmann* ve *Igersheimer*'ın mucizeler yarattığı söylentisinin ülkede yayılması çok sürmedi. Kısa süre sonra, ağır hasta kadınlar, erkekler ve çocuklar hastane bahçesinde, merdivenlerde ve koridorlarda, deyim yerindeyse, kamp kurmaya başladılar."[83] Ne var ki, potansiyel hasta nüfus arasında ne kadar başarılı, ne kadar üretken olsalar da, hem öğrencileri hem de Ankara'daki üst düzey siyasetçilerin ne kadar hayranlığını toplasalar da, yerli tıp lobisi görünüşe göre üniversite rektörünü yanına almıştı. Rektörün tek yapması gereken şey, Tıp Fa-

kültesi dekanına konumunu hatırlatmaktan ibaretti. Igersheimer bu siyasette kaybeden oldu. 1950'lerde Chicago Üniversitesi Rektörü Robert Maynard Hutchins, akademik yönetim konumlarında olması gereken kişilerin bunu istemedikleri, bu mevkilerin özlemini çekenlerinse asla akla bile getirilmemesi gerektiği yolunda bir şeyler söylemişti. Ve görüleceği gibi işler her zaman aynıydı ve bu uygulamalar ilk defa Türkiye'de icat edilmemişti.

Igersheimer'in Misyonu Büyük Ölçüde Gerçekleşti

Bir başka göçmen, hukuk profesörü *Dr. Ernst Hirsch* yayımladığı anılarında, Türklerin bazı Alman tıp profesörlerini "hakiki sihirbazlar" olarak gördüğünü yazmıştı. Birçok hasta ya ikinci bir görüş almak için veya en başta bir Alman profesöre gitmek istiyordu. Milletvekilleri, bakanlar ve diğer üst düzey yetkililer, ciddi durumlarda artık Viyana, Zürih veya Münih'e gitmek zorunda olmamaktan çok memnundular.[84] Igersheimer hiç kuşkusuz bu "hakiki sihirbazlar"dan biriydi.[85] Şöhreti Türk popüler kültürünün esaslı bir parçası olup çıkmıştı. Bu pek çok şekilde kendini gösteriyordu. Bunlardan biri, Türkçedeki "gözde profesör"le ilgili bir söz oyunuydu. "Göz"le ilgili olan bu deyim doğrudan doğruya Igersheimer'i anlatmakta kullanılıyordu.

"Dekolman" başlıklı bir makalede, çok ünlü bir Türk yazar ve gerçekçi/sosyalist edebiyatçılardan biri olan *Sabahattin Ali* şunları yazmıştı:[86]

> Öykünün kahramanı Ankara'da doktorluk yapan bir amcasının yanında kalan bir delikanlıydı. Para kazanmak için hekimlere çeviriler yapıyordu. Bu işbirliği nedeniyle, havadaki panik havasından haberdar olmuştu. Olay, önemli bir şahsiyete, Millet Meclisi Başkanı'na yapılacak bir göz ameliyatıydı. Birkaç ünlü göz hekimi İstanbul'dan gelip "Şef"i muayene ettiler. Gel gör ki, hiçbiri sözü edilen ameliyatı yapmaya cesaret edemedi. Bu yüzden, ünlü "Alman" oftalmoloji profesörünün çağrılmasına karar verildi. Bu noktada, genç adam Şef'e yapılması gereken retina ayrılması ameliyatı hakkında bir makaleyi fark etti. Doktor amcasına bu makaleyi çevirebileceğini söyledi. Ne var ki, daha önceki emeklerinin hep sömürülmesinin intikamını almak

üzere bu iş için çok yüksek bir ücret istedi. Öyle olsun diyen amca ve arkadaşları bu öneriyi kabul ettiler. Ardından, Alman oftalmoloji profesörüne makaleden henüz öğrendikleri bilgileri sormayı planladılar. Övünerek bilgilerini göstermek için yapacaklardı bunu. Ameliyat günü belirlendiği ve bu görev Yahudi-Alman profesöre verildiği için, kaybedecekleri hiçbir şey yoktu. Bunun rahatlığı içinde, profesörü köşeye sıkıştırmaya niyetliydiler. Igersheimer onların sorularını ve bilgece yorumlarını, dudaklarında bir tebessümle dinledi. Sorularını tamamladıkları zaman, onların sözünü ettikleri ameliyatı yapacağını söyledi. Yanıtına şu sözlerle son verdi: "Aslına bakılırsa, sizin sözünü ettiğiniz her şeyi haftalık tıp dergisinin son nüshasında yazmıştım. Mamafih, bildiğiniz gibi biz Yahudi olduğumuz için yayınlanmıza kendi imzamızı koyamıyoruz."

Komplocular grubu, Igersheimer'e hava atmaya çalışırken, kendilerini gülünç duruma düşürmüşlerdi.[87]

5 Ocak 1939'da Türkiye göçmen topluluğu için her türlü aile birleşmesi olanaklarına son verdi.[88] Yabancıların oturma iznini kısaltan ve devletsiz kişilere giriş izni vermeye artık son veren bir yasa çıkardı. Joseph Igershmeier, İstanbul Üniversitesi rektörüne yazdığı 18 Eylül 1940 tarihli mektubunda, konferans vermeye gittiği ABD'den Türkiye'ye bir daha dönmeyecek oluşunun nedenini, bu yasanın ailesiyle Türkiye'de bir araya gelmesini sonsuza dek engellediği gerekçesiyle açıkladı. O dönemde Igersheimer'in kızı İngiltere'de ikamet ediyordu; oğlu Walter da, Kanada'da İngilizler tarafından düşman bir yabancı olarak hapsedilmiş durumdaydı. (Res. 67.)[89]

Igersheimer ABD'de

O dönemde Birleşik Krallık'ta öğrenim görmekte olan oğlu Walter Igersheimer'e göre, annesi, kocasından habersiz kota sistemi uyarınca ABD vizesine başvurmuştu. Başvurusu olumlu sonuçlandı. 1939'da Igersheimerler bir konferans turu için ABD'ye gittiler. Onlar Amerika'dayken, Avrupa'da savaş patlak verdi. Igersheimer ve karısının ülkeden ayrılması kolay değildi. Boston'daki dostları, Igersheimer'i orada kalarak bir muayenehane açmaya teşvik ettiler. Jo-

seph Igersheimer tüm gerekli sınavlara girip her birini ilk seferinde geçti. Mesleğini yapma ruhsatını alınca, bir muayenehane açtı.[90]

Igersheimer, Resim 68'de görüldüğü gibi, daha 1919'da kitap yayımlamaya başlamıştı. Boston'daki Tufts College'a gittiği döneme gelindiğinde, basılmış en az on kitabı vardı. Öte yandan, Resim 69, 1904'te makalelerini yayımlamaya başladığını gösteriyor. Bu belge sayfasını, Tufts başvurusunda yer alan, tümü de yayımlanan makalelerinin referanslarıyla dolu beş diğer sayfa izler. Anlaşılır nedenlerle, aynı hızda olmasa da, sürgün yıllarında da yayınlarını sürdürmüştü. Geriye bakıldığında, belki bu kadar seçkin bir bilim insanının Tufts Tıp Fakültesi'nde asistanlık gibi düşük bir pozisyonu kabul etmeyi hazmetmesinin güç bir olay olduğu düşünülebilir, fakat bu en azından kendi alanında bir görevdi ve ABD'de olduğu için de can güvenliğini sağlayacaktı. Bir kez daha son derece başarılı oldu ve daha da yüksek mevkilere erişti. Zamanla Tufts College yaptığı "hata"yı fark etti ve Igersheimer'den, askere alınan Oftalmoloji başhekiminin yerine geçmesi istendi. O da kabul etti ve savaştan sonra da, öğretim üyesi kadrosuna geçtiği Tufts'da kaldı.[91] (Res. 68 ve 69.)

Olağanüstü bir hoca ve uygulayıcı olan, fakat büyük bir sıkıntı içinde bulunan muazzam bir akademisyen ve seçkin bir hekime asistanlık önermesinden altmış beş yıl sonra, Tufts Üniversitesi websitesinde onun hakkında şu görüşlere yer vermektedir:

> 1930'larda ve 1940'larda, Gerek Tufts gerek New England Tıp Merkezi'ndeki Tıp Fakülteleri, aralarında Siegfried Thannhauser, Gerhard Schmidt, Heinrich Brugsch, Joseph Igersheimer ve Alfred Hauptmann'ın da bulunduğu, Almanya'dan kaçan bir grup seçkin hekimin katılmasıyla genişledi. Fakülte Edwin Astwood, William Dameshek ve William Fishman gibi doktorların gelişiyle daha da güçlendi. 1948'de Dr. Samuel Proger'e profesörlük verilip New England Tıp Merkezi'nin başhekimliğine getirilmesinden sonra, Proger bir dizi seçkin akademisyeni getirerek Tufts Tıp Fakültesi'ni daha da güçlendirdi. Bu yeni grup arasında Marshall Kaplan, Jerome Kassirer, Herbert Levine, Seymour Reichlin, Robert Schwarz, William Schwarz ve Louis Weinstein gibi hekimler vardı.[92]

Igersheimer, en çok ihtiyaç duyduğu anda kendisine verdikleri nedeniyle Türkiye'ye hep minnettar kaldı. Amerika'nın oftalmoloji dünyasında iyiden iyiye sivrildikten sonra, Igersheimer Türk göz hekimliğine çeşitli yollardan katkıda bulunmayı sürdürdü. Bu yollar arasında, Türk tıp dergilerinde yer alan makaleler yayımlamak da vardı. (Res. 70.)[93]

Igersheimer'in yaşamı, Türkiye'nin uzmanlığa olan ihtiyacı sayesinde kurtuldu. Buna karşılık, o da Türkiye için çok şey yaptı. Igersheimer'in oğlu, Yale Üniversitesi'nde Klinik Psikiyatri Profesörü Walter'a göre, aile Yahudi ibadetlerini hiç yerine getirmezdi. Gelgelelim, Walter, 1917'de Joseph Igersheimer'in Almanya'nın Sağlık Bakanı'nı görmeye çağrılışının öyküsünü anlatır. Bu görüşmede, kendisine o dönemde dünyanın en tanınmış oftalmoloji araştırma merkezi olan Rostock Üniversitesi'ndeki Oftalmoloji Şefliği mevkii önerilmişti. Igersheimer bu teklifteh çok etkilenmiş ve onur duymuştu. Ne var ki, dinini değiştirmesi şartına bağlandığı için, teklifi geri çevirmişti.[93]

"Bu adam çılgınca bir tarihsel dönemin tuzağına düşmüş.bir dahi ve büyük bir hümanistti. Joseph'in en büyük sevdalarından biri öğretmekti... Tevazuu, nezaketi ve ağırbaşlı dinginliği bozulmaksızın, insanın insana insanlık dışı davranışlarıyla yıkılmaksızın ABD'ye geldi. İnsanın soyluluğunu kanıtlamaya bu kadar yeterli birileri varsa, eninde sonunda bir dünya barışının gerçekleşmesi için gerçek bir umut da var demektir."[94] Ve kendi sözleriyle:

> Bazı insanlar ne kadar canavarca davranabileceklerini kanıtlasalar bile, hayvan gibi davranmamamız gerektiğini asla unutmamalıyız.[95]

Cerrahi

Hatırlanamayacak kadar eski zamanlardan beri, savaşlar öldürmeyi ve sakat bırakmayı amaçlar ve başarır. Öldürülenler istatistiklere, en iyi ihtimalle de anılara dönüşür. Sakatlanarak canlarını kurtaranlara ise, uygar toplum iyileşme sürecinde bakımakla yükümlüdür. Türkiye'nin uzun yıllar süren savaşlarının ardından tam da bunu yapması gerekiyordu, ama bunu yapabilecek kadar çok sayıda nitelikli cerrahı yoktu. Birçok cerrahın eğitilmesi gerekiyordu.

Davet edilen cerrahi hocalarından biri, göğüs cerrahisinde ve gastroözofajeal (mide ve özofagusla ilgili) reflüsü ile hiyatal hernia tedavisinde çığır açan işler yapan *Dr. Rudolf Nissen*'di. İnsanlarda ilk başarılı pnömonektomi (akciğerin tamamının cerrahi olarak çıkarılması) ameliyatını yaptı. *Nissen-Rosetti* fundoplikasyonu (hastalıkları yaşam tarzı değişiklikleri veya ilaç tedavisiyle denetlenemeyen insanlarda kronik mide ekşimesini hafifleten işlem) Avrupa ve ABD'de standart ameliyat olarak kalmıştır.[96] Nissen bu yöntemleri henüz Almanya'dayken geliştirdi ve önce Türkiye'ye, daha sonra ABD'ye getirdi.

> İlk modern anestezi aygıtını İstanbul Tıp Fakültesi'ne Prof. Rudolf Nissen getirmişti.[97]

Nissen, Breisgau ve Freiburg üniversitelerinde gönüllü hekim ve patoloji asistanı olarak eğitim görmüştü; niyeti, babasının Neisse'deki kliniğini devralmaktı. Ancak, Eylül 1922'de Ernst Ferdinand Sauerbruch'la (1875-1951) Münih'te birlikte çalışmak üzere sürpriz bir teklif aldı. Bu, uzun yıllar süren verimli bir ortak çalışmanın başlangıcı oldu. 1926'da, doktora derecesini başarıyla aldı. Ertesi yıl, yardımcısı olarak Sauerbruch'la birlikte Berlin *Charité*'ye geçti ve 1930'da kürsü sahibi olmayan profesör oldu.

Naziler iktidara geldiğinde, Almanya'nın yaşanacak bir yer olmaktan çıktığını gördü. 29 Mayıs 1933'te Nissen *Ruth Lieselott*'la evlendi ve birlikte ABD'ye gitmek üzere Almanya'dan ayrıldılar. Gelgelelim, ABD'ye giderken uğradıkları Zürich'te, Nissen, Türk hükümetinden İstanbul Üniversitesi Cerrahi Kürsüsü'ne gelmesi ricasını bildiren bir telgraf aldı. Nissen güzergâhını değiştirdi ve Boğaz kıyısında yaşamanın tadına vardı. Bilimsel çalışmaları için Sauerbruch modeline dayanan bir klinik oluşturdu. Bundan başka, ABD ve Sovyetler Birliği'ni ziyaret ederek ve Avrupa'da mesleki toplantılara katılarak çeşitli araştırma yolculuklarına çıkma fırsatı buldu. Ne var ki, 1930'ların sonlarında Avrupa'da savaşın başlangıcından önceki yıllarda Türkiye ile Almanya arasındaki yakın dostluk ve ticari ilişkiler, göçmenlerde ve Nissen'de kaygı uyandırıyordu.

Sözleşmesi 1938'de sona erdiğinde, Nissen ailesiyle birlikte ABD'ye göç ederek, bir seyyar cerrahi merkezi açtığı New York'a yerleşti. 1939'da, I. Dünya Savaşı'nda vücudunda kalan bir merminin yol açtığı akciğer apsesinin tedavisi için ABD'ye gelmek zorunda kalmıştı. Bundan başka, Brooklyn Yahudi Hastanesi'nde önemli ameliyatlar yapma imkânı buldu ve Long Island Tıp Fakültesi'nde doçent oldu.

1948'de, Nissen Almanya'ya giderek eski dostu ve akıl hocası Sauerbruch'la görüştü. 1951'de, Basel'de profesörlük teklifini kabul etti. Açılış konuşmasında, Naziler hakkında içini dökme fırsatı buldu. 1967'ye kadar bu görevde kaldı. 1966'da Rudolf Nissen *Humboldt-Universitat zu Berlin*'den Onursal Doktora unvanı aldı. Kendisine ayrıca, 1973'te *Hacettepe Üniversitesi*'nden de onursal profesörlük unvanı verildi. Nissen, son derece dikkatli eleştirel bir klinisyen, etkili ve gözde bir hekim ve hocaydı. Türkiye'de genel göğüs cerrahisinde önde gelen isimler haline gelecek olan *Ahmed Burhaneddin Toker, Fahri Arel, Derviş Manizade* ve başka Türk meslektaşlarıyla disiplin ve işbirliği içinde çalıştı. İstanbul'daki altı yıllık ikameti ve çalışması sırasında, genel ve göğüs cerrahisi uygulamasına çok büyük katkıları oldu. Nissen önce New York'ta, sonra da, 22 Ocak 1981'deki ölümüne değin Basel'de kaldı.[98] (Res. 71 ve 72.)

"Nissen tanıştığı herkeste derin ve silinmez bir etki bırakırdı. Hem kendinden hem meslektaşlarından istisnai beklentileri olan tüm sıra dışı insanlar gibi, o da hem çok sevilen hem de korkulan bir kişilikti. Anadolu halkı tarafından ne kadar sevildiğinin bir göstergesi, onun başarıyla tedavi ettiği birçok köylü kadının çocuklarına 'Nissen' adını vermesiydi."[99]

1883'te doğan *Eduard Melchior*, 1935'te soyu yüzünden Breslau'daki hocalık görevinden ve *Wenzel-Hancke-Krankenhaus*'daki Cerrahi Bölümü başkanlığından çıkartıldı. 1954'e kadar Türkiye'de kaldı ve çalıştı. O yıllar boyunca, birkaç kuşak Türk cerrahını yetiştirdi. Çok beğenilen bir cerrah olarak, 1936'da Numune Hastanesi Cerrahi Profesörü oldu; 1946'dan 1954'e kadar Ankara'daki Tıp Fakültesi'nde çalıştı. 1954'te emekli olarak Almanya'ya döndü ve Jugenheim'a yerleşti. 1966'da İsviçre'ye taşındı. Melchior 1974'de öldü. (Res. 73 ve 74.)

Diş Hekimliği

Tıpkı oftalmolog Igersheimer gibi, *Alfred Kantorowicz* de 1934'te Türkiye'ye gelen İran Şahı'nı muayeneye çağrıldı. Şah Rıza Pehlevi, benzer yenilikleri kendi ülkesinde de yapmak düşüncesiyle, Atatürk reformlarını ilk elden gözlemlemeye gelmişti. (Res. 75.)[100]

İki lider siyaset konuşarak bir öğle yemeği yerken, Şah ansızın *Gazi*'nin muhteşem dişleri hakkında yorum yapınca, Gazi de dişlerini ağzından çıkarmış. Şah büyük bir hayranlıkla, kendisinin de böyle dişler istediğini söylemiş. Gazi yardım etmek amacıyla ona tüm diğerlerini geride bırakan bir takma diş takımı yapabilecek muhteşem bir diş hekimi profesör tanıdığını söylemiş.

> Bu yüzden o gece, gece yarısından sonra, meşaleli ordu kamyonları ansızın bizim diş hekimliği profesörümüz ve dostumuz Profesör Kantorowicz'in kapısına yanaştılar... Askerler onu ve araç-gerecini karga tulumba kamyona yükleyip, muayenehanesine giderek, dişçi koltuğunu beton dayanaklarından sökmüş ve tüm ıvır zıvır Dolmabahçe Sarayı'na götürmüşlerdi... Bunun nedeni de, Şah'ın tedavisinin, suikast korkusu yüzünden diş hekimliği fakültesinde yapılamamasıydı."[101]

Şah İstanbul'dan, Kantorowicz'in onun için yaptığı yepyeni dişleriyle pek memnun ayrıldı. Gelgelelim, daha önce, aynı Kantorowicz kendi canını kıl payı kurtarmıştı. Yani, Rockefeller Vakfı Avrupa Bürosu'ndan Profesör Lauder W. Jones'a Zürich'ten gelen KİŞİYE ÖZEL damgalı ve 6 Ekim 1933 tarihli bir mektupta, Profesör Philipp Schwartz *Notgemeinschaft* adına şunları yazıyordu:

> Tamamen kişisel bu mektupta size bir diğer hassas konudan söz etmeme izin veriniz.
>
> Diş hekimliği profesörlüğüne atanan ve sözleşmesi Türk hükümeti tarafından imzalanmış olan meslektaşım Kantorowicz bir toplama kampında tutulmaktadır. Türk hükümetinin, elinden gelebilirse, bu değerli meslektaşı serbest bıraktırma çabamızda bize yardım edeceğini umuyorum. Sizin de Bay Kantorowicz adına çaba göstermeniz ve Almanya'daki yetkililere dostane bir

> tavırla Bay Kantorowicz'i serbest bırakmalarını söylemeniz mümkün olabilir mi? Bu düşünce, kuşkusuz, sadece bir öneri. Bu türden bir tavassutta bulunmanızın sizin açınızdan mümkün olup olmadığını bilemiyorum.[102]

Çocuk diş hekimliği alanında yenilikçi bir diş hekimi olan Kantorowicz 1880'de doğdu. Diş hekimliği diplomasını 1900'de, tıp diplomasını da 1906'da aldı. Bonn'daki Diş Hekimliği Enstitüsü'nün müdürü olarak on beş yıl çalıştı. Çocuk diş hekimliğine özel ilgisi olan olağanüstü bir liderdi. Almanya'da çocuklara yönelik önleyici diş hekimliği programları ve seyyar klinikler geliştirdi. "Diş hekimliğinin sağladığı yararlardan nüfusun en yoksul kesimlerinin bile yararlanabilmesi için gösterdiği çabalar" Nazi öncesi Avrupa'da diş hekimleri tarafından büyük saygı gördü.

1933'te, Naziler Kantorowicz'i "Koruyucu Gözetim" altına aldılar ve onu dört ay boyunca Bonn'daki hapishanede tuttular. Kantorowicz dört aylığına Gestapo, SA (Fırtına Birlikleri) ve SS'in (Muhafız Birliği, *Schutzstaffel*) emrindeki *Boergermoor* toplama kampında tutulduktan sonra, tanınmış sosyalistler, Yahudiler ve entelektüellerin gönderildiği *Lichtenburg* toplama kampına nakledildi.

İstanbul'dan UCLA'ya geçmiş olan filozof Hans Reichenbach ile Duke Üniversitesi'nden kuramsal kimyacı Fritz London'ın imzasını taşıyan bir mektuba göre,[103] Kantorowicz İskandinav ülkelerinin önde gelen yetkililerinden gelen baskı yüzünden serbest bırakıldı ve ardından Türkiye'ye geldi. Ancak, Profesör Reichenbach'a bütün saygımıza karşın, Alfred Kantorowicz Türk hükümeti tarafından zaten istendiğine –ve bir sözleşme imzalandığına– göre, Kantorowicz'in Lichtenburg'dan serbest bırakılarak sağ salim İstanbul'a gelmesinde Türk bağlantısının daha önemli bir rol oynadığını düşünmek daha mantıklı olur.

Kantorowicz Türkiye'de 1933'ten 1948'deki emekliliğine kadar çalıştı. Bu dönemde, Türkiye'nin diş hekimliği müfredatının modernleştirilmesinde etkili oldu.[104] Türkiye'ye geldiğinde, diş hekimliği eğitimi üç yıllık (lise sonrası) bir programdı; prostodonti ve koruyucu diş hekimliğine ayrılan klinik alanlar, temelde Fransız eğitim sistemine dayanıyordu. Kantorowicz cerrahiyi genel diş hekimliğinden

ayırdı, yüz estetik cerrahisini (yarık dudak ve damak da dahil) tıp fakültesinden diş hekimliği müfredatına aktardı ve müfredata ortodontiyi dahil etti. Aynı zamanda öğretim dört yıla çıkarıldı. Diş hekimleri ve yardımcı elemanlar için birkaç ders kitabı yayımladı. 1943'te modern diş hekimliği cerrahisi üzerine, *Pertev Ata*'nın tercüme ettiği *Diştababeti Şirürjisi* adlı kitabı yayımladı.[105]

Kantorowicz seçkin profesörler arasındaydı ve araştırmaları sonunda pek çok patent almıştı.[106] Diş hekimliği bölümünün yöneticisi olarak, Amerika'daki benzerlerine yakın bir öğretim kurumu yaratmaya çalıştı. Yalnız Türkiye'de yaşayan ve çalışan en iyi ve parlak bilim insanlarından biri olmakla kalmayan Kantorowicz, yetişkin yaşamının büyük bölümünde kendini adamış bir toplumsal reformcuydu. Kantorowicz 1950'de Türkiye'den Almanya'ya döndü ve diş hekimliği araştırmalarına ve diş çürüğü önleme çalışmalarına devam etti. Onun "Lectio Aurea"sı (Altın Ders) 17 Şubat 1962'de Bonn Üniversitesi'nin yeni ve henüz bir ad verilmemiş diş hekimliği enstitüsünün amfisinde oldu. Kantorowicz, Haziran 1955'te tıp alanında verilen de dahil, pek çok onursal unvanla (*Honoris causa*) ödüllendirildi.[107] Büyük bir sporcu olan Fritz Neumark hatıralarında, "Kantorowicz'in, o yıllarda Türkiye'de bilinmeyen bir spor olan kayak için Anadolu'nun en uygun yerlerinden biri olarak Uludağ'ı ilk 'keşfeden' kişilerden" olduğunu belirtir. "Karım ve Rosemarie Heyd-Burkhardt, 1934-35 kışında son derece ilkel ve yorucu koşullar altında bu dağa tırmanma cesaretini gösteren öncüler arasındaydı."[108]

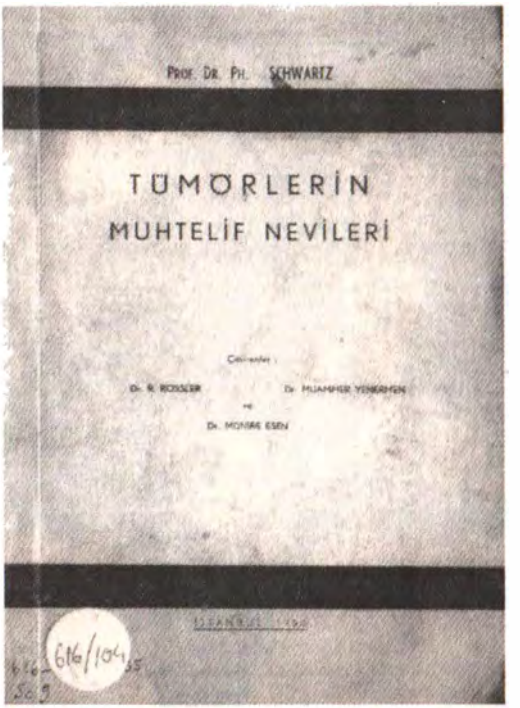
"Şifacılar" İçin Özet

Eğer Türkiye'nin sağlık koşullarına bir grup olarak göçmen "şifacılar"ın en önemli ve kalıcı etkisinin ne olduğu sorulacak olursa, yanıt kesinlikle dünyanın büyük kısmının aynı ihtiyacı duyup yararlarını görmesinden onlarca yıl önce değilse bile, yıllar önce, Türkiye'nin kamu sağlığı yöntemlerini uygulama yollarını öğrenmesi olmalıdır. Ve bu şifacıların tümü değilse bile, çoğu, gerçekleştirmek istedikleri kendilerine özgü siyasal gündemleri olan toplumsal reformculardı.

Dolayısıyla, bir İspanya sürgününün Osmanlı sarayında hekimbaşı olmasının üzerinden dört yüzyılı aşkın zaman geçtikten sonra, Nazizm sürgünleri de, Türkiye Cumhuriyeti'nde Batı'daki tıbbi standartların yerleştirilmesine hizmet etmek üzere yine Türkiye'ye davet edilmişlerdi.

Resim 45
Hirsch- "Sağlık böyle korunmalıdır."
Julius Hirsch'in bir karikatürü. İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi öğrenci yıllığı şakası.

Resim 46
Philipp Schwartz'ın eseri: Tümörlerin Muhtelif Nevileri, 1950 baskısı.

Resim 47
Wilhelm Liepmann.

Resim 48
Dr. Frank'ın mezar taşı.

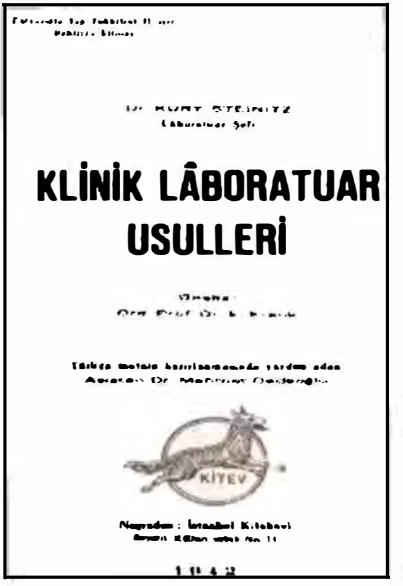
STUDIES ON THE CONDITIONS OF GLUCOSE EXCRETION IN MAN

By KURT STEINITZ

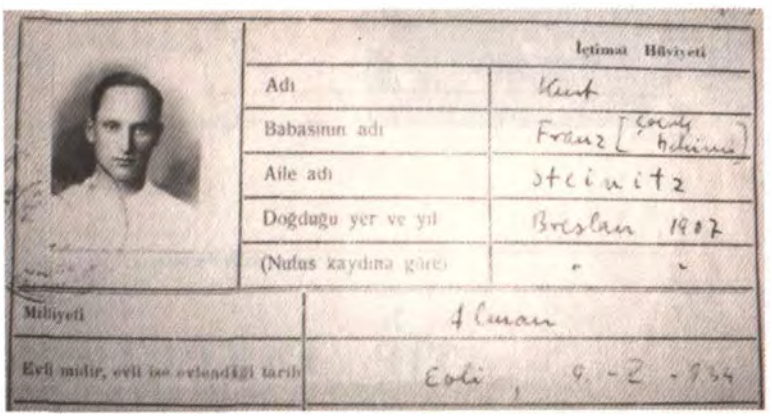
(From the Department of Medicine of Istanbul University, Guraba Hospital, Istanbul, Turkey)

(Received for publication September 29, 1939)

Resim 49
Steinitz'in İstanbul'da yazıp, ABD'de yayımladığı bir makalenin başlığı ve yazarın imzası. Journal of Clinical Investigation, c. 19 (2), 1940, ss. 299-305.

Resim 50
Alfred Erich Frank'ın önsözüyle, Kurt Steinitz'in Klinik Lâboratuar Usulleri, 1942.

Resim 51
Steinitz'in Türkçe kimlik kartının kopyası, 1934.

Resim 52
Noma hastalığına yakalanmış bir çocuk.

Resim 53
1947'de yayımlanan bir Türk tıp dergisinin kapağı. Bu nüsha, Albert Eckstein'ın Türkiye'de kökünün kazınmasını sağladığı bir çocuk hastalığı olan noma tedavisine yaptığı katkıları anlatır.

ULUS

Hükümetin programı kamutayda

-Süt çocuğu ölümünün azlığından dolayı memleketi tebrik ederim. - Dr. Eckstein

Resim 54
Dr. Eckstein'ın bir demecini manşet yapan Ulus gazetesi nüshası.

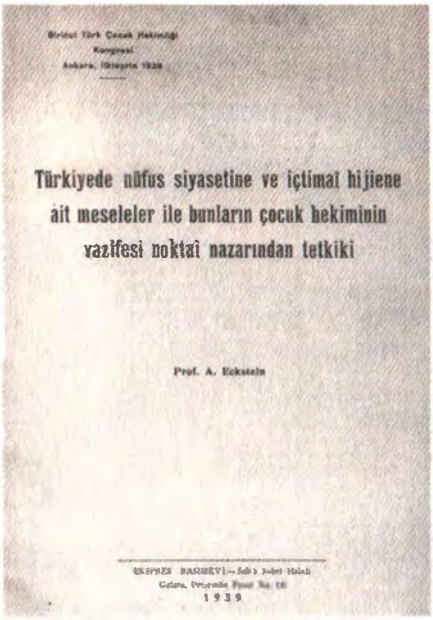
Resim 55
Eckstein'ın 1935'te çektiği bir köylü kadının fotoğrafı kullanılarak 1942'de basılan 10 Türk liralık banknot.

Resim 56
Prof. Eckstein'ın Bolu'nun Bürmük Köyü'nde çektiği, 1942'de 10 Türk Liralık banknota basılan fotoğrafı.

Resim 57
1939'da New York'taki Dünya Fuarı'nda, Türk Pavyonu'nda sergilenen bir fotoğraf.

Birinci Türk Çocuk Hekimliği
Kongresi
Ankara, Ikincitesrin 1938

Türkiyede nüfus siyasetine ve içtimaî hijiene
ait meseleler ile bunların çocuk hekiminin
vazifesi noktaî nazarından tetkiki

Prof. A. Eckstein

EKSPRES BASIMEVI — Şehir Posta Kutusu
Galata, Perşembe Pazarı No. 181
1939

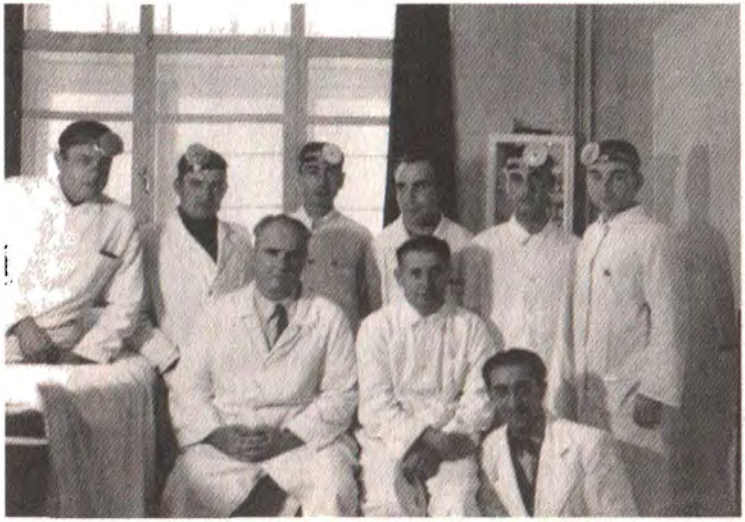
Resim 58
Eckstein'ın, Ankara'da yapılan Türk Pediatri Kongresi'nde sunduğu ve 1938'de İstanbul'da Expres Basımevi'nce yayımlanan raporu: Türkiyede nüfus siyasetine ve içtimai hijiene ait meseleler ile bunların çocuk hekiminin vazifesi noktai nazarından tetkiki.

Resim 59
Ord. Prof. Albert Eckstein.

Resim 60
Dr. Albert ve Dr. Erna Eckstein (ikinci sıra, sağdan beşinci ve altıncı) ile Türk çalışma arkadaşları, 1949. Geride bırakılan bir miras.

Resim 61
"Sevgili hocamıza." Dr. Hellmann ile KBB stajyer doktorlarının 1937 tarihli bir fotoğrafı.

Resim 62
Dr. Hellmann ve eski KBB stajyer doktorları. Bazıları askeri ünİformalı.

Resim 63
Joseph Igersheimer.

Resim 64
Igersheimer'in Göz Kliniği'ndeki muayene odası. 1938 Tıp Fakültesi Mezuniyet Yıllığı.

Gözde bir ord. profesör

Resim 6.5
1935 yıllığında öğrencilerinin çizgileriyle Igersheimer.

Resim 66
Igersheimer'in Dr. Murad Rami Aydın'ın çevirisiyle yayımlanan Türkçe ders kitabının kapağı.

Resim 67
Igersheimer ve bazı ihtisas öğrencileri, stajyerleri ve klinik asistanlarıyla birlikte. 1938 Tıp Fakültesi Yıllığı.

J. Igersheimer, M. D.
636 Beacon St.
Boston, Mass.

A. Monographs and Source-Book Articles.

1919 Syphilis und Auge. Verlag Julius Springer, Berlin.

(Syphilis and the Eye)

1928 Syphilis und Auge. II. Auflage ebendort.

(Syphilis and the Eye-published above)

1930 Syphilis und Auge. Kurzes Handb.d. Ophth. ebendort.

(Syphilis and theEye - published above)

1913 Das Sehicksal von Patienten mit Keratitis parenchym. Samml. Zwangl. Anhandlung IX.

(Prognosis of Patients with Keratitis Parenchym.)

1921 Erkrankung der Aderhaut, Netzhaut u.d.Opticus. Diag.u. therap. Irrtum. Verlag Thieme, Leipzig.

(Disease of the Choroid, Retina and OpticalNarve)

1930 Ueber Myopieoperationen. Handb. d. Augenheilk.v. Graef-Saemish

(On Myopia Operations)

1927 Ueber die Beteiligung des Auges bei kong. Lues. Handb.d. Haut u. Geschlechts Krankh. Springer verlag.

(Involvement of the Eye in Congn. Lues)

1927 Das Auge als Experimentalorgan .Handb.d. biol Arbeitsmeth.. Urban u. Sch warzenberg

(The Eye as Experimental Organ)

1930 Tuberkulose d. Auges im Kindesalter. Handb. d . Kindertub. Thieme Leipzig.

(Tuberculosis and theEye in Childhood)

1932 Tuberculose und Auge. Kurz. Handb.d. Ophth. Verlag Springer

(Tuberculosis and the Eye)

Resim 68

Dr. Igersheimer'in 1939'da Tufts Üniversitesi Tıp Fakültesi'ne yaptığı iş başvurusuna eklediği eserler kaynakçasının birinci sayfası.

2.

B. Individual Publications.

1904 Ueber dem Blutdruck bei Tuberculosen. Inaug. Disc. Tuebingen
(On the Blood Pressure of Tuberculars)

1906 Ueber die Wirkungen des Strychnins auf das Kalt und Warmblutherz.
Arch.f. exp.Path.u.Pharm. S.73.

(On the Effect of Strychnin on the Heart of Cold and Warmblooded Animals)

1905-06 Ueber die Bactericide Kraft des 60%igen Aethylalkohols.
Centr.Bl. f.Bakt.1905-06 S.414.

(The Bactericital Effect of the 60% Aethyl Alkohol)

1908 Beitrag zur Pathol. Anatomie d. Konjunctival Diphterie. Arch.f. Ophth. Leipzig. S.162-170.

(Contribution to the Pathol. Anat. of Conjunctival Diphtheria.)

Exper.Beitrag zur Wirkung d. Atoxyls a.d. Tierischen Organ.
Arch.f. exp.Pathol.u. Pharmakol.Leipzig. 1908 Supl. Bd.
(Exper. Contribution on the Effect of Atoxyl on th Animal Organ.)

1909 Exper.Studien ueber die Wirkung des Atoxyls a.d. Auge.
Ber. ueb.Vers.d. Ophth. Ges. 1908 Wiesb. 1909. XXXV?42-250

(Exp. Studies on the Effect of Atoxyl on the Eye)

and Rothmann (A) Ueber das Verhalten des Atoxyls im Organismus
Ztschr.f. physiol Chemei Strassburg 1909 S. 256-80

(the Effect of Atoxyl on the Organism)

Ueber die Atoxylvergiftung mit bes. Berucksichtigung der Wirkung auf das Sehorgan. D.M.W.Leipzig S.182-146.

(The Effect of Atoxyl Poisening with special reference to the Eye

Ueber die Wirkung d. Atoxyls auf das Auge. Arch f. Opth. Leipzig 379-406

(The Effect of Atoxyl on the Eye)

1910 Zur Morphologie und Pathogenese d. Naphtalinveranderungen am Auge.
Arch.f.Ophth. Leipzig . (With Ruben)
& [redacted]
(Morphology and Pathogenesis of the Changes of the Eye produced by Naphtaline)

Ueber die Beziehungen Der Mikuliczschen Krankheit zur Tuberkulose
Arch.f. Ophth. Leipzig .311-66 (with Pollet)

(on the Relationship of the Miknlicz Disease to Tuberculosis .)

Resim 69
Dr. Igersheimer'in 1939'da Tufts Üniversitesi Tıp Fakültesi'ne yaptığı iş başvurusuna eklediği eserler kaynakçasının ikinci sayfası.

OTO - NÖRO - OFTALMOLOJİ

Vol. VIII Nisan - Haziran 1953 No. 2

Sahibi : N. BENGİSU Yazı işleri müdürü : N. SEZER

I. Orijinal yazılar

EYE SIGNS IN HEAD INJURIES

by

Prof. Dr. J. IGERSHEIMER (Boston)

and

Dr. G. MALOUF (Beirut, formerly Boston)

The most important ocular sign in head injuries concerns itself with the *pupil*. The pupils may vary in size and have different light reactions. All variations are possible. Very dilated pupils may respond to light normally or sluggishly, or they may not react. On the other hand, very miotic pupils can react well or can be fixed. If one pupil is larger than the other, which happens frequently, the reaction may be good or sluggish on both sides, or one pupil reacts normally. It is generally agreed that very dilated and fixed pupils in an unconscious patient shortly after a head injury is a fatal sign with rare exceptions. *Munro* points out that in severe cases of contusion and laceration of the brain sudden dilatation of the pupils together with sudden increase in pulse rate and temperature occur just prior to death. The prognosis in very marked miosis is not quite as serious. Such pinpoint pupils are probably caused by vascular lesions in the brainstem. Edema and petechiae may be found there *(Brock)*. The question as to whether the larger pupil on one side is an indication for the localisation of the brain lesion, especially in sub-and epidural hematoma is much discussed. The opinions in this respect are divided. Looking over the literature and the published statistics we think it is fair to say that the larger pupil is often on the same side

Resim 70
OTO oftalmoloji. Joseph Igersheimer ve G. Malouf, "Baş yaralanmalarında göz belirtileri".

Resim 71
Nissen'in ders kitabı, 1938.

Resim 72
Prof. Rudolf Nissen ve bazı stajyerleri.

Resim 73
Eduard Melchior.

Resim 74
Prof. Melchior ve kendi yetiştirdiği Türk cerrahlardan bazıları, 1953.

Resim 75
Rıza Şah 1934 yılında Türkiye'ye yaptığı resmi ziyaret sırasında Kemal Atatürk'le birlikte.

8
Bilim İnsanları

Türkiye'nin İlk Gözlemevinin Kurulması ve Astronomisinin Batılılaştırılması

Osmanlı hâkimiyetinde geçen yüzyıllar boyunca, Osmanlı tebaasından astronomi çalışmaları yapan ve bu konuda yazan birçok kişi vardı.[1] Astronomi Türkiye'nin üç askeri akademisinde daha 19. yüzyılın ilk yıllarında öğretilmeye başlanmıştı. 1900'de, daha sonra İstanbul Üniversitesi'ne evrilecek olan *Darülfünun*'un yeni Fen Fakültesi'nde astronomi dersleri başlatıldı. Yine de, Türkiye Cumhuriyeti Osmanlı'dan herhangi bir gözlemevi devralmamıştı. Bu eksikliğe çözüm bulmak için, bir akademik bölüm ve gözlemevi kurmak üzere önde gelen astronomi profesörleri davet edildi. Aralarında *Erwin Finlay Freundlich* de vardı.

Bizzat Albert Einstein'ın sözleriyle, astronom E. Finlay Freundlich "kuramı [izafiyet] sınama zahmetine giren birkaç bilim insanından ilkiydi."[2] Bunu birkaç farklı yöntemle yaptı; hepsi de gözleme dayanıyordu. Freundlich, Einstein'ın kuramlarının geçerliğini kanıtladı. Bu, Freundlich'i bilimde gerçek bir devrim gerçekleştirerek, geçerli bilimsel paradigmayı değiştirmekte rol oynayan önemli bir bilimsel ortak yaptı. Tüm bunlar, Berlin'in Almanya'nın kendi siyasal

paradigma değişimine boğazına kadar batmasından kısa süre önce, bu kentte gerçekleşti. 1933 yılına gelindiğinde, Freundlich Türkiye'nin ilk astronomik laboratuvarını kurmak üzere, kendini İstanbul'da buldu. (Res. 76.)[3]

Finlay Freundlich'in babası E. Philip Freundlich, annesi de Ellen Elizabeth Finlayson idi. Philip Freundlich bir Alman işadamı, karısı ise İngilizdi. Freundlich'in İskoçya'ya gelmesinden sonra, (isminin İskoçça imlasıyla) sadece Finlay ismini kullandığına işaret etmek gerekebilir. Yaşamının ilk elli yılında Erwin Freundlich olarak biliniyordu.

Freundlich, beşi erkek, ikisi kız olmak üzere yedi çocuklu bir aileden geliyordu. İlkokulu, erkek kardeşleri gibi, doğum yeri olan Biebrich'de okudu ve ardından yakındaki büyük şehir Wiesbaden'de ortaokula gitti. 1903'te, on sekizindeyken Freundlich orta öğrenimini tamamladı ve Stettin'deki (şimdi Polonya'daki Szczecin) doklarda çalışmaya gitti. Bu aşamada, gemi inşaat mühendisi olmak istiyordu. Charlottenburg'da gemi inşaat mühendisliği öğrenimi görmek için *Technische Hochschule*'ye girdi, ama kalbiyle ilgili bir sağlık sorunu yüzünden eğitimine ara vermek zorunda kaldı.

İyileştikten sonra, Freundlich gemi inşaat mühendisliğine devam etmeyip bunun yerine Göttingen Üniversitesi'ne girmeye karar verdi ve matematik, fizik ve astronomi dallarında 1910'da doktora derecesini aldı. Matematikteki tezi özgül olarak "analitik fonksiyon kuramı"yla ilgiliydi. Freundlich 1913'te Käte Hirschberg'le evlendi. Karısı Yahudi, kendisi olmadığı için, bu medeni bir nikâhtı. Bu arada, Berlin Gözlemevi *Neubabelsberg*'deki yeni yerine taşınmış ve yeni evli Freundlichler için gözlemevine yakın bir ev inşa edilmişti.

1911'de Albert Einstein, Almanya'nın yeni doğmakta olan disiplinlerarası bilim insanları grubunun kıdemsiz bir üyesi, dolayısıyla kendisinin kafa dengi olan Freundlich'den Merkür'ün yörüngesinin kesin gözlemlerini yapmasını istedi. Bunların, Einstein'ın genel görelilik kuramını gözleme dayandırarak geçerli kılması gerekiyordu. Freundlich bulgularını, kendisine böylesine devrimci bir düşünceyi desteklememesini öğütleyen Berlin Gözlemevi müdürünün arzusu ve tavsiyesi hilafına 1913'te bir makalede yayımladı. Freundlich, onca

zamandır insan zihninin en büyük başarılarından biri olarak kabul edilen Newton'ın yerçekimi kuramının pek o kadar da doğru olmadığına ilişkin Einstein'ın ifadelerini doğrulamış (kanıtlamış) ve desteklemiş oldu. Freundlich'in bu yayınının gerektirdiği cesaret ne kadar övülse azdır.

Freundlich, bu testin görelilik kuramının geçerliliğini denetlemekte daha da yararlı olacağı düşüncesiyle, güneşe yakın geçen bir ışık ışınının sapma derecesinin ölçülmesi gerektiğini de ileri sürdü. Böyle bir ölçüm ancak güneş tutulması sırasında yapılabilirdi ve Freundlich 1914'te olacak tam güneş tutulması kuşağı içinde bir yerlerde olmayı istiyordu. Böylesi keşif gezileri büyük bütçeler gerektiriyordu.

Freundlich bir arkadaşı aracılığıyla *Gustav Krupp von Bohlen und Halbach*'la tanışma talihine erişmişti. Von Bohlen und Halbach, Krupp sanayi grubunun varisi Bertha Krupp'la evlenmiş ve aile şirketinin başına geçmiş bir Alman diplomattı. Freundlich'den etkilendi ve Krupp grubunun muazzam fonları elinin altında olduğundan, daha önce değindiğimiz, Karadeniz'deki Kırım yarımadasında bulunan Feodosiya'ya (Kefe) bir keşif gezisini finanse etmeyi önerdi. Gelgelelim, Freundlich'in talihi bu noktada döndü, zira tam güneş tutulmasından önce Birinci Dünya Savaşı patlak verdi. Keşif gezisi iptal edildi. Freundlich Berlin'e dönemeden, Ruslar tarafından enterne edildi.[4]

St. Andrews Üniversitesi websitesinde birçok başarılı astronomun yaşam öyküleri verilir. Freundlich'e ayrılan bölümde, "ilk kitabını Einstein'ın genel görelilik kuramı yayınının ardından, 1916'da yazdığı" belirtiliyor. "Freundlich'in kitabı *Grundlagen der Einsteinschen Gravitationstheorie*, genel görelilik kuramının astronomik gözlemlerle sınanma biçimlerini ele alır. 1918'de Freundlich, tam gün Einstein'la çalışabilmek için Berlin'deki görevinden istifa etti."[5]

1920'de, Potsdam'daki Astrofizik Gözlemevi'ne Einstein kulesi eklendi ve 1921'de Freundlich gözlemci olarak oraya atandı. Daha sonra terfi ederek Baş Gözlemci ve Astrofizik Profesörü oldu, 1933'e dek bu görevde kaldı. Potsdam'daki görevinden istifa etmeye zorlanan Freundlich Türkiye'ye göç etti. Käte'nin kız kardeşi 1933 başında ölmüş ve Freundlichler onun iki küçük çocuğunun, elbette ikisi de Yahudi olan Hans ve Renate'nin vasisi olmuşlardı.[6]

İstanbul Üniversitesi bugün Astronomi ve Uzay Bilimleri bölümleri hakkında şu bilgileri veriyor:

> "Şu anda Beyazıt'taki üniversite kampusunda kurulan bölüm ... 1933'te Prof. Dr. E. F. Freundlich tarafından, İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi'ne bağlı olarak Astronomi Enstitüsü adıyla kurulmuştur. 1933-34 ve 1934-35 yıllarında enstitü, Zeynep Hanım Konağı olarak bilinen binada bulunan Fen Fakültesi'nin iki odasını işgal ediyordu. 1936'da İstanbul Üniversitesi'nin Beyazıt kampusunda küçük bir gözlemevinin inşasıyla, bu alanda teknolojik araştırmalar başladı. Almanya'nın Zeiss firmasından 11 Aralık 1934'te sipariş edilen astrograf, 25 Eylül 1936'da Trieste üzerinden İstanbul'a geldi ve 1936 güzünde yeni binanın kubbesine yerleştirildi. 1936-37 yılında, Astronomi Enstitüsü öğrencilerinin kayıtlarını yeni binasında yapmaya başladı.

Gelgelim, teleskopun siparişi ve yerleştirilmesini sağlamak Freundlich'i idari açıdan çok yorup sıkıntıya sokmuştu. Teleskopun hikâyesini en iyi betimleyen, Freundlich'in eliyle daktilo ettiği mektuptaki sözleridir. (Res. 77 ve 78.)[7]

İstanbul'da kaldığı süre içinde düşük bir bütçeyle sınırlıyken bir gözlemevi inşasının yanı sıra, Freundlich hem Harvard ve Yale üniversitelerinin süreli astronomi yayınlarının tüm eski sayılarını düzenleme hem de İstanbul'daki kütüphaneyi güncelleme yoluyla üniversite için modern astronomi literatürü koleksiyonunu başlattı. Bu aşağıdaki mektuptan da görülebilir. (Res. 79.)

İmzası okunamayan biri "Victoria Bulvarı, No. 21, Brüksel" antetli ve 19 Ocak 1937 tarihli mektubunda Freundlich'e şunları yazmıştı:

> Nihayet sizden haber aldım. Umarım sağlığınız daha iyidir. En kısa zamanda tamamen iyileşmenizi temenni ediyorum. Bir gözünüzün görme yetisini kaybetmesine üzüldüm. Prag'da işlerin nasıl gittiğine dair haberlerinizi beklerim. Ne zaman gidiyorsunuz? Yeni gözlemevine ilişkin konuşmalar ve müzakereler nasıl gidiyor? Şu ana kadar uğradığınız kayıpları telafi edebilecek zengin bir yaşam sizi bekliyor.
>
> Bizde işler bildiğiniz gibi. Bayan Einstein'ın vefatını duymuşsunuzdur herhalde.

Pek anlaşılamayan nedenlerle, Freundlich 1937'de Prag'daki Charles Üniversitesi'nde astronomi profesörü olarak görev alarak Orta Avrupa'ya geri döndü. Bunun nedeni, belki de daha Avrupa'ya özgü ve daha kolay uyum sağlayabileceği bir yönetsel atmosferde başka bir gözlemevi kurulmasıydı. Ancak, çok geçmeden, Hitler, Chamberlain, Mussolini ve Daladier aralarında "karşılıklı anlayışa" vardılar ve Naziler Çekoslavakya'da iktidara geldiler.

1939'da Freundlich bir kez daha kaçmayı başardı. Bu kez hedefi Hollanda'ydı. Oradayken, İskoçya'daki St. Andrews Üniversitesi'nden bir astronomi bölümü kurması ve Napier Astronomi Profesörü unvanı teklif edildi. 1953'te bir kalp krizi geçirmesine karşın, bu görevini 1959'a kadar sürdürdü. St. Andrews'daki yıllarında, yalnız 37 inçlik Schmidt-Cassegrain teleskopunun inşa çalışmalarını denetlemekle kalmayıp 1958'de bir başka önemli ders kitabı olan *Celestial Mechanics*'i de kaleme aldı.

Freundlich seçkin bir bilim insanıydı ve kaderi onu nereye götürse, yorulmak bilmeden kurumlar inşa eden biri olarak tanındı. Fakat Finlay Freundlich'in en az bu kadar önemli bir başka yönü daha vardı. İstanbul'a gelişinden sadece üç ay sonra, 26 Ocak 1934 tarihli bir mektupta New York'taki dostu Henry Morgenthau'ya şu bilgileri veriyordu: "Karım Käte'nin kuzenlerinden ikisi ve annesini yitirmiş altı yaşındaki bir yeğeni bizimle birlikte." Bu kuzenlerden biri olan Lena Goldfield tüberküloz hastasıydı. Freundlich onu Hindistan'da Alman doktorların yönettiği bir sanatoryuma yerleştirmeyi ayarladı. Hayatta kaldığı sürece, hastanın tüm masraflarını Türkiye'de aldığı maaştan karşıladı.

Freundlichler, diğer Alman bilim insanlarından başka yönleriyle de farklıydılar. Yahudi bayramlarını kutluyorlar ve sonraki bir bölümde yer alan sözlü tarih tanıklıklarına göre, zaman zaman Yahudi geleneklerini tanıtmak üzere diğer göçmenlerin çocuklarını davet ediyorlardı. Gelgelelim, St. Andrews Üniversitesi websitesinde, Freundlich'in mesleki yaşamından söz edilir:

> ...Freundlich'in yaşamının son yılları, halefi D. W. N. Stibbs'in, 94 santimlik Schmidt-Cassegrain teleskopuyla yaptığı çalışmaların son aşamaları-

> na tanık olmak üzere St. Andrews gözlemevine serbestçe girmesine izin vermemesinden kaynaklanan olaylarla gölgelendi. Bu yüzden doğan gerginlikler, başka şeylerin yanı sıra, son derece yetenekli teknisyeni Robert L. Waland'ın optik parçalar yeterince tamamlanıp ayarlanmadan önce istifasına neden olmuştu; bu, gerecin aksi halde elde edebileceği sonuçları asla vermemesini kısmen açıklamaktadır.[8]

Bir kez daha, Freundlich'in bir gözlemevi kurma girişimi neredeyse semere vermeye yaklaşmıştı, ama meyvelerini toplayabileceği yere kadar değil. Bir kez daha, yönetsel çekişmeler ve mesleki kıskançlıklar eninde sonunda önünü tıkamıştı. St. Andrews'daki bu çabası, Freundlich'in bu türden son girişimi oldu. Sonunda Freundlich, Mainz Üniversitesi'nde onursal profesörlüğe atandığı Wiesbaden'e gitmek üzere İskoçya'dan ayrıldı. Üstelik, Türkiye'de olduğu kısa süre boyunca Türk astronomisi için yaptığı her şeye karşın, Freundlich'in 1937'de İstanbul'dan ayrılışı da pürüzsüz bir şekilde gelişmemişti. Önce Prag'a gitmek için yıllık iznini kullanmak istedi. İsteği reddedildi. Banka hesabındaki 400 lirayı yanına almayı talep etti, ama sadece 100 lira almasına izin verildi. Bu yüzden, Çekoslovakya'nın İstanbul'daki başkonsolosunun nüfuzunu kullanarak, Freundlich aradaki farkı Çek Kızılhaçı'na bağışladı.

Astronom Wolfgang Gleisberg

Wolfgang Gleisberg 1903'te doğdu. 1933'te Breslau Üniversitesi'ndeki görevine son verildikten sonra İstanbul'a geldi ve yukarıda değinildiği gibi, 1958'e kadar bazı aralıklarla bölümü yönetti. 1958'de emekli olduktan sonra, Frankfurt Üniversitesi'nde profesörlüğü kabul ettiği Batı Almanya'ya geri döndü. 1965-66 öğretim yılında Konuk Profesör olarak Ankara Üniversitesi'ne geldi.

Smithsonian/NASA Astrofizik Veri Sistemi (ADS), Gleisberg'in kendi başına veya başkalarıyla birlikte altmış dokuz araştırma makalesi yazdığını ve 1930'dan başlayarak, bunları Türkiye dışında son derece saygın bilimsel dergilerde yayımlattığını gösteriyor. İlginçtir ki, Türkiye'de olması veya yöneticilik görevi, onun üretkenliğini et-

kilememişti. Türkiye'ye geldiği 1933 ile ayrıldığı 1958 yılları arasında, bu çalışmalardan en az kırk altısını yayımladı. Sonuncusu, 19-23 Eylül 1977'de Uluslararası İslam Rasathaneleri Sempozyumu'nda sunduğu tebliğdi ve 1980'de yayımlandı. Başlığı "Türkiye'de Gözlemevleri'nde Döngü Araştırmaları" idi. Gleisberg 1986'da öldü. (Res. 80.)

Onun İstanbul'daki günlerinden, Eugen Merzbacher şunları hatırlar:

> Wolfgang Gleisberg, gök mekaniğinde uzmanlaşmış titiz -bazılarına göre aşırı ayrıntıcı- bir astronom olmasının yanı sıra, iyi bir satranç oyuncusuydu. Sık sık Gleisbergler'in evine giderdim. Tüm aile sarışın ve tam Germen ırkından tiplerdi. Kızları Ingrid'i de hatırlıyorum. Gleisberg, adamakıllı Türkçe öğrenmesi de dahil olmak üzere, her şeyi sistemli biçimde yapardı. Türkçesi son derece akıcıydı, ama telaffuzu Alman kökenini açık ederdi."[9]
>
> Gleisberg'e ilişkin sevecen bir anı da, emekli Alman astronom Gerhard Ruben'den geliyordu. Bu arada, ben Gleisberg'i daha yeniyetmelikten itibaren tanıyordum. Bizim aile Kırşehir'de enterne edildiği zaman, bize hangi kitapları istediğimiz sorulmuştu (elimizde hemen hiç edebiyat eseri yoktu ve tümüyle tecrit halindeydik). Astronomiyle oldum olası ilgilendiğim için, bu tür kitaplar istedim ve Gleisberg bana adamakıllı incelediğim bir astronomi kitabı gönderdi. Serbest bırakılmamızdan sonra, yazın iki haftamı İstanbul'da geçirdim ve kendisini ve ailesini ziyaret ederek, onun teleskopundan Andromeda takımyıldızına baktım. Hatırladığım kadarıyla, son yıllarını İsviçre'de geçirdi. Güneş çevrimi üzerine bir kuram yayımladı.[10]

Astronom Hans Rosenberg İstanbul'daki Bir Diğer "Alman"dı

1932'de, Chicago Üniversitesi Rektörü Robert Hutchins, bu alandaki en iyi isimleri bulması isteğiyle, Rus astronom Otto Struve'yi üniversitenin astronomi bölüm başkanlığına atadı. Bunun doğrudan bir sonucu olarak, bölüm alabildiğine Avrupalılaştı. Chicago'ya getirtilen astronomlardan biri, Ord. Prof. Dr. Hans Rosenberg'di.

Ne var ki, 1938'de, Rosenberg Chicago'dan ayrılarak, artık Prag'daki ihtiyatsız ve kısa süreli ikameti için İstanbul'dan ayrılmış olan göçmen E. Finlay Freundlich tarafından kurulmuş Astronomi ve Gözlemevi Enstitüleri'nin müdürü olarak İstanbul Üniversitesi'ne geçti. Rosenberg'in Chicago'dan ayrılma kararının nedenleri açık değildir, ama daha sonraki bir bölümde bunları keşfetmeye çalışacağız.

İstanbul Üniversitesi Astronomi Bölümü'nün websitesinin son halinde şu bilgiler yer alır:

> Bölümümüz *Ord. Prof. Dr. Finlay Freundlich, Ord. Prof. Dr. Hans Rosenberg, Ord. Prof. Dr. Thomas Royds, Ord. Prof. Dr. Wolfgang Gleisberg,* Prof. Dr. Nüzhet Gökdoğan, Prof. Dr. Edibe Ballı, Prof. Dr. Adnan Kıral, Prof. Dr. Metin Hotinli, Prof. Dr. Tarık Gökmen, Prof. Dr. Kamuran Avcıoğlu ve Prof. Dr. Fatma Esin tarafından kurulmuştur.

1958'e kadar, Astronomi ve Uzay Bilimleri Bölümü'ne birbiri ardına göçmen profesörler başkanlık etti: Ord. Prof. Dr. E. F. Freundlich (1933-1937), Ord. Prof. Dr. W. Gleisberg (1937-1938), Ord. Prof. Dr. H. Rosenberg (1938-1940), Ord. Prof. Dr. W. Gleisberg (1940-1942), Ord. Prof. Dr. T. Royds (1942-1947) ve Ord. Prof. Dr. W. Gleisberg (1948-1958). 1958'de bölümün dümenini ilk kez bir Türk, Prof. Dr. Nüzhet Gökdoğan aldı ve 1980'e dek bu görevi sürdürdü. Onu başka Türk profesörler takip etti.[11]

Açıktır ki, Osmanlı subayları astronomi hakkında bilgi sahibiydiler. Askeri akademilerde astronomiden nasıl yararlanacaklarını öğreniyorlardı. 1933'ten önce bile, *Darülfünun*'da da astronomi öğretiliyordu. Ancak, bu Alman Yahudi göçmenler Türkiye'ye yalnız modern ve gelişmiş bir astronomi öğretimi getirmediler. Türkiye'ye bu bilimin her zaman en çok gereksindiği şeyi –gök cisimlerini gözlemleme ve veri toplama yeteneğini– sağladılar. Freundlich'in tasarladığı gözlemevi Türk astronomları tarafından bugün bile kullanılmaktadır. Aynı zamanda yeni astronom kuşaklarını eğitmekte de bundan yararlanılmaktadır.

Kimya, Biyokimya ve Biyolojide Reformlar ve Yeni Programlar

Almanya'dan gelmeyi nasıl başardığı sorulduğunda, Fritz Arndt'ın şu yanıtı verdiği söylenir: "Son gün son trenin son vagonunun son basamağına atladım."[12] (Res. 81.)

Arndt'ın kitapları, Türkiye'de yeni Latin alfabesinde kimya hakkında basılan ilk kitaplardı. Fakat bu katkılar Arndt'ın Türkiye'deki ikinci ikameti için "son gün son trenin son vagonunda" gelmesinden sonra gerçekleşecekti. Bundan önce, Arndt buradaki ilk kalışında iki Türkçe ders kitabı yayımlamıştı (1915-1918). Bunlar kuşkusuz hâlâ Osmanlıca olarak kullanımdaydı. Arndt'ın bu topraklara ilk gelişi, Osmanlı hükümetinin bazı disiplinleri geliştirmeleri için Darülfünun'a getirttiği (diğer iki kimyacının da yer aldığı) Alman akademisyen grubunun bir parçası olarak gerçekleşmişti. Arndt dil konusunda yetenekliydi. Bir yıl sonra derslerini Türkçe vermeye başladı. Ancak, I. Dünya Savaşı yüzünden 1918'de Türkiye'den ayrılmak zorunda kaldı.

Fritz Arndt 1885'te Hamburg'da doğdu. Breslau ve Berlin'deki Cenevre ve Freiburg üniversitelerinde kimya öğrenimi gördü. Freiburg'da Howitz'in gözetiminde doktora derecesini aldı.

Freiburg, Hamburg, Kiel, Breslau ve İstanbul'da çeşitlilik gösteren bir akademik kariyerin ardından, Breslau'da profesör oldu. 1918'de İstanbul'dan, 1933'e dek ders vermeyi ve araştırmalarını sürdüreceği Breslau'ya döndü. 1933'te Almanya'dan ayrılmak zorunda kaldığında, kısa bir süre Oxford'da kaldı; ama ardından, Oxford'un tersine, kendisine sürekli ve saygın bir konum veren İstanbul'a geri döndü. Aslına bakılırsa, Arndt gerek Türkçe bilgisi gerek geçmişteki hizmetleri nedeniyle, Atatürk'ün Üniversite Reformu'na katılması için davet edilmişti. Gelir gelmez, yirmi yıl önce kurmuş olduğu enstitünün başına getirildi. *Kimya Enstitüsü*, 1933 Üniversite Reformu için başarılı bir model olarak betimlenmişti.[13] Arndt, ülkede kalan ve en çok hizmet edenler arasında yer aldı. 1955'te emekli olduktan sonra, Hamburg'a geri döndü.

Bir organik kimyacı olan Arndt, İstanbul'dayken hem organik hem inorganik kimya dersleri verdi. Aynı zamanda organik kimya araştırmalarına da devam etti. Kendi adını taşıyan *Arndt-Eistert* tepkimesi, karboksilik asitlerin sentezlenmesini içerir. Önemli bir nokta, onun yeni gelişmekte olan fiziksel organik kimya alanında bir öncü olması ve rezonans kavramının gelişmesine katkıda bulunmasıydı.[14] Anadili Türkçe değilken, hükümetin resmi *Terim Komisyonu*'nda çalışmaya davet edilen bir avuç kişiden ve bu bağlamda, derin bir hayranlık beslediği Atatürk'le kişisel olarak ilişki kuran bir avuç kişiden biriydi.[15]

Parlak bir kariyere sahip olan eski bir öğrencisi, emekli kimya profesörü Dr. İsmet Gürgey'e göre, Arndt "çağdaş kimyanın temellerini ve ilkelerini Türkiye'ye getirdi. İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türk vatandaşı oldu."[16]

Bu kitapta yayım yılı açısından kronolojik sırayla, Arndt'ın Türkiye'de bilim eğitimine elle tutulur ve kalıcı katkılarından bazı örnekler yer alıyor. Tüm yayınları ve liste yer almıyor. Bunlardan bazıları aynı kitabın farklı baskılarıdır.[17] (Res. 82, 83, 84, 85, 86, 87.)

Kitaplarının çoğunun sonuna, Arndt kimya terimleri ve kavramlarının Türkçe, Osmanlı Türkçesi, Almanca ve İngilizce olmak üzere karşılaştırmalı bir sözlüğünü eklemişti.[18] Daha önceki bir bölümde değinildiği gibi, aynı Prof. Gürgey, Türk dilinin evriminde fizik ve doğa bilimcilerin önemini takdir etmeyen bir meslektaşına şunu söylüyordu:

> Bu küçük sözlüklere bakarak, özellikle Osmanlı terim ve kavramları Türkçe eşdeğerleriyle karşılaştırıldığı zaman, kimya dilindeki arınmanın derecesini görmek mümkündür. Bu terim ve kavramlar girdikleri arınma yolunu bugüne dek sürdürmüşlerdir. Ne var ki bu, onun başardığı şeyi kesinlikle küçültmez. Kitaplarında, Almanca, İngilizce veya Osmanlıca terim kullanma hevesi hiç görülmez. Arndt, kimya biliminde eğitimin ve araştırmanın yaratıcısı olduğunun ve olabildiğince anlaşılır olması gerektiği gerçeğinin bilincindeydi.[19]

Arndt'ın ailesinin Türkiye'de kalışının öyküsünü yazan Prof. Kazancıgil'e göre, "İlk Bayan Arndt bir Polonya Yahudisiydi. Üç ço-

cukları vardı. Oğullarından biri II. Dünya Savaşı başında Polonya ordusunda hizmet ediyordu."[20] 1 Eylül 1939'da Panzer orduları Polonya'ya saldırdıklarında, Polonya süvari birliklerinin pek az direniş gösterdiklerini gördüler. Böylece, ancak sadece Varşova kapılarında kısa süre bekleyerek, kolayca ilerlediler. İstilanın on dördüncü günü Varşova kuşatıldı. Kentin havadan ve karadan bombardımanla dümdüz edilmesinin ardından, Polonya'nın Fransa'yla karşılıklı savunma antlaşmasına karşın, Varşova 27 Eylül'de düştü.

Genç Arndt hayatta kaldı, ancak kendini kuşatılmış ve esir düşmüş olarak buldu. Yeni esirin babasının bizzat Atatürk'le iyi ilişkiler içinde olduğu anlaşılınca, yüksek rütbeli Alman subaylar haberi derhal genel komutanlığa ulaştırdılar. Tarafsız Türklerden yeni bir çıkar elde etme fırsatının kokusunu alan İstanbul'daki Alman istihbarat örgütü bilgiyi Fritz Arndt'a iletti:

> Genç Arndt'ın babası durumu öğrenip, Almanlara karşı savaşan Alman kökenli birinin başına neler gelebileceğini öğrenince, çok üzüldü ve oğlu için korkuya kapıldı. Bu yüzden Başbakan Refik Saydam'dan bir randevu istedi. Görüşme gerçekleşti ve çok yararlı oldu. Saydam, Alman büyükelçisiyle konuşmayı kabul etti; o da Arndt'ın oğlunun serbest bırakılıp İstanbul'a gönderilmesini sağladı. Baba Arndt bunu hiç unutmadı ve Türkiye'ye daima minnettar oldu.[21]

Söylentiye göre, Atatürk öldüğü zaman, Arndt fakülte dekanına gitti ve enstitüde kendisinin düzenleyeceği tören hakkında bilgi almak istedi. Dekan Arndt'a, Almanya'da önemli bir şahıs öldüğü zaman yapılması alışılmış olan töreni yapmasını söyledi. Kazancıgil'e göre, Arndt'ın buna yanıtı şöyle oldu: "Ama Almanya'da, Atatürk kadar büyük hiç kimse ölmedi ki!"[22]

Cumhuriyet'in saygıdeğer baba figürü hakkında Türkiye'de pek çok öykü anlatılır. Bu olayın hâlâ son derece değerli Türk entelektüellerce aktarılıyor olması, gerçekten yaşanıp yaşanmadığından daha önemlidir. Kesin olan bir şey vardır – Arndt, sözleşmeden doğan yükümlülüklerinin meyvelerini "Büyük İnsan"ın (Atatürk) fiilen göre-

bileceği şekilde yerine getirmişti. Atatürk'ün sağlığında, 10 Kasım 1938'de bu ulusun ve dünyanın büyük kaybından önce, Türkçe olarak, metinler, simgeler ve kısaltmalar için modern alfabe kullanan bir değil, dört modern kimya kitabı yayımlandı. (Res. 88 ve 89.)

Biyokimya profesörü *Felix Haurowitz* 1896'da Prag'da doğdu, tıp diplomasını 1922'de ve doktora derecesini de 1923'te aldı. 1925'te doçent olarak Prag'daki Alman Üniversitesi'ne girdi. Bunu izleyen birkaç yıl boyunca önemli biyokimyacılarla çalışan Haurowitz, hemoglobin ve türevlerini araştırıyordu. Popüler "Biyokimyada İlerlemeler" adlı dizisi üzerine çalışmaya başladı ve 1930'dan itibaren immunokimyayı ana araştırma alanı olarak seçti. Nazi istilası Haurowitz'i 1939'da Prag'dan ayrılmak zorunda bıraktığı zaman, İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde Tıbbi ve Hayati Kimya Enstitüsü'nün başına geçti. Kendisini derslerine, araştırmalarına ve Türkçe biyokimya ders kitapları yazmaya adadı. 1949'da bir kez daha, bu kez ABD'ye göç etti.

Haurowitz'in 1920'lerin ortalarından 1960'lara dek uzanan, meslektaşlarıyla üçdilli (Almanca, Türkçe ve İngilizce) yazışmalarının büyük bölümü, Indiana Üniversitesi Lilly Kütüphanesi'nde arşivlenmiştir. Gelgelelim, çoğu aynı zamanda (iki kez Nobel ödülü alan) Linus Pauling'in doğduğu eyalet olan Colorado'daki Linus Pauling arşivlerinde de bulunur. (Res. 90.) Bu yazışma belgeleri sadece yaptığı bilimsel katkılardan ibaret değildir. Dr. Alice (Haurowitz) Sievert, her iki arşivi de bu kitap için açmıştır. Yazışmaları, Haurowitz'in tarafsız bir ülke olan Türkiye'de bulunduğu sırada, ardında bıraktığı Nazi denetimdeki topraklar ile özgür dünyadaki akrabaları arasında bir iletişim kanalı olarak kullanıldığını gösterir ve başkalarının kaderiyle her zaman ilgilenen bir insanı gün ışığına çıkarır. Haurowitz'in eski öğrencileriyle ömür boyu süren ilişkilerini, kendinden genç meslektaşlarını bilimsel olarak besleyişini ve 20. yüzyılın en karanlık yıllarında yardıma ihtiyacı olanlara elini uzattığını anlatır. Onca katkıda bulunduğu kurumdan, sadece Yahudi olarak doğduğu için kovulmasının yarattığı kişisel travmaya, ailesiyle birlikte Amerika'ya gelmek için yaptığı birçok girişimin başarısız olmasına ve Türkiye'deki dokuz yılına karşın se-

bat etti. (Res. 91.) Sonunda başardı ve Indiana Üniversitesi'ne girerek dingin Bloomington'a yerleşti.[23]

Bloomington arşivlerinde, 1950'lerin ortalarında Maryland, Bethesta'da, MD'de Ulusal Sağlık Enstitüleri'nde doktora sonrası çalışmalarını yapan İsrailli bir immünolog olan Michael Sela'yla bir buçuk santimetrelik bir yazışma yığını da bulunur. Dr. Sela, yurtdışındayken Washington DC'de olduğu gibi Bloomington'da da Haurowitz'le işbirliği yaptı ve birçok uluslararası bilim ödülü aldı. Sela en azından 260 bilimsel makale yayımladı; bunlardan en az ikisini Haurowitz'le birlikte yazdı. Sela'nın çoğunlukla ABD, Birleşik Krallık ve bazıları birden çok ülkede geçerli olan 19 patenti vardır.

16 Ekim 1957'de *Ulusal Sağlık Enstitüsü* (NIH) antetli bir kâğıt kullandığı mektubunda, genç Sela, Haurowitz'e şöyle yazmıştı: "Sizden herhangi bir yayına benim ismimi 'İsrail, Rehovot'daki Weizman Bilim Enstitüsü'nün izniyle ibaresiyle eklemenizi rica ediyorum." Onlarca yıl sonra, o saygın kurumun başkanlığına seçildi ve birkaç yıl bu görevi yürüttü. Ve 14 Ağustos 1957'de, yine NIH antetli bir kâğıda, "Bloomington'da geçirdiğim çok ilginç ve heyecan verici ay için size bir kez daha teşekkür etmek isterim" diye yazmıştı.

Amerikan Biyokimya ve Moleküler Biyoloji Derneği'nin yayımladığı *Journal of Biological Chemistry*'nin, 23 Nisan 1941'de, yayımlamak üzere hepsi İstanbul Üniversitesi Tıbbi ve Hayati Kimya Enstitüsü'yle bağlantılı *Felix Haurowitz, Paula Schwerin ve M. Mutahhar Yenson*'un yazdığı bir makale alması dikkate değerdir. *Journal of Biological Chemistry* 1941, 140: 353-359'da çıkan makale, "Hemin ve Hemoglobinin Doymamış Yağ Asitleri ve Oksijenin Aksiyonuyla Yıkımı" başlığını taşıyordu.[24]

1953'te, Haurowitz genç meslektaşı *Mutahhar Yenson*'u ikinci bir yılı daha yakın işbirliği içinde geçirmek için kendisine katılmaya, ama bu kez Indiana Üniversitesi Bloomington laboratuvarlarına davet etti. (Res. 90.)

ABD Ulusal Bilimler Akademisi'nin Biyografik Anıları'nda, Haurowitz "Avrupa'nın yüzlerce yıllık entelektüel geleneğinin bir ürünü, barbarca bir hoşgörüsüzlükle çok fazla katkıda bulunacakları yeni bir ülkeye sürülmüş bilgili âlimler, kendini adamış bilim insan-

ları ve aydınlanmış insanoğullarından oluşan" bir grubun üyesi olarak betimlenir: "Bıraktıkları etki kalıcı olacaktır ve Felix Haurowitz aralarında en büyüklerinden biriydi."[25] Son mesleki yuvası olan Indiana Üniversitesi, kabul ettiği en muazzam isimlerden biri olan Felix Haurowitz hakkında şunları söyler:

> Kariyeri boyunca, antikorlar üzerine çalışmalarıyla tanındı ve aralarında Paul Erhlich Altın Madalyası (Batı Almanya), Alman Bilimler Akademisi (Leopoldina) üyeliği, Amerikan Sanat ve Bilimler Akademisi üyeliği ve Ulusal Bilimler Akademisi üyeliğinin de bulunduğu sayısız ödül aldı. Aynı zamanda İstanbul Üniversitesi'nden onursal doktora ve Indiana Üniversitesi'nden onursal doktora dereceleri aldı.
>
> 1971'de, Birinci Uluslararası İmmünoloji Kongresi'nde "immünolojiye üstün hizmetleri" nedeniyle onurlandırıldı. Yazdığı on kitaptan, ikinci baskısı Proteinlerin Kimyası ve İşlevi adıyla yapılan Proteinlerin Kimyası ve Biyolojisi'ni en önemli kitabı olarak görüyordu. Her ikisi de tekrar basıldı ve Japonca ile Rusça da dahil birçok dile çevrildi. 1987'deki ölümüne dek bilim alanında faaliyetlerini sürdürdü.[26] (Res. 91, 92.)

1930'dan 1935'e dek, *Friedrich L. Breusch*, Freiburg Üniversitesi'nin Patoloji Enstitüsü'nün Kimya Bölümü'nü yönetti. 1903'te Almanya'nın Baden kentinde doğan Breusch, Nazilerden ilkin İsviçre'ye, ardından Macaristan'a kaçtı, sonunda 1937'de İstanbul Üniversitesi'ne geldi. 1940'a kadar Haurowitz'le birlikte çalıştı ve İstanbul Üniversitesi'nin kendi kurduğu İkinci Kimya Enstitüsü'ne profesör ve müdür olarak atandı. Emekliliğine kadar bu görevde kaldı ve ardından 1971'de İsviçre'nin Basel kentine yerleşti. Breusch'un kendilerine sağladığı eğitim ve deneyimden birçok Türk kimyacı yararlandı.

Haurowitz gibi, biyoloji profesörü olan *Hugo Braun* da Prag'da, ama 1881'de doğmuştu. Haurowitz gibi, Braun'un Almancası da akıcıydı. Gelgelelim, Braun Frankfurt Üniversitesi'nde (1910-1933) prestij kazandı. Bilimsel yayınlarına 1907'de başladı. Ne var ki, Braun'un karısı yarı Yahudi (babası Yahudi, annesi değildi) olduğu için, 1933'te Almanya'dan ayrılmak zorunda bırakıldı. Aile-

siyle birlikte Türkiye'ye geldi ve 1949'a kadar İstanbul Üniversitesi'nde kaldıktan sonra, Münih'e döndü, emeklilik haklarını aldı ve 11 Haziran 1963'e dek orada çalıştı.

Almanca yayımlanan "Anısına" sütunlarından üçünden, *F. Aub*'un kaleme aldığı ve 1964'te yayımlananı, Türkiye bağlantısından ancak Braun'un 200 yayını arasında "mikrobiyoloji üzerine" bir "Türkçe ders kitabı" bulunması dolayısıyla söz eder.[27] *Georg Hochmann*'ın imzasını taşıyan ve aynı yıl yayımlanan ikincisi, açıkça[28] 1949'da Hugo Braun'un Prof. *Kisskalt* diye biri tarafından yeniden Münih'e davet edildiğini söyler: "[Braun] 1933'ten beri İstanbul'daydı."[29] Ne var ki, *Eyer* (1964) tarafından kaleme alınan anma yazısı, Türkiye'ye gitmesine yol açan koşullar ve oradaki yılları da dahil, Braun'un hayatına hatırı sayılır yer ayırır. Eyer, Braun'un sağlığındaki yayınlarının eksiksiz bir bibliyografyasını verir. Bu liste, 1930'a kadar kayıtlı en az doksan üç eseri olduğunu gösterir.

İki yıllık bir ara, Berlin'deki I. Springer'den çıkan bir yayınla sona erer ve ardından, aralarında Hollanda, Fransa ve İsviçre yayınlarının da yer aldığı ağırlıklı olarak Türkiye'de yayımlanan diğerleri çıkagelir. 1949'a gelindiğinde, Braun 166 eser kaleme almıştır bile. Dolayısıyla, Türkiye'deyken, Braun dünya çapında bilim literatürüne giren toplam 182 eserinin 70'ten fazlasını yazmıştı.

Meslektaşı Fritz Neumark'a göre, Braun son derece mütevazı, hatta utangaç bir insandı; gelgelelim, meslektaşları sosyal beceri eksikliğine karşın, bilimsel yetenekleri nedeniyle ona büyük değer veriyorlardı.[30]

Esas olarak un güvesi *Ephestia* üzerinde çalışan *Ernst Wolfgang Caspari*, davranış araştırmaları ve gelişim genetiği alanında önemli bir isimdi. Babası 1920'den, 1936'da Nürnberg yasaları uyarınca görevden alınana değin Frankfurt'taki Deneysel Terapi Enstitüsü Kanser Bölümü'nü yönetmişti. Ernst Caspari doktora derecesini 1933'te aldı, ama 1935'e değin Göttingen Üniversitesi'nde *Alfred Kuhn*'un laboratuvarında eğitimini sürdürdü. Kuhn, esas olarak "Caspari'nin bulguları sayesinde ve Caspari'ye araştırmalarına devam etme fırsatını sunmak arzusuyla" Rockefeller Vakfı'ndan bir araştırma bursu elde etti.[31]

Göttingen Üniversitesi'nde bir doktora öğrencisi ve asistan olarak Ernst Caspari, Alfred Kuhn'un un güvesi *Ephestia kuhniella*'nın gelişim genetiğini inceleyen araştırma ekibinin bir parçasıydı. Pleyotropik genin etkileri üzerine çığır açan çalışmasında, Caspari, ontogeni esnasında genler ile zamansal ve mekânsal olayların sırası arasındaki karmaşık ilişkilerin sınıflandırılmasının temelini kurmaya yardım etti ve Kuhn'un "bir gen, bir enzim" hipotezine katkıda bulundu.[32]

Ne var ki, o dönemde artık Naziler iktidardaydı ve Kuhn'un Caspari'yi istihdam etmesinin hiçbir yolu yoktu. İstanbul Üniversitesi'nde bir kadro bulunduğuna ilişkin kulaktan kulağa yayılan söylentiyi öğrenen Caspari, bu görevle ilgilendiğini bildirdi. Hugo Braun 1935'te bir teklif yapınca, Caspari İstanbul'a doğru yola çıktı.

Halihazırda patojenik bakterileri yetiştirme ve tifo bakterisini yetiştirmenin triptofan gerektirdiğini gösterme (böylece bunun triptofan gerektirmeyen paratifo basilinden ayırt edilmesini sağlama) yöntemleriyle ilgili olarak, bakteriyolojiye bir dizi önemli katkıda bulunmuş olan Braun, sıtmaya karşı bir koruyucu aşı geliştirmeye koyuldu. Caspari de bu projenin zoologu haline geldi. Araştırmalarının sivrisinek ve tahtakurularınca hastalığın nakliyle sınırlandığı İstanbul Üniversitesi Mikrobiyoloji Bölümü'nde asistan olarak üç yılını geçirdi.

Caspari, İstanbul'da bulunduğu dönemde, buraya 1935'te Berlin'den gelen ve aynı üniversitede "teknik asistan" olarak çalışan bir psikolog olan Hermine (Hansi) Abraham ile tanıştı ve ona âşık oldu. 16 Ağustos 1938'de evlendiler. Tam da o gün, Ernst ABD'den bir telgraf aldı. Bir başka tebrik mesajı olduğunu düşünerek, sonra okumak düşüncesiyle bir kenara bıraktı. Çiftin balayından dönüşünde, Caspari mektup kutusuna baktı ve bu telgrafa rastladı. Pennsylvania, Easton'daki Lafayette College'ın rektöründen gelen telgrafta, yıllık 1000 dolarlık doktora sonrası bursu, ama daha önemlisi, ABD'ye gitme fırsatı önerisi vardı. Hansi'nin sözleşmesi hâlâ sürdüğü için, *Ernst Caspari* 1938'de ABD'ye yalnız gitti. Sözleşmesinin tamamlanması üzerine, Hansi de 1939'da ona katıldı.

Caspari *Lafayette College* ve *Wesleyan Üniversitesi*'nde biyoloji profesörü olarak çalıştı. 1944'te ABD vatandaşlığına geçtikten son-

ra, bir başka Alman göçmen Curt Stern'le *Manhattan Projesi*'nin genetik programıyla bağlantılı projelerde çalışmak üzere *Rochester Üniversitesi*'ne geçti. Rochester grubu, meyve sineklerinde (*Drosophila*) gama ışınlarıyla kronik fakat düşük dozlu irradyasyonun genlerin mutasyon oranına etkisini incelemekle görevlendirildi. Caspari, Kuzey Amerika (ABD ve Kanada) Genetik Derneği'nin başkanı oldu ve uzun yıllar bu görevini sürdürdü. Davranış genetiği üzerinde çalışırken, Stanford Üniversitesi'nde iki kez (1956-1957 ve 1965-1966) İleri Davranış Bilimleri Araştırmaları Merkezi'nin üyesi oldu. 1975'te emekli oldu.

Bilimsel dergi *Molecular Genetics of Development*'ta yayımlanan bir biyografide, üzerinde düşünmeye değer bir anekdot yer alır. "Caspari'nin yaşamında baş gösteren en üzücü olaylardan biri, ABD'ye geldikten üç yıl sonra oldu. 1941'de anne babasını Almanya'dan çıkarmasını sağlayacak bir Küba vizesi ve parayı buldu, ama bu vize Frankfurt'taki Amerikan Konsolosluğu'na, anne babasının Polonya'nın Lodz kentindeki bir toplama kampına [Getto] gönderilmesinden iki gün sonra ulaşabildi. Babası Lodz'da açlıktan ölene değin hasta tedavi eden bir hekim olarak çalıştı. Yıllar sonra biri, Lodz [Getto] hakkında yazılmış bir kitaba Caspari'nin dikkatini çektiğinde, o da bu kitabı edindiğinde, babasının resminin orada yer aldığını gördü. Caspari'nin annesi Getto'dan 1942'de alındı; Caspari onun ne zaman ve nasıl öldüğünü hiç öğrenemedi."[33]

Yukarıda sözü edilen kitapta[34] bir hastayı tedavi veya muayene eden doktoru gösteren tek resim, hiçbir açıklama içermeksizin yer alıyor.

O zamanlar yetmişlerinde olması gereken yaşlı Caspari'yi bu resimle bağlantılandıran bir açıklama yoktur. Ernst Caspari'nin 1960'larda çekilmiş bir resmi, okuyucuların kendi sonuçlarını çıkarması için, *Andvances in Genetics*'in izniyle eklenmiştir. (Res. 93 ve 93a.)

Farmakoloji

Ord. Prof. Dr. *Paul Pulewka* ülkemizde farmakolojinin ve farmakolojik denetimlerin kurulmasının temel taşıydı.[35]

Dahası, Uludağ'da yapılan 5-7 Mayıs 1996 Kongresi'nde Türk Farmakoloji Derneği, "Türkiye'de farmakolojinin kurucuları olarak İstanbul'da Prof. Dr. *Akil Muhtar Özden*, Ankara Üniversitesi'nden Prof. Dr. Paul Pulewka"yı kabul ettiğini kayda geçirmiştir. Mesleki toplantıların çoğunun tematik bir amacı vardır. Bu kongrenin teması, "Ord. Prof. Dr. Paul Pulewka: 100. Doğum Günü Münasebetiyle" idi.

Paul Pulewka 11 Şubat 1896'da Elblag'da (Alm. Elbing) doğdu. 1923'te Königsberg'deki (Kaliningrad) Prusya Tıp Fakültesi'nden mezun oldu ve 1927'de aynı üniversitenin Farmakoloji Enstitüsü'nden farmakoloji ve toksikoloji dallarında doktora derecelerini aldı. Pulewka 1929'da Tübingen Üniversitesi'ne doçent olarak atandı. Mayıs 1933'te, zehirli gazların toksikolojisi ve bunlara karşı korunmaya ilişkin dersler verdiği Tübingen'de farmakoloji ve toksikoloji alanında ekstraordinaryus profesörlüğe yükseldi. Üniversitenin senatosuna bile seçildi. Gelgelelim, Pulewka ve karısının bir zamanlar bir deniz kazasında boğulmaktan kurtardığı asistani Behrend Behrens, Pulewka'yı siyasal görüşleri ve karısının Yahudi olması yüzünden hayatının büyük ölçüde tehlikede olduğu konusunda uyardı.

Pulewka Tübingen Üniversitesi'nde eczacılık profesörü olarak sürdürdüğü görevinden istifa etti, veya azledildi ve Almanya Dışişleri Bakanlığı'ndaki Nazi karşıtı bir yetkilinin yardımıyla, Pulewkalar Ekim 1935'te Türkiye'ye gelmenin yolunu buldular. Başlangıçta, Ankara'daki Sağlık Bakanlığı Hıfzısıhha Enstitüsü'nde çalıştı. Sözleşmesi 1940'ta yenilenmedi ve yeniden iş buluncaya kadar geçen bir yıllık sürede Pulewka işsiz kaldı ve 1946'da Pulewka Ankara Üniversitesi Hıfzısıhha Enstitüsü'nün müdürü oldu. 1954'e kadar orada çalıştıktan sonra Almanya'ya geri döndü.

Türkiye'deyken Paul Pulewka, Ankara'daki *Refik Saydam* Hıfzısıhha Enstitüsü ile Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde farmakoloji bölümlerini kurdu. Bundan başka *Materia Medica* Enstitüsü'nü yönetti ve Türk Kodifikasyon Komisyonu üyeliği yaptı. Farmakolojik araştırmalarının en önemli özelliği, bunların tümünün Türkiye'deki yerel ve ulusal sorunlara yönelmiş olmasıydı.

Pulewka'nın yerel bir ihtiyacı tanımlama, sorunu çözümleme, basit ve uygulanabilir bir çözüm önerme yönteminin ilgi çekici bir örneği aşağıda yer alıyor. Bal, çok eski çağlardan beri Türk yiyecek kültürünün sevilen bir parçası olmuştur. Ne var ki, arıların sarı ormangülü (*Rhododendron luteum*) bitkilerinden yaptığı, genellikle deli bal olarak adlandırılan bal, Karadeniz kıyı halkları arasında yaygın bir inanışa göre, mor (*Rhododendron ponticum*) çiçeklilerden yapılandan daha zehirliydi. *R. Luteum*'dan (sarı çiçekli) yapılan yüzlerce bal örneği, içerdiği zehir derecesinin belirlenmesi için analiz edilmek üzere her yıl enstitüye gönderilirdi. Baldaki andromedotoksin, yani rhododendrondaki zehir miktarı büyük ölçüde değişkenlik gösterdiğinden, zehirlenme olayları sıktı. Pulewka'nın yaygın biçimde kullanılan *Plugge* renk reaksiyon testiyle yaptığı deneyler, bu reaksiyona yalnız andromedotoksinin değil, aynı zamanda o güne dek zehirli olmayan ürünler olarak düşünülen maddelerin de yol açtığını ortaya koydu.

Sonuç olarak, Pulewka farelerin kullanıldığı bir testi uygulamaya karar verdi. Böylece, fareler üzerindeki "karakteristik refleks" testi yoluyla, bir örnekteki zehir düzeyini birkaç dakikada ve çok küçük bir hata payıyla belirlemeyi başardı. Bu deneyler ayrıca, baldaki zehri ısıtma yoluyla yok etmek için, aracının yeterince asidik olması gerektiğini de gösterdi. Bu yüzden Pulewka, balın biraz sirke veya sitrik asit eklenerek kaynatılmasını tavsiye etti.[36]

Türkiye'deki yirmi yılı boyunca, Pulewka farmakoloji, farmakolojik denetimler ve farmakoloji müfredatı konusunda pek çok katkı yaptı. 1954'te eski üniversitesi Tübingen'e davet edildi ve savaş sonrası Federal Alman Cumhuriyeti, yani Batı Almanya'da ilk toksikoloji enstitüsünü (Baden Würtemberg Toksikoloji Enstitüsü) kurdu.

Botanikçi *Ludwig Schnee*'nin Köln Üniversitesi'ndeki görevine son verilmesinden sonra, 1933 ve 1938 yılları arasında İstanbul Üniversitesi'nin *Farmabotanik ve Genetik Enstitüsü*'ndeki çalışmalarına ilişkin pek az kayıt vardır. Schnee daha sonra Venezüella'ya göç etti.

Werner Lipschitz 1892'de Berlin'de doğdu ve 1948'de ABD'nin New York eyaletindeki Pearl River'da vefat etti. ABD'ye gelmeden evvel, 1933 ile 1939 yılları arasında Türkiye'de kaldı. Nazilerin ik-

tidarı ele geçirmelerinden önce, *Instituts für Pharmazie der Universitat Frankfurt am Main*'da profesör ve müdür olarak çalıştı. İstanbul'da Biyokimya Enstitüleri'ni yönetti. (Res. 94-95.)

Fizyoloji Modern Bir Tıp Fakültesinin Olmazsa Olmazıdır

Hans Winterstein 1879'da Prag'da doğdu ve 1963'te Münih'de öldü. Akademik kariyerine 1919'da Rostock Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde doçent olarak başladı ve bir yıl sonra, ordinaryus profesörlüğe yükseldi. Daha sonra Breaslau Üniversitesi'ne geçti ve İngiliz karısı ve iki oğluyla birlikte Türkiye'ye sığındı. Winterstein İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde Genel Fizyoloji müfredatını belirledi ve bölümünü kurup yönetti ve 1933'ten itibaren Fizyoloji Enstitüsü'nün müdürü oldu. 1956'da emekli olarak Batı Almanya'ya döndü. Winterstein'ın solunum kimyası üzerine araştırmaları tıpkı "Reaksiyon Teorisi" gibi uluslararası ün kazandı. (Res. 96, 97, 98.)

Değindiğimiz gibi, Dr. R. Al Lambert, 1934'te Rockefeller Vakfı tarafından, Alman göçmen profesörlerin koşullarını değerlendirmek ve rapor etmek üzere İstanbul'a gönderilmişti. Günlüğündeki 18 Şubat 1934 tarihli bir kayıt şöyledir:

> Tıp Bilimleri'nin Breslau'da, geri ödenmesini hiç talep etmediği bir burs verdiği Prof. H. Winterstein (Genel Fizyoloji) ile yaklaşık bir saatlik bir görüşme yaptım. W. şimdi de, yazı Cambridge'de geçirmesine olanak verecek benzer bir miktar (3000RM) talep ediyor. Önerilen çalışma, beyne giden kan miktarına ilişkin bir araştırma. Şu ana kadar ölçmek için tatminkâr bir yöntem bulunanamış durumda ve W.'nin sınamak istediği bir tekniği var. Çalışma Barcroft'un [Cambridge Üniversitesi Fizyoloji Laboratuvarı'ndan Sir Joseph Barcroft] beyin metabolizmasıyla ilgili programına uygun düşüyor.
>
> W. burada açıkça mutsuz. Gereken donanımın sağlanmasındaki gecikme yüzünden sabırsız ve bir asistanı, hatta bir teknisyeni bile olmayışından yakınıyor. Kendisine bu kadrolara iki Alman getirileceği sözü verildiğini, ama hükümetin şimdi bunu reddettiğini ileri sürüyor. 1 Ekim'den önce

herhangi bir araştırma yapılabilmesinin imkânsız olduğunu söylüyor ve değerli zamanı kaybetmek hiç hoşuna gitmiyor. Araştırma yardım fonumuzun genellikle yolculuk harcamalarına tahsis edilmediğini; Breslau bursunun sadece aygıtlar ve malzemeler için olduğunu açıkladım. Sorunu komitemize açmaya ve Barcroft'la konuşmaya razı oldum, ama yardım için hiçbir garanti vermedim.

W.'ye samimi bir şekilde, ilk altı ayını işleri güzelce yoluna koymak ve Türkçeyi öğrenmek için kullanarak buradaki işine dört elle sarılmasının iyi olacağını düşündüğümü söylemekte tereddüt ettim; araştırması biraz bekleyebilir. W. grubun bu atmosfere hiç uyum sağlayamamış tek üyesi olarak kendini gösteriyor.

Winterstein'ın daha Almanya'dayken bir Rockefeller Bursu almış dikkate değer bir bilim insanı olduğu kesindi. Lambert'e göre, başlangıçta hiç yerine alışamamış ve mutsuz olmasına karşın, zamanla uyum sağlamışa benziyor. Sonunda ev sahibi ülkesinden büyük takdir gördüğü kesindir. Ona 1941'de vatandaşlık hakkı verdiler.[37] 1933'ten 1958'e kadar kalan astronom Wolfgang Gleissberg hariç, Winterstein'ın sözleşmesi diğer tüm göçmenlerden daha çok yenilendi. Winterstein Türkiye'de 1933'ten 1956'ya kadar kaldı.

Röntgen Biliminden Radyolojiye

1930'ların başında, radyoloji hâlâ bebeklik çağında bir daldı. Her yerde basın, gösterdiği teşhis potansiyeli konusunda büyülenmiş durumdaydı, sunduğu tedavi olanakları konusunda daha da heveslıydi. *Wilhelm Conrad Röentgen* Nobel ödülünü 1901'de almış, *Madam Curie* de ikinci ödülünü 1911'de kazanmıştı. Türkiye'ye davet edilen fizikçiler ve teknisyenler arasında birkaçı yeni doğmakta olan "röntgen bilimi" dalında çalışmıştı. Bu bilim insanları İstanbul'a üniversitenin Radyoloji ve Biyofizik Enstitüsü'nü kurmak için getirtilmişti. Türkiye'nin kurucuları da tıbbi teşhislerde röntgen ışınlarının yararlılığının gayet iyi bilincindeydiler. Batı'da hızlı adımlarla ilerleyen bilimsel gelişmelerin bir sonucu olarak, bu tekniklerin her biri sürekli tekâmül ettiklerinden kısa ömürlü oldu. Hem zaten, henüz

onu uygulayacak ve geliştirecek altyapısı olmayan bir ülkeye en iyi ve en son ekipmanın getirilmesi çılgınlık olurdu.

Son derece yerinde bir kararla, bazı bilgili doktorlar ve hemşirelerin yanı sıra araştırmacı fizikçilerle ve deneyimli teknisyenlerin davet edilmesine karar verildi. *Friedrich Dessauer* getirilen ilk fizikçiyken, *Carl Weisglass, Nikolaus Wolodkewitsch* ve *Kurt Lion* onun teknisyenleriydi. Ayrıca, radyoterapi alanındaki bilimsel yayınlarının kaydı 1923'lere kadar geriye giden bir radyolog olan *Erich Uhlmann*, Kasım 1934'te Frankfurt Üniversitesi'nden getirtildi. O ve Dessauer, Türkiye'de radyoterapi alanında bir fizikçi-hekim işbirliğinin ilk örneğini oluşturdu. "Frankfurt" ekibinde ayrıca radyolojide deneyimli bir hemşire olan *Grete Lindenbaum* vardı. Friedrich Dessauer, "Röntgen makinesi" öncülerinin en kıdemlisiydi. Nazi karşıtı görüşleri yüzünden Frankfurt'ta hapse atılmıştı. Ancak, Türk hükümetinin ricası üzerine 1934'te serbest bırakıldı ve İstanbul Üniversitesi öğretim üyeleri arasına katılmasına izin verildi[38]; Dessauer'e Enstitü Başkanlığı verildi. 1937'de, Dessauer ayrıldı. İsviçre'deki Fribourg Üniversitesi'ne gitti ve deneysel fizik bölüm başkanı oldu.[39] Dessauer'in ayrılışının ardından, Uhlmann da aynı yıl yaz sonunda Chicago'ya gitmek üzere ayrıldı, Lindenbaum da o sırada Filistin diye bilinen topraklara gitti.

Yeni bir "Avusturyalı" ekip çabucak toplandı. *Max Sgalitzer* radyolog/fizikçi, *Walter Reininger* ise mühendisti. Ekibin araştırma ve uygulamalarına yardım etmek üzere, röntgenolojide uzmanlaşmış bir hemşire, bu arada Walter'in de karısı olan *Margarethe Reininger* davet edildi. Önemli bir husus, Türk konsolosluğunun Sgalitzer'in kusursuz referanslarına dayanarak bulunduğu taleplerin, bu bilim insanının *Anschluss*'dan sonra bile Türkiye'ye gelmesini sağlayan vizelerin verilmesinde çok etkili olmasıydı. Dünya çapında önde gelen bilimsel dergilerde 100'ü aşkın bilimsel yayının yazarı olan Sgalitzer, Viyana Üniversitesi'nden kovulmasının ardından, 17 Eylül 1938'de Türkiye'ye geldi. Eylül 1943'e kadar İstanbul'da kaldıktan sonra, ABD'ye göç etti.

Türkiye'de bulunduğu sırada, Sgalitzer, gerek verilen hizmetin kalitesini gerek hasta sayısını yükselttiği üniversite polikliniğinde ça-

lıştı. Çoğu radyo teşhis alanında olan araştırmalarını ve uluslararası yayınlarını sürdürdü. Böylece, enstitü ile dünya çapındaki bilimsel topluluk arasında köprüler kurdu. 1938'den sonra görmediği çocukları ABD'deydi. 1943'te, onları ziyaret etmek için İstanbul Üniversitesi'nden ücretsiz izin talebinde bulundu. Yönetim bu isteğini yerine getirmeyince, Sgalitzer dönmemek üzere ABD'ye gitti.

Başka kaynak bulunmadığı için, telefon rehberi kayıtlarından o yılın en azından bir bölümünü (1943) Denver'da geçirdiği anlaşılıyor. Ve Haurowitz arşivlerinde bulunan yazışmalardan, Seattle'a yerleştiği öğreniliyor. Bir "Anısına" yazısında, 1973'te radyoskopik zehirlenme komplikasyonları nedeniyle öldüğü belirtiliyor. Ne yazık ki, ABD'deyken hangi kurumlarda ve ne gibi şartlarla çalıştığına ilişkin pek bilgi bulunmuyor. Ancak, ABD'ye gelmesinden önceki biyografisi iyi araştırılmış, yazılmış ve yayımlanmıştır.[40]

Kızı Dr. Elizabeth S. Ettinghausen'e göre,[41] Dr. Sgalitzer ABD'ye gelişinin ardından, Denver'daki Colorado Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde radyoloji profesörü olarak sadece on sekiz ay çalıştı. Emekliliğinden sonra, yolculuk etmek de dahil, başka meraklarını tatmin etti.

Sgalitzer'den, Viyana'da işe alındığı sırada, röntgenoloji alanında yüksek nitelikli ve deneyimli, aynı zamanda İstanbul'daki ekibe katılmaya istekli bir teknisyen ismi vermesi istenmişti. Aynı şekilde deneyimli bir radyoloji hemşiresi de istenmişti. 27 Nisan 1938'de, Sgalitzer Viyana'dan, İstanbul Üniversitesi Rektörü'ne, Avusturya'da bu nitelikte kişileri aramaya devam ettiğini ve bulduğu zaman bildireceğini yazdı. Prag'dan postalanmış 31 Ağustos 1938 tarihli Fransızca bir mektupta, Sgalitzer rektöre, istenen her iki adayı, Viyanalı bir karı koca çift olarak, *Walter ve Margarethe Reininger*'i bulduğunu ve her ikisinin de Türkiye'ye gelmek istediğini bildirmekteydi. (Res. 99.)

Türkiye'ye gitme ve kendi alanlarında çalışabilecekleri, onları bekleyen bir iş bulma imkânı Reiningerler'e gökten düşen bir armağan gibi görünmüş olmalıydı. Halihazırda Avusturya Alman Reich'ı tarafından ilhak edilmiş ve Reininger Viyana Üniversitesi'ndeki işinden çıkartılmıştı. İstanbul'a gönderdiği iş başvurusunda Reininger,

1899'da Viyana'da doğduğunu ve Teknik Üniversite'de elektro-teknoloji ve makine mühendisliği öğrenimi gördüğünü bildirmişti. 1923'den itibaren Almanya'nın Berlin'deki elektrik ekipman imalatçısı *AEG*'de çalışmış ve 1931'de, TSF (esnek tıbbi) tüpün mucitlerinden birinin de çalışmış olduğu Viyana'daki Strauss Laboratuvarı'na geçmişti. Reininger orada, *Mecapion* gibi bazıları halihazırda Türkiye'de de kullanımda olan röntgen ışını radyoloji ölçüm gereçleri geliştirmişti.

Reininger, tüm üniversite enstitülerindeki aletlerin ölçüm ve ayarlamalarından sorumlu olduğu Viyana Üniversitesi'nde çalışmıştı. *Rudolf Pape*'yle birlikte, maruz kalınan röntgen ışınını ölçen bir dozometre icat etmiş ve özofagusda radyasyon kullanımı üzerine bir proje tamamlamıştı. Başvuru mektubunda, Reininger bu deneyimin ona, teşhis ve tedavi için kullanılan röntgen aygıtlarının kullanımı, onarımı ve ayarlanması için gereken becerileri sağladığını yazdı. Reininger, fırsat verilmesi halinde bir devlet veya ulusal araştırma laboratuvarında ders verme ve laboratuvarı yürütme becerisine sahip olduğunu belirterek, ayrıca çeşitli radyoloji dergilerinde yayımlanmış makalelerini de ekledi. Reininger'in akıcı Almanca, İngilizce ve Fransızcası vardı. Laboratuvardaki görevinden kovulduğu ve küçük imalat firmasını satmak zorunda kaldığı için, işbaşvurusunda, "Gerekli kâğıtlar iletildiği takdirde, derhal yola çıkabilirim. Ulusal çabalarınıza katkıda bulunmak benim için büyük onurdur" diye yazmıştı.[42]

2 Eylül'de rektöre, karısının becerilerinden söz eden bir mektup daha gönderdi. Anschluss'dan ve Avusturya'nın resmen Nazileşmiş Avrupa'nın bir parçası haline gelmesinden beş ay bir hafta sonra, Reininger, 17 Eylül 1938'de Viyana'daki Türk Büyükelçiliği'nde dört yıllık bir sözleşmeyi sevinçle imzaladı. Çok geçmeden, Reiningerler, kızları Eva-Ruth'la birlikte İstanbul'a geldiler ve ailenin bu kez ABD'ye göç ettiği 1948'e değin görevlerinde kaldılar. Türkiye'de kaldıkları yıllar içinde, Reininger, fizikçi/mühendis Carl Weissglass'la birlikte birçok Türk fizikçi, mühendis ve teknisyene radyolojinin her yönü hakkında dersler verdiler ve üniversitenin röntgen cihazlarının bakım ve ayarlarını yaptılar. Yedek parça sıkıntısı yaşanan savaş yıllarında, birçok parçayı bizzat yeniden imal ettiler. Şimdi, iyi eğitim-

li ve yetenekli bir profesyonel kadro, arkalarında bıraktıkları mirasın bir parçasıdır.

Margarethe Reininger de, tıbbi radyolojinin operasyonel alanlarında etkililiği ve verimliliği artırmak için bilinmesi gereken her şeyde birçok Türk profesyonel hemşireyi eğiterek, bu mirasa katkıda bulundu.

Türkiye'de, radyoloji grubu kuramsal yapılarını destekleyecek deneyleri yürütmekte son derece faal oldular. Örneğin, Carl Weisglass "Çift-Valfli Rektifikasyon Sistemi" ve onun "Röntgen teknolojisinde örtüşme periyodu" üzerine birkaç araştırma raporu yayımladı.[43]

Türkiye'ye Bir Üniversite Disiplini Olarak Uygulamalı Matematiğin Getirilmesi

> Kavramlar, deneyimlere sıkıca bağlı olmaktan çıktıklan zaman düpedüz içleri boşalır. O zaman kavramlar, köklerinden utanan ve onları inkâr etmeye çalışan, toplumsal statüsünü yükseltme peşindeki kişilere benzerler.
>
> – Albert Einstein, Hans Reichenbach'a mektup, 30 Haziran 1920. Einstein Arşivleri, 20-113.

Türkiye'ye davet edilen üç matematikçinin üçünün de uygulamalı matematikte uzman olması bir rastlantı mıdır? Muhtemelen hayır! Her biri kendi konusuna, atlama tahtası olarak fiziksel olguları kullanarak yaklaşıyordu. Sadece soyut teoremlerin kanıtlayıcıları olmanın ötesindeydiler. Onlar problem çözücülerdi. Diğerlerinin tersine, teorilerinin uygulanabilir olduğunu göstermek için oyuncak örnekler icat etmek zorunda değillerdi. Kendi önlerine koydukları problemler, gerçek dünyadan aldıkları problemlerdi. Öte yandan, bu davetleri yapan Türklerin çoğu ordu mensubu subaylardı: Subaylar pragmatik olma eğilimindedir. Hepsi de Birinci Dünya Savaşı'na katılmış kıdemli askerler olan bu subayların, uçan ve askeri uçak tasarlayan insanlarla bir yakınlığı vardı.

Richard von Mises her ikisi de yapmıştı. *Hilda Geiringer*, önce öğrencisiydi, sonra asistanı ve bilimsel işbirlikçisi haline geldi. Daha sonra da karısı oldu.

Wilhelm [William] Prager de, uçak tasarım konusunda danışmanlık deneyimi olan bir mühendisti. Bu üçü, İstanbul Üniversitesi Matematik Bölümü'nü Türkiye'deki modern matematik lisans eğitiminin ilk vitrinine dönüştürdüler. Herhangi bir Amerikan araştırma üniversitesinde, bu üçlü başka herkesin imrendiği bir araştırma grubu olurdu. Hem de yalnız 1933'te değil, 1970'lerde bile.

Richard Edler von Mises, 19 Nisan 1883'te o dönemde Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun bir parçası olan Lemberg'de doğdu. Daha sonra Lemberg, Polonya ve Sovyetler Birliği'nde Lvov, en son olarak da Ukrayna'da Lviv kenti haline gelecekti. Von Mises, ilkokuldan sonra gittiği Viyana *Akademische Gymnasium*'unda klasik ve hümanist bir ortaöğrenim gördü. Oradan *Maschinenbau*, yani makine mühendisliği öğrencisi olduğu Viyana'daki *Technische Hochschule*'ye (Teknik Üniversite) girdi. 1907'de Viyana'dan teknik bilimler alanında doktora derecesi aldı ve ertesi yıl mühendislik ve makine imalatında ders verme yetkisini kazandı.

Von Mises, mezuniyetinden sonra, Çek Cumhuriyeti'nin güneydoğusundaki Brünn ya da Brno'da ders vermeye başladı ve 1909'dan 1918'e kadar Strasbourg'da *Auserordentlicher Professor* olarak çalıştı. Von Mises'in plastisite (malzemelerin kalıcı deformasyon kuramı) alanında ismiyle özdeşleşen ve kesin sonuca ulaştıran ilerlemeler kaydettiği yer Strasbourg'du. Plastik olarak deforme olabilen cisimlerin mekaniği daha Brünn'deyken ilgisini çekmişti ve yaşamının geri kalanı boyunca, sık sık bu konuya dönecekti.

"Von Mises'in şair [Rainer Maria] Rilke'ye[44] gittikçe derinleşen ilgisi ve Katolik Hıristiyanlığa dönmesi de Strasbourg'daki günlerine rastlar."[45] 1914'te, pilot olarak Avusturya-Macaristan ordusunda hizmet etmeye gönüllü oldu. Zaten von Mises savaştan önce bröveli bir pilottu. 1913'te ilk üniversite dersini motorlu uçuş konusunda vermişti. Savaştan önce uçak tasarımı üzerine ders vermiş olduğundan, daha 1915'te Avusturya ordusu için 600 beygir gücünde bir uçağı inşa eden ekibi yöneterek kuramı uygulamaya dökmüştü.

1918'de savaşın sonunda, von Mises Frankfurt Üniversitesi Matematik Bölümü'nde öğretim üyesi oldu ve 1919'da, Dresden'deki *Technische Hochschule*'de yeni kurulan hidrodinamik ve aerodina-

mik kürsüsüne getirildi. Kısa süre sonra, Berlin Üniversitesi'nin yeni kurulan Uygulamalı Matematik Enstitüsü Müdürlüğü'ne geçti; burada astronomi, jeodezi ve teknoloji uygulamalarıyla, yeni bir uygulamalı matematik müfredatı oluşturdu. O zaman artık von Mises, Albert Einstein'la etkileşim ve işbirliği kurar hale gelmişti. (Res. 100 ve 101.)

Bir mektubunda, von Mises makalesiyle ilgili olumlu sözleri için Einstein'a teşekkür eder. *Physikalische Zeitschrift*'de (Fizik Dergisi) yayınlatma arzusunu açtığı makaleyi, Einstein'dan (büyük olasılıkla derginin editörü olan) Prof. Debya'ya aktarmasını rica eder. Von Mises ayrıca Einstein'ın statik sistemler ve durumların hareketleri üzerine yorumlarına da, düşüncelerini biraz daha berraklaştırması arzusunu dile getirerek yanıt verir. Bundan başka, Leipzig'deki yayıncısından Einstein'ın görelilik kuramı üzerine 1916 tarihli çalışmasını edindiğini, eğer kitabın kendisine ulaşmasını sağlayan Einstein ise, kendisine teşekkür etmek istediğini de belirtir. (Res. 102 ve 103.)

Bu mektupla birlikte, von Mises başka bir makalenin elyazmasını da gönderir ve kısa bir süre önce *Mathematishche Annalen*'in (Matematik Yıllıkları) fizik bölümünün editörlüğünü üstlenmiş olan Einsten'ın bunu yayımlamayı düşünüp düşünmeyeceğini sorar. Yayımlamayı düşünmüyorsa da, *Physikalische Zeitschrift*'a gönderebilmesi için, Einstein'dan makaleyi geri göndermesini rica eder.

Belki, matematik alanına hâkim bilim insanlarının mevcut katı yapısına karşı bir savunma olarak, von Mises uygulamalı matematiğin, en az ... *argümanın açıklık, zarafet ve ihtimamla ortaya konabildiği, olabilecek en geniş genellikte bir matematik model* gerektiren soyut matematik kadar şaşmaz olabileceğinin altını çiziyordu.

Von Mises'in dümene geçmesiyle, *Berlin Uygulamalı Matematik Enstitüsü* hızla olasılık, istatistik, diferansiyel denklemlerin sayısal çözümleri, elastisite, plastisite ve aerodinamik gibi alanlar için bir araştırma merkezine dönüştü. Aslına bakılırsa, gerçek dünyanın sorunlarının aerodinamik analizi [kısmi] diferansiyel denklemlerin çözümünü gerektiriyordu. Bunlar ancak sayısal yöntemlerle çözülebi-

lirdi. Aynı şey, plastisite ve elastisite için de geçerliydi. Böylelikle von Mises ve meslektaşlarının uçak tasarımına anlamlı katkılarda bulunabilmek için aynı anda çeşitli alanlardaki bilgiyi genişletmeleri gerekiyordu. 1925'e gelindiğinde, von Mises fiilen mekanik, olasılık ve felsefenin alanına girmiş oldu. Berlin'deyken, von Mises, kendi yeteneği sonucunda parlak bir matematikçi haline gelen Hilda Geiringer'le tanıştı.

Katolik olduğu için, von Mises artık Yahudi değildi, yine de yasanın "Arî olmayan" tanımına giriyordu. Bununla birlikte, I. Dünya Savaşı'nda çarpışmış olan Arî olmayanlar için bir muafiyet maddesi vardı. Von Mises kesinlikle bu maddeye giriyordu ve bu durum onun Berlin'deki görevini sürdürmesine olanak veriyordu. Fakat 1933'te, çok haklı olarak, muafiyet maddesinin kendisini uzun süre esirgeyemeyeceğini hissetti.[46] Türkiye'den gelen bir profesörlük teklifi von Mises'e Almanya'daki bu beladan bir çıkış yolu olarak göründü, ama kendi devletinden emeklilik haklarını almaya çalıştı. 12 Ekim 1933'te, bakanlığa yazdığı mektupta, Türkiye'den önerilen görevi kabul etmesinin Almanya'nın yararına olacağını ve Almanya'nın devlet üniversitelerinde yirmi dört yıllık hizmeti nedeniyle emeklilik haklarının korunmasına izin verilmesi gerektiğini yazdı. Aldığı yanıt, gidecek olursa, tüm maaş, emeklilik ve bakmakla yükümlü olduğu kişilere yönelik destek haklarından vazgeçmiş olacağıydı. Von Mises, bakanlığa yazdığı bir sonraki mektubunda, hukuken bu haklara sahip olduğunu ve onlardan vazgeçmeye niyeti olmadığını bildirdi.

O dönemde, oldukça sınırlı akademik yeteneklerine karşın enstitünün müdürlüğünü üstlenmek isteyen bir Nazi olan *Theodor Vahlen*, von Mises'in enstitü müdürü olarak yerine geçmesi için kendisini desteklemesi halinde, onun emeklilik haklarını kaybetmemesini sağlayacağına söz verdi. Bu düzenlemeyi yapmak üzere von Mises Ekim 1933'te halefi olarak Vahlen'i destekleyen mektubu yazdı. Bu arada, von Mises'in öğrencilerinden *Collatz* adında biri, destek için bakanlığa yazdığı mektubun bir bölümünde şöyle diyordu: "Kasım 1933'te Staatsexamen'e [devlet sınavına] girdim ve Profesör von Mises, ayrılmasından bir gün önce sınavımı yaptı. Aynı gün, yakla-

şık bir saatlik görüşmemizde, benim bundan sonraki araştırmalarım için tavsiyeler verdi..."[47] İyi deneme!

Elbette, Vahlen Aralık 1933'te enstitü müdürlüğüne atandı. Neredeyse tahmin edilebileceği üzere, İstanbul'dayken von Mises Ocak 1934'te, her türlü hakkının feshedildiğini bildiren bir mektup aldı. Bu yüzden, bütün yaşamı boyunca hep haksızlığa uğramış hissetti kendini. Çok yıllar sonra, 1953'te, haklarını ve paralarını geri alabilmek amacıyla hâlâ bakanlığa dilekçe yazmakla uğraşıyordu. Ne var ki, von Mises Almanya'nın savaş sonrası hükümeti henüz bu konuda harekete geçmeden, Massachusets, Cambridge'de öldü.[48]

Zamanı birkaç yıl geriye sararsak, henüz İstanbul'dayken von Mises, Viyana'ya giderek 1937'ye kadar yaşayan annesini sıkça ziyaret ediyordu. Orada elinden geldiğince çok görüştüğü eski dost ve meslektaşlarıyla geçip giden günlerin anılarını canlandırıyorlardı. "Viyana'da, von Mises'in gençliğinde şair P. Altenberg ve mimar A. Loos'un da dahil olduğu bir grup kadın ve erkek, sık sık 'Kaffeehaus'da buluşuyorlardı." "Daha sonraları, ünlü '*Kaffee Central*'deki bu toplantılar 'Weiner Kreis' (Viyana Çevresi) olarak bilinen felsefe grubunun başlıca üyelerini bir araya getiriyordu.[49] Von Mises'in istatistik fonksiyonlar üzerine ilk makaleleri, Rilke üzerine bir kitap, *Bucher Theater, Kunst* ve Ernst Mach üzerine bir deneme, o döneme aittir. En önemli felsefi eseri, 1939'da Hollanda'da basılan *Kleines Lerbuch des Posivitmus*, en azından kısmen Viyana Çevresi'yle ilişkisinden doğmuştur."[50] I. Dünya Savaşı öncesi *Junker* ruhu ile *Prusyalı* kibir ve militarizminin kaybolmasıyla, kusursuz bir siyasal özgürlüğün başlamasının tadını çıkaran derin kültürlü bir toprakta, demokratik bir Almanya'da, bu grup kendi tartışmalarında, muazzam entelektüel özgürlükte, gamsız yoldaşlıklarında ve *Unter den Linden*'in tılsımında debeleniyordu adeta. *Heinrich Mannfred*'in müziğinin Çevre'nin *gemutlichkeit*'ına (iyi dostluk) katkıda bulunduğu su götürmezdi. Çağdaşları olan Manfred'in müziği Avusturya'da ve Nazi öncesi Almanya'da çok rağbet görüyordu. Heinrich Mannfred, Auschwitz'de öldü.

II. Dünya Savaşı'nın yaklaşmasıyla ve Atatürk'ün ölümünün ardından, von Mises Türkiye'den ayrılarak ABD'ye gitti. 1939'da Dekan Harald M. Westergaard'ın davetiyle, Harvard Üniversitesi'nin

daha sonra Mühendislik ve Uygulamalı Fizik Bölümü adını alacak bölümüne öğretim görevlisi oldu. Ardından, birbiri ardına hızla 1943'te doçent ve 1946'da da Gordon-McKay kürsüsünde aerodinamik ve uygulamalı matematik profesörü oldu. Harvard'dayken, von Mises akışkan mekaniği, aerodinamik, aeronotik, istatistik ve olasılık teorisi üzerine çalıştı. Uçak kanat teorisi onu hava türbülansı fiziğini incelemeye yöneltti. Daha önce de değindiğimiz gibi, bu çalışmanın büyük bölümü kısmi diferansiyal denklemlerin çözümü için sayısal yöntemleri gerektiriyordu; bu da onu sayısal analizde yeni teknikler geliştirmeye yöneltti.

Ölümünden kısa süre önce, çalışmalarını sekiz alanda kategorize etti: Pratik analiz, integral ve diferansiyel denklemler, mekanik, hidrodinamik ve aerodinamik, konstrüktif geometri, olasılık hesaplama, istatistik ve felsefe. Von Mises'in ölümünden beş yıl sonra, matematikçi Hilda Geiringer (von Mises'in dul eşi), onun akışkan mekaniğindeki çığır açan eseri *Mathematical Theory of Compressible Fluid Flow*'u 1958'de tamamladı ve yayımladı.[51] En ünlü ve aynı zamanda en tartışmalı eseri olasılık kuramıyla ilgiliydi.[52] Şaşırtıcı ölçüde çeşitli ve verimli kariyeri boyunca, von Mises'e dünya çapında pek çok üniversiteden onursal dereceler verildi. Birçok bilim akademisi, dernek ve enstitünün onursal üyeliklerine seçildi. Ne var ki, von Mises, 1950'de komünistlerin hâkimiyetindeki Doğu Alman Bilim Akademisi'nden gelen onursal üyelik teklifini reddetti.

Komünizmle en ufak bir bağlantının vatana ihanet olarak görüldüğü McCarthy dönemi Amerika'sında önerilmesine karşın, Doğu Almanya'dan gelen teklifi reddetmek von Mises için zor oldu. Bu öneriyi 15 Eylül 1950'de yazılmış bir mektupla üzüntüyle geri çevirdi.

> Berlin'deki öğretim faaliyetlerim hatırasına yapılan ve dolayısıyla Alman bilimsel yaşamıyla bağımı yeniden kuran bu adaylığı büyük bir memnuniyetle kabul ederdim. Ne yazık ki, halihazırda Almanya'daki ve yaşadığım ülkedeki koşullar, böyle bir payenin kabulünün benim adıma siyasal bir açıklama anlamına geldiği şeklinde yorumlanabilir. ... Her bakımdan büyük bir onur olarak gördüğüm bu adaylığı kabul etmekten, ancak dış koşulların baskısı altında vazgeçiyorum.[53]

1940'ların sonu ve 1950'lerin başında, von Mises ABD Donanması ile NASA'nın (Ulusal Havacılık ve Uzay Dairesi) öncüsü olan Ulusal Havacılık Danışma Komitesi'nde (NACA) sivil danışman olarak hizmet etti. Almanya'da 150'yi aşkın telif haklı ve yayımlanmış eseriyle, von Mises Massachusetts, Boston'da öldü. (Res. 104 ve 105.)

Göttingen, Berlin ve Hamburg'da dersler verdiği 1932 yılı boyunca Almanya'da geçirdiği zaman, Princeton Üniversitesi Henry B. Fine kürsüsü Matematik Profesörü Oswald Veblen'e, "Almanya'da yaklaşmakta olan çalkantılı dönemi doğrudan gözlemleme fırsatını" vermişti. Bu deneyimin ardından, Veblen Princeton Üniversitesi'ndeki kadrolu profesörlüğünden, bağımsız bir kuruluş olan *Princeton İleri Araştırmalar Enstitüsü*'nü organize etmek üzere istifa etti. 1932'de bu enstitünün ilk profesörü oldu.[54] Veblen ve enstitüdeki meslektaşları olan Albert Einstein ve Hermann Weyl, mültecileri ABD'ye getirmek ve bir işe yerleştirmek için bıkıp usanmadan çalıştılar.

Bu göçmenlerden biri de matematikçi *Hilda Geiringer*'di. Harvard'da bir kadının istihdam edilmesi akıldan bile geçirilemeyeceğinden, onu New York eyaleti Flushing'deki Queens College'a yerleştirmeye çalışan Veblen, 13 Mayıs 1940'ta "Bayan Geiringer 1933'teki Nazi ayaklanması döneminde zaten iyi tanınan bir isimdi. 1934'te bir grup matematikçiyle birlikte İstanbul'a gitti" diye yazmıştı.[55] Bundan önce, Geiringer şimdi "katı cisimlerin uçak plastikleri deformasyonları için temel Geiringer denklemleri" olarak bilinen çalışmasını (1931'de) yapmıştı bile."[56] Ankara'daki maarif vekiline yapılan (ne yazık ki arşiv belgesinin uğradığı zarar nedeniyle anonim kalan) bir tavsiye, Hilda Geiringer'in Türkiye'ye yaptığı katkılar kadar, içinde bulunduğu tehlikeyi de özetler. Buna göre, "Frau Dr. Geiringer (30.1.36'ya kadar sözleşmeli olan) matematik derslerinin çoğunu üstlenmiştir. Onsuz, bir öğretim programının devam ettirilmesi olanaksız olacaktır. Sözleşmesinin uzatılması çok önemlidir."[57]

Hilda Geiringer'in babası, Ludwig Geiringer Macaristan'da doğdu. Annesi Martha Wertheimer Viyanalı'ydı. Bu çiftin evliliği, Ludwig'in bir kumaş fabrikatörü olarak Viyana'da çalıştığı sırada ger-

çekleşmişti. Henüz lisedeyken Hilda büyük bir matematik yeteneği sergiledi. İlk derecesini aldıktan sonra, Geiringer matematik öğrenimine Viyana'da devam etti. Doktora derecesini 1917'de, iki değişkenli *Fourier Serileri* üzerine yazdığı tezle aldı. Bunu izleyen iki yılını Leon Lichtenstein'ın asistanı olarak, bir matematik dergisi olan *Jahrbuch über die Fortschritte der Mathematik*'i yayına hazırlayarak geçirdi. 1921'de Geiringer Berlin'e taşındı ve Uygulamalı Matematik Ensitüsü'nde von Mises'in asistanlığına başladı. Aynı yıl, tıpkı kendisi gibi Viyana'da Yahudi bir ailenin çocuğu olarak doğan ve Berlin'de öğrenim gören *Felix Pollaczek*'le evlendi.

Pollaczek doktorasını 1922'de tamamladı ve Berlin'deki *Reichspost*'da (posta idaresi) işe girerek, matematik yöntemlerini telefon bağlantılarına uygulamaya başladı. Hilda ve Felix'in kızları *Magda* 1922'de doğdu, ama evlilikleri yürümedi. Boşandıktan sonra bir yandan çocuğunu büyüten Geiringer, von Mises'in asistanlığına devam etti. Matematiğe katkıları Albert Einstein'ın dikkatini çekti. Daha sonra değinileceği gibi, Einstein'la Geiringer, bilimsel konularda ve Geiringer'in ABD'ye göçü hakkında uzun yıllar yazıştılar.[58]

Soyut matematikçi olarak yetişmesine karşın, Geiringer Uygulamalı Matematik Enstitüsü'nde üstlenilen işlere uyum sağlamak üzere uygulamalı matematiğe yöneldi. Bu dönemdeki çalışmaları istatistik, olasılık kuramı ve aynı zamanda matematik plastisite kuramıydı. Berlin Üniversitesi'nde ders verebilmek için gerekli vasfı kazandıran *Habilitation* için bir tez yazdı, ama bu hemen kabul edilmedi. Dünyanın en başarılı matematikçilerinin yaşam öykülerini veren St. Andrews Üniversitesi Matematik ve İstatistik Okulu'na ait websitesine göre,[59] "Hilda Geiringer'in Berlin Üniversitesi'nde *Habilitation* başvurusu (1925-1927) etrafındaki tartışmalar, soyut matematikçilerin hâkimiyetindeki bir dünyada, 'uygulamalı matematikçilerin' bilişsel ve kurumsal bağımsızlık için verdikleri mücadeleye ışık tutar. Bu tartışmalar ve Geiringer'in yayımlanmamış anıları, Richard von Mises'in... hem Geiringer'in kendi kariyeri hem de Berlin Üniversitesi'ndeki uygulamalı matematik üzerindeki belirleyici etkisini açığa çıkarır... Geiringer'in *Habilitation* tezi konusundaki tartışma, matematiksel istatistiğin tarihinde yeni bir bölüm açar."

Geiringer Aralık 1933'te üniversitede ders verme hakkını kaybetti. Aslında, kendisine 1933'te ordinaryüs profesörlük pozisyonu teklif edilmişti, ama *Devlet Memurları Yasası* yürürlüğe girince bu teklif "ertelenmişti." Geiringer Almanya'dan ayrıldı ve *Magda* ile birlikte Brüksel'e gitti. Orada Mekanik Enstitüsü'ne atandı ve vibrasyon kuramına matematiği uygulamaya koyuldu.

Geiringer 1934'te von Mises'in peşinden İstanbul'a geldi ve İstanbul Üniversitesi'nde Matematik Bölümü'nde öğretim üyesi kadrosuyla ders vermeye başladı ve uygulamalı matematik, istatistik ve olasılık teorisi araştırmalarına devam etti. Türkiye'de bulunduğu dönemde, Geiringer Augustinusçu bir rahip olan Gregor Nendel'in formüle ettiği genetiğin temel ilkeleriyle ilgilenmeye başladı.[60] 1935 ve 1939 arasında, kendisinin ve von Mises'in ilk olarak, önemli katkılarda bulundukları olasılık teorisinin kullanımlarıyla uğraştı.

Hilda Geiringer, tartışmasız başka alanların yanı sıra, yeni doğmakta olan moleküler genetik, insan genetiği, bitki genetiği, insanda kalıtım, genombilim, biyoenformatik, biyoteknoloji, biyomedikal mühendislik ve genetik mühendislik gibi alanların öncülerinden biriydi. Dünya bu zeki kadının öncü çalışmalarına, temelde İstanbul'da yapıldığı ve Türk dergilerinde yayımlandığı için, yeterli itibarı göstermedi.

Meslektaşı von Mises ve *Wilhelm (William) Prager*'le birlikte, Geiringer çok sayıda Türk öğrenciyi eğitti. Bu öğrencilerden birçoğu sonraki yılların kuşaklarının, aslına bakılırsa, Türk matematikçilerinin, fizikçilerinin, istatikçilerinin ve sigorta uzmanlarının, belki daha sonra bilgisayar uzmanlarının akıl hocaları oldular. Bazıları öğrenimlerini Batı'da sürdürdüler. Ancak, bunların birçoğu Türkiye'nin kaybı oldu. Öğretim üyesi olarak Amerikan, Alman ve Avustralya üniversitelerinde kaldılar.

Atatürk'ün ölümünün ardından, Geiringer ve kızı kendilerini (kadınlar için olan) *Bryn Mawr College*'da buldular; Geiringer burada öğretim görevliliğine atandı. Şimdi ders verebilmek için bir dil daha öğrenmesi gerekiyordu. (Kendi alanıyla ilgili olduğu ölçüde, İngilizceyi biliyor olması mümkündür.) Bundan başka, "Amerikan öğretim biçimi" olarak atıfta bulunduğu yönteme de uyum sağlamak zo-

rundaydı. Bryn Mawr College'daki öğretim görevlerine ek olarak, Geiringer savaş çabasının parçası olarak Ulusal Araştırma Konseyi için de gizli görevler üstlendi.

1942'de, Amerikan eğitim standartlarını, Almanya'da ulaşılmış düzeye çıkarmak amacıyla, Brown Üniversitesi'nde (o zaman mühendislik biliminin çok kuramsal bir dalı olan) mekanikte ileri düzeyli bir yaz kursu verdi. Mekaniğin geometrik temelleri üzerine gerçekten önemli derslerini kâğıda döktü ve hiçbir zaman doğru dürüst basılmamış olsa da, bu notlar Amerika'da uzun yıllar yaygın biçimde dağıtıldı ve kullanıldı.

Brown Üniversitesi Geirenger'e kalıcı bir kadroyu hiç önermemiş olmakla birlikte, üniversite, "teksir edilmiş" bu ders notlarının doğum yeri olarak bütün itibarı kazanmış durumdadır.[61] Amerika'da mevcut sorunları anlamak gerekir. O dönemde ABD, eski işverenlerinden, yani Nazilerden Amerikalı işverenine kaçan birçok seçkin Alman bilim insanıyla bütünleşmeye çalışıyordu. Anlaşılan, kendisi de ABD'ye göç etmiş Profesör Neyman diye biri,[62] Nisan 1940'ta, kısa süre önce Türkiye'den gelen Geiringer hakkında bir rapor yazdı. Geiringer'in matematik profesörleri yelpazesinin neresine uyacağına ilişkin *kendi* fikri konusunda son derece emindi:

> Kendisinin üstün yetenekli olarak görülüp görülemeyeceği, karşılaştırma standartlarına bağlıdır. Bugünün matematikçileri arasında, isimleri matematik tarihinde kalacak olan pek azı vardır... Bu ülkeye yeni gelenler göz önüne alındığında, von Mises'in bu çapta biri olduğundan en ufak kuşkum yok... Tüm dünyada bu tür insanlardan belki on veya en fazla yirmi örnek vardır... Ve Bayan Geiringer bu kategoriye dahil değildir. Fakat başka bir standardı, yani bir olasılık ve istatistik hocası, belki istatistik yöntemleri üzerine artık sayısız kitabın yazarı standardı daha uygun olur. Bu tür birçok insanla karşılaştırıldığında, Bayan Geiringer seçkin bir kişiliktir ve onu bir üniversitede bulundurmanın Amerikan bilim ve öğretiminin çıkarına olacağını düşünüyorum. (Vurgu bana ait.)

Geiringer ve von Mises 1943'te evlendiler ve ertesi yıl Geiringer, Bryn Mawr College'daki yarı zamanlı, düşük ücretli işinden ayrıl-

dı. Von Mises'e daha yakın olmak istiyordu ve yine kadınlara yönelik *Wheaton College* ona ABD'deki ilk kadrolu işini teklif etmişti. Massachusetts, Norton'daki Wheaton College'da profesör ve Matematik Bölüm Başkanlığı görevlerini kabul etti. Hafta içinde Wheaton College'da ders veriyor; sonra, her hafta sonunu birlikte geçirmek üzere von Mises'in yanına, Cambridge'e gidiyordu.

Bu, birçok nedenle pek iyi bir düzenleme değildi. *Wheaton*'daki matematik bölümünde sadece iki öğretim üyesi vardı ve Geiringer araştırma yürüten matematikçiler arasında olabileceği bir yerin özlemini çekiyordu. New England'ın diğer üniversitelerine bu tür kadrolar için başvurular yaptı, ama kadınlara karşı açıkça yapılan ayrım yüzünden bu girişimleri başarısız oldu. Geiringer'in yediği darbeler henüz bitmemişti: Yahudi geçmişiyle bağlarını hiçbir zaman koparmamıştı. Gelgelelim, gelecekteki kadın kuşakları için bir şeyler yapabilirse, olumlu bir şey başarmış olacağına inanarak, duruma dikkat çekici ölçüde soğukkanlı yaklaşıyordu. Wheaton College'dayken araştırma çalışmalarını hiçbir zaman tamamen terk etmedi. 1953'te şöyle yazdı: "Okuldaki görevlerimin yanı sıra, bilimsel çalışmalar yapmak zorundayım. Bu benim için bir zorunluluk; öğrencilik günlerimden beri buna hiç ara vermedim, yaşamının en derin ihtiyacı bu."[63]

Yaptığı bir iş başvurusuna aldığı bir yanıt son derece tipikti: "Rektörümüzün bir kadını onaylamayacağından eminim. Personelimiz arasında birkaç kadın var, yani bu tümüyle kadınlara yönelik bir önyargı değil, yine de kısmen öyle, zira erkekleri alabildiğimiz takdirde, daha fazla kadın almak istemiyoruz." Almanya'da Yahudi olduğu için onca ayrımcılığa uğradıktan sonra, şimdi de kadın olduğu için ayrımcılığa uğramak, Geiringer'e en azından ağır gelmiş olmalıdır.[64] Bir süre sonra, onu kalıcı bir işe yerleştirmek için uğraşan herkes, sadece kadın okullarıyla irtibat kuruyorlardı. Haziran 1939'da, tam olarak tarih vermek gerekirse 23 Haziran'da, Harvard'ın astronomi profesörü Harlow Shapley, onun adına Harvard'ın küçük (kız) kardeş okulu olarak kabul edilen Radcliffe College'a yazdı. Öğretim elemanlarını ve diğer kaynakları Harvard'dan almasına karşın, Radcliffe mezunlarına 1963'e kadar Harvard derece-

leri verilmiyordu. Geirenger Harvard'ın Radcliffe'deki kadınlara sunabileceklerinden çok daha iyi bir matematikçi ve daha iyi bir hoca olmasına karşın, Geiringer'e her iki kurumdan da gerçek anlamda bir iş önerilmedi.

Oswald Veblen'in onun adına yazdığı 7 Mart 1941 tarihli bir mektupta söyledikleri bugün bile geçerlidir: "Kuşkusuz, çeşitli bilimlerde istatistik bilgisinin gitgide daha çok talep edildiğini biliyorsunuzdur. İstatistik derslerinin mümkün mertebe, matematik açısından temelleri sağlam olduğu kadar uygulamalarıyla da ilgilenen kişilerce verilmesi arzu edilir bir durumdur. Her iki koşulu da yerine getirebilecek hocalara kesinlikle sık rastlanmıyor." Mektubunu, "*Bayan Geiringer belki de her iki koşulu da yerine getirebilecek tek kadındır*" diye bitiriyordu. Üç gün sonra, Hermann Weyl şöyle yazacaktı: "Uygulamalı matematik alanında, özellikle de matematiksel istatistik alanında, [Geiringer] büyük deneyim ve başarıya sahip birinci sınıf bir akademisyendir." Ardından şunları ekliyordu: "Benim kanımca, soyut matematikle daha somut komşu bilimler arasında köprü oluşturan uygulamalı matematik, bugüne kadar bu ülkede haksız yere ihmal edilmiştir; şu anki (savaş dönemi) koşullarda bu dalın önemi hatırı sayılır ölçüde artmıştır."[65]

Bugünden geriye bakıldığında, uygulamalı matematik ve matematiksel istatistiğin Müttefikler'in II. Dünya Savaşı'nda hava üstünlüğünü kazanmasına büyük ölçüde yardım ettiği ve Amerika'yı, bugüne dek en az iki kuşaktır yaşam kalitesini yükseltmiş teknolojik ve ekonomik bir etkin güçe dönüştürmüş olduğunu söylemek son derece ikna edici bir argüman olur.

Hilda Geiringer, Amerika'nın en iyilerince oldukça zarif bir biçimde defalarca es geçildi. 28 Mayıs 1943 gibi geç bir tarihte, Princeton'daki Yüksek Araştırmalar Enstitüsü'nden Herman Weyl'e şunları yazdı: "Bir göçmen + kadın için bir şeyler bulmanın ne kadar güç olduğu gerçeğinin elbette bilincindeyim. Bununla birlikte, umudu elden bırakmadım. Söylememe bile gerek yok ki, benim için bir araştırma kadrosu, öğretim görevi kadar makbule geçer."[66] "*Umarım sonraki kadın kuşakları daha iyi koşullarla karşılaşırlar*" diye yazdı. "Bu arada, herkes elindekiyle yetinmek zorunda."[67]

1953'te, Richard von Mises öldü ve ertesi yıl, Geiringer, Wheaton College'daki işine devam etmekle birlikte, von Mises'in tamamlanmamış eserlerini tamamlamak ve yayına hazırlamak üzere Harvard'da çalışmaya başladı. Gelgelelim, bunu yapmak için Deniz Araştırmaları Dairesi'nden bir burs almak zorunda kaldı.[68] Harvard ancak ondan sonra Geiringer'e geçici bir matematikte araştırma kadrosu verdi. Hilda Geiringer'e hiçbir zaman profesörlük kadrosu önerilmemesine karşın, Harvard Üniversitesi Arşivlerinde, "MISES, HILDA VON (Bayan Richard von Mises, mesleki olarak Hilda Geiringer olarak tanınır) (Uygulamalı Matematik)" HUG4574.142 başlıklı en az sekiz kutu bulunması ilginçtir. Bu kutuların içinde, "konuşmaları ve basılmış eserlerinin farklı biçimleri... birkaç ilgili mektup ve iki defter" bulunur. "Kutu 2 ve 3, basılı eserlerle ilgili elyazmalarını ve HUG 4574.160'daki bibliyografyaya gönderme yapan rakamları içerir."

1956'da Berlin Üniversitesi, belki suçluluk duygusunu gidermek, belki önde gelen bir ismi listesine eklemek üzere, onu Emeritus profesör seçti ve tam maaş bağladı. 1959'da, resmi olarak Wheaton College'dan emekli oldu ve ertesi yıl, bu okul onu bir onursal doktora derecesiyle ödüllendirdi.[69] (Res. 106 ve 107.)

Gerek von Mises'in gerek Geiringer'in önce Almanya, daha sonra Türkiye'deki diğer meslektaş ve çalışma arkadaşı *Dr. William Prager* [ABD] Ulusal Bilimler Akademisi'nden birçok bakımdan itibar gördü, ama aşağıdaki bu dikkate değer kayıt gerçekten dokunaklıdır:

> Neredeyse 20 kitabı ve 200 makalesinden birçoğu çıkmış veya çeşitli dillere çevrilmiştir. Fikirlerini ve itibarı paylaşmaya daima istekli ve hazır olan gerçekten sıra dışı nitelikteki bu insanla doğrudan temas kurma şansına sahip olmayanlar için bu çalışmaları dünya çapında muazzam bir etki yapmıştır. Dr. Prager'ın, daima büyük bir sevgiyle teşvik ettiği ve gelişmelerine bencillikten tamamen uzak bir yaklaşımla yardım ettiği eski öğrencileri ve kendinden genç meslektaşlarının birçoğu, şimdi birçok ülkede araştırma ve öğretim alanında kilit konumlara gelmişlerdir.[70]

23 Mayıs 1903'te Karlsruhe'de (Almanya) doğan William Prager, Dipl. Ing derecesini (fen bilimleri lisans derecesinin eşdeğeri) 1925'te Darmstadt'daki Teknoloji Enstitüsü'nden, Dr. Ing (mühendislik doktora) derecesini de ertesi yıl aldı. Yirmi altı yaşında, saygın Göttingen Üniversitesi'nde Uygulamalı Mekanik Enstitüsü Müdürlüğü'ne atandı ve üç yıl sonra Karlsruhe'de Teknik Mekanik Profesörlüğü'ne ve Kassel'deki *Fiesler Uçak* şirketinin danışmanlığına getirildi. 1930'lardan başlayarak, Prager vibrasyonlar, malzemelerin elastisite ve plastisitesi ve yapılar veya yapısal analiz kuramı alanlarında bir uzman olarak uluslararası şöhret kazandı. Bu alanların büyük bölümü uçak tasarımında olduğu gibi motorlarda da büyük önem taşıyordu ve bugün de öyledir.

Ne kadar hızla başarı kazandığının bir göstergesi olarak, Karlsruhe'deki görevi onu tüm Almanya'nın en genç profesörü yapmıştı. Nazilerin Prager'e 1934'te profesörlükten el çektirdiği gerçeği genel olarak bilinir. 1934'te, o sırada başka seçeneği olmaması nedeniyle Türk hükümetinin davetini kabul ettiği gerçeği ise daha az bilinir. Gelgelelim, St. Andrews Üniversitesi web sayfasında Prager hakkında ve 1934'te hâlâ nelerin mümkün olduğu hakkında çoğunlukla bilinmeyen şu öyküyü anlatıyor:

> Prager Nazilerin kendisine yaptığı muameleyi itirazsız kabul etmedi. "Görevden azli konusunda Alman mahkemelerine dava açarak mücadele etti ve şaşırtıcı belki ama, davayı kazandı. Mahkemenin, görevde kalsaydı alması gereken maaşına karşılık belirlediği meblağı aldı. Bundan başka, Almanya'daki profesörlüğüne geri dönüş hakkını da elde etti, ama bunu geri çevirdi."[71]

Türkiye'deki sözleşmesi, derslerini verecek kadar Türkçe öğrenmesi için kendisine dört yıl süre verdiği halde, iki yıl içinde bu dile vakıf oldu ve öğrencileri için, tanımlayıcı geometri ile mekanik kuramına giriş dahil olmak üzere, dört Türkçe matematik ders kitabı yazdı.

Türkiye'de Prager birinci sınıf sonuçlarla araştırmalarını sürdürdü. Almanca, Türkçe, Fransızca ve İngilizce makaleler yayımladı. Pra-

ger, Türkiye'de kaldığı dönemde (1934-1939) en az on üç tane bilimsel makale yayımlamayı başardı.[72] (Res. 108.)

Bununla birlikte, 1939'da savaşın patlaması Prager'ın huzurunu kaçırdı ve 1940'a gelindiğinde Alman ordusunun ilerlemeleri sonucu, Türkiye'den ABD'ye göç etmesinin en iyisi olacağına karar verdi. Ne var ki, Prager gibi uluslararası üne sahip bir bilim insanı için bile, bu kolay bir şey değildi. Yine de, Prager bunu başardı, zira Brown Üniversitesi'nin ona ihtiyacı vardı. 1941'de Brown Üniversitesi'ne gittiğinde, o dönemde ABD'de *uygulamalı matematik* olarak bilinen mühendislik bilimini sağlam bir düzeye ve *matematiğin* ayrılmaz bir parçasına dönüştürmek üzere bir araya gelmiş dünyaca tanınan grubun kilit üyelerinden biri oldu.

Kendi eliyle kurduğu ve 1965'e kadar sürekli editörlüğünü yaptığı *Quarterly of Applied Mathematics*'in ilk sayısı 1943'te çıktı. (ABD) Ulusal Mühendislik Akademisi, William Prager'ın (ö. 1980) anısını şu sözlerle onurlandırır: "Brown Üniversitesi Prager'ı Fizik Bilimleri Konseyi Başkanlığı, ardından L. Herbert Ballou kürsüsü profesörlüğü görevlerine getirerek, bilimsel ve yönetsel yeteneklerini tanımış oldu."[73] Anısına düzenlenen törende, "üniversiteler ve meslek birlikleri gibi sanayi firmaları da onun tavsiye ve öğütlerine büyük değer veriyordu," denildi. En önemlisi, "Ulusal Mühendislik Akademisi ve Ulusal Araştırma Konseyi onun düşünme ve araştırma ürünü tavsiyelerinden yararlandılar."[74]

7-10 Eylül 1971'de 25. yıl kutlaması için, Brown Üniversitesi bu yıldönümü vesilesiyle hazırladığı *Applied Mathematics at Brown: A Description and History of Division of Applied Mathematics at Brown University* başlıklı bir kitapçık hazırladı. Burada *Hilda Geiringer*'in de katkıda bulunduğu 1942 Yaz Programı'nın içeriği yer alır. 1974'te Fransa, Fransız yurttaşı olmayan bir bilim insanına yönelik en büyük onur olarak, William Prager'e Fransız Bilimler Akademisi'nin eş üyesi unvanını verdi. Uluslararası bir meslek örgütü olan Mühendislik Bilimi Derneği her yıl katılar mekaniği veya baskı altında katıların mekanik davranışı olarak bilinen alanda, dünyanın herhangi bir yerinde yapılan en büyük katkıyı *William Prager Madalyası* ile ödüllendirir.

William Prager 1980'de vefat etti. Brown Üniversitesi Mühendislik ve Uygulamalı Mekanik Emeritus Profesörü unvanını taşıyordu.

Nanobilim ve Nanoteknoloji[75] Türkiye'de İcat Edilebilirdi: Kaçırılmış bir Fırsat

Türkiye'ye davet edilen matematikçilerin çoğunun *uygulamalı matematikçi* olması gibi, aralarındaki fizikçiler de teknoloji yönelimliydiler. Fizikçi *Arthur von Hippel*[76] bütün göçmenler arasındaki en renkli kişiliklerden biriydi. 105 yaşını bulduğu (1898-2003) için, mimar *Margarete Schütte-Lihotzky*'den iki yıl uzun yaşadı. Her ikisi de, yaşamlarının sonlarına doğru anılarını yazmayı ve yayımlatmayı başardı. İkisinin anılarının da kimi bölümleri trajikomedi tadındadır. Schütte-Lihotzky Nazilerle savaşmak için, von Hippel' ise beklenmedik şekilde ve akla hayale gelmeyecek nedenlerle sözleşmesine erken son verildiği için, her ikisi de Türkiye'den çabuk ayrıldı. Schütte-Lihotzky, uzun meslek hayatında "zengin bir aile için bir mutfak tasarlamak için" bir fırsat bulmayı istemişken, von Hippel, önemli bir bilimsel ödülü alması üzerine, bunun mümkün olmasını sağlayan tek şeyin "dostlarının düşmanlarından uzun yaşaması" olduğu yorumunu yapmıştı.

Tartışma yaratan pek az yaratıcı akademisyenin bulunduğu ve bu tartışmaların kendi camiaları içinde birçok akademisyeni sarstığı doğrudur. Bunlardan bir kısmı hayat boyu "düşmanları" haline gelirler. Birçok akademisyenin yüksek ve kırılgan egoları olduğu da doğrudur. Arthur von Hippel sözünü sakınmayan biriydi – bu özelliğine dair hiçbir kuşku yok! Yine de, "düşmanları" *Physics Today*'de ölümünün ardından yazılan bir yazıda şunları söyler:

> Tartışmalı bir şekilde, malzemeler fiziğinde disiplinlerarası araştırmanın önemine, problem çözme ve eğitsel etkisi açısından başarısına ilişkin vizyonu, önce ABD Savunma Bakanlığı (1960-72), daha sonra da NSF (Ulusal Bilim Vakfı; 1972'den günümüze) tarafından federal destekli malzeme araştırma laboratuvarlarına yönelik ulusal bir program oluşturulmasında etkili oldu ve sonraları diğer ülkeler de benzer programlar oluşturdu.[77]

Malzeme fiziğinin önde gelen isimlerinden Arthur von Hippel, 19 Kasım 1898'de Almanya'nın Rostock kentinde doğdu. 1924'te doktora tezini tamamladıktan sonra, von Hippel Jena'daki Fizik Enstitüsü'nde Max Wein'in asistanı oldu. Nobelli bilim insanı James Franck'ın kızı Dagmar Franck'la evlendi. Dagmar'ın Yahudi olması, kendisinin de üniversite ve basında sözünü sakınmadan sergilediği Nazi karşıtı tutum nedeniyle, von Hippel ve büyümekte olan ailesi ülkeden ayrılmak zorunda bırakıldılar. Neyse ki, 1934'te Türkiye'de bir profesörlük bulmayı başardı.[78] Arthur von Hippel, *Moleküler Bilim ve Moleküler Mühendislik* (1959) adlı kitabı yazdı. 1950'lerin sonunda "moleküler mühendislik" terimini icat etti ve nanomoleküler gereçlerin inşasının yapılabilir olduğunu savundu.[79] (Res. 109.)[80,81]

Almanya'dan ayrılmasından önce, von Hippel Türkiye'de sıfırdan başlayarak modern bir fizik laboratuvarını kurmak için gereksindiği yirmi kutu bilimsel gereci toparladı. Bu kutular İstanbul'a tam zamanında geldi. Gelgelelim, bu kutuları teknik meselelerde anlayışlı olmaktan uzak, aşırı formaliteci Türk gümrük memurlarının elinden kurtarmak için altı ay daha gerekti. Bu kutular gümrükte beklerken, laboratuvarın kurulması ve işlemeye başlamasına yönelik baskılarla, von Hippel elindeki kaynaklarla yetinme becerisine başvurmak zorunda kaldı. (Res. 110.)

> Bu arada, benim muhteşem usta teknisyenim Rieger ve ben kendi başımızın çaresine baktık. Pazarın en garip mallar için bitmez tükenmez bir tedarik kaynağı olduğunu keşfetmiştik. Oraya gidip "Büyük Iskender'in kılıcı" demeniz yeterliydi; beş dakika içinde, adamın biri "Büyük İskender'in kılıcı" ile çıkıp geliyordu. Bu yüzden bir "istek listesi" yaptık ve kendi amacımız için yeniden işleyebileceğimiz en akıl almaz aletler -savaş gemileri artıkları, vb- peydah olmaya başladı.[82]
>
> Ben eski padişah sarayının bir bölümünü gelecekteki laboratuvarım olarak miras aldım ve botanikçi Heilbronn ve Brauner de eski bir İslam medresesine yerleştirildiler.[83]
>
> Mükemmel usta teknisyenim Rieger sayesinde, modern deneyler için öğrencilerin kullanımına ilk hazırlanan benim laboratuvarım oldu. Fen Fakültesi'nin

kendi kendini tayin etmiş Dekanı, Matematik Profesörü von Mises ziyarete geldi ve bu olağanüstü başarıdan dolayı beni tebrik etti.[84]

Nobel ödüllü bir bilim insanının kızıyla evlenmek genç bir bilim insanının ilgisini çekmese bile, von Hippel'in bilimsel kariyerinin başlangıcına ilişkin anıları[85] gençleri kıskançlıktan çıldırtabilirdi.

Opa [James] Franck'ın Göttingen'deki İkinci Fizik Enstitüsü'nde, bilimsel yaşam son derece ihtişamlı bir gelişim gösteriyordu. Bohr ve Rutherford gibi uluslararası şöhretler dizi konferanslar vermeye geliyorlardı. Rutherford'la böyle bir konferans dizisinde daha yakından tanışma ve onunla birlikte Johannis kilise kulesine tırmanma ayrıcalığına erişmiştim. Üniversitedeki ilk konferansını vereceği gün, Opa, kendisini tanıştırırken Rutherford'un ismini unuttu. Epeyce zaman "hepimizin tanıdığı isim" vb gibi şeyler söyleyerek oyalandıktan sonra, sonunda dayanamayıp patladı: "Lanet olsun! İsminiz neydi?" ve bütün salon kahkahadan yıkıldı. Bizim enstitüde Bob Brode ve Sam Allison da dahil, birkaç Rockefeller burslusu bulunuyordu. Robert Oppenheimer de buradan gelip geçenler arasındaydı. Fakat her nasılsa ben her gün Marianne'den bahsedip onu hayal ettiğim sırada hayatıma girmişlerdi. Bu nedenle aradaki anlayış köprüsü yıkılmıştı. Bob Brode, bir paketi tartmak istediği ve "Haben Sie eine Wiege? Ich will etwas wagen!" diye sorduğu yerel eczane ziyareti sayesinde nam saldı -sonradan şaşkınlıkla öğreneceği üzere, farkına varmadan dolaylı olarak cinsel ilişki arzusunu dile getirmişti. Göttingen'deki bu son dönem benim açımdan bilimsel olarak verimli bir dönemdi. Bir deneyler dizisi sonunda, gazlarda ve tekli kristallerde elektrik kesilmesine ilişkin temel bir anlayış geliştirerek, gazlarda negatif kıvılcımları, katılarda kırılmanın yönü, Lichtenberg figürleri, vb'yi keşfetmiştim. Bu çalışmalar gazlarda, sıvılarda ve katılardaki bozulmanın başlangıcında elektronların rolüne; alkali haloid kristallerinin ve eklenen katkıların sonucu olarak bunlardaki değişimlerin gerçek elektrik güçlerini belirlemesine; renk merkezlerinin oluşumuna ilişkin bir kavrayışa; ve bu fikirlerin gökgürültülü fırtınalar ve şimşek çakmalarına kadar genişletilmesine götürdü.

İnsani yönden bakacak olursak, kristallere ilişkin araştırmalarım beni, bir dahi ve olağanüstü bir adam olan üniversitenin Kristalografi Enstitüsü'nden Prof. V. M. Goldschmidt'le yakın temasa geçirdi. Açık

pencerelerden onu ziyarete gelen evcil sincapları ve babasıyla birlikte yaşıyordu. Bu sincaplara, kendi anayurdu olan Norveç'teki bilim dünyasından düşmanlarının isimlerini vermişti. Upuzun bir sakal bırakmış babası -o dönemde hiç alışılmamış bir şeydi bu- yüzme havuzunda görülmeye değer bir manzaraydı. 1932'de bir konferans verdiğim Prag'daki Alman üniversitesinde bana bir profesörlük önerildi. Aynca Berlin'de de, Einstein, Planck, Haber, Nernst ve Gustav Hertz'in de katıldığı bir konferans verdim. Birkaç ay sonra, kendisi için inşa edilecek yeni bir Kaiser-Wilhelm Fizik Ensititüsü hakkında tartışmak üzere Opa Franck'ın yanına dönmüştüm. O arada bir akşam Prof. Nernst bizi davet etti. Müzik yeteneği yoktu ama son derece yaratıcıydı ve bir teknisyenin yardımıyla ilk "elektrikli" piyanoyu icat etmişti. Onun tersine, Max Planck müziğe son derece yatkındı. Piyano çalmak için davet edilmiş olduğundan, bunu büyük bir sıkıntıyla yapıp hemen arkasından çekip gitti.[86]

Von Hippel'in hatırladığı trajikomik olaylardan biri de şudur:

Almanya'daki bunalım doruğuna ulaşmaya başladı. Üniversitenin Ziraat Profesörü ve ateşli bir Nazi olan rektörü, tüm akademisyenleri bir toplantıya çağırdı ve üniversite tüzüğünün feshedildiğini ilan etti. Üniversitede patlak verecek her türlü direnişi kırmak üzere sıralanan Reichswehr ve Nazi Fırtına Birlikleri'ni göstermek üzere pencerelerden bakmamızı istedi. Profesör Pohl'ün yönetimindeki Birinci Fizik Ensitütüsü Nazilere katıldı. Bizim İkinci Fizik Enstitüsü direndi, fakat içinde bir hain vardı. Doktora öğrencilerimizden birinin, enstitüyü ele geçirmek için gizli Nazi planlarını dolabında saklayan bir Nazi lideri olduğu ortaya çıktı. Tesadüfen bir sonraki dersim için bana gereken bir spektrografı da aynı dolaba kilitlemişti. Alete ihtiyacım vardı, ama o Berlin'deydi, dolayısıyla ben dolabı açtınp içindeki başka şeylere bakmadan aleti aldım. Öğrenci geri döndüğünde, sırrının ortaya çıkmış olduğundan korkup beni tutuklatmakla tehdit ederek kendini ele verdi. Ondan enstitüden ayrılmasını istedik. Bir süre büyük Nazi rolü oynadıktan sonra, II. Dünya Savaşı'nda öldürüldü.[87]

Dünya çapındaki *Malzeme Araştırma Derneği*, "birincilik ödülünü" Arthur von Hippel adına vermektedir. Dernek, von Hippel'i yalıtkanlar, yarı iletkenler, ferromanyetik, ferroelektrik araştırmala-

rının öncüsü ve malzeme araştırmalarında disiplinler arası yaklaşımın ilk savunucularından olarak görür. "Von Hippel, malzeme bilimini önemli ölçüde geliştirmiştir."[88] Meslektaşı William Prager malzemeleri fenomenolojik bir perspektiften görür ve stres altında davranışlarını matematik olarak modellerken, von Hippel içine girmiş ve onların davranışını moleküler bir perspektiften araştırmıştır. Arthur von Hippel bize *nanoteknoloji*yi veren kişidir. Bu terim o dönemde bilinmiyordu bile.

Nanoteknoloji, 21. yüzyıl teknolojisinde büyük bir atılımı temsil eder. 20. yüzyılda televizyonların, uçakların ve bilgisayarlann dünyayı devrimci bir dönüşüme uğratmasına benzer biçimde, birçok bilim insanı nanoteknolojinin bu yüzyıl boyunca hissedilecek, daha da muazzam bir etkisi olacağını öngörüyor. Aslına bakılırsa, nanoteknoloji yaygın bir biçimde bir sonraki sanayi devriminin itici motoru olarak görülüyor. Arthur von Hippel olayında, Türkiye onun gitmesine izin vererek altın yumurtlayan kazı parmaklarının arasından kaçırmıştı.

Diğer fizikçi ve mühendis *Kurt Lion*, 1935'in Ağustos ayı başında gelip tastamam iki yıl sonra ayrılarak, Türkiye'de sadece iki yıl kaldı. Göçmen profesör Friedrich Dessauer'in İstanbul Üniversitesi'nde Radyoloji Enstitüsü'nü kurmasına yardım eden biyofizikçiydi. Dessauer 1937'de İsviçre'ye giderken, Lion da onunla gitti. Lion'un mühendis yanı diğerlerine göre çok daha ağır basıyordu. Bilimsel araştırmalar ve mühendislik araştırmaları için gereken aletlerin geliştirilmesiyle ilgileniyordu. Von Hippel gibi, 1941'deki ikinci göçüyle, Lion MIT'e (Massachusetts Institute of Technology) girdi. Gelgelelim, von Hippel'in tersine, akademik hayatta uzun süre kalmadı. Fikirleri vardı. Bu fikirleri ticarileştirmek ve bunu kendi yöntemiyle yapmak istiyordu. Bu yüzden kendi şirketini kurdu.

Kurt Lion 1958'de, henüz MIT'deyken, sanayiye sığa ölçen çözümler sağlamak üzere Lion Precision şirketini kurdu. Yıllar içinde, şirket birçok farklı sanayi ürünü için benzersiz sınama çözümlerini sundu. Birçok örnekte, bu ürünlerin hizmet ettikleri sektörde güçlü ve kalıcı etkileri oldu. Bunlar arasında, makine gereçleri ve harddisk sürücülerindeki hassas iğleri ölçmekte kullanılan yüksek perfor-

manslı sığa (kapasitans) sensörü vardır. Lion ayrıca dünya çapında "ambalaj sektöründe devrim yaratan dünyanın ilk ve en yaygın etiket okuma sensörünü" ve en üst üretim performansını sağlamak üzere tıbbi ve baskılı devre levha (PCB) sektörleri için yüksek hızlı delgi iğlerini ölçen bir test cihazını üretti.[89]

Hâlâ akademisyenken, *Instrumentation in Scientific Research* üzerine çığır açan ders kitabını yazdı. Kitap New York'taki McGraw-Hill yayınevi tarafından 1959'da basıldı ve uzun yıllar boyunca bilim insanlarının ders ve elkitabı olarak işlev gördü. Lion Precision şirketi, laboratuvarlar ve imalat sanayii için sensörler üreterek varlığını sürdürüyor.

Bir de, 1882'de doğan ve 1948'de ölen *Harry Dember* vardı. Karısı Agnes Yahudi olduğu için Dresden'deki Teknik Üniversite'den alelacele kovulduktan sonra, 1933'te İstanbul Üniversitesi'ne geldi. Eugen Merzbacher'in öğrencilik dönemi anıları Prof. Harry Dember hakkında pek çok şey anlatır:

> Harry Dember, İstanbul Üniversitesi'ndeki ilk yılım olan 1939'dan, ABD'ye gitmek üzere Türkiye'den ayrıldığı 1941'e kadar hocam oldu. Deneysel fizikçiydi ve FKB (fizik, kimya, biyoloji) denilen, bu ülkedeki tıbba hazırlık lisans programına tamamen değilse de, bir ölçüde benzeyen müfredattaki iki dönemlik büyük fiziğe giriş derslerini veriyordu. Geleneksel Avrupa tarzı derslerini, yaklaşık bin öğrenciye devasa bir amfide veriyordu. Dember'ın Dresden'den getirdiği Thomas Mendelssohn diye bir asistanı vardı ve ikisi, en az bir kadın Türk asistanıyla birlikte, saat 9 dersinden önce verecekleri dersi bir saatliğine prova ederlerdi. Derste demonstrasyonlar, deneyselci fizikçiler Pohl (Göttingen) ve Paul Scherrer'in (Zürich) geliştirdiği ve tanıttığı tarzda, bir ekrana yansıtılırdı. Bu, haftada üç gün yapılan, görülmeye değer ve kusursuz bir performanstı. Buna ek olarak, Dember haftalık zorunlu laboratuvar derslerine de girerdi. Benim deneysel becerilerim en alt düzeydeydi ve Dember (çiftler halinde çalıştığımız) bir deney istasyonundan diğerine dolaşıp durdukça ve inceden inceye her şeyi araştıran sorular sordukça genellikle çok bunalırdım.
>
> Fakat 1939 güzünde İstanbul'a geldiğim zaman Avrupa geleneğince kendimi Dember'a tanıttım ve akşam yemeklerine sık sık evlerine çağrılır oldum. Karı-koca Demberları dost canlısı ve sıcak insanlar olarak hatırlıyorum.

> Dember'ın kendi fizik araştırma alanı, kendisi de Heinrich Hertz'in, yani elektromanyetik radyasyonu ilk üreten kişi olmasının yanı sıra, tanınmasını sağlayan fotoelektrik etkinin kâşifi olan kişinin öğrencisi olmuş olan Hallwachs'un gözetiminde doktora derecesini aldığı öğrencilik günlerinden beri hiç değişmemişti. Hertz, radyasyon yaratan bir deşarjın, radyasyon kaynaklı iyonlaşma nedeniyle, bir şekilde aynı zamanda yakındaki bir kıvılcım üretecini ateşlediğini de gözlemledi. Elektromanyetik radyasyonu araştırmakla çok meşgul olduğu için, fotoelektrik etki olarak bilinen konunun incelemesini öğrencisi Hallwachs'a verdi. Sonunda, Hallwachs'un öğrencisi Dember, kristal fotoelektrik etki adı verilen ve öğrencisi Mendelssohn'un İstanbul'da sınırlı kaynaklarla, büyük bir sebat ve özenle çalıştığı konuda bir otorite haline geldi. Dember ayrıldıktan sonra, Deneysel Fizik kürsüsünü Zuber diye bir İsviçreli nükleer fizikçi doldurdu, ama o zamana gelindiğinde ben artık hiç deneysel ders almıyordum; bunun yerine son derece güçlü Türk akademisyenlerin verdiği kuramsal fizik ve matematik derslerine yoğunlaşmıştım. Beni Dember'dan çok daha fazla etkileyen profesör, öğrencilik yıllarımın ortasında Brown Üniversitesi'ne geçen Willy Prager olmuştur.[90]

Daha önce değindiğimiz, St. Andrews Üniversitesi E. Finlay Freundlich arşivlerinde yer alan, muhtemelen Philipp Schwartz tarafından kaleme alınmış olan, "Maarif Vekâleti'ne, Ankara"ya hitaben yazılmış anonim belge, göçmen akademisyenler için sözleşme yenilemesi tavsiyelerinde bulunur. Bunlar içinde, Profesör Dember'in 600 ilâ 800 öğrencilik sınıflara ders vermekte olduğu, dolayısıyla onu biraz rahatlatmak gerektiği belirtilir. Bu şekilde, planlanan stajda deneyler üzerinde onunla birlikte çalışan genç asistanların eğitimini geliştirmesi de mümkün olacaktır.

Belgede aynı zamanda göçmen destek personelin alıkonulması ihtiyacına değinilmesi de ilginçtir. Diğerlerinin yanı sıra Teknik Yardım ve Mekanik alt kategorilerinde şu isimlerden söz edilir:

> Sırasıyla Fen Fakültesi ve Kimya Enstitüsü tamirhanelerinden sorumlu olan Bay Rieger (kontratı 1.1.36'da bitiyor); ve Bay Vallander (kontratı 1.10.36'da bitiyor). Cam üfleyici Witlich (kontratı 1.10.36'da bitiyor), Bayan Lotte Loewe (kontratı 10.1.36'da bitiyor). Bayan Loewe, çok miktarda aygıttan sorumludur. Daha büyük bir Kimya Enstitüsü'ne yönelik yeni proje onun

yardımını daha da önemli kılacaktır. Enstitü müdürüne beş yıl daha çalışacağı sözü verilmiştir; Bahçeler müfettişi ve Bay Stephen (kontratı 1938'e kadar) yeni Botanik Bahçeleri'nin inşasından sorumludurlar.

(Tümü de yabancı olan) bu uzmanlar aynı zamanda yöntemlerini, daha sonra bu işi sürdürecek olan ilgili yerli çalışanlara öğretmekle de yükümlüdürler.[91]

Felsefeyi Osmanlıcı Teoloji Alanından Çıkarmak

Göçmenlerin çoğu disiplinlerarası çalışıyor olmakla birlikte, belki de hepsinin içinde alanı en kapsamlı olanı, *Berlin Çevresi*'nin kurucu üyesi *Hans Reichenbach* idi. Kendisi filozof muydu? Evet. Matematikçi miydi? Evet. Fizikçi miydi? Evet. Olasılıkçı mıydı? Mantıkçı mıydı? Evet. Tarihçi miydi? Evet. Ve daha da fazlası! Kesin olan bir şey vardı: O kapsamlı bir genel kültüre sahip biri ve birçok disiplinden gelen bilgilerin bütünleştiricisi, hakiki bir bilgi-sentezcisiydi. (Res. 111.)

Internet Encyclopedia of Philosophy[92] (Internet Felsefe Ansiklopedisi) Hans Reichenbach'ı şöyle özetler:

> Kendi yaşamı ve düşüncesindeki en büyük entelektüel etki felsefe dışından geliyordu; bu onun felsefeye en göze çarpan katkılarından bazılarını sağlayan bir olguydu. Reichenbach fizik ve matematikte uzmandı; felsefi katkıları bilimle felsefe arasındaki sınıra odaklandı ve sürekli olarak ikisi arasındaki sınır çizgisine, özellikle de çağdaş fizikteki iki büyük kuramsal gelişmeye döndü: görelilik ve kuantum mekaniği. Ona göre felsefe, bilimsel bilginin mantıksal ve epistemolojik açıdan yeniden inşasıydı; ve yaşamı boyunca dikkate değer bir tutarlılıkla tüm çabasını bu ödeve adadı.
>
> Yayımladığı ilk kitap *Relativitötstheori und Erkenntnis a priori* (1920) üzerineydi ve temel uzay, zaman ve nedensellik kavramlarıyla çalışarak, göreliliğin mantıksal temellerini yorumlamak ve açıklığa kavuşturmak konusuna birçok önemli eserinde geri döndü: Axiomatik der relativistischen Raum-Zeit-Lehre (1924; Göreli Uzay-Zaman Öğretisinin Aksiyomatiği); From Copernicus to Einstein (1927; Kopernik'ten Einstein'a, Amerikan baskısı 1942); Philosophie der Raum-Zeit-Lehre (1928; İngilizce bir baskısı ölümünden sonra yayımlandı); Atom and Cosmos (1930; Atom ve Kozmos, dört dile çevril-

di); ve Ziele und Wege der heutigen Naturphilosophie (1931; Çağdaş Doğa Felsefesinin Amaçları ve Yolları). Öldüğü sırada, termodinamik, kuantum mekaniği ve enformasyon kuramına özel bir vurguyla zamanın doğası üzerine yeni bir kapsamlı eseri tamamlamakla meşguldü.

Reichenbachlar kentteki sofistike yurtlarından ayrıldıklarında, çoğu standartlara göre yine kozmopolit bir kent olan İstanbul'a geldiler. Birbirinden farklı olan ve bir arada yaşayan kültürler açısından, yeni kentlerinin Berlin'den daha ileri olduğunu söylemek adil olur. İstanbul daha uzun bir geçmişe dayanan, daha zengin tarihiyle ne kadar övünse, yeriydi. İstanbul Üniversitesi'nin kampusu (binaları ve müştemilatı), yüzyılı aşkın bir zamandır çeşitli biçimlerde Türkiye'nin yüksek öğretimine hizmet ettiğinden, epeyce yerleşik durumdaydı. Daha önce değindiğimiz gibi, Reichenbach'ın ve akademik süperstar meslektaşlarının 1933'te gelişleriyle, üniversite neredeyse bir gece içinde, akademik olarak "dünyanın en iyi Alman üniversitesi" olarak ün saldı. Kamusal açıklamalarında, İstanbul Üniversitesi bugüne kadar mevcut yapısını "Alman" profesörlerin arkalarında bıraktığı mirasa atfetmeyi sürdürmüştür.

Hâlâ akademik "ablası" California Üniversitesi Berkeley kampusunun gölgesinde kalsa da, yeni gelişmekte olan UCLA kendi süperstarlarını istediği için, Reichenbach 1938'de İstanbul'dan ayrıldı. Üniversite ilk doktora derecesini henüz, üstelik tarih alanında vermişti. California, Reichenbach'a reddedemeyeceği bir teklif yaptı; o da toparlanıp karısı ve iki çocuğuyla birlikte Palisades'e doğru yola çıktı. Orada, sağlam zemine kurulmuş, bugün hâlâ duran ve dul karısı (ikinci karısı) Maria'nın hâlâ çok sevdiğini söylediği bir ev aldı.

Reichenbach 1938'de UCLA kampusuna vardığında, inşa edileli daha on yıl olmamış bir avuç kalıcı bina buldu. Bu binalar, California Land Grant Üniversitesi'nin *Zirai Yayım Bölümü*'nün kurduğu tatlı kokulu deneysel turunçgil bahçelerine bitişikti. Aslına bakılırsa, bu meyve bahçeleri kampusun en yerleşik bölümüydü. Tüm bunlar, hibe edilmiş, içinden bir dere akan bir İspanyol çiftliğinin[93] kullanılmayan kesiminde yer alıyordu. Kuzey kesiminde, kıvrılarak

akan ve bugün Sunset Bulvarı denilen iki şeritli bir yol, kampus arazisini Santa Monica dağlık arazisinden ayırıyordu. Bu arazi California Üniversitesi'ne bağışlanmıştı; böylelikle çiftliğin daha iyi kesimleri parsellenip iyi bir fiyata satılabilirdi.

UCLA'nın bitişiğindeki Westwood, 1950'ler boyunca tek bir sineması olan miskin bir kasabaydı. Arabayla bir saatlik mesafedeki Los Angeles bundan biraz daha gelişmiş ve belki daha da az kozmopolit bir yerdi. Los Angeles'a giden Wilshire Bulvarı'na çıkıp da, bostanlarla dolu kırsal arazide ilerleyince Beverly Hills Country Club'a gidilirdi. Bugünlerde, işler oralarda biraz değişik: Bölge, gökdelenlerle dolu bir kanyona dönüşmüş durumda. Öte yandan, Hans Reichenbach hâlâ bizimle olsaydı ve kendisinden İstanbul Üniversitesi kampusu ve çevresini yeniden ziyaret etmesi istenebilseydi, pek az şeyin değiştiğini görürdü.

Böylece UCLA, tıpkı İstanbul Üniversitesi gibi, ilk dönem saygınlığını, Nazilerin elinde kalsa yok olacak olan, bazılarını Türkiye'nin kurtardığı Hans Reichenbach ve diğer "Alman" sürgünlere borçluydu.

Reichenbach, 26 Eylül 1891'de Hamburg'da (Almanya) doğdu ve önde gelen bir bilim felsefecisi ve mantıkçı olguculuğun (neopozitivizm veya mantıkçı deneycilik olarak da bilinir) yandaşı haline geldi. 20. yüzyılın ilk on yılında Berlin, Erlangen, Göttingen ve Münih'te fizik, matematik ve felsefe öğrenimi gördü. Aynı derecede seçkin filozoflar arasında, Reichenbach Nobel ödüllü fizikçiler Max Planck, Max Born ve Albert Einstein'la birlikte çalıştı. Felsefede doktora derecesini 1915'de Erlangen Üniversitesi'nden aldı; olasılık kuramına ilişkin tezi 1916'da yayımlandı. Einstein'ın görelilik kuramı hakkında 1917 ve 1920 yılları arasında verdiği konferansları izledi. İşte o zaman Reichenbach, kendi felsefi araştırması için görelilik kuramını seçti. 1920'de Stuttgart Politeknik'te profesör oldu.

Türkiye'de, kendisine İstanbul Üniversitesi Felsefe Bölümü başkanlığı verildi. Oradayken Reichenbach, disiplinlerarası seminerleri ve bilimsel konulardaki dersleri başlatarak felsefe bölümü müfredatını değiştirdi. *Wahrscheinlichkeitslehre* (Olasılık Kuramı) adlı eseri 1935'te ve *Experience and Prediction* (Deney ve Öndeyi) 1938'de

yayımlandı, aynı yıl ABD'ye yerleşti. Açıktır ki, Türkiye'de kalışı üretkenliğini ve yaratıcılığını olumsuz etkilememişti. Türkiye'deki ikameti Reichenbach'ın Einstein'la uzun dönemli ilişkisini de etkilememişti. Einstein'ın Reichenbach'a 1926 civarında yazdığı bir mektup, bu ilişkideki karşılıklı saygıyı gösterir. Einstein mektubuna, "Kesinlikle haklısınız, geometrik yöntemlerle çalışmanın önemli olduğu inanışı yanlış..." diye başlıyordu. Mektup, "Yapabileceğim başka bir şey varsa, lütfen bildirin" diye sona eriyordu. Gerek bilimsel gerek kişisel konulardaki sıcak etkileşimleri Reichenbach'ın 1953'teki çok erken ölümüne dek sürdü. Einstein ondan iki yıl daha fazla yaşadı. (Res. 112.)[94]

Bugünden geriye bakıldığında, bu kişilerin birçoğunun çok geniş ölçekteki ilgi alanları şaşırtıcı görünür. Sadece matematikçi, bilim insanı veya mühendis değildiler; birçoğu bunların hepsiydi. Hepsinin disiplinlerarası ilgi alanları vardı. Bilimlerde, bazıları matematikten fiziğe geçiyorlar ve fizikte aerodinamikten malzeme elastisitesine sıçrıyorlardı. Genel olarak yorumlanırsa, matematikte olasılık, istatistik ve diferensiyal denklemlerin sayısal çözümleriyle ilgileniyorlardı. İçlerindeki mühendisler, şimdi gerçekten biyoteknoloji yapan biyomedikal mühendislerdi. Doktorlarla yan yana çalıştılar. Amerika'da böyle disiplinlerarası yaklaşım, 1950'lerin sonuna kadar nadiren görülmüştü. Biyoteknoloji terimi o zamana kadar icat edilmemişti bile; biyomedikal mühendisler de henüz ortaya çıkmamıştı. Şimdi, yetmiş yılı aşkın bir zaman geçtikten sonra, 1920'lerle ve 30'ların Viyana ve Berlin'indeki gelişmelere yetiştiğimizden, bu insanlar artık olağanüstü olarak nitelenmiyor.[95]

"Yahudi fizikçileri temsil eden en iyi ve en adil örnek, muhtemelen en seçkin simgeleri olan, safkan Yahudi Albert Einstein'dır. Einstein'ın görelilik kuramının, fiziğin tamamını dönüşüme uğrattığı kabul edilir, ama ilk ortaya çıktığında bir bacağı eksikti. *Arî* bilim insanındaki yola gelmez ve hevesli hakikat arzusunun tersine, *Yahudi* bilim insanı hakikate yönelik her türlü kavrayıştan çarpıcı ölçüde yoksundur."

--Philip Lenard, 1905'te Nobel Ödülü'ne değer görülmüş fizikçi. 1936'da yayımlanan kitabı *German Physics*'den, Lehmann's Verlag, Münih.

Resim 76
Erwin Finlay Freundlich.

Bebek, 48 Cevdet Pasha Caddesi

31st March, 1935.

W. F. Vaughan-Scott Esq.,
P.O. Box 1023
Istanbul.

Dear Mr. Vaughan-Scott,

As I told you yesterday, the purchase of the Telescope has come into a critical phase.

Till Monday, the 25th, I had the impression that everything was going straight. During your holiday I was asked by the Doyen of the Law Faculty to give him certain data concerning the contract, which I readily gave him. But the whole question was delayed partly by the longer absence of the Rector, who was in Geneva, then by the "Bayram" holidays, and then by a short illness of the Rector himself. So I was not able to see him before last Monday, when I asked him if the contract were finished to be signed. He answered that the whole question had taken a new direction, that the Government had forbidden to purchase the Telescope from England, and that he had taken up negotiations with the Representative of the House Zeiss in Gena, without having informed me about this new state.

I confess that I was so surprised that I did not know what to answer. In the afternoon the Representative of Zeiss telephoned and told me that he had been at the Rector and that they had almost come to an agreement, only the difference of

Resim 77
E. Finlay Freundlich'in Türkiye'nin ilk teleskop aygıtını getirtmekte karşılaştığı bazı sorunlar.

. 2 .

about £300. 500 remaining. In regard to this he wished to have certain information, which I refused to give. The next day, Tuesday, I was asked to see the General Secretary at 3 o'clock in the afternoon and I took the opportunity, before the Representative of Zeiss had entered the room, to explain to him that I was deeply alarmed about this state of the affair. According to my views, the British firm had received the "Adjudication", but he denied this, saying once more that the Conseil des Ministres had given strict order that the purchase be done in Germany on account of the fact that England refuses to buy goods from Turkey. I did not see any possibility to influence the matter, and simply assisted silently while he bargained with the Representative of Zeiss. I only pointed out that the tender of Zeiss, formerly presented, was for the moment of no use, on account of the fact that the construction of the Pillars of the Telescope had already begun according to the English designs, so that Zeiss would have to adapt their Telescope to the existing Pillars.

I ignore if they have come to a definite agreement since.

Sincerely yours,

E. F. Kemball

Resim 78
Önceki sayfadan devam.

YALE UNIVERSITY OBSERVATORY
NEW HAVEN, CONNECTICUT

May 23, 1934

Dr. E. Freundlich
University of Istanbul Observatory
Cevdet Pasa Caddesi 48
Istanbul-Bebek, Turkey

Dear Freundlich:

Some time ago we received from you a request for the Transactions of the Yale Observatory. We have sent you copies of all the volumes so far printed (see the last page of Volume 10) as well as a copy of the Bright Star Catalogue, which is not included among the Transactions. We have also entered the Observatory on our distributing list. These were sent through the Smithsonian Institution, and I presume may have reached you by now.

I learn from Comrie, who sent me a copy of his letter to you dated May 12, that you are looking for star catalogues and other books with which to build up your library. Elkin's collection must contain a great many books that you would like; for example, a complete set of the Astronomische Nachrichten (with the exception of two comparatively recent volumes and one number of an earlier volume), a complete set of the Jahresbericht, the Vierteljahrsschrift der Astronomischen Gesellschaft, volumes 1 - 65, the Astronomical Journal, volumes 7 - 42, the Monthly Notices of the Royal Astronomical Society, volumes 27 - 92, and a fairly large number of miscellaneous books. If you are interested in these, we shall make up a more complete list of them. Mrs. Elkin would prefer to sell the sets, but she would be glad to take a moderate sum for them if they are to go to an Observatory that is likely to use them. The miscellaneous books I am sure she would be glad to include gratis. In any case, the favorable exchange caused by the low international value of the dollar would enable you to secure these books at exceptional prices.

I have been very much interested to hear of your recent movements, and I should be glad to have a word from you telling me how things are going with your new observatory. Your American friends and colleagues will follow your progress with great interest and with their best wishes for your success.

Sincerely yours,

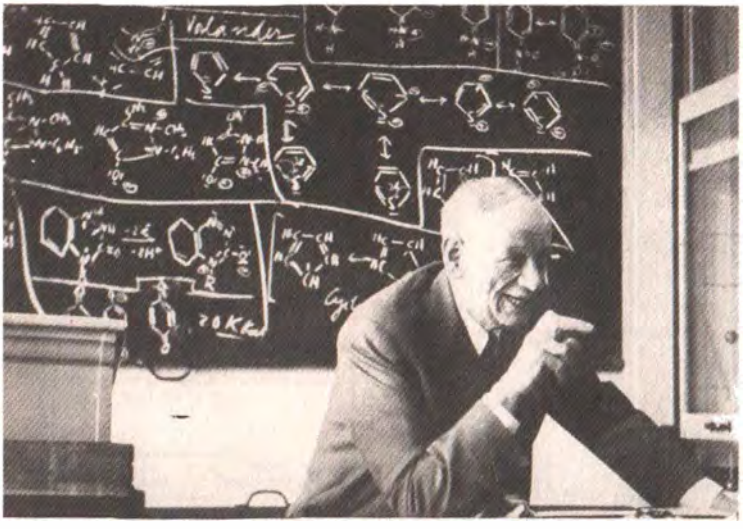
Frank Schlesinger

cs

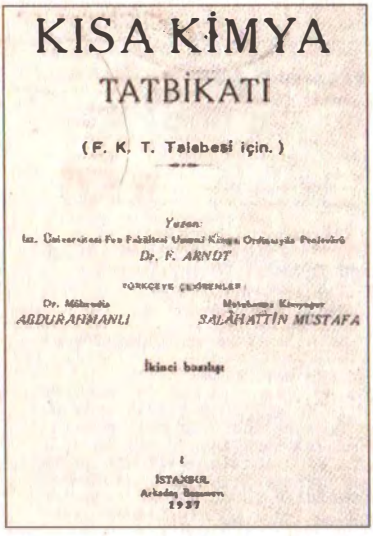
Resim 79
Yale'deki astronomların İstanbul gözlemevi kütüphanesine katkıları.

Resim 80
Wolfgang Gleisberg, 1970.

Resim 81
Kimya Profesörü Fritz Arndt; Smith College, Kimya Bölümü'nden Dr. Lâle Burk'ün izniyle.

KISA KİMYA

TATBİKATI

(F. K. T. Talebesi için.)

Yazan:

Dr. F. ARNDT

TÜRKÇEYE ÇEVİRENLER:

Dr. Mülazım
ABDURAHMANLI

Muhasebeci Kimyager
SALÂHATTİN MUSTAFA

İkinci baskısı

İSTANBUL
Arkadaş Basımevi
1937

Resim 82 ve 83
Fritz Arndt'ın Türkiye'deki ***bilim*** *eğitimine* ***somut ve kalıcı katkılarından bazı*** *örnekler.*

KISA KİMYA

TATBİKATI

(P. C. N. Talebesi için.)

MÜELLİFİ

Dr. F. ARNDT

TÜRKÇEYE ÇEVİRENLER:

Dr. Mülazım
Apturrahmanlı

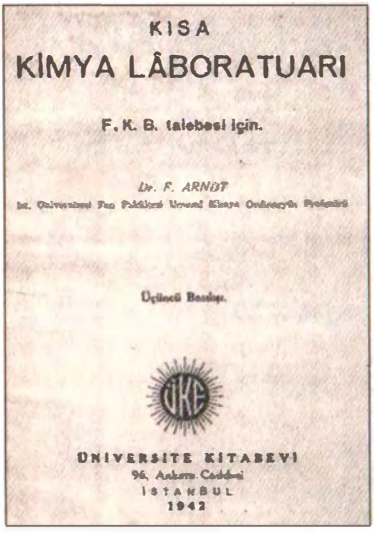
Teğmen S. Muhasebe Kimyager
Salâhattin Mustafa

İSTANBUL
ARKADAŞ MATBAASI
1934

Resim 84 ve 85
Devam

KISA

KİMYA LÂBORATUARI

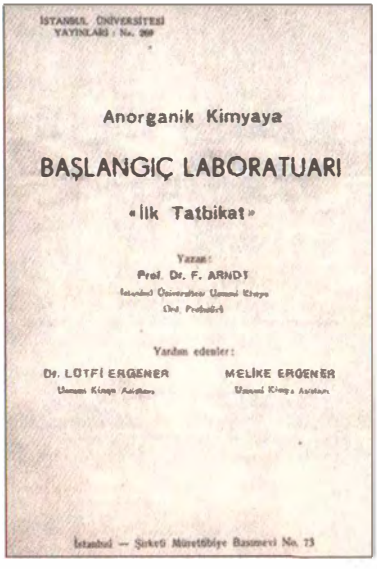
F. K. B. talebesi için.

Dr. F. ARNDT

Üçüncü Basılışı.

ÜNİVERSİTE KİTABEVİ
96, Ankara Caddesi
İSTANBUL
1942

Resim 8 6 ve 87
Devam

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
YAYINLARI : No. 269

Anorganik Kimyaya

BAŞLANGIÇ LABORATUARI

«İlk Tatbikat»

Yazan:
Prof. Dr. F. ARNDT

Yardım edenler:
Dr. LÜTFİ ERGENER
MELİKE ERGENER

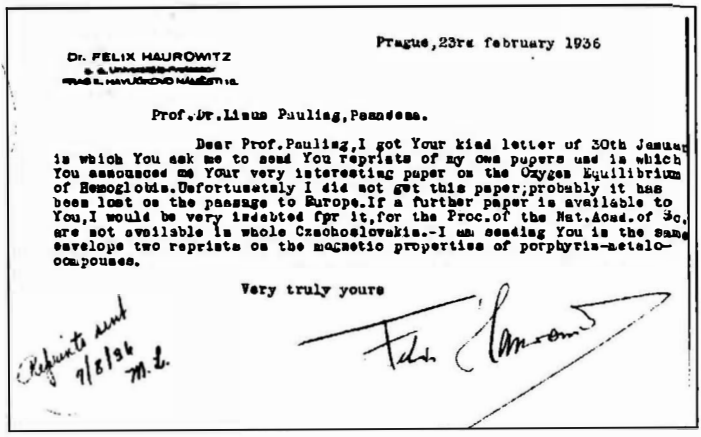
İstanbul — Şirketi Mürettibiye Basımevi No. 73

Resim 88
Profesör Fritz Arndt ve bazı Türk lisansüstü öğrencileri.

Resim 89
Kimya Profesörü Arndt ve eski Türk lisansüstü öğrencileri.

Dr. FELIX HAUROWITZ

Prague, 23rd february 1936

Prof. Dr. Linus Pauling, Pasadena.

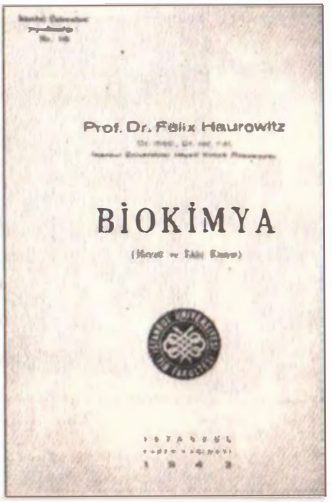
Dear Prof. Pauling, I got Your kind letter of 30th January in which You ask me to send You reprints of my own papers and in which You announced me Your very interesting paper on the Oxygen Equilibrium of Hemoglobin. Unfortunately I did not get this paper; probably it has been lost on the passage to Europe. If a further paper is available to You, I would be very indebted for it, for the Proc. of the Nat. Acad. of Sc. are not available in whole Czechoslovakia. - I am sending You in the same envelope two reprints on the magnetic properties of porphyria-metalo-compounds.

Very truly yours

Felix Haurowitz

Reprints sent 9/3/36 M.L.

Resim 90
Felix Haurowitz'den Linus Pauling'e mektup. Mesleki yazışmalarının başlangıcı, Pauling'in Nobel ödülü almasının yirmi yıl öncesine rastlar.

Resim 91
Haurowitz'in biyokimya ders kitabı, 1943.

Resim 92
Dr. Felix Haurowitz laboratuvarında Türk çalışma arkadaşlarıyla birlikte. 1940'lı yıllar.

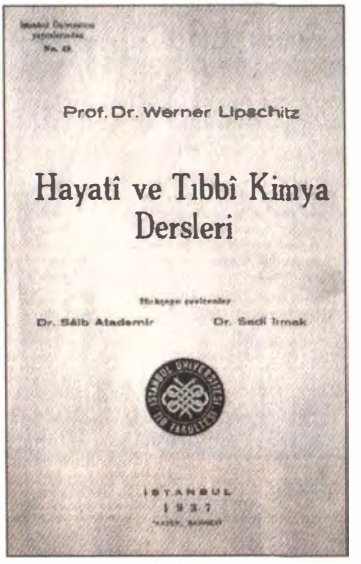
Resim 93
Ernst W. Caspari.

Resim 93a
Caspari'nin babası Lodz gettosunda.

Resim 94
Werner Lipschitz.

Resim 95
Lipschitz'in 1937'de basılan ders kitabı.

Resim 96
Winterstein'ın fizyoloji ders kitabı, 1943.

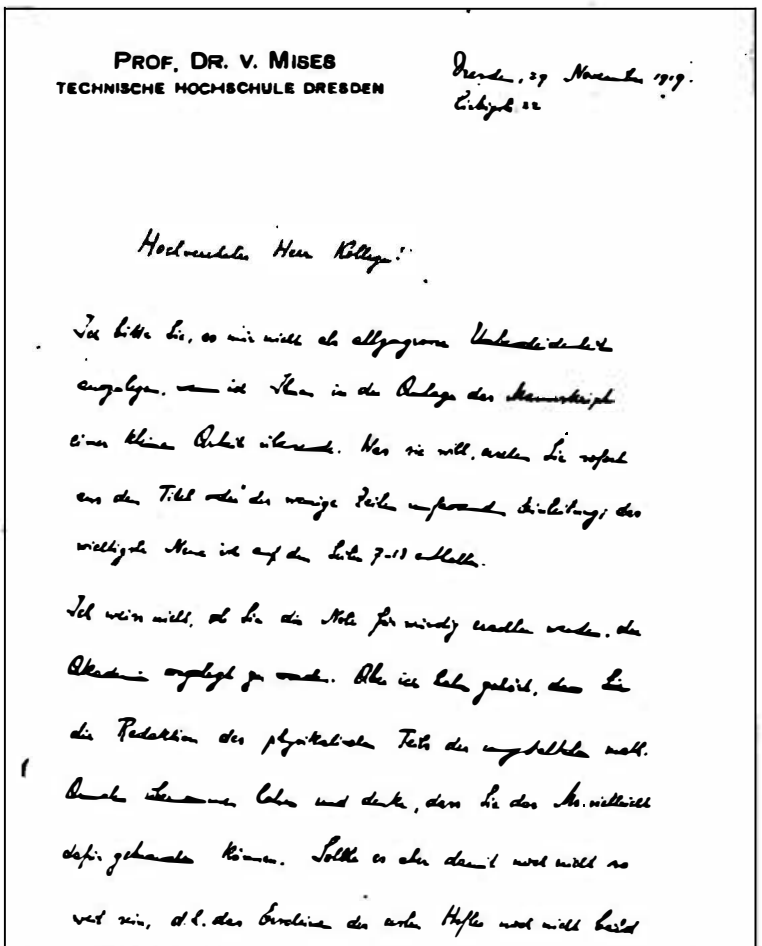
Resim 97
Winterstein'ın hayvan fizyolojisi ders kitabı, 1943.

Resim 98
Winterstein, Haurowitz ve diğer ders kitabı yazarlarının bir karikatürü. 1945 Öğrenci Yıllığı esprisi. İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi.

Resim 99
Reiningerler: Walter, Margarethe ve kızları Eva Ruth.

PROF. DR. V. MISES
TECHNISCHE HOCHSCHULE DRESDEN

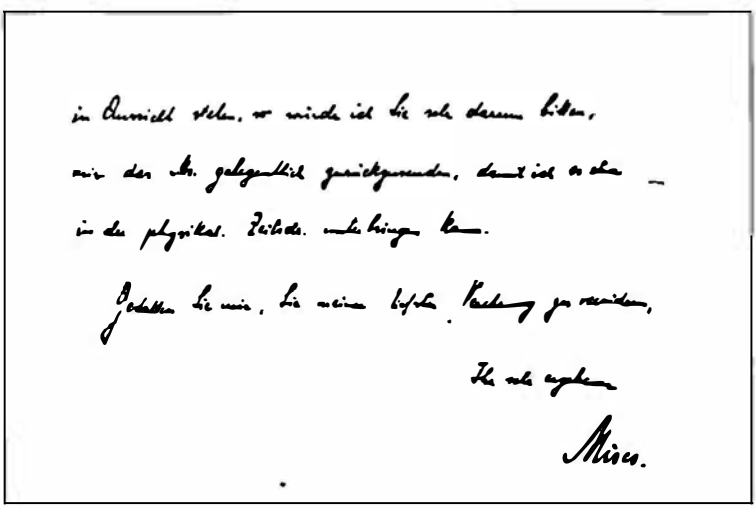
Dresden, 29 November 1919.
Lichtenstr. 22

Hochverehrter Herr Kollege!

Ich bitte Sie, es mir nicht als allzugroße Unbescheidenheit
anzurechnen, wenn ich Ihnen in der Anlage das Manuskript
einer kleinen Arbeit übersende. Wenn sie will, werden Sie vielleicht
aus dem Titel und der wenige Zeilen umfassenden Einleitung, der
wichtigste Inhalt auf der Seite 7-11 erkennen.

Ich weiß nicht, ob Sie die Note für würdig erachten werden, der
Akademie vorgelegt zu werden. Aber ich habe gehört, dass Sie
die Redaktion des physikalischen Teils der Annalen macht.
Darum überwinden Sie sich und denken, dass Sie das Manuskript
dafür gekommen bekommen. Sollte es aber damit nicht gehen, so
wäre ich, d.h. der Verleger der ersten Hefte sehr froh, bald

Resim 100
Von Mises'den Albert Einstein'a mektup, 10 Aralık 1919 (devamı yandaki sayfada).

Resim 101
Mektup, önceki sayfadan devam.

PROF. DR. v. MISES
TECHNISCHE HOCHSCHULE DRESDEN

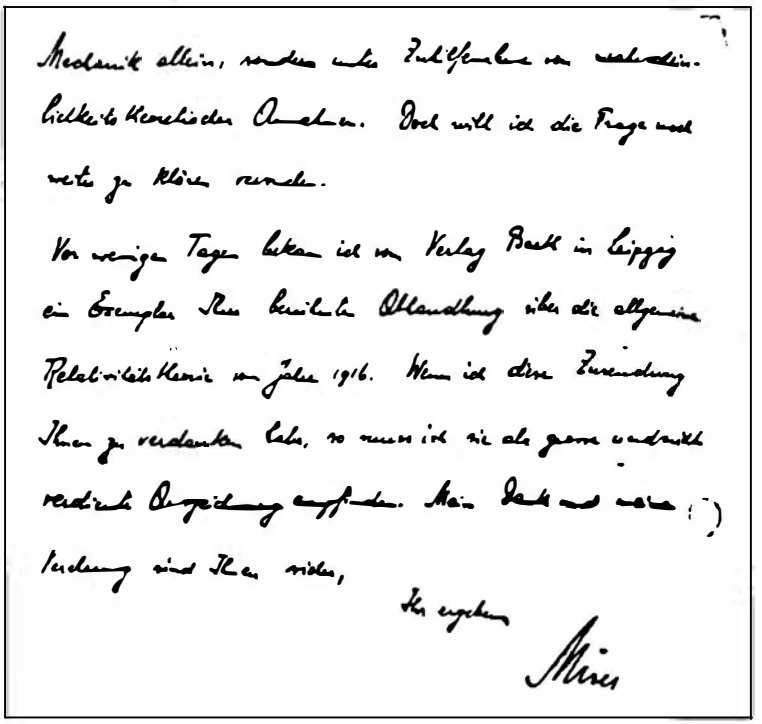
Dresden, 10. Dezember 1919.
Lichtenstr. 22

Hochverehrter Herr Kollege!

Für Ihre freundlichen Zeilen und den Scheck, den sie meinen bescheidenen Arbeiten entgegenbringen, sage ich Ihnen besten Dank. Ich denke nun, die Not über die Engpässe Gyrolleu in der Physikalischen Zeitschrift zu verhüten und bitte Sie um die Freundlichkeit, den Scheck an Prof. Debye senden zu wollen.

Ihre Äußerung über den Ausnahmezustand ist mir sehr wertvoll, wenn ich sie auch nicht ganz verstehen kann. Ich glaube eben, gezeigt zu haben, dass die Mechanik überhaupt keine eindeutigen Aussagen über den Ablauf des Bewegung stetiger Systeme gestattet. Die Aussagen, die möglich sind (mit eindeutiger Voraussagbarkeit ist zu erwarten, dass .....), können nicht aus der

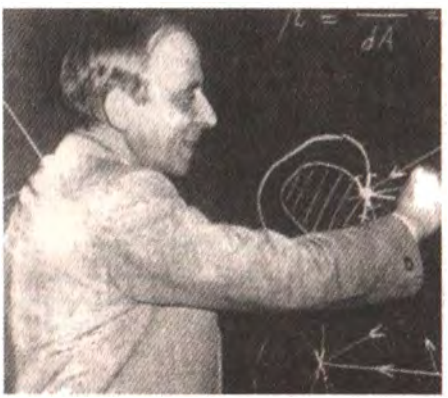
Resim 102
Von Mises'den Albert Einstein'a mektup, 29 Kasım 1919 (devamı yandaki sayfada).

Resim 103
Mektup, önceki sayfadan devam.

Resim 104 ve 105
Richard von Mises.

Resim 106 ve 107
Hilda Geiringer.

32. Mechanik isotroper Körper im plastischen Zustand, in collab.with H.Geiringer, 64 pages, Ergebnisse d.exakten Naturwissenschaften 13 (1934), p.310.

33. Ein neues Verfahren zur Bemessung auf Biegung beanspruchter Holzstabe, Schweizerische Bauzeitung, 104 (1934), p.201.

34. Der Einfluss der Verfestigung auf die Fliessbedingung zähplastischer Körper, ZA angew.Math.u.Mech. 15 (1935), p.76.

35. Über die Reziprozitaet von Masse u.Steifigkeit in der Schwingungslehre, Revue de la Faculté des Sciences İstanbul 1 (1935), p.I/37.

36. Beitraege zum Mutationsproblem, in collaboration with A.Heilbronn, Revue de la Faculté des Sciences İstanbul, 1 (1936), p.III/37.

37. Elastic Stability of Plane Frameworks, Journal of the Aeronautical Sciences 3 (1936), p.388.

38. The Buckling of an Elastically Encastred Strut, Journal of the Royal Aeronautical Society 40 (1936), p.833.

39. Tersimî Hendese (İstanbul lectures on descriptive geometry) vol.1. , 80 pages, İstanbul 1937.

40. Die Knicksicherheit ebener Rahmentragwerke, Revue de la Faculté des Sciences İstanbul 3 (1937), p.1.

41. Mécanique des solides isotropes au delà du domine élastique, 66 pages, Mémorial des Sciences Mathématiques, Fasc.87, Paris 1937.

42. Ebene elastische Spannungszustaende mit konstanter Hauptschubspannung, Revue Math.de l'Union Interbalkanique 2 (1938), p.45.

43. Über Systeme von Kurvenkongruenzen, Bull.Math.de la Soc.Roumaine des Sciences 40 (1938), p.187.

44. On Hencky-Prandtl Lines, Revue de la Faculté des Sciences İstanbul 4 (1939), p.22.

45. On isotropic materials with continuous transition from elastic to plastic state, Proc.5th Internat.Congress Appl.Mechanics, Cambridge 1939, p.234.

Resim 108

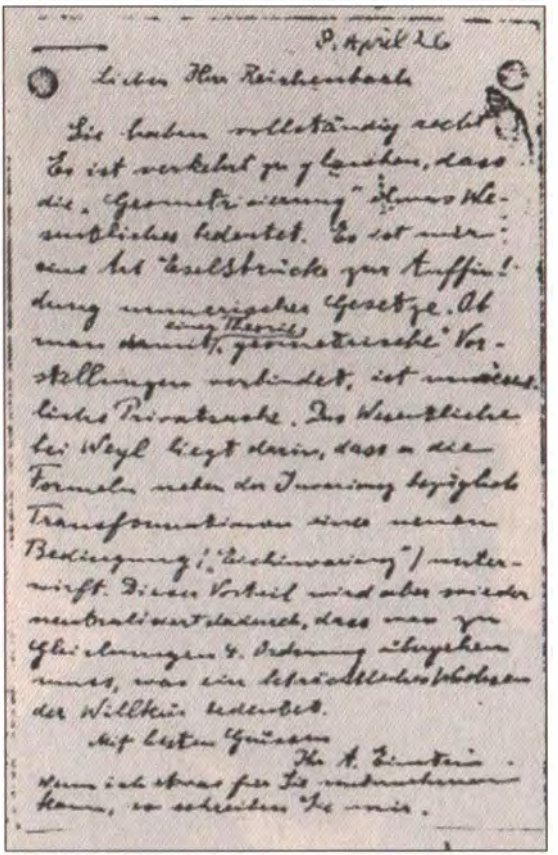
"Prof. Dr. Ing. Willy Prager'in Bilimsel Yayınları, İstanbul", 3. sayfa. 28 Haziran 1939.

Resim 109
Von Hippel ve asistanı Jena'da ders-demonstrasyon sırasında (1927).
Von Hippel ailesinin izniyle.

Resim 111
Hans Reichenbach.

8. April 26

Lieber Herr Reichenbach

Sie haben vollständig recht. Es ist verkehrt zu sagen, dass die „Geometrisierung" Ihnen Wesentliches bedeutet. Es ist nur eine bei Gelegenheit zur Auffindung numerischer Gesetze. Ob man damit (eine Theorie) „geometrische" Vorstellungen verbindet, ist mir ziemlich Privatsache. Das Wesentliche bei Weyl liegt darin, dass er die Formeln neben der Invarianz bezüglich Transformationen einer neuen Bedingung, „Einbiegung", unterwirft. Diesen Vorteil wird aber wieder neutralisiert dadurch, dass man zu Gleichungen 4. Ordnung übergehen muss, was eine beträchtliche Einbusse der Willkür bedeutet.

Mit besten Grüssen

Ihr A. Einstein

Wenn ich etwas für Sie unternehmen kann, so schreiben Sie mir.

Resim 112
Albert Einstein'dan Hans Reichenbach'a elyazısıyla bir not, 8 Nisan 1926.

9
Karşılaştıkları Sorunlar

Yerel Koşullara Uyum Sağlamak

Meslek hayatlarında çok yol kat etmiş profesyoneller için, aileleriyle birlikte başka yerlere yerleşmenin, yetersiz gereç, donanım ve malzemeyle, kendilerine tamamen yabancı bir kültür ve ülkede (aynı zamanda da oldukça düşman bir ortamda), (konuşma yeteneğinin insanlara sağladığı bütün avantajlardan yoksun kalarak) çevrelerindekilerle konuşmayı bile beceremeden yeniden çalışmaya koyulmalarının kolay olmadığını söylemek yaşananları azımsamak olur. Fakat alternatifin kesin ölüm olduğu düşünüldüğünde, evet, başka seçenekleri yoktu.

Bunlar, kendilerinden büyük beklentileri olan kadınlar ve erkeklerdi; zorluklarla mücadeleye girişmeye ve bunların üstesinden gelmeye alışkınlardı ve kendilerinden olağanüstü şeylerin beklendiği bir ülkeye gelmişlerdi. Büyük katkılar ve yararlı toplumsal reformlar yapabileceklerini seziyorlardı.

Barınak ve güvenlik ihtiyacının karşılanmasından sonra, sıra yeni dilin öğrenilmesine geliyordu. Alman göçmenler sözleşmelerinde hiç vakit kaybetmeden Türkçe ders vermek ve kitap yayımlamakla yü-

kümlü tutulmuşlardı. Bu Boğaz'ı nasıl aşacaklardı? Yeni tip tekneler ve köprüler icat ederek.

"Yayın yap ya da yok ol" akademik mevkilerde yeni bir öğreti değildir. Fakat, bu bakımdan, bu kadın ve erkekler kendi kendilerine harekete geçen insanlardı. İster genç ister yaşlı tüm meslektaşlarının, gelecek nesiller için bir kayıt bırakmak üzere, kendi yaratıcı zihinlerinin ürünlerini öğrenmesini istiyorlardı. Bir dereceye kadar, her yerdeki tüm çağların akademisyenleri gibi, yalnız emsalleri arasında kabul görme peşinde değillerdi, aynı zamanda geribildirim de arıyorlardı. Ne var ki, bu insanların Mihver Devletleri'nin denetimindeki mesleki dergilerde yayın yapmaları yasaklanmıştı ve Amerikan dergilerine veya Müttefik Devletler'in dergilerine ise büyük güçlüklerle ulaşabiliyorlardı. Ve bu son grup dergilerde yayın yapabilseler bile, yayınlarını basılı olarak ancak yıllar sonra görebildiler.

Kuşkusuz göçmenlerin Türk dergilerinde yayın yapma imkânı vardı. "Alman" meslektaşları, eski Almanya'da olduğu gibi birbirlerine danışma ve "tartışma çevreleri oluşturma" konusunda istekliydiler. Batı'da çıkan bir dergide makalelerini yayımlatmayı başarsalar da, yazarlardan bu makalenin bir de Türkçe versiyonunu yazmaları isteniyordu. Ancak, Türkiye dışında hiç kimsenin Türkçe dergileri okumadığını herkes biliyordu.[1]

Türkçe, hiçbir Batı Avrupa diline benzemez. En fazla Macarca ve Finceye yakın sayılır. Göçmenler arasında az sayıda Macar olmakla birlikte, hiç Finlandiyalı yoktu. Türk alfabesinin Latinleştirilmesi, dilin öğrenilmesini ve bir araştırma alanı için sözcük dağarcığı oluşturmayı kolaylaştırdı, fakat göçmenlerin pek azı bu dilde bilimsel bir ders verebilecek kadar ustalaşabildi. Bazıları bu dile ısındı. Bazıları denediler ve girişimleri yüzünden öğrencileri tarafından yuhalandılar. Öğrenciler çevirmen kullanılmasını kötü Türkçeye yeğliyorlardı.

En iyi koşullarda bile, çevirilerde her zaman yitip giden bir şeyler olur. Üniversite öğretimi söz konusu olduğunda, çevirmenlerin dersin konusunu bilmeleri yararlı olmuş olabilir. Konuyu bilen kişiler, bu dillerden birinde yetersiz veya belki dili tam ve doğru bil-

meyen kişilerdi; her iki dile vakıf olanlar, genellikle anlatılan konu hakkında pek az şey biliyordu. Birçok Almanın üzüntüyle, hatta tehlikeye maruz kalarak öğrendiği gibi, bu çevirmenler arasında kendi gündemleri olanlar da vardı.

Birçok Türk profesörün göçmenlere içerlediğine kuşku yoktur. *Üniversite reformu* yüzünden işlerinden olanların daha da buruk olmaları şaşırtıcı değildi. Aynı derecede gücenik olanlar, işlerini koruyup da, yeni gelenlerin maaşlarının dörtte birinden az para alanlardı. Yetmezmiş gibi, yeni gelen bu davetsiz misafirler, Almanya'dan beraberlerinde asistanlar getirmekle kalmamışlar, üstüne bir de Türk mevkidaşlarının hiçbir zaman sahip olamadığı bir imkân olarak, Türk asistanları da almışlardı. Ateşi daha da körükleyen, çoğu zaman, Türk profesörlerin, aslına bakılırsa konuk profesörlere önerilen seçme mevkiler için yeterli kişiler olmalarıydı. O zaman, onların da göstermelik üstlerinden hoşlanmamaları, onların faaliyetlerini ve talimatlarını çoğunlukla görmezden gelip zaman zaman baltalamaları şaşılacak bir şey midir?

Darülfünun'un birçok yetkin ve kendini adamış akademisyenleri olduğuna kuşku yoktu, ama "aynı zamanda sadece mütevazı maaşlarını almak için işe gelenler" de vardı. Kurumlardaki tüm fosilleşmiş unsurlar gibi, onların da reform projesine ve yabancı istilacılara karşı bir direniş başlatmaları beklenen bir durumdu."[2] Tıpta, Türk profesörlerin yanı sıra pratisyen hekimler, üniversite kliniklerini kuran ve işleten dünyaca ünlü Alman uzmanların rekabetini istemediler. Türkiye'nin çok demode bir tıbbi altyapısı vardı – fakat tarım toplumunda şifacı olduğunu *iddia edenler* hâlâ geçim kaynaklarını kaybetmek istemiyordu. Bu reform, tam da paranın herkes için kıt olduğu bir dönemde, doğrudan onların cebine darbe indirmişti. Göçmen profesörler ve onların hâkimiyeti, kenara itilmiş olanlarla müttefikleri tarafından aralıksız baltalanıyordu. Orası su götürmez.

Profesör Albert Malche bu tür sorunların çıkabileceğini öngörmüştü, bu yüzden Rockefeller Vakfı'nın Avrupa Bürosu'ndan Lauder W. Jones'a 16 Ekim 1933'te şunları yazmıştı:[3] "Size bir yolculuğa çıkma önerisinde bulunabilir miyim? ... Ziyaretiniz yabancı profesörler açısından büyük bir teşvik olacak ve eminim, bakanlık açısın-

dan son derece takdir görecek bir ilgi işareti oluşturacaktır." Daha sonra, Rockefeller Vakfı, sahaya yolladığı kendi temsilcilerinin raporlarıyla çeşitli sorunlardan haberdar edilecekti. "*Türkler arasında güçlü bir Alman karşıtı hissiyat var.*"[4]

Bundan başka, Üçüncü Reich da kendi ağından çıkmasına izin verdiği bu profesörleri sıkı bir gözlem altında tutuyordu. Ayrıca, göçmenlerin işini baltalayan, birbirlerine gevşek bağlarla bağlı daha pek çok grup vardı: Hıristiyan milliyetçiler, Üçüncü Reich'la dolaysız bağları bulunan antisemit çevreler, yerlerini göçmenlere bırakmak zorunda kalan tutucu profesyoneller, yerlerinden edilmeyen fakat kazanılmış haklarını korumaya çalışanlar, idareyi eline geçirmek isteyen genç Türk akademisyenler, çok daha düşük maaş alan Türk meslektaşlar ve ulusal gurura yönelik hakaret saydıkları her şeye karşı aşırı hassas öğrenciler bunlar arasındaydı.[5] Elbette, ABD de dahil, birçok ülkenin üniversitelerinde akademisyenlerin bugüne dek etik olmayan kurallarla kazanma oyununa girişmeleri de şaşırtıcı bir durum değildi.

Türk üniversitelerinin modernleşmesinden rahatsızlık duyan birçok farklı altkültürün gevşek bir ittifaka girdikleri de kuşku götürmez.[6] Elbette, büyük işler yapıldı. Daha neler yapılabilirdi? Gelgelelim, temelde, göçmenler profesyonel özlemlerini gerçekleştirme konusunda hükümetin desteğini aldılar.[7] Bu da, ellerindeki görev ve önlerindeki zorluklar konusunda, onların bireysel coşkularını ve *esprit de corps*'unu[8] [birlik beraberlik ruhu] körükledi. Yine de, belgelenmiş en az bir örnekte, Prof. Arthur von Hippel örneğinde, entrikalar Türkiye'de kalış süresini kısaltarak, Türkiye'nin gerçekten devasa ölçekte bir fırsatı kaçırmasına yol açtı. Türkiye'ye gelmeden önceki ve oradaki çalışmalarına dayanarak, von Hippel, 21. yüzyılda hâlâ dünya çapındaki tüm sektörleri yeniden biçimlendiren, bugün *nanoteknoloji* olarak bildiğimiz alanın kurucusu oldu.

Von Hippel, sürgündeki Almanlara bütün bu olanları psikologlar için muhteşem bir test veya deney olarak düşünmelerini öneriyor, bunu bir hayatta kalma yöntemi olarak tavsiye ediyordu. İstanbul Üniversitesi'nde görece kısa deneyimi üzerine düşünerek, durumu aşağıdaki gibi betimliyordu:

> Modern bir üniversitenin çekirdeğini oluşturan, aileleriyle birlikte yirmi beş ilâ otuz profesör vardı - çoğu Profesör Schwartz've Zürich'deki danışmanlarınca seçilmişti. Eski Türk akademisyenler işten çıkarılmıştı, ama parlamentodaki bağlantılarıyla hâlâ güçlü düşmanlardı. Bu nedenle biz yeni gelenler, sürgün sokunu iliklerimizde hissederek, kendimizi tuhaf bir kültürde entrikalarla kuşatılmış olarak bulduk. Her türlü başarı veya talihsizlik hepimizi etkiliyordu. Bu, insani nitelikler açısından keskin bir sınama zeminiydi. Bir psikolog açısından heyecan verici bir deney olabilirdi.[9]

Göçmenlerin en genci olan von Hippel, Türkiye'deki kişisel ve mesleki tecrübelerini son derece çarpıcı bir tarzda anlattı. Olanlardan yarım yüzyılı aşkın bir süre sonra, bunların çoğu mizahi bir dilde anlatılmıştı. Sözgelimi, von Hippel şunları anlatır: "[Ülkeye ilk vardığımız zaman] üniversiteye gittiğimizde, rektörün sadece Fransızca ve Türkçe, genelde yeni başkent Ankara'da ikamet eden eğitim bakanının da sadece İngilizce ve Türkçe konuşabildiğini gördük. Benim Amerikan İngilizcem ikincisine yetiyordu, ama korkunç okul Fransızcam ilki için uygun değildi. Profesör Schwartz'ın yardımıyla, bir şekilde idare ettik."[10]

Bununla birlikte, o dönemde, birçok koşul ve olay gerçekten ciddi, bazıları Batılıların, bazıları Doğuluların gözünde trajik ya da komikti. Von Hippel ayrıca "Sürgündeki Akademik Topluluk" üyeleri ile Türk ev sahipleri arasındaki ilk etkileşimlerden bazılarına değiniyordu. Bunlar arasında, yerinden olmuş Türk akademisyenlerin, yeni gelenleri hem işlerinde hem de kişisel olarak sabote etmeye çalışmaları da yer alır.

Oftalmolog Igersheimer'e karşı kurulan komplodan başka, von Hippel bir başkasını, Profesör Kantorowicz'in İran Şahı için ışıldayan yeni bir takma diş yapmasından hemen sonra baş gösteren tehlike potansiyeline sahip başka bir olayı nakleder:

> Yorgunluktan bitmiş meslektaşımız [Kantorowicz], tam da hak ettiği derin uykuya dalmıştı ki, *soldska* [askerler] tekrar peydah olup, onu saraya geri götürdüler. Selefi [azledilmiş bir Türk diş hekimliği profesörü] Gazi'ye, takma dişleri kendisinin yaptığını, Kantorowicz'in Almanya'da hiç diş hekim-

liği profesörlüğü yapmadığı için, kendisinden rica-minnet yardım istediğini söylemiş. Frankfurt Üniversitesi'yle öfkeli bir telgraf alışverişi, Kantorowicz'in orada Diş Hekimliği Profesörü olarak görev yaptığını, hem de büyük itibar sahibi bir profesör olduğunu ortaya çıkarmış.[11]

Kendisiyle ilgili olarak, von Hippel şu hikâyeyi anlatır: "Bir milyonerin oğlu" olan asistanı, yeni kurulan laboratuvarın yöneticisi olmayı çok istiyormuş. İşleri hızlandırmak için, söylentiye göre çevirmeni, von Hippel'in konuşmasını yanlış tercüme ederek, öğrenciler arasında milliyetçi tutkuları uyandıracak fırsatları kaçırmaması konusunda bir şekilde ikna etmiş. Daha ilk deneme işe yaramış. "Aşırı derecede milliyetçi olan öğrencilerin ayağa fırlayıp beni öldürmek istercesine bakmaya başladıklarını dehşet ve şaşkınlıkla gördüm. Öğrenci boykotuyla bütün üniversite kapatıldı. Olay, bir bakanlık soruşturmasına kadar vardı. Meslektaşlarım endişeye kapıldı ve çoğu beni terk etti."[12]

Von Hippel'in arzusu hilafına, Türk asistanın Kantorowicz'le ilgili anlattıklarının sonucuyla, bir diğer göçmen oftalmoloji profesörü Igersheimer'in göz kliniğinde "sizi kör edecek" diye haykıran dilenci olayının sonunda olanlar tezat oluşturur. Igersheimer ve Kantorowicz, bakanlık soruşturmalarından yakayı sıyırırken, von Hippel'in yanlış çeviri olayında, sonuç tamamen farklı oldu. İstanbul Üniversitesi'ndeki beş yıllık sözleşmesi bir yıla indirildi.[13] Neyse ki, von Hippel ABD'ye bir vize edinecek ve Massachusetts Institute of Technology'de (MIT) emekliliğine dek alanında gelişebileceği bir kadro bulacak kadar şanslıydı. Nobel ödüllü bir fizikçi olan kayınpederi Joseph Franck'ın, Amerikan akademik camiasında halihazırda iyi bir konumda olması, onun MIT kadrosunu ve dolayısıyla ABD vizesini edinmesine yardımcı olmuş olabilir.

Akademik baskılar ve siyasal tehlikeler vardı. Entrikalar (saray ve konferans salonu) ve küçük ayak oyunları vardı. Saray duvarlarında muhbirler vardı. Bunların hiçbiri, savaş boyunca kaçarlarken ve bilinen dünya düzeni sona ererken bu göçmenleri besleyen bir ortam sunmuyordu. Göçmenler ayrıca daha haşin gerçekliklerle de yüzleşmek zorunda kaldılar. Bunlardan biri ekonomiydi. Türk üniver-

siteleri para sıkıntısı içindeydi. Bu durum özellikle savaş başladığında iyice belirginleşti. Profesör Haurowitz önemli bir bilimsel derginin baş editörüne yazdığı 4 Mart 1951 tarihli, çoğunlukla bilimsel meselelerle ilgili mektubunda, Hollanda'da yayımlanan dergilerin, kendi makalelerinin bulunduğu nüshalarını bile alamamaktan yakınır. "Türkiye'nin hiç parası yok ve yabancı yayınların alınmasına izin yok." Bir de, 24 Haziran 1934'te Doğu Trakya'da patlayan ve Türk hükümeti tarafından Temmuz ortasında bastırılmadan önce neredeyse bir ay devam eden Yahudi karşıtı ayaklanmalar gibi daha önemli kaygılar vardı.[14]

İktisatçı Fritz Neumark'ın anılarında anlattığı gibi[15], Alman diplomatik temsilciliği her yıl göçmenler üzerindeki baskılarını artırıyordu.

> İlk beş-altı yıl, birçoğumuzun [Alman] Konsolosluk'la tek bağlantısı, pasaport yenilemeyle sınırlı kaldı. Uzunca bir süre bu tür işlemlerde hiçbir sorunla karşılaşmamamıza karşın, sonraları işler birçoğumuz açısından daha tehlikeli bir hal aldı. Bu Alman Bakanlığın emriyle bize gönderilen, 30 Mayıs 1938 tarihli belgeye iliştirilen bir ankette de açıkça görülüyordu. Bu ankette, Türk hükümetiyle yaptığımız sözleşmelerin başlangıç tarihinin yanı sıra, bize kendimizin veya eşlerimizin "Arî" veya Yahudi olup olmadığı, akrabalarımız arasında "Arî olmayan" kişilerin bulunup bulunmadığı soruluyordu.
>
> Böyle başlayan baskılar, Yahudilere ait Alman pasaportlarının nasyonal sosyalist standartlara göre büyük kırmızı "J" harfiyle damgalanmasına dek artarak sürdü. Bu damga, daha da ağır baskıların ilk adımı oldu. Günün birinde, gayriresmi bir kaynaktan, karım ve çocuklarımla benim, hiçbir gerekçe gösterilmeksizin Alman vatandaşlığından çıkarılmış olduğumuzu öğrendim. İsviçre'deki bir ahbabım, 12 Temmuz 1940'ta tesadüfen okuduğu Alman resmi gazetesinde (No. 161) görmüştü. Alman İçişleri Bakanlığı'nın bu ilamında, ayrıca "tüm mal varlığımın müsadere edildiği" de yazılıydı. Aslına bakılırsa, hiçbir malvarlığım olmadığından, asıl kastedilen, karımın bir Alman bankasındaki üç beş kuruş parasıydı. "Arî olmayan" bütün Almanların yurttaşlıktan çıkarılması bu olaydan çok kısa bir süre sonra gerçekleşti. Bana karşı neden özel bir muamele yapıldığını bugün bile hâlâ öğrenebilmiş değilim. Her neyse, bizim gibi birçok kişi pasaportsuz kaldı; savaşın da başladığı düşünülürse, hiç de arzu edilebilecek bir durum değildi bu. Kuşkusuz, buna

bir de benim ve karımın, hâlâ anayurdumuz olarak gördüğümüz ülkeden resmen atılmış olmamızın üzüntüsü eklenmişti. Burada, Türk hükümetinin hiçbir pasaporta sahip olmadığımız o dönem boyunca bize hiçbir güçlük çıkarmadığı gerçeğini vurgulamak isterim; tam tersine, hükümet tam bir hoşgörüyle bu dönemi atlatmamıza yardım etti.

Türkiye pek çok yönden bu bilim insanlarının kaçtığı Almanya'nın bir asır gerisindeydi. Hele Ankara'nın bulunduğu kırsal bölgenin iç kesimlerinde durum açıkça böyleydi. Rockefeller Vakfı adına hem İstanbul'u hem Ankara'yı ziyaret eden R.A. Lambert, 1934 civarında koşulları bildiriyordu. Lambert'in günlükleri ayrıntılı bir tablo sunar:[16]

Suriye ve Türkiye üzerinden [trenle] iki günlük yolculuk, 1919-20'deki deneyimlerimi gözümde canlandırdı. Fesler ve peçeler olmasa da, yol boyunca görülen köylüler ve köyler neredeyse aynı gibi. Kilikya Ovası'ndaki soğuk yağmur altında çıplak ayaklı bir sürü erkek ve çocuk görüyorum, üstelik yırtık pırtık giysiler de nadir değil. Yüksek, karla kaplı orta Anadolu platosundaki insanlar daha iyi giyimliler. Türkiye'deki bozuk yollar, Filistin ve Suriye'deki çok iyi otoyollarla taban tabana zıt. Demiryolu istasyonlarında gaz lambaları görünüyor, oysa her Yahudi köyü artık Ürdün'den ışık ve elektrik alıyor.

[İstanbul'da] hâlâ akıl almaz yükler taşıyan güçlü kuvvetli hamallar var. 1920'de, sırtında (225 kiloluk) bir balya pamuk taşıyan bir tanesinin fotoğrafını çekmiştim; bir meslektaş da sırtında piyano taşıyan bir hamaldan söz etmişti. Fakat kent renklerinin çoğunu yitirmiş. Ortodoks Yahudilerin capcanlı giysileri, Arnavut köylüler ve diğerleri artık görünmüyor. Kuşkum yok ki ... ve diğer yabancı sakinler de söylüyor, İstanbul'daki maddi değişimlerin gösterdiği gibi, Türkiye -sözcüğün en geniş anlamıyla kullanırsak- manen çok daha büyük bir değişime uğramış durumda.[17]

Gelgelelim, Lambert'in günlükleri, bağımsızlık sonrası Türk kültüründe görüntü ve seslerdeki değişimlere dair gözlemlerinden ötesini içerir. Lambert'in, göçmenlerin işini tüm yönleriyle gayretle gözlemleyecek ve ilgili aktörlerle tartışacak kadar zamanı olmuştu. 17 Şubat 1934'te İstanbul'da tuttuğu günlüğe yazdıkları, açıklamayı gerektirmeyecek kadar berraktır:

> Eski hükümet binalarını laboratuvarlara dönüştürmek bir sorundu, ama sonuç fena olmamış. En azından ışık ve uzam bol. Bölümlerin hiçbiri -araştırma şöyle dursun- öğretime bile hazır değil. Ancak, anatomide, kadavralar için her birinde 40 masayla 4 büyük teşrih odası görüyoruz. Her masada bir kadavra bekliyor. Bana, ceset başına 10 öğrenci düştüğü söylendi, yani aynı anda 400 öğrenci çalışabiliyor. (Her sınıfta 200+ öğrenci var). Shephard (İstanbul'daki Amerikan Hastanesi Müdürü ve Lambert'in eski dostu) ve ben, bir kadavrayo 4 öğrencinin daha iyi bir sayı olacağını söyledik, ama profesör burada Amerikan standartlarını beklemememiz gerektiğini düşünüyor. Her departmanın başında bir Alman var... deneysel olanlar dışında. Fizyoloji, parazitoloji ve farmakodinami. Özellikle her bölümde, görev başındaki profesör ve personelin işleri düzene sokma çabasında oluşu, neredeyse herkesin umutlu görünmesi ve iyimser konuşması dikkate değer.[18]

Türkiye'deki son gününde, Lambert günlüğünde şu gözlemlere yer veriyor: "Türklerin çabasını değerlendirmek için vakit henüz çok erken. Bir yıl, belki de altı ay içinde, Alman profesörlerin uyum sağlayıp burada Almanya'daki gibi çalışıp çalışamayacaklarını söylemek mümkün olur. Eminim ki Schwarz da bu belirsizliğin farkında, yine de kendinden emin konuşuyor. Şimdi pek çok şeyin yeni gelenlerin kişiliğine bağlı olduğunu –Türklerin onları yarı yolda karşılayacaklarını, ama yolun başına kadar gelmeyeceklerini– söylüyor. Hükümetin tüm maaş düzenlemelerinde son derece cömert davrandığını, uygun çalışma koşullarını derhal sağlamak için elinden gelen her şeyi yaptığını vurguluyor. Schwarz, gelecek yaz veya güz RF'den başka bir ziyaretçinin gelmesini ve aradaki farkı görmesini istiyor."[19]

Göçmenler Üzerinde Yabancı Hükümetlerin Gözetimi

Rockefeller Vakfı, göçmen profesörlerin Türkiye'deki durumunu genel merkezine bildiren tek kuruluş değildi. Gerek Alman gerek Amerikan elçiliklerinin de bunu yaptığı biliniyor. Sovyet rejiminin de durumu yakından takip ettiğine kuşku yoktur. Özgül bir örnek vermek

gerekirse, ABD'nin Ankara Büyükelçisi John Van Antwerp MacMurray, 14 Temmuz 1936'da "Saygıdeğer Dışişleri Bakanı"na açıklayıcı bir not gönderdi. Bu açıklayıcı notla birlikte iletilen "İstanbul Üniversitesi'nde Alman-Yahudi Profesörlerle İlgili Memorandum" büyükelçiliğin İkinci Sekreteri S. Walter Washington tarafından kaleme alınmıştı. Mektubun arşiv kopyasında görüldüğü üzere, ABD'ye vardığında, (dikkate değer bir şekilde) "Gizli" damgası vurulan bir kopyası 6 Ağustos 1936'da ABD Eğitim Bakanlığı'na iletilmişti. Aktarılan bazı anekdotlar doğru olsun olmasın, bu resmi belge 1936 civarında durumu ilginç bir şekilde ortaya koyuyor. Belgenin tamamı aşağıdadır: (Res. 113.)[20]

> Henüz sona ermiş akademik yılda, İstanbul Üniversitesi'ndeki 35 Alman-Yahudi profesörden 14'ü Tıp Fakültesi'nde. Bu profesörlerin eksiksiz bir listesi raporun sonuna eklenmiştir. Birçoğu Türkiye'ye 1933'te (bkz. yazışma No.26, 19 Kasım 1933 ve No. 34, 16 Kasım 1933), Türkler, önde gelen bazı Yahudi bilim insanı ve akademisyenleri bu ülkeye davet ederek, bu ırkın Almanya'da yaşadığı sorunlarından yararlanmaya karar verdikleri zaman geldiler. Bazıları üç yıllık, bazıları da beş yıldan sonra feshetme hakkı saklı kalarak 10 yıllık sözleşmeler imzaladılar.
>
> Ankara'daki yetkililer Alman profesörlere işlerini yapmaları açısından her türlü kolaylığı sağlamaya koyuldular. Laboratuvar ve hastanelerdeki donanım için muazzam meblağlar harcandı. Şimdi Türkiye'de donanım açısından dünyanın herhangi bir yerindekine denk hastaneler görülüyor. Bundan başka, bu tesislerin faaliyetlerini sürdürmek için gerekli altyapıyı sağlamak üzere az çok yeterli ödenekler ayrıldı. Ankara'daki yüksek çevrelerde bu profesörlerin güçlü taraftarları ve koruyucuları olduğu, onlara karşı yapılan her türlü şikâyetin başkentte dikkate alınmadığı anlaşılıyor.
>
> Gelgelelim, İstanbul'da hatırı sayılır sürtüşmeler çıktı. Halihazırda yerleşik ve büyük ölçüde ülke vatandaşlarının istihdam edildiği bir kurumda bu kadar büyük sayıda ve dikkate değer yabancılardan oluşan bir grubun işe başlaması sonucu, bu kuşkusuz kaçınılmazdı. Öte yandan, Türk düşünce ve hareket tarzı, Alman profesörlerin kendi çalışma arkadaşları ve astlarıyla alışkın oldukları türden bir işbirliği ve verimliliğe uygun değil; öte yandan, Türk profesörlerin, kendilerinin sahip olabileceği yüksek maaş ve seçkin mevkilerin dışarıdan gelenlere verildiğini hissetmesi de doğal. Tıp profesör-

lerinin Almanlara karşı nefretini İstanbul'daki tüm tıp camiası destekliyor. Alman profesörler, özel muayenehane açma hakkına sahip olmamalarına karşın, İstanbul'da yaşayan herkes onların yürüttüğü kliniklere gidebilir ve yerli doktorların sunduğundan çok daha yüksek standartlı bir tedaviyi bedava görebildikleri için, yerli doktorlar hastalarının gittikçe azaldığına tanık oluyorlar. Dahası, yüksek ücret ödemeye hazır olan hastalar, Alman profesörleri konsültasyona çağırmaya razı olacak Türk doktorlar bulmakta da güçlük çekmiyor; konsültasyon Alman hekimlerin mesleklerini özel olarak uygulama yasağını delmenin bir yöntemi. Bu koşulların bir sonucu olarak, "yabancı etkiye" karşı muhalefeti kızıştırmak için halkın milli duygularına sıkça başvuruluyor ve basın Almanlara karşı her zaman dostane bir tavır takınmıyor.

İstanbul'da üniversitede bu profesörlerin yarattığı Almanlaşmanın arzu edilir olup olmadığı konusunda tartışmalar işitiliyor. Bununla birlikte, aşikâr önemi düşünülürse, konunun yeterince mütalaa edilmemesi şaşırtıcı. Yazar, Tıp Fakültesi'nden genç bir Türk profesörün geçmişte Türk eğitimine Fransız kültürünün hâkim olduğunu ve bunun ülke açısından Alman kültüründen daha uygun olduğunu ve Türk eğitim standartlarını geliştirmenin en iyi yolunun, yabancı profesörleri Türkiye'ye getirmek yerine, öğretmen olarak yetişmeleri için Türk öğrencileri yurtdışına göndermek olduğunu söylediğini işitti. Bununla birlikte, genç adamın kendisinin de Fransa'daki eğitiminden henüz döndüğü düşünülürse, bu ifadelerin tarafsızlığı kuşku götürüyor. Fransızların İstanbul Üniversitesi'ndeki Tıp Fakültesi'nde hep etkili oldukları bir gerçek; ancak, savaş sırasında Almanlar üniversitenin kolon tüm bölümlerinde daha büyük güç kazanmışlardı. Şu onda tıp, fen ve hukuk fakültelerinde birer Fransız var. Hiç kuşkusuz, Türkiye'de, üniversitenin hem içinde hem dışında Alman etkisini artırmakta çok önemli bir etkene dönüşecek, üniversite içinde ve dışındaki 35 Alman'a karşı, nüfuzları zayıf. Bunların çoğunun kendi ülkelerindeki koşullardan rahatsızlık duydukları için bu ülkede bulunduğu gerçeğine karşın, kültürleri Alman ve içlerinden bazıları gerçekte I. Dünya Savaşı sonrası dönemde Alman bilimsel ve skolastik düşüncesinin liderleri konumundadır. Vatanlarındaki siyasal rejimle çatışmaları, onların temel düşünce süreçlerini kesinlikle değiştirmedi ve şu andaki hükümete değilse bile, Alman ulusuna bağlılıklarının pek çok kanıtını sergiliyorlar. Aralarında daha birkaç yıl önce Almanya'da çok tanınmış isimler var. Dr. Erich Frank (dahiliye), Dr. Wilhelm Liepmann (jinekoloji),

Dr. Rudolph Nissen (cerrahi), Dr. Joseph Igersheimer (oftalmoloji), Dr. Finlay Freundlich (astronomi), Dr. Hans Reichenbach (felsefe) ve Dr. Leo Spitzer (Roman dilleri) bu bağlamda sayılabilir. Son sayılan isim, üç yıllık sözleşmesinin sona ermesiyle, Baltimore'daki Johns Hopkins Üniversitesi'nde görev almak üzere Türkiye'den ayrılıyor, ama anlaşıldığına göre, onun yerini yine Almanya'dan gelen biri alacak.

Dil, Almanlar açısından büyük bir sorun kaynağı. Üç yıl boyunca kendilerine çevirmen sağlanacak olmasına karşın, sözleşmelerin tümünde Alman profesörlerin bu sürenin sonuna kadar Türkçe öğrenme ve derslerini Türkçe verme yükümlülüğüne ilişkin maddeler yer alıyor. Şu anda sona ermekte olan bu üç yıllık süre boyunca, profesörlerden bazıları Türkçeyi yarım yamalak öğrendiler, bazıları dil öğrenmekte zorlanıyor, bazıları da bunun için çok yaşlı ve aslında bakılırsa hepsi de bu dili öğrenmeye zamanlarının bu kadar büyük bölümünü ayırmak zorunda kalmaktan şikâyetçi. Türk öğrenciler genellikle Almanca bilmiyor; ama gerek bilenler gerek bilmeyenler, profesörün kötü Türkçesiyle ders anlatmasından çok, genellikle hoca Almanca anlatıp da sözleri uzman bir çevirmen tarafından çevrildiği zaman, derslerin konusunun daha anlaşılır hale geldiği kanısında. Bir profesör Türkçe ders anlatmaya çalıştığı zaman, tekrar Almancaya dönene kadar öğrencilerin tepinip yuhaladığını anlattı. Öte yandan, profesörlerin tümü öğrencilerin anadilinde ders verebilseydi bu elbette çok daha avantajlı olurdu; çoğunun sözleşmelerindeki bu şartı yerine getirmeye hazır olmadığı gerçeği, Alman hocaları eleştirenlerin ekmeğine yağ süren zayıf bir noktaları. Sonbaharda dördüncü akademik yıl başladığında neler olacağı anlaşılacak.

Belki en çok tartışma ve güceniklik yaratan sorun, laboratuvar asistanları ve ameliyathane hemşire ve hizmetlileri meselesi. Almanya'da ve diğer ülkelerde büyük itibara sahip profesörler arasında, kliniklerde çalışan Tıp Fakültesi profesörleri var. Türk hükümeti onlara kusursuz donanımlar sağladı, fakat bu kişiler uzman asistan personel de istiyorlar. Sözgelimi, cerrahi profesörü Almanya'daki hastanesinde ameliyathaneye girip ameliyatını yapması için her şeyi hazır bulmaya ve ardından asıl iş yapıldıktan sonra, hastaya yapılacak son rötuşların ehil ellerde en iyi şekilde yapılacağından emin olarak çekip gitmeye alışmış bir hekim. Lakin İstanbul Üniversitesi Hastanesi'nde yetkililerin, onların da öğrenebilmeleri için Türk asistanlar vermeyi düşündüklerini görüyor. Dünyanın önde gelen cerrahlarından

biri, fiilen yalnız bir cerrahi hocası olarak değil, aynı zamanda hemşirelerden başlayarak hastanede çeşitli işlerde çalışan herkese hocalık yaparken buluyor kendini. Uzmanlıkları öncelikle kliniklerde çalışmayı gerektiren o ve birkaç meslektaşı bu koşulları protesto ettiler ve ameliyathane hemşiresi gibi birtakım personelin Almanya'dan getirilmesini istediler. Türk yetkililer genellikle bu taleplere direniyorsa da, birkaç örnekte razı olmuş durumdalar.

Bazı Almanlardan, doktor olan genç Türk asistanların bile beklendiği düzeyde işbirliği yapmamalarına ilişkin şikâyetler geliyor. En ünlü profesörlerden biri, son derece hassas bir ameliyatı yapmak üzere bir akşam çağrıldığını anlattı. Hastasını ameliyat masasına yatırdıktan sonra, ellerini yıkayarak ameliyata hazırlanırken, ameliyathanede hiç asistan olmadığını fark etmiş. Kapıdan dışarıya bakınca hepsinin koridorda olduğunu ve tekerlekli sedyeyi kimin daha uzağa itebileceği yarışı yaptıklarını görmüş. Başka bir gün, ameliyatını tamamladığı zaman, onu seyreden yedi asistana, her biri bu işi yapabilecek kapasitede olduğundan, içlerinden birinin son adımlardan bazılarını yerine getirebileceğini söylemiş. Bir süre sonra ne durumda olduklarını görmek için ameliyathaneye döndüğünde, hastanın tek başına yattığını, görünürde hiç kimsenin olmadığını fark etmiş. Araştırdığında, yedi asistanı dinlenme odasında birbirlerine fıkralar anlatırken bulmuş. Hastayı bu kadar rahatsız bir durumda tek başına bıraktıkları ve talimatlarını yerine getirmedikleri için çıkıştığı zaman, kimin yapması gerektiğini ismen söylemediği için hiçbir şey yapmadıkları cevabını almış.

Hukuk ve edebiyat fakültelerinde, biraz farklı bir güçlük kendini göstermiş durumda. Alman profesörlerden bazıları anlaşılan o kadar çok rağbet görüyor ki, dersleri çok kalabalık oluyor ve ders saatlerini artırma yönünde bir eğilim var. Onlar da, ders yüklerinin biraz hafifletilmesi için Almanya'dan doçentler ve hocalar getirtilmesini talep ediyorlar. Türkler de, bu işi kendi hocalarının yapabileceğini söylüyorlar.

Sözleşmesi sona eren ve Johns Hopkins Üniversitesi'ne geçecek olan Roman Dilleri profesörü Dr. Leo Spitzer, bu konudaki görüşlerini açıklamak için ayrılışını fırsat bildi. Yerli basın büyük bir öfkeyle patladı, ama bu da durumu düzeltecek bir tepki değil elbette.

Profesörler, öğrencilerin tepkisinden memnun olduklarını, onların dersler konusunda ilgili olduklarını ve fazla bir sorun çıkarmadıklarını söylüyorlar. Sorunlar temelde asistanlar ve yönetimle olan ilişkilerde kendini

gösteriyor. Bu sorunlar, Türk hükümetinin bürokratik yapısından kaynaklanıyor. Hükümetin ilke olarak üniversitedeki eğitim standartlarını yükseltmek için Alman profesörlerin varlığından yararlanma arzusuna ve laboratuvarlar, hastaneler ve benzeri için en gelişkin aygıtları satın almaya istekli olmasına karşın, bu niyetleri uygulamada gereken "lüzumsuz formaliteler" o kadar muazzam boyutlara varıyor ki, profesörleri büyük sıkıntıya sokuyor.

Bazı güçlüklerin öne çıkanlmasına karşın, Almanlann çoğunluğunun -işleri esas olarak klinik çalışma gerektirmeyenler- buradaki durumlarından gayet memnun oldukları düşünülüyor. Gerek Tıp Fakültesi gerek diğer bölümlerde, oldukça iyi maaş aldıkları birer işleri olduğu için minnet duyan birçok kişi var. Belki asıl talihsizlik, en ünlü ve başka ülkelerde mevki sahibi olmaya en uygun olanların, işleri klinik çalışmayı gerektiren ve Türk hükümetinin tam donanımlı bir hastane sağlamakta güçlük çektiği kişiler olması. Bu adamlar saygın ve bağımsız konumları nedeniyle, hoşlanmadıkları şeyleri eleştirmekte duraksamıyorlar; sonuç olarak doğan çatışmalar onların daha hoşnut meslektaşlarının da yanlış tanınmasına yol açıyor.

Genel kanı, Atatürk'ün cumhurbaşkanlığı döneminde, Alman profesörlerin diledikleri kadar kalmasına izin verileceği yönünde. Dr. Spitzer gibi daha ünlü ve daha hoşnutsuz olanları, sözleşmeleri sona erdiği zaman başka yerlerde kendilerine daha uygun işler bulabilir. Gelgelelim, çoğunluk muhtemelen yerel koşullara uyum sağlayacak. Hiç kuşkusuz onların da bazı sorunlan var, fakat İstanbul Üniversitesi'ne değer verdikleri o kadar açık ki, en azından ülkede şimdiki yönetim olduğu sürece, görevlerinden çıkarılacağa benzemiyorlar.

Dışişleri Bakanı Cordell Hull'a da İstanbul'daki durumu değerlendiren bir belge gönderildi. O da 14 Temmuz 1936'da, yine Amerika'nın Ankara'daki Büyükelçisi J. V. A. MacMurray tarafından kaleme alınmıştı. GİZLİ damgası vurulan, "Türkiye'deki Nazi Faaliyetleri" memorandumunun kopyaları "Berlin, Kaunas ve Riga"ya gönderilmişti. Herhalde, bu uzun mektup sırasıyla Almanya, Litvanya ve Letonya'daki Amerikan elçiliklerine gönderilmişti. Zira bu belge araştırmacıların dikkatinden kaçmış gibi görünüyor ve o dönemde Dışişleri Bakanlığı'nın bildiği şeyi bize o kadar iyi anlatıyor ki, burada belgenin tamamını aktarmak yerinde olacak:

Beyefendi:

Alman Nazi Partisi örgütünün Türkiye'deki faaliyetleriyle ilgili olarak bakanlığın ilgisini çekebilecek aşağıdaki bilgiyi aktarmaktan onur duyuyorum.

Yakın geçmişte Alman Başkonsolosu'nun benim personelimden bazılarına yaptığı bir açıklamaya göre, Türkiye'deki Alman kolonisinin kabaca bin yetişkinden oluştuğu tahmin ediliyor. Basından ve diğer kaynaklardan elde edilen bilgilere göre, bu Almanların 500'den fazlası 29 Mart'ta İstanbul'dan Karadeniz'e seyreden Alman gemisindeydi, İstanbul'a serbest ulaşımın sadece iç kesimlerde yaşayanlara sağlandığı gerçeğine karşın, bu gemideydiler ve Alman halk oylamasına katıldılar. Basın, bu oylamadan Herr Hitler'e karşı 9 oy çıktığını belirtti ve bir Nazi karşıtı kaynak, oyların yüzde 50'sinin boş verildiğini bildirdi. Bu bilginin doğruluğu elbette sorgulanabilir; ama genel kanı, sempatizan olmayanların çoğunun sadece kendilerinin ve belki de yerel Nazi liderlerinin bildikleri nedenlerle Nazi örgütlenmesiyle özdeşleşmelerine karşın, önde gelen işadamlarından bazıları da dahil olmak üzere, İstanbul'da yaşayan çok sayıda Almanın Nazi davasına tümüyle yandaş olmadığı yönünde.

Nazi ilkelerinin samimi yandaşlarının sayısı ne olursa olsun, parti şeflerinin koloniye tam hâkimiyet kurdukları su götürmez ve öyle anlaşılıyor ki, ülkelerini siyasal nedenlerle terk etmiş ve geçici olarak İstanbul'a yerleşmiş (sayıları belki yüz kadar olan) Alman Yahudiler bir yana, Türkiye'deki Almanların yüzde 99'u resmen Nazi Partisi'ne veya diğer Nazi örgütlenmelerine bağlı. Sürgün edilmiş Yahudiler arasında en dikkat çekenleri, bazıları eskiden Almanya'da kendi mesleklerinin lideri olan, İstanbul Üniversitesi'ndeki 55 profesör. Ancak, bu akademisyen ve bilim insanlarının en sık dile getirdikleri hissiyat, sürgünlerinden sorumlu olan rejime karşı intikam değil, âdetleri ve örflerini bildikleri ve atalarının kuşaklardır yaşadığı Almanya dışında başka bir ülkede yaşamaktan duydukları hoşnutsuzluk oluyor. Deutsche Bank'ın yerel şubesinin iki müdüründen birinin önde gelen bir Nazi, diğerinin ise Alman olmayan bir Yahudi olması da ilginç bir husus; Nazi yönetici, bankanın çalışabilmesi için diğer yöneticiyi ısrarla alıkoyuyor. İstanbul'daki konsolosluk çalışanları, bu Yahudi yöneticinin Alman Başkonsolosu'nun meslektaşları için verdiği davetlerde sık sık hazır bulunduğunu söylüyorlar.

Türkiye'de, Nazilere karşı sesi duyulan ve faal muhalefet yerel Levanten Yahudiler kolonisinden geliyor. Perakende ticaretinde ve bankacılık mesleğinde önemli mevkilere ve nüfuza sahipler; Nazilere zarar vermek,

özellikle Alman ticaretini öldürmek için ellerinden geleni artlarına koymadıkları söyleniyor. Gelgelelim, iyi örgütlenmişe benzemiyorlar ve toptancılığı ve ithalatı veya Türk hükümetinin yurt dışında yaptığı büyük alımları denetlemedikleri için, Alman mallarına boykot başlatma çabaları başarılı olamadı. Almanya'nın Türk dış ticaretindeki önemi de giderek artıyor. Öyle ki Türkiye'nin ithal mallarının yüzde elliden fazlası bu ülkeden geliyor.

Almanya'nın onlarca yıldır Türkiye'de sahip olduğu güçlü siyasal konum ve yakın geçmişte Türkiye'nin dış ticaretinde edindiği önem, hiç kuşkusuz, bu ülkedeki Nazi faaliyetlerinin katı bir biçimde Alman kolonisiyle kısıtlanmasına ve Türklere karşı birleşik bir Alman cephesi oluşturmaya yönelik her türlü çabanın harcanmasına bağlanabilir. Gelgelelim, İstanbul'daki herhangi bir yabancı sakine göre, Alman kolonisi birkaç yıl önce olduğundan çok daha fazla kendi içine kapanmış durumda, dolayısıyla görünüşe bakılırsa üyeleri koloni faaliyetleriyle meşgul olmaya daha çok zaman ayırabiliyor. Eskiden Teutonia adlı en önemli Alman kulübünün milliyeti Alman olmayan birçok üyesi varken, bugün bunların hepsi ayrılmış ve kulüp Nazi faaliyetleri merkezine dönüşmüş durumda. Aynı şekilde, geziler ve piknikler düzenleyen bir kuruluş olan Ausflugsverein'in de eskiden Alman olmayan birçok üyesi vardı; oysa bugün artık, doğa araştırmalarını, üyelerinin işini zorlaştıracak şekilde ceplerinde kilolarca kum ve çakıl taşıtmak gibi faaliyetlere feda eden saf bir Alman örgütüne dönüştü. Almanların başkalarıyla paylaştığı tek örgüt, uzun yıllar boyunca İstanbul'un nüfusunu oluşturan çok çeşitli milletlerden grupların gözünde kusursuz bir saygılık kazanmış olan Alman Lisesi kalmış durumda; öyle görünüyor ki, okul dünyanın bu kesimindeki tüm halklar arasında Alman kültürünü yaygınlaştırmanın değerini hâlâ biliyor. Laf aramızda, Alman Lisesi'ndeki öğrencilerin yüzde 30'undan fazlasını Yahudi dininden çocuklar oluşturuyor.

Alman kolonisinde, üyelerin yaşamı üzerinde katı bir disiplin uygulandığı söyleniyor. Her türlü itaatsizlik cezalandırılıyor, anlaşılan en büyük ceza da, Nazi şeflerinin uygun görmesi halinde, suçlu kişinin isminin, yurttaşlık haklarını, pasaportunu ve işini kaybetmesine yol açan bir tür kara listeye alınması.

Türkiye'deki en güçlü Nazi örgütünün, Alman Başkonsolosu Dr. Axel Toepke'nin başında bulunduğu yerel bir GESTAPO şubesi olduğu söyleniyor. Bu görevli, 1931'den 1934'e kadar Memel'de Alman başkonsolusuydu; burada Litvanya hükümeti tarafından persona non grata ilan edildiği

ve bu kararın, dile düşmüş Memel Nazi yargılamalarına kadar varan bir Litvanya karşıtı propagandanın doğrudan sorumlusu olması nedeniyle, son derece yerinde bir karar olduğu söyleniyor. GESTAPO'nun istihbarat servisinin, Nazi örgütlerine bağlı olmaları beklenen yola gelmez Almanları ve siyasal sürgünleri, göçmen Yahudileri denetim altında tuttuğu söyleniyor. Dahası, örgütün yerel Alman şirketlerinden tehditle para topladığı ve ayrıca, itaatsiz Almanları zora sokmak gibi açık bir nedenle Türk hükümetine raporlar verdiği de söyleniyor.

Yerel Nazi çevrelerinde en güçlü olarak görülen kişi, Uhlig adında bir Saksonyalı. Kendisinin eskiden bir toplama kampının başında olduğu ve Berlin hükümeti tarafından buraya kolonideki Nazi faaliyetlerine çeki düzen vermesi için gönderildiği söyleniyor. Burada kolonin erkeklerinin askeri eğitimine yönelik bir örgütü yönetiyor. Tötonya Kulübü'nün bahçesinde ve aynı zamanda İstanbul'daki Alman Konsolosluğu binasında, Alman ordusundakilerle aynı olduğu söylenen idmanları bizzat yaptırıyor; daha az asker ruhlu olanların uğradığı kaba muamelenin de, Her Uhlig'e duyulan genel korku ve nefreti şiddetlendirdiği söyleniyor.

Nazi örgütünün bir diğer önemli üyesi, Arbeitsfront Başkanı Herr Secher diye biri. Motor silindir yerleştirmesinde uzmanlaşmış ve partisi tarafından "mühendis" unvanıyla ödüllendirilmiş eski bir makine teknisyeni. Üyelerine iş bulan, muhtaç Nazilere yardım eden, ellerinden gelirse kara listedeki kişilerin işlerini ve gelirlerini kaybetmesini sağlayan ve tüm üyelerinden her ay para toplayan Arbeitsfront'a kolonin tüm mensuplarının katılması zorunlu.

Sturm Abteilung ve Sturm Staffel'in İstanbul'da şubelerinin kurulduğu bildiriliyor. Alman kolonisi mensuplarının zaman ayırmaya teşvik edildiği diğer örgütler Hitlerjugend, Jungvolk, Bund Deutscher Mauris, Nazi Lehrerbund, Bund der Auslandsdeutschen, Arbeitdients, Sportverein, Turnverein ve Allemania. Teutonia'nın daha yüksek gelirli üyelerinden aldığı no nazaran daha düşük bir yıllık ücret karşılığı üyelerini kendi içine aldığı bu sonuncu örgüt, eskiden profesyoneller ve işçilerin kulübüyken, şimdi Naziler için bir sosyal güvenlik örgütüne dönüşmüş durumda.

Durumu özetlemek gerekirse, her ne kadar Türkiye'deki Alman kolonisi Nazi ilkelerine yandaş olmadığına inanılan birçok unsur barındırsa da, parti buradaki tüm Almanların fiilen bağlılığını elde etmeyi, zamanlarını bir dizi örgüt ve kulüplerle zaptetmeyi ve onları anlaşılan Almanya'da da kullanılan

yollarla katı disipline maruz bırakmayı başarıyor. Gelgelelim, Alman iç siyasetinin ülkenin Türkiye'yle ilişkilerine müdahale ettiğine ilişkin hiçbir kanıt olmadığından, bu faaliyetler tümüyle koloniyle sınırlanmışa benziyor.[21]

Saygılarımla,
J. V. A. MacMurray

Dolayısıyla, ABD hükümeti Türkiye'deki durumdan tamamen haberdardı. Göçmen profesörler dikkatten kaçmıyor ve haklarında rapor veriliyordu. ABD Büyükelçiliği göçmenler hakkında rapor vermek için de 1936'ya kadar beklememişti. Daha önce değindiğimiz gibi, MacMurray'in ABD Büyükelçiliği'ndeki selefi Robert B. Skinner, dışişleri bakanına 16 Kasım 1933 tarihli bir memorandum gönderdi. Büyükelçilik antetinin ve tarihin hemen altında, "Konu: Yahudilerin Almanya'dan sürgün edilmesi" ibaresi açıkça görülebilir.

Beyefendi:

Almanya'daki Yahudilerin güçlükleri ve bu ülkede Alman Yahudilerine iş verilmesiyle ilgili 10 Kasım 1933 tarihli 26 No.lu mesajımla bağlantılı olarak, şimdi İstanbul Üniversitesi'ne atanan, sanıyorum ki, isimlerin kendisinin de yeterince işaret ettiği gibi, tümü Yahudi ırkından olan, yabancı profesörlerin isimlerinden oluşan bir liste ilgi çekici olacaktır. (Vurgu bana ait.)[22]

Dolayısıyla, Almanya'da Nazilerin iktidara gelmesinden daha birkaç ay sonra, onun "Yahudi ırkı" ifadesini görmezden gelen Ankara Büyükelçisi Skinner, İstanbul, Türkiye'den, Almanya'nın Yahudilerinin çilesinden ABD Dışişleri Bakanlığı'ndaki üstlerini haberdar etmeyi görev bilmişti.[23]

Başkan Roosevelt'in 4 Mart 1933'te, yani yukarıdaki yazışmaların başlangıcından sekiz ay önce, dışişleri bakanlığına Cordell Hull'ı atamış olduğu ve Hull'ın 1944'e kadar bu görevde kaldığı gerçeğinin göz ardı edilmemesi gerekir. Diğer dış temsilciliklerden de benzer "mesajların" geldiğine kuşku yoktur. Bu nedenle, Franklin D. Roosevelt'in politikasını "neler olduğunu bilmediği" gerekçesiyle rasyonelleştirmek güçtür. Roosevelt tüm bunlara hiçbir kayda değer ve tutarlı tepki formüle etmedi. Bilgi oradaydı, ama harekete geçme ira-

desi yoktu. Başka pek çok yönden, FDR büyük bir başkandı, ama bu konularda, tarih çok daha sert bir hükmü haklı kılmaktadır.

Türkiye'nin tartışılmaz lideri ve göçmenlerin koruyucusu, 1938 sonlarında vefat etti. Son siyasi hitabında, Atatürk yurttaşlarına "Elden geldiğince hazırlanınız, sonra olacak olan olur: Uzun vadede zaferi kesin olan İngiltere'nin yanında kalınız" çağrısında bulundu.[24] Bununla birlikte, Türkiye'deki Alman büyükelçilik ve konsolosluk görevlileri, kamuoyunda Almanlara karşı sempati uyandırmak ve Müttefikleri gözden düşürmek üzere, hiç rahatsız edilmeksizin faaliyetlerini sürdürdüler; üstelik Türkler arasında da gönüllü pek çok yardımcıları vardı. Onlarınki tipik ödül-ceza stratejisiydi. Türkiye'ye Mihver yandaşı olması, en azından tarafsız kalması için çeşit çeşit teşvikler yağdırdılar. Nazi istilası hep bir tehdit olarak ufukta kaldı ve Türkiye'nin Sovyet yardımına güvenip güvenemeyeceği de açık değildi.

21 Ağustos 1939 gecesi, Sovyet haber ajansı *TASS*, Almanya'nın Dışişleri Bakanı Joachim von Ribbentrop'un Sovyet mevkidaşı Viyaçeslav Molotov'la buluşacağını bildirdi. Bu yolculuğun amacı, SSCB'yle Almanya arasında bir saldırmazlık paktı imzalanmasıydı. Polonya'nın istilası için düğmeye basılmıştı. Rusya Hitler'le ortaklığa giriyordu. Her biri kendilerine ait olmayan toprakları gasp ediyorlardı ve bütün bunların ortasında, Amerika 5 Eylül 1939'da tarafsızlığını ilan etti. Hiç vakit kaybedilmeden Polonya işgal edilip bölündü. Polonya'nın kâğıt üzerindeki müttefiki Fransa öylece durup olanları seyretti.

12 Nisan 1939'da Almanya'nın kötü şöhretli Propaganda Bakanı *Joseph Goebbbels*'in, yerel Nazi faaliyetlerini güçlendirmek için Türkiye'yi ziyaret etmesi bütün bunların üzerine tuz biber ekti. Kıdemli yabancı muhabirler Douglas Frantz ve Catherine Collins'in sözleriyle aktarırsak: Türkiye göz ardı edilemeyecek bir ödüldü... Almanlar, ülkeyi Sovyetlere karşı güvenecek bir yer ve Ortadoğu'ya yönelik saldırılarını başlatacakları bir üs yapmak istiyorlardı.[25] Kendinizi Alman-Yahudi göçmenlerden birinin yerine koyun ve Goebbels'in geldiğini düşünebiliyor musunuz? İnsan kılığında bir şeytan, ödüller ve tehditler. Goebbels'in ziyaretini, 19 Mayıs 1939'da *İkdam*'ın (o dönemde İstanbul'da yayımlanan büyük gazetelerden biri) kamu-

sal alanlarda Türkçe dışı dillerin kullanılması yasağını savunan başyazısı izledi. Bunu yasaklayan bir yasanın çıkarılması göçmen profesörlerin Türkiye'de ders vermelerine ağır bir darbe indirmek olurdu. Türk ekonomisinin, özellikle 1939'dan sonra millileştirilmesi güdüsü, yabancıların aleyhine gittikçe katılaşan bir istihdam politikasında kendini gösterdi. " '*Reichdeutschen*' dahil (ikili anlaşmalar çerçevesinde Türkiye'ye geçici görevle gönderilen uzmanlar ve işçiler) yabancıların ikameti, geçerli istihdam sözleşmelerinin bulunmasına bağlıdır, dolayısıyla bir sözleşmenin süresinin dolmasıyla istihdam edilmiş kişiden ülkeyi terk etmesi istenecektir."[26] Arşiv kaynaklarında, 1939'dan itibaren İstanbul Üniversitesi'nin üst düzey yönetiminin aldığı çeşitli kararlarla, göçmen profesörlerden en azından bazılarına konukseverliklerini istismar ettiklerine dair işaret göndermeye başladığını düşündüren yeterince kanıt vardır. Kısacası, 1939 yılı, Alman göçmen topluluğuna kaygı ve korku duymaları için fazladan nedenler getirmişti.

Alman temsilciliği İstanbul ve Ankara'daki göçmen topluluklarını hem kullanmaya hem de gözlerini korkutmaya yönelik pervasız girişimlerde bulundu. Yaptıkları bu hilelerden birinde, Istanbul'daki Alman konsolosu, patolog Philipp Schwartz ve cerrah Rudolf Nissen'den, pasaport ve diğer konuları görüşmek üzere "Yahudilerin temsilcisi olarak" konsolosluğa gelmelerini istedi. Schwarz'ın buna "Nazi bayrağını indirirseniz gelirim" diye yanıt verdiği ve öyle yaptığı biliniyor. Görüşme gerçekleşti ve en azından bir süreliğine, tüm pasaportların süresi uzatıldı.[27]

Göçmenlerin, bazı meslektaşlarından şüphelenmeleri için de nedenleri vardı. Türkiye'deki Nazi muhbirleri arasında birkaç Yahudi de bulunuyordu. Bazıları daha sonra, Almanya'daki aile bağlarını bilen Alman elçiliğinin şantajına maruz kaldıklarını ileri sürdüler. Diğerlerineyse, verdikleri hizmetlerin karşılığı ödendi.[28]

Sonradan anlaşıldığı üzere, "Göçmenlerin kimlikleri *ve aynı zamanda Nasyonal Sosyalist Rejimin, Türkiye'deki göçmen ortamını gözetim altında tutmak üzere inşa ettiği muhbirler ağıyla ilgili* bilgiler" hakkında "Scurla Raporu" olarak tanınan belge hazırlanmıştı.[29] Bir tesadüf eseri, Alman tarihçi *Hans Detlef Grothusen*, (Ata-

türk'ün Doğumunun 100. yılı vesilesiyle 1981'de) Alman-Türk ilişkileri hakkında bir sergirnin küratörü olarak araştırmalarını yaparken, "*Dr. Herbert Scurla*'nın raporuna 1924-1938 elçilik kayıtlarından oluşan yığınlar arasında" rastlamıştı. "Mayıs 1939'da, zengin bir Gestapo malzemesine sahip olarak ve Reich Bilim ve Ulusal Eğitim Bakanlığı'ndan gelen emirlerle, [Scurla] Türkiye'ye bir gezi yaptı. Bu gezinin amacı, *aralarından pek azı resmen gönderilmiş ve rejime bağlı olan*, ancak, çoğunluğu Türk bakış açısından, başvurdukları işe kabulde öncelik tanınan siyasal sığınmacılardan oluşan, Türkiye'deki Alman üniversite hocalarının faaliyetlerini incelemekti."[30] (Vurgu bana ait)

Aşağıda, Scurla'nın raporunda *Dr. Joseph Dobretsberger* hakkındaki kayıt yer alıyor:

> *Önceden Graz Üniversitesi'nde ders veren 1903 doğumlu Dr. Dobretsberger, İstanbul'da İktisat Fakültesi'nde profesör. Dobretsberger, Avusturya'da Schuschnig'in kabinesinde bakandı. 1938'de İstanbul'a yerleşmesi izni, ancak ciddi kuşkuların bir kenara bırakılmasıyla verilmişti. Önde gelen isimler/kamuya mal olmuş kişilerin ve Dobretsberger'in meslektaşlarının müdahale etmesinden sonra, kendisinin de bizzat sözlü ve yazılı olarak defalarca vurguladığı gibi, yurtdışında kalışının kendisinin Üçüncü Reich'a bağlılığını gösterme imkânı olarak kabul edilmesini istedi. Dobretsberger geçici olarak emekli edilmiş ve kendisine bir emekli maaşı bağlanmıştı. Daha önce devlete karşı herhangi bir düşmanlık göstermemesine karşın, İstanbul'da derhal bir göçmen grubuna katıldı ve Prof. Badendorf'la ısrarla tavsiye edilen bağlantıdan kaçındı. Kansının davranışı Almanya'ya karşı aşırı düşmanca olarak nitelense yeridir. Bay Winter'la -konsolosluktaki danışman- ilk görüşmesinden beridir, başkonsolosluğa bir daha gitmedi. İkametyerinin nakline ilişkin orijinal iznin geri çekilmesine acilen gerek duyulmaktadır.*[31] (Vurgular bana ait.)

Oftalmolog Josef Igersheimer hakkındaki kayıtlar da şöyledir:

> Igersheimer Türkiye'de yaşıyor ve siyasal olarak dikkat çekmiyordu. 1938'de, İstanbul Üniversitesi'nde çalışmak üzere bir beş yıllık daha sözleşme imzaladı.[32]

Diş hekimliği profesörü *Alfred Kantorowicz* hakkında, Scurla şöyle der:

> Eskiden faal bir komünistti... Şimdi, göçmen kliğinin en nüfuzlu üyelerinden ve bizim en iğrenç hasımlarımızdan biri. Yurttaşlıktan çıkarılma işleminin hızlandırılması gerek.

Hıfzısıhha profesörü *Dr. Julius Hirsch* hakkında da şu sözler yer alır:

> Komünist yönelimli olduğundan, her yerde Üçüncü Reich'dan nefret ettiğini söylüyor. Yurttaşlıktan çıkarılması gerekiyor.

İktisat profesörü *Fritz Neumark* örneğinde ise, sadece şu bilgiler yer alır:

> 1933'ten beri, Milli İktisat Kurulu, 1900'de doğmuş, Arî ırktan olmayan Dr. Fritz Neumark'a aittir. Karısı Arî ırktandır. Neumark eskiden Frankfurt Üniversitesi'nde profesördü.

Bu, Türk ekonomisini bir Yahudinin yönettiğini söylemenin Nazilere özgü bir yolu muydu? Derken aşağıdaki kayıt geliyor:

> Son olarak Viyana Üniversitesi'nde kürsü başkanı olan ve Aralık 1936'dan beri ücretli izinde olan Profesör Phillip Gross, o günden beri kimyasal teknoloji alanında profesörlük görevini yürütüyor. (Gross bu görevi 1942'ye dek sürdürecektir.) Gross ve karısı Arî değil. Kendisine karşı atılması gereken adımlar varsa, Viyana tarafından bildirilmesi gerekiyor.

Scurla ayrıca kütüphaneci *Pfannenstiel*'in personel dosyasına da baktı. 14 Nisan 1938'de, Berlin'deki bakanlık öfkeli bir tonda, Baden'deki görevlisine, Pfannenstiel'in Ankara'da olduğunu bildirdi ve ona ülkeyi terk etmesini sağlayacak olağandışı izni kimin verdiğini sordu. Baden'deki müdür, zekice bir hamleyle, artık Baden'de devlet memuru olmadığı için Pfannenstiel'in izin istemesine gerek olma-

dığına işaret etti.[33] Pfannenstiel Türkiye'deyken Gestapo onu dikkatle gözetim altında tutmayı sürdürdü. Diğer birçok bilim insanı gibi, onun da, Mayıs 1939'da Ankara'ya yaptığı ziyaret sırasında Scurla tarafından adamakıllı sorguya çekilmesi bunu kanıtlar.

Zamanla, Scurla'nın tavsiyesi üzerine, Almanya göçmenlerin birçoğunun Alman vatandaşlığını kaldırdı. Türkiye, haklarından mahrum edilen bu insanların Türk ulusu için yaptıkları şeylerden çok memnun olmakla birlikte, Almanya'nın misillemesinden korktuğu için onlara vatandaşlık vermekten çekiniyordu. Bu da göçmenleri *Haymatloz*,[34] yani hukuken devletsiz yapıyordu. Sonuç olarak, Fritz Neumark da dahil, aralarından birkaçı, Çekoslavakya'nın Londra merkezli sürgündeki hükümetinin başkanı *Dr. Edvard Beneš*'le irtibata geçti. Dilekleri kabul gördü ve bu tür istekte bulunanlara Çek vatandaşlığı verildi.[35]

North Carolina Üniversitesi Kuantum Fiziği Emeritus profesörü *Eugen Merzbacher*, bu süreci[36] ve devletsiz bırakılmanın sonuçlarını gayet canlı bir şekilde hatırlar:

> Alman vatandaşlığının ilgası meselesi, Haymatloz kitabında tartışılır.[37] Burada, Ankara'daki Alman Büyükelçiliği'nin arşivlerinden, annem Lilli (Sara) Merzbacher'in vatandaşlıktan çıkarıldığına dair belgenin fotoğrafı yer alır. Fritz Neumark'ın, İstanbul Üniversitesi'nin verdiği geçici yolculuk belgeleri de bulunur.
>
> O dönemde bizim için açık olmayan nedenlerle, aileme (Siegfried ve Lilli Merzbacher ile çocukları, Eugen ve Dorothea) vatandaşlıktan çıkarıldıkları, Türkiye'deki göçmenlerin hepsinden daha önce, Eylül 1940'ta bildirildi. Damdan düşer gibi, babam pasaportlarımızla birlikte büyükelçiliğe gelmesini talep eden bir mektup aldı. Bu eylemin, Türkiye'de yaşamımızın devamını, hele pasaportumuz olmaksızın, başka herhangi bir yere göç etmemizin çok zorlaştığı bir dönemde, tehlikeye sokabileceğini anladık. Babam Türk işverenlerine danışmış ve kendisini korumaya çalışacaklarına dair bazı güvenceler almış olmalıydı. Her durumda, nazik ve çatışmayı sevmeyen bir insan olmasına karşın, Alman Büyükelçiliği'ne adımını atmayacağını kesin bir dille belirtti. Annem de aynı tutumu benimsedi. Böylece, o dönemde yaz tatili nedeniyle evine dönmüş 19 yaşında atılgan bir üniversite öğrencisi olan ben, Türk tarafına bir güçlük çıkarmamak üzere, pasaportları büyükelçiliğe

teslim etmekten çekinmeyeceğimi söyledim. Ancak elçiliğin bu işlemi onaylayan ve "Ausbürgerung"umuzu, yani yurttaşlıktan çıkarıldığımızı belgeleyen bir resmi mektubu vermesi halinde, pasaportlarımızı teslim edeceğimiz üzerinde anlaştık. Elçiliğe gittim ve Böcking adında bir memur benimle görüştü. "Pasaportlar nerede?" diye sordu; ben de ona yanımda olduğunu, ama ancak pasaportları teslim aldığına dair resmi bir belge vermesi halinde onları teslim edeceğimi söyledim. "Biraz izin verin," dedi ve yan odadaki sekreterinin yanına gitti; sekreteri uygun bir mektup yazıp Böcking'e imzalattı. Bu mektubun noterden onaylanmış bir Türkçe çevirisini hep yanımda taşıdım.

Alman yurttaşlığının kaybı beraberinde bazı açık tehlikeler getirse de, ailem, daha sonra savaş döneminde birçok göçmene bir grup eylemi olarak yapıldığı üzere toplu halde değil de, herkesten ayrı, "bireysel olarak yurttaşlıktan çıkarılmaları"yla hep gurur duydu. Her nasılsa, bu bir seçkinlik belirtisi gibi görünüyordu. Bu yüzden, o günden itibaren "devletsiz" olduk. Annebabam, neden böyle herkesten ayrı muamele gördüklerini hiçbir zaman anlayamadılar, ama kız kardeşim ve ben, 2000'de Berlin'de Haymatloz sergisini açan tarihçilerden olayın arkaplanına dair bazı şeyler öğrendik. Büyükelçilik ve Alman Dışişleri Bakanlığı, tipik Alman titizliğiyle, savaşın başından sonuna kadar ve ertesinde tüm ilgili belgeleri muhafaza etmişti ve o sırada hâlâ Bundesrepublik'in başkenti olan Bonn'daki arşivlerden bu belgelerin kopyalarını aldık. Görünüşe göre, Naziler kararlarını ailemin Weimar Cumhuriyeti dönemindeki bilinen siyasal bağlılıklarına dayandırmışlardı. Babam I. Dünya Savaşı'ndan hemen sonra birkaç yıl boyunca, Sosyal Demokratlar'ın (SPD) eylemci kanadı olan Reichsbanner'ın üyesi olmuş ve belki kimi sosyalist gösterilere katılmıştı. 1930'lara gelindiğinde, siyasal yönelimleri merkeze kaymıştı ve SPD'den çok, Alman Demokratik Partisi'ne oy vermişti. En az onun kadar çatışmadan hoşlanmayan annem, SPD'ye sadık kalmışsa da, ikisi de hiç komünistlerle ilişki kurmamıştı. Bizim vatandaşlıktan çıkarılmamızı destekleyen Nazi belgesi, yine de, onların komünist eğilimleri olduğunu ileri sürüyor ve özellikle annemin babam üzerinde potansiyel olarak menfur bir siyasi etkisi olduğundan söz ediyor. Tüm bunlar, bugünden bakıldığında, gülünç görünebilirdi, tabii bu kadar saçma olmasaydı. Hiçbirimiz bir daha Alman vatandaşlığına dönmek için başvurmadık. Kız kardeşim Birleşik Krallık vatandaşı, annem-babamla ben ise 1950'lerde Amerikan vatandaşı olmaktan gurur duyduk.

Geçersiz bile olsa, pasaporttan yoksun kalmak, eninde sonunda sıkıntı yarattı. Savaştan sonra Batı'da kuramsal fizik doktorası yapmak üzere Türkiye'den ayrılmak istediğimde, Cambridge'in bu alanda lider olduğunu bildiğim ve Britanya'da birçok akrabamız bulunduğu için, ilk tercihim İngiltere'ydi. O dönemde Cambridge'e kabul edilmek (öğrenime geri dönen savaş gazileri akını yüzünden) son derece zordu, ama -üzerinde gamalı haç olsa bile- geçerli bir seyahat belgeniz yoksa, Birleşik Krallık'a bir giriş vizesi almak, ondan bile zordu. Bunun tersine, Amerikalılar çok daha yardımseverdiler. Ben gereken referansları ve lisansüstü öğrenime kabul belgesini alır almaz, Bay Powhatan Baker ismindeki Amerikan Konsolosu, "pasa-port yerine yeminli belge" olarak adlandırılan, gerçek bir kırmızı kurdeleyle çok hoş süslenmiş bir belge çıkarttı. Bu belge üzerinde benim göçmenlik vizemi damgaladı ve böylece yola çıktım. Türk yetkililerin zaman zaman göçmenlere karşı muamelelerinde değişken olmalarına ve keyfi davranmalarına, zaman zaman tutarsız davranışlar sergilemelerine karşın, ailemiz savaştan önceki ve savaş sırasındaki zorlu yıllarda son derece ihtiyaç duyduğumuz barınağı sağladıkları için onlara çok büyük şükran borçlu.[38] (Res. 114.)[39]

Scurla raporu, "özellikle tıp ve felsefe profesörleri, ama ayrıca hukuk ve kamu yönetimi profesörleri arasında Alman düşmanlarının mevcut" olduğuna dikkat çekmeden evvel, *Notgemeinschaft* şemsiyesi altında Türkiye'ye gelen bilim insanlarından "göçmenler gürühu" ve Prof. Schwarz'dan da "Arî olmayan bir unsur" olarak bahseder. Genel olarak, İstanbul Üniversitesi de "dönme Yahudiler" bulunan bir kurum olarak betimlenir.[40]

Scurla şöyle devam eder: "İstanbul Üniversitesi Türkiye'deki mevcut bilimsel ortama katkıda bulunabilecek tek kurum olduğundan ve çoğunlukla göçmenlerin etkisi altında bulunduğundan, Almanya bu etkiyi zayıflatmak için güçlü önlemlere başvurmalıdır. Bunlardan ilki, bu göçmenlerden Almanya'nın çıkarlarına karşı olan ve İstanbul'da istihdam edilenlerin yurttaşlıklarının feshedilmesine yönelik kati eylem olmalıdır."[41]

Scurla, en başta Arî olmayanların yurttaşlıktan çıkarılmasını tavsiye etmesine karşın, yurttaşlığını ilk yitiren, kendisi Arî kökenli olan

fakat kızları kendisini terk edip Nazi Almanya'sına dönen Profesör Kessler oldu. Bir noktada, Scurla "İstanbul Üniversitesi'ndeki Alman kültürel-siyasal etkinlikler ikliminin uzun vadede pek olumlu olmadığı" sonucuna varır.[42]

Friedrich Christiansen-Weniger Olayı

Nazilerin Reichstag'ı ele geçirmelerinden önce, 1932'den beri Ankara'da tarım uzmanı olarak çalışan *Friedrich Christiansen-Weniger* hakkında Scurla raporunda çok ilginç bir kayıt yer alır.[43] "Arî olduğu halde, *1936'da kendisine Alman Reich'ında hizmetlerinin artık istenmediği söylendi.* [Nedeni açıklanmadı.] *Çocukları Büyükelçilik Okulu'na gidiyorlar ve Hitler Gençliği'nin üyeleri. Elçilik onun rehabilitasyonu için çaba gösteriyordu...* Elçilik, Yerel Grup ve akademik hocalar Christiansen-Weniger'in Reich'da rehabilitasyonunu destekleyecekler, kısa süre sonra bir rapor gönderilmesi bekleniyor, zira sunulan raporların Prof. Oldenburg'un sorumlu olduğu olayların kabul edilemez şekilde [C-W'nin] üzerine atılmış olduğuna dayandığına ilişkin güçlü bir kanaate sahipler... Birkaç beyefendinin, özellikle *Prof. Gleisberg*'in fikrine göre, Prof. Oldenburg'un en yakın meslektaşlarından biri olan Christiansen-Weniger, *Prof. Falke'nin en nahoş manevralarıyla* Ziraat Mektebi'nden alınmış ve Ankara'daki Alman bilim insanlarının yanı sıra Alman kolonisinden de tecrit edilmiş." (Vurgular bana ait.)

Rapor şöyle devam ediyor: Gerek elçilik gerek üniversite öğretim görevlilerinden oluşan yerel grup, kendisi Türk Ziraat Vekâleti'ndeki en nüfuzlu Alman uzman olmakla kalmayıp, *aynı zamanda gerek kültürel-siyasal düzeyde gerek bir insan olarak seçkinliğini kanıtlamış ve aynı zamanda her zaman Third Reich'a sadakatini göstermiş olduğundan* Christiansen-Weniger'i hararetle destekliyorlar. (Vurgu bana ait.)

Haymatloz listesi,[44] Christiansen-Weniger'in Arıkara'da kaldığı sürece her iki oğlunun da yanında kaldığını gösterir. Büyük olanı 1930'da, küçüğü de 1932'de doğmuştu. 1939'a gelindiğinde, elçilik okuluna gittikleri düşünülürse, birinin veya ikisinin birden, etnik Al-

man çocuklarına yönelik, *Hitler Jugend* gibi, yerel bir örgüte alınmış olmaları gerekir.

Scurla'nın genel merkeze verdiği raporundaki bu kayıt özellikle ilginçtir, zira ikinci kuşak göçmenlerin çoğu Christiansen-Weniger'i dürüst bir yurttaş, iyi bir insan ve göçmenler topluluğunun ayrılmaz bir parçası olarak hatırlar. Dolayısıyla, bu kayıt bazı sorular doğuruyor. Christiansen-Weniger siyasal olarak küçük çocuklarıyla karşıt görüşte miydi? Kendi siyasal çıkarları ve/veya mesleğinde ilerlemek için onları mı kullanmıştı? Ankara ve İstanbul'daki birçok diğer Arî Alman, çocuklarının *Hitler Jugend*'e katılma olanağını reddetmişti. Reuter ailesinde durum kesinlikle böyleydi. Christiansen-Weniger çocuklarını, gerçek düşünce veya eylemlerini örtbas etmek için mi kullanmıştı? Büyükelçilik personelinin onu "rehabilite etme çabaları sırasında" onlara ne anlatıyordu? İkili bir hayat sürüp göçmen arkadaşlarını kandırıyor muydu? Yoksa Christiansen-Weniger Herr Scurla'yı mı aldatmıştı?

Christiansen-Weniger ailesi Türkiye'den 1940'ta ayrıldı. Ayrılmaları Scurla raporunun dosyalanmasından kısa süre sonra gerçekleşti. Onca yer dururken, işgal altındaki Polonya'ya gittiler. Birkaç yıl, Profesör Christiansen-Weniger, "Doğu Toprakları"ndaki Nazi yönetim aygıtı *Generalgouvernement*'ın himayesindeki *Pulawy* Tarım Enstitüsü'nde uzman olarak çalıştı. Buraya kadarı kesin olarak biliniyor. 1939'dan başlayarak, Ankara'daki Alman Büyükelçiliği Arî Almanlara anavatana dönmeleri konusunda çok baskı yaptı. Askerlik çağında olup da geri dönmeyenler yurttaşlıktan çıkarıldı ve ülkeye dönmeleri yasaklandı. Gelgelelim, Friedrich Christiansen kırklarında, oğulları ise sırasıyla dokuz ve yedi yaşındaydı. Dahası, yüzlerce Arî Alman tüm bu baskıları görmezden gelip Nazilere hizmet etmektense, Türkiye'de kalmayı yeğlediler.

İkinci kuşak göçmenler arasında, Türkiye'den "Almanya'ya" dönüşünden sonra Christiansen-Weniger'in Nazi karşıtlarının *Kreisau* Çevresi'yle irtibata geçtiği yönünde bir mutabakat vardır. Kesin olan bir şey varsa, o da Christiansen-Weniger'in Ankara'daki Arî olmayan eski meslektaşlarıyla onlarca yıl iyi dostluğunu koruduğudur. Ne var ki bu, yeniden Reich'ın gözüne girmemiş olsaydı ve "Alman [Üçüncü] Reich'ı hizmetlerini ... [yine] talep etmeseydi" Christiansen-We-

niger'in "Polonya'daki" işini bulmasının ve bu işi korumasının mümkün olamayacağı gerçeğini değiştirmez.

Yine, onu Türkiye'den tanıyanlardan bazılarının fikrine göre, "[batı Polonya'da] Polonyalı işbirlikçilerini korudu ve *Kreisau Çevresi*'yle, özellikle Moltke'yle irtibata geçti."[45] Tüm bu görüşler, belgeli gerçeklere mi dayanmaktadır, yoksa Friedrich [Fritz] Christiansen-Weniger'in bizzat uydurduğu kendine has yorumlarına mı? Savaştan sonra, birçok Nazi, Nazi sempatizanları, maaşlı muhbirleri ve işbirlikçileri kendilerini yeni baştan yaratma gayretine girdiler. Birçoğu bunda çok ustalaştı. Tahmin edilebileceği gibi, savaşın sonu gibi geç bir tarihte bile, Christiansen-Weniger'in *Kreisau Çevresi* komplocularıyla irtibatını destekleyecek, gerçeklere dayanan hiçbir kanıt yoktur.

Christiansen-Weniger *Pulawy*'ye, orada yetiştirilen *Trakehnen* atlarını çok sevdiği için, Polonya'nın –sadece işgal edilmeyip– ilhak edilmiş kesimindeki *Warthegau*'ya[46] yakın olduğu için mi gitmişti? Yoksa *Kreisau Çevresi*'ne daha yakın olmak için mi orayı tercih etmişti? Büyük oğlu savaşta öldü. Her yanıt yeni sorular doğuruyor. Kesin olan bir şey varsa, o da Christiansen-Weniger'in 1952'de Alman Büyükelçiliği'nin Tarım Ataşesi olarak Ankara'ya döndüğü.

Bununla birlikte, bu gerçeğin bile başka bir gerçeğin ışığında ele alınması gerekiyor. Scurla Raporu'nun varlığı, diplomatik atamanın yapılmasından çok sonralara, 1980'lere kadar keşfedilmemişti. Ataşelik görevinden emekli olduktan sonra, Christiansen-Weniger 1962'de Almanya'ya döndü. Araştırmaları kuşku yok ki dünya standartlarındadır. Hâlâ tarımbilimciler tarafından alıntılanmaktadır. Yayınlarından birçoğu Türkiye'de yaptığı işleri ortaya koymaktadır. Örneğin:

Christiansen-Weniger, F. 1970. Ackerbauformen im Mittelmeerraum und Nahen Osten, dargestellt am Beispiel der Türkei. DLG-Verlag, Frankfurt/Main.

Christiansen-Weniger, F. 1962. Vordringliche Probleme der türkischen Landwirtschaft. Zeitschrift f. Kulturaustausch, Jg. 12, Heft 2-3.

Gassner G., Christiansen-Weniger F., 1942. Dendroklimatologische Untersuchungen über die Jahresringentwicklungen der Kiefern in Anatolien. [Anadolu Çamının Yıllık Halka Gelişimlerinde Dendroklimatolojik Araştırmalar] Nova Acta Leopoldina, Bd. 12, 80, 137 (Almanca).

"Onunla 1970 civarında emekli olduktan sonra yerleştiği Kiel yakınındaki evinde tanıştım," diyordu Klaus Eckstein. "Almanya'da *Atlantic College*'ın bir şubesinin kurulmasına katkıları olmuştu ve ayrıca bana savaş sırasında *Kreisauer Kreis*'in [sivil direniş çevresi] faal bir üyesi olduğunu anlattı."[47]

Onlarca yıl sonra, sorulmayı bekleyen bir soru daha var. Christiansen-Weniger olayı tekil bir durum muydu, yoksa buzdağının görünen ucu mu? Scurla cevap niteliğinde bazı ipuçları verir. Yukarıda aktarıldığı gibi, çeşitli bireyler üzerine raporları, elçilik çalışanlarına bilgi veren başkalarından da söz eder. Bunlar arasında Prof. Walter Gleisberg,[48] Prof. Gustav Oldenburg, Prof. Friedrich Falke,[49] Dr. Friede,[50] ve Dr. Baade vardır. Dahası, İsrail Devlet arşivleri, 1941 civarında, "Nazi ajanları arasında bir grup Yahudinin" bulunduğunu ileri süren en az bir raporu barındırır.[51]

Christiansen-Weniger, en hafif ifadeyle, bir muammadır. Agrobotanik bilimcisi olarak, 1964'te bilimsel dergi *Sociologus*'da [*Zeitschrift für Empirische Ethnosoziologie und Ethnopsychologie*, yani Amprik Sosyal Antropoloji Dergisi] "Türk çiftçisinin toplumsal durumu 1923-1963"[52] başlıklı oldukça sevecen bir makale yayımladı.

Hubert Metzig Olayı, O Kadar Karmaşık Olmayan Bir Mesele

Hubert Metzig olayında, Scurla ("Scurrilous"[Hakaret dolu, küçük düşürücü]) Raporu, göçmenlerin hatırladıklarına uymaktadır. Bir dilbilimci olan Metzig, 1937 ile 1948 yılları arasında Türkiye'de yaşadı. 1943'te, bir Türk gazetesinde Müttefiklerden yana bir makale yazdı. Sonuç olarak, Alman elçiliğindeki işinden kovuldu ve siyasal olarak eziyet gören biri haline geldi. Yine de, Scurla ve göçmenler, onun bir psikopat olduğu konusunda hemfikirdi. Metzig, şaibeli para işleri ve Yeni Türkiye üzerine mültefit bir kitabın yazarı olması yüzünden Alman Propaganda Bakanlığı'ndaki işinden kovulmuştu. Gelgelelim, kitap Ankara Üniversitesi'nin Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde Almanca okutmanı olarak bir iş bulmasına yardım etti.

Ankara'dayken, sürekli borç içinde yaşadı ve Uluslararası Kızılhaç'ı [IRRC] dolandırarak orada kalışına son verdi. Avrupa'ya kendisi ve ailesi için verilen dönüş biletlerinden ailesi için olanları sattı ve yalnız gitti. Daha sonraları, zaman zaman ve çeşitli komploların kurbanı olduğu iddiasıyla Doğu ve Batı Almanya'da ortaya çıktı.

Ve Hans Willbrandt Vakası

Scurla'nın raporlarında zaman zaman Üçüncü Reich'a gelecekte faydalı olabilecek kişileri idare etmek ve geliştirmek üzerine planlar da yer alıyordu. *Hans Willbrandt* bunlardan biriydi:

> "... Türkiye'nin İktisat Vekâleti'nde çalışan, (Genel ve Uygulamalı İktisat Kürsüsü için) adı geçen uzman Dr. Willbrandt, 1933 yılının Haziran ayı sonuna değin Tarımsal Piyasa Araştırmaları Enstitüsü'nde sadece gayriresmi asistan olarak etkin olduğu ve enstitünün feshedilmesinden sonra, [danışmanlık firması] "Arazi Tavsiye"nin ortaklarından biri haline gelerek, 1 Aralık 1934'ten beri Türkiye'de "uzman" olarak çalışmakta olduğu için Reich Eğitim Bakanlığı ve Reich Gıda Bakanlığı'nda kişiliği pek bilinmeyen biri. Gestapo'nun istihbaratına göre, kendisi aleyhine hiçbir kişisel veya cezai bilgi bulunmuyor. Şu ana kadar Türkiye'de Alman davasına karşı oldukça kayıtsız kalmasına karşın, yine de, hiç kuşku yok ki Türkiye koşullarına dikkat çekici ölçüde aşina olan Willbrandt'ın bu mevkiye düşünülmemesi için bir sebep olup olmadığı adamakıllı gözden geçirilmeli. Profesör Spöttel bunu bütünüyle destekledi. Yerel Grup Lideri Dr. Friede, Willbrandt hakkında son bir karar vermeye niyetli. Baade'ye şiddetle muhalif olan ve muhtemelen Geheimrat Falke'yle eski bağlantıları nedeniyle tecrit edilen Willbrandt'ın yeniden Alman kolonisine yaklaştırılabilmesinin imkânsız olduğunu düşünmüyor. (Vurgu bana ait.)

Şimdi bu *Geheimrat* sözcüğünün çeşitli muhtemel çevirileri ve yorumları var. Almanya'da 1919 civarında soyluluğun ilga edilmesinden önce, bazı saygı duyulan profesörlere *Geheimrat* onursal bir unvan olarak verilmişti. En yakın İngilizce karşılığı *Privy Counsellor* (kraliyet özel danışma kurulu üyesi) olabilir. Amerika'da kullanılan

bir eşanlamlısı yok. Birebir çevirisi, bir *gizli danışman*, daha da kötüsü, *gizli servis ajanı* olurdu. Gerçekte, *Geheimen Staatspolizei*, yani Alman Devlet Gizli Polisi'nin İstanbul'da faaliyet gösteren ajanları[53] vardı. Eğer Falke gerçekten böyle bir unvan verilebilecek kadar yaşlı ise, Scurla gibi bir NSDAP[54] ideologu neden Nazi partisindeki üslerine bunu yazacaktı ki?

Scurla, bu terimin varyasyonlarını ("Geheim." veya "Geh.") Falke'den söz ederken veya onunla ilgili bilgi verirken birkaç kez kullanmıştı. Bu yılmaz Nazi, Dr. Herbert Scurla, aynı çapta diğer profesörlere bunca saygısızlık ederken, neden tek bir profesörü diğerlerinden ayırmış olsun? Her durumda, Christiansen-Weniger'le ilgili "en nahoş manevralara" başvuran aynı Profesör Falke'dir. O zaman, Scurla'nın saygıdeğer bir profesör olarak andığı Herr Doktor Falke, eski Almanya'nın unvanlı asil sınıfının bir üyesi miydi, yoksa bir muhbir, muhtemelen bir "Nazi maşası" veya bunların *hepsi* miydi?

Christiansen-Weniger'e gelince, o bir hain, dikkat çekmemeye çalışan, fakat bazı önemli insanları tanıyan zararsız bir küçük Nazi olabilir; muhtemelen bir iki Nazi'nin saygısını kazanmıştı, Nazilerin bazı kirli işlerini yapmıştı ve savaş sonrası kargaşa yıllarında ödül olarak bir Tarım Ataşeliği kapmıştı. Kısacası, casuslukla ve gizli işlerle uğraşan adam profiline tıpatıp uyuyor. Veya, gerçek bir bukalemun.

Fizikçi Eugen Merzbacher şunları hatırlar:

> İstanbul'da "bizim" göçmen grubu ile Nazilerin resmi Alman kolonisi ve işbirlikçileri (ve belki hatta ikili ajanlar) arasında mesleki temasın gerçekleştiği bir yer, Alman Arkeoloji Enstitüsü [bugün Goethe Enstitüsü] idi. Hans Güterbock gibi Şarkiyatçı dostlarımız, enstitünün tüm üyelerini tanır ve onlarla Anadolu'daki arkeolojik kazılarda sık sık etkileşimde bulunurdu. Bazılarımız bu mesleki temasları onaylamıyorduk. Bu topluluklar arasında köprü kuran ilginç bir kişilik, Birinci Dünya Savaşı'nda veya ondan kısa bir süre sonra yaralanmış (ilk adını hatırlayamadığım) von der Osten adında, sağlam bir Nazi karşıtı Alman milliyetçisiydi. Yüzde yüz Arî ve I. Dünya Savaşı sonrası dönemin başlarındaki kargaşa ortamında bir savaşçıydı sanırım. Ost-bund denen birlikte mi? Emin değilim. Akademik itibarı pek

iyi değildi, ama Ortadoğu'daki önemli kazılar ve keşif gezilerinde arkeologluğu öğrenmek yoluyla akademik saygınlığa ve bir profesörlüğe varana kadar çabalamıştı. Velhasıl hepimizin güvendiği ilginç bir adam... Ne "Yahudi kanından" ne de siyasal olarak sol kanattan olsalar da, anavatandan göç etmeyi seçmiş, bazıları maceracı, buna benzer başka özgür ruhlar da vardı. Ankara'ya yolları düştüğü sürece ailemin bu türden insanlara kapısı her zaman açıktı.[55]

Amerika'daki Yahudi Egemen Çevrelerin Duyarsızlığı

1933'ten II. Dünya Savaşı'na kadar, Türkiye dışındaki olaylar ve tutumlar, herkesi olduğu gibi, göçmenlerin yaşamlarını da dolaylı veya dolaysız, derinden etkilemiş olmalıydı.

26 Ocak 1934'te astronom E. Finlay Freundlich,[56] Henry Morgenthau'ya (Almanca) uzun bir mektup yazdı. Gerek mektup gerek yanıtı, Freudlich'in mektubu yazdığı ismi kişisel olarak tanıdığını açıkça gösterir. Ancak, bu yazışmadan, mektubun Woodrow Wilson döneminde 1913'ten 1916'ya kadar "Konstantinopolis'in Amerikan Büyükelçisi" olan yaşlı Morgenthau'ya mı, yoksa Franklin D. Roosevelt'in yakın dostu olan oğlu Henry Jr. Morgenthau'ya mı yazıldığı anlaşılmaz.

Roosevelt 1929'da New York valisi olduğu zaman, Morgenthau Jr.'ı Eyalet Koruma Kurulu üyeliğine ve Tarımsal Danışma Komitesi başkanlığına atadı. Ve Roosevelt başkan olduğu zaman, Morgenthau Jr.'ı Hazine Bakanı yaptı. Hem baba hem oğul, "işçilerin, yoksulların, zayıfların ve kurbanların" partisinin üyeleri olan nüfuzlu Demokratlardı. İster baba ister oğul, ikisi de nüfuzlu konumda birer Amerikan Yahudisiydi ve Freundlich onların dikkatini Almanya'daki Yahudilerin çilesine çekmek istiyordu. Aşağıda Freundlich'in mektubundan bazı alıntılar var. Açıklamaya yer bırakmayacak nitelikte:

Geçen yıl boyunca, bildiğiniz gibi, tarafımca kurulan ve yapılandırılan Potsdam Enstitüsü'nü bir felâkete uğramaktan korumaya çalıştım. Ve

bunu başarabilirdim de, ancak, tam da bu yüzden, benim yanımda olan meslektaşlarımı tehlikeye atan bir durum ortaya çıktı. Bu nedenle Potsdam'daki görevimi hemen bırakmaya ve İstanbul'dan gelen çağrıyı kabul etmeye karar verdim.

Almanya'da olup bitenler o kadar aşağılayıcı, mülevves ve yanlış ki, artık böyle bir atmosferde yaşamaya katlanamıyorum. Bu kadar çok yönden bunca güzel özellikler taşıyan bir ulusun, Alman halkının kefaretini çok zor ödeyebileceği bir tarihsel gelişmenin souteneur'ü [Fr. Savunucu, destekçi] haline getirilmesine izin vermesinin mümkün olacağını düşünemezdim.

Almanya'daki I.G.'nin müdürü ve Potsdam Enstitüsü'nün belli başlı kurucularından biri olan Bosch, aslına bakılırsa bu planlara muvafakat ettiğini ilân etti. Fakat düpedüz aklını kaçırmış Prusya Kültür Bakanlığı'nın hizmetçi kız dedikodularının öngörüsüzlüğü, bu soruna [yani, astronomik araştırmalar için bir enstitü kurulması] yaklaşmayı olanaksız kılıyor. Bir zamanlar Dışişleri Bakanlığı ve Reich yönetimindeki buna denk makamlar fiilen makul düşüncelere açık olmasına karşın böyle. Fakat benim Arî olmayışım ve bir avuç kıskanç ve ikinci sınıf meslektaşımın benim ifşa edilmem için çalışması, Alman astronomisinin geleceği açısından hayati önem taşıyabilecek bir projeyi tehlikeye atmaya yetiyor.

Projelerimi yürütürken giderek her şeyi Almanya'dan tümüyle bağımsız hale getirmek istiyorum.

Zira birkaç çıldırmış kafasızın, halkın vizyonunu kendi ulusal dar kafalılığıyla sınırlamak istediği böyle bir dönemde, gerçek anlamda uygar bir avuç insan kültür ve bilimin bayrağını yüceltmeye çalışmak zorunda.

Morgenthau'nun kısa yanıtı da açıklama gerektirmeyecek nitelikte. Ne yazık ki, o dönemde Amerika'daki Yahudi egemen çevrelerde hüküm süren tutumu yansıtıyor. Bazılarının artık çok geç olana kadar "kayıtsızlığın banalliği" dediği bu tutum, Almanya'daki duruma karşı tam bir duyarsızlıktı. (Res. 115.)

Bu mektup Henry Morgenthau Jr. tarafından imzalanmamıştı. İmza, o dönemin ABD dolarında görünen "resmi" imzayla eşleşmez.[57] Bir sekreter tarafından imzalanmış olsa bile, diğer kanıtlar bu mektubun yaşlı Morgenthau tarafından yazılmış olabileceğini düşündürüyor. Dahası, oğul Henry Morgenthau'nun 1921-1941 Günlükleri'nde[58] astronom Freundlich'den bahis yoktur.

Yaşlı Morgenthau'nun gerek I. Dünya Savaşı, gerek Türkiye'nin bunu izleyen ve ancak 1923'te sona eren Kurtuluş Savaşı boyunca, Ermenilerin felaketi konusundaki derin ve uzun süreli kaygısı hakkında pek çok şey yazılmasına karşın, 1940'lara kadar Morgenthau'nun Avrupa'daki Yahudi soydaşları adına harekete geçtiğini gösteren hiçbir kayıt bulunmaz.[59]

Bu mektubu iki Morgenthau'dan hangisinin yazdığından bağımsız olarak, arkasındaki kalıtsal zihniyet en iyi III. Henry Morgenthau tarafından açıklanıyor. Kitabı *Mostly Morgenthaus*'da,[60] girişin daha ilk cümlesi şöyledir: "Kendimi bildim bileli, ebeveynimin, dışarıdan gelecek saldırıya şiddetle uyanık kalırken, şakasını yapıp dalga geçtikleri Yahudilikleri nedeniyle hissettikleri keyifsizliği seziyordum."

Bir sonraki paragrafta şöyle yazar: "[Yahudi olmak] silinemeyecek fakat doğru dürüst bir tedaviyle, bu kuşakta değilse bile, bir sonrakinde alt edilebilecek bir tür doğum kusuruydu. Çaresi, kişinin büyük bir gayret ve şevkle yaşam boyu Amerikancılık egzersizini sürdürmesinden geçiyordu."

Girişin geri kalanı boyunca, yazar ailesinin Yahudi mirasıyla nasıl uzlaştığını –ve neden "Amerikan kültürü"ne bu kadar çabuk asimile olduklarını anlatır– bu, kitabı yazmaktaki asıl dürtülerinden biridir. III. Morgenthau şöyle yazar: "... benim dünyaya geldiğim döneme gelindiğinde [1917] ailemde etnisiteye ilişkin tüm önemli izler adamakıllı kamufle edilmişti ve Morgenthaular koruyucu renklendirmeyle Protestan Amerika'ya karışmıştı."[61]

Bu bakımdan Morgenthaular, Avrupalı Yahudi soyundan ailelerin birçoğunun ikinci ve üçüncü kuşağından farklı değildiler. Bu, özellikle Amerika'daki daha elit Alman Yahudileri arasında belirgindi. Ne var ki, ABD hükümetindeki seçkin konumları, 1930'lar ve 40'lar boyunca soylarına yönelik keyifsizliklerine özellikle belirgin bir dokunaklılık kattı. 1930'lar ve 1940'larda Amerikan Yahudi cemaatinin en önde gelen lideri Stephen S. Wise, Kongre Kütüphanesi'nde yapılan bir konferansta bilim insanları tarafından Holokost haberlerine tepkisinde "ihtiyatlı ve etkisiz" olarak değerlendirildi.[62]

Nihayet ve çok geç kalınarak, Amerika'daki egemen Yahudi cemaatlerinin çoğu (sonunda Roosevelt'in kendi Hazine Bakanı Henry Morgenthau, Jr. bile) ata topraklarında kitlesel olarak imha edilen Yahudi soydaşları adına harekete geçti. Korkunç imha tesisleri hakkında haberler gelmeye başlamıştı. O sırada Patton'ın Üçüncü Ordusu'yla Avrupa'da çarpışan kendi oğlu III. Morgenthau'nun sözleriyle söylersek:

> Savaşın son yılları boyunca, Avrupalı Yahudilerin korkunç vaziyetine ilişkin haberler üç gayretli Hıristiyan asıl tarafından kendisine [II. Morgenthau'ya] getirilmişti. Yatıştırılamaz bir öfkeye kapıldı. New Deal gücünü kullanan ve başkana kolayca ulaşabilen çoğu Yahudi gibi, babam da Yahudi meselelerinden ihtiyatla kaçınmıştı. Onda 1943'te ortaya çıkan bu temel fikir değişikliği, vicdanının derinliklerine gizlenmiş bir şeyden kaynaklanmış olmalıydı. O andan itibaren, kendi yalnız duruşunu korudu, birkaç destekçi ve bir sürü aleyhte konuşan kişi topladı.[63] (Vurgu bana ait.)

1943 gibi geç bir tarihte bile, Amerika'da Yahudileri etkileyen meselelerde "dikkat çekmerne siyaseti" izlemeye devam etmek isteyen ve daha kötüsü, diğerlerinin mevcut durumu daha da kötüleştirmesini sağlamaya çalışan nüfuzlu Yahudiler vardı.[64] Yalnız da değillerdi. Amerikan basınından, özellikle Randolph Hearst'ın sahip olduğu gazetelerle, şaşırtıcı olsa da saygıdeğer *New York Times*'dan yardım ve yardakçılık gördüler.

Northeastern Üniversitesi'nden Prof. Laurel Leff, Cambridge University Press'ten çıkan kitabı *Buried By the Times: The Holocaust and America's Most Important Newspaper*'da *New York Times*'ın Holokost haberlerini veriş tarzını ele alır. Prof. Leff, *Times*'ın Holokost'a ilişkin haberleri nasıl gazetenin en az dikkat çeken sayfalarına koyduğunu ve Hitler'in kurbanlarının Yahudi kimliğini önemsizleştirdiğini anlatır.

> Kişi kendi soydaslarına kayıtsız kalmadan da uluslararası düşünebilir.
> —Albert Einstein, Paul Epstein'a Mektup, 5 Ekim 1919

Amerikalı Akademisyenlerin Alman Meslektaşlarına Gösterdiği İlgi

Bunun tersine, Morgenthau'nun yukarıdaki mektubundan üç hafta önce, seçkin bir Amerikalı astronom, Harvard College'ın Astronomik Gözlemevi Müdürü ve Yahudi olmayan Harlow Shapley, benzer bir yardım dileğine çok farklı yanıt verdi. (Res. 116 ve 117.)

Shapley'nin tepkisi, Amerika'nın egemen Yahudi çevrelerinin tersine, Amerika'nın akademik topluluğundaki *bireyler* için atipik değildi. Laura Fermi'ye göre:

> Almanya'daki işten çıkarmalara ilişkin ilk haberler akademik çevrelerde büyük bir heyecan uyandırdı. Birçok üniversite önlerindeki çifte fırsatı derhal fark etti: Akademik özgürlüğü şiddetle savunabilecekler, aynı zamanda akademik personellerini Avrupa'nın en seçkin isimleriyle genişletebileceklerdi. Hemen harekete geçen üniversite rektörleri birbirine danışmaya, Avrupa'ya dilek veya önerilerle mektuplar yazmaya ve cevaplar almaya, umutlarını finanse etmenin bir yolunu bulmak üzere varlıklı kişilerin ve vakıfların kapılarını çalmaya koyuldular.[65]

Ne yazık ki, Alman akademisyenlerin potansiyel veya açıktaki arzı, Amerikan üniversitelerinin massedebileceğinin çok üzerindeydi. Yahudi akademisyenler ayrıca, en seçkin yüksek öğretim kurumlarının ta kendisinde son derece yaygın olan, gizli, kimi zaman apaçık antisemitizm sorunuyla da yüzleşmek zorundaydılar.[66] Daha önce değinildiği gibi, akademik istihdam arayan az sayıda Yahudi göçmen kadın, daha önce ne Almanca konuşulan Avrupa'da ne de Türkiye'de karşılaştıkları bir diğer bağnazlık sorunuyla karşı karşıya kaldı: Cinsiyet ayrımcılığı!

Türkiye'deki Gelişmeler

1925'ten itibaren, Türk hükümeti yılda ortalama 120 yurttaşını Almanya, Fransa, Belçika, İsviçre ve İngiltere'ye göndermeye başladı.[67] 1930'ların sonunda, birçoğu ellerinde lisansüstü dereceleriyle

iş aramak üzere Türkiye'ye geri döndüler. 3 Şubat 1941'de, diğerlerinin yanı sıra kütüphaneci *Walter Gottschalk* ve eczacılık profesörü *Paul Pulewka*'nın gitmesine izin verildi[68] ve İstanbul Üniversitesi Türk olmayanlara açık kadroları dondurdu. Buna ek olarak, daha önce belirtildiği gibi, 5 Ocak 1939'da TBMM, göçmen topluluğu için aile birleşmelerine yönelik tüm olanakları kapatan bir yasa çıkardı.[69]

1941 ortalarına gelindiğinde, gerek ittifak gerek fetih yoluyla Alman yayılmasının yarattığı kaygı, İstanbul'un 100 kilometrelik alanı içindeki herkesi alabildiğine sarmış durumdaydı.

> Rusya'ya gitmek istediklerini biliyorduk ve Rusya'ya gitmenin iki yolu vardı: Ya Doğu Avrupa üzerinden veya Türkiye üzerinden. Ve Balkanlar'a girdikleri zaman, hangi yolu seçeceklerini bilmiyorduk. Hepimiz... babam çok endişeliydi elbette. Her gece Almanları bekler olmuştuk.
>
> -Özden Toker, Türkiye'nin İkinci Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün kızı[70]

> Pencereden Marmara'ya bakıyor ve o gece gelip gelmeyeceklerini merak ediyordum.
>
> -Martin Harwit[71]

> Böylece her gün istila etmemeleri için dua edip duruyorduk.
>
> -Peter Engelmann[72]

> Babama Almanya'nın Avrupa üzerinden Rusya'ya gitmekte olduğunun söylendiği geceyi hatırlıyorum. Gülmeye başladı, saatlerce güldü. O kadar rahatlamış, o kadar mutluydu.
>
> -Özden Toker[73]

Struma Olayı

Sanki yukarıda anlatılan onca sinir bozucu şey yetmiyormuş gibi, 24 Şubat 1942'de Rumen gemisi *Struma* olayı uluslararası çapta şok dalgaları yarattı; elbette göçmen topluluğu için özel bir önem taşıyordu. Onarılamayan bir motor yüzünden on hafta İstanbul'da demirli kalmasının ardından, tüm diplomatik manevralar boşa gitmişti. İngilizlerin büyük bir inatla yolcuların inmesine ve o dönemde Mil-

letler Cemiyeti mandasının bir parçası olarak Britanya yönetimi altındaki Yahudi anavatanı olan Filistin'e gitmesine izin vermemesi sonucu Türk kıyı güvenliğinin kılavuzluğunda *Struma* Türk karasularından çıkarıldı. Birkaç saat sonra, gemi Karadeniz'de battı.

Nazi hâkimiyetindeki Romanya'dan kaçmaya çalışan gemideki 769 kadın, erkek ve çocuktan sadece bir kişi kurtulabildi. Dönemin kayıtları ile yakın zamanda yapılan araştırmalar, gemiyi bir Rus denizaltısının torpillediği sonucuna varıyor. Gelgelelim, bugüne kadar bu emri kimin, niçin verdiği açıklığa kavuşamadı, ikisini de bilmiyoruz. Bunun, denizaltı komutanının oracıkta verdiği bir karar olması pekâlâ mümkün. Gemide kim veya ne olduğunu bilmeden, fakat düşman bir devlet olan Romanya'ya ait bir gemi olduğunu fark ederek, haklı nedenlerle alınmış yanlış bir karar örneği olabilir.

O dönemde Türkiye, Sovyet niyetlerinden son derece kuşkuluydu, İngiltere'ye hiç güvenmiyordu, Amerika'nın hâlâ sürdürdüğü tecrit politikasının gayet iyi farkındaydı ve Nazilerden ölümüne korkuyordu. *Struma* faciası, Filistin ve Batı'da olduğu gibi Türkiye'de de bir kamuoyu tartışması başlattı. Bu tartışmanın bir bölümü çirkindi. "Türkiye'nin savaştaki konumuyla ilgili doğru dürüst bir politika arayışında, tarafsızlığın derecesi ve niteliğinde, sığınmacılara karşı iyi niyetinin sınırları konusunda son derece acı bir andı."[74]

Bugüne değin, konu hakkında hiçbir şey bilmeyenler II. Dünya Savaşı'nda Yahudilere karşı Türkiye'nin rolünü sordukları zaman, çoğu kişi *Struma* olayını ortaya atar. *Struma* olayı Amerika'da Holokost tarihi dersi veren kişilerin Türkiye'nin savaş dönemindeki rolü hakkında bildikleri tek konudur.[75] Şaşırtıcı olan, 26 Mart 2006'da elinizdeki kitaba dayanarak, İsrail Tarih ve Bilim Felsefesi Derneği'nin 6. Yıllık Konferansı'nda bir tebliğ sunduğum zaman, dinleyiciler arasındaki bir Alman tarihçi dışında, tarihin bu yönünü bilen hiç kimsenin çıkmayışıydı. Struma olayını öne çıkaranlar, genellikle yanlış bilgilenmiş olarak, tüm suçu Türkiye'nin üzerine atarlar. Genellikle unutulan gerçekse, Eylül 1939 ile 1942'deki *Struma* olayı arasında, Avrupa'dan gelen on beş mülteci gemisinin yasadışı göçün bir parçası olarak Türkiye üzerinden Filistin'e gittiğidir. Bu taşıma ağı 1944'te yine işlemeye başladı.[76]

Göçmen profesörlerin birçoğu için bu olay, yeniden bavullarını toplamayı düşünme zamanının geldiğini gösteren bir gerekçe oldu. Sadece bir avuç kadarı Batı'ya göç etme seçeneğini denemenin yolunu bulabildi. New School of Social Researh Müdürü Alvin Johnson tarafından Yale'daki Latin edebiyatı profesörü C. Bradford Welles'a yazılmış 21 Ekim 1940 tarihli bir mektupta da değinildiği gibi,[77] onlar da iki ateş arasında kalakalmışlardı. Kendi kurumunun apaçık antisemit istihdam uygulamaları yüzünden, bu konuyu göz önüne bile almayacağını bilen Welles, *New School*'da (New York) muhtemel bir iş teklifi için Andreas B. Schwarz adına araya girmişti. New School'un o dönemde Shwarz'ı işe almayı düşünmemesinin nedenlerinden biri de şuydu:

> Anladığımız kadarıyla, Konstantinopolis'teki Alman göçmenler oldukça örgütlü bir grup. Türkler bu Alman profesörlerin Türkiye'yi gereğince sevip sevmediklerinden emin değiller. Sözleşme süresi sona ermeden ayrılan herkesin, geride kalanları zor durumda bırakacağı söyleniyor.[78]

Bu konumun, Alvin Johnson'ın bir başka mektubuna göre, New School'a getirilen "bilim insanlarını finanse eden Rockefeller Vakfı" tarafından kuvvetle teşvik edildiği anlaşılıyor.[79]

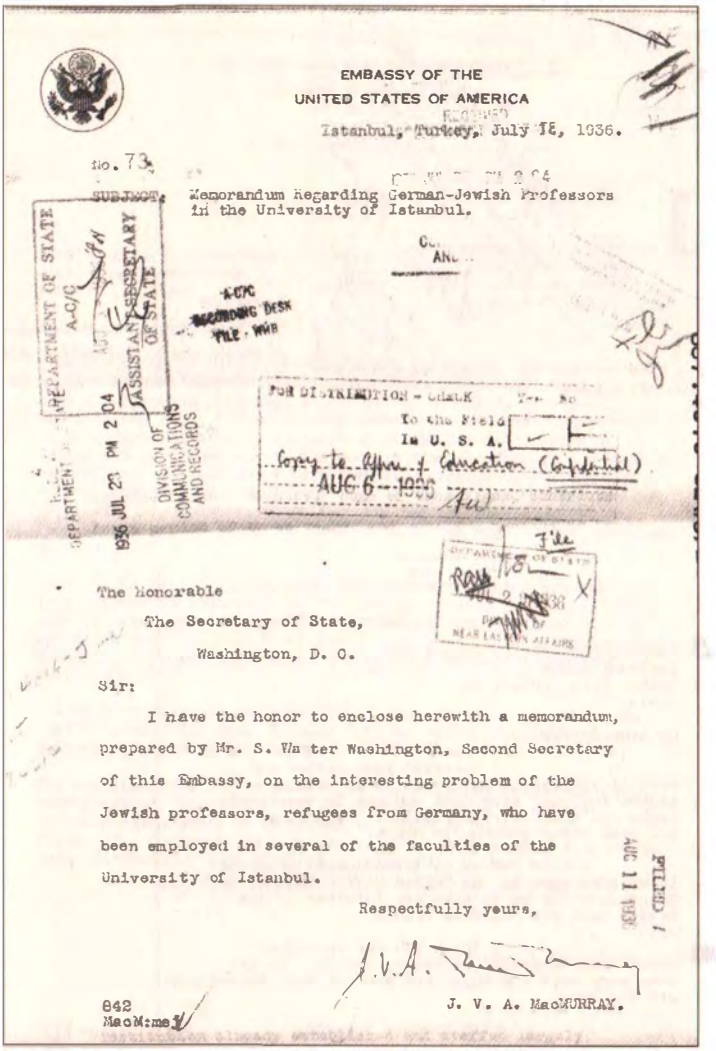
1933'ten başlayarak 1960'lara kadar uzanan dönemde, göçmenlerin her yıl ayrılışlarına ilişkin bir istatistik derleme (toplam içindeki oran olarak), on yıl arayla iki doruk noktasına işaret ediyor. Bunlar 1938 ve 1948'di.[80] İlk doruk, hiç kuşkusuz, 5 yıllık sözleşmelerin bitmesi ve bazılarının yenilenmemesinden kaynaklanıyordu. İkinci doruk ise, açıkça sözleşmeleri ikinci kez yenilenen, ama üçüncü kez yenilenmemiş olan veya savaşın sona ermesi sonucu yeni seçenekleri ortaya çıkanları kapsıyordu.

Gelgelelim, bu iki tarih arasında Atatürk ölmüştü; Türk milliyetçiliği yükselişteydi; Alman Elçiliği açık veya kapalı baskılarla Nazi nüfuzunu yayıyordu; yurtdışında eğitim gören Türklerin çoğu dönmüştü veya yurtiçinde Alman profesörlerin öğrencileri yetişmişti; aynca ekonomik koşullar kötüden berbata doğru gidiyordu. 1933'te çok yüksek olan maaşlar "artışlarla da telafi edilmeyerek savaş yıl-

larının enflasyonu sonucu" adamakıllı aşınmıştı; üstelik Kathrin Meier-Rust'ın kitabına göre, herhangi bir emeklilik imkânı da yoktu.[81] Meier-Rust'ın da kabul ettiği gibi, "Almanların tümünün Türkçe öğrenmeyi taahhüt etmiş olmasına karşın, çoğunun bunu başaramaması ve çevirmenlere bel bağlamak zorunda kalması, onları Türk öğrencilerden, Türk meslektaşlarından ve genel anlamda Türk kültüründen tecrit etti."

Bütün bu etkenlerin etkileşim içine girdiği bir olgu da, en tepede, üniversite yöneticilerinin sözleşmeleri yenilememeleri ve çeşitli yönetsel kararların da gösterdiği üzere, konukseverlik tavrının artık devam etmediğini açıkça ortaya koyan uygulamalarıydı. Bu uygulamalara dair çok sayıda belgelenmiş örnek bulunur. Bu örneklerden biri, Viyanalı radyolog *Georg Fuchs*'un sözleşmesinin Mayıs 1941'de sona ermesinden önce üstlerine Filistin'e gideceğini haber vermesiydi. Üniversite, sözleşmesi gereği Dr. Fuchs'un seçtiği herhangi bir yere yerleşme masraflarını karşılamakla yükümlüydü. Ancak, *sözleşmesinde kalan son iki gün boyunca* göreviyle ilgili rapor vermediği gerekçesiyle, yolculuk masrafları hiçbir zaman ödenmedi.[82]

Göçmenlerin sorunlarının hiç sonu gelmeyecek gibi görünüyordu.

EMBASSY OF THE
UNITED STATES OF AMERICA
Istanbul, Turkey, July 16, 1936.

No. 73.

SUBJECT: Memorandum Regarding German-Jewish Professors in the University of Istanbul.

DEPARTMENT OF STATE A.G/C RECEIVED JUL 23 PM 2 04 DIVISION OF COMMUNICATIONS AND RECORDS

ASSISTANT SECRETARY OF STATE

A.G/C RECORDING DESK FILE - WHB

FOR DISTRIBUTION - Check Yes No
To the Field
In U. S. A.
Copy to Office of Education (Confidential)
AUG 6 1936

File

DEPARTMENT OF STATE RECEIVED AUG 3 1936 DIVISION OF NEAR EASTERN AFFAIRS

The Honorable
The Secretary of State,
Washington, D. C.

Sir:

I have the honor to enclose herewith a memorandum, prepared by Mr. S. Walter Washington, Second Secretary of this Embassy, on the interesting problem of the Jewish professors, refugees from Germany, who have been employed in several of the faculties of the University of Istanbul.

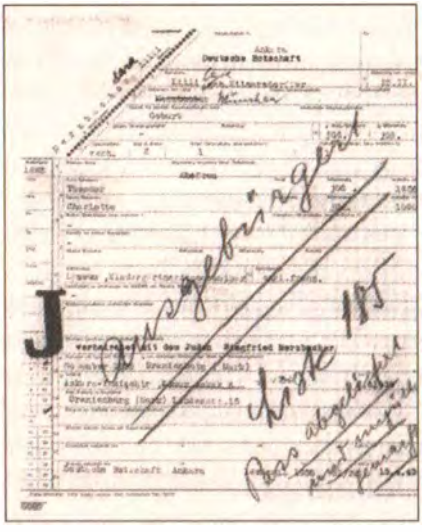
Respectfully yours,

J. V. A. MacMURRAY.

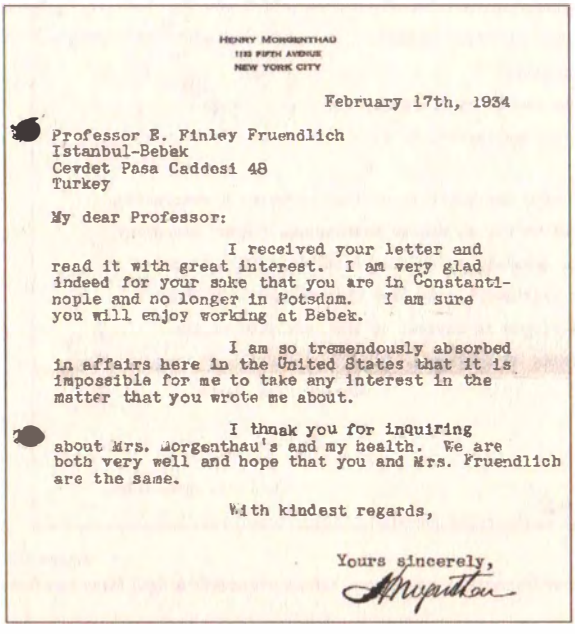
842
MacM:me

AUG 11 1936 FILED

Resim 113
İstanbul Üniversitesi'nde Alman-Yahudi profesörlerle ilgili Memorandum.

Resim 114
Lilli Merzbacher'in vatandaşlıktan çıkarılma tebliği. Ankara'daki Alman Büyükelçiliği böylelikle bir insanı devletsiz ilan etmiş oluyordu.

HENRY MORGENTHAU
1135 FIFTH AVENUE
NEW YORK CITY

February 17th, 1934

Professor E. Finley Fruendlich
Istanbul-Bebek
Cevdet Pasa Caddesi 48
Turkey

My dear Professor:

I received your letter and read it with great interest. I am very glad indeed for your sake that you are in Constantinople and no longer in Potsdam. I am sure you will enjoy working at Bebek.

I am so tremendously absorbed in affairs here in the United States that it is impossible for me to take any interest in the matter that you wrote me about.

I thnak you for inquiring about Mrs. Morgenthau's and my health. We are both very well and hope that you and Mrs. Fruendlich are the same.

With kindest regards,

Yours sincerely,

Resim 115
Henry Morgenthau'nun Freundlich'e mektubu.

HARVARD COLLEGE OBSERVATORY
CAMBRIDGE, MASSACHUSETTS

25 January 1934

Professor E. F. Freundlich, Director
University Observatory
Istanbul, Turkey

Dear Professor Freundlich:

I am directing to have your Observatory put on our mailing list to receive all the Harvard Observatory publications, as issued. I am also directing to have sent to you by way of the International Exchange the Henry Draper Catalogue and a considerable quantity of other moderately recent publications of the Harvard Observatory. We are not in a position at the present time, because of the expense of handling, to send you a more complete shipment of Harvard Observatory publications. Moreover, many of the earlier volumes are out of print. If, however, there are some special needs for you or your associates, of which you will write us, we will try to send them directly.

Needless to say, I am very glad to know that you have settled down in an agreeable community and are looking forward to further active work in astronomy. I hope that the administration duties in your new place will not long delay you in getting started on astronomical research. I hope the site you are in is suitable for astronomical work.

I wonder if there is any possibility that other German exiles can find a refuge with you. We hear that Dr. Wildt of Göttingen is desirous of leaving Germany; and also Dr. Beer.

The statement you send concerning the official German salute is almost unbelievable. There is to be an informal meeting of eastern American astronomers at New Haven in a week or so and I plan to discuss the documents that you have sent. At that time we are also going to consider some problems of scientific German exiles.

Resim 116
Shapley'nin Freundlich'e mektubu.

Professor Freundlich 25 - 1 - 54

We should like to hear in the course of time whether you plan to carry on eclipse observations in Russia in 1936. Possibly we shall send an expedition.

Sincerely yours,

Harlow Shapley

Resim 117
Mektubun devamı.

10

İkinci Dünya Savaşı Çalkantıları

Nazi Orduları Türkiye'nin Eşiğinde

Savaşın patlamasından üç ay sonra, Aralık 1939'da, Nazilerin hızını kesmek mümkün görünmüyordu. Her geçen gün daha kasvetli ve umutsuz bir tablo ortaya çıkıyordu. "Türkiye'nin Mısır temsilcisi, [daha sonra İsrail Devleti'nin ilk Cumhurbaşkanı olacak] Chaim Weizmann'a, ülkesinin [Türkiye'nin] liderlerinin üç ay içinde Türkiye'nin saldırıya uğrayabileceğine inandıklarını söyledi. Gerek Rusya gerek Almanya, Türkiye'ye ağır baskı yapıyor ve her ikisi de, Türklerin kendilerine katılması halinde, geçmişte kendi hâkimiyetindeki Arap ülkeleri de dahil, tüm Ortadoğu'yu vaat ediyorlardı." [1] Türkiye büyük stres altındaydı; gösterdiği tepki bazı olumsuz sonuçların yanı sıra, birçok olumlu sürprizler de getirdi. 8 Mayıs 1939'da Ankara'da, yeni bir Alman-Türk ticaret antlaşması imzalandı. Diğer şeylerin yanı sıra, Almanya stratejik olarak ihtiyaç duyduğu kromu Türkiye'den almaya devam edecekti.[2] Türkiye'den gelen metalürjik girdi olmaksızın, tüm Alman silah üretimi acı bir frenle durmaya mahkûmdu.

4 Mart 1941'de, fizyoloji profesörü *Hans Winterstein*, Massachussets General Hospital'dan Dr. Beecher diye birine şunları yazdı: "Aslında, savaşın patlamasına her an hazır olmamız gerekiyor ve bu durumda, kuşkusuz, hiç kimse neler olacağını bilemez. Bu bakımdan, başka bir yerde varolma olasılığının bulunduğunu ve ihtiyaç halinde başvurabilecek birinin olduğunu bilmek benim için gerçekten büyük bir rahatlık."[3]

1 Nisan 1941'e gelindiğinde Yunanistan düşmüş, Alman orduları, İstanbul'a beş saatlik araba yolculuğu mesafesindeki Bulgaristan'a girmişti ve Britanya'nın Kuzey Afrika'daki durumu pek iyi değildi. Bütün bunların üstüne, Luftwaffe'nin, örneğin Belgrad'ın yıkımı gibi en son yerle bir ettiği kentleri gösteren grafikli imgeler, Türkiye'yi ve oradaki tüm göçmen topluluğunu endişeye gark ediyordu. Bunlar sürekli değişen Nazi/Sovyet savaş hatlarını yakından takip ediyorlardı. Churchill'in moral desteği pek tatminkâr sayılmazdı. Türkiye'deki muhalefet grupları arasında bir uyanışın işaretleri vardı. Bazıları Nazi yanlısıydı. Bazı grupların Almanya ile iyi bağlantıları ve Türkiye'nin bankacılık çevrelerinin Almanya'yla ticari bağları nedeniyle, nüfuzları vardı.

Bunlar arasında, büyük toprak sahibi aileler ile yeni zengin inşaat müteahhitleri ve sanayi grupları vardı ve bunlar, düpedüz parasal nedenlerle faşistlerden çok daha fazla Sovyetlerden korkuyorlardı. Ne de olsa, diyorlardı, Friedrich Krupp ve I.G. Farben hanedanları Almanya'da Wermacht'ı ayakkabıdan Panzerlere, kalemlerden patlayıcılara varıncaya kadar ihtiyaç duyduğu her şeyle besleyerek zenginleşmişlerdi. Öte yandan, Sovyetler Birliği'nde, bu türlü oligarşik hanedanlarınsa, 1917'deki Bolşevik devriminin ardından kelimenin tam anlamıyla kökleri kazınmıştı.

Türkiye'nin İngiltere'ye hiç güvenmemesi gerektiği mesajını taşıyan anonim afişler her yerdeydi; açıkça ve yüksek sesle şöyle haykırıyorlardı:

> İngiltere'nin zayıf olduğu ve karşılıklı yardım antlaşmalarıyla bağlı olduğu ülkelere verebileceği kuvvetleri ve silahları olmadığı bir yalandır. İngiltere'nin

> Britanya Adaları'nda konuşlandırdığı üç milyon askeri ve muazzam miktarda silah ve cephanesi vardır, ama sadece kendini düşünmekte ve kendisine bağımlı olanları aldatmaktadır. Yunanistan'a sadece görünüşü kurtarmak için küçük bir ordu gönderdi ve Türkiye'ye hiçbir konuda yardım yapmayacak. İngiltere'ye umut bağlayan ulusa yazıklar olsun.[4]

Afişler büyük kentlere ve küçük kasabalara asıldı. Bu mesajı kaçırmak imkânsızdı.

Tüm Alman/Yahudi entelektüellerin dil, öğretim, donanım ve sınıflara ilişkin kaygıları ve huzursuzlukları, 19 Nisan 1941'de İstanbul Üniversitesi'nin kapanması karşısında önemsiz kalmıştı. Savaş bütün şiddetiyle patlak verdiği zaman, Ankara'daki Alman Büyükelçiliği geçerli Alman pasaportlarına sahip herkesi yurda dönmeye çağırdı. Mayıs ayında, beklenen istilaya karşı Türk ordusu ciddi hazırlıklara girişti. Tüm Anadolu'yu kaplayan çeşitli savunma kuşakları oluşturuldu. Bu kuşaklardan biri Azerbaycan ve Ermeni sınırlarında Ruslara karşı kurulmuştu. O sınırın büyük bölümü dağlıktır. Müttefik istihbaratı, Almanya'nın birliklerinden bazılarını dağ savaşına hazırladığını öğrenmişti. Yunanistan dağ savaşı bile yapılmadan halihazırda düştüğüne göre, Müttefikler bu tür birliklerin doğal hedefinin Türkiye olması gerektiği inancına vardılar. Bu değerlendirmeyi Türklere de aktardılar. Bunun sonucunda, her yaştan Türk sivil gerilla savaşı konusunda ve bazıları da dağlarda savaşmak üzere eğitildi.

Dahası, Katlırin Meier-Rust, *Alexander Rüstow: Geschichtsdeutung und liberales Engagement* adlı kitabında,[5] şu gözlemi yapar:

> 1941 ilkbaharının başlarında Nazi birliklerinin Balkanlar'da başarıyla ilerleyişi ve Türkiye'nin istila edilmesi tehlikesi, Türkiye'deki Alman Yahudi sürgünlere Almanya'ya iade tehdidini hissettiren olasılıklardı. Bu, Türk yetkilileri, Alman Yahudileri bir tür önleyici tehcirle Anadolu'nun içlerine göndermeyi düşünmeye itti. "Rüstow, Kurtarma ve Yardım Komitesi temsilcisi yetkisiyle, bu tehcir ihtimalini en azından üniversite mensubu Almanlar açısından savuşturmayı başardı."[6]

Alman elçiliğinin çağrısı, askerlik hizmeti zorunluluğuna bazı "yarım" ve "çeyrek" Yahudileri de dahil ediyordu. Dahası, kaçınmak mümkün değildi. Nobel ödüllü bir bilim insanının eşi olan Bayan Laura Fermi, kocasının Chicago Üniversitesi'ndeki bir dostu olan Hans Güterbock'dan aldığı bir sözlü tarih tanıklığına dayanarak, şunları anlattı: "Bir gün Hititolog Hans Güterbock, Ankara'da arabasıyla evine dönerken, sokağın, Alman Büyükelçiliği'ne ait, kapıları ardına kadar açık bir araç tarafından kapatıldığını görmüş. Elçiliğe çağrılmış. Fakat elçiliğe gittiğinde, kendisine kültür propagandası gibi daha önemli bir iş yapmaları nedeniyle üniversite hocalarının askerlik hizmetinden affedildiği söylenmiş."[7] Gelgelelim, gelinen nokta göçmen topluluğu arasındaki güvensizliği körükledi. Kathrin Meier-Rust'a göre, "Tesadüfün bir araya getirdiği Alman göçmenler grubu arasındaki dostça ilişkiler her zaman kolay olmayacaktı. Yahudi olmayan Rüstow ve Röpke gibi göçmenlere, diğer göçmenler tarafından kuşkuyla bakılıyordu."[8]

Türkiye'nin Ekonomik Sorunlarını ve Etnik Paranoyasını Çözmeye Yönelik Başarısız Girişimler

Türkiye 1930'lar ve 1940'larda, bazıları varlığını tehdit eden birçok iç sorunla karşı karşıyaydı ve kuşku yok ki, birbirini izleyen olayları Türkler kadar göçmenler de büyük bir dikkatle izliyordu. Ağır askeri harcamaların ülke ekonomisinde yarattığı ağır baskılar, ordu yedeklerinin kısmi seferberliği yüzünden tarımsal üretimdeki düşüş ve hammadde sıkıntıları, hepsi bir araya gelerek, Türkiye'nin 1942'de iki yasa geçirmesine neden oldu. Bunların hedefi zenginlerdi, ancak, uygulamalarının Türkiye'deki azınlıklar üzerinde orantısız ölçüde ağır bir etkisi oldu.

Biri *Varlık Vergisi* ya da servet vergisi adlı yasa; diğeri de *Toprak Reformu Vergisi* idi. O dönemde mevcut koşullar altında, bu tür vergilerin salınmasında, ödeme gücü olanların vergilendirilmesinin akılcı bir yolunun düşünülmesi gerekirdi. Oysa, yasaların gayesi ve uygulanması ne haklı ne de adil oldu. Yasanın böyle bir ödeme gücüne sahip olanlar arasında etkilediği sadece iki grup oldu: Bunlar ta-

rımsal ürünlerdeki fiyat artışları sayesinde daha da zenginleşen büyük toprak sahipleri ile Türkiye'nin ihraç mallarının yüksek değerinden ve ithal edilen fakat temel ihtiyaç maddesi olan malların fazlasıyla kıt olmasından fayda sağlayan İstanbullu tüccarlardı.

Toprak sahipleri ağırlıklı olarak Müslüman Türklerden, İstanbul tüccarları ise Rumlar, Ermeniler ve Yahudilerden oluşuyordu. Büyük toprak sahipleri *mülklerinin değerinin yüzde 5'i* kadar vergilendirilirken, *şirketler –tüccarlar– 1941'deki net kârlarının yüzde 232'sine varacak oranlarda vergiye tâbi tutuldu.*[9] Belirli bir şirkete uygulanacak kesin oran, özel heyetlerin sağduyusuna bırakıldı. Ödemenin on beş gün içinde yapılması gerekiyordu. Bir ay içinde ödemenin yapılmaması ağır cezaya yol açıyordu: Zorunlu çalışma kamplarına gönderilme. Yasa, işadamlarından, devlet memurlarından ve ticaret odası görevlilerinden oluşan özel komisyonlarca uygulanıyordu. Her bir bireysel olayda, vergiyi belirleme sorumluluğu komisyonlardaydı. Belirlenen vergi miktarı, aşağıdaki sınıflandırmalara dayanarak kararlaştırılacaktı:

E = Ecnebi
GM= Gayrimüslim
D = Dönme
M = Müslüman

Vergilendirilenlerin çoğu, kararların tümüyle keyfi verildiğini ileri sürdü. İşleri daha da kötüleştiren, düzeltme için yapılan başvuruların düpedüz reddedilmesiydi. O sırada Mihver yanlısı *Cumhuriyet* ve *Tasvir-i Efkâr*'ın önderliğinde basın da bu önlemleri övdü ve vergilerini ödemeyenlerin adlarını yayımladı. Neredeyse tümü Rum, Ermeni ve Yahudi isimleriydi. Bu iki "yasa", diğerleriyle beraber, halk arasında harareti kamçıladı. Zaman zaman, olaylar ham ırkçılığa dönüştü. Rezilce antisemit mesajlarını görmek için, yazılı basını kaplayan siyasal karikatürlerden bazılarına bakmak yeterli olur.[10] 20 Ocak 1943'e gelindiğinde, Varlık Vergisi'ni ödeyemeyen herkes toparlanıp Doğu Anadolu'da, *Aşkale*'deki çalışma kampına gönderildi.[11]

Göçmenlerin çoğuna göre, varlık vergisi azınlıklara, Yahudi soydaşlarına yönelikti. Göçmenlerin dindar olmamalarına, hatta bazılarının köklerini tanımamalarına karşın, hem Naziler hem Türk milliyetçilerine göre onlar "Yahudi" idi. Göçmenler bunu biliyor, Türk milliyetçiliğinin er ya da geç, belki bireysel olarak değil ama bir "grup" olarak onları da boğacağını hissediyorlardı. Başından itibaren, Türkiye'de azınlıklara uygulanan baskıya karşı çıkan kişiler oldu. Bu kesim, Nazilerin ortadan kaldırılmasından sonra doğacak dünyada zorba, hatta yarı-zorba rejimlerin varlığına izin verilmeyeceğini hissediyordu. Gelgelelim, Türkiye'de dış baskılar sonucu kaldırılıncaya değin Varlık Vergisi Yasası'na alenen muhalefet eden pek nadir nüfuzlu ses duyulabildi.[12]

Bu insanlar, Türkiye'nin savaş sonrası milletler ailesinde doğru dürüst bir yer edinebilmesinin önkoşulu olarak, Türklerin ilerici politikalar izlemesi ve Türkiye'nin ikinci Cumhurbaşkanı *İsmet İnönü* ve özellikle de Başbakan[13] *Şükrü Saraçoğlu*[14] döneminde girdiği yoldan dönmesi gerektiğine inanmışlardı. Tesadüfen, 2 Aralık 1943'te Ankara hükümeti fikrini değiştirdi ve Varlık Vergisi'ni ödemediği için zorunlu çalışma kampına gönderilen Türkleri affedip serbest bırakmaya karar verdi. Bu, Ankara hükümetinin, başka ülkelerden geçerli pasaportları bulunan Yahudileri sınır dışı etme kararından çabucak vazgeçmesiyle kabaca aynı döneme rastlar.

ABD'nin Ankara Büyükelçisi Laurence Steinhardt'ın, ABD Dışişleri Bakanlığı Yakındoğu İşleri Dairesi'nden George V. Allen'a yazdığı 22 Aralık 1943 tarihli mektuba göre[15] " 'Varlık Vergisi' altında Türkiye'deki Yahudi azınlığın yükünü hafifletmek için elinden gelen her şeyi" yapması ilginçtir. Tastamam o gün, İstanbul, Pera Palas Oteli'ndeki Filistin için Yahudi Ajansı'nın ofisinde bulunan Hayim Barlas'a yazan Steinhardt, şunları belirtir:

> Sayısız kereler konu hakkında tartıştığımız üst düzey Türk yetkililer, siz ve çeşitli Yahudi kuruluşlarının birkaç başka temsilcisi dışında, yalnız Yahudi mültecilere yardım etmekle kalmayıp, servetleri yüzünden bu vergiye maruz kalan azınlıkların sırtındaki yükü hafifletmek için harcadığım zorlu ve ısrarlı gayri resmi çabalardan muhtemelen kimse haberdar değil.[16]

Turkish Daily News'a göre, 1999'da ödül kazanan bir Türk filmi *Salkım Hanım'ın Taneleri*, "Türkiye'de büyük bir kitlenin, ülkesinin 'kirli çamaşırlarını' dünyayla paylaşmaya ve gurur duymadıkları bir geçmiş yüzünden özür dilemeye çalışan ulus ve topluluklardan oluşan o uzun listeye katılmaya hazır olduğunu gösteriyor."[17]

Film, ANAP (Anavatan Partisi) eski milletvekillerinden *Yılmaz Karakoyunlu*'nun popüler romanına dayanıyor. Film, II. Dünya Savaşı'nın ikinci yarısında (1942-4) geçiyor. O dönemde Türkiye, ilk büyük yenilgisine henüz uğramamış Almanya'yı seyrediyor ve Türk halkının büyük bölümü Almanya'nın yenilmez ve dünya hâkimiyetini ele geçirmeye hazır olduğuna inanıyordu. Türkiye "köy enstitülerini"[18] kurdu ve Nazilerin faşist "Yeni Düzen"ine hazırlanmaya koyuldu. Yunanistan zaten düşmüştü ve yönetimdeki Türk seçkinleri içinde bulunan bazı kesimler, Nazi Almanya'sının idealleri ne açıkça sempati duyuyorlardı. Filmin başlığı, "yalnız Hazine'nin boşalmış kaynaklarını onarmakla kalmayıp, başka bir amaca hizmet edecek" Varlık Vergisi'ne gönderme yapar: "Bu vergi, aynı zamanda otuzlarda başlayan ulusu 'Türkleştirme' hedefini daha ileri götürme amacını taşıyordu."[19]

Varlık Vergisi olayından bir yıl önce, 1941 Mayıs'ında, yirmi ile kırk yaşları arasındaki tüm gayrimüslim erkekler silahlı kuvvetlere alındı. Ancak, onlara askeri eğitim verilmedi. Amele taburlarına alınıp, yol inşa projelerinde çalıştırıldılar. Bu Türk yurttaşları Temmuz 1942'de terhis edildiler ve dört ay sonra, ikinci bir darbe yediler: Varlık Vergisi.[20]

İstanbul'u Türkleştirme Girişimi

Türkiye, Sovyetler Birliği'nin İstanbul Boğazı'nı kentteki azınlıkların yardımıyla beynelmilelleştirme niyetinden duyduğu korkuyla, İstanbul'un azınlık nüfusunu azaltmak yoluyla kenti daha az kozmopolit bir yer haline getirmeye çalıştı. Britanya'nın seçkinleri, bu niyetleri tamamen destekliyorlardı. Buna ek olarak, Türk tarihçi *Rifat Bali*'ye göre:

> ... Kurtuluş Savaşı'nın anıları, gayrimüslimleri "sadakatleri kuşkulu yabancılar" olarak gören ve Ulusal Kurtuluş Savaşı'nda savaşmadıkları için Türk milletinin kurucu üyeleri olarak kabul etmeyen Cumhuriyet seçkinlerinin zihinlerinden asla silinmemişti. Cumhuriyet seçkinleri ile gayrimüslim yurttaşlar arasındaki ilişki, biraz aşk-nefret ilişkisiydi ve bir yandan Türkleştirmek için onlara baskı yaparken, öte yandan onları tam haklara sahip sadık yurttaşlar olarak kucaklamayı tam olarak istemiyorlardı.

Geçmişin bu olumsuz mirası, II. Dünya Savaşı'nın atmosferi içinde yeniden yüzeye çıktı ve CHP (Cumhuriyet Halk Partisi) intelligentsiyasının zihninde, Mütareke ve Kurtuluş Savaşı yıllarının travmasını canlandırdı. Bunun sonucu olarak, 1942'de haklı olarak spekülasyonlar ve karaborsa işlemlerinden elde edilen kârları vergilendirmeyi amaçlayan, ama Yahudi ve Hıristiyan azınlıklarla Dönme[21] kökenlilere karşı bütünüyle ayrımcı bir tarzda uygulanan Varlık Vergisi yasası çıkarıldı. Verginin bu ayrımcı uygulaması, *Tek Parti* döneminin Atatürk sonrası yıllarında gayrimüslimlere karşı *de facto* ayrımcılığın unutulmaz bir örneğiydi. Aynı zamanda, İstanbul'u Türkleştirme politikalarında uğranan fiyaskonun da kanıtıydı.[22] Azınlıklara baskı yapmanın, Atatürk'ün Türkiye vizyonunun benimsediği yaşam tarzının ihlâli olduğunu ileri sürenlere karşın, yine de Türkleştirme siyasalarını, Şükrü Saraçoğlu 1942'de başbakanlığa gelir gelmez başlattı.[23]

Bu atmosferde, ilk gelen "Nazilerden kaçan ünlü Yahudi sığınmacılar İstanbul'un Alman topluluğunun büyük muhalefetiyle karşılaştı; bu Almanlar, Nazi büyükelçilerinin, Türklerin Yahudilerin yeteneklerine olan inancını ve katkılarından dolayı duydukları şükranı baltalama çabalarını desteklediler. Zaman zaman, Yahudileri bir daha dönmemek üzere sürdürme çabalarında Hıristiyan milliyetçi gruplarla ittifaka girdikleri de oldu."[24]

Berlin'den gelen baskıya karşın, Türk hükümeti, ölüm kamplarında enterne edilmek üzere belirlenen Yahudi sığınmacıları geri çevirmesine yönelik Alman taleplerini reddetti.[25] Buna ek olarak, Romanya ve Bulgaristan'ın fiili Alman denetimi altına girmesi ve Nazilerin İstanbul'a kara veya deniz yoluyla beş saatlik mesafede bu-

lunmaları, Türkiye ve göçmenlerin her gün yüz yüze kaldıkları gerçeklerdi.[26]

Türkiye ve Savaş Dönemi Kurtarma Çabaları

Fransa'yı savunması gerektiği anda, bunu yapmak yerine ülkenin yarısını Nazilere teslim eden Fransız Mareşal *Henri Phillippe Pètain*, 30 Ekim 1940'ta ülkenin çöküşünden kendisinin değil, Yahudilerin sorumlu olduğunu ilan etti ve vatandaşlarını Almanlarla işbirliği yapmaya teşvik etti.[27] Tarafsız Türkiye, bazı nedenlerden dolayı Müttefikler'e, özellikle İngiltere'ye fazlasıyla bağımlıydı. Romanya 23 Kasım 1940'ta, Slovakya da ertesi gün Mihver Devletleri'ne katıldılar. Macaristan 12 Nisan 1941'de Almanya'nın tarafında savaşa katıldı; Almanya'nın vesayetini kabul eden Bulgaristan da, 19 Nisan'da Yunanistan'ın Batı Trakya kesimini istila etti. Yugoslavya 25 Mart'ta Mihver Devletleri'ne katıldı. Almanlar 27 Nisan'da Atina'yı ele geçirdiler ve aynı gün, Türk kıyılarından bir taş atımı mesafedeki Yunan adalarını işgal ettiler. Güneyde Nazi yanlısı bir darbe, 1 Nisan 1941'de *Raşid Ali*'yi Irak devlet başkanlığına getirirken; Türkiye'nin kuzeyinin tamamını kaplayan, ne yapacağı belli olmayan Sovyetler Birliği, Haziran 1940'ta Litvanya, Letonya ve Estonya'yı yalayıp yuttu. Bu aşamada Türkiye için tek iyi haber 1941 sonbaharı sonlarında geldi. Kırım yarımadasının Almanların eline geçmesiyle, tüm dünya Almanya'nın, Türkiye yerine, kuzey Kafkasya üzerinden Rusya'nın Hazar Denizi petrol yataklarına ilerlemeye karar vermiş olduğunu anladı.

Gelgelelim, bu dönemde, Naziler getto ve toplama kamplarındaki mahkûmları tasfiye etmek için "Nihai Çözüm"ü hazırlamakla meşguldüler. Anlaşılır bir şekilde, Yahudileri Balkanlar'dan ve Avrupa'nın diğer kesimlerinden kurtarmaya hazır ve istekli olan az sayıda kişi, Türkiye'yi Filistin'e ve güvenliğe doğru bir köprü olarak görüyorlardı. Ancak, İngiltere, İngiliz kentlerinin havadan dümdüz edildiği bu dönemde kaygılanacağı daha önemli meseleler yokmuş gibi, Yahudi mültecilerin Filistin'e girmesini önlemek için çok sıkı mücadele verdi.

1930'lar ve savaş boyunca, Britanya Sömürge Bakanlığı, kesin bir imhadan kurtulmak için kaçmaya çalışan Yahudi sığınmacıların İstanbul Boğazı'ndan ya da Anadolu'dan geçmelerine izin vermemesi için Türkiye'ye sürekli baskı yaptı. Dışişleri Bakanlığı'nda, sığınmacıları Tuna boyunca Boğaz'a kadar getiren eski döküntü gemilerden bazılarını batırmak için Kraliyet Donanması'nı kullanmayı düşünenler bile vardı.[28] İngiltere'nin resmi düşüncesi, Arapları öfkelendirmekten kaçınma doğrultusundaydı. Bu, Amerika'nın Ankara Büyükelçisi Laurence Steinhardt'ın yazdığı bir mektupla da doğrulanır.[29]

> Vize sorunu var, ancak Britanya, gözlerini Arap dünyasına diktiklerinden Filistin'de çok sayıda Yahudi mülteci bulundurmaya hiç hevesli değil.

Vichy Fransa'sının denetlediği Suriye ile Kuzey Afrika'nın tamamı dahil, hemen yakın bölgelerdeki Arap ülkelerinin son derece Nazi yanlısı oluşu, işi daha da karmaşıklaştırıyordu. Böylelikle, Türkiye'den geçen mültecilerin sayısının, Türkiye içinde ve dışındaki bu siyasal senaryo arkaplanına göre değerlendirilmesi gerekir. Bununla birlikte, sayıları tarihsel bir tartışma konusudur.

Yahudi Ajansı ve bu türden diğer kuruluşların dosyalarının muhafaza edildiği Merkezi Siyonist Arşivleri'ne dayanarak, tarihçi Tuvia Friling güvenilir bir şekilde, *Struma* faciasını izleyen jeopolitik nedenlerle, Türkiye'nin "Eylül 1939'dan 1942 başlarına dek, on beş gemiyle 12 bin mültecinin Avrupa'yı terk edip Türkiye üzerinden Filistin'e yasadışı göçünü sağlayan faaliyetin tamamını durdurduğunu" ifade eder.[30] "*Struma*, yalnız bu nedenle olmamakla birlikte, yasadışı göç faaliyetlerini sonraki iki yıl, yani 1942 ve 1943 boyunca durdurdu. 1944'e kadar bu faaliyetler yeniden başlamadı."[31] Gelgelelim, Leni Yahil *The Holocaust –the Fate of European Jewry 1932-1945* adlı kitabında şuna işaret eder: "1942'de Romanya'dan [yola çıkmayı] başaran gemiler sayıca az, küçük ve özel kiralanmış teknelerdi."[32] Tarihçi Rifat Bali,[33] Türkiye'den geçen Yahudi mültecilerin toplam sayısının 15 bin olduğunu ileri sürer. Diğer kaynaklar bu sayının 20 bine yakın olduğunu savunur.[34]

Pètain'in Vichy hükümeti 13 Haziran 1941'de, Fransızların Nazi Almanya'sıyla işbirliğine muhalefet ettikleri için 12 bin Yahudinin toplama kamplarına gönderildiğini ilan ederken,[35] tarihçi Y. Slutsky'ye göre sadece 1941'de, Nazilerden kaçarak Filistin'e gitmekte olan 4,400 Yahudi Türkiye'den geçmişti.[36] Bununla birlikte, Dalia Offer, İkinci Dünya Savaşı sırasında, 1939-1942 yılları arasında Filistin'e yasadışı göç üzerine doktora tezine dayanarak, "güvenilir tahminlerin en iyimserlerine göre İstanbul üzerinden kurtarılabilenlerin sayısının 10 bin" olduğunu söyler.[37] Gerçi şunu da kabul eder: "20 bin kişinin kurtarıldığını söyleyenler de vardır, ancak, hiç kuşku yok ki, bu abartılı bir rakamdır."[38] Buna, resmi kanallardan sadece savaş sırasında 16,474 Yahudi mültecinin Türkiye üzerinden Filistin'e ulaşmayı başardığı gerçeğini eklemek gerekir.[39] Toplam sayıya dair en yüksek tahmin, "savaşın sonuna dek" Türkiye'den 100 bin Yahudinin geçtiğini savunan tarihçi Stanford Shaw'a aittir.[40]

Filistin'deki Yahudi topluluk *Yişuv*'un,[41] savaştan önce ve savaş yıllarının başından sonuna değin Türkiye'de çalışan operatörlerinin olduğu iyi belgelenmiştir. Yine belgelenmiş olan bir gerçek de, çalışmalarının Türk hükümeti tarafından onaylanmaması nedeniyle dördü dışında hepsinin faaliyetlerini gizli yürütmesidir.[42] Faaliyetlerini büyük ölçüde Yahudi mültecileri Avrupa'dan alıp Türkiye üzerinden –Britanya hükümetinin siyasasını ihlâl ederek– Filistin'e götürmek oluşturuyordu. Ancak, İsrailli tarihçi Friling'e göre:

> ... Şubat 1941'de, bu temaslar meyve verdi. Türkler, "Kendi Ülkelerinde Baskı Gören Yahudi Göçmenlerin Türkiye'den Geçişini Düzenleyen Yasa"yı çıkardı. Yasa Türk basınında ve Ankara Radyosu'ndan duyuruldu. Türk konsoloslarına gruplar halinde gelecek ve Filistin'e gitmek üzere yola devam edecek mültecilere geçiş vizesi çıkarılması talimatı verildi. Britanya Elçiliği ve Yahudi Ajansı temsilcileri de, Türk hükümetinin kararından resmi yollarla haberdar edildiler.[43]

Bu kadar iyi belgelenmeyen gerçekse, Yişuv'un işlerinin İstanbul'daki gerek Yahudi gerek Nazi Alman topluluklarının dikkatinden kaçmadığıdır. Daha da az belgelenense, bu faaliyetlerin Türkiye'deki Ya-

hudi-Alman topluluğunun bazı üyelerini bir parça tedirgin ettiğidir. Böyle bir tepki ancak doğal karşılanabilir. Yişuv, baştan beri Türkiye'nin İngiltere'yle müttefik olması, en azından tarafsız kalması için elinden geleni yaptı. Liderleri Ben Gurion olsun, Chaim Weizmann olsun, Atatürk'ün Batı'nın mali topluluğundan borç arayışında Türkiye için aracılık etmelerine ilişkin kişisel ricasını yerine getirdiler. Yişuv liderliği, Türkiye'nin nihai olarak hangi tarafta yer alacağından emin değildi. "Molotov-Ribbentrop Antlaşması Türkiye'nin politikaları üzerinde kalıcı bir etki yapmış olabilirdi ve Türkiye'nin, Rusya'nın bir düşmanıyla ittifaka gireceğini düşünmek zordu. "Tarafsızlığından vazgeçme kararına varır veya buna zorlanırsa, 'hangi tarafta savaşacağını bilmemiz olanaksız. Pozisyonu tam bir muamma'," demişti Ben Gurion.[44]

Savaşın büyük bölümü boyunca, çeşitli siyasal, duygusal,[45] ticari, hatta ideolojik nedenlerle, Türkiye Nazilerle ilişkilerini açıkça sürdürdü. Müttefiklerden gelen bu işe bir son vermesine yönelik ısrarlı baskılara karşın, Nazi Almanya'sına stratejik malzemeler satmaya devam etti. Almanya'nın silahları için gereken kromu satmaya son vermeye karar vermesi ancak 20 Nisan 1944 tarihini, Almanya'yla diplomatik ilişkilerini büsbütün kesmesi ise 1944 yılının Ağustos ayını buldu. Gelgelelim, dönüm noktası oluşturan bu iki tarih arasında, önemli ve büyük ölçüde bilinmeyen bir olay gerçekleşti. Almanya'nın *Bergen-Belsen* toplama kampından Filistin'e doğru giden, "222 Transport" denilen, 233 Yahudi taşıyan bir tren, 6 Temmuz 1944 günü saat 5:30'da İstanbul Sirkeci garına girdi. Yaklaşık aynı dönemde, Filistin'de yaşamış olan 114 etnik Alman da, Filistin'e giden Yahudilerle değiştirilecekti. Asya ile Avrupa arasında, "Şark Ekspresi" için bile bir demiryolu bağlantısı bulunmadığından, her grup Boğaz'ın kendi ulaştıkları kıyısında, bugün bile İstanbul'un iki yakası arasında kullanılan beyaz vapurlara bindirildi. Her iki vapur da, karşı kıyıya geçerken güzel bir tur yaptırdıkları yolcularını, yola trenle devam edecekleri yerlere getirdi.[46]

Bu işgal altındaki ülkelerden Yahudileri, Türkiye üzerinden Filistin'e, özgürlüğe taşıyan ilk tren olmamasına karşın, sonuncusuydu. Kayıtlar her seferinde Türklerin bu tür yolculara son derece sıcak dav-

randığını gösteriyor. "222" ile Filistin'e varan ve İsrail Devleti'nin kuruluşuna tanık olan Elisheva Aurbach, hatırladıklarını şöyle yazdı:

> Sevgili Arnold,
>
> Türk yüksek öğreniminde mevcut bilim ve kültür üzerindeki etkileri hakkındaki kitabının tanıtımını okuduğumda çok etkilendim. Bir parça utanç duydum. Benim o küçücük deneyimimle sana nasıl yardım edebilir, nasıl bir katkıda bulunabilirim? (Umarım İngilizcem her şeyi anlatmama yeter.)
>
> Altmış yıldan fazla zaman oldu, Bergen-Belsen'de geçirdiğim o korkunç günlerden ve ailemden onca kişiyi kaybetmemden sonra küçük bir kızdım (annemle babam Sobibor'da öldü). Bütün ailemden bu sevkıyat için seçilen tek kişi bendim ve Oppenheimer'ın kitabından da anlaşıldığı üzere,[47] bu değişim listesini kimin yaptığını hiç kimse bilmiyor.
>
> Türkiye'yle ilgili anılarımın hepsi çok güzel. Bize "insanca" davranan ilk kişilerdi. Trenle İstanbul'a, artık varlığını bile unuttuğumuz bir dünyaya geldik. Ayrıca bir sürü ilginç şey vardı. Tren istasyonunda, tuvalete gitmek zorunda kaldık ve ne yapacağımızı bilemedik: Klozet filan yoktu, sadece yerde bir delik. Onu kullanmak zorunda olduğumuzu anlayana kadar epey güldük.
>
> Şahane bir havada Boğaz'da yaptığımız vapur yolculuğu da unuttuğumuz bir şeydi. Herkese çok lezzetli şeyler, yıllardır görmediğimiz meyveler içeren bir kumanya dağıtıldı. Türklerle temas kurmamıza izin yoktu, onlan ancak daha sonra, Boğaz'ın karşı kıyısında, bizi İngilizlerle dolu bir trenin beklediği istasyona vardığımızda tekrar gördük. Herkes bize çok iyi davrandı, ne bağırıp çağıran ne itip kakan oldu. Ansızın yeniden insan olmuştuk. Sana daha fazla bilgi veremeyeceğim için kusura bakma. Lütfen soruların olursa bana sor, e-posta at; elimden geldiğince yanıtlamaya çalışırım.
>
> En iyi dileklerimle,
>
> Elisheva

"222 Transport" grubunun yaşı daha büyük bir üyesi Helmuth Mainz'ın hatırladıkları da şöyle:

> Öğleden sonra saat 15:00'te kendimizi, [Müttefik] hava akınlarının büyük ölçüde tahrip ettiği Sofya'da [Bulgaristan] bulduk. Uzun süre kalmadık. Bundan sonra, üç lokomotifle sarp dağlara doğru tırmanmaya koyulduk.

> Ertesi sabah, Türk sınırındaki Svilengrad'da durduk. Orada öğleden sonra 14.00'e kadar kaldık ve biraz inip yürüdük. Türk hükümeti bize tıka basa dolu iki yemekli vagon göndermişti. Bu yüzden kahvaltıda gerçek kahve içtik, hem de istediğimiz kadar, ayrıca yağda yumurta ve jambon[48] vardı; elbette her şey bedavaydı. Bu ikramdan çok memnun kaldık, çocuklar bayıldılar. Yolcularımızdan bazıları yeterince alamadı. Hava çok sıcaktı... ve sonunda tren yola koyulunca hepimiz sevindik.[49]

Yeterince aydınlanmamış, büyük ölçüde bilinmeyen bir başka tarih parçası da, 15 Mart 1943'te başlayıp 23 Mayıs 1944'e kadar devam eden, Paris ve Brüksel'deki Türk başkonsoloslarının, eski Türk yurttaşı Yahudilerden her biri ortalama elli üç kişilik, en az sekiz grubun trenle Türkiye'ye ve özgürlüğe kavuşmalarını sağladıkları gerçeğidir.[50] Dahası, savaş boyunca Türk treni "Toros Ekspres" Avrupalı Yahudilerin Türkiye'nin kuzey ve batı sınırlarından doğu sınırına ve oradan da Filistin'e taşınmasında kullanıldı.[51]

Üstelik bunlar, Büyükelçi Steinhardt'ın da değindiği gibi,[52] "buradaki [Türkiye'de] tek hatlı demiryoluyla ulaştırma imkânlarının... yetersiz kapasitesiyle aşırı derecede sınırlı" olmasına karşın gerçekleştirildi. Bundan başka, güney Fransa'dan küçük gemilerle Türkiye'ye deniz yolundan tahminen bin kişi daha getirildi.[53] Burada da, Büyükelçi Steinhardt karşılaşılan sorunları anlamamızı sağlar:[54]

> Bir gemi bulmaya çalışırken her türden zorluk, fahiş ve aşırı fiyatlar, Türkleri öfkelendiren yasak mülteci trafiği ve bu güçlüklerin üstesinden gelmeye çalışırken karşılaştığımız son fakat en az onlar kadar önemli sorun, güçlükle bulduğumuz zaman da Almanların bu gemilere geçiş izni vermeyi reddetmesi oluyor.

Bir de, Nazi işgalindeki Yunan adası Rodos'daki Türk Başkonsolosu *Selahattin Ülkümen*'in pek az bilinen öyküsü vardır. 1944 yılının Temmuz ayı sonlarında, Almanlar adanın Yahudi nüfusunu sınır dışı etmeye başladı. Holokost Müzesi *Yad Vaşem*'e[55] göre, Ülkümen adanın 1700 Yahudisinden "13'ü Türk vatandaşı, geri kalanı bir şekilde Türk bağlantısı olan" 50'sini kurtarmayı başardı. "Türk

vatandaşı olmayanları korumak konusunda, açıkça kendi inisiyatifiyle hareket etti." Nitekim, Yunanistan anakarasındaki Pire'den Auschwitz'e gönderilmek üzere trene bindirilen *Albert Franko*, "Franko'nun karısının bir Türk vatandaşı olduğunu öğrenen Ülkümen sayesinde trenden indirildi."

Rodos'ta yaşayan ve bir İtalyan vatandaşıyla evlenen *Matilda Toriel*, 18 Temmuz 1944'te, tüm Yahudilerin ertesi gün Gestapo karargâhına gelmeleri gerektiğinin bildirildiğini hatırlıyordu. "Binaya girmeye hazırlanırken, Ülkümen yanına gelip içeri girmemesini söyledi." Kadın onu daha önceden hiç tanımamasına karşın, "Ülkümen kocasını serbest bıraktırmayı başarana kadar, beklemesini söyledi." Ülkümen, Almanlardan tüm Türk vatandaşları ve ailelerinin serbest bırakılmasını istedi. Dahası, elindeki on beş kişilik ilk Türk vatandaşları listesine bu yolla yirmi beş-otuz kişi daha ekledi. Gestapo hepsinin kâğıtlarını görmek istediği zaman, Ülkümen "Türk yasalarına göre, Türk vatandaşlarının eşlerinin de Türk vatandaşı kabul edildiği" konusunda ısrar ederek, serbest bırakılmalarını talep etti.[56]

Böyle bir yasa yoktu aslında. "Ülkümen Yahudileri kurtarmak için bunu düpedüz uydurmuştu. Sonunda, Ülkümen'in listesindeki herkes serbest bırakıldı."[57] Adadaki Yahudilerin geri kalanı, 1700 kadar kişi, Auschwitz'i boyladı. Yıllar sonra, *Yad Vaşem* Ülkümen'i *Erdemli İnsan* ödülüyle onurlandıracaktı.

Belki Ülkümen olayı dışında, göçmen topluluğu bu olayların hemen hepsinden haberdardı. Aslına bakılırsa, Türkiye'deki yasal ve yasadışı *Yişuv* faaliyetlerinin onlara da yansımasından ve olumsuz etkilemesinden korkuyorlardı. Çağdaşları olan ABD'de yerleşik Alman Yahudiler gibi, kendi toplumsal statülerini lekeleyecek veya tehdit edebilecek her şeyden tedirgin oluyorlardı. Bu da bizi Türkiye'den geçip Filistin'e gitmek isteyen diğer Yahudi mülteciler sorununa getiriyor. Göçmenlerden sadece birinin, pediatr *Albert Ecsktein*'ın bu kişilerin yardımına koştuğu biliniyor. Bu da çok önemli bir konu. Başka hiç kimse bu işlere bulaşmak istemiyordu; tümü de oracıkta, İstanbul'da olan bitenlerden aşırı derecede tedirginlik hissediyorlardı. Kendilerini tehdit altında hissediyorlardı. Üst tabakadan Türklerin sevgilileri olmak istiyorlardı, ama onlar dışardan gelmişlerdi

ve kabul edilmediler. Tıpkı baba ve oğul Morgenthaular[58] ve daha pek çokları gibi. Savaş öncesi Amerika'sında yasadışı (Yahudi) mülteci meselesiyle, bunun Türkiye içinde yarattığı çatışmalar kendilerini [Amerikan Yahudileri] de olumsuz etkilemişti ya da öyle düşünüyorlardı.

Göçmenler de muhtemelen şu gerçeklerden, Amerikan Büyükelçisi Steinhardt gibi haberdardılar:

> Kamuoyu önünde yardım etme arzularını dile getirmelerine karşın, Türkler bu insancıl işe hizmet etmek konusunda pek de hevesli değiller. Söz konusu bireyleri Yahudi olarak değil, Bulgar, Rumen, vb. olarak görüyorlar, üstelik hepsinde kusursuz bir casus kompleksi var.[59]

Türkiye'nin Almanya ve Japonya'ya savaş ilan ettiği 23 Şubat 1945'te, bazı göçmenlerin korkuları yatıştı. Türkiye açısından zekice bir hamle! Birkaç hafta sonra, 7 Mayıs'ta Almanlar Müttefikler'e koşulsuz teslim oldular ve Avrupa'da savaş sona erdi. Aynı yılın 26 Haziran'ında Türkiye Birleşmiş Milletler'e kabul edildi.

Türk Milliyetçiliği, Parasal Sıkıntılar ve Birçoklarının Aniden ve Üzücü Ayrılışları

İstanbul'daki *Topkapı Sarayı* Müzesi'nin Müdürü, popüler bir gazete yazarı olan ve sık sık TV'ye çıkan Profesör İlber Ortaylı, göçmenlerin durumuyla ilgili şu değerlendirmeyi yapıyor:[60]

> Şimdi, bir yandan üniversitelerimiz, hukuk ve tıp fakültelerinde kadrolar vererek ve onların her türlü kaprisine tahammül ederek bu insanlara karşı son derece cömertçe davrandı. Öte yandan, çok da zalimdi. 1930'ların tanınmış bir tarih profesörü, 1950'lerdeyse Dışişleri Bakanı olan Fuat Köprülü'nün çevresindekiler, yarı-milliyetçi, yan-kıskanç bir tavırla bu insanlara karşı hareket etti. Sözgelimi, Türkolog Tietze'ye üniversitede kendi alanında ders verme imkânı sağlanmadı. Bunun yerine, Orman Fakültesi'nde Almanca hocası olarak çalıştı. Aynı şey, Türkolog Anhegger için de geçerli. Bu yüzden, bu adamlardan yeterince yararlanabildiğimiz söylenemez. Bir

de, Ankara'da Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi vardı; İstanbul'dakine göre çok daha büyüktü ve orada daha iyi muamele gördüler. Sözgelimi, ünlü Hindistan uzmanı Ruben vardı. Savaştan sonra Doğu Almanya'ya döndü, Batı'ya gitmedi. Ve elbette, Asurolog Landsberger vardı. Ünlü Hititolog Güterbock vardı. Tanınmış Sinolog Wolfram Eberhard vardı. Tarih Kurumu için bir Çin tarihi yazdı. Eberhard, Tarih Kurumu için Çin ve Orta Asya uzmanı olarak çalıştı.

Orada kuşaklar yetiştirdiler. Yani, çiviyazısı, arkeoloji ve Çin tarihi konusunda uzmanlar yetiştirmeye çalıştılar. Bruno Taut'un tasarladığı güzel binasıyla ve en zengin koleksiyonlarından birini barındıran kütüphanesiyle, fakülte bu çalışmalara çok uygundu. Sözgelimi, şark elyazmaları, İsmail Sahip Efendi'nin metinleri vardı.

Bir kuşak orada yetişti. Fakat çok korkunç bir şey de oldu. Savaş sona erdi, Soğuk Savaş başladı ve bununla birlikte, bir komünizm efsanesidir gitti. Cumhuriyet Halk Partisi'nin iki milletvekilinin fakülteyi basanlar arasında olduğunu üzülerek söyleyebilirim. Bu ortama hâkim olan kıskançlık gündemdeydi. Göçmenler dışlandı. Fakülteyi kuran kişilere zorluklar çıkarıldı. Amerika zaten herkesi almaya hazırdı; tümü de oraya gitti. Ben Landsberger'i Amerika'da tanıdım.[61]

Gerçekten de, Frances Güterbock, kocası Hans'ın ve *Eberhardt*, *Ruben* ve *Landberger* de dahil diğer sekiz meslektaşının, sadece üç ay içinde sözleşmelerine son verildiğini hatırlıyor.[62] "Bizi tamamen hazırlıksız yakaladılar!"[63] Bir yabancının yasal bir işi olmaması, Türkiye'den sınır dışı edilmesinin gerekçesini oluşturuyordu. Böylelikle, sekiz ailenin her biri yalnız bir iş değil, aynı zamanda onları kabul edecek bir ülkede iş bulmak için koşuşturmak zorunda kaldı. Türkiye'den uzaklaşan tek bir kişi değil, dünyaca ünlü akademisyenlerden oluşan koca bir ekipti. En sonunda, [Ruben Şili'ye, ardından da Doğu Almanya'ya gitti] çoğu ABD'ye gittiler ve alanlarında gelişmeyi orada sürdürdüler.

11

ABD'ye Göç Girişimleri

1920'ler, 1930'lar boyunca ve 1940'lara kadar, Amerikalılar ülkelerinde antisemitizmin hüküm sürdüğünün gayet iyi farkındaydılar. Gelgelelim bugün artık varlığı hatırlanmıyor. Ne de, "Franklin Roosevelt'in Avrupa Yahudiliğinin sistemli yok edilişine kayıtsızlığı, onun döneminin en büyük başarısızlığı"[1] görüşünü kabul eden var. Bazılarının gözünde, 7 Aralık 1941 bu yüz kızartıcı onur için iyi bir rakip olabilir. Sözgelimi, birçok iyi eğitimli, zeki yetişkin, 1936'da Albert Einstein'ın[2] "Princeton'da [Üniversitesi] Yahudileri işe almayı istemiyorlardı" dediğini duyunca şok geçiriyor. Bu örtülü dışlama, ABD'nin akademik seviyesi yüksek Harvard, Yale ve Brown üniversitelerinin [Ivy Leage] yanı sıra bir zamanlar yalnızca kız öğrencilere yönelik oldukları için Seven Sisters [Yedi Kız Kardeş] olarak anılan bu üniversitelere bağlı sosyal bilim ağırlıklı yedi prestijli üniversitede ve daha birçok üniversitede 1940'ların sonuna kadar sürdü gitti.

American Jewish Year Book'a göre, [Amerika'nın] akademik camiasında açık Yahudi karşıtı önyargı, 1920'ler ve 1930'larda oldukça yüksek bir noktadaydı... *Önemli özel üniversitelerin* II. Dünya

Savaşı'nın sonuna dek Yahudi lisans öğrencilerinin sayısını kısıtlayan kotaları vardı. *Bu okullardaki öğretim üyelerinin arasına girebilmeyi görece az Yahudi başarabiliyordu.*[3]

Türkiye'nin, en azından başlangıçta, yüksek öğrenimini ve bir bütün olarak toplumu modernleştirmek için ihtiyaç duyduğu Alman, daha sonra Avusturyalı ve zamanla Almanca konuşan Çek profesörlere kucak açmak için elinden geleni yaptığı genel kabul gören bir husustur. Savaşın sarstığı ekonomisine karşın, Türkiye bu göçmenlere mükemmel maaşlar bağladı ve onlar için doğru dürüst bir çalışma ortamı yaratmakla ilgili birçok genel gideri üstlendi. Önemli bir husus da, bunu kişilerin veya eşlerinin dinsel mirasını göz önüne almaksızın yapmasıydı. Bunu genel olarak Amerika için söyleyemeyiz.[4]

20. yüzyılın ilk yarısında Almanya, Türkiye ve ABD'nin kültürel tercihleri ve önyargılarını karşılaştırmak, bu üç tip toplumun insanlar üzerindeki gerek olumlu gerek muzır somut ve soyut etkilerini ortaya koyar. Bu karşıtlıklar, bireysel alışverişlerde olduğu kadar ulusal ve kurumsal düzeylerde kendini açıkça gösterir. Bugün bile, birey ve grup davranışında bu türden haksız önyargıların etkilerini görüyor ve hissediyoruz.

Amerikan Üniversitelerinde Profesör İstihdamında Anti-Semitizm

Ülkenin kalkınması amacıyla, Türk hükümeti aktif bir biçimde Almanya ve Avusturya'nın önde gelen [Yahudi] profesörlerini davet ederken, ABD hükümeti bunu yapmadı. Nazilerden kaçan Yahudi müzisyenlerin önüne kırmızı halı sermek, Amerika'nın klasik müzik orkestralarını uluslararası seçkinliğe kavuşturdu.[5] Ancak, daha önce de belirttiğimiz gibi, bazı seçkin Doğu Yakası [East Coast] üniversiteleri[6] bu profesörlere apaçık ayrımcılık uyguladılar, onları görmezden geldiler[7] veya daha da kötüsü, halihazırda Nazileşmiş olan Alman üniversiteleriyle gizliden gizliye ilişki kurdular.[8] Tarihçi Stephen H. Norwoord'a göre, Harvard Üniversitesi rektörü James Bryant Conant'ın Nazi akademisyenlere "eğitimli dünya"nın bir parçası ola-

rak davranmaktaki ısrarı ve "*seçkin Yahudi mülteci bilim insanlarına akademik kadro teklif etmedeki isteksizliği*, kısmen kendi antisemit önyargılarıyla biçimlenen bir tavırdı."[9]

DuPont Şirketi Nazilerden kaçan bir Alman-Yahudi bilim insanını işe almak için onun tavsiyesine başvurduğu zaman, Rektör Conant, bu kişinin "tam Yahudi tipi – hem de çok baskın biçimde" olduğu için kendisine iş verilmemesini tavsiye etti. Reddettikleri bilim adamı, *New York Times*'ın "dünyanın en önde gelen organik kimyacılarından biri" olarak betimlediği Max Bergmann'dı.[10] Ve 1945 gibi geç bir tarihte, Darthmouth College'ın başında bulunan Ernest E. Hopkins, arsızca "Dartmouth öğrencilerini Hıristiyanlaştırmak için kurulmuş bir Hıristiyan kurumudur" diye açıklama yapıyordu.[11]

Gerçek olan, hangi istatistik veya nicel ölçü kullanılırsa kullanılsın, ortaya çıkan değişmez sonuç, 1933 öncesinde, Heidelberg, Breslau, Frankfurt, Münih, Göttingen, Königsberg, hatta Çekoslovakya'daki Prag Üniversitesi gibi üniversitelerin her birinin, o dönemde ve önceki on yıl içinde, Harvard, Yale, Brown ve Princeton üniversitelerinde çalışan toplamdan daha çok Yahudi profesör istihdam ettiğiydi. Kanıt açıktır. Bu Amerikan Ivy League okullarının her biri, akademik kadrolarını *Judenfrei* yapmıştı.

Elbette, Ivy League üniversiteleri, kimin Yahudi olduğu konusunda Nazi tanımlamalarını uygulamıyordu.[12] Richard von Mises, Yahudi doğduğu halde Harvard tarafından işe alınmıştı. Von Mises Katolikliği benimseyen bir Yahudiydi. Dininden dönmeyen seçkin matematikçi Hilda Geiringer (daha sonra Bayan Richard von Mises) de Harvard tarafından istihdam edildi,[13] fakat sadece müteveffa kocasının arşivlerini düzenlemek üzere. Ona hiçbir zaman profesörlük teklif edilmedi. Brown Üniversitesi Geiringer'e bir sürü ders verdirdi, ama asla profesörlük vermedi. 1941'de Brown Üniversitesi'nde bir profesörlük kadrosu verilen William Prager örneği, bu bakımdan biraz karışıktır. Kötü şöhretli Scurla, Berlin'e verdiği 1939 tarihli raporunda[14] onu "Nichtarier" (Arî olmayan) olarak listeler; Prager'in bu betimlemeyi "hak etmesi" için en azından üç Yahudi büyükbabası olmalıydı. Gelgelelim, *Actives-Museum Liste*'de onun bir *Yahudi* (italikle yazılmış) olduğu belirtilir; ki bunun anlamı, "Nazi ölçüt-

lerine göre değerlendirildiğinde" demektir. İtalik olmayan bir "Yahudi", dini itibarıyla Yahudi olması anlamına geliyordu.[15]

Böylece, Brown Üniversitesi'nin onu istihdam ederken ayrımcılık yapmadığı mı, yoksa Prager'in, von Mises gibi, bir dönme veya vaftiz edilmiş biri mi olduğu, yanıtı belirsiz bir soru olarak kalıyor. Yanıtın bir bölümü, Prager'ın "İstanbul-Bebek, İnşirah Sokağı, 38" adresinden gönderdiği, Princeton'daki *Institute for Advanced Studies*'den [İleri Araştırmalar Enstitüsü] Prof. Dr. *H. Weyl*'e hitaben yazılmış "28.6.39" tarihli mektuba bizzat eklediği[16] daktilo edilmiş bir "CURRICULUM VITAE"de bulunabilir. Kişisel veriler başlığı altında, Prager "23-5-03'te Rumen uyruğu olarak Karlsruhe'de (Almanya) doğdum; *Protestan Mezhepli* Alman uyruğuna kabul edildim (1916)..." diyor. Ardından, sayfanın sonuna elyazısıyla dipnot olarak eklenmiş "Arî" sözcüğü var. Sayfanın altında, yine el yazısıyla, "Bir büyükbabam Yahudi olduğu için görevden alındım" ibaresi eklenmiş. Sonuç olarak, Brown Üniversitesi'nin ölçütleriyle, William Prager Yahudi değildi.

Böylelikle, 1941'de, Prager'ı büyük bir ödül olarak gören ve onun, yüksek derecede matematik temelli bir disiplin olarak, yeni kurulmuş okulun Mekanikte İleri Öğretim ve Araştırma programını yönetmesini isteyen Brown'ın Lisansüstü Okulu Dekanı *Roland G. D. Richardson*, Prager'ı Providence'a getirmek için uğraştı. Gelgelelim, bunu yapmak kolay değildi. Dışişleri Bakanlığı o sırada Almanya'da akrabaları olan kişilere vize vermiyordu. Ama Brown Üniversitesi'nin Pragerlar için bu bürokratik kuralın delinmesine yetecek kadar nüfuzu vardı. Geriye yolculuk için hangi güzergâhın seçileceği sorunu kalmıştı.

Askerlik çağında bir Alman yurttaşı olan Prager, Nazilerin eline geçmiş ülkeler üzerinden seyahat edemezdi. ABD'ye gelmekte olan William Prager efsanesi en iyi Martha Mitchell tarafından anlatılmıştır.[17] Anlaşılan, Prager'ın Karadeniz'de Sovyetler Birliği'nin liman kenti Odessa'dan, Japonya'ya ve oradan San Fransisco'ya şeklinde planlanan güzergâhı, Almanya'nın Rusya'yı işgaliyle iptal edildi. Avusturya doğumlu ve Göttingen mezunu matematik tarihçisi ve Brown'a bir ya da iki yıl önce gelmiş olan Otto Neugebauer, İs-

tanbul'dan gelen ve durumun ciddiyetini bildiren aşağıdaki telgrafı almıştı:

> ABD Vizesi iptal edildi/Aynntılar dekana iletildi/Eşyalar satıldı/Görevden istifa edildi/Burada durumun kısa zamanda kötüleşmesi bekleniyor/Çekoslovakyalıların kalması imkânsız/Yardım gerekiyor/Willy.

İlginçtir ki, Brown Üniversitesi'ndeki "Uygulamalı Matematik Bölümü Tarihi", Prager'ın Providence'a gelmesini sağlamada üniversitenin azmi ve nüfuzu hakkında pek çok şey anlatır:

> İngiliz Dışişleri Bakanı ile Amerikan Dışişleri Bakanlığı sayesinde, [Prager'ın] Amerika'ya gelişi ayarlandı. Yine de, yolculuğu kolay olmadı. İlk güzergâhından Japonlar yüzünden vazgeçti, ikinci girişimi Irak ve Suriye'deki savaş yüzünden sıkıntıya girdi, üçüncü girişimi İran'da suya düştü ve başarılı dördüncü girişiminde, Basra'dan kalkan son ticari uçaklardan biriyle, Bombay'dan neredeyse sonuncu denebilecek gemilerden birini yakalamayı başardı." "İki hükümetin elinden gelen çabayı göstermesine karşın, İstanbul'dan Providence'a yaptığı yolculuk altı aydan fazla sürdü ve bizim [ABD'nin] savaşa girmemizden ancak birkaç hafta önce tamamlanabildi."[18]

Sonunda, Prager, karısı ve on iki yaşındaki oğlu Stephen, "trenle Bağdat'a, uçakla Karaçi'ye (Hindistan) ve *President Monroe* gemisiyle Bombay'dan onları Kasım 1941'de ABD'ye getiren kırk günlük bir deniz yolculuğuyla Capetown (Güney Afrika) üzerinden New York'a geldiler."[19]

Prager'ı bu sahillere getirmek yoluyla, "Böylelikle uygulamalı matematik programı, savaştaki ulusa değerli bir katkı oluşturma yoluna girmiş ve Brown'ın son derece pahalı çabasını geri ödemiş oldu."[20] Mühendislik bilimlerindeki lisansüstü eğitimine ve daha sonra okuduklarına dayanarak yazarın kafasında, Brown Üniversitesi'nin ve ondan önce Türk hükümetinin, *William Prager* örneğinde, doğru olanı yaptıklarına ilişkin hiçbir kuşku yoktur. Gelgelelim, *Rhode Island Yahudileri*,[21] "*"1946"* gibi geç bir tarihte "Israel Kapstein'ın *Brown Üniversitesi'nde kadrolu ilk Yahudi profesör olduğunu*" an-

latırlar.[22] (Vurgu bana ait.) Öyleyse, Richard von Mises örneğinde Harvard'ın yaptığı gibi, Brown da Prager'ı Yahudi saymamıştı.

Burada anmaya değer bir husus da, 1934'te Berlin merkezli *Springer Verlag* yayınevinin, *Hilda Geiringer* ve *William Prager*'ın o dönemde çoğunlukla metallere uygulanan kalıcı deformasyonun matematik teorisi olan, *izotropik kütlelerin plastisite mekaniği* üzerine bir kitabını basmış olmasıydı. Geiringer'in, kuramsal mühendislik bilimi olan uygulamalı matematik alanının kurucularından olduğunu ve Brown Üniversitesi'nde Prager'ın bölümünde ders verdiğini biliyoruz. Bryn Mawr'da kendisine verilen yetersiz ücrete Rockefeller Vakfı'ndan mütevazı bir katkı istediği 21 Mayıs 1942 tarihli mektubuna, Princeton'daki *Institute of Advanced Studies*'in kurucularından biri ve mülteci akademisyenlerin yorulmak bilmez bir savunucusu olan Herman Weyl şöyle yazmıştı: "Bayan Geiringer, Brown Üniversitesi'nde yeni kurulan Uygulamalı Matematik Okulu'nda bu yaz ders vermeye davet edilmiştir."[23]

Aslına bakılırsa, 1942 Yaz Programı'na Geiringer'in katkıları, bir yıl sonra saygın *American Journal of Physics*'de anlatılmıştı.[24] Brown'da ders vermeye tekrar tekrar davet edilmesine karşın, Geiringer'e hiçbir zaman Brown Üniversitesi'nde öğretim üyeliği kadrosu önerilmedi. Bunun nedeni, Geiringer'in Yahudi köklerini hiçbir zaman inkâr etmemesi miydi, yoksa kadın olması mıydı veya her iki birden mi rol oynamıştı? Yanıt, üniversitenin arşivlerinde yatıyor olabilir. Ancak, Brown Üniversitesi'nin 18. rektörü Dr. *Ruth Simmons*, kişisel olarak bu arşivleri yazarın erişimine kapattı.[25] 1930'lar ve 1940'lardan bu yana ABD'de işler hakikaten değişmiş durumda: Dr. Simmons Afrika kökenli bir Amerikalı ve bir kadın.

Daha önceki bir bölümde değinildiği gibi, Oregon Eyalet Üniversitesi'ndeki *Ava Helen ve Linus Pauling Evrakı*, iki kez Nobel ödülü kazanan *Linus Pauling* ile biyokimyacı *Felix Haurowitz*'in yazışmalarının yanı sıra, Pauling ile diğerleri arasında, Haurowitz'in ABD'de bir iş aramasıyla ilgili yazışmaları da barındırır.[26] Haurowitz'in hâlâ Prag'da bulunduğu 3 Ekim 1936'da, Pauling ona hemoglobinle ilgili çalışmasını anlattığı mektubu için teşekkür ediyor ve Dr. Mirsky diye biriyle birlikte yazdığı proteinlerin yapısı üzeri-

ne bir makaleyi mektubuna iliştiriyordu. Hâlâ Türkiye'deyken, Haurowitz referans olarak Pauling'in adını vererek, Harvard'da bir kadro için başvurdu.

24 Eylül 1941'de, "Üniversite Dekanı" George Chase, Harvard'ın "Rektörü Conant" adına,[27] Pauling'e "Prof. Haurowitz'in konumu hakkındaki görüşlerinizi ve bu ülkedeki olanaklar hakkında herhangi bir öneriniz olup olmadığınızı bildirmeniz çok yararlı olacaktır" diye yazmıştı.[28] Pauling'in 12 Ekim 1941'de buna yanıtı, "Birkaç yıldır kendisinin çalışmalarıyla çok yakından ilgileniyorum. *Benim kanaatimce, kendisi protein kimyası alanında dünyada en önde gelen isimlerden biridir.* Hayal gücü ve iyi uygulama, araştırmalarının belirleyici özelliğidir. Hemoglobin ile immünoloji sorunları üzerine çalışmaları özellikle başarılıdır. Şu anda bu ülkede Profesör Haurowitz için uygun bir kadro olup olmadığını bilmiyorum."[29]

Harvard bir teklif yapmadı. Oğlunu doğumunda vaftiz ettirmesine karşın, Haurowitz hiçbir zaman dinini değiştirmedi. Ancak, Harvard personel kayıtlarına erişime seksen yıllık bir kısıtlama kuralını uyguluyor.[30] Daha sonra, 1949'da Haurowitz'in Indiana Üniversitesi'ne girmesinde Pauling aracı oldu.

Yale da engelleri yıkmadı.[31] *Black Issues in Higher Education*'da ve sonraki adıyla *Diverse Issues in Higher Education*'da yazan Daniel Brook, "felsefe bölümünün okulun ilk Yahudisi olan *Paul Weiss*'e kadro vermesinin ancak 1946'da mümkün olabildiğine" değinir. İşler New Haven'da da değişmişe benziyor: "1970'e gelindiğinde, Yale'deki her altı profesörden biri Yahudiydi. 1960'ların şok dalgaları Yale'in gotik fildişi kulelerini nihayet sarstığı zaman, Yahudi karşıtı istihdam ayrımcılığı, tarihe karıştı."[32]

Amerikan üniversitelerinde işe almadaki antisemit uygulamalar, çok uzaklarda olsalar bile, Türkiye'deki göçmenler tarafından gayet iyi bilindiğinden, el yazısıyla yazılmış parçalardan, içlerinden birinin, dünya çapında bir akademisyenin, 1939'da doğu kıyısındaki bir Amerikan üniversitesinde doçentlik için başvuru formunu doldururken, kendisi ve karısı için "Dinsel Tercih" sorusuna yanıt verdiği sırada, kendini nasıl ağır bir baskı altında hissetiğini ve karışık duygular içinde bulduğunu anlamak için psikanalist olmaya gerek yoktur. Bu ör-

nekteki kişi, Yahudi bir ailede doğmuştu. Ancak, oğlunun anlattığına göre, yetişkinlik yaşamı boyunca kendisini tam bir dünya vatandaşı, bir agnostik ve önce kendi yurdu Almanya, ardından vatandaşı olduğu ülke ABD tarafından asimile olmuş hissediyordu. Ama insan "bagajını" da beraberinde getiriyor.

Amerikan Üniversitelerinin İşe Alım Politikalarında Cinsiyet ve Yaş Ayrımcılığı

Hızlı bir ileri sarmayla 1942'ye ve savaş döneminin, gemilerin yüzmesini, uçakların havalanmasını sağlayacak işgücüne kadınların katılımı için ısrarla çağrıda bulunan "Rosie the Riveter"* afişlerinin her yerde görüldüğü günlere gidersek, Amerikan üniversiteleri, kadın veya bugünün ölçüleriyle hakikaten saçma olarak görülebilecek bir yaş sınırının üzerindeki erkek matematikçileri işe almaktan kaçınıyordu. Buna bir örnek olarak, Queens College kurulalı ancak beş yıl olmuştu ve filizlenmekte olan New York City üniversite sisteminin bir parçası olarak hızla büyüyordu. Biri Hilda Geiringer, diğeri Türkiye'deki göçmenlerden biri olmayan Max Dehn olmak üzere, tanınmış bir-iki matematikçinin gidebileceği yerlerden biri olduğu düşüncesiyle Hermann Weyl, Princeton'daki *Enstitü*'den Queens College matematik profesörü T. F. Cope'a şöyle yazdı: "Üniversite düzeyinde nitelikli matematik hocaları bulmaktaki –muhtemelen çeşitli deniz ve hava kuvvetleri dersleriyle daha da büyüyecek olan– sıkıntı düşünüldüğünde, üst düzey Avrupalı göçmen matematikçilerin verebileceği hizmetlere dikkatini çekmek isterim."

Geiringer'in ve Dehn'in niteliklerini betimledikten ve her ikisinin de halihazırda Amerikan üniversitelerinde bir yılı aşkın tecrübeler edindiğine değindikten sonra, Weyl şu sözleri ekleme ihtiyacını hissetti: "Her ikisinin de siyasal güvenilirliğinden kesinlikle kuşku yok." Gelgelelim, ardından "Modern topolojinin kurucularından biri, yetkin bir matematikçi olan Profesör Dehn, *muhtemelen sürekli kadro için fazla yaşlı*" diye devam etti. Yine de, yukarıda değinmek zo-

* Perçin ustası Rosie. II. Dünya Savaşı yıllarında savaş gereçleri üreten fabrikalarda çalışan Amerikalı kadınları temsil eden bir kültür ikonu. Ed. n.

runda kaldığı hususun önemli olmayabileceği umuduyla, Weyl ekledi: "Dehn, sağlığı mükemmel, (geçen yaz yaptığı gibi, tüm malzemeleri sırtında taşıyarak Olympic Yarımadası'na dört günlük bir yürüyüşe çıkabilecek kadar) güçlü bir adam."

Dehn hakkındaki tavsiyesini biraz daha pekiştirmek isteyen Weyl şuna da değindi: "Esin veren bir hoca ve matematik tarih ve felsefesi de dahil, matematiğin her alanında ders verebilecek kapasitede." Weyl ayrıca "Bayan Geiringer, içinde bulunduğumuz acil durumda çok büyük yardımları olabilecek tipte bir uygulamalı matematikçi" diyerek onun mesleki özelliklerine işaret ediyordu. Bu mektubu Queens College'a göndermeden önce, Herman Weyl benzer bir mektubu 12 Şubat'ta Columbia Üniversitesi'nden Profesör Harold Hotteling'e, 26 Şubat'ta Berkeley, California Üniversitesi'nden Profesör Griffith C. Evans'a, ve 21 Mart'ta Ohio Eyalet Üniversitesi'nden Profeşör Tibor Rado'ya da göndermişti.[33] Büyük olasılıkla, Weyl, bu mektupları yazmadan önce, bu kuruluşların Yahudi akademisyenleri çalıştırdığını biliyor olmalıydı. Bu yüzden, burada sorun antisemitizm değildi.

Bununla birlikte, çıkan sonuç, Queens College'ın da, daha yerleşik üniversitelerin de Geiringer veya Dehn'i istihdam ettiklerine dair hiçbir kayıt olmadığıdır. Her ikisi de kariyerlerini Amerika'nın daha az tanınmış yüksek öğrenim kurumlarında tamamladılar: Geiringer, Wheaton College'da; Dehn ise akredite dereceler vermeyen, temelde yaratıcı sanatlar eğitimi veren ve bugün artık mevcut olmayan Black Mountain College'da.[34]

Kamu Üniversitelerinde Centilmenlik Anlaşması

Amerika'nın kamu üniversiteleri, tüzüklerinde yazılı dışlayıcı istihdam politikalarına sahip olmamakla birlikte, içlerinden bazıları *de facto* böyle yapmak üzere "centilmenlik anlaşması" denilen bir mutabakata varmıştı; 1940'larda hiçbiri Yahudilere kadro vermedi, hatta bazıları 1950'lerde bile bu uygulamayı sürdürdü. Bu miras, 1969'da Cargnegie Yüksek Eğitim Komisyonu'nun yaptığı ulusal bir anketle de istatistik olarak doğrulandı. Anket 60 bin akademisyeni kapsıyordu ve üst yaş grubundan Yahudi profesörlerin sayısının, Ame-

rikan üniversite kampuslarında önemli ölçüde düşük olduğunu gösterdi: Örneğin yüzde 3,8 Yahudiye karşı, yüzde 79,0 Protestan ve 13,7 Katolik.[35] Bu veriler, şu "Centilmenlik Anlaşması"nın *a posteriori* olarak tarihsel, yaygın ve tartışılmaz etkisini belgelemektedir.

Göçmenlerin Seçenekleri

ABD'nin göçmen kota sistemini serbestleştirmeye yönelik tüm girişimler, savaş ve Holokost döneminin yarattığı acil durum halinde bile başarısız oldu. ABD'ye giden göçmen sayısının kısıtlı oluşu ve Britanya'nın benzer konumda olan bireyleri "düşman yabancı" olarak enterne etme uygulaması göz önüne alındığında, savaş yıllarında göçmenler için ABD'ye ya da Birleşik Krallık'a gitmenin bir seçenek olup olmadığına ilişkin kanıtlar yetersizdir.[36] Dahası, Amerika'nın ekonomik bunalımdan henüz çıkıyor olması nedeniyle, üniversitelerdeki iş fırsatları da sınırlıydı. Bu yüzden, göçmenler vize almayı başarsalar bile, bazılarının Batı'da işsiz kalmak veya düşük düzeyli işlerle yetinmek yerine, kendi uzmanlık alanlarındaki akademik bir görevi sürdürmek üzere Türkiye'de kalmayı yeğledikleri de biliniyor.

Daha önce belgelendiği gibi, Rudolf Nissen ABD'ye giderken, Türkiye'den aldığı bir iş teklifi üzerine güzergâhını değiştirdi. Öte yandan, Albert Einstein'ın, son dakikada[37] Princeton İleri Araştırmalar Enstitüsü'nden sağlam bir iş teklifi alıncaya değin, Türkiye'ye gelme niyetinde olduğu söylenir.[38]

Albert Einstein Pek Çok Yardım Dileği Aldı

11 Temmuz 1933 tarihli bir mektupta, Profesör *Dr. Wilhelm Liepmann* dostu Albert Einstein'dan yardım istiyordu. Nazilerden kaçarken gittiği ilk ikameti olan Barcelona'dan gönderilmiş el yazısı mektupta, Liepmann Einstein'dan kanser uzmanı artı cerrah ve bilim insanı gibi niteliklere sahip bir jinekolog arandığını duyması halinde, kendisini de aklında tutmasını ister. Anlaşılan, İspanya'da böyle bir görevi almak, tıbbi istihdamla ilgili yasalar yüzünden Liepmann için zordu.

Einstein'dan 12 Nisan 1936 tarihli mektubunda yardım isteyen başka biri de eski meslektaşı Hans Reichenbach[39] idi.

Sayın Bay Einstein,

Uzun zamandır size yazmamıştım. Bununla birlikte, bu arada Rudolf Kayser benim ve planlarım hakkında konuştuğunuzu bana yazdı.

Siz de biliyorsunuz ki, hep ABD'ye gelmek istemişimdir. Almanya'da bulunduğum sırada bu yöndeki çabalarım başarısız oldu. Ardından şu Hitler belası geldi ve İstanbul'dan bir teklif aldığım için memnun oldum. Bu teklif o sırada bana çok vaatkâr görünmüştü: Bir profesörlük ve bağımsız olarak felsefe müfredatını sıfırdan başlayarak oluşturma olanağı. Ne yazık ki, burada geçirdiğim iki buçuk yıl benim için tam bir hayal kırıklığı oldu. Doğru, buradaki konumum çok bağımsız; buradaki tek felsefeciyim. Fakat üniversite öyle örgütlenmiş ki doğa bilimleri felsefeden tamamen koparılmış. Benim kürsüm, Edebiyat Fakültesi'nin bir parçası; öğrencilerim matematik veya fizik altyapısı olmayan, sadece edebiyat okumak için gelen öğrenciler ve burada yerimi bulamadığımı hissediyorum. Başka öğretim elemanı olmadığı için felsefe tarihi vermek zorunda olmak değil beni rahatsız eden; ama Almanya'da onca zamandır savunduğum kendime özgü felsefi düşüncelerden hiç söz edememek bana acı veriyor.

Aslında, geçen yıl New York Üniversitesi'nden bir yıllık bir davet aldım. Oradayken bir şeyler bulurum ümidiyle, büyük bir memnuniyetle kabul edecektim. Ancak, buradaki hükümet istediğim izni vermedi, aynı zamanda sözleşme yükümlülüklerimden azade olma imkânını da önermedi. Buradaki sözleşmem en az üç yıllık, bu yüzden o dönemde sözleşme ihlâli yapmamak için burada kalmam gerekiyordu. New York Üniversitesi'ne gitmekten vazgeçmek benim açımdan gerçekten zor oldu.

Bu arada, Prag'daki arkadaşım Carnap Chicago Üniversitesi'nden konuk öğretim üyesi olarak bir davet aldı. Orada başarıyla derslerini verdi ve şimdi duyduğuma göre, ardından Chicago'nun yanı sıra Princeton Üniversitesi'nden de bir çağrı aldı. Müşterek arkadaşımız Morris'in oradan yazdığına göre, Carnap Princeton'a karar verecek olursa, ben Chicago çağrısını memnuniyetle kabul edebilirim. Gelin görün ki, Morris Carnap'ın Chicago'ya daha meyilli olduğunu yazmış. Bu takdirde, Princeton'daki kadro açık kalacak. Bu nedenle, posta göndermek çok uzun zaman aldığı için size bunları şimdiden yazmak istedim. Bu mektup size

D.E.Ü. MERKEZ KÜTÜ

ulaştığı zaman, Carnap muhtemelen kararını vermiş olur ve Princeton'daki kadrodan bahsedebiliriz.

Eğer -yani Carnap Princeton'ı reddederse- benim adıma girişimde bulunursanız, çok minnettar olurum. Asıl sorunun Bay Weyl'le ilgili olduğunu sanıyorum. On yılı aşkın bir süre önce, benim görelilik kuramı üzerine makalelerim hakkında Bay Weyl son derece olumsuz konuşmuştu; ben de ona kısa bir makaleyle yanıt vermiştim. Bay Weyl'in muhalefetinin bugün bile sürdüğünü sanıyorum ve bu nedenle, benim adıma araya girerseniz minnettar kalacağım.

Şunu da ekleyeyim ki, bu yıl buradaki hükümet artık beni burada tutamayacak, zira üç yılım 1 Ekim 1936'da doluyor ve bu tarihte ayrılacağımı bildirebilirim. Dolayısıyla, bu açıdan bir sorun yok. Belki iyi İngilizce konuştuğumu belirtmem de iyi olabilir.

Princeton'a gelmemde yardımcı olabilirseniz, yüreğimin en derinlerinden şükran duyacağımI Hitler belası -birçok diğer örnekte de olduğu gibi- benim Almanya'daki çalışmalarımı da berbat etti. Umudum, hepsini Amerika'da yeni baştan inşa etmek.

Size ve ailenize en derin sevgilerimle,

Hans Reichenbach

2 Mayıs 1936'da, Hans Reichenbach'ın Princeton Üniversitesi'ndeki istihdam olanaklarına ilişkin sorusuna, Albert Einstein,[40] *Viyana* ve *Berlin Çevresi* günlerinden ortak dostları felsefeci Rudolf Carnap'ın kişisel deneyimini aktararak yanıt verdi: "Carnap bana geçen gün, kendisine *Princeton'da Yahudilerin istihdam edilmek istenmediğinin* açıkça söylendiğini anlattı." Einstein mektubuna şöyle devam eder: "Dolayısıyla burası bile güllük gülistanlık değil ve burada yarın neler olacağını kimse bilmiyor. Belki 'barbarlar' daha iyi insanlardır."[41] (Res. 118.) Bu mektupta yer alan bilgiler, anlaşılan Türkiye'deki göçmenler arasında paylaşıldı. Astronom E. Finlay Freundlich, 3 Ağustos 1936 tarihinde Einstein'a İstanbul'dan yazdığı mektupta bundan söz eder. O mektupta Freundlich, Einstein'a "bir süredir" yazışmamış olmalarına karşın, "dünyanın yaşamakta olduğu gibi böyle sadakat krizleri dönemlerinde, benzer zihniyette insanların irtibatı koparmaması gerektiğine" inandığı için temasa geçmeye karar verdiğini belirtir.

Albert Einstein'a yazılmış, 1938 damgasını taşıyan bir mektupta,[42] Wanda Gottschalk şunları yazar:

Çok değerli Herr Profesör:

Bu zor zamanlar size bir dilekte bulunmak üzere yazma cesaretini verdi bana.

1935'te kocam, arşivci ve kütüphaneci, 29 Ocak 1891 Aachen doğumlu Dr. Walther Gottschalk, Yahudi olduğumuz için Berlin'deki Devlet Kütüphanesi'ndeki görevinden ayrılmak zorunda bırakıldı. Yahudiliklerini derinden yaşayan ve mecbur oldukları için değil, öyle olmak istedikleri için Yahudi olan insanlar olarak, şimdiye kadar kısmetimize dimdik ve Tanrı'ya güvenimiz hiç sarsılmadan tahammül etme gücünü bulabildik. Fakat benim yüreğimi kanatan ve bugün size yazmaya zorlayan şey, burada kocam kadar yetenekli bir Yahudinin, gençliği öylece geçip giderken, bir üniversite veya kütüphane göreviyle bir kez daha bilim veya kütüphanecilik alanlarındaki gücünü verimli bir şekilde kullanabilecekken, inme inmiş gibi boş oturmak zorunda kalması.

Kocam "Eski Arap Ahid Kavramı" adlı kitabıyla tanınmış bir akademisyen olmuştu ve "Berlin Devlet Kütüphanesi Şark Bölümü Kılavuzu"nu hazırlayarak kütüphanecilik becerilerini göstermişti.

Kocam neredeyse gerçekdışı denebilecek tevazuu yüzünden hiçbir akademik kuruluşa iş istemek için başvurmuyor. Bu yüzden, ondan habersiz olarak, size yalvarıyorum, saygıdeğer Herr Profesör, kocamın Eretz'de [Filistin] veya orada [ABD] bir üniversite tarafından davet edilmesini, böylece o muazzam bilgisine uygun bir mevki bulabilmesini sağlayabilir misiniz?

Bu sizin için hiç mümkün değilse, saygıdeğer Profesör, o zaman bu ricayı yapabileceğim bir yere beni yönlendirebilir misiniz?

Sonsuz teşekkürler ve Siyon selamıyla,
Frau Wanda Gottschalk

Not: Almanya'daki koşullar nedeniyle, çak değerli mektubunuzu şu isme göndermenizi rica ediyorum efendim: Frau Helene Ham, Sittard, Julianapleiu, Hollanda.

Ivy League'e Zıt Bir Örnek: New York'taki New School for Social Research

> En belirgin toplanma noktalarından biri, 1933'te vatanlarından uzakta bir akademisyenler grubuyla "sürgündeki üniversite" olarak kurulan New School for Social Research idi. Bu düzenlenemeler ABD'nin yükselttiği göçmenlik bariyerlerinin üstesinden gelmeye yardım etti. Özellikle, son derece kısıtlayıcı ulusal kotalara göre uygun nitelikte olmayanların, New School veya başka bir kuruluştan iş teklifi almaları, aksi halde asla alamayacakları vizeleri sağladı.[43] *Journal of Economic Literature*

New York kentindeki *New School for Social Research*, bir grup Alman entelektüelini ABD'ye getirip güvenliğe kavuşturmakta çok etkili oldu. New York, Albany'deki *Grenander Özel Koleksiyonlar ve Arşivler Bölümü*'nde Alvin Johnson'ın olabildiğince fazla Alman entelektüelini kurtarmaya yönelik yorulmak bilmez çabalarını belgeleyen yazışmalardan oluşan bir dosya bulunuyor. Johnson istihdam, mali yardım ve vize bulmak için çalıştı. Şimdiye kadar azizlik mertebesine aday gösterilmediyse bile, bunun için henüz geç kalınmamıştır. Johnson, stratejilerini yardım ettiği kişilere göre biçimlendiriyordu.

Johnson 10 Eylül 1940'ta, Columbia Üniversitesi kimya profesörü Victor K. LaMer'e yazdığı mektupta, "burada tek amaç insancıl değil" deme gereğini hissetmişti. Bundan sonra, evet, "bizim zaten birçok birinci sınıf bilim insanımız var, ama totaliter bir Avrupa'nın fırlatıp attığı birinci sınıf bilim insanlarını almamıza değmeyecek kadar değil." Sonra ekliyordu: "... sizin muhteşem alanınız kimyada bile, öğrencilerinizden biri olan oğlum Alden J. Deyrup'dan anlıyorum ki, bu ülkede fazladan birinci sınıf insanlara hâlâ yer var."[44]

Johnson aldığı "hayır" yanıtını da tepkisiz kabul etmiyordu. "Doğa bilimlerindeki yetkililerin" raporuna dayanarak, Rockefeller Vakfı, istihdam sözleşmelerinden bazılarına ödenek burslarını önermemeye karar verdi. Hemen ertesi gün, Johnson şöyle yazdı: "Philip Gross ve Alexander Weinstein'a burs vermeye hazır olmadığınızı bildiren 1 Ekim [1940] tarihli yazınızı aldım." Johnson, Vakfa, "Philip Gross

hakkında size sunmayı düşündüğümüz malzemeyi toplamaktayız. Tanıklıklardan, kendisinin birinci sınıf değilse bile, işinde iyi biri olduğu anlaşılıyor. Çalıştığı alan –Çözeltiler Kimyası– çok önemli ve bu alanda çok parlak olduğu anlaşılıyor." Johnson ardından, "elindeki malzeme bir reddi haklı çıkarmadığından", nazik bir dille olumsuz kararın gerekçesini soruyordu.

Ellerindeki tavsiye mektuplarını birbiriyle karşılaştırdıktan sonra, Johnson ve Vakıf'tan *Thomas B. Appleget* arasındaki yazışmalar şu noktaya geldi: "Sizin gibi biz de [Vakıf], [Berkeley] California'dan [*Dekan Joel H.*] *Hildebrand*'a Gross hakkındaki fikrini sorduk. Hildebrand'dan aldığımız yanıtta, sizinkine benzemeyen bir ifade yer alıyor. Hildebrand bize şunu yazdı: 'Kendisinin iyi bir bilim insanı olduğuna inanıyorum, ama *toplum yararına her ne pahasına olursa olsun kurtarılması gereken olağanüstü biri olduğu söylenemez.*'"[45] (Vurgular bana ait.)

Daha önce değindiğimiz gibi, New School finansman bulmak için birçok özel bağışçı, örgüt ve vakıfla çok yakından işbirliği yapıyordu. Aynı zamanda vizeleri almak için Dışişleri Bakanlığı'yla da yakın bir ilişki yürütüyordu. Çoğu zaman, normal mesleki yönelimleri New School'un "Sosyal Araştırma" misyonuna hiç de uymayacak kişilere öğretim üyeleri arasında yer açıyordu. Bunlardan biri de Diş Hekimliği Profesörü Alfred Kantorowicz idi. Bir Alman toplama kampından çıkarıldıktan sonra, Türkiye'de çok iyi bir konuma gelmişti. Gelgelelim, Nazi ordusunun Türkiye'nin kapısına kadar gelmesi, onu yine başka bir yerde, bu kez ABD'de istihdam ve vize aramaya yöneltti. Yeni gelen ve yerleşik birkaç Amerikalı bilim insanı Kantorowicz'in ABD'ye gelmesi için etkin biçimde lobi yaptı.

Bunlar arasında, yeni gelen ve New York'taki Acil Kurtarma Komitesi'ne şunları yazan Hans Reichenbach[46] vardı: "... Türkiye'nin istilasından ve kendisinin Nazilerin eline geçmesinden sonra, Kantorowicz'i en azından yine hapse atacaklarından hepimiz eminiz. 60 yaşına gelmiş olduğundan, bir toplama kampındaki eziyetten bir kez daha sağ çıkması çok yüksek ihtimalle olanaksız." Reichenbach, Kantorowicz'in kızının Amerikan vatandaşı olan biyolog H.J. Muller'le evli olduğunu da hatırlatıyordu. Bu örnekte, lobi faaliyeti neredey-

se başarılı olacaktı. 2 Mayıs 1941 tarihli bir Western Union telgrafında, Alvin S. Johnson, Kantorowicz'e Kamu Sağlığı doçenti olarak bir iş teklifini bildirmekteydi. 7 Mayıs'ta Kantorowicz kabul ettiğini bildiren bir telgrafla yanıt verdi.[47] (Res. 119.)

Transit vizeleri almak bir başka sorundu ve 23 Ekim geldiğinde, Kantorowicz bir mektup göndermek zorunda kaldı. (Res. 120.) Bir açıklama gerektirmeyecek kadar açık bir mektuptu bu.

Almanya'nın Sovyetler Birliği'ni istila etmesinden bir ay üç gün sonra, Alvin Johnson'dan gelen 25 Ağustos 1941 tarihli bir mektup[48], "Türkiye, Irak, İran ve İngiliz Hindistan'ı üzerinden transit vizelerin elde edilmesindeki büyük güçlükler"den söz eder. Ardından, Bombay üzerinden İstanbul'dan New York'a gelmenin maliyetinin "kişi başı en az 2500 dolar olacağına" işaret eder.

20 Ocak 1942'de, Berlin dışında toplanan Wannsee Konferansı "Nihai Çözüm"ü, yani Reich'ın erişimi dahilindeki tüm Yahudilerin yok edilmesi kararını resmileştirdi. Haziran 1942'ye kadar, Auschwitz'deki gaz fırınları işler hale getirildi. Temmuza gelindiğinde, gerek Türkiye'nin dış koşulları gerek Türkiye içerisindeki sosyo-politik iklim gitgide vehamet kazanmaya başlamıştı. Bu kez, işlevci psikolojinin Amerika'daki öncülerinden ve 20. yüzyılın ilk yarısında Amerikan eğitiminde ilerici hareketin önde gelen temsilcisi olan önemli bir kişilik, John Dewey bizzat Kantorowicz adına harekete geçti. (Res. 121.)

Nazi topraklarındaki Yahudiler kadar tehlikeli bir durumda olmasalar da, Türkiye'nin göreli güvenliğinde bulunan saf kan Arîler bile korkuyorlardı. Ursula Bodlaender adında, göçmen mühendis *Hans Bodlaender*'in kız kardeşi olan bir hanım, ağabeyinden çok daha önce ABD'ye gitmeyi başarmıştı. 23 Ekim 1940 tarihli bir mektupta, *New School*'un yönetimine Sinolog *Wolfram Eberhard*'ın durumunu bildirdi. Mektubunda şunları dile getirir: "Bir Alman olarak [Eberhard bir Arî idi], şu anda Türkiye'deki durumu savaş ve oradaki koşullar nedeniyle hiç güvenli değil." Ardından devam eder: "Almanya'ya gitmek istemediği ve bunu yapamayacağı halde, [Türkler tarafından] *düşman yabancı olarak kabul edilmektedir.*"[49] 1948'de Eberhard nihayet UCLA'da bir iş bulmayı ve vize almayı başardı.

Amerika'nın yaş ayrımcılığını yasaklayan bir yasa çıkarmasından onlarca yıl önce, *New School*, mevzuatı gereği yaş ayrımcılığı uyguluyordu. Fizikçi Harry Dember'ın durumu buna bir örnektir. Princeton İleri Araştırmalar Enstitüsü Profesörü Hermann Weil, 28 Nisan 1941 tarihli bir mektupta Alvin Johnson'a şunları anlatır: "Rutgers Üniversitesi'nden Profesör Winchester ziyaretime gelerek, bana İstanbul, Aksaray'daki Profesör Harry Dember'dan aldığı bir telgrafı gösterdi; kendisi aşırı derecede tehlikede olduğunu söyleyerek yardım istiyor." Hemen ertesi gün Johnson yanıtı gönderdi: "Profesör Harry Dember'ı halihazırdaki projeme dahil edemeyeceğimi söylemekten üzüntü duyuyorum." New School'un mali güçlüklerinden söz eden Johnson, şunu ekler: "Profesör Dember, bu projenin oluşturulduğu bilim insanlarının *yaş sınırının çok üstündedir*... Bu nedenle, teessüfle kendisi için yapabileceğim bir şey olmadığını bildiririm."[50]

Gözü Pek Dışişleri Bakanlığı

Her türlü ölçüye göre Yahudi olmayan David S. Wyman *The Abandonment of Jews: America and the Holocaust 1941-1945* (Yahudilerin Kendi Hallerine Terk Edilmesi: Amerika ve Holokost 1941-1945) adlı kitabının önsözünde şunları belirtir: "Amerikan ve İngiliz dışişleri bakanlıklarının, çok sayıda Avrupalı Yahudiyi kurtarmak gibi bir niyetleri yoktu. Tam tersine, Almanya'nın veya diğer Mihver ülkelerinden birinin on binlerce Yahudiyi Müttefiklere teslim etmesi olasılığından sürekli korku duyuyorlardı; bu iki büyük devletin yüz yüze kalmak istemediği bir durumdu."[51]

Ve Dışişleri bürokratları, vize vermek yerine engel çıkartmakta iyiden iyiye ustalaştılar; Franklin Delano Roosevelt "Kongre'deki yedi Yahudinin ısrarlarına karşın, Dışişleri Bakanlığı'nın mülteci göçünü keyfi şekilde kapatması sorunuyla ilgilenmeyi reddetti."[52] Alvin Johnson'ın ABD ordusundan Charles B. Welles diye bir yüzbaşıya klasik edebiyat profesörü *Andreas B. Schwarz* hakkındaki 25 Ağustos 1941 tarihli bir mektubu,[53] ABD Dışişleri Bakanlığı'nın yarattığı ilginç bir çıkmaz örneğine ışık tutar:

> Şu anda, İstanbul'da bulunan herkes için Amerika'ya vize almak imkânsıza yakın. Kendi Dışişleri Bakanlığımız vize vermeyi karmaşıklaştırıyor ve güçleştiriyor, zira Alman denetimi altındaki topraklarda yakın akrabalarını bırakan hiç kimsenin gelmesini istemiyorlar.

"Nazi hâkimiyeti altında yakın akrabaları" olan insanlara vize vermemek, insanları muhtemel bir ölümden kurtarmanın önünde yeterli bir engel değişmiş gibi, Dışişleri Bakanlığı pek çok başka engel yarattı. Bir kez daha, Alvin Johnson'ın Harvard'dan Dr. Otto Krayer'in farmakoloji profesörü Paul Pulewka'nın Ankara'dan ABD'ye getirilmesi ricasıyla ilgili (20 Aralık 1940 civarındaki) yazışmalarına[54] göre: "[Pulewka'nın] birkaç yıldır *yönetsel* bir görevde bulunması, onun kota dışı hoca vizesi alma olanağını ortadan kaldırıyor." Ve Nazilerin Yunanistan'ı halihazırda işgal ettikleri ve İstanbul'dan bir taş atımı mesafede bulundukları sırada, 15 Temmuz 1941 tarihli bir mektupta, Johnson, "1 Temmuz'da Dışişleri Bakanlığı vize başvuruları için yeni düzenlemeler koydu. *Eski düzenlemeler altında yapılan ve henüz kabul edilmeyen tüm başvurular, otomatikman geçerliğini kaybediyor.* Yeni düzenlemelere göre yeni başvurular yapılması zorunlu tutuluyor." (Vurgu bana ait.)

Yabancıların yaşamlarını kurtarmak, açıkça görüldüğü gibi Dışişleri Bakanlığı'nın bir önceliğini oluşturmuyordu. Aslına bakılırsa, ABD'nin bürokratik uygulamaları yüzünden, "Almanya'yla savaşın sürdüğü üç buçuk yıl içinde ABD'ye sadece 21 bin mültecinin girmesine izin verildi. Bu, o dönemdeki göçmenlik kotalarının [kağıt üzerinde] altında yasal olarak kabul edilmiş olabilecek sayının yüzde 10'u kadardı."[55]

Bununla birlikte, doğru kişiler veya örgütler işin içine girdiğinde, ABD'de bile istisnalar oluyordu. 30 Ekim 1939'da, Vize Departmanı Şefi A.M. Warren, artık İngiltere'ye giremedikleri için Lizbon'da zor durumda kalmış bir anne ile çocuğu adına yardım isteyen, *American Friends Service Committee*'den[56] Bayan Marjorie Schauffler'ın işini bizzat takip etti. Warren şunları yazdı: "11 Ekim 1939'da departmana bizzat yaptığınız başvuruya cevaben, Lizbon'daki Amerikan Konsolosluk memurundan alınan ve tarafınıza bildirilen rapor-

da, Hilda Polaczek Geiringer ve küçük yaştaki kızı Magda'ya 23 Ekim'de göçmenlik vizeleri verildiği ve 28 Ekim'de bir yolcu gemisiyle yola çıkacak oldukları bildirildi."[57]

Vize Elde Ama Hiç İş Olanağı Yok Elde İş Var Ama Vize Yok

Vize almış olup da iş imkânı bulamamanın iyi bir örneği, biyokimyacı Haurowitz New York'taki Rockefeller Tıp Araştırmaları Enstitüsü'nden Max Bergman'a gönderdiği "İstanbul" damgasını taşıyan 28 Mayıs 1943 tarihli bir mektupta şöyle yazar: "Washington'daki yetkililer bana ve aileme vize vermişlerdi. Amerika'daki dostlarım ve akrabalarım olabildiğince çabuk oraya gelmemi istiyorlar. Fakat tüm bu insanların, bizim dalımızdaki olanaklar [iş fırsatları] hakkında hiçbir fikri yok. ABD'ye göç eden Alman profesörlerin kaderi hakkında bilginiz olduğunu tahmin ediyorum. Tatminkâr işler buldular mı? Ve benim bir şey bulabileceğimi düşünüyor musunuz?"[58]

Enstitü antetli 8 Temmuz 1943 tarihli yanıtında Bergmann şöyle diyordu: "Bir kural olarak, yurtdışından gelen her bilim insanı, dünya çapında ünlü, hatta Nobel ödüllü bile olsa, burada daha küçük çaplı bir işle, yani küçük bir maaş ve bir-iki yardımcıyla başlamak zorunda kalıyor ve ilerleme gösterip göstermeyeceği, yeni görevindeki başarısına bağlı oluyor. Genelde, yeni gelen ve gelmeden önce bir iş teklifi almamış olan bir bilim insanının bir iş bulması bir-iki ayla altı ay arasında sürüyor. Hemen ya da bir süre sonra tam istediğiniz gibi bir iş bulup bulamayacağınız belirsiz kalıyor. Son on yıl boyunca, herkes bir iş bulmayı bekleyebiliyordu. Ancak, şimdi, savaş koşullarında herhangi bir tahminde bulunmak neredeyse olanaksız."[59]

Sonunda, savaş dalgaları sönmeye yüz tutuyordu. Stalingrad'daki *Wermacht* kuşatmasını yararak savaşın ilk büyük dönüm noktasına ulaşmış olan Kızıl Ordu Rusya'da karşı taarruza geçti. Stalingrad muharebesinin son üç haftasında (Ocak 1943), 90 bin Alman askeri soğuk ve açlıktan öldü, 100 bin kadarı çarpışmalarda öldü ve yüzbinlerce Alman, Macar ve Rumen Rusya'nın esir kamplarına atıldı. Alman savaş esirleri arasında, daha önce hiçbir Alman mare-

şal teslim olmadığı için Hitler tarafından savaşın son günlerinde mareşalliğe yükseltilen *Friedrich von Paulus* da vardı.[60] Temmuz 1943'te, Ruslar Kursk savaşında Alman tanklarını ezip geçtiler, Müttefikler Sicilya'ya çıkartma yaptı ve Mussolini alaşağı edildi.

Bunlar olup biterken, biyokimyacı *Felix Haurowitz* ABD'de kendini bekleyen bir iş bulana değin Türkiye'de bekledi; aslında 1949'a kadar Türkiye'de kaldı. Bununla birlikte, 1947'ye gelindiğinde, oğlu ve kızının ABD'de eğitim alabilmesi için ailesi ABD'ye göç etti. "Kızı Alice birinci sınıf öğrencisiyken ve kimya öğrenimi alma yolunda ilerlerken, karısı Gina ve lise çağındaki oğulları Martin, akrabalarının olduğu New York'a yerleştiler."[61] Profesör Haurowitz, İstanbul Üniversitesi'nde aldığı maaşla onların geçimini sağladı.

Birkaç yıl önce kütüphane bilimcisi *Walter Gottschalk* kendisini Haurowitz'in tam tersi bir durumda bulmuştu: Bir iş teklifi almış, fakat vize almayı başaramamıştı. 17 Aralık 1939'da, mülteci olduğu Belçika'dan yazan Gottschalk, yaptığı her şey için teşekkür ettiği *Albert Einstein*'a şunları yazıyordu: "Belçikalı tanıdıklarının bana betimlenemez bir konukseverlikle bir sığınak sağlamaları sayesinde, [mesleki] olarak öyle ilerledim ki, bana Cincinnati'deki Hebrew Union College'dan Arap dili ve kültüründe bir profesörlük ve İstanbul Üniversitesi'nden de kütüphanecilik önerileri geldi. Antwerp'deki Amerikan Konsolosu, formaliteler nedeniyle, vizelerimizi vermekte güçlük çıkardığı için, muhtemelen Türkiye seçeneğini tercih edeceğim."[62]

Matematikçi Hilda Geiringer'in durumu, bu konuda bir üçüncü çeşitlemeyi oluşturur. Daha 1933'te, saygın Amerikalı matematikçi *Richard Courant* şöyle yazmıştı: "[Geiringer'in] bilimsel gelişmesi, onu Almanya'da uygulamalı matematiğin nadir üretkenlikte ve genel olarak kabul gören temsilcilerinden biri yapmıştır. Normal koşullar altında Bayan Geiringer Almanya'da parlak bir kariyer için her türlü olanağa sahip olurdu." Bundan başka, 29 Mart 1939'da Richard von Mises, Harvard'da bir profesörlük almasından birkaç ay önce, İstanbul'dan, Princeton'daki Oswald Veblen'e şunları yazmıştı: "[Uzun] yılların getirdiği deneyimle, Bayan Geiringer'i yüksek pedagojik yeteneklere sahip olağanüstü bir hoca olarak tanırım. Ortak yazarlı makaleleriyle, değerli bilimsel çalışmalarından haberdarsınız."[63]

O tarihte, çaresizlik içindeki Geiringer ücretli bir işin imkânsız olduğunu öğrendikten sonra, Pennsylvania'daki Bryn Mawr College'dan ücretsiz bir görevi kabul etmeye hazırlanıyordu.[64] "Türk hükümetiyle yaptığım sözleşmem bu yılın sonbaraharında sona eriyor" diye yazdı 29 Mart 1939'da bir diğer matematikçi Oswald Veblen'e. "...Genel siyasal duruma güvenilmediğinden, kontratımın yenilenmeyeceğinden emin gibiyim."

Ardından Veblen'den "[kendisi] adına Bryn Mawr College'a birkaç satır yazmasını" istedi. Londra'daki *İlim ve İrfan Koruma Derneği* sekreter yardımcısı Esther Simpson da, Geiringer'in durumuyla ilgili olarak Veblen'e yazdı. "*Kendisine ücretsiz bir atama için kotadışı vize verilebileceğinden kuşku duyuyoruz ve oraya gitmeden ücretli bir iş bulabilmenin ne kadar güç olduğunu da biliyoruz*"[65] diyen Esther Simpson, o dönemde birçok göçmenin karşılaştığı türden farklı bir hikâyeyi, yani kişinin kendisini bekleyen bir işi olmaksızın ABD'ye girebilmesinin güçlüğünü anlattı.

Ve bir de, diş hekimi profesörü Alfred Kantorowicz'in durumu vardı.[66] Vizeyi al, işi bul ve mevcut bürokrasiyi yen. 1930'ların sonunda ABD'ye bir vize aldığında, onu bekleyen bir iş yoktu. Bu yüzden gidemedi. Ardından New School'dan, maaşı tamamen kızı ve kocası tarafından ödenecek iki yıllık bir iş teklifi aldı. Gelgelelim, "Ortadoğu ülkelerinden transit vize almaya çalışırken", kota-dışı ABD vizesinin süresi bitti. Kızı Dorothea Muller, 21 Nisan 1942 tarihli bir mektupta, "vize sonunda alınabilinceye kadar, babasının Çekoslovak pasaportunun süresinin dolacağından" korktuğunu yazdı.

Muller 4 Ağustos 1941'de, vizenin "Dr. Kantorowicz'in karısının Almanya'da bir erkek, bir kız kardeşiyle, annesi bulunduğu" için verilmeyeceği endişesini taşıyordu. New School, önerdiği işi Kantorowicz için muhafaza etti, *Amerikan Friends Service Committee* dahil birçok kişi ve kuruluş ona yeni bir vize ile gelişini sağlayacak parayı toparlamak için etkin bir şekilde çalıştı. Ama olanlar oldu. Dr. ve Bayan Kantorowicz'in, "Eylülde Japonya'nın Kobe limanından yola çıkacak Amerikan yolcu gemisi President Taft'a binerek" Rusya üzerinden ABD'ye gelmesi ayarlandı. Gelgelelim, Kantorowicz'in Türkiye'den ayrılmasından birkaç gün önce, "Donanmanın gemiye el

koyduğu" haberi geldi. Ertelemeler 1944'e kadar sürdü gitti. Bu arada, Avrupa'daki savaş dalgaları Türkiye üzerindeki baskıları biraz gevşetmişti ve İstanbul Üniversitesi sözleşmesini yenilemeyi önerdiğinde, Kantorowicz kalmaya karar verdi. 4 Mayıs 1944'te New School, Kantorowicz'in iki yıllık sözleşmesi karşılığındaki maaşı olacak 4 bin doları Mullerler'e tümüyle geri ödedi.

Amerika'nın Özel Üniversitelerinin Mali Güçlükleri

Hilda Geiringer'in hikâyesi, üzerine bir kitap yazmaya değecek niteliktedir. Evet, "Alman pasaportu sahiplerinin artık İngiltere'ye girmelerine izin verilmediği"[67] için Lizbon'da zor durumda kaldıktan sonra,[68] 25 Eylül 1939'da nihayet ABD kıyılarına varmayı başardı. Fakat gerek Almanya gerek Türkiye'de yaptığı türden bir iş Amerika'da hiç önerilmedi. Amerika'nın kadınlara mesleki fırsatlara eşit erişim olanağı sağlama açısından, bu ülkelerin onlarca yıl gerisinde olduğuna katiyen şüphe yoktur. Gelgelelim, birçok başarılı ve iyi niyetli kişinin yardımıyla, Geiringer nihayet kadınlar için kadınlar tarafından işletilen Bryn Mawr College'da iş buldu. Sürekli bir kadro değildi ve iyi para aldığı da söylenemezdi. Bryn Mawr mali sıkıntı içindeydi.

Bu minvalde, Oswald Veblen, Philadelphia'daki *Oberlaender Trust*'dan Dr. Wilbur K. Thomas diye birine 18 Nisan 1940'ta yazdığı mektupta sözünü hiç sakınmamıştı: "Benden daha iyi bileceğiniz gibi, *Bryn Mawr fon bulmakta zorlanıyor* ve bu nedenle Bayan Geiringer için geçici bir destek bulmaya çalışıyorlar." Hilda Geiringer'in kıt maaşını denkleştirmeye yönelik bir başka fon bulma girişiminde, Bryn Mawr Üniversitesi'nin rektörü Marion Park, Amerikan üniversitelerinde iyi konumlarda bulunan Alman göçmen matematikçilerden yardım istedi. 10 Mart 1941'de Hermann Weyl'den yanıt geldi. Weyl üzülerek şöyle diyordu: "Neredeyse her birimiz, Almanya, Fransa, Çekoslovakya, Norveç vb. yerlerdeki toplama kamplarından veya Nazi zulmünden kurtarmaya çalıştığımız yakın akrabalar ya da dostlara, veyahut geçimine katkıda bulunduğumuz kişilere karşı ağır kişisel yükümlülükler taşıyoruz."

Harvard, Brown ve Yale'in tersine, Chicago Üniversitesi, Alman üniversitelerinden atılan ve Yahudi olsun olmasın, kendisine faydalı olabilecek entelektüelleri içine almaya çok daha açıktı. Astronom *Hans Rosenberg* buna iyi bir örnek oluşturur. Wisconsin'deki Yerkes Gözlemevi Müdürü *Otto Struve*'nin Chicago rektörü R.M. Hutchins'e yazdığı mektubun gösterdiği gibi, sıkıntı içindeki bir meslektaşına bir yer bulma inisiyatifini alan Struve olmuştu. (Res. 122 ve 123.)

8 Temmuz'da, Hutchins mektubu aldı ve Struve'ye, "Şu anda birkaç Alman bilim insanını getirme meselesi üzerinde çalışıyoruz; Dr. Rosenberg'in ismini de listeye dahil etmekten memnuniyet duyarım" yanıtını verdi. Hutchins hiç vakit kaybetmedi. O ve elemanları, finansman bulmak için Chicago Yahudi cemaati üyelerine telefon etmeye koyuldular. 12 Temmuz'da, *Frank A. Sulzberger* diye biriyle önceden yaptığı konuşmayı Struve'nin yukarıdaki mektubunun bir kopyasını ileterek destekledi. (Res. 124.)

Yanıt aynı şekilde hızlı geldi. (Res. 125 ve 126.)

Hızlı bir şekilde, Yahudi ve Yahudi olmayan kaynaklardan, Rosenberg'e bir yıllık bir iş önermeye yetecek miktarda, akademik çevrelerde "bağış" diye anılan bir fon toplandı. Hiç kimse Nazilerin durumdan haberdar olmasını ve projenin tehlikeye girmesini istemiyordu, bu yüzden, henüz işgal altına girmemiş Hollanda'daki Leiden Gözlemevi'nde müdür yardımcısı olarak çalışan, anlaşılan bir Danimarkalı olan *Dr. Ejnar Hertzsprung* elçi olarak kullanıldı. Bir sonraki mektup açıklamayı gerektirmeyecek kadar açıktır. (Res. 127 ve 128.)

Yine kaybedecek hiç vakit yoktu. (Res. 129.)

Astronomi camiasındaki başkaları da, büyük bir ihtiyatla, yardım etmek üzere işe karıştılar.

Chicago Üniversitesi "Rektörlük Evrakı" Arşivleri[69] Rosenberg olayıyla bağlantılı daha pek çok yazışma içerir. Bunlar arasında astronomi dünyasından, Göttingen'deki bir kongrenin ardından Rosenberg'le buluşmak ve niyetini öğrenmek üzere Hamburg'a giden Kopenhag Gözlemevi Müdürü *Elis Stromgren* de vardı. "İşinin devam etmeyebileceğini düşünüyor. Aynı zamanda çocuklarını tehlikeden uzaklaştırmak istiyor. Burada Yahudi çocukların hiç geleceği yok"

diye aktarır Stromgren Rosenberg'in sözlerini. Mektup, Rosenberg'in Chicago'ya gitmek için oluşturduğu şartları tartışarak sürer. Tartışılan şartlar arasında, Rosenberg'in mobilyaları, sanat eserleri ve Kiel gözlemevinde kullanılmakla birlikte kendisine ait olan astronomik gereçler için ödemek zorunda olduğu gümrük vergileri vardı.[70]

Yazışmalar, ayrıca önceden göz önüne alınmayan bir durumu, Rosenberg'in evli ve çocuklu olduğunu, dolayısıyla maaşın 4 bin dolara çıkarılması gerektiği hususunu da içerir. Sonuç olarak, Chicago'nun yönetimi şapkası elinde yeniden para kaynaklarına gitmek zorundaydı. 22 Aralık 1933'te, bizzat Rosenberg Struve'ye bir mektup yazdı. Mektubun bir yerinde şu ifade yer alır:

"Kopenhag'daki Profesör Stromgren'den ve Leiden'deki Profesör Hertzsprung'dan, bana Yerkes Gözlemevi'nde konuk profesörlük verme önerinize ilişkin mektup aldım. Bu konuyu Kiel'den (Almanya) konuşmam güç olduğu için, size cevap vermek için Kopenhag'a geldim."

Bu öykünün sonucu da, bu atamanın yapılmasıydı. Kopenhag Gözlemevi'nden yazılmış uzun bir mektupla, Rosenberg kendisine yapılan teklifi kabul etti. Ancak, 1938'te Rosenberg, İstanbul Üniversitesi astronomi bölümüne katılmak üzere Chicago'dan ayrıldı. Bu kararının nedenleri açık değildir. Chicago'da toplanan para mı bitmişti? Rosenberg daha yeşil çayırlar mı arıyordu? Rosenberg, daha 1932'de *İleri Araştırmalar Enstitüsü*'nün Albert Einstein'a ve diğerlerine 15 bin dolarlık maaşlar verdiğini[71] bildiği için kendisine verilen ücretten memnun kalmamış mıydı? Neden, muhtemelen Chicago'nun ona sadece iki yıllık bir sözleşme yapması ve sözleşmeyi yenilemek için gereken parayı temin edememesi gibi görünüyor.

1940'ta Rosenberg İstanbul'dayken öldü.

Bu da, Hans Rosenberg'in Türkler tarafından bizim için kurtarılan göçmen profesörlerden biri olmadığı anlamına gelir. Yine de, onu kurtarmakla ilgili süreçlerin sonunda ortaya çıkan belgeler, diğer saygın Amerikan üniversitelerin aldığı tavrın bunun tam tersi olduğunu gösterir. Bundan başka, Chicago Üniversitesi'nin bile, kendi vakfından ve/veya okul ücreti gelirlerinden gelen "düzenli fonları", bu çok değerli entelektüelleri, kendilerini içinde buldukları ta-

lihsiz ve korkunç koşullardan kurtarma amacıyla kullanmaya hazır olmadığını da gösterir. Yazışmalar, Chicago'nun Rosenberg'i özgül bir boşluğu doldurmak amacıyla *ihtiyacı olduğu* için istediğine hiç kuşku bırakmaz. Chicago, "seçkin bir isim ile Dr. Rosenberg" arasında bir tercih yapmıştı: "Seçkin bir isim, ama [gereken] laboratuvar mekânı ve giderleri onu düşünmemizi engelliyor. Tam tersine, Dr. Rosenberg, çalışması için gereken ortamın sağlandığı her yere gitmeye hazır."[72] "Acaba komiteniz iki yıl için 4 bin dolarlık aynı bursu, bizim açımızdan son derece yararlı olacak Dr. Rosenberg'e vermeyi düşünür müydü?"[73]

Chicago anlaşılan, ne kadar iyi olsalar da, onlara ne kadar ihtiyaç duyulsa da, son derece nitelikli Alman Yahudilerin yol açacağı genel giderleri üstlenmeyi istemiyordu. Bunun yanı sıra, Chicago bir sığınak merkezi olmayı da istemiyordu artık. Rockefeller Vakfı'ndan Dr. Warren Weaver'a gönderilen 21 Kasım 1933 tarihli bir mektupta şöyle deniyordu: "Dr. Rosenberg'i davet etmeyi başarabilirsek, bizim beşinci Alman hocamız olacak ve muhtemelen şimdilik alabileceklerimizin hepsi bu." Bu mektup ayrıca Rosenberg'in Chicago'dan ayrılıp İstanbul'a geliş nedenine ilişkin de bir fikir verir: "Chicago'nun Yahudi bağışçılarından bu amaçla para toplamamız artık güçleşiyor. New York kuruluşları da onlara gidiyor, orada oldukça cömert katkılarda bulundular ve bunu yinelemeye pek eğilimli değiller."[74]

Rosenberg/Chicago senaryosu doğu kıyısında da yinelendi. Anlaşılan 1939'da, Rosenberg'den çok daha tanınmış bir astronom olan E. Findlay Freundlich, Harvard profesörü Harlow Shapely aracılığıyla, (Boston'daki) Tufts College[75] ile akademik bir pozisyon için görüşmeler yapıyor, bir yandan da aynı anda (Cambridge'deki) Harvard Gözlemevi'nde "Araştırma Görevlisi" mevkii için görüşüyordu. Harvard'da akademik bir kadronun söz konusu olmaması veya umut bile edilmemesi önemlidir: Her ne olursa olsun, Tufts bile, ancak ücret fonunun başka yerden gelmesi şartıyla, iki yıllık sözleşmeli bir "hocalık" mevkii önermeye hazırdı.

Böylece Rockefeller Vakfı'ndan sağlanan 800 dolarla birlikte böyle bir paket hazırlandı. Tufts College Rektörü Leonard Carmi-

chael'den gelen 14 Şubat 1939 tarihli bir mektup şu haberleri veriyordu: "Üniversitelerinden atılmış yabancı akademisyenler için Acil Durum Komitesi, 1,250 dolar katkı yapma kararı aldı. New York'tan *Bay* [Baba] *Henry Morgenthau* (vurgu bana ait), ... seçkin bir akademik sürgünü Amerika'ya getirmemizi sağlamak üzere altı yüz dolar katkıda bulunma sözü verdi."

Mektup şöyle devam eder: "Bu dönemde Tufts College'ın yukarıda sözü edilen [iki yıllık] dönemin sonlanmasıyla Profesör Freundlich'in maaşının ödenmesini üstlenebileceğine söz verebilmek isterdim... Şu anda, vakıf mütevelli heyetinden peşinen böyle bir söz vermelerini isteyemem, zira... bizim toplam sermayemiz de... mevcut yatırım oranları yüzünden keskin bir düşüşe uğradı. Eğer [Rockefeller] Vakfı bu konuda yardım edebilirse, o zaman son derece minnettar kalacağımızı söylemek isterim." Başka bir deyişle, alçakgönüllülüğü elden bırakmıyorlardı.

Harlow Shapely'nin Rockefeller Vakfı'ndan Frank Hanson'a yazdığı 13 Mart 1939 tarihli bir mektupla bu "görüşmeler" kısa kesildi. "Dr. Erwin Finlay Freundlich... St. Andrews Üniversitesi'nde bir matematik ve astronomi profesörlüğü kadrosunu kabul etmiştir. Yine de, Dr. Freundlich'i Almanya ve Prag'dan kurtarmak için gereken bursu verme konusunda gösterdiğiniz ilgi ve nezaketiniz için teşekkür ederim." St Andrews gibi, UCLA'nın (Los Angeles'daki California Üniversitesi) da aralarında bulunduğu Amerika'daki birçok kamu üniversitesi, ne Yahudileri istihdam etmekten çekiniyordu, ne mali olarak "sıkışmış"tı, ne de dışarıdan gelen "bağışlar"dan yoksundu.

Amerika'nın tüm özel ve çok daha az sayıdaki kamu üniversitelerine haksızlık etmemek üzere, Hilda Geiringer'e yazdığı 4 Mayıs 1939 tarihli bir mektubunda Oswald Veblen'in şu yorumu öğretici niteliktedir:[76]

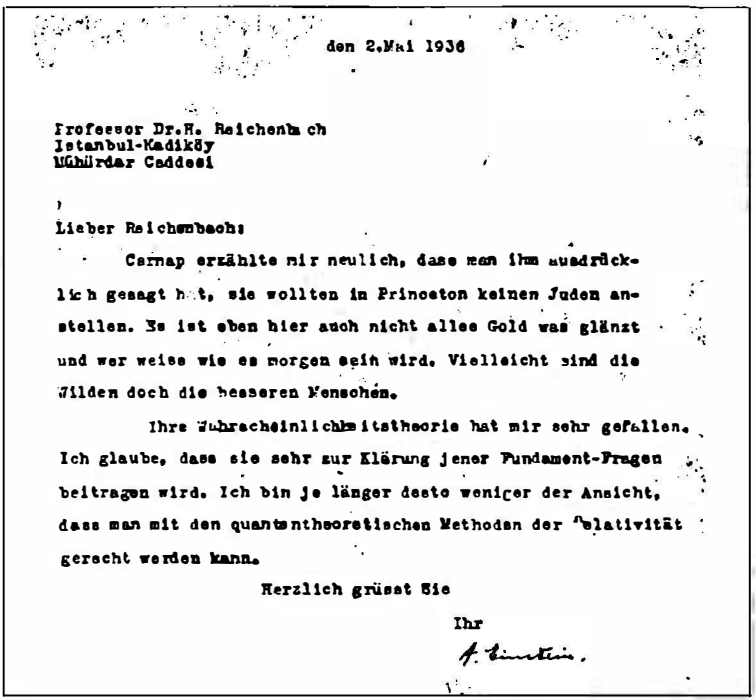
> Vakıf gelirlerine bağımlı tüm Amerikan üniversiteleri, düşen faiz oranının etkilerinden zarar görüyorlar. Bu onları her yönden masraflarını kısmaya zorluyor ve kuşkusuz herhangi yeni bir taahhüde girmelerini zorlaştırıyor.

Kötü Bir Karar

Karl Strupp, 1933'te ilk *Notgemeinschaft* ekibinin parçası olarak Türkiye'ye geldi ama 1935'te buradan ayrılarak Fransa'ya gitti. 1937 sonlarından itibaren, birkaç kişi onu ABD'ye getirmek için uğraşmaya başladı. Onun kim olduğunu ve kimlerin onun adına girişimde bulunduğunu bundan sonraki üç yazışma gösterir.[77] (Res. 130, 131 ve 132.)

Bu ricalara yanıtlar da bir sonrakinde görülüyor. (Res. 133.)

En sonunda Columbia Üniversitesi'nden aldığı bir göreve karşın, Karl Strupp ABD'ye gelmeyi başaramadı. 28 Şubat 1940'ta Paris yakınlarındaki Chattou'da öldü.[78]

den 2.Mai 1936

Professor Dr.H. Reichenbach
Istanbul-Kadiköy
Mühürdar Caddesi

Lieber Reichenbach:

Carnap erzählte mir neulich, dass man ihm ausdrücklich gesagt hat, sie wollten in Princeton keinen Juden anstellen. Es ist eben hier auch nicht alles Gold was glänzt und wer weiss wie es morgen sein wird. Vielleicht sind die Wilden doch die besseren Menschen.

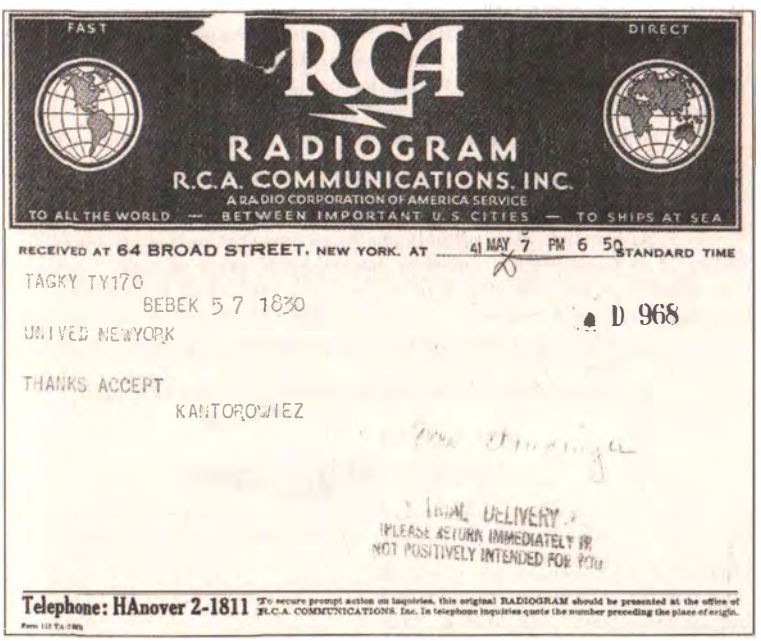
Ihre Wahrscheinlichkeitstheorie hat mir sehr gefallen. Ich glaube, dass sie sehr zur Klärung jener Fundament-Fragen beitragen wird. Ich bin je länger desto weniger der Ansicht, dass man mit den quantentheoretischen Methoden der Relativität gerecht werden kann.

Herzlich grüsst Sie

Ihr

A. Einstein.

Resim 118
Einstein'ın Princeton Üniversitesi'ndeki antisemit istihdam uygulamalarına ilişkin Reichenbach'a mektubu, 2 Mayıs 1936.

FAST

RCA

DIRECT

RADIOGRAM

R.C.A. COMMUNICATIONS. INC.

A RADIO CORPORATION OF AMERICA SERVICE

TO ALL THE WORLD — BETWEEN IMPORTANT U. S. CITIES — TO SHIPS AT SEA

RECEIVED AT 64 BROAD STREET, NEW YORK. AT 41 MAY 7 PM 6 50 STANDARD TIME

TAGKY TY170

BEBEK 5 7 1830

D 968

UNIVED NEWYORK

THANKS ACCEPT

KANTOROWIEZ

FINAL DELIVERY

PLEASE RETURN IMMEDIATELY IF

NOT POSITIVELY INTENDED FOR YOU

Telephone: HAnover 2-1811 To secure prompt action on inquiries, this original RADIOGRAM should be presented at the office of R.C.A. COMMUNICATIONS, Inc. In telephone inquiries quote the number preceding the place of origin.

Resim 119
Kantorowicz'in, önerilen görevi kabul ettiğini bildiren telgrafı.

Professor Dr. Alfred Kantorowicz

Istanbul, Bebek
23 Oktober 41.

Dear Mr. Johnson,

since I last wrote to You, I have tried to obtain the transit through Persia as, because of the upheaval in Irak the way to Bagdad was closed. These endeavours have taken up three or four weeks but ended with the barring of the passage through Persia as a result of England protesting against the increasing German influence there. Thus the journey through Iran and Afganistan became so insecure that I took no more pains.

When after the entry of Englands troops in Persia the way to Bagdad was reopened, I tried to receive the transit visa through Iraq. This was refused to me about three weeks ago yet giving hope for about 4 weeks later.

My american visa probably can be prolongated here since the delay of my departure was caused by war events. In spite of this the chances to get away from here are not very good, since the passage through Egypt too is barred.

Nevertheless I shall carry on my endeavours and kindly ask You to keep the vacancies for me.

I continue to inform You of the coming incidents and remain

Youra sincerely

Alfred Kantorowicz

Resim 120
Kantorowicz'in 23 Ekim 1941 tarihli mektubu.
Prof. Dr. Alfred Kantorowicz İstanbul, Bebek
23 Ekim 41
Sayın Bay Johnson,
Size son yazdığımdan beri, Irak'taki karışıklık nedeniyle Bağdat yolu kapandığından, İran'dan bir geçiş yolu bulmaya çalışıyorum. Bu girişimler üç-dört hafta almış olmasına karşın, İngiltere'nin oradaki artan Alman nüfuzuna karşı protestosunun sonucu olarak İran'dan geçişin engellenmesiyle sonuçlandı. Böylelikle, İran ve Afganistan üzerinden yolculuk öylesine emniyetsiz hale geldi ki, buna değmeyeceği kararına vardım.
Ardından, İngiliz askerlerinin Iran'a girmesinden sonra, Bağdad yolu yeniden açılınca, Irak üzerinden transit vize almaya çalıştım. Talebim üç hafta kadar önce reddedildi, ama yaklaşık 4 hafta sonrası için bir umut verildi.
Amerikan vizem muhtemelen buradan uzatılabilecek, zira yola çıkışımı geciktiren nedenler savaşın yol açtığı olaylar. Buna karşın, buradan çıkma ihtimalim Mısır üzerinden geçiş de engellendiği için, çok yüksek görünmüyor.
Bununla birlikte, çabalarımı sürdüreceğim ve sizden boş kadroyu benim için tutmanızı rica ediyorum.
Gelişmeleri size bildirmeye devam edeceğim.
Saygılarımla
Alfred Kantorowicz

XX JOHN DEWEY
1 WEST 89TH STREET
NEW YORK CITY

July 29 '42

Dear Dr Johnson,

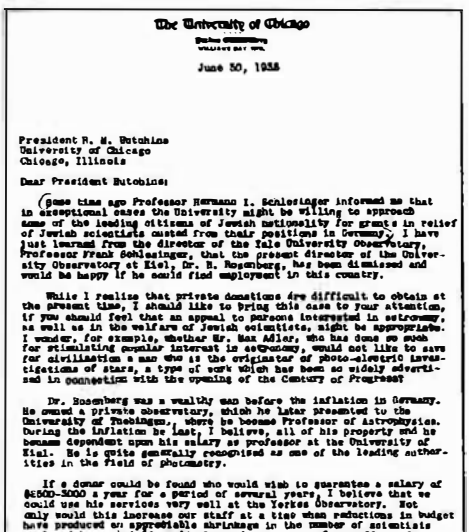
I have a touching appeal from Dr H J Muller, now at Amherst, one of the country's most distinguished bio-chemists, regarding the case of his father-in-law Dr Alfred Kantorowicz now in Turkey, whose visa was revoked.

Since the original invitation was issued on account of the invitation of the New School, I take it you are better informed about the state of the case than any one else and also in position to be more influential than any one else in getting thr state Dept to issue a new visa if that is possible. Dr Muller's letter to me shows very grave concern and Id like to do anything that I can to help, and shall be glad to write a letter to the Visa Division of our State Dept but I realize that you et The School are in the strategic position in this matter.

Sincerely yours,

John Dewey

Resim 121
John Dewey'in Kantorowicz'e destek mektubu.
29 Temmuz 42
Sayın Dr. Johnson,
Şu anda Amherst'te bulunan, ülkenin en seçkin biyokimyacılarından Dr. H. J. Muller'den, halihazırda Türkiye'deki kaympederi Dr. Alfred Kantorowicz'in vizesinin iptal edildiğine dair son derece yürek burkucu bir mektup aldım. Orijinal vize New School'un daveti sayesinde alındığı için, mesele hakkında başka herkesten daha bilgili, aynı zamanda Dışişleri Bakanlığı'na mümkünse yeni bir vize çıkarttırmak konusunda herkesten daha etkili bir konumda bulunduğunuz için durumu sizin dikkatinize sunuyorum. Dr. Muller'in bana yazdığı mektup çok ciddi bir kaygıyı dile getiriyor ve ben elimden gelen her şeyi yapmaya hazırım ve Dışişleri Bakanlığı Vize Dairesi'ne memnuniyetle mektup yazarım, ancak, New School'daki konumunuz nedeniyle, bu meselede en stratejik noktada bulunduğunuzu düşündüm.
Saygılar,
John Dewey

The University of Chicago

June 30, 1933

President R. M. Hutchins
University of Chicago
Chicago, Illinois

Dear President Hutchins:

Some time ago Professor Hermann I. Schlesinger informed me that in exceptional cases the University might be willing to approach some of the leading citizens of Jewish nationality for grants in relief of Jewish scientists ousted from their positions in Germany. I have just learned from the director of the Yale University Observatory, Professor Frank Schlesinger, that the present director of the University Observatory at Kiel, Dr. H. Rosenberg, has been dismissed and would be happy if he could find employment in this country.

While I realize that private donations are difficult to obtain at the present time, I should like to bring this case to your attention, if you should feel that an appeal to persons interested in astronomy, as well as in the welfare of Jewish scientists, might be appropriate. I wonder, for example, whether Mr. Max Adler, who has done so much for stimulating popular interest in astronomy, would not like to save for civilization a man who is the originator of photo-electric investigations of stars, a type of work which has been so widely advertised in connection with the opening of the Century of Progress?

Dr. Rosenberg was a wealthy man before the inflation in Germany. He owned a private observatory, which he later presented to the University of Tuebingen, where he became Professor of Astrophysics. During the inflation he lost, I believe, all of his property and he became dependent upon his salary as professor at the University of Kiel. He is quite generally recognized as one of the leading authorities in the field of photometry.

If a donor could be found who would wish to guarantee a salary of $2500-3000 a year for a period of several years, I believe that we could use his services very well at the Yerkes Observatory. Not only would this increase our staff at a time when reductions in budget have produced an appreciable shrinkage in the number of scientists employed here, but it would also release some of our efforts for the work on the McDonald Observatory.

Resim 122

Astronom Hans Rosenberg'e destek için, Chicago Üniversitesi rektörüne yazılan mektup. 30 Haziran 1933

Sayın Rektör Hutchins,

Bir süre önce Prof. Hermann I. Schlesinger bana istisnai durumlarda üniversitenin, Almanya'da görevlerinden atılmış Yahudi bilim insanlarını kurtaracak burslar için Yahudi milletinden bazı önde gelen yurttaşlardan yardım isteyebileceği konusunda bilgi verdi. Yale Üniversitesi Gözlemevi müdürü Profesör Frank Schlesinger'den, Kiel'deki Üniversite Gözlemevi'nin şu anki müdürü Dr. H. Rosenberg'in görevinden alındığını ve bu ülkede bir iş bulmaktan memnun olacağını öğrendim.

Şu anda özel bağışlar almanın zor olduğunun bilincinde olmakla birlikte, astronominin yanı sıra, Yahudi bilim insanlarının refahına ilgi duyan kişilere bir başvuruda bulunmanın yerinde olacağını düşünmeniz halinde, bu olayı dikkatinize getirmek istiyorum. Sözgelimi, astronomiye popüler ilgiyi teşvik etmek için pek çok şey yapmış olan Bay Max Adler, İlerleme Yüzyılı'nın açılışıyla bağlantılı olarak onca tanıtımı yapılmış bir çalışma olan yıldızların fotoelektrik incelemelerini başlatmış olan bir adamı, uygarlık adına kurtarmakla ilgilenmek istemez mi?

Dr. Rosenberg Almanya'da enflasyondan önce varlıklı bir insandı. Kendine ait bir gözlemevi vardı, bunu daha sonra astrofizik profesörü olduğu Tübingen Üniversitesi'ne bağışladı. Enflasyon sırasında, sanırım, tüm mülkünü kaybetti ve Kiel Üniversitesi profesörlüğünden aldığı maaşına bağımlı kaldı. Fotometri alanında önde gelen otoritelerden biri olarak kabul görmüş bir isimdir.

Bir yıllık bir dönem için yılda 2.500-3,000 dolarlık bir maaşı temin edebilecek bir bağışçı bulunacak olursa, Yerkes Gözlemevi'nde kendisinin hizmetlerinden çok yararlanabileceğimize inanıyorum. Bu, yalnız bütçedeki kısıntıların burada istihdam edilen bilimcilerin sayısında da hatırı sayılır bir küçültme yarattığı bir dönemde yalnız elemanlarımızın sayısını artırmış olmayacak, aynı zamanda McDonald Gözlemevi'ndeki çabalarımızdan bazılarını da rahatlatacak.

(2)

President R. M. Hutchins.

Dr. Rosenberg is about 54 years of age. I am of the impression that he is not married, but this may be erroneous as I have met him only once at his observatory in Kiel.

Very truly yours,

OS:GE

Otto Struve, Director

Resim 123

Mektubun devamı.

Dr. Rosenberg 54 yaşlarında. Kendisinin evli olmadığı izlenimini edindim, ama kendisiyle sadece Kiel'deki gözlemevinde görüştüğüm için, bu yanlış da olabilir.

Saygılarımla,

Otto Struve, Müdür

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

DATE July 12, 1933

TO Mr. Hutchins DEPARTMENT

FROM Mr. Stifler DEPARTMENT

IN RE: Dr. H. Rosenberg

I saw Mr. Frank Sulzberger today about the case of Dr. Rosenberg, the Jewish director of the Observatory at Kiel. Mr. Sulzberger guarantees $1,000 of the salary suggested by Dr. Struve ($2,500-3,000). He further says that he will consult Mr. Max Adler and others and cooperate with us in securing the full amount. He was very cordial. I am sending him, at his request, all the data in our possession about Dr. Rosenberg.

cc to Mr. H. H. Swift
Mr. Otto Struve

Resim 124

H. Rosenberg'in maaş tahsisatıyla ilgili Rektör Hutchins'e verilen bilgi.

Kime: Bay Hutchins

Kimden: Bay Stifler

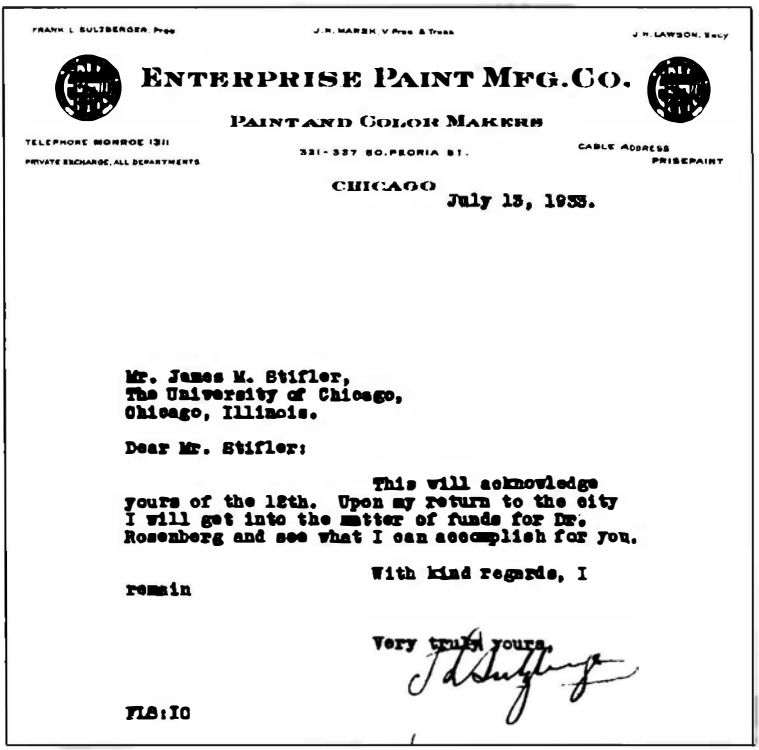
Konu: Dr. H. Rosenberg

12 Temmuz 1933

Kiel'deki gözlemevinin Yahudi müdürü Dr. Rosenberg olayı hakkında bugün Bay Frank Sulzberger'le görüştüm. Bay Sulzberger, Dr. Struve'nin önerdiği ücretin (2,500-3,000 dolar) 1000 dolarını vermeyi garanti ediyor. Ayrıca, Bay Max Adler'e ve diğerlerine danışacağını ve bu miktarın tamamını sağlamak konusunda bizimle işbirliği yapacağını söylüyor. Son derece candan davrandı. Elimizde Dr. H. Rosenberg'le ilgili tüm verileri, arzusu üzerine, kendisine göndereceğim.

Cc: Bay H. H. Swift

Bay Otto Struve

FRANK L. SULZBERGER, Pres. J. R. MARSH, V. Pres. & Treas. J. H. LAWSON, Secy.

ENTERPRISE PAINT MFG. CO.

PAINT AND COLOR MAKERS

TELEPHONE MONROE 1311
PRIVATE EXCHANGE, ALL DEPARTMENTS

321-327 SO. PEORIA ST.

CABLE ADDRESS
PRISEPAINT

CHICAGO

July 13, 1933.

Mr. James M. Stifler,
The University of Chicago,
Chicago, Illinois.

Dear Mr. Stifler:

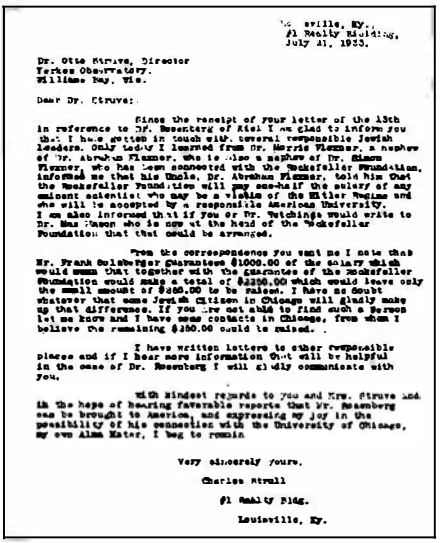
This will acknowledge yours of the 12th. Upon my return to the city I will get into the matter of funds for Dr. Rosenberg and see what I can accomplish for you.

With kind regards, I remain

Very truly yours,

FLS:IO

Resim 125
Chicago Yahudi cemaatinden alınan maaş tahsisatı.
13 Temmuz 1933
Bay James M. Stifler,
Chicago Üniversitesi
Chicago, Illinois.
Sayın Bay Stifler,
Bu, sizin 12 Temmuz tarihli mektubunuza yanıttır. Kente döndüğüm zaman, Dr. Rosenberg için fon bulma meselesini ele alacağım ve elimizden neler geleceğine bakacağım.
Saygılarımla

...ville, Ky.,
#1 Realty Building,
July 21, 1933.

Dr. Otto Struve, Director
Yerkes Observatory,
Williams Bay, Wis.

Dear Dr. Struve:

Since the receipt of your letter of the 13th in reference to Dr. Rosenberg of Kiel I am glad to inform you that I have gotten in touch with several responsible Jewish leaders. Only today I learned from Mr. Morris Flexner, a nephew of Dr. Abraham Flexner, who is also a nephew of Dr. Simon Flexner, who has been connected with the Rockefeller Foundation, informed me that his Uncle, Dr. Abraham Flexner, told him that the Rockefeller Foundation will pay one-half the salary of any eminent scientist who may be a victim of the Hitler regime and who will be accepted by a responsible American University. I am also informed that if you or Dr. Hutchins would write to Dr. Max Mason who is now at the head of the Rockefeller Foundation that that could be arranged.

From the correspondence you sent me I note that Mr. Frank Sulzberger guarantees $1000.00 of the salary which would mean that together with the guarantee of the Rockefeller Foundation would make a total of $2250.00 which would leave only the small amount of $250.00 to be raised. I have no doubt whatever that some Jewish Citizen in Chicago will gladly make up that difference. If you are not able to find such a person let me know and I have some contacts in Chicago, from whom I believe the remaining $250.00 could be raised.

I have written letters to other responsible places and if I hear more information that will be helpful in the case of Dr. Rosenberg I will gladly communicate with you.

With kindest regards to you and Mrs. Struve and in the hope of hearing favorable reports that Dr. Rosenberg can be brought to America, and expressing my joy in the possibility of his connection with the University of Chicago, my own Alma Mater, I beg to remain

Very sincerely yours,

Charles Strull

#1 Realty Bldg.

Louisville, Ky.

Resim 126

Chicago Üniversitesi'nin Yahudi mezunlarından maaş tahsisatı.

Louisville, Ky

21 Temmuz 1933

Dr. Otto Struve, Müdür

Yerkes Gözlemevi

Williams Bay, Wis

Sayın Dr. Struve:

Kiel'li Dr. Rosenberg'le ilgili 13 Temmuz tarihli mektubunuzu aldığımdan beri, birkaç sorumluluk sahibi Yahudi liderle temasa geçmiş olduğumu söylemekten memnuniyet duyuyorum. Kendisi de Rockefeller Vakfı'yla bağlantılı Dr. Simon Flexner'ın yeğeni olan Dr. Abraham Flexner'ın yeğenlerinden biri olan Dr. Morris Flexner'la ancak bugün görüşebildim: Ve Dr. Morris Flexner'dan, amcası Dr. Abraham Flexner'ın ona Rockefeller Vakfı'nın Hitler rejiminin kurbanı olabilecek ve sorumluluk sahibi bir Amerikan Üniversitesi tarafından kabul görebilecek tüm seçkin bilim insanlarının maaşının yarısını ödeyeceğini söylediğini öğrendim. Bundan başka siz veya Dr. Hutchins'in şu anda Rockefeller Vakfı'nın başında bulunan Dr. Max Mason'a yazmanız halinde bunun ayarlanabileceği bilgisini aldım.

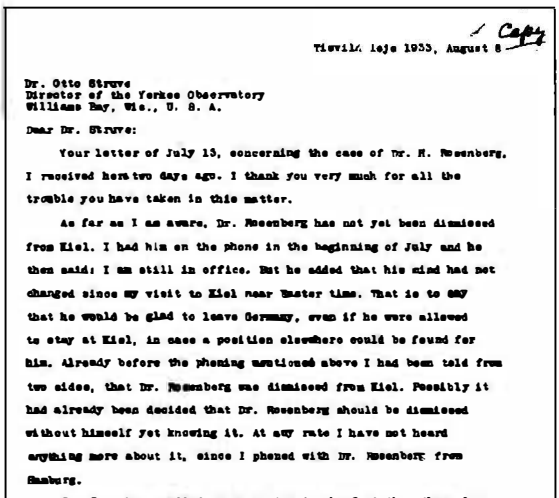
Bana gönderdiğiniz yazışmalardan, Bay Frank Sulzberger'in maaşın 1000 dolarını temin ettiğini, bunun da Rockefeller Vakfı'nın teminatıyla birlikte, toplam 2250 dolar olacağını, geriye bulunması gereken 250 dolar gibi küçük bir tutar kaldığını fark ettim. Chicago'daki bazı Yahudi yurttaşların bu farkı seve seve kapatacaklarına hiç kuşkum yok. Siz böyle birini bulamayacak olursanız, lütfen bana bildirin, Chicago'da geri kalan 250 doları verebileceklerine inandığım, birkaç kişi tanıyorum.

Diğer ilgili yerlere mektuplar yazdım; eğer Dr. Rosenberg'in durumuna faydası olabilecek başka bilgiler alırsam, size memnuniyetle ileteceğim.

Size ve Bayan Struve'ye en derin saygılarımla, Bay Rosenberg'in Amerika'ya getirilebilmesine ilişkin olumlu bilgiler alma umuduyla ve benim mezun olduğum üniversite olan Chicago Üniversitesi'yle bağlantısı olasılığından aldığım hazla,

Saygılarımı sunuyorum,

Charles Strull

Tisvild, leje 1933, August 8 — Copy

Dr. Otto Struve
Director of the Yerkes Observatory
Williams Bay, Wis., U. S. A.

Dear Dr. Struve:

Your letter of July 13, concerning the case of Dr. H. Rosenberg, I received here two days ago. I thank you very much for all the trouble you have taken in this matter.

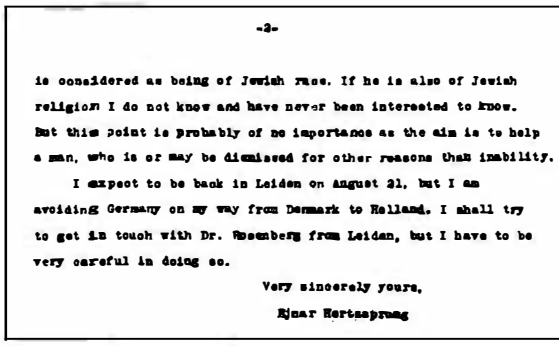
As far as I am aware, Dr. Rosenberg has not yet been dismissed from Kiel. I had him on the phone in the beginning of July and he then said: I am still in office. But he added that his mind had not changed since my visit to Kiel near Easter time. That is to say that he would be glad to leave Germany, even if he were allowed to stay at Kiel, in case a position elsewhere could be found for him. Already before the phoning mentioned above I had been told from two sides, that Dr. Rosenberg was dismissed from Kiel. Possibly it had already been decided that Dr. Rosenberg should be dismissed without himself yet knowing it. At any rate I have not heard anything more about it, since I phoned with Dr. Rosenberg from Hamburg.

Dr. Rosenberg called my attention to the fact that the rules against the Jewish race in Germany were continuously sharpened and he evidently did not trust the future.

Dr. Rosenberg is married. During my recent visit in Kiel I saw Mrs. Rosenberg, a young married son and a younger unmarried daughter. I do not remember if he has more than these two children.

The present government in Germany seems to be against the Jewish race disregarding the eventual fact, that the family may have been christened years ago. In fact, I only knew that Dr. Rosenberg

Resim 127
Almanya'daki Rosenberg ile Chicago Üniversitesi arasındaki aracı.
Tisvild Leje 8 Ağustos 1933
Sayın Dr. Struve:
Dr. H. Rosenberg'le ilgili 13 Temmuz tarihli mektubunuzu iki gün önce aldım; bu konuda girdiğiniz bütün zahmetler için size çok teşekkür ederim.
Bildiğim kadarıyla, Dr. Rosenberg henüz Kiel'den çıkartılmadı. Temmuz başında kendisiyle telefonda görüştüm ve o zaman şunu söyledi: Hâlâ görevimin başındayım. Fakat hemen ardından, Paskalya civarında Kiel'e gittiğim zamandan beri, fikrini değiştirmediğini de ekledi. Yani, kendisine başka bir yerde bir kadro bulunması durumunda, Kiel'de kalmasına izin verilse bile Almanya'dan ayrılmaktan mutlu olacağını tekrarladı. Yukarıda sözünü ettiğim telefon görüşmesinden bile önce, iki taraftan söylendiğine göre, Dr. Rosenberg'in Kiel'de görevden alındığını öğrenmiştim. Muhtemelen Dr. Rosenberg henüz kendisi bilmese de, bu görevden alınma kararlaştırılmıştı. Her durumda, Dr. Rosenberg'e Hamburg'dan telefon ettiğimden beri, bu konuda daha fazla bir şey duymadım.
Dr. Rosenberg, benim dikkatimi, Almanya'da Yahudi ırkına karşı kuralların sürekli sertleştirildiğine çekti ve geleceğe hiç güveni olmadığı açıktı.
Dr. Rosenberg evlidir. Kiel'deki son ziyaretimde Bayan Rosenberg'i, genç ve evli oğullarını, ayrıca daha genç ve bekar kızlarını gördüm. Bu ikisinden başka çocuğu olup olmadığını hatırlamıyorum.
Almanya'da şu anki hükümetin, ailenin yıllar önce vaftiz edilmiş olması gerçeğini bile göz ardı ettiği, Yahudi ırkına karşı olduğu anlaşılıyor. Aslına bakılırsa, tek bildiğim

-2-

is considered as being of Jewish race. If he is also of Jewish religion I do not know and have never been interested to know. But this point is probably of no importance as the aim is to help a man, who is or may be dismissed for other reasons than inability.

I expect to be back in Leiden on August 21, but I am avoiding Germany on my way from Denmark to Holland. I shall try to get in touch with Dr. Rosenberg from Leiden, but I have to be very careful in doing so.

Very sincerely yours,

Ejnar Hertzsprung

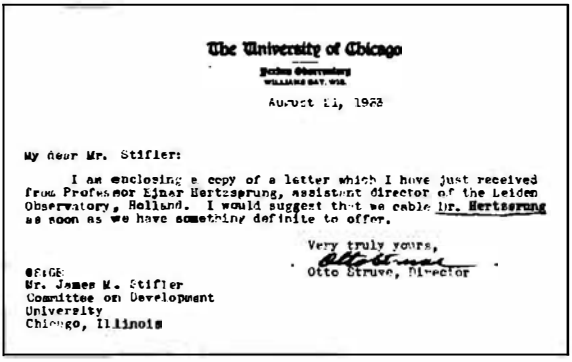
Resim 128

Mektubun devamı.

Dr. Rosenberg'in Yahudi ırkından olarak kabul edildiği. Aynı zamanda Yahudi dininden olup olmadığını bilmiyorum ve hiçbir zaman bunu merak etmedim. Fakat bu noktada, amaç yetersizlik dışındaki nedenlerle görevinden alınmış veya alınabilecek bir insana yardım etmek olduğuna göre, muhtemelen bunun bir önemi de yok. 21 Ağustos'ta Leiden'e döneceğimi sanıyorum, ama Danimarka'dan Hollanda'ya giderken Almanya'ya uğramaktan kaçınıyorum. Dr. Rosenberg'le Leiden'den temas kurmaya çalışacağım, fakat bunu yaparken çok dikkatli olmam gerekiyor.

Saygılarımla,

Ejnar Hertzeprung

The University of Chicago

Yerkes Observatory
WILLIAMS BAY, WIS.

August 21, 1933

My dear Mr. Stifler:

I am enclosing a copy of a letter which I have just received from Professor Ejnar Hertzsprung, assistant director of the Leiden Observatory, Holland. I would suggest that we cable Dr. Hertzsrung as soon as we have something definite to offer.

Very truly yours,

Otto Struve, Director

OS:GE
Mr. James M. Stifler
Committee on Development
University
Chicago, Illinois

Resim 129

Struve'nin Chicago Üniversitesi Kaynak Geliştirme Komitesi'ne Rosenberg'le ilgili mektubunun ön yazısı.

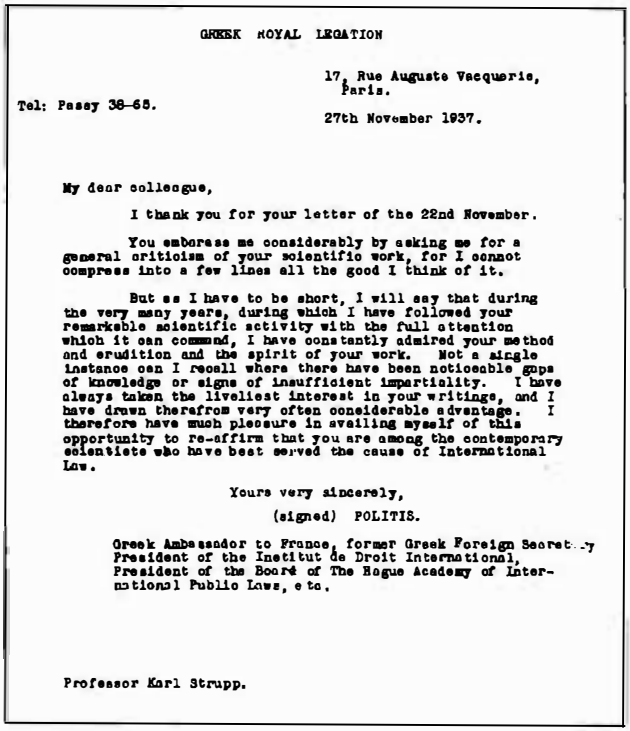
21 Ağustos 1933

Sayın Bay Stifler,

Hollanda'daki Leiden Gözlemevi Müdür Yardımcısı Profesör Ejnar Hertzsprung'dan henüz aldığım bir mektubun kopyasıyla birlikte bu notu gönderiyorum. Yapabilecek kesin bir önerimiz olduğu anda, derhal Dr. Hertzsrung'a telgraf çekmemizi öneriyorum.

Saygılar,

Otto Struve, Müdür

GREEK ROYAL LEGATION

17, Rue Auguste Vacquerie,
Paris.

Tel: Passy 38-65.

27th November 1937.

My dear colleague,

I thank you for your letter of the 22nd November.

You embarass me considerably by asking me for a general criticism of your scientific work, for I cannot compress into a few lines all the good I think of it.

But as I have to be short, I will say that during the very many years, during which I have followed your remarkable scientific activity with the full attention which it can command, I have constantly admired your method and erudition and the spirit of your work. Not a single instance can I recall where there have been noticeable gaps of knowledge or signs of insufficient impartiality. I have always taken the liveliest interest in your writings, and I have drawn therefrom very often considerable advantage. I therefore have much pleasure in availing myself of this opportunity to re-affirm that you are among the contemporary scientists who have best served the cause of International Law.

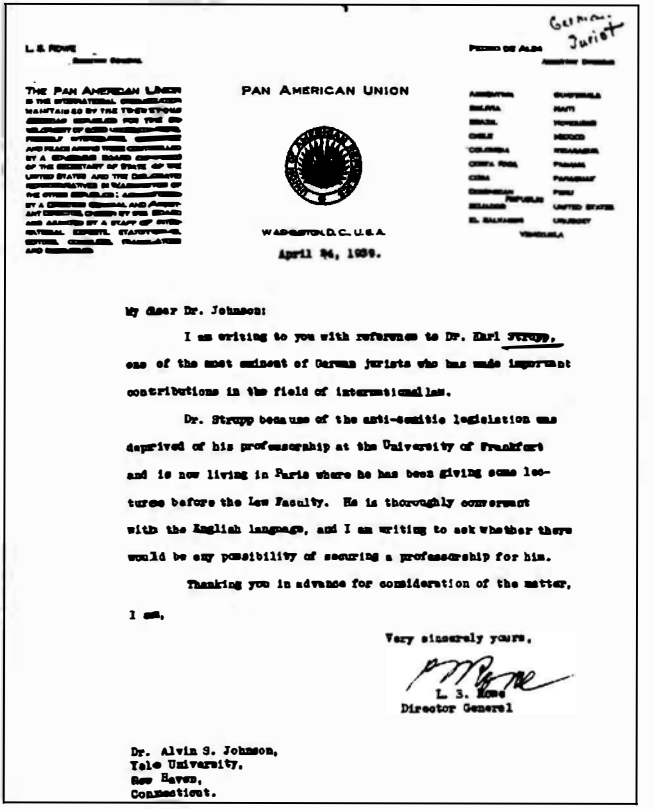
Yours very sincerely,

(signed) POLITIS.

Greek Ambassador to France, former Greek Foreign Secretary
President of the Institut de Droit International,
President of the Board of The Hague Academy of International Public Laws, etc.

Professor Karl Strupp.

Resim 130
Paris'teki Yunan Büyükelçisi'nden Karl Strupp'a destek mektubu.
27 Kasım 1937
Sayın meslektaşım,
22 Kasım tarihli mektubunuz için teşekkür ediyorum.
Bilimsel çalışmalarınız hakkında genel bir eleştiri yapmamı istemeniz beni mahcup etti, zira o kadar beğendiğim bu çalışmalar hakkındaki düşüncelerimi birkaç satıra sığdırmayı beceremem.
Fakat kısa kesmem gerektiği için, olağanüstü bilimsel faaliyetinizi, gerektirdiği büyük bir dikkatle takip ettiğim uzun yıllar boyunca, yönteminize, âlimliğinize ve çalışmalarınızın ruhuna hep hayranlık duyduğumu söylemekle yetinebilirim. Açık bir bilgi boşluğu veya tarafsızlıkta bir aksama işareti fark ettiğim tek bir örnek bile hatırlamıyorum.
Yazdıklarınız her zaman büyük ölçüde ilgimi uyandırmıştır ve bunlardan hatırı sayılır avantaj sağlamışımdır, bu nedenle sizin Uluslararası Hukuk davasına en iyi hizmet eden çağdaş bilim insanlarından olduğunuzu yeniden teyit etmemi sağlayan bu fırsattan büyük bir onur duydum.
Saygılarımla,
POLITIS
Yunanistan Paris Büyükelçisi, Yunanistan eski Dışişleri Bakanı
Uluslararası Hukuk Enstitüsü Başkanı
Lahey Uluslararası Kamu Hukuku Akademisi Kurulu Başkanı
Profesör Karl Strupp

L. S. ROWE

PEDRO DE ALBA

THE PAN AMERICAN UNION

PAN AMERICAN UNION

WASHINGTON, D. C., U. S. A.

April 24, 1939.

My dear Dr. Johnson:

I am writing to you with reference to Dr. Karl Strupp, one of the most eminent of German jurists who has made important contributions in the field of international law.

Dr. Strupp because of the anti-semitic legislation was deprived of his professorship at the University of Frankfurt and is now living in Paris where he has been giving some lectures before the Law Faculty. He is thoroughly conversant with the English language, and I am writing to ask whether there would be any possibility of securing a professorship for him.

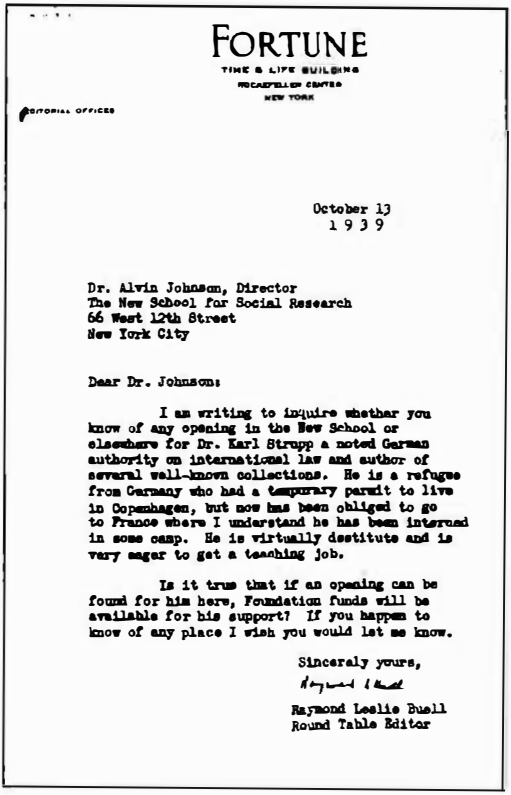
Thanking you in advance for consideration of the matter, I am,

Very sincerely yours,

L. S. Rowe
Director General

Dr. Alvin S. Johnson,
Yale University,
New Haven,
Connecticut.

Resim 131
Pan American Union Genel Müdürü'nden Karl Strupp'a destek mektubu.
24 Nisan 1939
Sayın Bay Johnson,
Size, uluslararası hukuk alanında önemli katkılarda bulunmuş en seçkin Alman hukukçularından biri olan Dr. Karl Strupp hakkında yazıyorum. Dr. Strupp, antisemit yasalar nedeniyle Frankfurt Üniversitesi'ndeki profesörlüğünden atılmıştır ve şu anda Hukuk Fakültesi'nde ders vermekte olduğu Paris'te bulunmaktadır. İngiliz dilini çok iyi konuşmaktadır ve size yazmamın nedeni, kendisine bir profesörlük bulma olasılığının bulunup bulunmadığıyla ilgilidir. Bu meseleyi göz önüne alacağınız için şimdiden teşekkür ediyorum.
Saygılar,
L.S. Rowe
Genel Müdür

FORTUNE

TIME & LIFE BUILDING
ROCKEFELLER CENTER
NEW YORK

EDITORIAL OFFICES

October 13
1939

Dr. Alvin Johnson, Director
The New School for Social Research
66 West 12th Street
New York City

Dear Dr. Johnson:

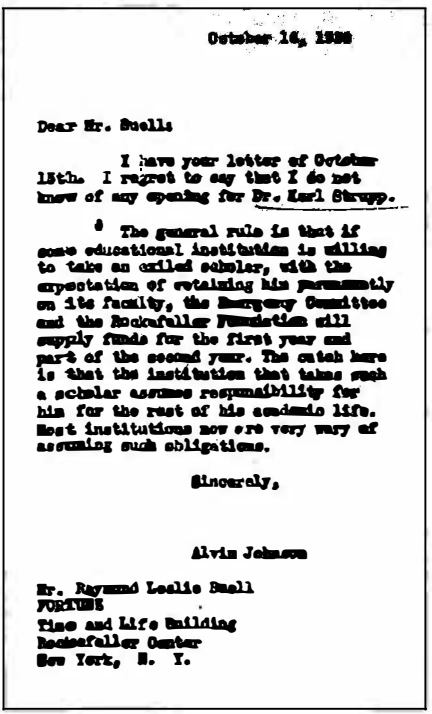
I am writing to inquire whether you know of any opening in the New School or elsewhere for Dr. Karl Strupp a noted German authority on international law and author of several well-known collections. He is a refugee from Germany who had a temporary permit to live in Copenhagen, but now has been obliged to go to France where I understand he has been interned in some camp. He is virtually destitute and is very eager to get a teaching job.

Is it true that if an opening can be found for him here, Foundation funds will be available for his support? If you happen to know of any place I wish you would let me know.

Sincerely yours,

Raymond Leslie Buell
Round Table Editor

Resim 132
Fortune Magazine'in Karl Strupp için destek mektubu.
13 Ekim 1939
Dr. Alvin Johnson, Müdür
New School for Social Research
New York
Sayın Dr. Johnson,
Size yazmamın nedeni, New School veya başka bir yerde, ünlü bir Alman uluslararası hukukçu ve birkaç ünlü derlemenin yazarı Dr. Karl Strupp için açık bir kadro olup olmadığını sormak. Kendisi, Kopenhag'da kalması için geçici bir izin almış, fakat şimdi anladığım kadarıyla bir çeşit kampta enterne edilmiş bulunduğu Fransa'ya gitmek zorunda kalmış bir mülteci. Şu anda hakikaten büyük çaresizlik içinde ve öğretim görevlisi olarak bir iş bulmayı çok arzu ediyor.
Burada kendisine açık bir kadro bulunursa, onun desteklenmesi için vakfım fon vereceği doğru mu? Herhangi bir yer bulabilirseniz, lütfen beni haberdar ediniz.
Saygılarımla,
Raymond Leslie Buell

October 16, 1939

Dear Mr. Buell:

I have your letter of October 15th. I regret to say that I do not know of any opening for Dr. Karl Strupp.

The general rule is that if some educational institution is willing to take an exiled scholar, with the expectation of retaining him permanently on its faculty, the Emergency Committee and the Rockefeller Foundation will supply funds for the first year and part of the second year. The catch here is that the institution that takes such a scholar assumes responsibility for him for the rest of his academic life. Most institutions now are very wary of assuming such obligations.

Sincerely,

Alvin Johnson

Mr. Raymond Leslie Buell
FORTUNE
Time and Life Building
Rockefeller Center
New York, N. Y.

Resim 133

Karl Strupp için "iş bulunamadığını" bildiren mektup.

16 Ekim 1939

Sayın Bay Buell,

13 Ekim tarihli mektubunuzu aldım. Dr. Karl Strupp için bir kadro olup olmadığını bilmediğimi söylemekten üzüntü duyuyorum. Genel kural, bir eğitim kuruluşu akademisyenler kadrosu içinde sürekli alıkoyma niyetiyle sürgündeki bir bilim insanını almaya istekliyse, Acil Durum Komitesi ve Rockefeller Vakfı'nın gereken ilk yıllık finansman ile, ikinci yılın bir kısmının finansmanını karşılamakta olduğu. Burdaki püf noktası, böyle bir bilim insanını alan kuruluşun, onun akademik hayatının geri kalanının sorumluluğunu üstleneceğidir. Çoğu kuruluş şimdi böyle bir yükümlülüğü üstlenmekten çekiniyor.

Saygılar,

Alvin Johnson

12
Yazışmalar[1]

Büyük sıkıntı içindeki insanların hikâyesini anlatmanın bir –belki de en iyi– yolu, muhafaza edilen yazışmaları okumak ve onlardan alıntı yapmaktır. Bizim göçmenler bu bakımdan şanslıydı – paha biçilmez ve nadir sözcükleri, mektuplarını alanlar tarafından çoğunlukla hazine gibi saklanmış. Bazıları bize anılarını bıraktılar. Hayatta kalıp sözlü tarih tanıklıklarını bizimle paylaşabilenler birkaç kişiden ibaret. Şaşırtıcı olan, üçüncü şahısların anlattıklarına, arşivlerine ve en önemlisi, anılarına ulaşacak kadar şanslı olmamız. Göçmenlerin bazıları yurtdışındaki kişilerin yazışmalarında aracılık ettiler. Olaylar döneminde çocuk, fakat iyisiyle kötüsüyle yaşadıklarını hatırlayabilecek kadar büyük olan bazıları, o günlere ilişkin anılarını sundular. Bu denemeler, bir sonraki bölümde yer alacak. Fakat önce, fiziksel kıtalar ve aşması çok daha güç olan, insan eliyle dikilmiş engeller arasında gerçekleşen yazışmaları ele alalım.

İletişim Kanalları

Göçmen profesörlerin kendileri, Alman işgalindeki topraklarda ve özgür ülkelerde arkalarında bıraktıkları meslektaşları ile akraba-

ları arasındaki iletişim halkaları oldular. Kütüphane bilimcisi *Dr. Walter Gottschalk*, Türkiye'ye kaçmadan önce, 1941 başına kadar Belçika'da kaldı. 1941'den önce, Albert Einstein Nazi Almanya'sındaki akrabalarına para göndermekte Gottschalk'tan yararlandı. 18 Ocak 1940 tarihli bir mektupta Einstein, 20 doların kuzini Frau *Suzanne Koch*'a iletildiğini bildiren 27 Aralık tarihli mektubu için Gottschalk'a teşekkür eder. Ardından, eşit bir meblağın adresi sadece "Ulm a. Donau, Herbruckerst" olarak verilen Bayan Lina Einstein'a iletilmesini rica eder. Herhalde adres olarak bu kadarı yetiyordu.

Einstein sözlerine şöyle devam eder: "Baldızım ve kocasını (Berlin'de yaşayan Bay ve Bayan *Ludwig Gumbertz*) düzenli olarak desteklemeye kararlıyım. Bu insanları sizinle yaptığımıza benzer bir ayarlamayla desteklemekteyim. Bu ayarlama hazirana kadar sürecek. Mevcut koşullar altında, bu insanlara zamanından önce para göndermenin çok tehlikeli olduğunu düşünüyorum. Eğer paranızı o zamana kadar tutabilirseniz, 1 Temmuz'dan itibaren sizin önerdiğiniz yoldan ödemeleri yapmayı çok isterim. Ödemeler ayda 20 dolar olacak."[2]

Bu türden ayarlamalar, Belçika 28 Mayıs 1940'ta Nazilere teslim oluncaya kadar mümkündü. İstilaya varan aylar içinde, Belçika tarafsız kabul ediliyordu. Para oradan ulaştırılabiliyordu.

Daha önceki yazışmalar Prof. Dr. *Carl Oppenheimer* ve editoryal bürosunun Berlin'de uzun süre kaldığını gösteriyor. Oppenheimer 1939'da Nazilerden kaçmak için Hollanda'ya yerleşti, en azından onun amacı buydu. Almanlar 10 Mayıs 1940'ta Hollanda'ya da girdiler. Üç aya varmadan, Prof. Dr. Carl Oppenheimer *Enzymologia* antetli bir kâğıda yazdığı mektubunda, derginin Lahey'deki (Hollanda) editörünün,[3] 2 Ağustos 1940'ta Felix Haurowitz'e, dergide yakında çıkacak Haurowitz yayınıyla ilgili meselelerde yazdığını belirtiyordu. Mektubun sonunda, "Sizden, Filistin Rehovot'ta *Tarımsal Araştırma İstasyonu*'nda bulunan oğlum *Hans (Hannan) Oppenheimer*'e yazmanızı ve bizim iyi olduğumuzu söylemenizi rica ediyorum" diyordu. 2 Eylül 1940'ta Oppenheimer, oğluna yazdığı için Haurowitz'e teşekkür eder ve "yakında ondan bir yanıt gelmesini umduğunu" belirtir. Ardından Haurowitz'den "oğluna yine yazması ve anne-babasının iyi olduğunu söylemesini" ister.

Zeist (U) Wilhelmi nalaan 35 adresinden gönderilen 22 Aralık 1940 tarihli bir mektupta Prof. Carl Oppenheimer şunları anlatır:

> Lieber Herr [Sevgili Bay] Haurowitz,
>
> Sağlık yönünden iyiyiz ve odalarımız sıcak, iyi kalpli Hollandalı ev sahibimiz bize çok iyi bakıyor ve dostça davranıyor. Savaştan uzak olduğunuz için şanslısınız. Gelecek hakkında endişe ediyorum. Zorluklarımıza ve kaderimize sükûnet ve soylulukla tahammül etmemiz gerekiyor. Para sorunları, savaş yüzünden yayınevinin işlerini altüst etti.
>
> Lütfen oğluma yazınız. Ondan haber alamadım. Bu [dinsel] bayram döneminde, onu sık sık düşündüğümü söyleyin. Küçük oğlumdan dolaylı haberler alıyordum - ama bir süredir ondan da haber yok.
>
> Türkiye'deki hocalık hakkında yazmışsınız. Kadro hâlâ açık mı? Artık bunu düşünebilecek durumdayım. Maaşı nasıl? Koşullar nasıl? Lütfen yardım edin...

14 Nisan 1941'de Haurowitz Oppenheimer'e, Filistin'deki oğlu Hannan'ın altı ayı aşkın bir zamandır kardeşinden haber almamış olduğu mesajını aktarır. Aynı yıl 25 Aralık'ta, *Frau H. Oppenheimer* Haurowitz'e *kocasının ölümünü* bildirir ve tüm yardımları için teşekkür eder. 12 Ocak 1942 tarihli bir mektupta, Haurowitz, Filistin Rehovot'daki Dr. Hannan Oppenheimer'e, sevgili meslektaşı olan babasının Utrecht'de (Hollanda) vefat ettiğini bildirir. Haurowitz mektubunu "son olarak, size ve kardeşinize yazılmış bir mektup vardı, zarfa onu da koyuyorum; *bir babanın oğullarına son mesajı* olduğuna göre, umarım sansür memuru izin verir" sözleriyle bitirir.

Filistin'deki Oppenheimer'e *25 Nisan 1942* tarihli bir başka mektup şöyleydi: "Size bir kez daha acı haber vereceğim için çok üzgünüm... Bu arada, anneniz bana yazdı... *Ne yazık ki, ondan gelen son mektuptu bu.* Benden, size ve kardeşinize, umut ettiği huzura yakında kavuşacağını söylememi istedi. Ben mektubu aldığımda her şey bitecekmiş." Bayan Oppenheimer'in ölümü, Hollanda'daki bir üçüncü kişi tarafından doğrulanır. Bu bilgi 30 Haziran 1942 tarihli bir mektupta aktarılır.

28 Temmuz'da, Winston Churchill ve Franklin D. Roosevelt Avrupa'da ikinci bir cephe açma konusunda uzlaştılar. Yaklaşık bir ay sonra, 30 Haziran'da Naziler, Türkiye'nin kuzeyinde, Karadeniz'de bir Rus limanı olan Sivastapol'u ele geçirmek yoluyla, Kırım yarımadasının istilasını tamamladılar. Bu hamleden sonra, İstanbul'dan deniz yoluyla bir gecelik, Türkiye'nin kuzey vilayetlerinden yarım gecelik bir mesafedeydiler artık. Almanya'nın müttefiki olan Romanya ve Bulgaristan, her türlü düşmanca harekât için fazladan çıkış noktaları oluşturuyordu.

Daha sekiz gün önce, Nazi liderleri "Avrupa'nın celladı" Reinhard Heydrich'in başkanlığında, Almanya'daki Yahudilerin kaderini ve işgal altındaki toprakları veya "Nihai Çözüm"ü tartışmak üzere Berlin'de sessiz sedasız buluşmuşlardı.

Bu en zorlu dönemde, göçmen profesörlerden en az biri, işgal altındaki topraklarda kalan Yahudiler adına başarılı girişimlerde bulundu. Ankara'daki Amerikan Büyükelçisi Laurence Steinhardt'ın anılarına göre, mevkidaşı Alman Büyükelçisi Franz von Papen kendisine şunları yazdı:[4] "Alman göçmen profesörlerden birinden, Yahudi Ajansı Sekreteri'nin Polonya'daki kamplara gönderilme tehdidi altında bulunan Güney Fransa'da yaşayan 10 bin Yahudi meselesinde benden yardım istediğini öğrendim. Bunların birçoğu Levanten kökenli eski Türk vatandaşlarıydı. Yardım edeceğime söz verdim ve konuyu M. Menemencioğlu ile konuştum."

Von Pappen'in sözünü ettiği Alman göçmen profesör, çocuklarının doktoru olan *Albert Eckstein*'dan başkası değildi. *Numan Rifat Menemencioğlu* da, Türkiye'nin görevdeki Dışişleri Bakanı'ydı. Meslekten diplomat olan Menemencioğlu, yurtsever, özgürlük savunucusu, Sultan II. Abdülhamid'in muhalifi olan şair ve yazar Namık Kemal'in torunuydu. Kemal'in eserleri ve fikirleri, Atatürk de dahil, dönemin entelektüellerini derin bir biçimde etkilemişti. Namık Kemal, Kıbrıs, Magosa'ya sürgüne gönderilmişti. Sahip olduğu bu mirasla, Menemencioğlu dikkate alınması gereken bir adamdı. Büyükelçi von Pappen, sözlerine şöyle devam etti: "Kendi adına girişebileceği resmi bir eylem için hiçbir yasal zemin yoktu, fakat benden bu eski Türk vatandaşlarının kampa gönderilmesinin Türkiye'de bü-

yük bir sansasyon yaratacağını ve iki ülke arasındaki dostça ilişkileri zedeleyebileceğini Hitler'e iletmemi istedi. Bu diplomatik girişim, bütün olayın iptaliyle başarıya ulaştı."[5]

1933'ten İtibaren Gösterilen Çabalar

Albert Einstein, henüz "Le Coq-sur-mer bei Ostende, Villa Savoyarde (Belçika)" adresinde iken, 25 Mart 1933'te, matematikçi Frauline Dr. Hilda Geiringer'e bir mektup yazdı. O döneme gelindiğinde, Einstein Princeton'da Yahudi fonlarıyla yeni kurulan İleri Araştırmalar Enstitüsü'nden, akademik kadronun ilk veya ilk ikisinden biri olarak, bir iş teklifi almıştı. Meslektaşına Almanca yazdığı mektupta Einstein şunları söylüyordu:

> Mülteciler, yani sürgündeki Alman Yahudi doçent ve öğrenciler için bir üniversite kurulmasını sağlayacak bir plan formüle ediyorum. Bay Heller'a yazdığım mektupta bu fikrimden halihazırda haberdar olmuştunuz. Bu plan, ancak yeterli sayıda seçkin eğitimcinin bu fikri gerçeğe dönüştürmek istemesi halinde işleyecektir. Almanya'dan uzaklaştığım için, doğru isimlerle temas kurmam zor olacak. Siz ve Herr [Richard von] Mises bu öneriyle ilgilenir miydiniz? Eğer yanıtınız olumluysa, bu plan için öngörülerde bulunmak adına doğru kişilerle temas kurma fırsatına sahip olacaksınız.
>
> Böyle bir girişim için, benim fikrimce, en iyi yer bir İngiliz [sic] üniversitesi olabilir. Yahudi profesörler için Almanya dışındaki üniversitelerde iş bulma planlarının yapıldığını biliyorum, ama korkarım daha genç doçentler ve öğrenciler bu planda kendilerine yer bulamayacaklar. Bana öyle geliyor ki, ancak yukarıda sözü edilen plan sayesinde, Alman Yahudilerin sahip olduğu kültür hazinesi ve gelişme imkânları kurtarılabilecek. Bu fikri ciddi olarak düşünebilecek insanlar bulursanız, burada ziyaretime gelip benimle buluşmaları iyi olur. Aslında ben şahsen örgütleyici yapıda bir insan olmamama karşın, nüfuzum ve bağlantılarımla bu projenin hayata geçmesini, özellikle finansmanını kolaylaştırabileceğim kanısındayım. Lütfen bu konuyu güvendiğiniz kişilerle tartışın, sizin ve yakın bulduğunuz insanların bu plan hakkındaki düşüncelerini bana samimi bir şekilde iletin.[6]

İlginç olan, daha Mart 1933'te, Hilda Geiringer'in hâlâ Almanya'da ve Nazi hâkimiyeti altında olması nedeniyle, bu konuyu tartışmak için onunla doğrudan temasa geçmek istemeyen Einstein'ın bu mektubu Viyana'daki bir adrese göndermiş olmasıydı. Aracı, Hilda'nın kardeşi Dr. Ernst Geiringer'di ve aşağıda göreceğiniz gibi ticari antetli bir kâğıda, 2 Mayıs 1933'te mektubun geldiğini ve "kız kardeşine ihtiyatlı bir şekilde ilettiğini" bildirmiş ve eklemişti: "Kız kardeşimden bir yanıt geldiği anda, size iletme sorumluluğunu üstleneceğim. Bundan sonraki tüm yazışmaları da Berlin'e değil, bu adrese gönderirseniz minnettar olurum."[7] (Res. 134.)

16 Ekim 1933'te Paris'te hazırlanan, "Profesör L. W. Jones Memorandumu"[8] [(LWJ), Rockefeller Vakfı Avrupa Büro Şefi], Konu: Prof. P. H. Schwartz'la konuşma, *Notgemeinschaft der Deutscher Wissenschaftler im Ausland*, Zürich, İsviçre], "Profesör P. H. Schwartz LWJ'yle bir toplantı için randevu alarak Paris'e geldi ve 6 Ekim 1933 tarihli son mektubu tartıştı":[9]

> Schwartz, İstanbul'da bir profesörlüğe atanan, şu anda Almanya'da bir toplama kampında bulunan Profesör Alfred Kantorowicz'in serbest bırakılmasını sağlamak üzere RV'nin yardımıyla ilgili [ilk olarak söz konusu mektupta yer alan] isteği dile getirdi. LWJ, Schwartz'ı bu türden müzakerelerle ilgili RV çalışanlarının alması gereken tutumdan haberdar etti ve Paris'teki çalışanların bu tür bir sorunda yardım edemeyeceğini açıkladı.
>
> Prof. Schwartz, ilgililerin niyetinin, İstanbul'a gidecek profesörler için, daha yaşlı olanlara asistanlık yapmak üzere görevden alınan 20 kadar daha genç akademisyenin seçilmesi olduğunu söyledi. Daha genç bilim insanlarından oluşan bu grupta Kallman, Goldstein ve diğerleri vardı; bu isimler muhtemelen, bizim sınıflandırmamıza göre görevden alınan ikinci sınıf bilimciler arasında yer alanlar olacak. Schwartz, bu daha genç isimlerin birkaçının maaşlarına RV'nın bir miktar destek yapma olasılığının bulunup bulunmadığını sordu. Halihazırda oluşturulan planda, bu genç asistanların daveti için hiçbir olanak sağlanmadığını belirtti.
>
> LWJ, Paris Bürosu'nun bu türden olaylarda eyleme geçme yetkisi bulunmadığını, zira İstanbul Üniversitesi'nin ancak başlangıç aşamasında ve henüz örgütlenmemiş olduğunu söyledi. LWJ, RV çalışanlarının ancak yerleşik kuruluşlarla müzakere edebileceğini ekledi. LWJ... Schwartz'ı gelecek

bir tarihte - henüz belirlenmemiş- bir veya daha çok vakıf temsilcisinin, yeni üniversitenin örgütlenmesi ve muhtemel gelişmesiyle ilgili daha çok şey öğrenmek için İstanbul'u ziyaret etme fırsatı bulabilecekleri konusunda temin etti.[10]

Memorandum, şu sözlerle sona erer: "Profesör Schwartz LWJ'ye... Eğitim Bakanlığı'nın görevden alınmış, şimdi Almanya'da bir toplama kampında olan Alman bilim insanı Profesör Alfred Kantorowicz'le yaptığı sözleşmeyi verdi."[11]

Sözleşme 7 Ekim 1933 tarihini taşıyordu ve kayıtlar, kesinlikle Dr. Philipp Schwartz'ın çabaları sonunda, Kantorowicz'in karısı, iki oğlu ve iki kızıyla birlikte kamptan çıkarılarak İstanbul'a getirildiğini gösteriyor. Buna ek olarak, memorandumda sözü geçen ve tesadüfen GİZLİ olarak işaretlenen mektupta yer alan bir diğer husus da, Shwartz'ın Jones'u "tamamen aralarında kalmak üzere", "kendisinin Türk Sağlık Bakanı tarafından Ankara'da yeni kurulmuş kent hastanesinde 5 kadronun yanı sıra, yeni Hıfzısıhha Araştırma Enstitüsü'nde 3 kadronun doldurulmasında işbirliğiyle görevlendirildiği" hususunda bilgilendirmesiydi.

Kuşkusuz bu kadrolar, İstanbul Üniversitesi'ndeki, mektubun yazıldığı tarihe gelene kadar çoğunlukla doldurulmuş olan otuz profesör kadrosundan ayrıydı. Kaldı ki, Dr. Jones'un sözünü ettiği "genç bilim insanlarından Kallman" Türkiye'ye asla davet edilmedi, ama savaştan en inanılmayacak yöntemle sağ çıktı. Oğlu ve tek çocuğu Klaus'a göre, Dr. Hartmut Kallman ile, Klaus'un Yahudi büyükanne ve büyükbabasıyla, kocasından ayrılmayan Arî annesi dahil, tüm ailesi, bütün savaş boyunca savaşın sonuna değin Berlin'de kaldılar.

Doktorasını Nobel ödülü sahibi Max Planck'la yapıp derecesini 1921'de alan baba Kallman, "Hitler hükümetinin çok yaşamayacağını düşünüyordu. 1933 civarında, babam (kendi fikri olan) nötron fotoğraflama alanını geliştirecek ümit vaat eden araştırmasına henüz başlamıştı ve yarıda kesmek istemiyordu. Hem yaşlı anne-babasını terk etmek de istemiyordu. Bu araştırmayı sürdürmek üzere IG Farben [Almanya'nın büyük kimya şirketlerinden biri] ile bir sözleşme yapmasının nedenlerinden bazıları bunlardı... Sözleşmenin bir parçası olarak, patentlerini (yaklaşık 70 kadar) IG Farben'e devretmek

zorundaydı. Sözleşme ayrıca, öncelikle uzmanlık alanında çalışmasını ve ticari uygulamaları olabilecek tüm keşif ve icatların IG Farben ve/veya IG'yle birlikte çalışan AEG'ye (Allgemeine Elecrisitaets Gesselshaft) ait olmasını şart koşuyordu. Irk yasaları yüzünden normal bir çalışan olması mümkün değildi; aylık (yanılmıyorsam) 750 marklık bir ücret alıyordu. Bu para, kuşkusuz, IG Farben'e aktarılan patentlerden geliyordu."[12]

Biliyoruz ki, Rockefeller Vakfı Şubat 1934'te İstanbul'a bir temsilcisini gönderdi. Temsilcinin günlüğü, 18 Şubat'ta Schwartz'ın geride kalmış diğer bilim insanlarını kurtarmak için vakfın yardımını bir kez daha isteme fırsatını kaçırmadığını gösteriyor.

Albert Einstein, New Jersey'deki evinden İstanbul'daki jinekolog *W. Liepmann*'a 6 Kasım 1937'de şunları yazar: [13] "Bugünkü postadan Frau *Dr. Lisl Katzenstein-Sendlbeck*'in tehlikede olduğuna ilişkin bir haber aldım. Kendisi bir hekim ve ebedir, hemşire olarak da son derece yararlı olabilir. Aynı zamanda seçkin cerrah Moritz Katzenstein'ın da yeğenidir. Ukrayna'dan ayrılması için bir emir almış. Bana bunları kız kardeşi yazdı ve sizin de yardım istediğinizden söz ediyor. Mümkünse [Katzenstein'ın] iş bulması için yardımcı olmanızı rica ediyorum. Frau Katzenstein'ın çalışkan ve güvenilir bir insan olduğunu duydum. Bunu en iyi kanıtlayan olgu, kolay kolay hiçbir şeyi beğenmeyen ve talepkâr Prof. Katzenstein'ın onu dört yıl boyunca asistanı olarak yanında tutmuş olması. Onun şahsında, size büyük yardımları olacak bir asistan bulacağınızdan eminim."

Ne yazık ki, İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'nin personel arşivleri *Dr. Lisl Katzenstein-Sendlbeck* adına bir kayıt içermez.

Albert Einstein 12 Kasım 1938 tarihli mektubunda, anlaşılan bir yardım ricasına yanıt olarak, Hollanda'daki Frau Wanda Gottschalk'a şunları söyler:

> Kocanıza yardım edebilmek için benim de başka bir bağlantım olmadığından, bir dostum olan Kudüs [İbrani] Üniversitesi eski rektörü Dr. Hugo Bergman'a başvurdum. Ondan haber alır almaz hemen size bildireceğim.

Dört devlet konferansının 30 Eylül 1938'de Çek Südetler bölgesini Almanya'ya veren "Münih Antlaşması"yla sonuçlanmasıyla, Çekoslovakya'nın geri kalanının geleceğiyle ilgili uğursuz emareler kendini gösterdi. 5 Ekim'de, Alman orduları Südetler bölgesine girdi. O dönemde İstanbul'da artık iyice yerleşmiş olan fizyolog Hans Winterstein, 10 Ekim 1938'de, Prag'da yerleşik biyokimyacı Felix Haurowitz'e bir mektup yazdı. "İstanbul Üniversitesi'nde biyokimyada bir hocalık pozisyonuyla ilgilenir miydiniz? Yanıtınız evetse, lütfen bir özgeçmiş ve yayın listesi gönderin. Bu hiçbir taahhüt gerektirmeyen tamamen gayriresmi bir istek."

Bu ilk mektubu, neredeyse beş aylık bir döneme yayılan onu aşkın pazarlık mektupları izledi. 31 Ocak 1939'da, Haurowitz, Winterstein'a şöyle yazdı: "Tüm gayretleriniz için teşekkürler. Kuşkusuz, İstanbul'a yasal olarak girebileceğimi gösteren resmi belgeler olmaksızın bu konuda herhangi bir girişimde bulunmak konusunda bir parça tedirginim. Ama burası epeyce sakin ve anladığım kadarıyla bir süre daha böyle kalacağı için, pek acelem de yok." Gelgelelim, aynı mektupta Haurowitz şunları da söyler: "Yine de, Naziler Almanya'nın Viyana'sında ve Südetler bölgesinde muzaffer olduğu zaman, benim Yahudi olmayan Alman meslektaşlarım arasında, aynı ihbarcılık ve acımasız öfke kendini gösterdi." Fakat müzakereler sürüp gitti. Haurowitz anılarında[14] şunları yazar:

> Çekoslovakya'nın Südetler bölgesi Hitler'e -Almanya- terk edildi. Prag'daki Alman Üniversitesi, Alman Reich'ının bağımsız bir üinversitesi haline geldi ve Südetler bölgesindeki Alman öğrencileri kabul etmeye devam edecekti. O dönemde, Türkiye'deki İstanbul Üniversitesi'nden biyokimya profesörlüğü teklifi aldım. Laboratuvarımı ve birlikte çalıştığım öğrencilerimi terk etmekte tereddüt ettim. Gelgelelim, öğretim ve sınav yapma yetkimin geçici olarak alındığını öğrendiğim zaman, sonunda İstanbul'a bir ziyaret yapıp araştırmalarımı orada sürdürüp sürdüremeyeceğimi görmeye karar verdim. Orada uygun koşullar bulduğumdan, Türklerin teklifini kabul ettim. Birkaç hafta sonra [5 Mart 1939] Hitler'in askerleri Prag'ı istila etti. Karım ve iki çocuğumla birlikte, iki hafta sonra trenle İstanbul'a hareket ettik. Gestapo'nun mülkümüzün çoğuna el koymasına karşın, mobilyalarımızı ve kütüphanemi yanımızda götürmemize izin verildi.

İstanbul'a yerleşir yerleşmez, Felix Haurowitz o sırada hâlâ hayatta olan meslektaşı Carl Oppenheimer'i Hollanda'dan Türkiye'nin güvenli ortamına getirmeye çalıştı. Ne yazık ki, Haurowitz'in üniversite yönetiminden alabildiği tek taahhüt, bir yıllık sözleşmeydi. Kendisine iletilen bu teklifi Oppenheimer 2 Eylül 1940 tarihli bir mektupta, sözleşmenin kısalığı gerekçesiyle ve savaşın çok yakın zamanda biteceğini umduğunu ve o zaman bu konuyu ciddi biçimde düşüneceğini söyleyerek geri çevirdi. Bununla birlikte, Oppenheimer, "Kudüs'te bulunan ve böyle bir taşınmayla etkilenecek bir ailesi ve işi bulunmayan Profesör Neuberg'i" tavsiye etti. Ayrıca, hâlâ Almanya'da olan ve kendileriyle temas kurulamayan profesörlerle, ABD'de olanların Türkiye'ye gitmeyeceğinden söz etti. Kendisine gelince, o "66 yaşında olduğunu ve hâlâ çalışacak üç altın yılı bulunduğunu ve daha kalıcı bir kadroyu seve seve düşüneceğini" belirtti. Ne yazık ki, Oppenheimer ertesi yılın sonunu bile göremedi.

St Andrews Üniversitesi'nden 5 Ağustos 1940 tarihli bir mektup, açıklama gerektirmeyecek niteliktedir:

> Sevgili Bay Einstein,
>
> Size yazma fırsatını bulabildiğim için mutluyum. Uzun bir aradan sonra aramızda ortak bir bağ bulabileceğimizi umarım. Bir yıldır İskoçya'daki eski St Andrews Üniversitesi'ndeyim ve burada üçüncü bir gözlemevini kurdum.
>
> Yapı neredeyse tamamlanmak üzere. Sonunda annemin evinde biraz dinlenebileceğimi ve yine burada çalışacağımı umuyorum. Geçen yaz birkaç ay Amerika'da kaldım ve birkaç kez Bay Morgenthau'nun konuğu oldum; ne yazık ki, onu sizinle birlikte ziyaret etme fırsatını bulamadım. Sadece Harvard'da karşılaştığım Philip Frank'tan iyi haberlerinizi almakla yetindim.
>
> Şimdi, bu mektubu yazmamın nedenine geleceğim.
>
> Harvard'daki bir (kadın) dostumdan, (hâlâ Berlin'de olan) Dr. Herbert Levy ve karısıyla ilgili olarak, Dr. Levy'yi Berlin Cehennemi'nden çıkarmak için bir umut doğduğunu öğrendim. Ve, eğer aldığım bilgi doğruysa, sizin eski damadınızın bu uzak akrabasını desteklemek için sizin yardımınıza da başvurulmuş.

Buradaki ahbabıma size yazacağıma ve Dr. Levy'yi Almanya'dan çıkarmak için mümkün olan her şeyi yapmanız için sizden kişisel bir iyilik isteyeceğime dair söz verdim. Bu çabada gelişmelerin ne olduğuna ilişkin bana bilgi verirseniz, minnettar kalacağım.

Umarım bu konuda iyi haberlerinizi alırım.

Sevgilerimle,

E.F. Freundlich

Dışarıdan Koruma Almaya Yönelik Girişimler

25 Şubat 1934'te, İstanbul'a gelmesinin üzerinden ancak altı ay geçmişken, astronomi profesörü Finlay Freundlich,[15] kendi inisiyatifiyle, "çeşitli disiplinlerden, İstanbul'da üniversite reformu için Türk hükümetince davet edilen, çoğu Alman Yahudisi veya yarı Yahudi profesörler" adına, Londra'daki bir avukat olan Sir Herbert Samuels'le temasa geçti. İki sayfalık mektubun geri kalanında, avukata, profesörlerin Türkiye için yaptığı olumlu şeyleri Almanca anlattıktan sonra, Sir Samuels'den profesörler ve ailelerinden oluşan bu gruba dış koruma sağlanması için Majestelerinin hükümetine başvuruda bulunmasını istedi:

Yeni baştan modern bir üniversite inşa ediyoruz. [Almanya, Postdam'da] Sözleşmemin iptalinden sonra, bu güzel kenti seçmem zor olmadı. Gelgelelim, Yahudilerin haktan yoksunluğunun bir parçası olarak, buradaki Alman konsolosluğuna karşı bir korunmamız yok. İngiliz konsolosluğunun ihtimamı altında olmayı çok isteyen bu profesörleri himaye etmek mümkün mü? Türk hükümetinin devletsiz olmamızın avantajından yararlanması mümkün olabilir mi?

Sorun, İngiliz devletinin desteğini edinmemiz (sic) imkânının bulunup bulunmadığıdır. Örneğin ben, yan İngilizim. İngiltere'de yaşayan bir erkek, iki kız kardeşim var.

Ne yazık ki, İçişleri Bakanlığı pek dost canlısı davranmadı. (Res. 135.) Britanya'nın, Freundlich ve İstanbul'daki meslektaşlarına himaye önermeye niyeti yoktu.

Kişilerarası İletişim

1936 yılının Eylül ayı ortalarına gelindiğinde, bir teleskop tedarik etme ve gözlemevini tasarlayıp inşa etme çabalarının önüne engeller dikip duran Türk bürokrasisinden bunalan Freundlich, Türkiye'den ayrılarak, aynı süreci Prag'da yeniden başlatmaya karar verdi. Aşağıda, akıl almaz şekilde, İstanbul'daki Alman göçmen topluluğunun örgütleyip işlettiği *Chamber Music Club*'dan yazdığı istifa mektubu yer alıyor:

İstanbul, 27 Eylül 1936

Sayın Dr. Ritter,

Birkaç hafta evvel, İstanbul Üniversitesi'nden ayrılmaya karar verdiğim için, zannediyorum Chamber Music Club artık beni üye olarak kabul etmeyecektir. Bu nedenle, toplantılardan benim kadar keyif alacak bir başka üye seçmenizi umuyorum. Bu Kuratorium [dinlenme yeri] benim en özel zevklerimden biriydi. Derneğe uzun bir ömür ve başarılar diliyorum.

İçten Selamlarımla,

E.F.Freundlich

Savaşın sona ermesinden önce, Dr. Finlay Freundlich St Andrews Üniversitesi'nde konuk astronomi profesörü olarak İskoçya'ya gitmenin bir yolunu buldu. 5 Ağustos 1940'ta St Andrews'dan yazan Freundlich, Albert Einstein'a şunları anlatıyordu: "Sizden yeniden haber almak çok güzeldi, son mektubunuzdan beri geçen iki ayda, bazı ortak korkularımız ve pek az sayıda ortak umutlarımız gerçekleşti." Diğer şeylerin yanı sıra, Freundlich, hepsi de Birleşik Krallık'ın birer parçası olan Manş Adaları'ndan Guernsey, Jersey, Big ve Little Sark'ın halihazırda işgal edilmesinin ardından, Hitler'in 6 Temmuz'da Britanya'yla bir barış antlaşması önermesine gönderme yapıyordu.

Önerilen antlaşma, dünyanın parçalanmasına dayanıyordu. Britanya buna yanaşmadığı için, aynı ayın 19'unda, Hitler Britanya'ya "eğer aramızdaki savaş sürecekse, bu içimizden birinin yok edilme-

siyle biter" tehdidinde bulundu ve 23 Temmuz'da, Britanya'da Dr. Beneš'in liderliğinde sürgündeki Çek hükümeti kuruldu. Freundlich mektubunu şöyle sürdürür: "Tanışmamızın ve görelilik kuramının doğuşunun üzerinden otuz yıl geçti. Bu yılların topyekûn özeti, irrasyonel bir meseleyi ortaya koyuyor. Sizin ve diğerlerinin çabalarının sonucunun böyle bir dünya mı yaratması gerekiyordu?"[16]

29 Mart 1944'te, Freundlich yazışmayı yeniden başlattı. "Sizden son haber aldığımdan beri dört yıl geçmiş. Bu, sizin zaten öngördüğünüz şekilde, Fransa'nın düşmesinden hemen önceydi. Bu arada, 25 yıl önceki dünyamızı oluşturan hemen her şey tümüyle tahrip edildi." Daha umutlu bir notta, St. Andrews'daki Freundlich, "savaşın sona ermesini ve beş yıl önce giriştiği astronomi alanını yeniden inşa etme çabalarını tekrar başlatmak üzere Prag'a dönmeyi" iple çekiyordu.[17] Ardından, düşünceleri astronomi sorunlarına çevriliyor ve mektubun geri kalanında, göksel cisimlerin rotasyonu araştırmalarındaki gelişmeleri gözden geçiriyordu.

Zamanı biraz geri alarak, Polonya'nın işgali ve Çekoslovakya'nın Südetler bölgesinin Almanya'nın tartışmasız denetimine girmesiyle, Felix Haurowitz'in Prag'dan 22 Ocak 1939'da Berlin'deki meslektaşı Carl Oppenheimer'e yazdığı mektuba dönelim. Mektup çoğunlukla ortak ilgi alanlarındaki bilimsel meseleler hakkındaydı. Ancak, tam sonunda, neredeyse tesadüfen yazılmış gibi duran, "Çok yakında Prag'dan ayrılmak zorunda kalacağım. Yeni adresimi öğrenir öğrenmez size bildireceğim" cümlesi yer alıyordu.

Ülkesinden ayrılıp Hollanda'ya geçmek zorunda kalmasına ek olarak çok hasta olan Oppenheimer 26 Kasım 1939'da, *Enzymologia*'nın dümenindeki editörlük görevi hakkında, "savaş tüm planlarıma ve hayallerime bir son verdiğinden beri, mesleki yaşamımın tek keyfi" diye yazıyordu.

Ve daha da geriye gidersek, henüz İstanbul'da bulunduğu sırada Freundlich arkada bıraktığı meslektaş ve dostlarından bir dizi mektup almıştı.[18] Bunların çoğu Almancadır. 29 Aralık 1935'te, Erick Nelson diye biri, İtalya'nın Gudon kentinden Freundlich'e şöyle yazıyordu:

> Kuşkusuz, bugünlerde her şeyin korkunç derecede zor olduğunu siz de biliyorsunuz; bu arada pek bir gelişme de olmadı. Yurttan alınan haberler çoğunlukla korkunç derecede üzücü. I. Dünya Savaşı'na katıldığı için yakın zamanlara kadar mesleğini yapmayı sürdüren erkek kardeşim, işini yapmasına tamamen engel olunduğu için, muhtemelen Amerika'ya göç etmek zorunda kalacak. Ve değişim olacağına dair en ufak bir işaret bile yok.

Seçkin İngiliz astrofizikçi Edward Arthur Milne, 7 Şubat 1934'te İngiltere Oxford'dan, İstanbul'daki Freundlich'e şunları yazdı:

> Böylesine acı verici ve zorlu bir yıl geçirdiğinize çok üzüldüm. Mektuplar postada açılabileceği ve size zarar verme ihtimali olduğu için, hâlâ Almanya'da bulunduğunuz sırada üzüntünüzü paylaşmaya çekindim. Rockefeller'dan[19] destek bulduğunuza sevindim. Bu doğru, değil mi? ... İngiltere'ye gelmenizin iyi olacağı kanısında değilim. Schrödinger[20] ve Leipzig'den bazı fizikçiler, aynı zamanda bazı edebiyatçılar burada, fakat hiçbir durumda kalıcı [iş] imkânı umudu yok.

20 Nisan 1936'da, Macaristan, Szekesfehervar'dan Lanczos diye bir profesör, karşılaştığı güçlüklerden, kendisinin ve karısının hastalığından ve aşırı derecede sert bir kış geçirdiklerinden söz ediyordu. Gelgelelim, antisemit politikalarını daha 1932'de başlatan bir yönetim altında yaşamanın güçlüklerinden hiç bahis yoktu. Ayrıca Türkiye'deki ekonomik kriz yüzünden kesin olmasa da, İstanbul'daki Robert Kolej'de sürekli bir matematik kadrosu alma olasılığından söz ediyordu. 14 Temmuz 1936'da, "Türkiye'den gelen yeni bilgilerin oluşturduğu genel tablo yüzünden, Türkiye planının başarıya ulaşacağına artık inanmıyorum" diyordu.

3 Temmuz 1936'da, Prag'da Yahudi bir gazeteci olan 48 yaşındaki Stefan Lux, Almanya'da Yahudilere karşı muameleyi protesto etmek için *Milletler Cemiyeti*'nin bir oturumu sırasında kendisini vurdu.

Freundlich, Hindistan'ın Agra kentindeki bir sanatoryumun personelinden Dr. Hans Alexander'a 8 Ekim 1935 tarihli bir mektupta, şunları yazmıştı:

Bayan Lena Goldfield[21] yıllardır akciğer veremiyle mücadele ediyor... İstanbul'un iklirninin hastalığı açısından kesinlikle zararlı olduğu ortaya çıktı, bu yüzden ne yazık ki, bir sanatoryumda daha kapsamlı bir tedaviden geçmek üzere buradaki işini bırakmak zorunda kaldı. Profesör Nissen şu anda cerrahi tedaviler uyguluyor ve [Goldfield] biraz iyileşir iyileşmez muhtemelen sizin sanatoryumunuzda, daha uzun bir tedaviye girmek istiyor. Şimdiye kadar Nordrach'daki Rothschild Hastanesi'ne çoktan kabul edilecek olmasına karşın, anlaşılır bir şekilde, Yahudi olduğundan Almanya'ya gitmek istemiyor.

6 Kasım 1936'da, Lena Goldfield "sevgili E Amca"ya şöyle yazıyordu: "Doğal olarak Prag'daki olayların haberlerini okudum. KI [anlaşılan bir kuzen] bunun olacağından korkuyordu elbette. Ve bu sersemlerin böylesine onayla karşılaşması esef verici. Bir Çinli aile tarafından büyütülen ve Komünist hükümetin yönetimi altında birinci elden deneyimler yaşayan bir Amerikalı kadının Çin hakkındaki ilginç kitabını okudum. Çin'deki öğrenciler rejimin aleyhine döndüklerinde, bir devlet adamı itfaiyeciler tarafından dağıtılmaları için emir vermiş. Bu, Prag'dakilere iyi bir örnek olabilirdil Nobel Ödülü'nün yine bir Yahudi profesöre verilmesine çok sevindim."[22]

Ve 25 Eylül 1936'da, Goldstein yarı şifreli bir mesaj yazdı:

Sonra KI kısa süre Heidelberg'deydi, ve Be'nin villasına gittiği zaman orada hiç kimse olmadığını öğrenince, Hochheim'a geçti. Be'nin oğlu balayında; ABD'deyken tanıştığı bir Alman-Amerikalıyla evlendi. Babası çok hastaydı. Artık onlardan haber alamamanızın, sizi unuttukları anlamına gelmediğini söylememi istedi. Ama çok dikkatli olmak zorunda. Hava akını savunma komisyonunda; şu anda işi olan tek bakanlık Reichswehr'inki ve yardım edebilmek üzere hâlâ birkaç yılı kalmış olmasını umuyor, diğer işle ilgili hiçbir şey yapamamış olsa da. Snoopery korkunç durumda; KI'nin bir okul arkadaşı, biri sekiz yıl kadar önce bir Yahudi aileyle ilişkili olduğunu "duydu" diye neredeyse işini kaybediyordul

Arşivlerde Dr. Alexander tarafından Freundlich'e gönderilmiş sağlık ve sanatoryumda kalışla ilgili en az yedi mektup yer alır.

Freundlich'in Prag'da yeni kavuştuğu zevkleri, birtakım nedenlerle kısa ömürlü oldu. Biri açıktır. Diğerlerinin yanı sıra, Nazilerin

Çekoslovakya'nın bazı kısımlarını almasından bile önce, Freundlich 19 Ocak 1937'de çok düzgün bir elyazısıyla yazılmış bir not aldı:

> Sevgili E. Amca,
>
> Mektubunuz için çok teşekkür ederim. Başarınız beni çok mutlu etti. Tek üzüntüm, katılamamak oldu. Bütün kalbimle orada işlerin iyi gitmesini diliyorum. Size yeni bir korku veya zahmet yaratmak zorunda olduğum için çok üzgünüm, ama bu kesinlikle sonuncu olacak. İşin sonuna geldiğimi hissediyorum ve hayatıma son vermeye karar vermemin nedeni de bu.
>
> Daimi sevgilerimle
>
> Lena Goldfield

1933'ten başlayıp savaş boyunca devam edecek şekilde, Almanya'da meydana gelen olaylar özgür dünyaya Türkiye'deki göçmenler tarafından ve onlar aracılığıyla aktarıldı. 10 Haziran 1933'te, Richard von Mises, ABD'ye göç eden ve California'da Havacılık Bilimleri Enstitüsü'nü kuran Macaristan doğumlu büyük aeorodinamikçi Theodore von Karman'a bir kadro arayan genç bir Alman olan Walter Tollmien hakkında yazdı:

> Herhangi türden bir iş veya burs veya buna benzer bir şeyin değişmez önkoşulunun, dört büyükbabasının Arî ve özellikle Yahudi olmayan soydan geldiği konusunda şerefi üzerine yemin etmek olduğunu söylemek zorundayım... Gerçekten de tüm eski adayların büyük bir bölümünün mevcut yasalar altında elenebilecek olduğu düşünülürse, olumlu bir örnekte ihtimallerin o kadar da kötü olmadığına inanıyorum.

Von Kármán arkasına yazdığı şu notla birlikte, mektubu Tollmien'e iletti.[23] "Gerçekten de çağımızın bir belgesi!"

Bir yıl sonra, 1914 Nobel Ödülü'nü kazanan, savaş boyunca Almanya'da kalmış bir Arî olan Max von Laue, 12 Aralık 1934 tarihli bir mektupta Freundlich'e şunları yazdı: "Zarfta J. Stark'dan gelen aşağıdaki mektubun bir kopyası ekli." (Ekteki belge Res. 136'da.)

Stark, 21 Ağustos 1934 tarihli, bir "Heil Hitler" ibaresiyle imzalanmış mektubuyla von Laue'ye şunları söyler:

> Bunun entelektüeller tarafından yapılmış bir siyasal açıklama olduğu gerekçesiyle benim bildirgemi reddettiniz. Bu itiraz sahtedir. Gerçekte, tüm dünyaya Alman halkının büyük liderleri Adol Hitler'e duyduğu büyük bağlılığı göstermek niyetini taşıyordu. Böylelikle, Adolf Hitler için kamusal bir ilanı çürütmüş oldunuz. Gelgelelim, Wurtzburg Fizik Kongresi'nde Nazi yönetimine karşı ve Nazi rejimini eleştiren vatan haini Albert Einstein ile mevcut tüm Yahudileri ve Yahudi yandaşlarını alkışlayanlar yararına bir açıklama yapmaya utanmadınız. Bu iki olay arasındaki uçuruma en derin üzüntümü ifade etmekten kendimi alamıyorum.[24]

Başka bir deyişle, partinin kurallarına uymuyorsunuz. Sizi izliyorum. Dikkat edin! Yanıt çok hızlı (bir buçuk hafta sonra), kısa, tamamen konuyla ilgiliydi ve von Laue'nin bir *mensch*, namuslu bir insanoğlu olduğunu gösteriyordu.[25] (Res. 137.)

> Sizin açınızdan durumun 21 Ağustos tarihli mektupta betimlendiği şekilde tamamen gerçekdışı hikâye edilişi ve algılanmasının ardından, gelecekte sizden hiçbir özel mektup almamaktan müteşekkir olurum.
>
> En derin saygılarımla [ve Heil Hitler'siz] Laue[26]

Von Laue'nin o dönemde bu yazışmayı meslektaşı Freundlich'le paylaşma ihtiyacı duyması, gerçekten önemlidir. Bu, kesinlikle dünyanın Nazileşmiş parçasından kaçan tüm eski meslektaşlarına, Almanya'da bilim alanında hâkim olan iklime ilişkin bilgi vermesinin bir yoluydu. Von Laue, Freundlich'in bilim çevrelerindeki nüfuzunun Türkiye'de yaşayanların ötesine geçtiğini biliyordu. Freundlich'in, ABD'ye göç etmeyi başarmış Einstein gibi meslektaşlarını tanıyordu. Türkiye'ye bu bilgileri taşıyan bir mektubun gönderilmesinin, ABD veya Birleşik Krallık'a gönderilen bir mektuba göre sansür edilme ihtimalinin düşük olduğunu da biliyordu. Bu, gelecekte olup bitecekler konusunda bir tür sigorta yaptırma aracı mıydı? Belki! Kendi onurunu korumanın bir yolu muydu? Belki! Almanya'da kalan tüm Alman bilim insanlarının kötü Almanlar olmadığını göstermenin bir yolu muydu? Belki!

Yine önemli bir husus, Freundlich'in bu belirli yazışmayı Türkiye'de kalışı boyunca saklama gereği duyduğunun aşikâr olması, 1937'de Prag'a göçerken ve 1939'da İskoçya'ya tekrar göç ederken bu kez canını kurtarmak üzere düpedüz kaçmaya çalıştığı halde yanında tutmasıydı. Bu, Freundlich'in somut olgusal kanıtları geleceğin tarihçileri için saklama yöntemi miydi? Belki! Bunu, eyleme geçmeleri için Batıdaki nüfuzlu kişileri uyandırmanın bir aracı olarak mı kullandı? Bunu yaptığını düşündüren güçlü kanıtlar vardır. J [Johannes] Stark'ın da fizikte (1919) Nobel ödülü almış olması,[27] tüm bu mülahazalardaki önemli sonuçlardan biridir.

Freundlich ve diğer birkaç bilim insanı gibi, filozof Hans Reichenbach da savaş bitmeden önce Türkiye'den ayrıldı. Princeton'daki ve İbrani Üniversitesi'ndeki Albert Einstein arşivleri, Reichenbach'la karşılıklı yazışmalarını içerir. Reichenbach'ın Türkiye'den UCLA'ya gelmesinden kısa süre sonra, Einstein ona 14 Ağustos 1940 ve yine 22 Ağustos 1940 tarihlerinde, New York'taki Saranac Gölü'nde bulunan Knollwood'dan yazdığı mektuplarında, tıpkı Reichenbach gibi, diğer faaliyetlerinin yanı sıra bir matematikçi, mantıkçı ve filozof olan ve siyasal görüşleri nedeniyle New York City College'da kadro verilmeyen Bertrand Russell [BR] lehine yaptığı konuşmayı alıntılar. Einstein mektubunu şöyle bitirir: "... burada, her hükümetteki *Engerzigkeit* [acımasız ruhluluk] ve *Philistertum* [cahilce düşünce] karşısında hiçbir koruma olmadığını görüyoruz."

Böylelikle, her ne kadar kendi anayurtlarında, bu kavramlar olağanüstü boyutlara genişletilmiş olsa bile, hiçbir toplumun siyasal hoşgörüsüzlük ve adaletsizlikten tamamen muaf olmadığına dikkat çekiyordu: (Res. 138.)[28]

> Büyük ruhlar daima sıradan kişilerden şiddetli muhalefet görmüştür. Bir insan kalıtsal önyargılara düşünmeden boyun eğmek yerine, düşüncelerini dürüstçe ve mertçe en açık biçimiyle kullandığı zaman bu sıradan kişiler onu anlayamazlar. Büyük bir güvenle, BR [Bertrand Russell] olayında, en azından bu sorumluluğu taşıyan bizlerin tamamen rasyonel bir karakterin gücünün değerini bildiğimizin açığa çıkacağına inanıyorum.[29]

Tüm direnişin çöktüğü ve Varşova'nın son gettosunun Yahudilerinin öldürüldüğü hafta yazılmış, 28 Mayıs 1943 tarihini taşıyan, İstanbul'daki Prof. Dr. Felix Haurowitz'den New York'taki Rockefeller Tıp Araştırmaları Enstitüsü'nde görev yapan Prof. Max Bergmann'a gönderilmiş bir mektup şöyledir: "Kuzenim Leopold Pollak'dan hiç haber alamıyorum. Tek bildiğim, Almanlar tarafından sınır dışı edildiği. Yakın akrabalarımdan yaklaşık on kadarı böyle gönderildi; üçü kesin olarak öldü ve diğerlerinden kaçının öldüğünden emin değilim. Erkek kardeşlerimin güvenle İngiltere ve Amerika'ya gittiğine ve annemle babamın daha önceden öldüğüne, böylece orada kalan başka yakın akrabam olmadığına memnunum."

Savaş boyunca, Türkiye'deki Amerikan büyükelçileri Nazi denetiminden ellerinden geldiğince çok kişinin kurtarılmasına yardım etmekte gizlice rol oynadılar. 9 Şubat 1944 gibi geç bir tarihte, Hayim Barlas'a yazan Büyükelçi Steinhardt şunları söyler:

> Size dün açıkladığım gibi, Vichy Hükümeti henüz bir taahhütte bulunmazken, Türk yetkililerin müdahalesinin Vichy yetkililerinin, Nazi yetkililere teslim etmek yoluyla bu talihsizleri neredeyse kesin ölüme göndermek yönündeki açık niyetlerinden tümüyle vazgeçmeseler bile, en azından ertelemelerine yol açtığına ilişkin kesin kanıtlar var.[30]

Göçmenlerin Riskli Kararlar Almaktaki İsteksizlikleri

Ancak Türkiye'deki göçmenlerin bir grup olarak, iktisatçıların "riskten kaçınma" diye adlandırdıkları tutumu benimsedikleri tahmininde bulunmak da adil olur. Cildiyeci Berta Ottenstein farklıydı. İstanbul'daki Cildiye Kliniği şefi ve tıp profesörü olarak güvenli bir işi bırakarak, hiçbir iş umudu olmadan ABD'ye gitti. Böyle bir işi hiçbir zaman bulamadı.

1940 Nisan'ında Haurowitz ile o sırada Brookline'de (Massachusetts) yaşayan Ottenstein arasında (Almanca) yazışmalar oldu. O mektupta, Haurowitz ABD üniversitelerinde kendi mesleğiyle ilgili iş fırsatlarını sormuştu. Ottenstein son derece karamsardı, ama Utah

Üniversitesi'nde bir kadro bulunabileceğini söyleyip gelmesi konusunda uyardı. Birkaç mektuptan, Haurowitz'in ABD'de sağlam bir pozisyonu güvenceye alana dek, maaşının bir kısmını ABD'deki ailesine göndermesine olanak veren güvenli bir işi bırakmak konusunda isteksiz olduğu açıktır.

Ottenstein'a yazdığı bir başka mektupta, diğerlerinde de olduğu gibi, Haurowitz Türkiye'deki işinden kendisinin memnun olmasına karşın, çocuklarının orada hiçbir geleceği olmadığına işaret ediyordu. İskoçya'daki meslektaşı E. Finlay Freundlich'e 6 Mart 1946 tarihli mektubunda, Haurowitz bu konuda biraz daha ayrıntılı bilgi verir:

> Bu [onları ABD'ye göndermek], burada İngiliz High School'a devam eden çocuklar açısından yapılabilecek tek doğru şeydi. Asıl sorun, onların peşinden gitmemin doğru olup olmayacağı. Şu an, Prag veya ABD'ye yolculuk imkânları biraz düzelene kadar, beklemeyi tercih ediyorum. Buradaki ücretlerimiz hatırı sayılır ölçüde yükseldi ve gelirimin beşte birini ABD'ye gönderme hakkım var, bu yüzden gelecekteki bir kadroya ilişkin bir güvence olmaksızın buradaki görevimden ayrılmam kolay değil.

5 Eylül 1948'de Haurowitz, Frau Dr. Berta Ottenstein'a, Temmuz 1948'de Indiana Üniversitesi'ne geçtiğine ve ailesinin de Bloomington'da yanına geldiğine ilişkin bilgi verdi. Kısa süre sonra, Haurowitz, Amerikan üniversitelerinde iş bulabilmeleri için başkalarına yardım etmeye koyulmuştu bile. Halen İstanbul'da bulunan Türkolog Andreas Tietze'ye yazdığı 20 Ocak 1950 tarihli bir mektupta, Haurowitz, Indiana Üniversitesi Lisanüstü Ensitütü Dekanı ve Halkbilim Programı Müdürü Profesör Stith Thomson'ın iyi bir dostu olduğunu açıklar:

> Kendisi Asya dilleriyle çok ilgileniyor, ama [Sinolog Wolfram] Eberhardt'ın bir keresinde aradığı ve başarılı olamadığı düşünülürse, kalıcı bir kadro olduğunu sanmıyorum. Thomson, Eberhardt'a büyük saygı duyuyor ve bildiğim kadarıyla Berkeley'de bir profesörlük bulmasına aracı oldu.
>
> Profesör Voeglin, bizim üniversitenin Antropoloji Bölümü'nün başı ve tesadüfen kendisini iyi tanıyorum. Biraz Türkçe anlıyor ve Türk olan her şeyle

çok ilgileniyor. Eberhardt'ı da buraya getirmeye çalışın. Eberhardt gibi kalıcı bir kadro istemiyorsanız, doğrudan ona yazmanız iyi olur. Kendisine, burada kalmak mı, yoksa Türkiye'ye dönmek mi istediğinizi yazın. Mektubunuzu Dekan Thomas'a gösterecektim, ama Voegelin'den biraz olumsuz şekilde söz ettiğiniz için bunu yapamıyorum.

Birleşik Krallık'a Göçmenlik Girişimleri

Çeşitli dönemlerde Birleşik Krallık'ta yaşamış olan Finlay Freundlich, avukat Saumels'den İstanbul'daki otuz meslektaşı adına İçişleri Bakanlığı'na başvurmasını rica etmesinden iki yıl sonra, Britanya'ya yeniden göç etmenin yollarını arıyordu. Bu kez, yanlışlıkla yeniden yerleştiği Prag'dan yazarak, kendisi ve ailesi için yardım istedi. İçişleri Bakanlığı tıpkı önceki gibi dost canlısı olmaktan uzak davrandı. (Res. 139.)

Ocak sonuna gelindiğinde, Freundlich hatasını fark ederek, kendisi ve bir meslektaşı adına müdahale etmesi için Birleşik Krallık merkezli *Akademik Yardım Konseyi*'yle iletişime geçti. (Res. 140.)

Atatürk'ün vefatından sonra, göçmen topluluğundaki çoğu kişi, güvenliklerinin sona erdiğinden korktu. En çok korku duyanlar arasında, von Mises'in asistanı, meslektaşı ve çalışma arkadaşı Hilda Geiringer vardı. ABD vizesi almasının artık zorlaşabileceğinden kaygılanıyordu. Çaresizlik içinde, İstanbul'dan von Mises'e şunları yazdı: "*Pro cura* evlenmenin yolu yok mu? Burada oturma izni bulunan bir göçmen bir kadınla evlendi ve 'gelin'e Viyana'dan doğruca gelme izni verildi."

Bir giriş vizesi alamama korkusu neyse ki yersizdi. Geiringer kızıyla birlikte, öğretim görevliliğine atandığı Bryn Mawr College'a gitti.[31] ABD'ye gelme ve üniversitede iyi kötü bir iş bulma çabaları ve sıkıntıları iyi belgelenmiş durumdadır.

1941'de bir dönem, oftalmolog Joseph Igersheimer, Tufts Üniversitesi Rektörü Leonard Carmichael'dan, oğlu Walter'ın vize başvurusu meselesiyle ilgili olarak Dışişleri Bakanlığı'yla iletişime geçerek araya girmesini rica etti. O dönemde, Walter Kanada'daki İngilizler tarafından "düşman yabancı" olarak enterne edilmişti. 21 Ekim

1941'de, Carmichael, Dışişleri Bakanlığı Vize Bölümü Başkanı A.M. Warren'a şunları yazdı:

> Dr. Joseph Igersheimer, Tufts College Tıp Fakültesi öğretim üyelerindendir. Seçkin bir tıp adamıdır ve oftalmoloji alanında önemli çalışmalar yapmıştır. Dr. Igersheimer Amerika'ya bazı önemli konferanslar vermek üzere bir bilim insanı olarak gelmiştir ve yokluğunda gelişen siyasal huzursuzluklar nedeniyle burada kalmıştır. Dr. Igersheimer Tufts College Tıp Fakültesi'nin saygın ve seçkin bir üyesidir.

Tarihsiz, el yazısıyla kaleme alınmış bir mektupta, Igersheimer bu konuda yaptığı iyilik nedeniyle Carmichael'e teşekkür etti ve 31 Aralık 1941'de Carmichael şunları yazdı: "Dışişleri Bakanlığı'na yazdığım mektubun oğlunuzun bu ülkeye girmesini sağlamakta etkili olabileceğini umuyorum."[32] Kanada hükümetinin nihayet "dost yabancı" ilan ederek gözaltından 22 Ocak 1942'de salıvermesine karşın, Walter'ın ABD'ye ilk giriş tarihi 7 Nisan 1943'ü buldu. Walter, Dışişleri Bakanlığı'nın harekete geçmemesi yüzünden aradaki süreyi Küba'da geçirmek zorunda kaldı.[33]

Britanya'nın son (savaş dönemi) Alman göçmenlerine refleks şeklindeki tepkisini gören Alvin Johnson, Columbia Üniversitesi kimya profesörü Victor K. LaMer'e 10 Eylül 1940'da yazdığı mektupta, "birçok göçmen bilim insanının İngiltere'nin konukseverliğini kabul ettiğine" işaret ediyordu. Devamında, "Hükümetin belirleyebileceği herhangi bir görevle, İngiltere'nin savunmasına katılmayı istemeyen tek bir kişi bile tanımıyorum" diyordu. Sözlerini hayıflanarak bitiriyordu: "İster akıllıca olsun, ister olmasın, [Britanya] sanki Almanya için savaşmak isteyeceklermiş gibi enterne ederek, onlara düşman yabancı muamelesi yapıyor."[34]

Savaş Sonrası Yazışmaları

İskoçya'ya yerleşen astronom Freundlich ile hâlâ İstanbul'da olan Felix Haurowitz arasındaki (27 Şubat 1946 ve 6 Mart 1946 tarihli) mektuplarda, her ikisinde de kendi kentleri Prag'a ve üniversite-

deki eski görevlerine dönme ihtimali üzerine üzücü bir kararlılık görülür. Tartışmanın bir bölümü Jan Masaryk'le ilgili potansiyel seçim sonucuna ve bunun kendi dönüşleri üzerindeki olası etkilerine odaklanır.

Tarih bize 10 Mart 1948'de Masaryk'in kuşkulu koşullarda öldüğünü söylüyor. Türkiye'nin kütüphane sisteminin tasarımcısı ve Einstein'ın dostu Walter Gottschalk, İstanbul'un Kadıköy semtinden 4 Temmuz 1948 tarihinde taahhütlü postayla gönderdiği mektubunda, Haurowitz'e Indiana, Bloomington'daki yeni çevresindeki yeni yaşamıyla ilgili en iyi dileklerini ve ailesiyle yeniden birleşmiş olması umudunu yazdı. Mektubuna, Hauwowitz'e "Müttefik işgalindeki Almanya'da açlık çekmekte olan iki yakın dostuna iki *CARE paketi* göndermesini" isteyerek son verdi.

Haurowitz ve Linus Pauling yakın ve kişisel ilişkilerini savaştan sonra da uzun yıllar sürdürdüler. Her ikisi de, dünyanın geleceğinden büyük kaygı duyuyorlardı. Bir davete cevaben, Pauling 27 Ocak 1958'de şunları yazdı: "Mektubunuz kötü bir zamanda geldi... Dünya hakkında topyekûn bir karamsarlığa kapılmış durumdayım. Umarım, çok geçmeden Bloomington'a yeniden gelmeyi, kolokyumunuza katılmayı başarır, meslektaşlarınızla yürüttüğünüz ilginç çalışma hakkında sizinle konuşma fırsatı bulabilirim; ama gelecek için böyle bir plan yapamıyorum." Bu dönemde, Pauling gelecekle çok fazla meşguldü:

> ABD ve Sovyetler Birliği arasındaki uluslararası gerilim ve rekabet hızlandıkça, [Pauling] o da nükleer silahların yapılmasına ve çoğalmasına kamuoyunun dikkatini çekmeye çalışıyordu - termonükleer savaş hazırlıklarının, gezegenin canlılarının çoğunu yok edeceğine inanıyordu. *No More War!* (1958) adlı popüler kitabında her iki meseleyi de ele aldı. Nesnellik ve bilimsel yöntemlerin kullanılmasıyla sabırlı, akılcı müzakere ve diplomasinin anlaşmazlıkları, savaştan daha kalıcı, akılcı ve çok daha insanca bir şekilde çözebileceğini savunuyordu. Bilim insanlarını barışı sağlamaya çağırdı. Soğuk Savaş'ın bu en şiddetli evresinde, Linus Pauling'in ismi çoğu zaman haberlerde yer aldı - örneğin atmosferik nükleer denemelere ve aşırı nükleer silahlanmaya karşı imza topladığı zamanlarda olduğu gibi.

1958 başında -daha sonra dünya çapında 11 bin bilim insanının imzalayacağı- bir dilekçe, 9 bin kişinin imzasıyla Birleşmiş Milletler'e sunuldu. ABD hükümetinin karşı görüşü basının büyük bölümünün yanı sıra fizikçi Edward Teller gibi çoğu devlet memuru olan bazı bilim insanları tarafından -kimi zaman sövüp sayılarak- savunuldu.[35]

Genç Meslektaşlarla Yazışmalar

Savaş döneminde başlayan ve sonraki 20 yıl boyunca süren yazışma örnekleri vardır. Haurowitz'in Türkiye'deki eski öğrencilerinden biri ve Türk vatandaşı olan *Lahut Uzman*'a[36] gönderdiği 21 Ağustos 1944 tarihli mektup şöyledir: "24 Haziran tarihli mektubunuz için teşekkür ederim. Bilimsel çalışmalarınızı sürdürebileceğiniz bir laboratuvar bulma olasılığınıza çok memnun oldum. Tirosidin ve gramisidin kesinlikle çok ilginç maddeler ve bunların gizemli etkilerinin en azından bir kısmını izah etmeyi başaracağınızı umarım... Kısa bir süre önce, *İstanbul Seririyatı*'nda (Cilt 26, Haziran) proteinlerin Denatürasyon, Enzimatik Hidroliz ve Serolojik Özgüllükleri üzerine küçük bir makale yayımladım. Orada inaktive serumun triptik sindirimi üzerine çalışmalarınız betimleniyor. Babanız size birkaç kopya göndermeyi istiyordu. Umarım yapmıştır. Ben yine de bir kopyasını zarfa koyacağım. Deneylerinizi içeren bir başka makale yakın gelecekte yayımlanacak."

15 Kasım 1944'te, *Harvard Tıp Fakültesi* antetiyle, Lahut Uzman henüz İstanbul'da bulunan Haurowitz'e şunları yazdı: "21 Ağustos tarihli nazik mektubunuzu ve denatürasyon makalenizin baskısını henüz aldım. Söylemeye bile gerek yok ki efendim, benim mütevazı deneylerimi de dahil etmenizden çok minnettarım." Bu, kuşkusuz, çok sayıda yazışmayla birlikte verimli bir mesleki işbirliğini başlattı.

11 Mart 1954'te *ABD Ordusu Tıp Fakültesi Lisanüstü Ensitüsü* (Walter Reed Tıp Merkezi) antetiyle, artık bir askeri tabip olan Yüzbaşı Lahut Uzman şunları yazıyordu: "İnsanda nükleik asitler üzerine verilerin ilginizi çekebileceği düşüncesiyle, son makalelerimden birinin nüshasını zarfa koyuyorum."

24 Ekim 1960'ta, Harvard Tıp Fakültesi Nöroloji Doçenti Dr. Lahut Uzman şunları yazdı: " 'Metal-Binding in Medicine'a benim yazdığım bölüme yanıt olarak 13 Ekim tarihli nazik mektubunuz, beni eserinize yaptığım küçük katkının benim açımdan büyük bir imtiyaz olduğu düşüncesine götürdü. Wilson hastalığında bakırın rolünde hüküm süren kargaşada, bu konuda sizin son derece sağlam öncü çalışmanıza gereken itibarın gösterilmemesi büyük talihsizlik." Bir başka yazışma, Haurowitz'in bu çalışmayı henüz Prag'dayken, yani 1939'dan önce yaptığına işaret eder.

Ve 7 Temmuz 1962 tarihli mektubunda Uzman şöyle diyordu: "Zarftaki gazete kupüründe, sizi memnun edebilecek bir haber var. Geçici komite Harvard'daki *Bronson Crothers Nöroloji Profesörlüğü* için bütün dünyadan beni seçti. Olabilecek en yüksek akademik mertebeye yükseltilmek çok şaşırtıcı ve gönül okşayıcıydı, hele hele akademik kadronun benim fiziksel engelimin ve kısıtlı yaşam süremin gayet iyi bilincinde olduğu düşünülürse. Biliyorsunuz, sayın hocam, son beş yıldır Hodgkin hastalığı çekiyorum ve son iki yıldır yoğun radyoterapiyle sağ kalabildim. Yeni kadro aynı zamanda beni otomatik olarak Çocuk Hastanesi ve Brighton Hastanesi'nin de baş nöroloğu yaptığından, bütün bu fazladan sorumlulukların benim omuzlarıma verilmesi son derece gönül okşayıcı bir güven ifadesiydi. Söylemeye bile gerek yok ki, en büyük hayalimin böylece gerçekleşmesinden son derece mutluyum.

Sağlık durumunuzun iyi olduğunu umuyorum. Şimdiye kadar birçok kez büyükbaba olmuşsunuzdur sanırım. Lütfen Frau Haurowitz'e en iyi dileklerimi iletiniz."

Böylece, Amerikan bilim ve tıbbı, en azından bir göçmen profesörün eğittiği bir Türk'ten yararlanmaya başlamış oldu. Tüm bunlar Amerika hâlâ II. Dünya Savaşı'ndayken olmaya başladı. Ve, Uzman'ın Amerikan askeri tıbbına katkıları Kore Savaşı sırasında da devam etti.

Hugo Braun ile Felix Haurowitz arasında 30'ların başından 50'lere dek uzanan bir yazışma hazinesi vardır. 24 Nisan 1950'de, Almanya'ya dönenlerden biri olan ve *Munchen Hygienisches Institut*'e giren Braun, (Almanca) şunları yazdı: "Türkler beni uğurlarken son derece minnettardılar."

Bu mektuba göre, "Heimat"a (anayurt) dönüş yolculuklarında o ve "Bayan Braun mali kaygılarla kızlarını ve oğullarını görmek için onlara uğrayamadılar." Diğer mektuplarda, "kızımız, bir asker olarak bacağından yaralandığından" ve "oğlumuz –bir hekim– bir hastanede çalıştığından" ifadeleri geçer.

Yazışmalar incelendiğinde, her ikisinin de İsrail'de 1948 Bağımsızlık Savaşı'nda hizmet ettiği anlaşılıyor. Hızla ilerleyerek 1960'taki bazı yazışmalara geçmek yoluyla, Braun'un yarıiletken araştırmasında çalışan doktoralı bir bilim insanı olan kızı Irmgard'ın, soyadı Hegmon olan İsrailli bir makine mühendisiyle evli olduğunu ve tam o sıralarda Pennsylvania Eyalet Üniversitesi'nden bir iş önerisi aldığını öğreniyoruz.

Haurowitz'in, savaştan zarar gören Almanya'da bulunmayan Amerikan bilim dergilerini Braun'la paylaşmak için yaptığı düzenlemelerle ilgili birçok yazışma vardır. Ayrıca Braun da, Gottschalk gibi, Haurowitz ailesinden, bir meslektaşın savaş boyunca Almanya'da kalmış karısı için *CARE paketleri* göndermesini rica ediyordu.

28 Nisan 1950 tarihli bir mektupta Haurowitz şunları yazdı: "Türkiye'de geçirdiğim dokuz yıldan hiç pişman değilim ve Türklerin bize karşı davranışlarının, [aramızdaki] bazı Avrupalı profesörlerin Türklere karşı tutumlarından çok daha iyi olduğunu hissediyorum." Dahası, 3 Temmuz 1954'te Braun şunları yazar: "Eski Türk çalışma arkadaşınızı [Mutahar Yenson], birlikte çalışmak üzere yanınıza almanız çok nazikçe. Lütfen ona yürekten selamlarımı ve iyi dileklerimi iletin. Türkiye'de olduğum sırada bana karşı son derece iyi davranmıştı."

3 Nisan 1963'te *Texas Üniversitesi (Galveston) Tıp Fakültesi* Hematoloji Araştırma Laboratuvarı'nın kadrolu elemanı Dr. *Faruk L. Özer*, Indiana Üniversitesi Biyokimya Bölümü'ndeki Dr. Haurowitz'e şunları yazdı: "İstanbul'dan eski bir öğrenciniz olarak, size, açıklamakta güçlük çektiğimiz bir olguyla ilgili bu mektubu yazma cesaretini gösteriyorum." Ardından "bir insan serumu"nda açıklanamayan bulguyu betimlemeye girişir.

Bu, meslektaşlar arasında Amerika'da bilimi geliştirecek yenilenmiş bir ilişkiyi başlattı.

Açıktır ki, Haurowitz'in uzun yıllar ABD'ye gelememesi ve Türkiye'deki sürgünü onun özsaygısını biraz yıpratmıştı. *Cincinatti Yahudi Hastanesi*'nin May Tıbbi Araştırmalar Enstitisü'ne yerleşmiş eski bir meslekdaşı Alfred Frohlich, 30 Aralık 1946'da Haurowitz'e kısa bir not yazdı: "Umarım ABD'ye yaptığınız ziyaret, burada size ne kadar saygı duyulduğunu ve onurlandırıldığınızı görmenize yetmiştir. Karınız ve çocuklarınızla yeniden bir araya gelmeniz çok kısa sürede gerçekleşecek. Benim umudum bu." (Res. 141.)

Hugo Braun'a[37] 19 Kasım 1950 tarihli mektubunda Haurowitz kendi sözleriyle kendi değerini teyit etmek istercesine şunları yazar: "ABD'deki meslektaşlarım benim çalışmalarıma değer veriyor gibi görünüyor, zira antikorlar hakkında iki günlük bir sempozyum yapan New York Tıp Akademisi benden onur konuşmacısı olmamı istedi. Hatta yolculuk ve otel masraflarımı bile ödediler."

16 Aralık 1953'te, Prof. Dr. H. Braun, Haurowitz'e cevap yazdı: "Mektubunuzu henüz aldım ve Paul-Ehrlich-Siftung'un (Vakıf) yönetimine isminizi verme teklifimi kabul etmenize çok memnun oldum. Lütfen güncel bir CV'nizi gönderin."

10 Mart 1960 tarihinde *Michael Sela* şöyle yazdı: "Öncelikle, gecikmeli de olsa, bir kez daha genel anlamda bilime katkılarınızı vurgulayan *Ehrlich Ödülü* ve madalyası nedeniyle yürekten tebriklerimi kabul ediniz, lütfen." Bu, gerçekten de bize bu büyük bilim insanının, başkalarıyla birlikte, Türkiye Cumhuriyeti'nin 1939'daki bir davetiyle hepimiz adına kurtarıldığını hatırlatmanın en incelikli yoluydu.

Normal Duruma Dönüş

Romanoloji profesörü *Leo Spitzer*, görünüşe göre daha 1934'te Johns Hopkins Üniversitesi'nden bir iş teklifi almıştı, ama ABD'ye 1936'da geldi. Bu gecikmenin nedeni, İstanbul Üniversitesi'ne karşı sözleşme yükümlülüğüydü. Hopkins'e gelir gelmez, üniversitede bazı ekstra dersler vererek ekstra ücret için pazarlık yapmaya çalıştı. Üniversitenin (1935'ten 1948'e kadar rektörü olan) coğrafyacı "Dr. Isaiah Bowman"a hitaben el yazısıyla kaleme alınmış 23 Nisan 1937

tarihli mektuptan bir alıntı, kendisinin karşılaştığı yer değiştirme sorunlarından bazılarını anlamamızı sağlar:

> Buraya geldiğim zaman, çok ciddi fedakârlıklar yapmam gerektiğini biliyordum; maaşım üçte bire inecekti; kütüphanemin nakliye masrafını (1200$) kendim karşılayacaktım; yeni mobilyalar almak zorunda kalacaktım ve ailemin yeni bir ülkeye uyumunu sağlamak çok pahalıya mal olacaktı. Fakat üniversitenin emsalsiz bir lütufla iki yıl boyunca beni beklemesi, bu güçlüklerin üstesinden tatminkâr bir şekilde gelinebileceği umudunu verdi bana.[38]

1950'lerin ortalarında, Haurowitz ile Braun arasındaki yazışmalar, ikisinin de yeni çevrelerine yerleşmekte olduğuna, araştırma yaptığına, ders vermeye davet edildiğine ve konferanslar için yolculuk ettiğine işaret eder. Haurowitz, tıbbi dergilerin hâlâ savaşın tahribatını atlatmaya çalışan Almanya'ya gönderilmesini ayarladı. Ve her ikisi de çok meşgul olduklarına esef etseler de, "yapacak işlerinin çok az olmasındansa, çok fazla olmasını yeğlediklerinde" anlaşıyorlardı.

11 Şubat 1955 tarihli bir mektupta, Haurowitz dostu Braun'a, "Verecek hiç yeni haber yok. Kızımız Liese ile kocası Noel için bize gelmişlerdi. Damadımız ordudan terhis edildi ve her ikisi de Wisconsin'de eğitimlerine başlıyorlar. Batı kıyısındaki askeri hizmetleri sırasında, Sgalitzerler[39] ile sık sık görüşmüşler ve gayet iyi olduklarını anlattılar." Mektup, askere alınan oğulları Martin'i iki hafta önce gördükleri bilgisiyle sürer ve (Türkiye'den) ortak dostları olan Marchionini ve Goldschmidt'e selamlarla sona erer.

11 Kasım 1955 ve 17 Mayıs 1956'da gönderilip yanıtlanan mektuplarda, Braun da Haurowitz de "İsrail ve Arjantin'deki huzursuzluğu" göz önüne alarak sevdiklerine dair kaygılarını ifade ederler. 20 Eylül 1956'da Haurowitz Braun'a, "Son mektubunuzda bana Frau Ottenstein'ı sormuştunuz. [Oftalmolog] Igersheimer'den, [Ottenstein'ın] kız arkadaşlarıyla yüzmeye gittiğini öğrendim. Arkadaşları denizde açılırken, o sığ suda kalmış. Ansızın devrilip suya düştüğünü görmüşler. Biri yardımına koşamadan ölmüş. Bu intihar

olamaz, çünkü Alman hükümetinin ona bir emekli aylığı bağlamayı kabul ettiğini henüz öğrenmişti ve artık para için kaygılanması gerekmiyordu."

Ardından konuyu değiştirir ve Braun'a, kızı Liese'nin bir bebeği olduğunu ve henüz büyükbaba olmaya alışamadığını anlatır. 9 Ekim 1957'de Haurowitz Braun'a, Alman hükümetinin küçük olmakla birlikte emekli aylığını yeniden bağladığını ve St Andrews Üniversitesi'nde bir sempozyuma katıldığını anlatır. Oradayken astronomi profesörü Freundlich ve karısını ziyarete gitmişti. Freundlich emekli olmaya ve iklimi daha yumuşak olan Wiesbaden'e (Almanya) yerleşmeye karar vermişti.

1960'a gelindiğinde, Braun İsrail ve Türkiye'yi ziyaret etme fırsatını buldu. 10 Şubat'ta yolculuk hakkında söyleyebildiği tek şey, "Çok yorucu fakat güzeldi. Türkler, gerek akademisyenler gerek eski çalışma arkadaşlarım bana çok nazik davrandılar," olmuştu. Braun, Türkiye'den Filistin'e giden, İsrail Devleti'nin kurulması için savaşan ve anlaşılan ziyareti sırasında hâlâ orada olan oğlu ve kızı hakkında bilgi vermez.

Olumlu olaylardan söz edecek olursak, Felix Haurowitz 6 Ağustos 1962'ye gelindiğinde o dönemde çok hasta olan dostu Hugo Braun'a, Braun'un "küçüklüğünü bildiği" oğlu Martin'in Cornell Üniversitesi'nde astrofizik alanında doktora sonrası bir çalışma yaptığını ve kendisine önerilen doçentliği kabul ettiğini anlatır.

İki eski dost! İki eski meslektaş! İki baba! Uzun bir dönem boyunca travmatik deneyimleri paylaşan iki insanoğlu! Kendi soylarının başarıları ve refahına duydukları farklı düzeylerdeki ilgi! Savaşların kendine özgü koşulları var...

CREDIT-ANSTALT
FÜR HANDEL UND GEWERBE
Dr.Ernst Geiringer. Wien, 2. Mai 1933.

Herrn Prof.Dr. Albert Einstein
Villa Savoyarde
Le Coq-sur-mer
bei Ostende.

Sehr verehrter Herr Professor!

Ihr sehr geschätztes, an meine Schwester, Frau Dr.Hilda Pollatschek, gerichtetes Schreiben vom 25.v.M. ist hier eingetroffen und ich habe es in vorsichtiger Weise an sie weitergegeben. Nach Erhalt der Antwort werde ich mir gestatten, dieselbe an Sie weiterzuleiten, und wäre Ihnen, sehr verehrter Herr Professor, äusserst dankbar, wenn Sie auch weitere Zuschriften nicht an die Berliner Adresse, sondern an die hiesige Adresse: Wien XIX., Sieveringerstrasse 23, leiten würden.

Mit dem Ausdruck vorzüglichster Hochachtung

Ihr ergebener

Resim 134
Ernst Geiringer'in Einstein'a mektubu, 2 Mayıs 1933.

30. PORCHESTER TERRACE, W.2.
PADDINGTON 0040.

London.

30th March, 1934. Ziantor. 15/4.

Dear Dr. Freundlich,

I have now received an answer to my enquiry from the Home Office with regard to the point which you mentioned in your recent letter to me. The reply from Sir John Simon's Secretary states that it would only be possible for His Majesty's Consul-General at Constantinople to afford protection to yourself and your colleagues if he were asked to do so by the Government of the country of which you are Nationals. But this, it is suggested, is out of the question, and therefore it will not be possible to take any action in the direction it is desired.

Yours sincerely,

Herbert Samuel

Resim 135
Avukat Samuels'den Freundlich'e mektup.

Abschrift

J.Stark

Berlin-Charlottenburg, den 21.8.34.
Marchstr.35.

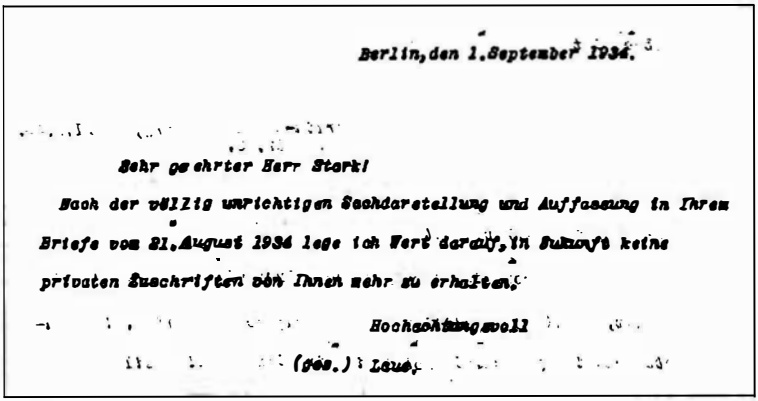
Sehr geehrter Herr v.Laue!

Sie haben die von mir angeregte Kundgebung mit der Unterstellung abgelehnt, es sei eine politische Kundgebung von Gelehrten. Diese Unterstellung ist falsch. Sie sollte in Wirklichkeit ein Teil des großen nationalen Bekenntnisses des deutschen Volkes zu seinem Führer Adolf Hitler vor aller Welt sein. Jetzt haben Sie eine öffentliche Kundgebung für Adolf Hitler abgelehnt, dagegen haben Sie auf der Würzburger Physikertagung sich nicht gescheut, zugunsten Ben Albert Einstein, dieses Landesverräters und Beschimpfers der nationalsozialistischen Regierung, unter dem Beifall der anwesenden Juden und Judengenossen eine öffentliche Kundgebung zu veranstalten, die sich letzten Endes gegen die nationalsozialistische Regierung richtete. Ich kann nicht umhin, Ihnen über dieses unterschiedliche Verhalten mein stärkstes Bedauern auszudrücken.

Heil Hitler!

(ges.) Stark

Resim 136
Nobel ödüllü Johannes Stark'ın yine Nobel ödüllü "meslektaşı" Max von Laue'ye 21 Ağustos 1934 tarihli mektubu.

Berlin, den 1. September 1934.

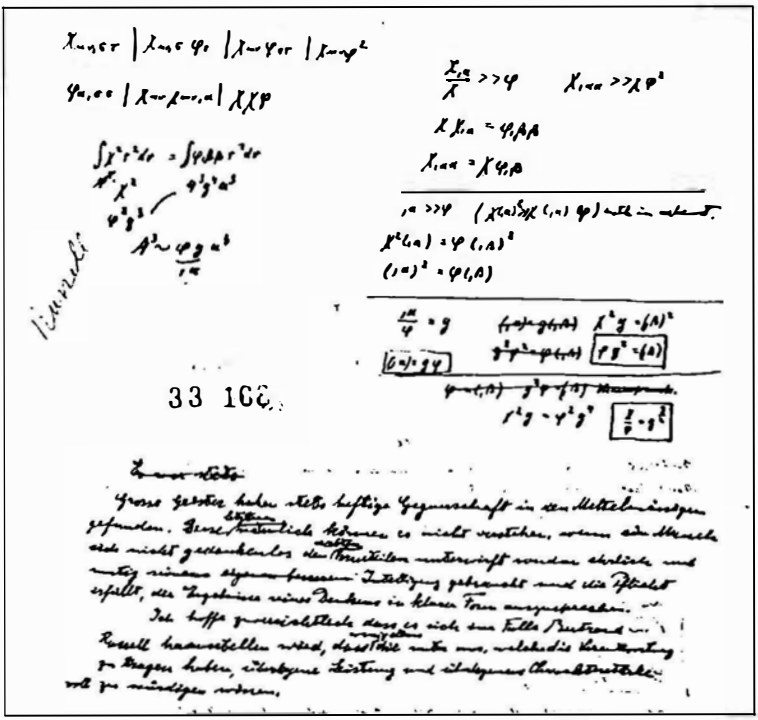
Sehr geehrter Herr Stark!

Nach der völlig unrichtigen Sachdarstellung und Auffassung in Ihrem Briefe vom 21. August 1934 lege ich Wert darauf, in Zukunft keine privaten Zuschriften von Ihnen mehr zu erhalten.

Hochachtungsvoll

(gez.) Laue

Resim 137
Max von Laue'nin Johannes Stark'a 1 Eylül 1934 tarihli yanıtı.

33 166

Resim 138
Einstein'ın ünlü "Büyük Ruhlar" alıntısının müsveddesi.

Home Office,
Whitehall,
S.W.1.

26th February, 1936.

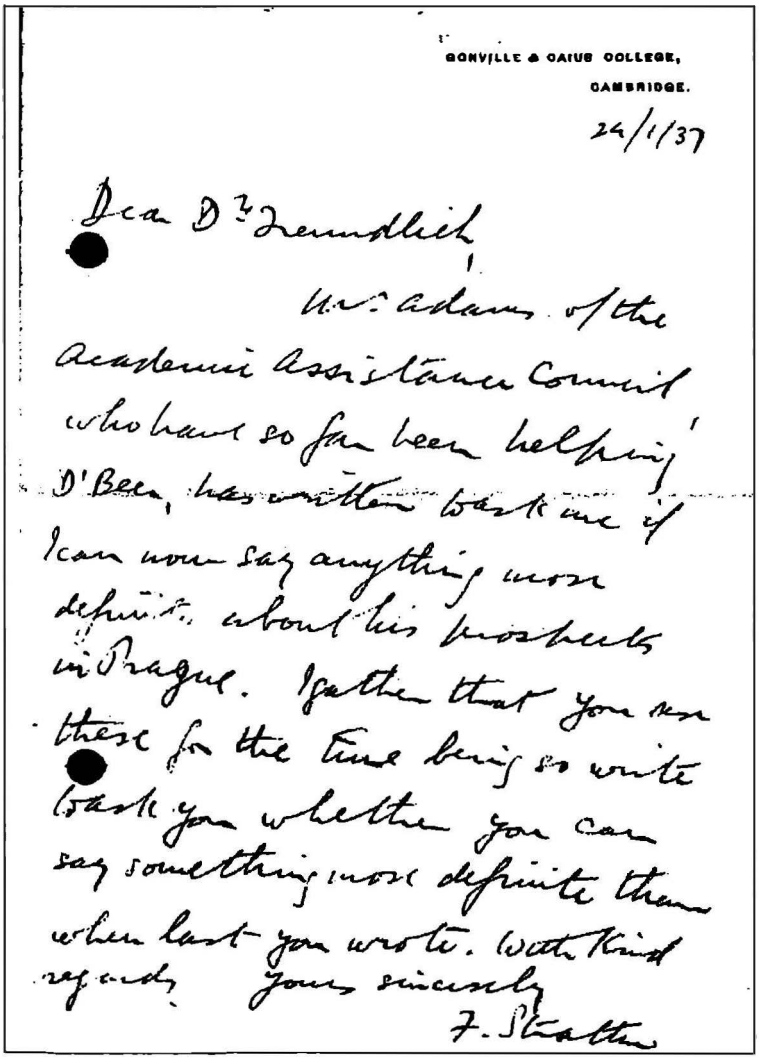
Dear Sir Herbert Samuel.

You wrote to me yesterday with regard to the possibility of Professor E. Finlay Freundlich becoming naturalised. I am afraid that it is not permissible to make any exception in the case of distinguished persons in the matter of the statutory requirements as to residence, so that as long as conditions remain as at present, it will not be possible for Professor Freundlich to qualify for naturalisation.

Yours sincerely
Ramsay Scott

The Right Honourable
Sir Herbert Samuel, G.C.B., G.B.E.

Resim 139
İçişleri Bakanlığı'nın Finlay Freundlich'in Britanya'ya yeniden göç etme girişimiyle ilgili avukat Samuels'e yanıtı.

GONVILLE & CAIUS COLLEGE,
CAMBRIDGE.

24/1/37

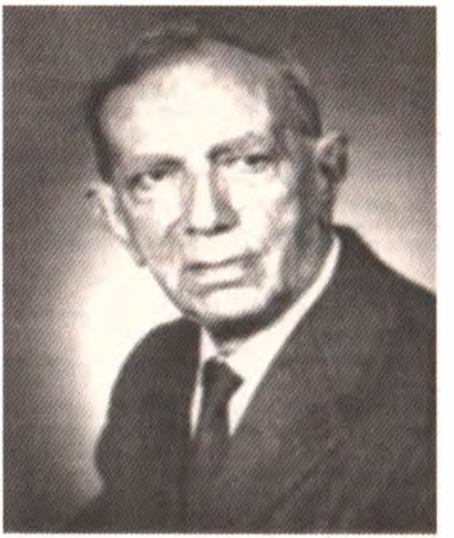
Dear Dr Freundlich,

Mr. Adams of the Academic Assistance Council who have so far been helping D'Ben, has written back me if I can now say anything more definite about his prospects in Prague. I gather that you see these for the time being so write back you whether you can say something more definite than when last you wrote. With kind regards Yours sincerely

F. Skrattan

Resim 140

Birleşik Krallık merkezli Akademik Yardım Konseyi'nden Prag'daki Freundlich'e gönderilen 24 Ocak 1937 tarihli bilgi notu.

Resim 141
Felix Haurowitz: Büyük bir adam ve yıpranmış bir özsaygı.

13

Hatıralar ve Ötesi

Tamamlayıcı hatıralar ve sözlü tarihlerden oluşan bu bölüm, okuyucunun bu kadınlar, erkekler ve çocukların başına gelenlerin duygusal etkisini daha eksiksiz hissetmeleri ve belki daha fazla anlamaları için kitaba dahil edildi.

> Londra'dan BBC haberlerini dinlerdik. Konuştuğumuz başlıca konu savaş – Hitler'in birbiri ardına çiğnediği ülkeler. Avrupa'da insanların çektiklerine göre, Türkiye harika bir yerdi; buna hiç kuşku yok.[1]

Birinci Kuşak Anımsamalar

Bugün nanoteknolojinin babası olarak tanınan Arthur von Hippel'in anılarından:[2]

> Daggie'nin [Arthur'un karısı] Yahudi oluşu kişisel yaşamlarımızı fazlasıyla etkilemişti. Eski "dostlarımız" ansızın miyop olmuş ve bizi tanıyamaz hale gelmişlerdi. Sokakta yürüdüğüm zaman, insanlar yolun öbür tarafına geçiyorlardı. Babamız "Arî kökenli" sertifikası çıkarmak zorunda kaldı. Doğu Prusyalı amcamız, vilayetin baş yetkilisi ve aile tarihçisi, Daggie'yle

evlendiğim zaman özellikle sinirlenmiş olan Walther von Hippel, daha önce yetersiz olduğu için görevden aldığı Nazi Gauleiter [parti yöneticisi] Koch tarafından hapse atıldı. Babamız, Alman Yüksek Mahkemesi'nde Walther'i savundu ve onu hapisten kurtardı, ama Naziler onu yine hapse attılar. Walther Amca bana bir özür mektubu yazdı ve ardından intihar etti.

İki ilahiyat profesörüyle karşılaşmam o kadar sarsıcı olmamıştı. Bir tanesi, babamın evinin yakınlarında yaşayan iyi bir adam, diğeri de yoldan geçen coşkulu bir Naziydi. İlki, sebze bahçesini temizlerken ikincisine seslendi: "Sevgili meslektaşım, bugün ben de sizin gibi yaptım: Tüm Löwenzahn Familyasını kökünden söküp attım." (Löwenzahn, karahindibanın Almanca karşılığı ve aynı zamanda bir Yahudi adıdır.)

1933 baharında, Hitler'in bir emri Yahudi öğrencilerin üniversitelere girmesini yasakladı ve daha sonra da Yahudi profesörler azledildi (Born, Couran, vb.). Opa Franck, I. Dünya Savaşı sırasında gösterdiği kahramanlık nedeniyle Birinci Sınıf Demir Haç madalyası aldığından, bu uygulamadan muaf tutuldu.[3] Açıkçası, bunu istemiyordu. Bu nedenle o ve birkaç arkadaş daha oturup onunla birlikte istifa dilekçesini kaleme aldık. Bu arkadaşlar arasında, Bodensee'deki Salem'de (sonraları İngiltere'ye göç edip şimdi İngiltere Prensi Philip olan genç Philip Mountbatten'ın eğitimcisi olan Prens Max von Baden tarafından kurulan) ilerici gençlik hareketi okulunun müdürü Kurt Hahn da vardı.

Sabah erken saatlerde, bu deklarasyonumuzu telefonla Göttinger Zeitung'a [Göttingen Haberleri] bildirdik. Opa'nın Nisan 1933 tarihli olağanüstü onurlu bildirisi, Naziler ve onlarla uzlaşmış üniversite mensuplarının tepesine bir bomba gibi düştü. Bu bildiriyi kınayan, kırk küsur profesör ve hocanın imzaladığı bir karşı-bildiri 24 Nisan'da Göttinger Tageblatt'da [Göttingen Günlüğü] çıktı. Naziler telefonlarımızı halihazırda dinlemeye almış olduklarından, önde gelen Nazi gazetesi Völkischer Beobachter [Halkın Gözlemcisi] gazetesinde bizler de kişisel olarak saldırıya uğradık. O kadar öfkelendim ki, Göttingen'deki -kaderin garip bir cilvesiyle "Jüdenstrasse"de [Yahudi Sokağı] bulunan- Nazi genel merkezine gittim ve liderini düelloya davet etmeye çalıştım. Beni sonsuza kadar beklettiler ve bu çocuksu hareketten hiçbir şey çıkmadı.

Ne yazık ki, Göttinger Zeitung'un akıbeti çok daha vahim oldu. Gazete baskıya uğradı ve Tageblatt'ın bugün bile varlığını korumasına karşın, bu gazete kapandı.[4]

Profesör Franck'ın istifasının ardından, biz genç doçentler işi devraldık: Hertha Sponer, Cario, Heinrich Kuhn (Profesör Nohl'un kızı Mariele ile evliydi), Werner Kroebel ve ben. Ben Profesör Pohl'a gidip üniversitede kalan tek fizik profesörü olduğu için liderliği üstlenmesi gerektiğini söylediğimde, hiç aldırış etmedi. Bu yüzden biz gençler tek başımıza hareket ettik, geriye kalan doktora öğrencilerinin programlarını sonuna getirmelerini sağladık ve artık kapanmaya hazırlandık. Bu öğrencilerden biri olan Gert Rathenau, daha sonra son derece seçkin ve maceralı bir kariyere sahip oldu ve bugün hâlâ yakın dostumdur. Bir diğeri, Meyer-Leibnitz tanınmış bir Alman bilim insanı oldu. Profesör Franck'ın bildirisi İngiltere'de de basıldı ve Oxford'dan Profesör Lindeman yardıma geldi. Lindeman beni Oxford'a geri götürmeyi önerdi, ama aramızdaki tek Yahudi kökenli olan Heini Kuhn'un benden daha fazla tehlikede olduğunu hissediyordum. Bu yüzden Heini ve Mariele Oxford'a gittiler ve kariyerlerini geliştirdiler.

Çok geçmeden, Zürich'deki Profesör Schwarz Gazi Mustafa Kemal'le, İstanbul'da (eskiden Konstantinopolis) yeni bir Avrupa tipi üniversite kurmak ve yaklaşık otuz Avrupalı profesör istihdam etmek üzere bir anlaşmaya vardı. Ben seçilen "talihlilerden" biriydim ve benim asıl alanımda "Elektrofizik Profesörü" olarak Almanca, "Elektroteknik Profesörü" olarak da Fransızca, daha sonra düşüşüme yol açacak sözleşmeler imzalayacağım Zürich'e gittim. Dr. Rathenau'yu asistanım, Hamburg'da Profesör Stern'in basteknisyeni Walter Rieger'i de basteknisyenim olarak belirleyerek yola çıkmaya hazırlandım. Meslekteki dostlarım benim sürgüne gidişime çok üzüldüler ve laboratuvarlarından, işe başlamama yardım edecek fazla donanımı aralarında toplayıp verdiler.

Göttingen Üniversitesi yöneticisi, Hitler'e bağlılık yemini etmem için beni ikna etmeye çalıştı. Reddettim. Eski bir subay olarak, Alman Savaş Bakanlığı'nın yetkisi altındaydım ve ülkeden ayrılmak için bakanlıktan izin almam gerekiyordu. Berlin'deki yetkiliye telefon ettiğimde, yanlışlıkla yeni düzenin gönüllüsü zannedilerek sıcak bir şekilde karşılandım, fakat ardından karımın Yahudi olduğunu ve ondan boşanmaya niyetim olmadığını açıkladığımda soğuk bir tavırla konuşma bitirildi. Johannis Kilise kulesindeki sorumluluğumdan kurtulmak ve çıkış vizemi almak üzere ilgili dairelere gittiğimde benzer şekilde soğuk bir karşılama gördüm. Artık İtalya'dan gemiyle Türkiye'ye gitmeye hazırdım.

Daggie, ben Türkiye'de rahatça gelebilecekleri bir ortam hazırlayana kadar, Opa ve iki küçük oğlumuzla (Peter daha iki buçuk yaşında bile yoktu, Arndt

da yaklaşık bir yaşındaydı) birlikte kaldı. Bunu izleyen hikâye aşırı derecede epik görünebilir, ama yaptıklarımın kahramanlıkla hiç ilgisi yoktu. Sadece görev aşkı olan maceracı biriydim. Bu olayın gerçek kahramanı, iki küçük çocuk ve gerçekçilikten bihaber bir kocanın yükünü taşıyan Daggie'ydi. Göttingen'de birlikte geçirdiğimiz son gecede, muazzam bir kuyruklu yıldız gösterisi meydana geldi. Dostlarımız olan Beyerler'le birlikte arka bahçeden seyrettik ve bunu olacakların meşum bir işareti olarak kabul ettik.

[İstanbul'a vardığımızda] ilk işimiz ... ailelerimiz için uygun birer ev bulmaktı. Bu görevi olağanüstü bir başarıyla tamamladık. Bir Boğaz vapuruna binerek, İstanbul'dan yaklaşık yirmi kilometre mesafede ve Galata'dan tramvay veya vapurla ulaşılabilir bir semt olan Bebek'te, hemen Boğaz kıyısında yeni inşa edilmiş bir apartman keşfettik. Beş daire kiralamayı başardık. Profesör Heilbronn ve ben en üst katı seçtik; botanikçi Brauner ve matematikçi Prager orta katı; astronom Freundlich de, zemin katta, ev sahibine bitişik daireyi aldılar. Her dairenin, Boğaz'ın Anadolu yakasının muhteşem manzarasına hâkim bir balkonu vardı. Apartman henüz tamamlanmadığı için, birkaç haftalığına kalacak başka bir yere ihtiyacımız vardı – ama ailelerimiz artık [Almanya'dan Türkiye'ye] gelebileceklerdi.[5]

Felix Haurowitz'in ABD Ulusal Bilimler Akademisi üyeliğine seçilmesi dolayısıyla içişleri bakanının ricası üzerine Ekim 1975'te yazılmış otobiyografisinden bir özet:[6]

Kanım, ben ve çocuklarımız İstanbul'daki yaşamı çok mutlu bir dönem olarak hatırlıyoruz. İstanbul bizim gözümüzde dünyanın en güzel kenti; kendi gözümle gördüğüm Napoli, San Francisco ve Rio de Janeiro'dan daha güzel olduğu kesin. Bütün bu kentlerin sahip olduğu coğrafi güzelliklere sahip olmakla kalmıyor, aynı zamanda Romalılardan kalma su kemeri, Roma ve Bizans kent surları ve anıtları ile muhteşem camilerin karşı konulmaz güzelliklerini de barındırıyor. Türk hükümeti yabancı profesörlerden Osmanlı İmparatorluğu'nun köhnemiş didaktik yöntemlerini modernleştirmelerini bekliyordu.

İlk iki yıl, derslerimi bir fizyoloji veya patoloji doçenti tercüme etti. İkinci yılın sonunda, öğretimi, özellikle sınav yapmayı çok daha kolaylaştıracak şekilde Türkçe ders verebilmeye başladım. Selefimden kusursuz bir teknik asistan olan Bayan Paula Schwerin'i devralmıştım; onunla birlikte bir dizi makale yayımladık. Bununla birlikte, aynı zamanda çalışkan ve hevesli bir

grup Türk çalışma arkadaşı da buldum. Çoğu şimdi İstanbul'da veya diğer Türk kentlerindeki üniversitelerde profesör. 1948'de Türkiye'den ayrılışımın üzerinden 27 yılın geçtiği şu an (1975) bile, hâlâ eski çalışma arkadaşlarımla temasım sürüyor. İstanbul Üniversitesi Senatosu'na bana onursal tıp doktorası verilmesi ricalarını ileterek bana karşı duygularını ifade ettiler. Bu nadir unvan bana 1973'te verildi.

İstanbul Üniversitesi Biyoloji ve Tıbbi Kimya Bölümü'nün yıllık bütçesi yaklaşık 2 bin dolardı. Böylesine mütevazı bir bütçeyle, hele benim İstanbul'a gelişimin üzerinden birkaç ay geçmeden başlayan II. Dünya Savaşı sırasında pek az şey satın alınabiliyordu. Hemen hemen tümüyle immünokimya sorunları üzerine çalışıyorduk...

İstanbul'da geçirdiğim sürenin büyük bölümünü tıp öğrencilerine başlangıç düzeyinde fizyolojik kimya öğretmeye ayırdım. Her sömestr 400 ilâ bini aşkın öğrencinin bulunduğu sınıflarımız vardı. Laboratuvar dersi 5 veya 10 paralel derste verilmek zorundaydı. Yazdığım Türkçe bir biyokimya ders kitabı birkaç kez basıldı.

O dönemde Türkiye'nin nüfusu yaklaşık 25 milyondu ve İstanbul'da sadece bir tane tıp fakültesi vardı. Hekimlerin çoğu büyük kentlerde yaşıyordu. İstanbul'daki öğrencilik döneminin ardından, kerpiç kulübeleri, kültür kurumlarından yoksunluğu ve yalıtılmış halleriyle Anadolu'nun içlerindeki köylere dönmeyi isteyen pek çıkmıyordu. Ülkenin büyük kesimini oluşturan bu bölgelere tıbbi yardım sağlamak için, hükümet en iyi tıp öğrencilerine burslar verdi. Bu burslar yalnız tam pansiyon yurtları ve ders kitaplarını değil, aynı zamanda giyim, kırtasiye, hatta yetecek derecede cep harçlığını da içeriyordu.

Öğrenciler, tıp fakültesinden diplomalarını aldıktan sonra, Anadolu'da kendilerine acil ihtiyaç duyulan bölgelere gönderiliyorlardı ve devletten destek aldıkları yıl kadar zorunlu hizmet vermek zorundaydılar. Özel muayehane açmalarına da izin veriliyordu ve bazıları gelirlerini öğrencilik döneminde devletten aldıkları krediyi ödemekte kullanıyorlardı. O zaman Türkiye'de başka bir yere gitmekte özgür oluyorlardı. Birçoğu az sayıdaki büyük kente, yani İstanbul, Ankara ve İzmir'e döndüler.

Bununla birlikte, küçük yerlerde zorunlu hizmet yükümlülüğü olan devlet burs sistemi, Anadolu'da sağlık hizmetini hatırı sayılır ölçüde düzeltti. Benzer bir sistemin ABD'de pratisyen hekimleri cezp etmekte büyük güçlük çeken küçük kentlerdeki sağlık hizmetlerini geliştirip geliştiremeyeceğini merak ediyorum.

Ailecek İstanbul'u çok sevmemize karşın, burada çocuklarımız için bir gelecek olmadığını biliyorduk. Üniversite çağına geldiler ve 1946'da, karım ve iki çocuğum eşyaların çoğunu da yanlarına alarak ABD'ye yerleştiler. Amerikan Liberty gemilerinden biriyle yolculuk ettiler. Gidişleri neredeyse bir ay sürdü. Üniversiteyle sözleşmemin süresi iki yıl sonra dolduğundan ben İstanbul'da kaldım. Bununla birlikte, 1947 yazında ailemi ziyaret ettim. O dönemde kızım Indiana Üniversitesi'nde öğrenciydi. Değişik okullara da başvurmuştu, ama önce Bloomington'dan kabul gelmişti.

O dönemde askerlikten dönen öğrencilerin sayısının çokluğu yüzünden, kızım bir yurtta yer bulamadı, fakat Profesör Harry G. Day'in evinde ücretli konuk olarak kabul edildi; Prof. Day de tesadüfen biyokimya profesörü çıktı. 1947'de ailemi ziyarete geldiğini duyduğunda, beni Bloomington'a davet etti ve bir konuşma yapmamı ayarladı. Konferansın ardından, bir resepsiyon verildi; orada karısı tesadüfen İstanbul'daki tıp fakültesinden meslektaşlarımdan birinin kızı çıkan Nobel ödüllü bir genetikçi olan Profesör J. H. Muller'le tanıştım.

Ertesi gün, bana Indiana Üniversitesi'nde kimya profesörlüğü kadrosunu kabul edip etmeyeceğim ve biyokimya alanında ders verip vermeyeceğim soruldu. Meslektaşlarıma böyle bir kadroyu seve seve kabul edeceğimi, fakat bir yıl daha İstanbul'da kalmam gerektiğini ve Basel'deki (İsviçre) tıp fakültesinin beni davet ederek biyokimya kadrosunu önerdiğini söyledim. İsviçreli meslektaşlarıma ABD dönüşü onları ziyaret edeceğime söz vermiştim; bu yüzden kararımı Basel'e yapacağım ziyaretten sonraya ertelemek için izin istedim.

Indiana Üniversitesi'nin resmi teklifi ABD'den Basel'e yaptığım yolculukta geldi. Basel'e gittiğimde, tıp fakültesinin bana primo et unico loco, yani tek adaylık önerdiği söylendi, ama Basel'in kanton yönetimi bu göreve bir İsviçre vatandaşının atanmasını istediğinden bu kararları için mücadele vermek zorunda kalacaklardı. Bu mücadele bir yıldan çok sürebilirdi. Bu koşullar altında, Bloomington'ın kadrosunu kabul ettim. Temmuz 1948'de oraya taşındım. Üniversite bize küçük, prefabrike bir ev tahsis etti. 1950'de, büyük bir arka bahçesi olan iki katlı eski bir eve taşındık. Hâlâ bu evde yaşıyoruz.

Ailem Bloomington'da, yalnız meslektaşlarımdan değil, üniversite çalışanlarından, komşulardan ve günlük yaşamımızda karşılaştığımız hemen herkesten bizi duygulandıran bir samimiyetle kabul gördü. Hoosier [Indiana eyaleti sakini] konukseverliği istisnai ölçüde yüksek mi, yoksa ortalama Amerikan konukseverliğini mi yansıtıyor, bilemem. Bu tutum, bizim

Amerikan yaşamına "asimilasyonumuzu" son derece kolaylaştırdı. Bölümde, biyokimyaya giriş derslerini almak zorundaydım. Bu dersi alan öğrenciler kimya bölümünün birinci ve son sınıf öğrencileri, tıp hazırlık öğrencilerinin yanı sıra, zooloji, botanik ve mikrobiyoloji bölümlerinin birinci ve son sınıf öğrencileriydi.

İktisatçı Dr. Fritz Neumark'ın anılarından,[7] ilk izlenimleri:

Geldiğimiz ülke hakkında neredeyse hepimiz cahildik. Tek bildiğimiz saltanatın ve hilafetin kaldırıldığı ve sonunda kaybettiği uzun savaş yıllarından sonra, Osmanlı İmparatorluğu'nun Kurtuluş Savaşı sırasında Kemal Paşa'nın önderliğinde bir Cumhuriyet'e dönüştürülmüş olduğuydu. Sisli bir güz sabahı Cenova'dan geldiğimiz gemide İstanbul'un emsalsiz güzelliğini ilk gördüğümde, birçoğumuzun bu kentte on, hatta yirmi yıl kalacağını aklımın ucundan geçirmemiştim. Ülkemde kalan ve Nazi olmayan birçok başkaları gibi ben de, ilk Hitler kabinesinin aynı zamanda güçlü muhafazakâr çevreleri de içerdiği gerçeğini göz önüne alarak, Hitlerciliği en kötü ihtimalle iki-üç yıl sürecek bir kâbus olarak görüyordum. 1934'teki Rohm darbesi de bu yanlış hükmü pekiştirdi.[8]

İktisatçı Dr. Fritz Neumark'ın anılarından[9] çocuklar ve ateizm meseleleri üzerine:

[Hans Reichenbach] çok zeki, kültürlü ve nüktedan bir akademisyendi. Kadıköy'de aynı evde yaşadığımız için onun fikirlerinden çok rahat yararlanabiliyordum. Aralarında büyük düşünce ayrılıkları olmakla birlikte, çocuklarımız da yakın arkadaş olmuşlardı. (Reichenbachlar, bizim yaklaşımını beğenmediğimiz Montesori sisteminin taraftarlarıydı.) Bizim haberimiz olmadan, oğlumuz Reichenbach'ın oğlunun etkisiyle ateist olmuştu. Bir keresinde, Matthias bir kolunu kırıp da [İstanbul] Alman Hastanesi'nde birkaç gün kalmaya mecbur olduğunda (o dönemde on yaşında vardı), bize şöyle fısıldadı: "Sizce buradaki hemşireler hâlâ Tanrı'ya inanıyor mudur?"

Kocası Dr. Albert Ecktein'ın Anadolu'nun iç kesimlerine veri toplamak için yaptığı birçok seyahatinde onunla birlikte çalışan Dr. Erna Eckstein-Schlossmann'ın anılarından:[10]

Nisan 1938, Viyana

Şakir Kesebir'in[11] beş yaşındaki kızı Tülin Viyana'da hastalandı. Önce zatürree, ardından amfizem. Şakir Bey'in[12] karısı Viyana'ya oğullarını ziyarete gitmişti. Viyana'dan telefon etti ve kızının durumunun çok kötü olduğunu ve ölebileceğini anlattı. Bu arada, halihazırda Viyana'ya gitmiş olan Şakir Bey, Schummi'den[13] derhal Viyana'ya gelmesini rica etti. Hitler Avusturya'ya gireli daha birkaç hafta olmuştu. Ben şiddetle itiraz ettim. Sonunda, Atatürk işe karıştı ve Schummi'nin Viyana'da yanında refakatçi olmaksızın tek bir adım atmayacağına söz verdi. Elçilikten bir ataşe her zaman yanında bulunacaktı. Önce trenle Budapeşte'ye gitti. Orada, Viyana'da kendisine eşlik edecek Elçilik Birinci Ataşesi onu karşılamış ve birlikte Viyana'ya gitmişler. İstasyonda onları kızın amcası karşılamış ve "Çok geç kaldınız. Hastaneden ayrılırken, Tülin son nefesini veriyordu" demiş.

Schummi "Artık buraya kadar geldim. Çocuğu görmek istiyorum," demiş ve hep birlikte hastaneye gitmişler. Schummi çocuğun yüzünün morardığını ve şiştiğini fark edip vakaya kardiyak tamponad teşhisi koymuş. Derhal ameliyat önermiş. Çocuk ameliyathaneye götürülmüş. Ameliyatı yapacak cerrah olan Profesör Denk, çocuğu görünce, "Ben cesetleri ameliyat etmem" demiş.

Schummi acil ameliyat için ısrar edince, toraks ve perikardiyum açılıp enfeksiyon temizlenmiş ve çocuğun nefes alıp vermesi rahatlamış. Schummi üç hafta Viyana'da kaldı. Oradan çok bunalmış bir halde döndü. Nazilerin akla hayale sığmayacak baskılarını görmüştü. Bu üç hafta boyunca Türk Gölgesi'nden bir adım bile ayrılmamıştı.

Schummi, doktorların doğru tanı koymayı neden başaramadığını anlıyordu. Zihinleri başka yerlerde oluyordu. Birkaç hafta sonra, Bayan Kesebir, yanında bir Yahudi doktor, Sosyal Demokrat bir hemşire ve Yahudi nişanlısı kayıp bir kızla birlikte döndü. Bir diplomatik pasaportla yapabileceğinin en iyisini yapmıştı. Aile Schummi'ye "ikinci baba" adını takmıştı. Onu çok geniş Kesebir ailesinin bir ferdi olarak kabul ettiler.

1938'de Schummi ve ben Anadolu'nun 12 bölgesine üç aylık bir tura çıktık. Bayan Kesebir Minna'yı[14] ve üç çocuğu, Çiftehavuzlar'daki evinde ağırladı.[15] Komşuları başbakan ve Türkiye'nin "şeker kralı" idi.[16]

Oğulları Birleşik Krallık'a gidiyor:

1939'da, Herbert İngiltere'de üniversiteye gitti. Artık birkaç yıl birbirimizi göremeyecektik. Birkaç haftada bir, mektuplaşıyorduk. Savaş boyun-

ca, bu mektuplar Güney Afrika, daha sonra da Kahire üzerinden gidip geldi. Gelmeleri üç ay alıyordu. Bütün bu yıllar boyunca, sadece tek bir mektup kayboldu. 1940'ta, Peter'i İstanbul'daki Robert Kolej'e yazdırdık. Bunun iyi mi, kötü mü bir karar olduğu tartışmalıydı. Kosswig ailesi onu büyük bir sevgiyle bağrına bastı ve ağabey gibi benimsedi. (Res.142.)

Karısının anlatımıyla, Dr. Albert Eckstein'ın kordiplomatikle etkileşimleri:

Türk hükümetinin isteğiyle, Schummi yalnız müttefik büyükelçiliklerinin değil, Alman Büyükelçilik mensuplarının çocuklarını da tedavi ediyordu. Bayan von Papen[17] torunlarıyla birlikte hastaneye gelirdi. Elbette, polikliniklerde değil, Schummi'nin ofisinde muayene edilirlerdi. Bir gün, çocuklardan biriyle geldiğinde, Schummi KBB uzmanının da çocuğu muayene etmesini istedi. Onları bir hademenin eşliğinde KBB uzmanına gönderdi. Muayeneden sonra, Bayan von Papen hastaneden ayrılmadan önce dönüp Schummi'ye teşekkür etti.

Kısa bir süre sonra, hastane müdürü Schummi'yi görmeye gelerek, onu Bayan von Papen'e kötü davranmakla suçladı. Schummi'nin onu KBB uzmanına bizzat götürmesi gerektiğini söyledi. Schummi diğer diplomatlara yaptığı gibi onu da bizzat götürmeliymiş. Bu olayı bakanlığa rapor edeceğini söyledi. Schummi'nin tepkisi çok sert oldu ve iş neredeyse yumruklaşmaya vardı. Schummi derhal dönemin dışişleri bakanı olan arkadaşı Selim Sarper'i aradı. Sarper, Schummi'ye davranışının tamamen normal olduğunu söyledi. Schummi'yi yatıştırdı ve ona kendi tespihini armağan etti.

Kendisine yapılan suikast girişiminden kısa süre sonra, yaralanmamasına karşın von Papen kulak ağrısından yakınıyordu. Schummi'yi çağırdı ve kendisini muayene etmesini rica etti. Schummi ona hastaneye gelirse KBB uzmanının da onu muayene edebileceğini söyledi. Schummi hastane müdürüne von Papen'in geleceğini bildirdi. Hastane müdürü von Papen'i kapıda karşıladı ve odasında ağırladı. Von Papen ona Schummi'yi görmek istediğini belirtti.

Von Papen Schummi'yi kollarını açarak karşıladı ve herkesin anlayacağı açıklıkla şöyle söyledi: "Sizinle karşılaştığım için çok mutluyum ve ailem için yaptıklarınız dolayısıyla size minnettarım." Schummi'den KBB bölümüne kadar kendisine eşlik etmesini rica etti. Sonunda, her iki kulak zarının da delindiği anlaşıldı.

Almanların Türkiye'den ayrıldığı dönem bir gün Ticari Ataşe Maitzig'in çocuğunu muayene etmesi için çağrıldı. Çocukta yüksek ateş vardı. Maitzig, Türkiye'deki Nazilerin başıydı ve bürosu Alman casuslarının karargâhıydı. Schummi evden çıkarken, Maitzig şöyle söyledi: "Yardımınız için teşekkür ederim. Belki ben de Almanya'da sizin için bir şey yapabilirim. Orada bir akrabanız varsa."

Schummi'nin yanıtı şöyle oldu: "Bu zamana kadar hepsi ölmüştür. Hepsi!"

Maitzig, utanarak, muayene için ne kadar ödemesi gerektiğini sordu. Eckstein onu "Sizin paranız benim için çok kirli!" diye tersledikten sonra, sırtını dönüp çıktı.

Kesebir'in Ziya Gökalp Caddesi'ndeki evi, 1944

Yemek masasından kalktılar. Eckstein, konuya nasıl gireceğini düşünüyordu. Onun dalgın hali Şakir Kesebir'in dikkatini çekti. Birbirlerini yıllardır tanırlardı. Eckstein'ın çok zor anlarda bile olayları kontrol altına olabileceğini bilirdi. Koltuklara oturdular. Kesebir ilk sözleri söyledi. Savaş yıllarında genelde daha çok havadan sudan konuşmalarına karşın, ilk sözleri Alman cephelerinden gelen son haberler hakkındoydı.

Hizmetçi kahvelerini getirdiği zaman, son günlerin en önemli olayını, Ağustos 1944'te Türk Parlamentosu tarafından Almanya ile Türkiye arasındaki bütün ilişkilerin dondurulması konusunu konuşuyorlardı. İşler birçok Alman için çok zorlu olacaktı. İçimizden bazılarının, örneğin bizim ve Ebertlerin, İngiliz hükümeti (sürgündeki Çekoslovak hükümeti) tarafından verilen Çekoslovak pasaportumuz vardı. Geri kalanların pasaportlarında "J" harfi işlenmişti. Kadınlar "Sara" ismini, erkekler "?" soru işareti taşıyorlardı. Alman yurttaşlıkları geri alınanların sorunu yoktu.

Fakat yarı-Arîler ve Almanya'dan siyasal nedenlerle kaçanlar için durum farklıydı. Hükümetin kararının ardından, Arî ırkından olduğu düşünülenler ve Alman pasaportu taşıyan tüm Almanlar ikametgâhlarından toparlanarak Yozgat, Çorum ve Kırşehir'e gönderildiler. Yahudi Almanlar veya milliyeti olmayan Almanlara dokunulmadı. Ankara'da ikamet edenler Kırşehir'e gönderildi. Bir kez daha sürgün edilen, kamplarda tutulan bu Almanların zor zamanlar geçirdiklerine ilişkin haberler geliyordu. Reuter, Landsberger ve Bayan Eckstein'ın dahil olduğu bir grup oluşmuştu.

Eckstein derin bir iç geçirdi. Koltukta oturma biçiminden konunun onu tedirgin ettiği aşikârdı. "Kırşehir'e gönderilen Almanları biliyorsunuz. Koşullarının çok kötü olduğunu duyduk. Alman pasaportu taşısalar da, bunların büyük çoğunluğu Hitler'den kaçarak Türkiye'ye sığınmış kişiler. Ankara'da ikamet eden bizler, her ay belli bir miktar para toplayıp Eugene Merzbacher'le onlara gönderiyoruz. Ayrıca orada küçük bir kütüphane de düzenledik. Kuşkusuz, bunun Türk hükümetinin emirlerine karşı olduğunu biliyorsunuz. Son yolculuğunda, Kırşehir'deki polisler dostumuzu yakalamış ve para dahil üzerindeki her şeye el koymuşlar. Şimdi yine biraz para topladık. Fakat bu parayı onlara nasıl ulaştıracağımızı bilmiyoruz."

Kesebir şöyle yanıt verir: "Bu konuda benden yardım istediğinizi anlıyorum. Anadolu'daki yolculuklarınız sırasında hiç Kırşehir'e uğrayıp uğramadığınızı bilmiyorum. Bununla birlikte, resmi izin almanız gerektiğini biliyorsunuzdur. Dilerseniz, Bayan Eckstein'le birlikte Kırşehir'e gideriz. Oradaki hükümet görevlisi, Bekir Sami Baran Bey bu konuda size yardım edecektir."[18]

28 Aralık 1944'te Ankara'da Prof. Eckstein Alman pasaport sahiplerini yurttaşlığa almaya yönelik Türk planlarıyla ilgili tartışmaları hatırlıyor

O [Şakir Kesebir] ABD Büyükelçisi Laurence Steinhardt'a Alman sürgünleri ve Alman vatandaşlığına geri alınmaları konusunda önemli bir belge sundu. Kesebir sürgünleri üç yaş grubuna ayırıyordu.

60 yaş üzerindekilerin kaybının ana nedeni ölüm, hastalık ve istihdama uygun olmamaları nedeniyle, yeniden yerleştirilmelerinin büyük güçlüğe yol açacak olmasıdır. Bunların çoğu geçmişteki yoksunluklar ve güçlükler sonucu tümüyle yıkıma uğradılar.

40-60 yaş arası göçmenler trajedinin, nasyonal sosyalizmin doğuşu ve sonuçlarının tamamını bizzat ve akrabalarıyla birlikte yaşamışlardır. Hitler Almanya'sına ilişkin hüsranlar ve hüzünler özellikle bu grupta belirgindir, zira eski Almanya'ya ilişkin anıları hâlâ canlı ve kendi gelenek ve kültürlerinin ayrılmaz bir parçasıdır. Müttefik veya tarafsız ülkelerde ikinci bir vatan ve hayatta kalma fırsatı bulanların neredeyse hiçbiri, eski ülkelerine dönmek istemiyor. Ailelerini ve dostlarını örgütlü bir tarzda yok etmek üzere kurulan toplama kamplarının dehşetini ne onlar ne de tüm dünya unutacaktır.

25-40 yaş arasındakiler de Almanya'ya dönmek istemeyeceklerdir: Nürnberg yasaları, tapınakların kutsallığının çiğnenmesi, kişisel hakaret, kötü muamele, toplama kamplarındaki akrabalar ve son olarak, onları koruyan yabancı ülkelere kaçışları, çocukluklarında ve daha sonraki gelişmelerinde önemli izler bırakmıştır.

Nihayet, 25 yaş altındakiler, her şeyden çok sürgünlerin çocuklarıdır ve onların düşünceleri de anne-babalarınınkine benziyor. Göç ettikleri ülkeler tarafından bir çeşit yetim olarak kabul edildiklerinden, Almanya'yla tüm köprüleri yakmış durumdalar.

Bu göçmen bilim insanlarının çoğunun Alman üniversitelerinden gelen davetleri kabul edeceğini ve ülkelerine geri döneceğini tahmin ediyorum. Bu davetlerin ille de Hitler rejimince atıldıkları aynı üniversitelerden gelmesi gerekmiyor. Gelgelelim, sürgün edildikleri üniversitelerdekine denk sorumluluklara ve bu sorumluluklarla uyumlu koşullara sahip olacakları mevkiler önerilecektir.

Ord. Prof. Dr. Abdülkadir Noyan Almanya'daki meslektaşlara savaş sonrası yardımı hakkında yazıyor:

[Savaşın sona ermesinden kısa süre sonra] Almanya'daki tıp fakültelerindeki profesörlerin yiyecek bulamadığına ilişkin haberler geliyor. Prof. Dr. Marchionini'nin teklifi üzerine, bu profesörlere yardım edilmesi konusunda ilke kararı alındı.

Her bir profesör, maaşından belirli bir miktar bağış yapmaya söz verdi. Prof. Dr. Marchionini, Prof. Dr. İrfan Titiz ve Prof. Dr. Nafiz Uzluk'tan oluşan bir komisyon kuruldu. Şu kararlar alındı: 5 kiloluk gıda maddelerinden oluşan bir paket, kıtlık çeken her fakülteye gönderilecek. Paketlerde pirinç, fındık, erişte, üzüm, incir gibi gıdalar bulunacak. Bu paketleri alan Alman fakülteleri dekanlarından teşekkür mektupları geldi. Ne var ki, Rus hâkimiyetindeki Berlin'de bulunan akademisyenlere gönderilen paketlerin açıldığını ve içindekilerin kâh kısmen kâh tamamen kayıp olduğunu öğrendik. İngiliz ve Amerikan bölgelerindeki alıcılar, hediyeleri düzenli olarak aldılar. Bu armağanların parası birkaç ay boyunca profesörlerce ödendi. Daha sonra, doçentler de bu hayırseverlik faaliyetine katıldılar.[19]

Profesör Fritz Neumark'ın hatırladıkları göçmenlerin yaşam tarzına biraz daha ışık tutuyor:

[Ernst] Reuter, yeni başkentle eskisi arasında gidip geldiği yıllar boyunca, deniz taşımacılığı dairesinde danışman olarak çalıştığı İstanbul'a geldiği zamanlar, aynı zamanda pahalı da olan rahatsız otel yaşamından uzak durmak için, benim akrabalarımın evinde kendisine ayrılan bir odada kalırdı. Alexander Rüstow'un da bir dairesi bulunan bu apartman, bizim evden olsa olsa 50 metre ötedeydi. Bu yakınlık doğal olarak görüş alışverişini ve elbette, bir iskambil oyunu olan "skat" partileri düzenlemeyi kolaylaştırıyordu; bu oyunlarda Alman Okulu'nun eski eğitim danışmanı olan Julius Stern üçüncü kişi olurdu.

Ve eğer bugün Federal Maliye veya Ekonomi bakanlıklarının Bilimsel Konseyleri'nin üyeleri arasında bulunan arkadaşlarım, toplantılardan sonra stres atmak için düzenlediğimiz bu "skat" partilerinde beni bir parça cesur, hatta pervasız buluyorlarsa, bunu, iskambil oyunlarında son derece gözüpek olan ve sık sık bu özelliğinin gözden uzak tutulmaması gerektiğini söyleyen Reuter'e borçluyum.

Bayan Hanna Reuter de, özellikle sıcak yaz aylarında bizimle kalmaya sık sık İstanbul'a gelirdi. Denizin ve Boğaziçi'nin sunduğu muhteşem yüzme fırsatının Ankara'da olmadığı kesindi. Hem ayrıca, Reuter'in küçük oğlu (o sıralarda Edzi dediğimiz; şimdi Daimler-Benz şirketinin yönetim kurulu üyesi olan) Edzard ve bizim oğlumuz Matthias yakın arkadaş olmuşlardı ve tatillerde birbirlerine gider gelirlerdi.[20]

Neumark'ın hatıratından bu pasajlar, göçmenlerin Alman topluluğunun diğer üyelerinden en azından bazılarıyla ilişkisine de ışık tutar:

Bu kritik yıllarda Türkiye'de ayrıca "sığınmacı olmayanlar" dediğimiz insanlar da çalışıyorlardı. Mamafih, tek başına bu olgu onların Nazilerle aynı görüşte olduğunu kanıtlamaz. Dahası, bu insanların Almanya'da hayatlarından endişe ettikleri akrabaları varsa, sessiz kalmak zorundaydılar. Sığınmacıların onlarla ya hiç ilişkileri olmuyordu; olduğunda da çok gevşek ilişkilerdi bunlar. Bu duruş, kuşkusuz anlayışla karşılanmalıdır. Aslına bakılırsa, aralarında ırksal ayrımcılık gibi konularda gerektiğinde sessiz kalma veya öne çıkmamaya cesaret eden kişiler vardı.

Bir örnek vermek gerekirse, ilk yıllarda karımla benim hararetli bir arkadaşlık kurduğumuz Hans ve Elisabeth (Lilo) Grosskettler diye genç bir

çifti hatırlıyorum. Bir gün, büyük bir Alman sanayi firmasının temsilcisi olan Hans Grosskettler, utanmış fakat samimi bir tavırla, Alman Konsolosluğu'nun talimatları veya "emirleri" doğrultusunda, bizim gibi "Arî olmayanlar"la toplum içinde görünemeyeceklerini söyledi. Dışarıdaki görüşmelerimizi kesmeyi ve dostluğumuzu sadece ev ziyaretleriyle kısıtlamayı düşünmemizi rica etti. Bu hoş çifti gerçek düşüncelerini bilecek kadar iyi tanıdığımızdan, gücenmeden görüşmelerimizi kısıtladık, ama asla tümüyle kesmedik.

"Zorunlu sığınmacılar" ile "gönüllü" olanlar arasında zaman zaman yapılan ayrımı haklı görmüyorum. Kuşkusuz, sosyalistler ve rejim muhalifleri siyasal olarak "iflah olmaz" olarak yaftalanıyorlardı ve dahası, Yahudilerin hiçbir seçme şansı yoktu. Gelgelelim, siyasi açıdan hiç sorunları olmayanların sığınmacı olması, onların yüce ahlaki niteliklerinin bir göstergesidir. Ahlaki siyasal ideallere ve temiz bir vicdana sahip olduklarından, Nazi rejiminde pekâlâ yaşayabilecekleri halde, onların da kaçmaktan başka çareleri yoktu. Bu anlamda, onların sığınacak bir ülke arama nedenleri, aslında ikincil olarak kabul ediliyor ve çoğu zaman iki grup arasında dostça ilişkilere bir engel teşkil etmiyordu.[21]

Rusya, Odessa doğumlu, Türkiye'de büyümüş ve eğitim görmüş olan muhabir Erol Güney, şimdi yaşadığı Tel Aviv'den (İsrail) aşağıdaki anılarıyla katkıda bulundu:

1934'den 1938'e kadar, yeni kurulan İstanbul Üniversitesi'nde gördüğüm felsefe, Fransız ve İngiliz edebiyatı tahsili, benim için çok keyifli ve unutulmaz bir deneyim oldu.

Sınıf arkadaşlarım ve ben Avrupa kültürüne âşıktık, ama onu sadece kitaplardan tanıyorduk. Üniversitedeyken, bu kültürün cisimleşmiş hali olan Hans Reichenbach, Leo Spitzer, Erich Auerbach, Herbert Diekmann ve daha birçok profesörle her gün temas halindeydik. Kaldı ki, kendileri de mesafeli değillerdi ve bize yardım etmeye, bizi aydınlatmaya ve Atatürk'ün bu üniversitenin Türkiye'nin "Batılılaşması"nda oynayacağı rol konusundaki umutlarını haklı çıkarmaya hevesliydiler. Onlara -ülkeleri artık kucak açmadığından- kendi mesleklerinde çalışma imkânı veren Türkiye Cumhuriyeti'ne minnettardılar ve işlerine daha da bağlanarak bu minnettarlığı gösteriyorlardı.

Öğrencilerin çoğu aynen karşılık veriyordu. Derslerine düzenli olarak giriyor, dikkatle dinliyor, kimi zaman konu dışı sayısız soru soruyorduk. Aslın-

da, bu çaptaki örnekleriyle ilk kez karşılaştığımız bu bilginlerin, bu sıkıntılı savaş öncesi yıllarında kafamızı meşgul eden sorunlarla ilgili ne düşündüğünü çok merak ediyorduk.

Ayrıca, talihimizin çok uzun sürmeyeceğini ve Amerikan üniversitelerinin onlara daha iyi ve daha istikrarlı koşulların yanı sıra aileleri için daha fazla fırsatlar sunacağını biliyor, daha doğrusu seziyorduk - bu yüzden bizimle kaldıkları sürece onlardan olabildiğince faydalanmaya çalışıyorduk. Aslında, bunu yapmakta haklıydık da. Ben öğrenimimi, başladığım profesörlerin çoğuyla birlikte tamamlama şansına sahip oldum, ama Leo Spitzer 1936'da ABD'e gitti. Benim açımdan büyük bir talih, yerine Mimesis'in gelecekteki yazarı Erich Auerbach'ın gelmesiydi. Felsefede, Reichenbach benim öğrenimimi bitirdiğim yıla kadar kaldı. Diderot üzerine dünya çapında otoritelerden biri haline gelen Diekmann, o dönemde görece genç ti ve onunla çok yakınlaşmıştım. Uzun bir süre, kendisi benim gözümde bir Alman, bir Fransız veya bir İngiliz değil, Avrupalı bir entelektüelin, Avrupa'nın birliğe yöneldiği uzun ve çetin dönem başlamadan evvel, "gerçek" bir Avrupalının mükemmel örneğinin somutlaşmış hali olarak kaldı. Auerbach'ın benim edebi zevkimde ve kariyerimde çok büyük bir etkisi oldu. Bir gün, bana şöyle söyledi: "Öğretmen olmak istediğini biliyorum ve kesinlikle olabilirsin de, ama senin gazetecilikte daha başarılı olacağını düşünüyorum. Bu konuyu düşün." Düşündüm ve sonunda, koşullar nedeniyle gazeteci oldum ve hiç pişman değilim. Diğer öğrencilerin de öğrenimleri ve kariyerlerinde bu Alman profesörlerden etkilendiğini biliyorum. Birçak örnekte, profesörlerle öğrenciler arasındaki ilişkiler, saygıyı koruyarak, çok yakındı. Türk kültüründe, öğretmene duyulan saygı gibi minnet de çok güçlüdür, en azından benim zamanımda öyleydi, ama bu belirli bir yakınlığı engellemiyordu. Profesörler ve öğrencilerin katıldığı partiler gibi, İstanbul civarında yapılan geziler oluyordu. Hans Reichenbach, bizim hiç bilmediğimiz türden bir filozoftu. Kuramlarını büyük bir yetkinlikle izah ettiği Einstein'ın dostu olan bir bilim insanıydı. Aynı zamanda, kulağa güzel gelen ama açık bir anlamı olmayan felsefi terimlerin düşmanıydı. Metafizik eğilimlere olan ilgimi (tıpkı bazı diğer öğrencilerde olduğu gibi) öldürmüştü; ama itiraf etmeliyim ki, Reichenbach'ın İstanbul'daki diğer öğrencilerinin çoğu gibi ben de, onun öğrettiklerini tamamen kavrayacak bilimsel arkaplandan yoksundum. Bununla beraber, anladığımız kadarı bile, sanıyorum, o dönemde hüküm süren sahte ideolojilere kapılmaktan kurtulmamız için yeterliydi. Atatürk'ün Batı uygarlığının parçası

olan bir Türkiye hayali vardı ve Reichenbach, Auerbach ve tüm diğer Alman profesörlerin her biri kendi alanında Türkiye'yi Atatürk'ün hayalini gerçekleştirmeye yaklaştıracak çok büyük katkılarda bulundular. Önümüzde hâlâ uzun bir yol var ve Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne kabulüne asikâr bir direniş görülüyor; fakat Atatürk'ün devrimleri, Darülfünun'u kapatmak yönündeki cesur hamle ve Türkiye'nin Alman profesörlerin gelmesiyle teşvik edilen altın çağından başlayarak, ilk adımlar atılmış durumda. O dönemde, okul arkadaşlarım hep şöyle söylerlerdi: "Hitler'e teşekkür etmemiz gerek. O olmasaydı, bu profesörlerin çoğu Türkiye'ye asla gelmezdi."

Atatürk'ün halefi İsmet İnönü tarafından atılan bir diğer cesur adım da, Türkiye'nin Batılılaşma yolunda ilerlemesine katkıda bulundu. Bu, klasik dünya edebiyatının -özellikle Yunan klasiklerinin- devlet tarafından Türkçeye çevrilmesi kararıydı. Avrupa'da "Modern Dünya'' Rönesans'la, Rönesans da, antikçağdan Yunan yazarların çevrilmesiyle başlamıştı. Cumhurbaşkanı İnönü ile Maarif Vekili Hasan Âli Yücel de, öyleyse, diye düşündüler, Türkiye'de Rönesans da, antik Yunan'dan büyük yazarların çevirileriyle başlamalı ve Doğu ve Uzakdoğu da ihmal edilmemek şartıyla, Batı dünyasının büyük eserleriyle devam etmelidir. Amaç, Türk okuyucusunun "klasiklere" ulaşma imkânını sağlamaktı. Bu nedenle, Türkiye'nin önde gelen birçok entelektüelinin katıldığı bir kongrede, Maarif Vekâleti'nde dünya edebiyatının en önemli eserlerinin çevirisinin yapılacağı bir büro açılması kararlaştırıldı. Kongrede, Türkiye'de aslında 19. yüzyıldan beri bu tür çevirilerin sistemli ve aslına sadık yapılmadığı görüşü hâkimdi.

Değerleri kuşkulu çok fazla eser çevrilmişken, son derece değerli eserler ya fazla okuyucu çekmeyeceği veya çevirisinin çok zor olması nedeniyle, tercüme edilmemişti. Büyük eserlerin bazıları bu yüzden kısaltılmış ve uzun bölümler sıkıcı olarak görülüp düpedüz redakte edilmişti. Kongre, insan ruhunun büyük eserlerinin çevirilerinin Türk halkı için temel olduğu ve şu ünlü deyişi yalancı çıkardığı kanısındaydı: "Çeviri kadın gibidir: Sadıksa güzel, güzelse sadık olmaz." Yeni çeviri bürosuna kongrenin verdiği talimat da buydu. Yine de, bir bütün olarak ele alınınca, tercümeleri "sadık" yapmayı başarmasına karşın, hepsini "güzel" yapamadı. Zira çevirmenin sadece özgün dili bilmesi yeterli değildir; aynı zamanda kendi dilinin yetenekli bir yazan olması gerekir. Bununla birlikte, Büro az da olsa sadık ve güzel çeviri yayımladı ve bunu yaparak, uzun yıllar boyunca tüm saygın editörlerin izlemek zorunda kaldığı bir "model", bir standart oluşturdu. Böylece,

1960'lara ve 70'lere gelindiğinde, devletin bu görevi yerine getirmesine pek gerek kalmamıştı. Gelgelelim, bugün Türk'ün bir kitabın orijinalini okuyabilecek kadar bir veya birden çok önemli yabancı dile hâkim olmasa bile "kültürlü" olarak kabul edilebileceği söylenebilir. Bunun tek nedeni, büyük eserlerin tercüme edilmiş olmasıdır, ama tüm çağdaş "çok satanlar" da Türkçeye tercüme edilerek onların yolunu izlemektedir.

1939'dan başlayarak, Büro Tercüme Mecmuası'nı da yayımlamaya başladı. Tercüme Bürosu'nun yayımladığı Tercüme Mecmuası, Türkiye ile Batı arasında önemli bir köprüydü. Cumhurbaşkanı İnönü ile Hasan Âli Yücel ona büyük önem veriyordu. Gittikleri her yerde, ilk sordukları sorulardan biri, "Tercüme'yi okudunuz mu?" oluyordu. II. Dünya Savaşı'nın en çetin yıllarında bile durum böyleydi. Derginin yüksek ve etkili bir tirajı vardı. Dergi, çoğu zaman karşı sayfada orijinaliyle birlikte, iyi bir çevirinin nasıl olması gerektiğine ilişkin bir örnek olmak üzere, henüz Türkçeye tercüme edilmemiş klasiklerden ve şiirlerden bölümler yayımlardı. Aynı zamanda, çeviri sanatına ilişkin makalelerle, ticari yayınevlerince tercüme edilen ve basılan eserler üzerine eleştiri yazıları da yayımlardı. Bundan başka, Türk toprağında olup bitmiş olması itibarıyla Türk halkı açısından önemli olan Yunan edebiyatı üzerine özel ciltler de basardı. Sözgelimi, bugünkü Muğla kenti, felsefenin doğum yeri olan antik Milet kentiydi.

Tercüme Bürosu'nda genel sekreter ve 20 kadar kitabın çevirmeni olarak çalıştığım altı buçuk yıl, hayatımın en mutlu yılları oldu. Türkiye'nin kültürü ve genel olarak kültür adına mücadele ettiğimi hissediyordum. En büyük sevincim, "Köy Enstitüleri"nde okuyan genç köylülerin, kentli gençlerden bile daha büyük bir hevesle klasikleri okuduğunu görmekti. Köy Enstitüleri kapatıldı, ama Tercüme Mecmuası 1960'lara kadar sürdü ve birçok iyi nüsha çıkarıldı. 1960'lara gelindiğinde, birçok özel yayın Tercüme Mecmuası'nın yerini aldı ve devletin artık bu çabayı sürdürmesine gerek kalmadı.

Ve şimdi, yorumsuz olarak, Almanya'nın Ankara Büyükelçisi Franz von Pappen'den bazı alıntılar:[22]

Yahudilere karşı Nazi kampanyası bana yeni güçlükler çıkardı. Hitler bana Türkiye'deki tüm Alman göçmenlerin pasaportlarını almam ve onları Alman yurttaşlığından çıkarmam için emir verdi. Bu emre karşı koy-

dum ve Ribbentrop'a göçmenlerin çoğunun Almanya'dan hükümetin izniyle ayrıldığını ve birçoğunun Türk üniversitelerinde ve diğer kurumlarda görevler aldığını bildirdim. Nazi hükümetini kabul edilemez bulmalarına karşın, Almanya'ya sadık kalmışlardı. Bu talimatı uygulamayı imkânsız gördüm ve ona Türk hükümetinin böyle bir adımı açıklanamaz göreceğini söyledim.

Türkiye'deki tüm Yahudi firmalara boykot başlatmayı talep eden partiden yeni bir eleştiri dalgasıyla karşılaştım. Böyle bir kısıtlamanın, tarafsız bir ülkede çok yersiz olacağına işaret ettim ve kendi alışverişlerimin çoğunu Yahudi dükkânlarından yaptığımı bildirdim.

Bu olaylardan bahsetmemin tek nedeni, Almanya'daki terör rejiminin son aşamalarında bile, benim konumumdaki bir insanın normal dürtülerini uygulayabileceğini ve böyle ilkesiz emirlere itaati reddedebileceğini göstermektir.

İkinci Kuşağın Hatıraları ve Sözlü Tarihler

Şu anda İsrail'deki Hod Hasharon'da ikamet eden Miriam Schmidt, KBB uzmanı Dr. Karl Hellman'ın kızlarından biridir. Hatırladıklarını şöyle paylaştı:[23]

Bazı anılarımı ve babamla ilgili kesin olarak bildiğim her şeyi size anlatmaya çalışayım.

İstanbul'a geldiğimizde sekiz yaşında, Filistin'e giderken ise on beş buçuk yaşındaydım, bu yüzden doğal olarak hatırladığım şeyler bir çocuğun ve yeniyetmenin anıları olacak. İstanbul'u, özellikle o savaş yıllarında yaşanacak muhteşem bir yer olarak hatırlıyorum. Doğal olarak, anne-babam savaş haberleri ve özellikle annemin anne-babası, kız kardeşi, eniştesi ve yeğenleri Münih'te, amcamsa hâlâ Wuerzburg'da bulunduğu için, Almanya'da olup bitenler konusunda çok endişeliydiler.

Ayrıca, Almanların Yunanistan'ı işgal etmesinden kısa bir süre sonra, Almanların İstanbul'a gelmeleri ve bizim Anadolu'ya kaçmak zorunda kalmamız ihtimaline karşı, sırt çantalarımızı yataklarımızın altında bulundurduk. Neyse ki, böyle bir şey olmadı. Babam savaştan önce, halihazırda Buchenwald toplama kampında bulunan erkek kardeşi Bruno Hellmann'ı ve annemin ebeveynini Münih'ten İstanbul'a[24] getirtmeyi başardı.

Bruno Hellmann, daha sonra ABD'ye gitmeyi başardı; büyükannem İstanbul'da öldü ve tanınmış bir hukukçu olan seksen yaşındaki büyükbabam Dr. Felix Herzfelder, 1943'te bizimle birlikte Filistin'e geldi. Teyzem, kocası ve iki kızları, tümü birden Nazilerce öldürüldü, ama bu başka bir hikâye. Dayım Dr. Franz Herzfelder Fransa'da hayatta kalmayı başardı.

Tüm bu endişelere karşın, biz bir aile olarak İstanbul'da iyi bir hayat sürdük. Çoğunlukla bizimle aynı kökenden gelen, ama aynı zamanda Amerikan kolejlerinde (daha çok hazırlık okuluna benzeyen, bir kızlar, bir de erkekler için kolejlerdi bunlar) çalışan Amerikalılardan oluşan, çok geniş bir dost çevremiz vardı. Kız kardeşlerim bu kolejde okudular, bense ilk iki yıl özel ders aldım; bunların bazılarını genetik uzmanı olan Profesör Heilbronn'un karısı Bayan Heilbronn verdi. Savaşa ve Türklerin çok miktarda tükettiği ekmek başta olmak üzere, bazı gıdalardaki kısıtlamalara karşın hiç aç kalmadık.

Asla zengin olmadık, ama her yaz hep birlikte Uludağ'da tatil yapabilecek kadar paramız vardı; bir kere de Karadeniz'de on günlük bir gemi seyahati yaptık. Hepimiz yaşadığımız çevreyi çok seviyorduk ve Boğaziçi tam evimizin önündeydi; canımız istediğinde atlayıp doğal olarak cankurtaran veya herhangi bir kısıtlama olmaksızın, dilediğimiz gibi yüzebiliyorduk. Sokakta ve dükkânlarda idare edecek kadar Türkçe biliyorduk. Ağlarından balık toplayan balıkçıları seyretmeye bayılırdık ve herkes çok dostça davranırdı.

Babam tüm kaygılarını ve üzüntülerini kendine saklayan, son derece sessiz bir insandı. Sabah evden çok erken çıkan ve tüm gün kulak, burun ve boğaz bölümünde hastalarını muayene edip ameliyat yaptıktan sonra eve çok geç dönen, çok çalışkan bir insandı; başında olduğu KBB bölümünü örgütlemek ve modernleştirmekten sorumluydu. Kimi zaman belki at, belki eşek sırtında uzaklardan, Anadolu'dan ciddi hastalıklarla gelen hastalarını anlatırdı. Çok iyi bir hekim ve çok iyi bir insandı; hastaları ona tapardı. Filistin'de çalışan bazı Yahudi Türk hekimlerin onun öğrencileri olduğunu ve ona çok saygı duyduğunu biliyorum.

Babamla ilgili, önemli olabilecek bazı gerçekler var. İstanbul Üniversitesi ile müzakereler başladığı zaman, babama daha fazla kazanma fırsatı verecek şekilde, özel muayenehane açarak, üniversitede sadece yarım gün çalışmayı isteyip isteyemeyeceği sorulmuştu. Babam derhal kendisinin araştırma, vb. akademik çalışmayla ilgilendiğini açıklayarak bunu reddetmişti. Üniver-

siteyle sözleşmesini imzaladığında, beş yıllık öğretimden sonra Türkçe ders vereceği taahhüdünde bulunmuştu. Bunu da yapmayı başardı.

Yedi yıl İstanbul'da kaldıktan sonra, sözleşmesi bir yıl daha uzatılacaktı. İşte Filistin'e gitmeye o sırada karar verdi. Kendi hastalarından biri olan İngiliz Konsolosu'ndan kendisi ve ailemiz, annem, ablalarımdan biri (en büyüğümüz Profesör Hans Güterbock'la evlenmişti ve Ankara'da kaldı) ve büyükbabamla benim için, Filistin'e göçmenlik belgelerini aldı.

Ardından Filistin'de, Hayfa'da özel bir muayenehane açtı ve kent hastanelerinden birinde ameliyat için birkaç yatak aldı. Ne yazık ki, Parkinson hastalığına yakalandığı için ameliyatı bırakmak zorunda kaldı, ama hastalık yüzünden yapamaz hale gelinceye kadar, hasta bakmaya elinden geldiğince devam etti. 1959'da 67 yaşında öldü.

Bana çok iyi tanıdığımız Dr. Kurt Steinitz'i de sormuştunuz. Harika bir insan, bir tıp doktoru ve kimya dalında doktoralı bir bilim insanıydı. İsrail'de ilk yapay böbreği yaptı. Ne yazık ki çok erken yaşta öldü. Karısı, şimdi 96 yaşında olan Elisabeth Steinitz bize yakın oturuyor ve çok iyi arkadaşız. Ona sizden söz ettim ve telefon numarasını size vermemi söyledi. Biraz işitme sorunu var, fakat hafızası mükemmel. Kız kardeşi, bir hekim olan Erika Bruck ABD'de yaşıyor; o da İstanbul'daydı ve oradaki anılarını yazdı. Bu hatıratı ben okumadım.

Miriam'ın ablası, Frances (Hellmann) Güterbock, da aşağıdaki sözlü tarih tanıklığını aktardı:[25]

Almanya'dan Türkiye'ye gitmek nasıl bir şeydi? Size çok hüzünlü olduğunu söyleyebilirim. Vaftiz edilmiş olmama karşın, Yahudi kanı taşıyan herkes "kirliydi." Hem annem hem babam, tıpkı kendi anne-babaları gibi Yahudi oldukları halde, hiçbir Yahudi bayramını kutlamazdık. Annem, babamın arzusu hilafına kızlarının üçünü de vaftiz ettirmişti, ancak büyükanne ve büyükbabamızı gücendirmemek için bunu yaşadığımız yer olan Wuerzburg'da değil, başka bir yerde yapmıştı. Küçük kardeşim Miriam Fısıh Bayramı'nın başındaki ilk seder yemeğini İstanbul'da yaşadığımız apartmanda tam alt katımızda oturan Freundlich ailesiyle birlikte yemişti. Ve öyle sanıyorum ki, Alman göçmenler topluluğunun tamamında, herhangi bir Yahudi bayramını kutlayan tek aile de onlardı! O zamanlar ben yirmilerime yaklaşıyordum, ama Fısıh Bayramı'nın ne anlama geldiği konusunda hiçbir fikrim yoktu.

Almanya'dayken, gittiğim Sophienschuler Gymansium'unda (lise) çok yakın arkadaşlarım vardı ve Yahudi değillerdi. Bir öğretmen, Mary Brater, İsa Mesih'e inananlardan biri olarak, beni 1936'da kendi yaz kampına götürdü. Özellikle Rudolph Hess'in [Hitler'in en yakın adamlarından] bir akrabası olduğu ve bunu herkes bildiği için, bunu yapması kendi açısından tehlikeli olduğu için, onun çok cesur olduğunu düşünüyordum. Beni görmelerinin yasaklanmasına rağmen, bazı okul arkadaşlarımla Almanya'daki son geceyi konuşarak ve en sevdiğimiz parçaların plaklarını çalarak geçirdik.

Biz, annem ve iki kız kardeşimle ben, Münih'ten trenle Türkiye'ye doğru yola çıktık. On yedi yaşındaydım. Birkaç ay önce giden babam Türkiye'deydi. Babam Dr. Hellmann, 1933'ten itibaren Almanya'dan ayrılmaya çalışmıştı. Philipp Schwartz'ın İsviçre'deki örgütüne kaydoldu ve bu yoldan bir şeyler bulmayı umut etti. Sonunda, 1936'da halihazırda Türkiye'de olan kulak-burun-boğaz uzmanı ayrılmak istedi. Oradan nefret etmişti ve bir Yahudi olduğu halde Avusturya'ya dönmek istiyordu. Böylelikle açık kalan mevki, Schwartz aracılığıyla önerilince babam kabul etti.

Türkiye'de reşit olmak, işler normal gitseydi Almanya'da olabileceğinden çok farklıydı. İstanbul'un Bebek semtinde oturuyorduk. Ben, gündüzlü öğrenci olarak bir kız okuluna, Amerikan Kız Koleji'ne gittim. Okula tramvayla gidiyor, akşam dönüyordum.

Türklerle neredeyse hiçbir alışverişimiz yoktu. Bu tuhaf bir durumdu. Okulumuzda çok zengin ailelerden gelen Türk kızlarıyla, burslu okuyan yoksul Rum kızları tezat oluşturuyordu. Ayrıca Ermeni kızlar da vardı. Biz Alman kızlara, dokunulmazlar gibi muamele ediliyordu. Birçok kişi, geçmişimizi göz önüne alarak, toplumsal ve kültürel düzeyimizi o kadar yüksek görüyordu ki, kıskanan ve bizimle hiç ilişki kurmayan çoktu. Dört beş profesör kızı, kısmen izole edildiğimiz için, hep bir aradaydık. Alman ve Ermeni arkadaşlarım vardı. Hiç Rum veya Türk arkadaşım olmadı.

Bir erkek arkadaş edinmeye gelince, Alman topluluğumuz söz konusu olduğunda, Alman veya Alman/Yahudi erkek arkadaşlar kabul edilir görülüyordu, ama Türk erkek arkadaş tasvip edilmiyordu. Bir süreliğine bir Türk erkek arkadaşı olan tek Alman kız, Alman [botanik] profesörü Alfred Heilbronn'un kızı, arkadaşım Agnes'ti.

Yirmi yaşında onur derecesiyle mezun oldum. Ne mi yaptım? 2 Eylül 1940'ta Hans Güterbock'la evlendim. Hans Ankara'da çalışıyordu, elbette

ben de oraya taşındım. Bu çetin bir geçiş dönemi oldu. Ailemden ve arkadaşlarımdan, kozmopolit İstanbul'dan, aslında sadece Hans'ı tanıdığım kırsal Ankara'ya gitmiştim. En genç akademisyen eşiydim ve Ankara Alman topluluğunun mevcut tek makbul bekârıyla evlenmem bir parça karışıklığa yol açtı. Benim aptal olduğumu düşündüklerinden eminim, muhtemelen öyleydim de. Küçük bir yer olmasına karşın, Hans'ın kendi çalışma alanı olarak düzenlediği -büyük çalışma masası ve kitaplar- bir salonu olan evine taşındım. Ayrıca bir mutfak, iki yatak odası ve banyo vardı. Bu daire, müstakil bir evin zemin katındaydı ve küçük arka bahçeyi ben kullanıyordum.

Biraz sımank bir genç kız olduğumu itiraf edeyim. İstanbul'da, temizlik ve çamaşır işlerini yapan hizmetçilerimiz vardı, bu yüzden bir evi çekip çevirmeyi evlendiğim zaman öğrenmek zorunda kaldım. Ankara'da da çamaşır ve bazı temizlik işlerini yapan bir hizmetçim vardı. Günde ortalama altı saat çalışırdı. Mutfaktaki sıcak suyla lavabodaki tüm bulaşıkları yıkardı. Haftada bir kurulan pazardan sebze meyve alışverişi yapmayı öğrendim. Büyük örme sepetleriyle her yerde bulunan hamallardan biri benim aldıklarımı bir tepede bulunan eve kadar taşırdı.

Ankara'da sekiz yıl yaşadık. Oraya yerleşene kadar Türkçeyi doğru dürüst öğrenmemiştim. İki oğlum, Walter ve Tom orada doğdular. Bir de kızımız oldu, ama kısa süre sonra öldü.

Evet, Hans'dan Christiansen-Wenigerler'i duymuştum. Bizimkinin hemen karşısında bir evde oturmuşlar. Biz evlenmeden önce Hans hastalanmış ve Bayan Christiansen ona çok iyi bakmış. Kocasının yaptığı şeyi -Alman topluluğu hakkında casusluk yapmak- onaylamıyormuş. Ve kocasının evden uzakta olmasından hoşlanmıyormuş. Benim Ankara'ya taşınmamdan önce gitmişler; bunları bana Hans anlattı.

Türk hükümetinin Almanya'yla diplomatik ilişkilerini kestiği 1944 yılında, hâlâ geçerli Alman pasaportu taşıyan herkes, Naziler gibi Nazi karşıtları da, ücra köylerde enterne edildi. Profesör Landsberger ile Profesör Eckstein ile biz Yozgat'takilerle teması sürdürdük. Enterne edilenlere mektup yazmak ve onlardan mektup almak yasaktı ama paketlere izin veriliyordu. Bu yüzden onlara örgü yünleri ve çikolatalar gönderiyorduk. Parayı da yumakların içine saklıyorduk.

Yozgat'ta enterne edilen Bay von Aulock diye birini hatırlıyorum. Kesinlikle "Junker" sınıfından bir adamdı,[26] fakat asla Nazi değildi. Deutsche Bank'ın İstanbul şubesinde memurmuş. Boğaz'ın Avrupa yakasında

büyük bir evi vardı. Arkeolojik eserler kolesiyoncusu olduğu için, kocama arada bir danışırdı.

Yozgat'ta enterne edildikten sonra, oradaki Nazi karşıtı Almanlann hayırseveri haline geldi. Birçok kişiye para yardımı yaptı. Dışarıdan lezzetli yemekler getirtirdi. Herkesin katılabileceği bir belediye meclisi düzenledi. Karısı Macar olduğu ve bu işe karıştırılmadığı için İstanbul'da kalmıştı. Bay von Aulock gerçek bir banyosu olduğu için nam saldı. Banka hesabına erişim izni veriliyor olmalıydı. Ona ne olduğunu bilmiyorum.

Biz Ankara'dayken, Chicago'daki Şarkiyat Enstitüsü'nden Profesör Jacobsen [Thorkild] diye biri ziyarete geldi, ama aslında niyeti Hans'ı kontrol etmekti. Dünyaca ünlü biriydi ve biz de bir davet almayı umuyorduk. Bu olmadan önce, Hans ve diğer sekiz kişiye ... bunlardan sadece Eberhardt, Ruben ve Lansberger'i hatırlıyorum... sadece üç ay kala sözleşmelerinin uzatılmayacağı bildirildi. Bunu hiç beklemiyorduk. Bu olay 1948'de oldu ve Tom'a hamileliğimin son aylarına girmiştim.

Hans'ın İsveç, Uppsala'dan tanıdığı bir profesör, Axel Person durumumuzu öğrendi ve kendi üniversitesinde Hans'a on bir aylık bir öğretim görevi ayarladı. Aynı zamanda, üniversite lojmanlarından bir daire de buldu. Hatta Türkiye ve Yunanistan'dan İsveç'e üzüm getiren "Sameland" adlı gemide İsveç'e kadar gemi yolculuğumuzu bedava yapmamızı da sağladı. Uppsala'ya vardığımızda, bize tahsis edilen daireye yerleşinceye değin, üç hafta kadar bizi evinde ağırladı.

Chicago'dan teklif, İsveç'te bulunduğumuz sırada geldi. Hans'ın Uppsala'daki Amerikalı meslektaşları bu teklifin kadrolu bir öğretim üyeliği olmasına çok şaşırmakla birlikte, maaşın düşüklüğünü de fark etmişlerdi. Aylık 450 dolarlık bir gelirle Chicago'da geçinmemizin zor olacağını ona açıkça anlatmışlar. Biz devletsiz olduğumuz için, ABD'ye göç etmemiz için gereken belgeleri İsvecliler verdi.

Chicaco'ya vardığımızda kalabileceğimiz uygun bir ev yoktu, bu yüzden GI Yasası uyarınca üniversitede öğrenim gören, dönen savaş gazileriyle birlikte, kimi zaman Maternity Row [Fraternity Row'un bitişiğinde] olarak da adlandırılan prefabrik evlere yerleştik. Neredeyse herkes evliydi ve benimle yaşıt, çocuklu birçok kişi olduğu için gerçekten hoş bir gruptu.

Orada bir yıl kadar yaşadık ve sonra Hyde Park civarında bir apartman dairesine taşındık. Hans dünya çapında bir akademisyen olarak kendini kabul ettirdi ve iki oğlumuz iyi eğitim gördü. Tom Virginia Üniversite-

si'nde sosyoloji profesörü, Walter da Michigan'da veteriner. Hans kazılar için gittiği dönemlerde, ben Türkiye'ye birkaç kez daha gittim.

Dr. Alice (Haurowitz) Sievert kadınların görevleri ve katkıları üzerine bazı görüşlerini sunuyor:

Kitabınızın herhangi bir yerinde, onlar olmasaydı bu profesörlerin işlerini yaparken çok daha zor günler yaşayacağı kesin olan, cesur eşlerinin katkılarından bahsedip bahsetmediğinizi merak ediyorum. Daha baştan itibaren, babamın aynı zamanda derslerinin tercümesini yapan Almanca konuşan asistanlarını belirgin bir biçimde hatırlıyorum. Annemin telefonu yoktu, ama bir Almanca yemek kitabı, bir Türkçe-Fransızca Sözlüğü ve evde neredeyse okuma yazma bilmeyen ve sadece Türkçe konuşan bir yardımcısı vardı. Yine de, bir apartman dairesi buldu, yardımcıyı işe aldı, haftalık açık pazardan yaptığı alışverişte aldığı sebze meyveleri, apartmanın dördüncü katına bir hamala taşıttırdıktan sonra, genellikle insan ve hayvan dışkısıyla gübrelenen sebzelerden tifoya yakalanmamamız için her bir marul yaprağını su ve sabunla yıkayarak bizi doyurdu. Üstelik bunlar yaptıklarının sadece bir kısmıydı...

Klaus Eckstein, İngiltere-Cambridge'den çocukluğuyla ilgili şu anıları paylaştı:

... babamın çok sayıda Yahudi çocuğun Filistin'e kaçmasına yardım etmekte oynadığı role gelince - oldukça gizemli ufak tefek bir adam olan, Türkiye'deki Yahudi Ajansı'nın temsilcisi Herr [Hayim] Barlas[27] bize sık sık gelirdi. Bir gün, yanılmıyorsam, İsveç'ten Türklerin geçişlerine izin vermeyeceği Yahudi çocukların getirtilmesinden söz etti ve babamdan müdahale etmesini istedi. Babam bakan [aynı zamanda tıp doktoru olan] Refik Saydam'la arkadaştı ve ondan yardım istedi.

Görünüşe göre, bu çocukların Türkiye üzerinden seyahatine izin verilmedi, zira Türkler İngilizlere yasadışı göçmenlerin akınını önleyeceklerine dair söz vermişlerdi. İngilizlere gidildi ve Türkiye üzerinden getirtilmeleri için bir istisna yapmaları istendi - ben buna katılamayacak kadar küçüktüm, ama anlaşılan tren Ankara'dan geçtiği sırada,[28] çocuklara meyve ve tatlı veren büyük bir mülteci kalabalığı toplanmış. Anne-babam, oraya yerleşmiş olan bu çocuklarla tanışmak üzere galiba 1944'te Filistin'e davet edildiler.[29]

Klaus bu anıyı doğrulatmak için yıllarca uğraştığını fakat başaramadığını söyledi. Anlaşıldığı üzere, çokdilli (İbranice, İngilizce, Türkçe, Fransızca ve Almanca) anılarının arasından, Hayim Barlas aşağıdakileri (İbranice) aktardı:[30]

... Savaş sırasında, epeyce bir sayıda Yahudi ve yarı-Yahudi hekim Ankara'da yaşıyordu. Bu göçmenler çalışma izinlerini, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu olan Atatürk'ten almışlardı; Atatürk, Nazilerin iktidara gelmesi üzerine Yahudi "ırkından" olmaları nedeniyle üniversitelerden kovulmuş ve bilimsel kürsülerinden çıkartılmış 59 tanınmış hekime ülkesinde çalışma izni verdi. Bunlardan biri, hükümetin önde gelen isimleri kadar ABD, Büyük Britanya, İsviçre vb. büyükelçileriyle iyi ilişkileri olan ve onların "ev doktoru" olan Prof. Eckstein idi. Nürnberg Yasaları kendisini halkına yaklaştırıncaya değin Yahudilikten uzaklaşmış Hıristiyan bir kadınla evli, asimile olmuş bir Yahudi olarak Prof. Eckstein'ın tavsiyesi üzerine, ABD Büyükelçisi Steinhardt tarafından bana bir randevu verildi. Bu görüşme 5 Mayıs 1942'de gerçekleşti. Büyükelçi beni samimiyetle karşılayarak, İngiliz mevkidaşının benden bahsettiğini söyledi.

Kendisine, vatandaki ve Diaspora'daki koşulları kısaca anlattım ve İsrail'deki Eretz'de bulunan Yahudi Ajansı temsilcisi olarak hedeflerimden, mucizevi bir şekilde Türkiye'ye gelen göçmenler ve sığınmacılardan dolaylı olarak aldığımız bilgilerden, Polonya, Romanya vb. yerlerdeki koşullardan söz ettim. Türk yetkililerle müzakere etmek için yardımını istediğimde, konumunun büyük hassasiyet gerektirdiğini ve bizim amaçlarımızla dayanışma olarak kabul edilecek her türlü eylemin yarardan çok zarar vereceğini zira "...tarafsız bir ülkede, kendisinin Yahudilerin değil, ABD'nin büyükelçisi olduğunu" söyledi.[31] (Vurgu bana ait.)

Yukarıdaki sözleri, "18 Haziran 1942 tarihinde Ankara'daki Büyük Britanya Büyükelçiliği'ndeki Görüşme Tutanakları" da bağımsız olarak doğrulamaktadır. Tutanaklara göre görüşmede "Bay Morgan, İngiliz Sefiri ve Yahudi ajansından Bay Barlas" hazır bulunmuştur.[32]

Bu tutanaklar, "Bay Morgan"a "Türk Dışişleri Bakanı'nın, Türk hükümetinin... Romanya ve Macaristan'dan 270 çocuğun Türkiye üzerinden kara yoluyla sevki sorununu olumlu bir gözle değerlendireceğini bildirdiğini" gösteriyor. Tutanakların geri kalan bölü-

münde, çocukların 50 ilâ 60'lık gruplar halinde gönderilmesi gerektiği belirtilir ve bu ulaşımın diğer lojistik yönleri belirlenir.

Klaus'un iddiası, annesi Dr. Erna Eckstein-Schlossman'ın kaleme aldığı 1975 tarihli anılarıyla daha da büyüdü:

> Warburg Maliye Kurumu, 1935'te Almanya'dan birçok Yahudi çocuğun Danimarka'ya geçmesini mümkün kıldı ve aynı zamanda onları mali olarak destekledi. Savaş başladığı zaman, bu çocukları İsveç'e sevk etme fırsatı olduğu anlaşıldı. Ne var ki, o dönemde mali destek yoktu. Sovyetler Birliği bu çocukların kendi topraklarından Filistin'e ulaşmalarına izin vermişti, fakat [Türk] hükümeti topraklarından geçiş izni vermiyordu.
>
> Schummi [Dr. Eckstein] eski Sağlık Bakanı, o sırada Başbakan olan Dr. Refik Saydam'la görüşmeye gitti. Saydam ona, Britanya hükümetinden Filistin'e giden Yahudilere vize verilmemesi yönünde baskı olduğunu anlatmış. Gelgelelim, Refik Saydam kişisel olarak bu çocukların vizelerinin verileceğine dair güvence verdi. Tüm tanıdıklarımızı toplayıp çocukları garda karşıladık. Onlara tatlılar, şekerler ve meyveler verdik. 1944'te Filistin'e yaptığımız ziyaret sırasında bu çocukların çoğuyla tanıştık.[33]

Bu öykünün sonsözü, Tuna sığınmacı filosundan bazılarının örgütleyicisi ve İsrail Bağımsızlık Savaşı gazisi, bugün Florida'daki Boynton Beach'de yaşayan Rob Weiss'dan geliyor:

> Sevgili Bay Reisman,
>
> Bay Barlas'ın çalışmalarını çok yakından biliyorum. Çocukların grup madrich'i [İbranice grup lideri] Joshko Indig, 1941'den 1945'e dek onunla temas halindeydi. Onun yardımıyla, doksan Yahudi mülteci ve Avusturyalı ve Alman çocuk (bende isimler ve tarihler var) 27 Mart 1941'de Yugoslavya, Belgrad'dan ayrıldılar. Grup Tuna üzerinden Karadeniz'e ve ardından Boğaziçi'nden Filistin'e seyahat etti.
>
> Hayim Barlas aktifti. Adresi İstanbul'daki Pera Palas Oteli'ydi ve akıcı Almanca konuşuyordu. Tüm çocuklar Filistin'e güvenli bir şekilde vardılar ve eğitimlerine devam etmek üzere Kibbutz'a girdiler. Bazıları [bazen Britanya Ordusu Filistin Tugayı olarak da tanınan] Yahudi tugayına girdiler ve bir tanesi nihai bedeli ödedi.[34]

Schaliach [İbranicede elçi] Hayim Barlas, Eylül 1945'ten kısa süre sonra İstanbul'dan Filistin'e yola çıktı. Onunla Şubat 1941'den itibaren sürekli temas halindeydik.[35]

Türkiye'nin geçiş izni vermesiyle kurtulan Yahudilerin öyküsü, Monsenyör Angelo Roncalli'den söz etmeden geçiştirilemez. Monsenyör Roncalli, II. Dünya Savaşı sırasında Türkiye ve Yunanistan'da Vatikan temsilcisiydi.[36] Daha sonra Papa XXIII. Johannes olarak tanınacaktı. Artık, birçoğu hâlâ ortaya çıkmakta olan, çok miktarda kanıt, Monsenyör Roncalli'nin İstanbul'da papalık temsilcisi olarak hizmet ederken binlerce Yahudinin hayatının kurtulmasında çok önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Aslına bakılırsa, artık Hayim Barlas'ın Monsenyör Roncalli'yle yakın ilişki içinde çalıştığı bilinmektedir.[37] "Ve, gönülsüz bir Mihver müttefiki olan Bulgar Kralı Boris'in yardımıyla, Monsenyör Roncalli, yok edilmelerinden önce Bulgaristan'a nakledilmiş binlerce Slovakyalı Yahudiyi kurtarmakta Kızılhaç'tan yararlandı."[38]

Ve bütün bunların üstüne, Nazi Reichstag'ın Türkiye'deki birinci temsilcisi, inançlı bir Katolik olan Alman Sefiri Franz von Papen'in ismini eklemek mümkündür. Sonunda Roncalli, II. Dünya Savaşı'nın sonunda büyük savaş suçlularını yargılayan Nürnberg mahkemesine, von Papen için "... bana 24 bin Yahudinin hayatını kurtarma şansı verdi" diye yazdı. Von Papen, tüm suçlamalardan aklanan tek yüksek rütbeli Nazi oldu.

Pek az bilinen bu tarihi araştırmak ilginç olmakla birlikte, kitabın ana konusuna döneceğiz.

Yine Cambridge'den yazan Tıp Doktoru Peter A. Eckstein, erkek kardeşi Klaus'un yazdığı, daha önceki bir bölümde de yer alan çok geniş hatırata şunları ekledi:

Kardeşim Klaus Eckstein, gereken bilgiyi zaten vermiştir. On üç yaşımda İstanbul'da bir okula gittiğim ve [Ankara'da yaşayan] anne-babamı ancak tatillerde görebildiğim için, onunkine ekleyebileceğim bir şey olacağından kuşkuluyum.

Annem[39] azimli bir hanımdı - 102 yaşına kadar yaşadı. Kendisini, Ankara'daki göçmen ailelerden sorumlu kişi olarak gören ve ihtiyacı olanlar için para toplayan, birçok kişinin gözünde inançlarını sonuna kadar savunan ve göçmenler kadar kordiplomatiğin sosyal yaşamında da çok faal olan bir insandı. Onu Düsseldorf'dan ayrılmak zorunda bıraktığı için Hitler'e ne kadar müteşekkir olduğunu bana defalarca söylemiştir. Öyle olmasaydı, Ankara'da üstlendiği rolü hiçbir zaman üstlenemeyeceğini hissediyordu.

Babam istisnai bir hekimdi. Çocuk hastalıklarında uzmanlaştığı halde, tıbbi bilgisi yetişkinleri de kapsıyordu ve kendisi Ankara'daki Müttefikler kadar Mihver diplomatları dahil olmak üzere, tüm kordiplomatiğin hekimiydi. Bir keresinde, çocukları ve ailesine baktığı önde gelen bir Nazi mensubu ona, Almanya'da babam için yapabileceği bir şey olup olmadığını sormuştu; babamsa buna, herhangi bir müdahale için artık çok geç diye yanıt vermişti.[40]

Fizikçi Eugen Merzbacher geride bırakılan Almanya'ya 1936'da yapılan bir ziyareti hatırlıyor:[41]

İnanılmaz ama geriye dönüp baktığımda, annemle babamın 1936 yazında yaşlanan büyükbabamı görmek için Almanya'ya döndüklerini hatırlıyorum. Doğrusu, Olimpiyat Oyunları'nın sağladığı korunaklı ortam sayesinde, Yahudilerin yaz tatilini Almanya'da geçirmelerinin güvenli olarak değerlendirildiği anlaşılmıştı. Annemle babam anayurtlarına yaptıkları bu ziyaretten, 1935'teki göçleri sırasında yanlarına alamadıkları kişisel eşyalarının bir kısmını daha kurtarmak için yararlandılar. Ancak geri kalan eşyalarına o ziyaretten kısa bir süre sonra el kondu.

Dr. Alice (Haurowitz) Sievert'in Türkiye'deki çocukluk ve ABD'deki yeniyetmelik anıları:

İstanbul'a vardığımızda, erkek kardeşimle benim bildiğimiz tek Türkçe cümle, "Türkçe bilmem" idi. Ayrıca pek az İngilizce biliyorduk, bu yüzden İngiliz Lisesi'nde dersleri takip edebilmemiz için bize Prof. Hirsch'in kızı Julima ders verdi. Sınıf arkadaşlarım çoğunlukla ülkeleri dışında yaşayan kişilerin ve diplomatların çocuklarıydı. Türk öğrenciler için farklı akademik çizgi izleniyordu, zira Türklerin yabancı bir okula kaydolmadan önce bir

Türk ilkokulunu bitirmeleri gerekiyordu. Ne yazık ki, bu durum benim Türk kızlarıyla yakın arkadaşlık kurmamı ve Türkçeyi akıcı biçimde konuşmamı engelledi. Nişantaşı'nda oturduğumuz için, çoğu Bebek'de oturan ve Robert Koleji'e giden göçmen profesörlerin çocuklarıyla ancak ara sıra görüşebiliyordum.

Bizim İngiliz okul müfredatı, savaş dönemi eleman sıkıntısından etkilenmişti. Sözgelimi, son yılımda Bayan Brauner (Prof. Brauner'in karısı) gelinceye değin fen dersi görmedik. Babam bu boşluğu, ilginç bilimsel ıvır zıvır aile sohbetlerine katarak kapattı ve benim daha sonra kimyaya duyacağım ilgi kıvılcımını yarattı. Mezun olduktan sonra, Londra Üniversitesi'nin giriş sınavına girdim ve dereceyle kazandım. Bu daha sonra, üniversitelere kabulümde faydalı oldu.

Yazları müthiş bir yüzme keyfi dönemiydi. Yüzdüğümüz yerler Florya sahilleri, çeşitli iskeleler ve Prens Adaları kıyılarındaki kayalar olurdu. Türkiye'nin büyük bölümüne savaş sırasında yabancıların girişi yasaktı ve ailecek yaptığımız tatillerin tümünü Bursa'nın hemen yakınındaki Uludağ'da geçirirdik. Diğer ailelerin yanı sıra, babamın dağ yürüyüşleri gibi bir yeniliğin tadını çıkaran Türk iş arkadaşlarıyla birlikte dağı keşfe çıkardık. İki katlı ranzaların bulunduğu, üç öğün yemek veren ve yıkanmak için ana salonda soğuk su akan muslukların bulunduğu devasa, ilkel bir barakada kalırdık. Bu yüzden dağdaki derelerde temizlenir ve İstanbul'a dönerken yıkanmak için, sıcak sulu kaplıcaların bulunduğu Bursa'daki hamamda mola verirdik.

İstanbul'da pazar günlerini uzun yürüyüşlere çıkarak veya arkadaşlarımızla birbirimizin evine giderek değerlendirirdik. Anne-babamın arkadaşlarının arasında, Çek Konsolosluğu personeli ile ülkeleri dışında yaşayan işadamları ve babamın profesör meslektaşları vardı. Çocuklar olarak biz, evleri Boğaz'ın tam kıyısında olan Dr. ve Bayan Fritz Arndt'ı ziyaret etmekten özellikle zevk alırdık. Onların iskelesinden yüzer, Bayan Arndt'ın muhteşem kurabiyelerinden yer ve bahçelerinde oturup akademik tartışmaları, savaşın gidişatını ve üniversite maaş artışlarını fersah fersah aşan enflasyonla baş etme yollarını dinlerdik.

Annemle babamın enflasyonla mücadele yolu, evin bir odasına çok iyi bir dost olan son derece kibar bir İngiliz kiracı almak oldu. Ayrıca kristallerini ve babamın orkestra için olan ve diğer müzik notalarının çoğunu sattılar. Prag'dan Nazi bürokrasisinin büsbütün yerleşmesinden önce

ayrıldığımız için, annemle babam para ve en değerli olanları dışında, neyse ki tüm eşyalarını getirmeyi başarmışlardı.

Annemle babam Türk meslektaşlarıyla sosyal olarak etkileşim halinde olmalarına karşın, biz bu toplantıların sadece birine davet edildik. Bu da, Prof. ve Bayan Mazhar Uzman'ın muhteşem bahçesinde bir çardağın altında verilen muhteşem bir ziyafetti. En büyük kızları Tuba, benden birkaç yaş büyük olmakla birlikte, okul arkadaşımdı. Onun küçük kardeşlerinin de erkek kardeşimle benim gittiğim okula gittiğini sanıyorum.

Unutulmaz bir başka olay da, babamın Türk meslektaşları için evimizde verdiği bir akşam yemeğiydi. Daveti sükseli bir olaya dönüştürmek amacıyla, annemin Macar arkadaşı, evin hizmetçisinin yerini alarak, yemeği giydiği hizmetçi üniformasıyla servis etmişti.

Ayrıca, Alman işgali altındaki Macaristan'dan karısıyla birlikte, bir konferans vermek ve "biraz temiz hava teneffüs edebilmek" üzere Türkiye'ye gelen Nobel ödüllü Prof. Albert Szent-Györgyi'nin annemle babamı ziyaret ettiğini hatırlıyorum.

Türkiye tarafsız bir ülke olduğu için, anne-babam hem Alman işgali altındakilerle hem de dünyanın geri kalanıyla yazışabiliyordu. Daha geçenlerde, babamın Prag'daki aile üyelerini, Britanya, Filistin veya ABD'ye kaçmış olanlarla irtibat halinde tuttuğunu öğrendim. Naziler büyükannemin bizimle Türkiye'ye gelmesine izin vermemişler, onu daha sonra Terezin'e [Bohemya ve Moravya'daki Theresienstadt toplama kampına] göndermişlerdi. Bize oradan mektup yazamıyordu ve bu yüzden annem ona, alıcının imzası olmadığı takdirde geri dönen iadeli taahhütlü postayla yiyecek paketleri gönderiyordu. Büyükannemin bu yiyecekleri almasına izin verilip verilmediğini hiç bilmiyorduk, ama imzalı makbuzlar onun hayatta olduğunun bir kanıtıydı. Sahte imzalı bir makbuz geldiği ve büyükannemi bir daha asla göremeyeceğimizi anladığımız o hazin günü hâlâ hatırlarım.

Mihver orduları Balkanlar, Yunanistan ve Afrika'yı istila ederken, annemle babam Türkiye'nin de istila edilmesinden korkarak, Anadolu üzerinden Müttefik işgalindeki topraklara kaçmaya hazırlandılar. Eşyalarımızı bir sandığa koyarak Ankara'daki bir arkadaşlarına bıraktılar ve sonra, o yaz Marmara Denizi'nin Anadolu kıyısındaki bir pansiyona yerleştik. Anne-babam, İstanbul Boğazı'nın bir Alman ilerleyişini yavaşlatabileceğine ve gerekirse yayan yapacağımız Anadolu yolculuğumuz için bize zaman kazandıracağına inanıyorlardı. Pansiyonun harika olduğunu düşün-

müştüm. Hemen Marmara Denizi'nin üzerindeydi ve tüm gün yüzebiliyorduk. Ama öte yandan, babam işe gitmek için tramvay ve vapura binmek zorunda kalıyordu.

Savaştan sonra, annemle babam erkek kardeşimle benim eğitimimizi ABD'de devam ettirmemizi istedi. Türkiye'de de gayet iyi bir eğitim olabilirdik, fakat ya boncılara çalışma izni verilmiyordu. Babam Türklerle yaptığı sözleşmenin yükümlülüğünü yerine getirmeye kararlı olduğundan ve ABD'de henüz bir iş bulamadığından, yolculuk izni aldığımız anda bizi ABD'ye annem götürdü. New York'ta, bize bir apartman dairesi bulununcoya değin, annemin akrabalarında kaldık. Liseye kaydoldum, New York Eyolet Üniversiteleri Sınavı'na girdim ve babamın meslektaşlarının tavsiye ettiği kolejlere başvurdum. Bunlardan biri, bana kabul ve tam burs veren Indiana-Bloomin g'daki Indiana Üniversitesi'ydi.

Üniversitede yurt olmadığı ve II. Dünya Savaşı'ndan dönen gazilere öncelik tanındığı için, anne-babam, İstanbul Üniversitesi'nde diş hekimliği profesörü ve aile dostumuz olan Dr. Kantorowicz'in kızı Theo Muller'in Bloomington'do yaşadığını öğrenince çok rahatladılar. (Kocası, Herman J. Muller genetik profesörüydü ve bundan kısa bir süre sonra [1946 Tıp Dalında] Nobel Ödülü aldı.

Thea Muller beni bir biyokimyacı olan Profesör Harry G. Day'in ailesiyle tanıştırdı. O ve Bayan Day beni kiracı olarak evlerine aldılar ve o ondan itibaren kızlarıymışım gibi davrandılar. Beni ziyaret etmesi için annemi de davet ettiler ve Dr. Day ondan, babamın do biyokimyocı olduğunu ve ABD'de iş arodığını öğrendi. Babamın yayınlarını inceledikten sonra, Dr. Day 1947 yazında Indiana Üniversitesi'nde ders işini oyarlodı. Bundan kısa süre sonra, babama 1948'den itibaren kimya fakültesinde bir görev önerildi ve o da kabul etti.

Sessiz babamın Türk iş arkadoşları ve öğrencileri üzerinde ne büyük bir etki yaptığını ancak yetişkin olduğumda anloyabildim. Bunu örnekleyen bir olayı hatırlıyorum. 1958'de, Illiois'doki Lake Forest'da küçük bir hastanede, oğlumu doğuruyordum ve her nasılsa kızlık soyadım dosyama girmiş. Ertesi gün, iki genç Türk doktor odomo gelerek, eski hocalarıyla bir akrabalığım olup olmadığını sordular ve ona duydukları büyük hoyronlığı dile getirdiler! Bu hayronlığın, onun birçok Türk meslektaşı ve iş arkodaşı tarafından paylaşıldığını, 1973'te, İstanbul Üniversitesi'nde kendisine Onursol Doktora verilmesi de gösterdi.

Alice Sievert de ABD'deki ilk eğitim deneyimlerini hatırlıyordu:

New York'a geldiğimde, en yakınımdaki okul Julia Richman Lisesi (geniş bir bölgeden öğrenci çeken yenilikçi bir devlet okulu) bana hiç sıkılma fırsatı vermediğinden, çok meşguldüm. Araştırma derslerinin ve son sınıf derslerinin bir yıllık yükünü iki buçuk aylık bir döneme sıkıştırırken, bir yandan da on iki üniversite başvurusunu tamamlarken işim başımdan aşkındı ve başka hiçbir şeye dikkat edecek halim yoktu. Bu, lisansüstü eğitimin bile boy ölçüşemeyeceği bir maratondu.[42]

Alice Sievert'in erkek kardeşi, 1987'de Ulusal (ABD) Hava ve Uzay Müzesi müdürü olan ve 1945'te Japonya'ya ilk atom bombasını atan Enola Gay'i sergileme planlarıyla ilgili tutumu yüzünden Kongre'den, medyadan ve gazi derneklerinden gelen eleştiri bombardımanı altında Mayıs 1995'te istifa eden Dr. Martin (Haurowitz) Harwit'in hatıraları:[43]

İstanbul'a geldiğimizde, annem ve babam ablamla benim İngilizce öğrenmemizi istedi ve bizi British Council'in işlettiği okullara kaydettirdiler. İngiliz Erkek Lisesi'nde (British High School) tüm sabah dersleri, fen, matematik, tarih ve edebiyat İngilizce okutulurdu. Yasa gereği, her öğrencinin günün yarısındaki dersleri Türkçe alması gerekiyordu. Bu yüzden öğleden sonraki tarih, edebiyat ve coğrafya derslerini Türkçe görürdük; bir de ayrıca Fransızca dersleri vardı. Türkçe ve İngilizce tarih derslerinde anlatılanlar her zaman birbirine uymazdı.

Okulda 120 civarında öğrenci vardı. Bir keresinde, otuz iki ayrı milliyet saydık: Rum, Polonyalı, Amerikalı, Çinli, Mısırlı, Alman, Maltalı, İngiliz, Gürcü, Fransız - neredeyse aklınıza gelebilecek tüm ülkelerden çocuklar vardı. Türk çocukları, elbette çoğunluktaydı, ama muhtemelen sayıları öğrencilerin yarısını geçmiyordu. En iyi arkadaşım, benden sadece birkaç ay büyük bir Macar olan ve ailesi, dört katlı apartmanımızda bizden iki kat altta oturan Andrew Lorant, Katolik'ti. Sekiz yaşından on dört yaşına kadar okula daima beraber gidip geldik, aynı sınıftaydık, okulda aynı futbol ve kriket takımlarında oynar ve "ayrılmazlar" olarak tanınırdık.

Birlikte çok zaman geçirdiğimiz, yaşıtımız olan diğer iki çocuk da ailesi Yahudi olan Rudy Grünberg ile onun yakın arkadaşı ve Müslüman olduğunu

düşündüğüm Mahmut Hilmi'ydi; babası İstanbul'daki Mısır konsolosuydu. Hilmi'nin (okulda hepimiz birbirimizi soyadlarımızla tanırdık) yanılmıyorsam onuncu doğum gününde, ailesinin oturduğu Nişantaşı'ndaki apartmanın önünde, dördümüz o öğle sonrasını Hilmi'nin mükemmel bir bisiklet sürücüsü olmasıyla sona erene dek yeni alınan bisikletinin selesini, devrilmesini önlemek için sırayla tutup koşmakla geçirmiştik.

Çocukların çeşitliliği göz önüne alınarak, okulda dinden hiç söz edilmezdi. Prag'da ablamla ben, derslerin hem Almanca hem de Çekçe yapıldığı bir Evanjelik ilkokula gitmiştik. Anne-babam doğumumdan itibaren beni Protestan olarak vaftiz ettirmişti ve bir süre sonra Türkiye'ye yerleştiğimizde her ikimize de bir İngiliz rahipten Kutsal Kitap dersleri aldırmışlardı. Babam bizim Hıristiyanlığa aşina olmamızı istiyordu.

Bunun dışında, hatırladığım kadarıyla, evimizde dinin hiç bahsi geçmezdi. Evet, gerek Prag'da gerek daha sonra İstanbul'da, daima bir Noel ağacımızın olduğu, hediyeler alıp verdiğimiz ve çok güzel bir sesi olan ve şarkı söylemeyi seven annemin önderliğinde geleneksel Noel şarkıları söylediğimiz doğrudur; yetenekli bir piyanist olan babam da ona eşlik ederdi. Fakat Noel, bizim için, bir dinsel bayram olmaktan çok, birlikte olmanın tadını çıkardığımız yıllık bir olaydı daha çok. Anne-babam hayatta oldukları sürece, Noel zamanı, annemle babamın ABD'ye geldikleri zaman yerleştikleri Indiana-Bloomington'da bir araya gelmeye devam ettik.

Babamın Yidiş dilinde veya İbranice tek bir sözcük veya deyim kullandığını dahi hatırlamıyorum, zaman zaman ziyaret ettiğimiz diğer profesörler veya eşleri ve çocuklarının da. Bu yüzden, on dört yaşlarındayken, günün birinde babamın, kendisinin ve annemin Yahudi olduğunu söylediği zaman şaşıp kalmam garip değildi. Ben Protestan olduğum için, ailemin de öyle olduğunu sanıyordum.

Babam tanıdığım en dürüst ve ahlaklı insandı. Bana, tümüyle güvenemeyeceğim hiçbir şey söylediğini bilmem. Tam bir agnostikti. Antisemitizmi Hitler'den çok önce acıyla öğrenmişti. İnsanlar kişisel kazanç için yaptığını düşüneceği için, dinini asla değiştirmeyeceğini hep söylemiştir. Ama çocuklarını antisemitizmin acılarından uzak tutmak istiyordu. Vaftiz edilmemin nedeni buydu. Gelgelelim, bunun dışında, agnostikti.

Birkaç yıl önce, kendisi de Çekoslovakya'da doğmuş olan Dışişleri Bakanı Madelaine Albright, büyük bir şaşkınlıkla ailesinin Yahudi olduğunu öğrendiğinde, Amerika'da hiç kimse ona inanmadı. Ben inandım; aynı şey

bana da oldu. Amerikalılar için bu anlaşılması zor bir şey. Fakat, onlarca yıl boyunca antisemitizme tanık olan birçok Avrupalıya göre, bütünleşme bu karşılıklı nefreti kırmanın bir yolu olarak görünüyordu. En iyisi, dini görmezden gelmekti.

Ben de babamın agnostikliğini devraldım. Yüce bir Tanrı adına çok büyük kötülükler ifa edildi; üstün bir din uğruna birçok savaşlar yapıldı; üstün bir inanç adına çok fazla insan öldürüldü. Bana göre, din bugün bile en büyük kötülüklerin kaynağıdır.

Anneme göre, İstanbul'a yerleşmek özgürleştiriciydi. Prag'da, ailenin şık bir yaşam sürmek zorunda olduğu varsayılıyordu. Bir akademisyen olarak babamın maaşı, kendisinin ve annemin tekstil fabrikatörü ailelerinin standartlarına göre düşüktü, ama babam ailesini maaşıyla geçindirmeyi tercih ederdi. Ne var ki, büyükanne ve büyükbabam, büyük aile yaşam tarzını bir şekilde sürdürmeye katkıda bulunmuş olabilirler. Ablamın ve benim bir mürebbiyemiz vardı; bir aşçı ve bir de hizmetçi vardı. Annem her sabah ne yemekler hazırlanacağı ve günün geri kalan kısmının programını belirlemek üzere bu çalışanlarla bir araya gelmekten başka pek bir şey yapmazdı.

İstanbul'da bütün bunlar değişti. Yatılı bir Türk hizmetçimiz vardı. Muhtemelen onun varlığı elzemdi, çünkü pazarda satın aldığınız her marul için pazarlık etmek, bir yabancının asla başaramayacağı sonu gelmez bir oyundu. Her malzemenin fiyatını bilen hizmetçi, bu tür konularda anneme yardım ediyordu. Fakat annem artık yemek pişirmeyi de öğrenmişti ve bu konuda çok da iyiydi. Ona göre, işleri kendi başına yapma imkânı harika bir şeydi ve biz çocukların da pratik meselelerde en azından temel bilgileri öğrenmemizi de sağladı. Bana basit yemekler pişirmeyi, hiçbir şeyin çöpe atılamayacağı savaş zamanında önemli olan düğme dikmeyi ve çorap yamamayı öğretti.

Annem, sırf bu işleri kendi başıma yapamıyorum diye karşıma çıkan ilk kızla evlenmek zorunda kalmamı istemediğini söylerdi. Daha sonra, ABD'de üniversite ve lisansüstü öğrenimimi yaparken ve pek az param varken, bu küçük beceriler yemeklerin maliyetinden tasarruf yapmama yardım etti.

ABD'ye gelmemizden sonra, annem eve artık hiç yardımcı almadı, hatta profesör eşlerinin sıkça yaptığı gibi temizlikçi bile getirtmedi. Annem, evinin kendisine ait olmasından, kimsenin karışmamasından, kimseye bağımlı olmamaktan hoşlandığını söylerdi. Bu, ABD'deki yaşamın en sevdiği yön-

lerinden biriydi. Savaştan sonra, babamın ABD'de olduğundan çok daha fazla tanındığı ve çeşitli akademilerce onurlandırılmış olduğu Avrupa'da bir akademik mevkiye geçmeyi tercih edecek olduğuna inanıyorum. Fakat, annem ABD'ye geldiğinde bu ülkeye çok ısındı ve asla geri dönmek istemedi. Tüm ailenin -dördümüzün de- ABD'ye yerleşmesini istedi ve bu dileğinin gerçekleşmesi için babamı ikna etti. Avrupa'dan ve onun canını yakan birçok savaştan olabildiğince uzak kalmak istedi. Hem zaten savaştan sonra Çekoslovakya'da ne kendi ailesinden ne de babamınkinden geriye kimse kalmıştı. Hepsi ya göç etmiş ya da -pek azı yaşlılıktan, ama annemin en yakın iki akrabası, yani anneannem ve dayım da dahil, çoğu toplama kamplarında- ölmüşlerdi. Annemin babası 1920'lerin sonunda kanserden ölmüş.

Prag'dan İstanbul'a, oradan da ABD'ye taşınmalar, ailemi derin bir biçimde değiştirdi. Hizmetçilerin aracılığı olmayınca, çok daha yakınlaştık ve aynı zamanda kendimize daha yeter hale geldik.

Bana göre, Türkiye'deki yaşamımızın en dikkate değer yönü, İstanbul'daki yabancı profesörlerin, aralarındaki çocuklara -yalnız kendilerininkine değil, hepimize- gösterdikleri daimi ilgiydi. Çok küçükken bile bizimle konuşurlardı.

Arndtlar'ın Boğaziçi'nin Kadıköy yakasındaki evlerine yaptığımız ziyaretler, daima bir bayram havasıyla geçerdi. Prof. Arndt, Alman karikatürist ve hicivci Wilhem Busch'dan şiirler okurdu. Anlaşılan pek çok şiirini biliyordu. Ve daha sonra büyükler oturur, savaş, günlük sorunlar, Türkiye'deki yaşama uyum sağlamak ve diğer sorunlar hakkında konuşurlar, Bayan Arndt pişirdiği ve üzerine bir süt katmanı döktüğü kırmızı frenküzümü jöleli pastayı sunarken biz de dinlerdik. Bu, biz çocuklara, yetişkinler topluluğunun bir parçası olduğumuz hissini verirdi. Buna karşılık, sanıyorum, yetişkinler de, bizimle ilgili aynı şeyi düşünürlerdi. İnanıyorum ki, onların gözünde, biz vatanlarını geride bırakarak özverilerde bulundukları geleceği temsil ediyorduk.

Türkiye'deki yaşantımızı düşündüğüm zaman en keyifle hatırladığım şey, o topluluk ruhu. Şimdi düşünüyorum da, savaş bu akademisyenlerdeki en iyi şeyi ortaya çıkarmıştı. Bu erkeklerin ve kadınların gücünün bir kısmının, o dönemde bu grubun ne kadar da benzersiz olduğunu kavrayamayacak kadar küçük olan biz çocuklara geçtiğine inanmak hoşuma gidiyor.

Aşağıda her iki dilde de pek muhteşem olmayan bir şiir yer alıyor. Gelgelelim, 1930'ların sonunda Ankara'daki iki Alman "koloni"sinin atmosferini yansıtan bir eseri simgeliyor. Anne-babası savaşın başlamasına yakın Almanya'ya dönen bir Arî olan Friedel (Elfriede) Gassner ile, babası August Ankara Üniversitesi'nde fizyoterapi profesörü olan ve dönemeyen, Yahudi-olmayan Marianne Laqueur tarafından yazıldı. Bana, Nisan 2006'da ebediyete intikalinden hemen önce, Wiesbaden'deki bir huzurevinde Bayan Laqueur tarafından verildi:

Bugün her ikimiz de buradayız, Göçmen ve Nazi
Bugün size neşe getirdik, Göçmen ve Nazi
Kiminin sevinci olur diğerinin acısı
farklılıklar, deriz adına
"Nasıl" ve "ne"yi açıklayacağız
Göçmen ve yarı göçmen Ankara sığınağındalar şimdi
Alman "Geist"ının (ruhunun) garantörleri oldukları kanısıyla
Bir yanda Nazi, "tevazu" göstermek doğrudur
Yalnız Geist değil canlı olan, ırk da öyle ve kitleler katlanmalı
'33 en kötü yılken, aşağılama ve alayla geçen
Biz oradan fırlatılıp atıldık, doğduğumuz yerden kovalandık
Tüm onurlanmız kırkıldı üstümüzden, acımasızca, o da nesi, ekmeksiz ve çaresiz bırakıldık
Geldik Türk Ankara'ya ve çevremiz aynen sürdü
1936'da düzeldi işlerimiz, biz çalışkandık ve "wunderbar" [mucizevi] idik,
Kendi gücümüz aldı götürdü bizi, gücümüz ve eylemimiz, uzaklardan yardım gelmeden
Ankara'da bir başımıza başardık.
Kültür de geldi bizimle birlikte vatanımızdan
Üzerine titredik ve sakladık
Gün gelecek bir ay içinde özgürleştirecek bizi
Dersini verip kültürün bedelini ödeyecek
9:30 Cumartesi yüzlerce ırmağı gördüğünüz saat
Güzelim Koloni evi ve Elçilik yeşiline
Bu zorunlu, biraz eğlenceli ve birazını paylaşmak için oradaydın sen

Alman haberleri ve yemeği bir anda ve tek tencereyi paylaşıyor herkes
"Volksgemeinschaft" diyorlar buna.
Çıkarlarımız yola devam etmemizi sağlasa da, bazen zaman geçmek bilmese de, biz
Ve başka herkes komşumuzu güçlü kılan şeyi kestirmekte ustayız.
Kim kiminle uyuyor, gizlenmemeli ve nerede ve niçin ve ne zaman
Bu otelde bir yuva mı, yoksa komşunun çalışma odasında mı?
Hep bizimle birlikte miydi, birbirimizi çok iyi tanıyoruz,
Ama çok daha akıllı çıkın, sessiz kalman çıkarın için en iyisi
Gözünü siyasetten ayırma ve "Hausmusik"imizin tadını çıkar
Şarabı, kadınları ve şarkılarını özlemeyen aptal olarak kalır.
Göçmenler ve yarı göçmenler bizim ligimizde oynamayan Naziler,
Salt "Heil" ve "Sieg" getirirler, zaten bundandır "Gute Nacht"ı yeğlememiz
Zira, geldiklerinden beri: Kılpayı kaçarız
Giderken biz: İyi geceleri yeğleriz.
Dize No.2, dizeler arasında nakarat olarak söylenir:
Göçmenler ve yarı göçmenler
Şimdi Ankara sığınağında
Ve Alman Geist'ının garantörleri oldukları kanısındalar".

Çeviren: Frances Gutterbock, 3 Nisan 2006

İşadamı Matthias Neumark, Harvard İşletme Fakültesi'ne kabul edilmesini sağlayacak kadar iyi olan eğitimini hatırlıyor. İktisat profesörü Fritz Neumark'ın oğlu Matthias, 1927'de doğmuştu:[44]

Başlangıçta ülkesi dışında yaşayan bir Alman öğretmenden, evde ders aldım ve 1936'da İstanbul'daki Alman Okulu'na kaydoldum. Her gün bir vapurla Asya'dan Avrupa'ya geçiyordum. 1938'e gelindiğinde, bu okul Nazi öğretisine bağlı öğretmenlerle doldu ve 1938 sonunda (Kristallnacht'dan sonra), diğer birçok Alman mültecinin çocuğu gibi, ailem de beni bu okuldan aldı. Bunu yoğun bir İngilizce eğitimi izledi ve ardından, İstanbul'daki İngiliz High School'a kaydoldum. 1943'te mezun olduktan sonra, sosyal bilimler ve mühendislik alanlarında üniversite eğitimi veren Amerikan Robert Kolej'e girerek 1947'de sosyal bilimlerden mezun oldum.[45]

Mühendis Peter Engelmann, akademi dışındaki Reform'a katkıda bulunmak üzere davet edilen Alman profesyoneller grubundan birinin oğludur. Kendisi, Hellman kız kardeşlerden biri olan Erica'yla evliydi.

Ben inşaat mühendisiyim. 1944'te [İstanbul'daki] Robert Kolej'den mezun oldum ve bu ülkede [ABD] öğrenimime devam ederek, 47'de yüksek lisans derecemi aldım ve New York'ta endüstri ve nakliyat tasarımları yapan danışmanlık firmalarında on yedi yıl çalıştım. 1964'te Washington'a (DC) geldim ve bir yıl boyunca nakliyat konusunda devlette çalıştıktan sonra bölgeye yerleştim. Dünya Bankası'na girdim ve çoğunlukla nakliyat ve kentsel gelişme mühendisi olarak yirmi yıl orada çalıştım. 1984'te emekli oldum ve yatırım öncesi tavsiyeler veren küçük bir şirket kurdum. Zaten Dünya Bankası'yla çalışırken de yaptığım iş çoğunlukla buydu. 1999'da, bu şirketten de emekli oldum ve Charlottesville'e yerleştim.

1924'te Almanya'nın Berlin kentinde, Berlinli bir ailenin tek oğlu olarak, I. Dünya Savaşı'nın sonundaki muazzam enflasyonun tam sonunda doğdum. Her iki ebeveynim de Berlin'de doğmuştu. Babam bir bankacı ve daha sonra muhasebeci, annemse anaokulu öğretmeniydi. 1923'te evlenmişler. Babam Yahudi bir aileden geliyordu, ama fiilen her iki ebeveynim de Lutherci Hıristiyanlardı. Berlin'de bir kilisede evlenmişlerdi ve bizler Lutherciydik, hatta ben de Lutherci bir kilisede cemaate kabul edilmiştim. Fakat babam, 1933'te bir Alman bankasındaki işini Yahudi geçmişi nedeniyle kaybetti.

On iki yaşındayken ve din konusuyla yeni yeni ilgilenmeye başlamışken, 1936'da Almanya'yı terk ettik. Babam, Türk hükümetinin yardımıyla bir iş bulduğu için Türkiye'ye gittik. Babam Türk gemicilik ve liman idaresinde mali danışman olarak İstanbul'a gitmişti. Annemle babam, eninde sonunda geri dönebileceklerine inandıkları için, başlangıçta İstanbul'daki Alman Okulu'na gittim. Ders programının bir parçası olarak din derslerine giriyordum ve Alman Luther Kilisesi'ne kabul edildim. Kendimi ancak ortak bir tarihi paylaşmak anlamında Yahudi olarak görüyordum ve elbette, babamın işini neden kaybettiğini ve neden Almanya'dan ayrılmak zorunda kaldığımızı biliyordum. Türkiye'ye gitmeden önce Almanya'daki devlet eğitim sisteminde benzer sorunlar yaşamıştım.

1933 ve 1936 yılları arasında, eğitim sistemi tamamen parti hâkimiyetine girecek şekilde değiştirilmeye ve Almanya'daki her şey Nazimtrak olmaya başladı. Bunun da geçip gideceğini zannettiğimiz için, İstanbul'daki Alman okuluna gitmiştim - ta ki, Almanya'da tüm Yahudilerin dükkânlarının yakılıp yıkıldığını duyduğumuz Kasım 1938'e kadar (Kristallnacht).

O dönemde, İngiliz High School'a gitmek üzere evde ders almaya başladım. Şu sıralar tazelediğim çok belirgin anılarım var; çünkü anılarımı yazmaya çalışıyorum ve şimdi Berlin'deki Alman lisesindeki sınıfımın eski fotoğraf albümlerine bakıyorum... En iyi arkadaşım olan şu çok iyi çocuk vardı. Her gün okuldan eve birlikte yürürdük. Babası boşanmış olduğu için, genelde bizimle yemeğe kalırdı ve ev ödevlerimizi birlikte yapardık. Çok yakın bir arkadaşımdı.

Bir gün, okuldan eve yürüyordum, o da benden az ileride gidiyordu. Ona seslendim ama dönüp bakmadı. Derken, bir sonraki köşe başına geldiğimizde durdu ve bana şöyle söyledi: "Peter, bana seslendiğini duydum, biliyorsun ki hep arkadaş kalacağız, ama Hitler Gençliği'nden oymak başım ilerideki apartmanda oturuyor ve artık seninle yürürken görünemem." Ve arkadaşlığımız sona ermişti işte. O dönemde, on ya da on bir yaşındaydım ve benim için çok sarsıcı bir deneyim olmuştu.

Kuşkusuz, babam işini kaybetmesine neden olan olayların arkaplanını ... ve Hitler'in neyi temsil ettiğini bana anlatmaktan hoşlanacak türden bir insandı. Hitler Avrupa'nın birleşmesinin ancak Alman genel nezareti ve hâkimiyeti altında olması gerektiğini düşündüğü için o sırada çok yıkıcı olarak görülen, pan-Avrupa hareketinden yanaydı.

Babamın olaylar konusundaki sezgileri çok iyiydi ve başkaları kafalarını kuma gömerken, o kötü alametleri görüyordu. Kaybedecek hiçbir mülkü yoktu ve ücretli bir çalışan olarak, iş bulabileceği her yere gidebilirdi. Latin Amerika ülkesi Kolombiya'ya gidiyorduk ki, Türkiye kontratı ondan daha önce geldi.

Birinci sınıfta göç ettik. Mobilyalarımızı ve giysilerimizi de yanımıza alarak yola çıktık. Babam Şark Ekspresi'yle İstanbul'a bizden önce gitti. Annemle ben İtalya'daki bazı akrabalarımızı ziyaret ettik ve Venedik'ten bindiğimiz gemide çok güzel, birinci sınıf bir kamaramız vardı. Gemi Trieste'den Venedik, Brindisi'den Pire ve İstanbul güzergâhında ring seferi yapıyordu.

Bu benim bir yolcu gemisiyle ilk yolculuğumdu ve babam, İstanbul'da denizcilik ve liman idaresinde olduğundan, kaptanın kamaramıza bir gül demeti koymasını ayarlamıştı. Güzel bir yolculuktu. Pire'deki dört saatlik mola sırasında, annem bir taksi tuttu ve Akropolis'e çıktık. Oraya kadar tırmanarak fotoğraflar çektik. Vardığımız sırada, İstanbul'u dünyanın en güzel kenti olarak gördük ve orada dokuz harika yıl geçirdik.

Başlangıçta, İstanbul'un modern kesimi olan Pera'ya yerleştik. Oturduğumuz apartman, İstanbul Alman Okulu'ndan ve kabul edildiğim Luther Kilisesi'nden yürüme mesafesindeydi.

On üç yaşında kiliseye kabul dersine giren her çocuk gibi son derece dindardım. İsa Mesih'in ta kendisi gibi görünen ve büyük hayranlık duyduğum bir rahibimiz vardı.

Eylül 1939'da bir gün, bu en sevdiğim rahip, Polonya'daki Alman birliklerinin zaferi ve Tanrı'nın Führer'e yol göstermesine dair bir vaaz verdi. Benim dindar imparatorluğumun çöküşü o güne rastlar. Bu ülkede [ABD], ilk çocuğumuzu beklediğimiz sırada Üniteryen kiliseye gitmeme değin, bir daha hiç kiliseye gitmedim.

Aslında, savaş dönemini çok güzel geçirmiş olmam anlamında, kendimi bir savaş vurguncusu olarak telakki ediyorum. Tek bir silahın ateşlendiğini görmedim, bu ülkeye gelene kadar askere alınmadım ve bazı yoksunluklar dışında savaştan etkilenmedim. Bununla birlikte, sinir savaşına katıldığımızı söylemeliyim. Uzun bir süre, Almanların Yunanistan, Bulgaristan ve Romanya gibi Türkiye'yi de ele geçirmesinden endişelendik. Stalingrad'a Türkiye üzerinden gitmek yerine, Rusya üzerinde gitmeye karar verdiler ve savaş yıllarında bu bizim için büyük bir şanstı.

Fakat 1936'da Türkiye'de hayat son derece sakindi. Pek az araba vardı, trafik sıkışıklığı nedir bilmezdik.

İngiliz High School'a girmek için İngilizce dersleri aldımsa da, başaramadım ve bir yıl daha evde İngilizce, matematik ve fizik dersleri aldıktan sonra İstanbul'daki Robert Koleji'e giriş sınavını kazandım; bu okul, Boğaziçi'ne tepeden bakan muhteşem güzellikte bir yerdeydi. Boğaziçi Avrupa'yı Asya'dan ayırır ve Karadeniz ile Marmara Denizi'ni birleştirir. Robert Kolej, bu fantastik denizyoluna nazır tepedeydi ve o zamanlar yalnızca tepeler, tarım alanları ve kıyı boyunca birkaç güzel, eski yalının bulunduğu Asya yakasına bakıyordu. Başlangıçta Metodist olan, fakat benim girdiğim zaman dinle ilişkisi kalmamış olan kolejin bir mühendislik oku-

lu vardı ve 1944'te Türkiye'de inşaat mühendisliği diploması alacak kadar talihliydim.

Eğitim dili Türk dili ve Türk tarihi dışında bütünüyle İngilizce idi. Hocalar Amerikalı idi ve mühendislik okulunda, neyse ki, çoğu MIT (Massachusetts Institute of Technology) mezunlarıydı, bu yüzden 1945'te ABD'ye geldiğim zaman MIT'e girecek birikimi almış oldum.

Robert Koleji'e devam ettiğim beş yıl boyunca, Bebek'te, Boğaziçi'nin Avrupa yakasında bir Alman göçmen topluluğu içinde oturduk. Profesörler evi olarak bilinen iki apartman vardı. Biz de bunlardan birine taşındık ve Hellmannlar da bir diğerinde oturuyordu. Hellman ailesi, üç güzel kızları Frances, Erica ve Miriam'la, göçmen kümesinin bir çeşit merkezi olmuştu.

Bir süre sonra Erica ve ben birbirimizden hoşlanmaya başladık. 1942'de o kolejden mezun olunca nişanlandık. Bu, resmi bir şey değildi elbette. Hiçbir gelirim yoktu. Yine de benden küçük, gümüş bir yüzüğü aldı, fakat bu aramızda sır olarak kaldı. Anne babası asla Siyonist değillerdi, ama Yahudiydiler. Babasının beş yıllık sözleşmesi dolunca, taşınmak zorunda kaldılar. Tıp doktorları Türk vatandaşı olmadığı takdirde muayenehane açamadığı için hiçbir geliri olmadığından, orada ailesinin geçimini sağlama imkânı yoktu. O dönemde İsrail'in [Filistin] doktora ihtiyacı vardı, böylece 1943'te Hellmanlar İsrail'e gittiler.

Erica ve ben bunu izleyen dört yıl boyunca mektuplaştık. Savaş dönemiydi, posta ağırdı ve her türlü sansürden geçmesi gerekiyordu. Filistin o dönemde İngiliz kontrolündeydi, bu yüzden postanın Türkiye'ye Suriye üzerinden dolambaçlı yollarla gelmesi gerekiyordu.

Birlikte çıktığımız zamanlarda, yüzme, yürüyüş veya birbirimizi evde ziyaret etmek gibi şeyler yapardık. Bir otobüsle, İstanbul'dan sadece iki ya da üç saat mesafedeki dağ kentine, Bursa'ya giderdik.

1943'te Erica ailesiyle birlikte Türkiye'den ayrıldığı zaman, yapabileceğimiz hiçbir şey yoktu. Resmen nişanlı değildik. Savaşın nasıl sonuçlanacağını bilmiyorduk, Stalingrad olayı henüz olmuş, istila daha olmamıştı. İşler tam tersine gelişmelerle değişene değin, çok tuhaf ve çetin bir dönemdi.

MIT'e kabul edildikten sonra elimde bir göçmen vizesiyle, Avrupa'da Müttefik Zaferi gününde, yani 8 Mayıs 1945'te Türkiye'den ayrıldım. Odessa'ya silah taşımış olan şu küçük Liberty gemisine bindiğimde rad-

yoda duyduğum ilk haber buydu. Vizem olduğu için bir bilet aldım. Benimle birlikte gemide dört-beş Türk öğrenci daha vardı, ama gemi temelde bir yük gemisiydi. Oradaki Virginia tütünüyle karıştırılmak üzere İzmir'den Norfolk'a tütün taşıyordu. Ben gemiye İzmir'den bindim ve hayatımın en güzel yolculuklarından birini yaptım. Bu, Avrupa'da zafer dönemiydi. Pasifik savaşı halen sürüyordu.

Yalnız yolculuk ediyordum. Annemle babam henüz vize alamamışlardı. Virginia'daki Norfolk limanına vardık, toprağı öptük, New York trenine bindik, orada beni bir arkadaşım karşıladı; Massachusetts, Northampton'daki teyzemi ziyaret ettim ve temmuzda MIT'e başladım. Yurtta kalıyordum ve bir dönemi henüz tamamlamıştım ki, Sam Amca beni yakaladı. Yerleşir yerleşmez, tüm göçmenler gibi Göçmenlik ve Vatandaşlığa Kabul dairesine başvurmuştum. Bana karşı iyi davranmışlar, gereken evrakı imzalatmışlar ve hemen blokun sonundaki askerlik şubesine de uğrayıp oraya da kayıt yaptırmamı söylemişlerdi. Altı ay sonra, ilk dönemin hemen başlangıcında askere çağrıldım. Bu, Kasım 1945'te oldu.

Temel eğitim için Maryland, Aberdeen'e gönderildim. Bir sonraki görev yerim, barış muhafızı olarak Almanya'ydı. Zor bir işti. Bir Amerikan askeriydim. Altı aydan kısa sürede ABD vatandaşı oldum. Bizi bir kamyonla Aberdeen'den Baltimore Adliye sarayına götürdüler; yargıç bekleme dönemini ve sınavları kaldırdı ve bizi vatandaş yaptı.

Muhtemelen araba kullanmayı bilmeyen tek asker ben olduğum için, Almanya'da personel dairesine verildim. Birlikte Almanca konuşan bir tek ben vardım, bu yüzden bana sivil personelin sorumluluğu verildi. Almanlarla ilk karşılaşmalarım karmaşıktı, çünkü onlara iyi davranmamız gerekiyordu - onlar esir değil, sivil yurttaşlardı.

1947'de onurlu bir şekilde terhis edilip savaş malûllerine yüksek öğrenim kredisi verilmesini öngören yasa uyarınca MIT'deki ikinci dönemimin parası ödenmiş olarak geri döndüğümde, inşaat mühendisliğinden yüksek lisans derecemi aldım. MIT'den mezun olduğumda İsrail'e gitmeye çalıştım, fakat İngilizler izin vermedi. Bunun yerine, 8 Ağustos 1947'de Erica geldi ve 15 Ağustos'da evlendik. Annemle babam, ordudan terhis edilmemden önce New York'a geldiler. New York'a yerleştiler. Babam bir iş buldu, fakat onlar için uyum sağlamak çok daha zor oldu. Mücadele ettiler, ama sonunda başardılar.

Berlin'deki Verein Aktives Müzesi Türkiye'deki göçmenlerle ilgili obje ve öykülerden oluşan harika bir sergi açtı. Aynı zamanda bu sergiyi anlatan kuşe kâğıda basılmış bir kitap da yayımladı. Aşağıda Dr. Eugen Merzbacher'in "Haymatloz Sergisi" hakkında Mayıs 2000'de, Mitgliederrundbrief (Üye Bülteni) No.43'te Almanca olarak yayımlanan yorumları yer alıyor:

Samimi karşılamanız için size ve Berlin'deki meslektaşlarınıza teşekkür etmek isterim. Serginin açılışı büyük bir başarıydı ve son dakikada bu yolculuğu yapmaya karar verdiğim için çok memnunum. Şimdi, katalogu hak ettiği dikkatle okuduktan sonra, Berlin'e yaptığım kısa ziyarette tamamen gözümden kaçmış birkaç ilginç ayrıntıyı da fark ettim. Sizin ve tarihçi arkadaşlarınızın, makalelerde savaş sırasında Türk yetkililerinin çoğu zaman muğlak tutumunu aklamayı reddetmenizin de gösterdiği gibi, bu projeyi oluştururken benimsediğiniz tarafsız ve nesnel yaklaşım beni gerçekten etkiledi.

Neyse ki, onlarca yıl sonra, geriye bakıldığında, geçmişin olaylarına pembe bir ışıltı katmak gibi insani bir eğilim var. Sözgelimi, Türkiye'deki son yıllarında anne ve babamla diğer birçok göçmenin yaşadığı mali güçlükleri unutmuş olduğumu anladım. 1935'te Almanya'dan ayrılırken bavullarında getirmeyi başardıkları eski aile mücevherlerinin çoğu, fizik alanındaki eğitimimi sürdürebilmem uğruna, Ankara ve İstanbul pazarlarında satıldı. Sonunda, ABD'ye geldiğimde cebimde yirmi dolar vardı.

Diğer göçmenlerin oldukça farklı deneyimlerine karşın, 1948'de yine yeni bir ülkeye göç ettikleri zaman anne-babamın tutunmalarını sağlayacak şekilde, Amerika'nın yeni gelenleri önyargısız karşılaması ilginç bir yorum. Babam o tarihte 65 yaşındaydı. Batı Alman Cumhuriyeti de, ailemiz Doğu kuşağında (Oranienburg) ikamet etmiş olmasına karşın, 1950'lerde mütevazı bir tazminat ödemesiyle yardımcı oldu.

En önemlisi, uzun yıllar Türkiye'nin bizi barındırıp besleyecek ve bize ikinci bir "Haymat" verecek kadar cömert olmasını asla unutmayacağım. Sergi ve katalog, bu duygu karmaşasını dürüst bir şekilde belgeliyor.

Türkiye nihayet Almanya'yla diplomatik ilişkilerini kestiği ve Müttefiklerden fazladan muhtıra arayışına girdiğinde, ülkede yaşayan Alman vatandaşlarını Çorum, Kırşehir ve Yozgat gibi küçük kentlerde enterne etti. Bunlar Sovyet tipi gulaglar veya Nazi tipi toplama kamplan veya gettolar değildi. Japon asıllı Amerikalıların enterne edildiği kamplara daha çok benzi-

yordu. Sahibinin Yahudi olduğunu gösteren "J" harfsiz bir Alman pasaportu taşıyan herkes bu kentlerden birine gönderildi.

Kırşehir'e gönderilenlerin çoğu Ankara'dan gelmişse de, İstanbul'dan gelenler de vardı ve içlerinde bir grup Katolik rahibe de bulunuyordu. Kaderin cilvesiyle, enterne edilenler arasında hem Nazi sempatizanları hem de onlardan nefret edenler vardı. Nazi karşıtı Alman topluluğunun gayrıresmi olmakla birlikte, herkesçe kabul ve takdir edilen lideri, birkaç yıl önce bir Nazi toplama kampından kaçmış olan Ernst Reuter de enterne edilenler arasındaydı. Bu kez, bütün ailesiyle birlikteydi. North Carolina Üniversitesi fizik profesörü Eugen Merzbacher, genç bir adam ve İstanbul Üniversitesi öğrencisi olarak, sık sık kamplardaki iyi Almanların yiyecek ve diğer ihtiyaçları için paketler getirmek için gönderildiğini hatırlar.[46] Bu paketlerin paraları gözetim altına alınmamış Alman göçmenlerce ödenirdi.

Başka bir deyişle masrafları, "J" harfi damgası taşıyan pasaportların sahipleri, Yahudiler karşılıyordu.[47] Bu yardım çabasının lideri, Merzbacher'e göre, "Amerikalılar ve bazı uluslararası yardım kuruluşlarıyla da temasları olan seçkin bir Asurolog olan dostum Benno Landsberger'di. Ben de uzun bir süre onun özel sekreteri olarak çalıştım."

Bir şey daha: Robert Anhegger'le irtibata geçme fırsatı bulursanız, lütfen ona sevgilerimi iletiniz. Kendisi, İstanbul'daki öğrenciliğim sırasında ve Filistin'e (veya şimdi İsrail) taşınmalarından önce, evlerinde kiraladığım odada üç yıl kaldığım Kurt ve Elisabeth Steinitz'in yakın bir dostlarıydı.

Charlotte Virginia'dan inşaat mühendisi Peter Engelmann, "Yozgat Sapağı" başlıklı bir yazıyla katkıda bulundu:

1944 yazının ortasıydı; yirmi yaşındaydım, okulu yeni bitirmiş ve Avrupa'nın geri kalanı büyük yıkıma uğramış ve hâlâ savaştayken, barış içindeki Türkiye'de Robert Koleji'den inşaat mühendisliği diplomamı almıştım. Almanya, Rusya ve Fransa'da çekiliyordu, ama kanlı çarpışmalar sınırları dışında ve elbette Pasifik'te hâlâ tüm hızıyla devam ediyordu. Türkiye, 1944 sonunda Almanya'yla diplomatik ilişkilerini kesmişti ve bizim en büyük korkumuz olan, Alman ve Türk yurttaşlarının mübadelesi tartışılmaya başlanmıştı...

Tüm Alman sefaret personeliyle, Almanya'ya dönmek isteyen Türkiye'deki diğer Almanlar, Boğaz'ın Avrupa yakasında küçük bir banliyö olan

Tarabya'daki Alman Konsolosluğu'nun muhteşem bahçesine toplanmışken, Berlin'deki Türk sefaret personelinin demiryoluyla mübadelesi planlanıyordu. Türkiye ile Almanya arasındaki demiryolu bağlantıları kısa süre sonra Müttefik ilerleyişiyle koptuğu için, bu mübadelenin yapılıp yapılmadığını bilmiyorum.

Bununla birlikte, Almanya'ya dönmek istemeyen Almanlar Türkiye'de kalmak için yazılı olarak izin istediler. Bu amaçla imzalanması gereken dilekçe formunda, başvuran kişinin Türkiye'de, hükümetin öngördüğü herhangi bir yerde kalmaya hazır olduğunu belirten bir ifade vardı. Biz Türkiye'ye 1936'da gelmiştik. "Tam" Yahudi olduğundan Alman vatandaşlığını kaybetmiş olan babam, bu formu imzalamak zorunda kalmadı ve İstanbul'da yeminli hesap uzmanı olarak çalışmasına ve Türkiye'de özgürce seyahat etmesine izin verildi.

Gelgelelim, annem (bir "Arî") ve ben de (bir "yarı-Yahudi") olduğumuz ve resmen yurttaşlığımızı kaybetmediğimiz için Türk yetkililerine göre hâlâ birer Almandık. 1944 baharında, bir gün içinde yeni ikametgâhımıza gitmek üzere ayrılmamız gerekebileceği, dolayısıyla küçük bir bavul hazırlayıp beklememiz bildirildi.

Temmuz 1944'te güneşli bir gün, üniversite mezuniyetimin ertesinde tatilin tadını çıkardığım sırada, takım elbiseli, kırmızı kravatlı genç bir adam ziyaretime geldi. Polis mensubu olduğunu bildirdi ve ertesi gün, sözü geçen formda belirtilen ifade uyarınca yaşayacağım orta Anadolu'da küçük bir kent olan Yozgat'a doğru yola çıkmam gerektiğini söyledi. Bunu beklediğimden (o günlerde Türkiye'de söylentiler hızlı yayılıyordu) kabul ettim. Ertesi sabah yine çıkageldi ve bana Boğaz'ın Asya yakasındaki Haydarpaşa garına kadar eşlik etti; Ankara'ya ve daha güneye giden trenler buradan kalkıyordu. Annemle ilgili hiçbir şey söylenmedi; o, babamla birlikte İstanbul'daki apartman dairemizde kalacaktı.

Gardaki peron, çoğu birbirini tanımayan Almanca konuşan insanlarla doluydu. Her birine sık takım elbiseli, kırmızı kravatlı bir Türk beyefendi eşlik ediyordu.

Bir noktada, genç beyefendiler sorumlu oldukları "Alman"lara yanaşmakta olan trene binmelerini söyleyerek, iyi yolculuk temennisiyle birlikte, Ankara'dan sonra otobüslerin bizi Yozgat'a götüreceğini eklediler.

Bu yolculuğun tuhaf ve rüyamsı bir yanı vardı. Burada, sevgilim Erica, Filistin'de bir yerlerde, anne-babam İstanbul'daki evimizdeyken, ben

trende, Türkiye'de yaşadığım sekiz yıl boyunca hiç tanışmadığım Almanca konuşan insanlarla birlikte, hiç bilmediğim bir yere gidiyordum. Fakat en azından askeri faaliyet işareti yoktu, biz güneye, doğru yöne gidiyorduk!

Ankara'yı geçtikten sonra bir yerlerde tren durdu; orada otobüsler duruyordu. Bir vadiye tünemiş küçük bir kente gelene kadar, Anadolu'nun çıplak tepeleri arasından yaptığımız otobüs yolculuğu, bir-iki saat sürdü. Kentin dar, taş döşeli sokakları, düzgün görünümlü, kiremit çatılı evleri ve tam ortasında büyük bir camii vardı.

Bize buranın Yozgat olduğu, bizim için evlerin ayrıldığı, kentte serbestçe dolaşıp alışveriş yapabileceğimiz ve kent sınırları dahilinde gece gündüz dilediğimiz zaman dolaşabileceğimiz, postaneden telgraf çekebileceğimiz, paket alıp gönderebileceğimiz, oma mektuba izin verilmediği anlatıldı. Ve kendi halimize terk edildik.

Bildiğim kadarıyla, bir hoş geldin komitesi yoktu, ama her nasılsa hoş karşılandık. Ben büyük, mobilyasız bir evde yirmi otuz kişilik bir gruba katıldım. Elektriği, (alaturka) tuvaletleri[48] ve bir sürü odası vardı; telefon yoktu, radyo yoktu, belli bir adresi yoktu ve muhafız da bulunmuyordu. Hava kararıyordu, birileri yiyecek (ekmek, keçi peyniri ve zeytin), biraz su ve biraz şarap getirmişti. Her birimiz küçük bavulları veya sırt çantalarımızı yere bırakarak geniş odalara yerleştik. Yozgat'taki ilk gecemiz böyle geçti.

Ertesi gün, tahtakurulanna savaş ilan ettik. Ahşap evler, uzun süredir boş kalsalar bile, geçeleri ortaya çıkan gizli sakinleri barındırabiliyor. Silahımız (o dönemde Britanya'ya fırlatılan Alman roketlerinin adını vererek derhal V-2 dediğimiz), döşeme tahtaları arasındaki çatlaklara tıkıştırdığımız gazyağı dökülmüş pamuktan oluşuyordu. Pek işe yaramadı, ama en azından daha iyi uyuyabildik.

İkinci günün sonunda, babamdan, annemin de ertesi gün Yozgat'a geldiğini bildiren bir telgraf aldım. O gece yeni arkadaşlarımla biraz fazlaca şarap içtim; bu grupta benim gibi "melez" Çekler, İstanbul'daki Park Otel'in lokantasında çalan ve ara sıra keman ve akordeonlarıyla akşamlarımızı şenlendiren iki Avusturyalı müzisyen vardı.

Annem geldiğinde, derhal merkezden çok uzak olmayan (Yozgat'ta uzak bir yer yoktu zaten) bir ara sokakta dört odalı düzgün bir ev kiraladık. Küçük bir ocak, birkaç yatak ile bir masa ve sandalye almaya çıktık; bunların hepsi kentteki küçük dükkânlarda satılıyordu.

Bir hafta içinde, duvarda küçük bir kilim, masada bir şamdanla, epeyce rahat bir ev kurmuştuk. Annemle ben, yukandaki odalardan birini aldık, diğerine Ferdinand Gross adında bir heykeltıraş yerleşmişti, harika bir insandı! Alt kattaki iki odanın her birine birer hanımefendi yerleşti: İstanbul Üniversitesi'nde çalışan ve kendisini ara sıra ziyaret eden bir Türk'le nişanlı olan bir Alman-Yahudi iktisatçı ile Ferdinand'ın dostu olan Çek hanımefendi. Dolayısıyla, Victoria dönemi standartlarına göre, her şey yerinde ve uygundu.

Bir iki hafta sonra, Yozgat'ın ilk betonarme yapısı alacak Belediye Sarayı'nı inşa eden yerli müteahhitlerden ilk işimi buldum. Beton dökülmeden önce ahşap iskeleler içine koydukları takviye demirlerinin hesabını yapabilecek bir mektepli inşaat mühendisi bulmaktan büyük memnuniyet duymuşlardı. Böylece, gerçek dünyanın mühendislik çizimlerini nasıl kullandığını öğrenerek, eylülden kasımın sonlarına dek inşaat kontrolörlüğü yaptım. Kar yağmaya başladığı zaman, beton dökümünü durdurmak zorunda kaldılar.

Ardından Noel geldi. Annem ocağımızda Noel kurabiyeleri pişirmeye, Ferdinand da Hz. İsa'nın beşiği başında Meryem ve Yusuf'u gösteren tablo için kilden heykeller yapmaya koyuldu: Meryem, Yusuf ve bebek, artı hayvanlar. Bu, trende bizimle birlikte gelen ve şenliklere hazırlanmakta olan Avusturyalı rahibelerin Noel Arifesi ayini içindi. İnanılmaz bir şekilde, burada, Anadolu'nun göbeğindeki büyük ölçüde [yarı-] Yahudi göçmenler arasında, II. Dünya Savaşı'nın doruğunda, dünyayla tüm bağlantılarımız kopukken, mumlar, Noel tablosu, müzik ve ilahilerle bir Noel ayini yapıldı.

Babam, Noel arifesine yetişerek, bizi ziyarete geldi. Hepimiz bu ayini tuhaf denecek şekilde gerçekdışı bulduk. Babam birkaç gün sonra Ankara'ya giderek, karısı ve oğlu Yozgat'ta tutulurken, aile reisine dilediği yere gitme izni verilmesinin hiçbir anlamı olmadığına yetkileri ikna etti. Böylece 1945 Ocak başında, İstanbul'daki evimize dönmemize izin verildi.

Döndüğümüzde, ABD'den benim göçmenlik vizemin onaylandığını bildiren bir mektup buldum. Bir Amerikan gemisine binip ABD'ye doğru yola çıktım. Tarih 8 Mayıs 1945'di: Müttefiklerin Avrupa'da zafer kazandığı gün.

Bir Çorum sürgününden sözlü tarih:

Soyadını vermek istemeyen, mühendis Hans, Arî babası ve Yahudi annesi Türk polisi tarafından Ankara'ya 242 kilometre mesafede bulunan ve

Türkiye'nin Alman pasaport sahipleri için belirlediği üç gözetim merkezinden biri olan Çorum'a gönderildiği zaman on yedisindeydi. Ailesi Türkiye'ye 1933'ten önce gelmişti. Hans'ın babası Alman şirketlerinden birinde muhasebeci olarak çalışıyordu ve diğer göçmen profesörlerin çocuklarının çoğunun tersine, Hans Türk devlet okullarına gitti. Çorum'da lise yoktu, böylece Hans, gönderildikleri bu gözetimde yapacak hiçbir işleri olmayan diğer sürgünlerden özel ders aldı. "Bunu salt can sıkıntısından yaptılar."

Aile, gözetim döneminin sonuna kadar burada tutuldu ve "Amerikalılar"ca sağlanan parasal destekle geçindi. Çorum'da iki yüz kadar sürgün bulunmasına karşın, Hans sadece Türk olmayan beş aileyle temas kurdu. Gözetim altındaki diğer Almanların çoğu kuşkusuz Nazi sempatizanıydı, ama kampta herkes, savaşta talihin artık kendilerinden yana olmaması nedeniyle, bunu açıkça göstermemeye dikkat ediyordu. Hans, Türkiye'deki Almanların çoğunu Mitlaufer, yani belirli bir zamanda esen siyaset rüzgârlarından yana dönen kişiler olarak betimledi.

Savaşın sonunda aile İstanbul'a döndü ve zamanla İstanbul'un Asya yakasının en şık semti haline gelen Moda'ya yerleşti. Hans eski arkadaşı Matthias Neumark'la yeniden bir araya geldi ve Matt'in Harvard İşletme yüksek lisans eğitimi ve Çorum'da kaybettiği zaman nedeniyle biraz geciken Hans'ın İstanbul Teknik Üniversitesi'nden inşaat mühendisi olarak mezuniyetinin sonrasına dek irtibatı sürdürdüler.[49] Hans ABD'ye geldi ve Doğu Kıyısı'nda inşaat mühendisi olarak kariyerini sürdürdü. New York Eyaleti'nde ruhsatlı bir inşaat mühendisi haline gelmek için zorunlu sınavlara girmekte ve geçmekte hiçbir sorunla karşılaşmadı.

Berlinli astronom Gerhard Ruben'in Kırşehir'deki sürgün anıları:

1945 yazını, savaş nedeniyle yabancıların kentten ayrılmasına izin verilmediğinden, yine Ankara'ya hâkim tepelerde geçirdik. 28 Ağustos'ta babama ertesi gün ailemizin, Anadolu'daki üç gözetim merkezinden biri olan Kırşehir'e gönderileceği bildirildi. Babam Ankara Üniversitesi'nde profesör olduğundan, bakanlıkla temas kurmaya çalıştı, ama bakanlık yetkilileri ona yardım edemeyeceklerini itiraf ettiler. Ankara Üniversitesi'nde gözetim altına alınan tek profesör olarak neden kendisinin seçildiğini kimse açıklayamıyordu. Böylelikle, orada sahip olduğumuz her şey (yataklar ve cibinlikler de dahil) toparlandı ve ertesi gün kuşluk vakti, diğer sürgünlerle birlikte bir otobüse binerek güneye doğru hareket ettik.

Çorak bozkırların içinden sonu gelmez bir yolculuktu bu. Tek olay, Kızılırmak üzerinde yüksek kemerli, yüzlerce yıl önce Selçukluların inşa ettiği eski bir köprüyü geçmemiz oldu. Babam, bu ırmağın eksiden Pers Medler ve Grek Lidyalılar arasındaki sınırı oluşturduğunu anlattı. Akşam olduğunda Kırşehir'e vardık ve bizi birkaç gün önce gelmiş diğer sürgünler karşıladı. İlk geceyi diğer ailelerden biriyle, hatırlayabildiğim kadarıyla, Baadeler'le geçirdik.

Ertesi gün, kalacak bir yer aramaya çıktık. Paramız ancak Yeni Hamam'ın arkasındaki Kayaşeyhi sokağındaki basit bir evin üst katını kiralamaya yetti. Gözetim süremizin sonuna, yani 1945 Noeli'ne kadar orada kaldık. Neredeyse tüm evler gibi, bizimki de kerpiçti ve düz çatılıydı. Alt katta, Hamam'ın ısıtmasını yapan bir adamla karısı yaşıyordu. "Susuz" tuvalete ve aşağıya inen merdivene çıkan, hol gibi bir yerde iki odamız vardı. Ne akarsu ne de kanalizasyon sistemi olduğundan, yıkanmak bir sorundu. Suyu her gün kuyudan çekip getirmek gerekiyordu.

Elektrik nadiren vardı, çünkü elektrik santralinin kapasitesi çok düşüktü ve sık sık arızalanıyordu. Akşamları, uzun süre okumanıza izin vermeyecek kadar az aydınlatan bir gaz lambamız vardı. Kışın bir oda ısıtılıyordu. Gözetim altındakilerden biri, yerel demircinin hepimiz için yetecek sayıda çelik saçtan yapmayı başardığı küçük bir ocak icat etmişti. Bu ocakta, yanarken iğrenç bir koku yayan taşkömürü yakıyorduk.

Annem bize yiyecek hazırlamakta ve temiz kalmamızı sağlamakta çok güçlük çekiyordu. Pazarda bulunan ürün yelpazesi çok sınırlıydı. En önemli yiyecek, az öğütülmüş düşük kaliteli beyaz buğdaydan yapılan bulgurdu. Savaş yüzünden buğday azdı. Et ve sebze pahalıydı. Et çok az bulunuyordu ve genellikle sert ve sadece koyun etiydi. Yazın bazı meyve ve sebzeler bulunuyordu, ama kalitesi çoğunlukla epey düşüktü. Peynir yoktu. Süt ancak bahar sonu ve yaz başında bulunuyordu, zira kuru mevsimde düpedüz yeterli yem bulunmuyordu.

Gözetim altındakiler olarak, tıpkı yıkıcı bir depremden sonra Anadolu köylüleri gibi, biz de hükümetten aylık küçük bir harçlık alıyorduk. Hatırlayabildiğim kadanyla, kişi başına 25 TL idi. Fakat, Ankara'daki göçmenler arasında, en azından savaşın başlangıcından beri, bir yardımlaşma fonu kurulmuştu. Ankara'da kalan göçmenlerden biri de [Eugen Merzbacher], gizli bir para kemeriyle Kırşehir'e gelip bize ilaç, gıda ve herhalde mektuplar getiriyordu. Bundan başka, kitap elde etmenin tek yolu da oydu!

Hijyen açısından, koşullar çok kötüydü. Pek çok sinek, sivrisinek ve böcek vardı. Kullandığımız her şey adamakıllı yıkandığı halde yazın sık sık diyare oluyorduk. İçme suyunun "iyi kaynak" olarak ünlü pınarlardan getirilmesi gerekiyordu. Diğer sularsa "karakaynak" denilen yerlerden, hatta sokak boyunca akan ve genel temizliğe ve bahçe sulanmasına yarayan sulardan sağlanıyordu. Gerçekten hijyenik tek yer, bizim de düzenli gittiğimiz Türk hamamıydı. Bir hastane vardı, fakat gözetim altındakiler buraya büyük kuşkuyla bakıyordu. Fakat kültürlü bir insan ve ehliyetli bir hekim olan Dr. Süreyya vardı.

170 kadar Alman ve Avusturyalı olduğu söylenen Kırşehir'de gözetim altına alınanların çoğunu tanımıyorduk. Bazıları göçmendi; bazıları Türkiye'ye geleli 12 yıldan fazla olmuştu. Göçmenlerin gözetim altına alınmasının nedeni genellikle bilinmiyordu. Göçmenlerden iyi tanıdığımız aileler arasında Eduard Zuckmayer (müzisyen), Ina Gottfried (öğretim görevlisi), Fritz Baade (iktisatçı) ile Hubert Kleinsorge (jeolog) ve aileleri vardı. Bizden sonra, Alman hükümetinin Reich'e dönme emrine uymayı reddeden, bizim verdiğimiz adla birçok "Reichsdeutsche" de geldi. Aralarında Alman konsoloslukları, okulları ve bankalarının eski personeli vardı. Benim annemle babam onlarla temas kurmaktan kaçınıyordu. Gözetim altındakilerin bu iki grubu arasında, karşılıklı güvensizlik nedeniyle, çok az temas oluyordu. Gelgelelim, Alman Orient-Bank müdürü olan Hans von Aulock'u tanıyorduk.

Gözetim altındakilere çalışma, radyo bulundurma, mektup alma veya bir gazeteye abone olma izni verilmiyordu. Yaşamı biraz çekilir kılmak için, Eduard Zuckmayer koro şefi olarak bir koro kurdu; bu koro hatırı sayılır başarılar elde etti. Genç sürgünler için, uygun bir öğretmen bulunursa dersler düzenleniyordu. Nitekim, birkaç rahibeyle birlikte gözetim altına alınmış Katolik rahibi Frindt kardeşime ders verdi.

Ben de Kurt Laqueur'dan matematik, genç bir Avusturyalı göçmen olan Eleonore Grünholz'den Fransızca dersleri aldım. Kırşehir, uzun zamandır tepeler, çorak bozkır ve çölle kuşatılmış bir vahaydı. Fakat vaha içinde çok güzel yürüyüş turları yapılabiliyordu. Başka zamanlarda, yontmak ve parlatmak için sıcak su kaynağının yakınındaki güzel travertenin parçalarını aramaya giderdik. Kitaplar çok azdı. Ankara'dan yanımda, anlamaya çalıştığım iki kitap getirmiştim: Lancelot Hogben'in "Milyonlar için Matematik" ve Newcomb ile Engelman'ın "Popüler Astronomi" kitapları.

Babam bir oryantalist, tam olarak söylemek gerekirse, Hindologdu ve başka bir şey yapamadığı için, yüzyıllar içinde Kırşehir'in evrimini keşfetmeye girişti. Elinin altında başvurabileceği bir kütüphane yoktu, bu yüzden temel bilgi kaynağı, bazı resmi belgeler dışında, kentin ve çevresinin sakinleriydi. Türkçeyi akıcı şekilde konuştuğu için, birçok kişiyle söyleşiler yaptı.

Almanya'dayken, bir süreliğine çiftçilik yapmıştı, bu yüzden Anadolu köylüsüyle bile temas kurabildi. En dikkat çekici ortaklarından biri, eski Osmanlı aristokrasisinin bir temsilcisi olan Esad Ağa; eski bir derviş, şimdi şiir yazan bir eyer ustası olan Mehmed Ağa; kehanetlerde bulunan bir büyücü ve civar bölgeyi denetimi altında tutan bir eşkıya çetesinin reisi Ali idi. Hatta, bir sürü makale yayımlamış bir tarihçi olan Cevat Hakkı ile bir şair ve bir mutasavvıf da vardı. Bu söyleşilerin sonuçlarını, babam kenti, yapısını ve sakinlerini, geçmişini ve bugününü, hatta görünümünü ayrıntılı biçimde betimleyen bir müsveddede özetledi.[50]

Antikçağa ait birçok izler, örneğin kırık çömlekler ve cam parçaları ile mermer heykel veya sütunlardan parçalar vardı ve köylüler bazen toprağı sürerken buldukları eski sikkeleri getirirlerdi. Eski Yunan'dan kalma objeler çok nadirdi; aralarında Yunan yazıtlarından parçalar vardı; ama Roma kalıntıları daha boldu. Antik yapılardan geriye hiçbir şey kalmamıştı. Kent merkezine yakın kaplıca, muhakkak antikçağda da kullanılmıştı. Selçuklu ve daha sonra kentin kültürel açıdan doruğa ulaştığı Mengüç döneminden kalma tanıklıklar boldu.

O dönemde, Ahilik düzeninin kurucusu Ahi Evran, Bektaşi tarikatının kurucusu Hacı Bektaş Veli ile şair ve düşünür Âşık Paşa Kırşehir'de yaşamışlardı. Bu dönemin camileri ve mezarları görülmeye değer niteliktedir. Bir medrese olarak kurulmuş olan Caca Bey Camisi'nde, bu dönemden kalma, yıldızları gözlemlemekte kullanılan bir kuyu bile vardı.

Fakat babam aynı zamanda son yıllardaki gelişmelerle, Osmanlıların Türkiye'sinden Atatürk'ün niyet ettiği gibi modern bir ülkeye geçişle de ilgileniyordu. Hindistan'daki gelişmeden, bu tür değişimlerin bazı sorunlar yarattığını biliyordu. Atatürk reformlarından yirmi yıl sonra, tarımın yanı sıra el sanatları hâlâ aşırı derecede geriydi. Örneğin, tanmda kullanılan en önemli gereç hâlâ sadece küçük bir demir uç eklenerek güncellenmiş, Doğu'ya ait eski tahta sabandı. Devletin tanıtmaya çalıştığı modern demir sabanlar pek kabul görmemişti.

Köylüler modernleşmeye, herhalde devlet tarafından başlatıldığı için, güvenmiyordu. Hem ayrıca, ağır araç gereçleri çekebilecek kadar güçlü atları da yoktu. Verimlilik de aynı oranda düşüktü. Tipik olarak, ödemelerin hatırı sayılır bölümü, el sanatkârları arasında bile takasla yapılıyordu.

Ciddi bir sorun da, batı Avrupa'daki tutumdan çok büyük farklar gösteren, üretkenliğe yönelik tutumdu. Bir örnek olarak, savaşın sonunda ülkede buğday sıkıntısı vardı. Bunun üzerine, Amerikalı uzmanlar hükümete, ekimini teşvik etmek, böylece boşluğu kapatmak üzere buğday fiyatını artırmayı önerdiler. Hükümet bu tavsiyeye uydu, fakat bunun sonucunda arz daha da azaldı.

Köylüler ekinleri için daha fazla para alabileceklerini fark ettikleri anda, para ihtiyaçları artmadığına göre, daha az buğday ekmeye karar vermişlerdil Bu, fiilen Anadolu köylüsünün ve kentlisinin mülkiyete yönelik tutumuydu ve ekonominin modernleşmesini ciddi ölçüde etkilemiş olabilecek bu tutum muhtemelen yalnız Asya'da görülmüyordu. Aynı zamanda, halkın büyük çoğunluğu, yaklaşık yüzde 90'ı son derece yoksuldu ve yüzde 95'i toprak sahibi olmasına karşın, asgari geçim düzeyini zar zor karşılayabiliyorlardı. Ve köylülerin yaşam koşulları daha da kötüydü.

Yeniliklere karşı bu isteksizlik, zanaatkârlar arasında da oldukça belirgindi. Örneğin, Bulgaristan'dan gelen göçmenler Anadolu'ya dört tekerlekli araba getirmişlerdi. Yerel araba ustası, onların isteği üzerine bu tip araba yaptı. Fakat bölgenin sakinleri için kocaman tahta tekerlekleri olan hantal iki tekerlekli arabalar yapmaya devam etti. Fakat inisiyatif sahibi insanlar da vardı. Marangoz İbrahim, dikey su çarkı olan ve eski yatay su çarklı Anadolu tipi değirmenden üç kat verimli olan Avrupa tarzı bir su değirmeni inşa etti. Fakat onun örneğini izleyen başka kimse çıkmadı.

Ziya tarafından son derece kârlı bir pamuklu dokuma imalathanesi kuruldu ve giysilerin imalatı evlerde yürütülüyordu. Bu imalathane de bir istisna olarak kaldı. Yeniliklerden bazılarının, askere alınanların yeni teknolojilerle tanışması sonucu, askerlik hizmetiyle harekete geçtiği de oluyordu.

Ne var ki, Atatürk reformlarının yol açtığı değişimler hafife alınmayacak kadar önemliydi. Dindar unsurlar ve batıl inançlar çoğu zaman fark edilebilir olsa bile, laik düzene geçildi. Sadece yaşlı kadınlar kara başörtüleri takıyor ve bir erkek belirdiğinde ağızlarını kapatıyorlardı. Sadece hemşire, sekreter veya öğretmen olan az sayıda kadın çalışabiliyordu. Pazar-

da, tek bir kadının tezgâhı vardı. Fakat Ankara'daki kız enstitüsünü bitirmiş genç bir kadın, kesinlikle yepyeni bir şey olarak, kızlar için terzilik atölyesi açtığında büyük bir başarı kazandı.

Okullarda karma eğitim, genç kuşağın davranışını etkiledi. Fakat tek eşlilik yasayla zorunlu hale gelmesine karşın, bazı hali vakti yerinde erkeklerin, gerçekte birden çok karısı vardı, fakat bir tanesinin itiraf ettiği gibi, bu aslında çok masraflı bir şeydi. Kırşehir'deki topluluk çelişkilerle doluydu, ama hamle halindeydi.

Elizabeth [Reichenbach] Austin şunları yazdı:

Merhaba Arnold,

Kitabınızın bazı bölümlerini ilgiyle okudum. Bana geçmişten bir sürü şey getirdiler. Hatırladığım bütün o isimler, tanıdığımız bütün o insanlar... Türkiye'nin bu kadar çok sayıda göçmen entelektüelin hayatta kalmasında oynadığı role odaklanmanızın harika bir fikir olduğu düşüncesindeyim. Sizin de işaret ettiğiniz gibi, geçen yüzyılın entelektüel başarılarına Türkiye'nin yaptığı katkı pek az biliniyor ve bu "kaymak tabakadan" profesörlerin Türkiye'nin yüksek eğitimini nasıl dönüşüme uğrattığı da pek az biliniyor. Bu yüzden, kitabınızın çıkışının zamanlaması çok iyi. Aşağıdaki metinde birkaç yorum yer alıyor.

Babamın İstanbul'daki başarıları arasında, sizin bilmediğinizi sandığım bir şey de, her kış profesörlerin aileleri ve üniversitedeki lisansüstü öğrencileri için, Bursa yakınındaki Küçük Asya'nın "Olimpos Dağı" olan Uludağ'a kayak gezileri organize etmesiydi. Mudanya'ya kadar vapura biner, oradan da otobüsle Bursa'ya giderdik ve sonra, ertesi gün, arabayla kar hattına kadar gelir, yüksek bir dağ sırtındaki otele kadar yolun geri kalanını da at sırtında veya kayaklarımızla alırdık.

Otelde bir hafta kalırdık ve inanılmaz eğlenirdik. Gündüzleri kayarak -daha sonraları, yeni başlayanların öğrenmesi için Avusturya'dan iki profesyonel kayakçı bile getirtmiştik- ve geceleri partiler, şarkılar, kıyafet baloları ve neşenin hâkim olduğu zamanlar geçirirdik. Burası, Türk öğrencilerle gerçekten kaynaştığımız ve onlara kış sporları zevkini aşıladığımız yerdi. Oteldeki koşullar çok ilkeldi, tuvaletler (Türk tipi tuvaletler) düzenli olarak donardı ve yemekler çoğunlukla fasulye ve koyun etinden ibaretti, ama tüm bunlar eğlenceyi daha da artıran unsurlardı.

Bugünlerde, artık dağda bir teleferik olduğunu ve turistik bir gelişme olduğunu öğrendim. Bunu, partilerimizden biri için Dr. Ullmann'ın bestelediği, şu dizelerle biten şarkısı da öngörmüştü aslında: "Uludağ'ın füniküleri". O dönemde bu fikrin çok komik olduğunu düşünmüştük. Ne günlerdil En iyilerinden biri de buydu.

Avusturyalı radyolog Max Sgalitzer'in kızı sanat tarihçisi Dr. Elizabeth S. Ettinghausen ABD'ye yaptığı yolculuğa ilişkin şu anılarıyla katkıda bulundu:

1943 güzünde babam, annem ve üç kardeşin en küçüğü olan ben Türkiye'den ayrıldık; trenle ve bir otobüsle İstanbul'dan, bu kentleri keşfetmek için verdiğimiz kısa molalarla Halep ve Hayfa'ya, oradan da Kahire'ye gittik. Üç gün sonra İskenderiye trenine bindik; burada -babamın gerek İngiliz gerek Amerikan yetkilileriyle iyi ilişkileri sayesinde- tek yolcuları olarak bir ABD Liberty gemisine bindik; tümü de yük gemisi olan yaklaşık altmış Liberty ve Victory gemilerinden oluşan bir konvoy halinde, New York'a doğru denize açıldık.

Gemimiz hâlâ limanın açığında demirli olduğu sırada denize girip bir güzel yüzdüm, ama gemiye döndüğümde, denizcilerden bazıları bir köpekbalığıyla karşılaşmadığım için talihli olduğumu söylediler; bu konuda dürüst müydüler, yoksa ödümü koparmak için mi böyle söylediler, bugün bile bilmiyorum.

Son derece kibar ve yardımsever orta yaşlı bir adam olan kaptan, gemisinde artık bir doktor -babam- olduğu için son derece memnundu; babam, gemiye bindiği andan itibaren bütün mürettebatı muayeneden geçirmekle uğraşmıştı.

Gemiyle batıya doğru seyrederken, ara sıra tepemizde gözetleme uçakları görüyorduk.

Bir keresinde kaptan yakındaki bir mayını tespit etti. Talihliymişiz ki, mayından uzak durmayı başardı. Cebelitarık limanında durduk ve sahile en yakın iki gemiden biri bizimkiydi. Bizim gemi düşman dalgıçlarının derinlere bıraktığı su bombalarının saldırısına uğramayacak kadar şanslıyken, hemen yanımızdaki kardeş gemimiz o kadar talihli değildi. Patlama bizim gemiyi sarstı, fakat diğer geminin karinasında koca bir delik açtı. Hasar onarıldı. Bir keresinde verilen bir alarm hepimizin bir süre için gemi güvertesinde önce-

den belirlenmiş mahallerde toplanmamıza neden aldu. Bunun "gerçek" olmasından korktum. Neyse ki, sadece bir tatbikat alduğu anlaşıldı.

New York limanına vardığımızda bir aydır denizdeydik. Ne muhteşem bir görüntüydü ve nihayet gideceğimiz yere -ABD'ye- varmış almak ne büyük bir rahatlamaydı. Ancak, savaş hâlâ dünyayı kasıp kavurduğu için, güvenlik çok sıkıydı. Denizdeyken gemiden hiçbir mesaj gönderilemediği için, kimse geldiğimizi bilmiyordu ve ancak karaya çıktıktan sonra kaptanımız Cambridge'deki (Massachusetts) kız kardeşime telefon edip geldiğimizi haber verebildi. Kız kardeşim, babamın isteğiyle onun dostlarından birine, Türkiye'deki eski Amerikan Büyükelçisi Bay McMurray'e gelişimizi bildirdi.

Ellis Adası'ndaki zorunlu gözetim sürecinden kaçınamasak bile, Büyükelçi McMurray'in araya girmesi sayesinde, üç gün sonra anne-babam ve ben özgür insanlar olarak New York kentine girdik.

Diğer Yerlerde Gözetim Altına Alınanlar:

Peter Engelmann, diğerleri gibi tam zamanlı (savaşın sonuna kadar) gözetim altında kalmaması yönünden, onlardan biraz daha şanslıydı. Aynı zamanda, neredeyse gelir gelmez, kendi alanında, nispeten düzgün ücretli bir iş bulacak kadar da şanslıydı.

Diğerlerinin durumu bu kadar iyi değildi. Onlar, Avrupa'daki savaşın sonuna değin gözetim altında tutuldular; beslemek zorunda alduklan çeşitli yaş gruplarından çocukları vardı, ama hiçbir gelirleri yaktu. Profesörler veya Ernst Reuter ailesi gibi "iyi" Almanlara, Eugen Merzbacher'in anlattığı gibi dışarıdaki Yahudi meslektaşları yardım elini uzattı. Avusturyalı rahibelerin geçimi Monsenyör Angelo Roncalli ve İstanbul'daki kilise tarafından sağlandı. Gerçekten "kötü" birçok Almanın da paket gönderen Türk meslektaşları vardı. Ve bir süre sonra, gözetim altındaki herkesin ihtiyaçları Uluslararası Kızılhaç Komitesi (ICRC) tarafından sağlanmaya başladı.

Gelgelelim, o dönemde kötü Almanlarla birlikte iyi Almanlan da hapseden tek ülke Türkiye değildi. Walter W. Igersheimer hatıratında,[51] Nazi Almanya'sından kaçtıktan ve Türkiye'de bulunan anne-babasından ayrıldıktan sonra, Britanya'da tıp öğrenimini tamamlarken, orada yaşayan 60 bin Alman yurttaşının gözetim altına alınması üzerine büyük bir paniğe kapılmasını anlatır. "Almanlar" dikenli tellerin ardına kanuldular ve düşman muamelesi gördüler.

Genç Igersheimer kendini, Almanya'dan gelmiş diğer birçok Yahudi sığınmacıyla birlikte, Kanada'ya doğru yola çıkan bir hapishane gemisinde buldu. Bu yolculukta ve aynı yere doğru yola çıkan birkaç yüz savaş esiri Nazi paraşütçü de vardı. Orada "iğrenç derecede sağlıksız koşullara, gözetim kampı memurlarının zalimce ve kötü muamelesine ve tıbbi bakımın engellenmesine" tanık oldu.[52]

Ne yazık ki, bu deneyimin büyük bölümünü Boston'daki babası Igersheimer de öğrendi. Sonunda, İngilizlerin Kanada'daki gözetim kampından salıverilmesiyle, oğlu Walter'in ABD vizesini almak için Küba'da kalmasının ardından, tıp eğitimini Tufts'da kısa sürede ve tam devlet bursuyla tamamladığını görmek, onu mutlu etmiş olmalıdır. Oğlunun lisanüstü eğitimini Yale'de yaptığını ve psikiyatri profesörü olarak bu üniversitenin akademisyenleri arasına katılarak grup terapisinin öncülerinden olduğunu görmek de, bir baba için gurur kaynağı olmalıydı.[53]

Psikiyatr Walter Igersheimer'in Türkiye'deki yaşama ilişkin anımsadıkları:[54]

Türkiye'de geçirdiğim zaman, kısa süre sonra öğrenim için Birleşik Krallık'a gitmem nedeniyle, çok sınırlıydı. On yedi yaşımdayken, 1934'te bir yaz tatili (3 ay) boyunca ve 1935'de de dokuz ay kadar İstanbul'da kaldım. Aynı zamanda, Türkiye'de babamın hastalarından biri olan (Türk) emniyet müdürünün korumasında, babamla birlikte Romanya'ya da kısa bir ziyaret yaptık.

Babam özellikle dış görünümü konusunda kılı kırk yaran bir insandı. Giysileri, saçı ve tırnakları çok düzgün olmak zorundaydı. O günler, çocukların görüldüğü, fakat işitilmediği günlerdi. Aile hep birlikte (çocukların hiç konuşmadıkları) akşam yemekleri yerdi ve sonra babam akşamını çalışarak geçireceği çalışma odasına giderdi. Öte yandan annem, daha sosyalleşme yanlısı bir insandı. Kız kardeşim de ben de dans etmeyi sevdiğimiz için, İstanbul profesörlerinin çocukları için bir parti verdi.

Dr. Adler (mesleği psikiyatrlık olmakla birlikte, patoloji laboratuvarında çalışan) hipnoz yeteneğini sergilemeye girişene kadar, hepimiz harika vakit geçirdik. Lotte Braun'u hipnotize etmeyi başardı, ama bir türlü hipnozdan çıkaramadı. Bu olayın büyük bir hengâme yarattığını ve Lotte'nin "kendisine gelmesinin" birkaç gün aldığını söylemeye bile gerek yok. Biz

yeniyetme delikanlıların, iyi vakit geçirmek için yüzmeyi ve oynamayı sevdiğimizi hatırlıyorum.

Altı yaşımdan beri en iyi arkadaşım olan Richard Honig'le tekrar bir araya geldiğimiz zaman çok mutlu oldum. İstanbul'un her yerinde birlikte çok yüzdük. Orada, MIT'de fizik doktorasına devam edebilecek kadar iyi bir lise eğitimi gördü. Bir kez daha, Kanada'daki gözetim kampından soliverilmemden sonra, ABD'de bir araya geldik.

Kessler ailesi, ailemle aynı opartmonda oturuyordu. Kızları Gerhilde çok tatlı birine benziyordu. İstanbul'daki Alman Lisesi'nde öğrenciydi. Nozi olduğu anlaşılan bir öğretmenine âşık oldu. Sonra Hitler Gençliği'ne katıldı ve kendisi de tutkulu bir Nazi haline geldi. Anlaşılan evlendiği öğretmeniyle birlikte Almanya'ya giderken küçük kız kardeşini de beraberinde götürdü. Annesi çok hastaydı ve o da gitti.[55]

Anılar Üzerine Derinlemesine Düşünme

Dr. Igersheimer'le yapılan söyleşinin geri kalanı, İstanbul'a yaptığı ziyaretlerde diğer göçmen yeniyetmelerle birlikte yaşanan güzel günlere ilişkin başka anekdotlar içeriyor. Bu söyleşi, yazar tarafından diğerlerinden alınan verileri teyit etti. Ayrıca, göçmenlerin küçük çocuklarının Türkiye'deki yıllarından çok keyif aldıklarına ve oradayken türmünün çok iyi eğitim gördüklerine ilişkin hiçbir kuşkuya yer bırakmıyordu. Elizabeth (Reichenbach) Austin gibi bazıları için Türkiye'de eğitim çoğunlukla ilkokul düzeyinde kaldı. Martin (Haurowitz) Harwit gibi çoğu için, liseyle sona erdi. Robert Kolej'i bitiren Matt Neumark ve İstanbul Üniversitesi'ni bitiren Eugen Merzbacher gibi birkaçı da üniversite diplomalarını Türkiye'de aldı.

Girişimde bulunanların hepsi, Oberlin, Harvard, Yale ve MIT gibi Amerika'nın en seçkin üniversitelerine hiç zorluk çekmeden doğrudan kabul edildi. Nihai derecelerini en itibarlı üniversitelerden aldılar; sadece Alice (Haurowitz) Sievert'in Wisconsin Üniversitesi'nden, Stephen Prager'in de Cornell Üniversitesi'nden dereceler aldığını söylemek yeter.

> Büyüme çağındaki küçük bir oğlan çocuğu için ... açık hava, güzelim iklim, deniz ve bunlarla birlikte giden her şey göz önüne alındığında harika bir yaşamdı. - Martin Harwit.[56]
>
> Daha iyi bir çocukluk geçirebileceğim başka bir yer hayal edemiyorum. - Matthias Neumark.[57]

Ancak, daha ileri yaştaki ikinci kuşak savaş dönemi kaygılarının hüküm sürdüğünü hatırlıyor. Örnek verirsek:

> Tuhaf bir dönemdi: Hiç kimse kendi arkadaşları dışında kimseye güvenmiyordu. -Marianne Laqueur.[58]

Sosyologlar ve psikologlar daha ayrıntılı ve çok yönlü açıklamalar sunabilirlerse de, göçmenlerin yaşadıkları baskılar, alışılmadık ölçüde yüksek boşanma oranları ve aralarında yaptıkları evliliklerin yanı sıra, aile üyeleri arasında yüksek intihar olaylarını da açıklamaya yeter.

Boşananlar arasında profesyonel olarak öne çıkanlar Reichenbach, Geiringer, Arndt, Belling, Winterstein, Isaak, Kantorowicz, Anhegger, Hirsch, Rüstow, Reuter, Praetorius ve karısı kendisiyle Türkiye'ye gelmeyen Taut ile, karısı kendisini terk ederek iki kızıyla birlikte Nazi Almanya'sına dönen Kessler'dir.

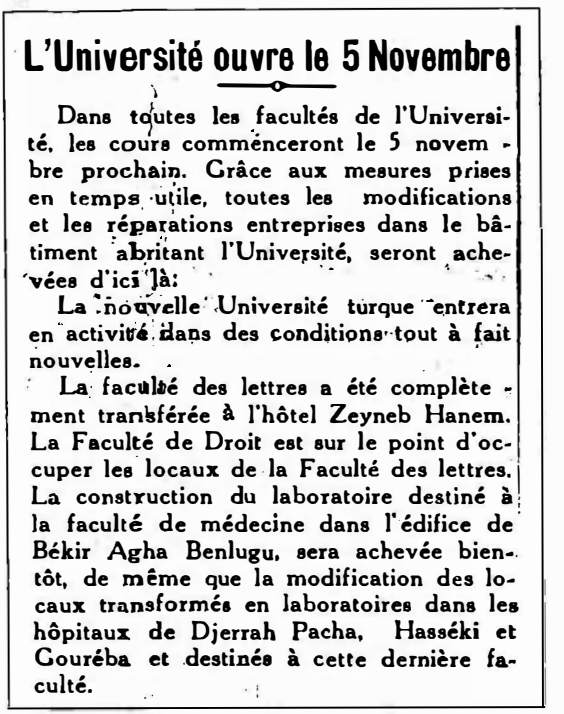
Herbert Hoover'ın Cumhuriyetçilerin 1944 Ulusal Kongresi'nde yaptığı konuşmadan bir alıntı yaparsak: "Savaşı yaşlı adamlar ilan eder. Oysa savaşması ve ölmesi gerekenler gençlerdir. Ve savaşın ertesindeki çileleri, üzüntüleri ve zaferleri miras alanlar da gençlerdir."

Resim 142
Klaus ve Peter Eckstein, 1940.

14

Yitirilen İvme, Kaçırılan Fırsatlar
Türkiye'nin Siyasaları ve Uygulamaları

L'Université ouvre le 5 Novembre

Dans toutes les facultés de l'Université, les cours commenceront le 5 novembre prochain. Grâce aux mesures prises en temps utile, toutes les modifications et les réparations entreprises dans le bâtiment abritant l'Université, seront achevées d'ici là:

La nouvelle Université turque entrera en activité dans des conditions tout à fait nouvelles.

La faculté des lettres a été complètement transférée à l'hôtel Zeyneb Hanem. La Faculté de Droit est sur le point d'occuper les locaux de la Faculté des lettres. La construction du laboratoire destiné à la faculté de médecine dans l'édifice de Békir Agha Benlugu, sera achevée bientôt, de même que la modification des locaux transformés en laboratoires dans les hôpitaux de Djerrah Pacha, Hasséki et Gouréba et destinés à cette dernière faculté.

Resim 143
Göçmenler Çağı. Le Journal d'Orient
30 Ekim 1933.

Üniversite 5 Kasım'da açılıyor:

> Üniversitenin tüm fakültelerinde, dersler 5 Kasım'da başlayacak. Alınan önlemler sayesinde, üniversite binalarında aşağıda belirtilen tüm değişiklikler ve onarımlar zamanında yetişecek.
>
> Yeni Türk üniversitesi, tümüyle yeni koşullar altında faaliyete geçiyor. Edebiyat Fakültesi'nin tamamı Zeynep Hanım Konağı'na taşındı. Hukuk Fakültesi, Edebiyat Fakültesi'nden boşalan binaya geçme aşamasında. Bekirağa Bölüğü binasında yapılması kararlaştırılan Tıp Fakültesi laboratuvarının inşası, yakında tamamlanacak. Bu, aynı fakültenin kullanımı için Cerrahpaşa, Haseki ve Gureba hastanelerinde laboratuvara dönüştürülen bölümlerdeki değişiklikler için de geçerli.

Hükümetin isteği üzerine hazırladığı rapor, Türkiye'nin tüm eğitim sisteminin modernleştirilmesinin ayrıntılı planını oluşturan İsviçreli profesör Albert Malche, 16 Ekim 1933'te Türkiye'nin geçmişi ve gelecek potansiyeli hakkında şu yorumu yapmıştı: "Uzaktan bakan kişi kuşkucu olabilir: *Bu büyük ve soylu ülkenin geçmişinde yaptığı, neredeyse hiçbir sonuca varmayan pek çok reform vardı. Ülkeye*, içeride eğitilmiş, ulusal kaynakları ve ihtiyaçları tanıyan *entelektüel ve bilimsel seçkinler kazandıracak fırsatlar vardır.* Başlangıçta bizzat benim kuşkularım vardı. *Bugün artık, sonuçları çok öteye gidecek fevkalade bir şark rönesansı çabasına* yardım etmekte olduğumuzdan *eminim.*"[1] (Vurgular bana ait.)

Bu tarihsel yoruma, Türkiye Cumhuriyeti hükümetinin resmi websitesinde 2005 yılında tüm dünyaya sunduğu bir ifadeyi de eklemek mümkün:

> "Coğrafi konumu nedeniyle, Anadolu tarih boyunca daima gözde bir toprak olagelmiştir ve birçok büyük uygarlığın doğum yeridir."[2] Anadolu yüzyıllar boyunca üç kıtayla olan karayolu bağlantılan ve üç bir yanını kuşatan denizler sayesinde, bir ticaret merkezi olarak sivrilmiştir. Türk topraklan "eski dünyayı oluşturan üç kıtanın, Asya, Afrika ve Avrupa'nın kesiştiği noktada ve Avrupa'yla Asya'yı birleştiren bir köprü" niteliğindedir.[3]

Türkiye, çok gelişmiş ve zenginleşmiş olması gereken bir ülkedir. O zaman Türkiye neden bugün diğer ülkelere göre bilimsel, teknolojik, ekonomik ve siyasal olarak daha gelişmiş durumda değildir? Bu soruya basit yanıtlar vermek mümkün değil. Yine de, gözden geçirilmesi gereken birkaç su götürmez gerçek vardır. 1933'te, *fiilen*, Türkiye'nin topu topu iki üniversitesi vardı. Bunlardan biri teknik üniversiteydi ve her ikisi de İstanbul'daydı. Bugün, Türk yüksek öğretim sistemi tüm ülkeye yayılmış durumdadır ve profesörlerinden yüzde 40'ı aşkın bölümü kadın olan[4] ve akademik yönetimde Türk kadınlarının hiçbir görünmez engelle yüz yüze kalmadığı, yetmiş ikiyi aşkın kamusal ve özel üniversiteyi barındırmaktadır. Yılda 1.7 milyonu aşkın genç üniversite giriş sınavına katılmakta ve bunlardan en iyileri üniversite eğitimi konusunda en fazla şeçeneğe sahip olmaktadır.

Teknoloji ve Kalkınma

Sanayileşme ve teknoloji, ülkelerin ekonomik büyümelerinin başlıca itici güçleri olarak bilinir. El işçiliğinden kitlesel ve otomasyon temelli üretime yönelik değişim olmaksızın, hiçbir şey olmaz. Sonuç olarak, etkili, kurumsallaşmış bir teknoloji transfer sisteminin kaynakların verimli kullanımında önderlik etmesi gerekir. "Aslına bakılırsa, kalkınmakta olan ülkelerde birçok bilim insanı, planlama yetkilisi, teknolog ve siyasetçi sanayileşmeyi ekonomik ve sosyo-kültürel kalkınmayla eşanlamlı olarak kullanır."[5]

Prescott'a 2004'te Nobel Ödülü kazandıran aynı mantığa dayanarak, Stephen L. Parente ve Edward C. Prescott, yukarıdaki ifadeye şunu ilave etmiştir: "Dünya çapında ülkeler arasında yaşam standartlarındaki eşitsizliğin nedeni, teknolojiyi benimsemenin önündeki engellerdir."[6]

Cumhuriyet Türkiye'si, uzun bir teknoloji transfer geleneğini miras aldı. Yüzyıllar boyunca Osmanlı padişahları, orduya ve daha küçük bir ölçüde, yönetsel çıkarlarına hizmet ettiği sürece, ülke dışından çeşitli teknolojileri ve yenilikleri ithal etmeye ve benimsemeye görece açık oldular. Bu çıkarlardan, telgraf (bu sistem 1855'te kul-

lanılmaya başladı) ve demiryolları (Osmanlı *İzmir-Aydın* Demiryolu bağlantısı 1856'da açıldı) gibi bazılarının ikili amaçları vardı; teknik eğitim gibi diğerleri, sivil sektöre tedricen yayıldı.

Barut ve ateşli silahların Osmanlı İmparatorluğu'ndan çıkmadığına kuşku olmamakla birlikte, tam olarak nereden, ne zaman ve hangi güzergâhtan geldiği konusu tartışmalıdır. Fakat her ikisi de, tıpkı diğer yerlerde olduğu gibi, Türklerce büyük bir memnuniyetle kabul edildi. 1294'te ölen Hasan el-Ramah'ın *al-furusiyya bi-rasm al-djihad*'ında Arapça'da güherçilenin arıtılması ve kristalleştirilmesinin ilk tarifinin yanı sıra barutun farklı çeşitleri için yetmiş formül bulunmaktadır. Önemli husus, güherçilenin Arapça'da "Çin karı", Farsça'daysa "Çin tuzu" olarak bilinmesiydi... Osmanlıların 1453'e (II. Mehmed) gelindiğinde, hangi kaynaktan olursa olsun, ateşli silahlara sahip oldukları biliniyor, zira Konstantinopolis'e karşı top kullandılar."[7] Bu tür yeniliklere karşı dini gerekçelere dayanan geleneksel Osmanlı muhalefeti, Müslüman hukuku bir savaşı kazanmakta yararlı yenilikleri caiz gördüğü için, büyük ölçüde susturuldu.[8] "Ateşli silahlar Mağrib'e (Kuzey Afrika'nın bereketli kıyı ovaları) İspanya'dan, Türkiye'ye ise Balkanlar'dan geldi."[9]

Matbaa ayrı bir hikâyeydi. İspanyol Engizisyonunu'nun ilk yıllarında, İS 1492 civarında getirilen ilk matbaa ancak İbrani alfabesiyle baskı yapabiliyordu. Hiç kimse Arap alfabesiyle baskı yapma ihtiyacı hissetmedi. Kitleler okuma-yazma bilmiyordu ve Osmanlıların gündeminde statükoyu değiştirmek yer almıyordu. Medrese eğitimli kâtiplerinki son derece itibar gören bir meslekti; dolayısıyla bu türlü makineleşme desteklenmedi. Türkçe, Arap alfabesiyle yazılırken okuma-yazma öğrenmek çok zordu.

İki yüzyıl kadar sonra, bir Macar mühendisin Arap alfabesiyle basım yapmak üzere tasarladığı bir matbaa da büyük bir başarı kazanmadı. Osmanlılar belli ki Aydınlanma Çağı'nın Doğu'ya yayılmasının ön koşullarının ne temelini atmaya ne de bu koşulları ithal etmeye niyetliydiler. Açıkçası, o zamana kadar gerçekleşmiş olan Osmanlı teknoloji transferinin tamamı tek yönde, dışarıdan Osmanlı'ya doğruydu ve buna tamamen "sınırları dışındaki dünyanın sonu gelmez baskısı veya dayatmasıyla girişilmişti."[10]

Batı Avrupa dinlere, çatışmaya ve dinsel azınlıklara yönelik zulümlere (kabaca 15. yüzyıldan [1492] 17. yüzyıla kadar) odaklanmışken, padişahlar görece hoşgörülü bir rejim uyguladılar. Bu da Osmanlıların, Avrupa Aydınlanma Çağı (17. ve 18. yüzyıllar) dengeyi bozana değin rekabete devam edebilmelerine yetecek ölçüde bilim ve teknoloji transferini yapmalarını kolaylaştırdı. Batı'da bilim geliştikçe, değişimleri, bilgi ve sonuçları aktarmaya yönelik her girişim, gitgide içine kapanan, hoşgörüsünü yitirmeye başlayan Osmanlı İmparatorluğu'nda başarısız oldu.

18. yüzyılda, fabrikalar kurmak için teknoloji ithaline yönelik aralıksız girişimler olduysa da, hepsi başarısızlığa uğradı. İmparatorluk gitgide daha da geri kaldı, böylece Osmanlı hâkimiyetine son vermek ve bir cumhuriyet kurmak isteyen, bizzat Atatürk'ün önderlik ettiği ve kendilerine çok yerinde olarak "Jön Türkler" diyen subaylar ve memurlar ortaya çıktı.

Jön Türkler genç, Batı tarzı eğitim almış ve Batı ülkelerinde gördüklerini kendi ülkelerinde de görmek isteyen kişilerdi. Yeniden çok ilerleme kaydetmek gerekiyordu, alınması gereken çok yol vardı. İmparatorluğun, iç kaynaklı modernleşme için gereken bilimsel ve endüstriyel reformları uygulamakta başarısız olduğunu görüyorlardı. Batı Avrupa ülkeleriyle kıyaslandığında, imparatorluk bu türlü kalkınmada çok zaman kaybetmişti. Osmanlıların imparatorluğu dış dünyanın teknolojisine bağımlı olacak şekilde idare ettiğini söylemek, kesinlikle haksızlık olmaz.

Cumhuriyet Türkiye'sinin Kalkınma Stratejileri

Daha en baştan itibaren, Türkiye'nin cumhuriyetçi hükümetinin birincil gündem maddesi ekonomik ve toplumsal kalkınmaydı. Ekonomik kalkınma, onlara göre sadece sanayileşme anlamına geliyordu. Sanayileşme ise ağır imalat sanayi demekti. Ne yazık ki, Jön Türkler özel sektörde kimsenin büyük imalat tesisleri kurmaya hazır, istekli veya yeterli olmadığı, yoksul bir tarım ülkesi devralmışlardı. Bu nedenle, bu tür sanayileşme ancak devlet mülkiyetinde ve devlet denetimindeki teşebbüslerin kurulmasıyla yapılabilirdi. Bunu gerçek-

leştirmek için, Ankara, Sovyet tipi beş yıllık planlar yapmaya başladı.[11] Aslında, Sovyetler Birliği pek çok yönden Cumhuriyet'in kurucuları için rol modeli oldu.

1932'de Başbakan İnönü, Türkiye'nin teknolojik ve mali ihtiyaçlarına destek ararken Rusya'nın yanı sıra İtalya'yı ziyaret etti. Bundan sonra, bir grup Rus mühendis ve iktisatçı Türkiye için ulusal bir yatırım raporu hazırladılar. Bununla birlikte, başkalarından da görüş almak için, Ankara ayrıca Amerikalı ve İtalyan uzmanları da davet etti. Bu panellerden çıkan raporlara dayanarak, Bakanlar Kurulu 1934'te devlet denetiminde bir yatırım programını onayladı.[12] Bu, Türkiye'nin ilk beş yıllık planının başlangıç yılıydı.

Gelgelelim, planlı ekonomi programının uygulanmasından bile önce, 1928'de Ankara hükümeti ve Ford Motor Şirketi, Balkanlar, Sovyetler Birliği, İran ve Ortadoğu'ya ihraç edilecek otomobillerin montajına yönelik yirmi beş yıllık bir ortak girişim sözleşmesi imzaladılar. Bu, Türkiye'ye önemli bir yeni teknoloji aşısı sağladı ve büyük ölçüde istihdam yarattı. Mavi yakalı işçiler olabilirlerdi, ama ücret mevcut diğer işlerden çok daha iyiydi.

Ne yazık ki, 1930'ların küresel ekonomik krizi hedef pazarlarda otomobil talebini kısıtlayarak, Ford'un İstanbul'un Tophane semtindeki üretimine son verilmesine ve tesisin kapatılmasına yol açtı.[13] Ford girişiminin başarısızlığına karşın, bu deneyim, Türkiye'nin doğrudan yabancı yatırımlar, ortak girişimler, lisans verme ve yap-işlet-devret anlaşmaları aracılığıyla yurtdışından çok ihtiyaç duyduğu teknoloji transferi için model oluşturdu. Türkiye'nin ilk fabrikaları ve sanayi girişimleri, bu girişimleri idare etmek ve işletmek konusunda Türkleri eğitmek için kendi çalışanlarını getiren yabancı şirketler tarafından inşa edildi.

Türk beş yıllık planları ayrıca devlete ait bir çelik sanayiinin kurulmasını da içeriyordu. "Türk ve İngiliz hükümetleri arasında 1936'da imzalanmış bir antlaşma uyarınca, H.A. Brassert Şirketi, Karabük Demir ve Çelik Fabrikası'nın inşaatını 3 Nisan 1937'de başlattı. İnşaat üç yıl içinde tamamlandı."[14] Türk hükümetinin [yabancı şirketler ve konsorsiyumlarla] enerji santralleri, hatta paralı yol gibi önemli altyapı projelerinde, tesislerin tasarım, inşa, işletimini ve belirli bir

süre tesisten elde edilecek tüm geliri üzerinde anlaşmaya varılan süre içinde yabancı şirketin almasının ardından, Türk sahipliğine aktarması şeklindeki model bugüne kadar sürmektedir.[15] Açıkça görülebileceği gibi, böyle bir *modus operandi*'nin [işleyiş modeli] kusurlu yönü, o günlerde bu türlü kontratları kazanan yabancı şirketlerin, genellikle işin bir kısmını yaptırmak için Türk müteahhitlerle anlaşmalarına karşın, devletin uzun teknoloji bağımlılığı geleneğini devam ettirmesidir. Nitekim, siyasa/uygulama, yerli yaratıcılığın gelişmesini teşvik etmemektedir.

Devlet mülkiyetinde büyük teşebbüsler yaratmanın yanı sıra, Türkiye özel sektörünü aynı şeyi yapması için teşvik edegelmiştir. Ne var ki, burada da, 1990'ların sonuna değin, Türkiye'nin sanayileşme siyasası, servet ve istihdam yaratmak için büyük ölçekli imalat tesislerine ve ithal ikamesine odaklandı. Bir kez daha, bu, anahtar teslimi temelinde ve çoğunlukla ortak girişim aracılığıyla, malların çok büyük ölçekli imalat ve pazarlamasının yanı sıra, ürünün hizmet olduğu telekomünikasyonda olduğu üzere, satış sonrası hizmetlerini gerektiriyordu.[16] Ne yazık ki, Türkiye'nin özel sektöründe bu tür işler kurabilecek yetkinlikte sadece bir avuç girişimcisi vardı. Bunlar, daha önce cumhuriyet hükümetiyle çoğunlukla inşaat, bir tanesi de ilaç sanayiinde anlaşma imzalamaktaki başarılarından yararlanan yeni yeni büyüyen oligarşi yöneticileriydi.

Önemli bir husus, teknolojiyi özel sektör aracılığıyla ülkeye getirme yönteminin, bu sektörü Parente ve Prescott'un "içeridekiler" dedikleri kişilerin ellerinde daha da merkezileştirme eğilimi göstermesiydi.[17] Bugüne kadar, Türk özel imalatı, kitlesel perakendecilik (örn. süpermarket zincirleri) ve kitlesel hizmet (telekomünikasyon ve bankacılıkta olduğu gibi) bütünüyle birleşmiştir ve aile mülkiyetinde holdinglerin hâkimiyetindedir. Kuşkusuz bu siyasa aynı zamanda istihdam da yaratmıştı, fakat keza çoğunlukla mavi yaka düzeyinde. Bu siyasa orta-teknoloji düzeyi ürünlerin ithalatını azaltırken, aynı sınıftan ürünlerin ihracını da genişletti. Ancak, Türkiye'nin tümü de "Alman" profesörlerin mirasını hâlâ taşıyan iyi üniversitelerinde eğitim görmüş bilim insanlarına ve mühendislere pek fazla talep yaratmadı.

Teknoloji ve teknik bilgi ithaline yönelik bu siyasalar ve uygulamaların başka zararlı sonuçları da oldu ve bu sonuçlar bugün bile geçerli. Bunlar Türkiye'nin en iyi ve en eğitimli insanlarını emen bir beyin göçünü teşvik ediyor. Bu siyasalar ve uygulamalar birleşince, Türkiye'nin yerli teknik yenilikleri yayarak bireysel girişimcilerce kurulan ve "yerleşik" düzenle hiçbir bağlantısı olmayan yeni şirketlere dönüştüren yukarıya doğru sarmal bir hareketi yaratmayı başaramamasıyla sonuçlanıyor.[18]

Türkiye her zaman güçlü bir silahlı kuvvetlere ihtiyaç duymuştur. II. Dünya Savaşı ve "Soğuk Savaş" dönemindeki askeri altyapısı, Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü'ne (NATO) üyeliğiyle istenen düzeye erişti. Askeri teknoloji ve teknik bilgi, onlarca, hatta yüzlerce yıl öncesindeki gibi, dışarıdan alınmıştı ve tamamen derme çatma nitelikteydi. Malzemenin çoğu Türkiye'nin NATO ortaklarının hibesiyle elde ediliyordu. Türkiye'nin bu bakımdan "talihi", aslında yerli kalkınmanın önünde bir engel de olması yönünden, talih kisvesine bürünmüş talihsizliğiydi. Amerika, Birleşik Krallık ve diğer Batılı silah üretici ülkelerin bu alicenaplığı, Türkiye'de yerli bir silah sanayi geliştirmek için, özellikle bilim ve mühendislikte kendi üniversite mezunlarına istihdam sağlayabilecek kendi araştırma-geliştirmesini yürütmeye yönelik hiçbir dürtü bırakmadı.

II. Dünya Savaşı'nın ardından, Türkiye'nin üniversiteleri bu kez Amerikan modelinde daha da modernleştiyse de, Türkiye, 1990'ların sonuna değin, teknoloji temelli sıfırdan kurulan şirketleri yüreklendirmeye yönelik hiçbir şey yapmadığı gibi, KOBİ'lere de (çok önemli Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler) hiç ilgi göstermedi.

Daha önceki bir bölümdeki bir dipnotta da belirtildiği gibi, Stephen L. Parente ve Edward C. Prescott Nobel ödüllü izahatlerinde "fikirler", "bilgi" ve "teknoloji" sözcüklerini birbirinin yerine kullanıyorlardı.[19] Bunu akılda tutarak, aynı zamanda Türkiye ve ilgili bakımlardan, aynı şekilde konumlanmış ülkeler arasındaki ekonomik kalkınma farkları için uygulanabilir bir mantık da öneriyorlardı.

> Bizim görüşümüz, uluslararası gelirlerdeki farkların, tek tek toplumların mal ve hizmet üretiminde kullandıkları bilginin farklılığının sonuçları olduğu

yönündedir. Bu farklılıklar, bir toplumun yararlanabileceği kullanılabilir bilgi stokundaki temel bir fark yüzünden doğmaz. Bu farklılıklar, daha çok ülkenin, iş uygulamalarındaki ve firma düzeyinde daha iyi üretim yöntemleri kullanımındaki kısıtlamalara yol açan özgül siyasalarının başlıca sonucudur.[20]

Hiç kuşku yok ki, modern Türkiye hekim (yüzde 26), mühendis (yüzde 27), mimar (yüzde 33), avukat (yüzde 30) ve üniversite profesörü (yüzde 42) olarak çalışan kadınların oranı açısından, Batılı ülkelerin, özellikle de ABD'nin fersah fersah ilerisindedir.[21] Bu durum, üniversitelerin, hükümet kuruluşlarının ve özel sektör şirketlerinin üst düzey yönetiminde de aynıdır. Mustafa Kemal Atatürk bu sonuçtan gurur duyardı. İşyerinde cinsiyet eşitliği, ta 1920'lerde ve 1930'larda vizyonunun bir parçasıydı.

Gelin görün ki, Türkiye benzer konumlu ülkelerle kıyaslandığında, 1938'den itibaren, sahip olduğu göçmenler mirasına karşın, kalkınma ivmesinin çoğunu yitirdiği görülür.

Türkiye'nin Benzer Ülkelere Kıyasla Kalkınma Stratejileri

Kalkınma stratejileri ile sonuçlarını oldukça farklı üç ülkede, Türkiye, İsrail ve Hindistan'da karşılaştırmakla öğrenilecek pek çok şey vardır.[22] Hindistan, İsrail'den bir yıl önce 1947'de bağımsızlığını kazanırken, her üç ülke de bağımsızlığını 20. yüzyılda elde etti. Egemenliklerini kazandıkları dönemde, her üçü de oldukça geri kalmıştı. Başlangıçta, her üçü de ekonomik kalkınmayı sadece ithal teknolojilere dayalı büyük devlet teşebbüsleri olarak anlıyorlardı.

Türkiye'nin 1930'larda yaptığı gibi, Hindistan'ın ilk Başbakanı Cavaharlal Nehru, Sovyet tipi Beş Yıllık Plan sistemini benimsemesiyle planlı bir ekonomiden yana çıktı.[23] Ancak, Hindistan'ın ilk Beş Yıllık Planı'nın (1951-56) odağında temel toplumsal konfor ile temel altyapı yer alıyordu.

1970'lerin sonunda, her üç ülke de sosyalist veya en azından devletçi köklerinden az çok vazgeçmeye başladı. Bununla birlikte, son

yıllarda, Hindistan'ın teknolojik gelişmesi, iktisatçıların "kalkış aşaması" dedikleri bir evreye girdi. Ama Türkiye o yolun yanına bile yaklaşamadı.

Türkiye'nin tersine, Hindistan hem Sovyet hem Batı teknolojisinin tersine-mühendisliği yoluyla teknolojik kalkınmasını başlattı. Bazıları haklı olarak bu siyasayı "tekerleğin yeniden icadı" olarak adlandırmıştı. Hindistan'ın mühendisleri, kelimenin tam anlamıyla, alınan donanımı parçalarına ayırıyor, tüm yönlerini analiz ediyor ve tasarım çizimlerini yeniden yaratıyordu. Ardından, Hindistan yavaş yavaş donanımda gelişmeler yaptı, onu yerel veya benzer koşullara uyarladı ve onu ithal edilen donanımı ikame ve ihraç etmek için üretti. Bunlar, devlet teşebbüsleri ve diğerlerinin yanı sıra, Tata ve Birla Grupları gibi yerleşik oligarşi yöneticilerinden oluşan küçük grup tarafından gerçekleştirildi.

Şu anda Hindistan artık imalat ve tarımın pek çok alanında teknolojide başkalarına bağımlı değil. Dahası, son on yılda, Hindistan bilişim teknolojilerinde araştırma ve geliştirmeyi teşvik eden ve destekleyen siyasalar ve uygulamalar geliştirdi. Bunun sonucunda ve Türkiye'den çok farklı olarak, Hindistan hükümeti birçok küçük işletmenin kurulmasına yardım etti. Bu KOBİ'lerin birçoğu, müşteri hizmet çağrı merkezleri, malların ucuz üretimi ve benzerleri bir yana, teknoloji gerektiren işlerin fason üretiminin dünya çapında bir odak noktası haline geldi.

Coğrafi olarak daha yakın olan, gerek Türkiye gerek İsrail'in toprakları, yüzlerce yıl boyunca Osmanlı İmparatorluğu'nun birer parçası olmuşlardı. İmparatorluk mirasının bazı yönleri, her iki ülkede de bugün bile hissedilebilir. Bu iki ülke egemenliklerini birbirinden tam 25 yıl arayla elde ettiler. Kuruluşlarında, her üç ülkenin ekonomileri en başta, en çok tarıma dayanıyordu. 1948'e gelindiğinde her bir ülke, bilgi ve beceri edindirebilecek kabaca aynı sayıda yüksek öğrenim kuruluşuna sahipti. O dönemde, İsrail'in böyle üç kuruluşu vardı: 1925'te kurulmuş dört başı mamur bir araştırma üniversitesi olan *Kudüs İbrani Üniversitesi*; 1924'te Hayfa'da kurulmuş araştırma temelli teknik üniversite olan *Technion*;[24] ve 1934'te Rehovot'da kurulan bir araştırma enstitüsü olan Weizmann *Bilim Enstitüsü*.[25]

1947'ye gelindiğinde, Hindistan da bilim ve teknoloji alanında oldukça iyi bir temele sahip olmuştu: 1909'da kurulan *Bangalor Hindistan Bilim Enstitüsü* ile 1931'de kurulan *Hint İstatistik Enstitüsü*. Bundan önce, *Başkanlık Koleji* 1817'de ve Kalküta Üniversitesi de 1857'de kurulmuştu.

Bundan başka, Hindistan'da sömürge döneminde birçok diğer araştırma enstitüleri de kuruldu: Sözgelimi, Hindistan Tıp Araştırma Konseyi (1911), Hindistan Tarım Araştırmaları Konseyi (1929), Hindistan Bilim ve Sanayi Araştırmaları Konseyi (1942) ve Hint Standartları Enstitüsü (1947). Türkiye'de de elbette Ankara ve İstanbul üniversitelerinin yanı sıra İstanbul Teknik Üniversitesi vardı. Bu bakımdan, 1948'e gelindiğinde her üç ülkenin de, *fikirler, yenilikler, teknoloji* ve *bilgi* konularında yararlanabileceği Batı tipi işleyen yeterli miktarda kurumu/üniversitesi vardı.

Türkiye kalkınmasını ağırlıklı olarak "mal ve hizmetlerin imalatına mevcut fikirleri" uygulamaya[26] dayandırırken, İsrail de aynını yaptı, ama buna ek olarak, İsrail "bir toplumun yararlanabileceği kullanılabilir bilgiyi"[27] yarattı. Bir kamusal siyasa olarak, İsrail'in tarım alanındaki yenilikleri üniversitelerinden ve kamu sektörüne ait diğer laboratuvarlarından etkili yöntemlerle doğruca özel sektörüne aktarılmıştır. Baştan itibaren, aynı şey inşaat sektörü için de geçerliydi ve her zaman İsrail üniversitelerinin yenilikleri bedava ürün olarak sunuldu. Aynı şey, artık hibe temelinde olmasa bile, 1980'lerden itibaren ileri teknoloji sektörleri için de geçerlidir. İsrailliler artık bir fikri ya da planı geliştirme becerisine sahip olmuşlardı. Değişimden yararlandılar ve değişime yönelik dinsel yasaklarla kendilerini kısıtlamadılar.

Bunlardan başka, İsrailliler, Türkler gibi, hep askerlik yükümlülüğüyle karşı karşıya kaldılar. Türk ordusunun tersine, İsrail Savunma Kuvvetleri (IDF), kendi araştırma ve geliştirmelerinin çoğunu kendileri yapmaktadır. Bu araştırma ve geliştirme faaliyetinin bir bölümü en üst katmanlarca dayatılıyordu ve hâlâ da öyledir; ama çoğu en alttan gelir. Yenilikler ve fikirler, Amerika'da "buck private" denilen er rütbesine kadar, her düzeyde teşvik edilir.

> "18 yaşında herkes orduya alınır ve eğer bir potansiyel işiltısına sahiplerse, [devlet] bu yetenekli askerlerin mühendislere veya bilim insanlarına dönüşmesini kolaylaştırır. Teknik eğilimlilere geliştirmeleri ve yürütmeleri için [bazılarının kendileri tasarladığı] projeler verilir ve bunların geliştirdikleri ürünlerin, pek çok kez yenilenecek fikri haklarını alıkoymalarına izin verilir."[28]

Bir yenilik son derece gizli bile olsa, biraz değiştirilmiş biçimde ticari bir potansiyeli varsa, bireysel yenilikçiler onları askerden terhis oldukları zaman kendi uhdelerine alabilirler. Kendi konseptlerini ticarileştirmeyi tercih ederlerse, İsrail'de piyasaya fikri veya ürünü getiren yeni girişimcilere yardım edecek altyapı desteğinden yana sıkıntıları olmaz.

Öte yandan, Türkiye'nin bu yönü hiç yoktur. Hindistan ilk kez 1980'lerde bu alana girmişken, Türkiye 1990'ların sonuna dek bu türlü transferleri yapmak için gereken kurumları yaratmaya başlamadı. Bu yüzden, Türkiye'de gerekli kamusal ve özel altyapı ancak yeni yeni bir önem kazanmaya başladı. Bu tür alanlarda harekete geçmekteki bu gecikme yüzünden, Türkiye bu açıdan tarımı ve daha küçük bir ölçekte, inşaat sektörünü pas geçti. Şimdi yüksek teknolojiye odaklanmasına karşın, Türkiye'de herhangi bir borsaya kota olmasına yetecek kadar olgunlaşmış (serbest tanımıyla) ileri teknoloji girişimlerin sayısı, bir elin parmaklarını geçmez.[29] Oysa İsrail'in dünyadaki çeşitli borsalarda kotasyonu bulunan onlarca (su götürmez şekilde) ileri teknoloji girişimi vardır.

İsrail'dekinin tersine, bir Türk yenilikçi-girişimcinin risk sermayesi açısından, kişisel veya aile kaynakları dışında pek az seçeneği vardır. Küçük risk sermayesi havuzunun büyük bölümünü, en azından kâğıt üzerinde bankalar sağlar. Gelgelelim, borç veren kuruluşlar bürokratik olma ve riskten kaçınma eğilimi gösterirler. Kaldı ki, Türk bankaları tek tek ve toplu olarak 20. yüzyılın son otuz yılında birkaç kriz yaşamışlar[30] ve sanayideki çalkantı 21. yüzyıla kadar sürmüştür. Değindiğimiz çalkalanmanın suçu, kesinlikle paralarının büyük bölümünü riskli yeni teknoloji temelli girişimlere yatıran bankalara yüklenemez. Kayıtlar, lokantalar ve konfeksiyon atölyeleri de

dahil, Türkiye'deki KOBİ'lere verilen kredinin "özel sektör firmalarına verilen toplam banka kredilerinin yüzde 3 ilâ 4'ünü" geçmediğini gösterir.[31]

Öte yandan, İsrail'de risk sermayesi bir dizi farklı kaynaktan gelir. Bunlar arasında iç olduğu kadar yabancı (risk sermayedarları) özel bireyler, büyük ve küçük firma ve şirketler, sivil toplum örgütleri, hükümet, sendikalar ve tarım birlikleri vardır. Başarı başarıyı besler, öyle ki bir dizi Amerikan emeklilik fonu, yüksek kâr potansiyeline sahip olumlu riskler olarak gördükleri bu girişimleri, yatırım portföylerinin bir parçası yapmış bulunmaktadır. İsrail bankaları yeni girişimlerin finanse edilmesinde bir rol oynarlarsa eğer, bu ikincil bir roldür.

İki ülke arasındaki bu farklar, kısmen İsrail'in kişi başı temelinde yüksek öğrenimine Türkiye'den önemli ölçüde fazla yatırım yapmasından kaynaklanmaktadır. Araştırma-geliştirmeye yaptığı yatırım açısından, İsrail toplam harcamalarda Türkiye'yi fersah fersah geride bırakmaktadır.[32] Devlet olmasından önce İsrail, birçoğu aslında kendi yenilikçi ve pazarlanabilir ileri teknoloji fikirlerini askerlik hizmetine borçlu bireyler olan bireysel girişimcilerin sıfırdan kurdukları şirketlere veya yeni girişimlere ağırlık vererek, kendi laboratuvarlarındaki yenilikleri özel sektöre etkili bir biçimde aktaracak bir altyapıyı gerçekleştirdi.[33] Resmen var olmasına karşın, Türkiye'deki bu tür altyapı henüz semere vermemiş durumdadır. İstanbul'daki Sabancı Üniversitesi öğretim üyesi Profesör Dilek Çetindamar nedenlerden bazılarını şöyle açıklıyor:

> Türkiye, dünyanın en bürokratik 13. ülkesidir. Bazı özgül gerçekler: "Bir girişimcinin yatırımına onay almak için çeşitli hükümet kuruluşlarından [en az] 172 imza almgsı gerekir." Bunların tümünü aldıktan sonra, "bir üretim tesisi inşa iznini almak için gereken süre iki yıla kadar varabilir." "Kuruluş işlemlerinin toplam maliyeti, firmanın toplam sermayesinin yüzde 4'ü civarındadır." Ve toplamda, "Türkiye'de bir girişimci zamanının [en az] yüzde 20'sini bürokratik meselelere harcar; bu oran Avrupa Birliği'nde yüzde 8'dir."[34]

Bu ülkeler arasında teknolojik gelişme açısından bir diğer önemli fark, devlet statüsünü kazanmasından hemen sonra İsrail'in, hükümet olarak yabancı üreticilerden teknolojik ürünler tedarikinde bir çeşit karşılıklılık zorunluluğu koymuş olmasıdır. Buna karşılıklı ticaret diyoruz. Eski takas sisteminin modern bir çeşididir. Bu siyasa, anlaşmanın bir parçası olarak, yabancı tedarikçilere kontratın belirli bir yüzdesi oranında İsrail ürünlerinin İsrail dışında satılmak üzere *karşı satın alınması* yükümlülüğü getirmeye başladı. Bu siyasa *ortak-üretime* ve sonunda *ortak araştırma-geliştirme*ye vardı. Böylelikle, İsrail bir ihracat pazarı yaratırken kendi mühendisleri ve bilim insanlarına bir talep de yaratmış oldu.

Bugüne değin, Parente ve Prescott'un sözleriyle, Türkiye "bireysel üretim birimlerinin kullanabileceği teknoloji setlerini" kısıtlamaktadır.[35] Bu kısıtlama "kümülatif düzeyde toplam verimlilik faktörünü" etkiler ve "yerleşik çıkarları mevcut üretim süreçlerine bağlı olan sanayi aktörlerinin tekel hakları adına" var olur.[36] Dahası, "hükümet himayesiyle, bu yerleşik sanayi aktörleri iş uygulamalarına kısıtlamalar getiyor[du] ve daha iyi teknolojilerin benimsenmesinin önüne güçlü engeller koyuyor[du]."[37] Muhakkak ki, her üç ülke de devletçi veya sosyalist yıllarında bu siyasaları gütmekten suçluydu. Ne var ki, seksenlerden beri, İsrail bu uygulamaları adamakıllı terk etti. Oysa Türkiye, bu uygulamaları büyük kamusal girişimlerden oligarşik holdinglerine aktardı.

Türkiye'nin ekonomik kalkınmasına önemli katkılar yapmakla birlikte, bu holdingler tüm ihtiyaçlarını büyük ölçüde 1928 Ford modelini temel alarak elde etmeleri nedeniyle, Türkiye'nin teknolojik olarak dışarıya bağımlılığının devamına yol açıyorlar.[38] Türkiye, diğer birçok kalkınmakta olan ülke gibi, "iş uygulamaları ve firma düzeyinde daha iyi üretim yöntemlerinin uygulanması konusunda kısıtlamalarla sonuçlanan ülkeye özgü siyasalar" aracılığıyla yerli olarak gelişmiş becerilerinin çoğunu heba etmektedir.[39] Öte yandan İsrail, yerli olarak eğitilmiş kadrolarını kullandı ve göçmenlik yoluyla, Türkiye de dahil yurtdışından beceri bile ithal etti.[40]

Dünya Bankası'na göre:

> Bilgi[41] ve uygulaması, artık küresel ekonomide kilit büyüme kaynaklarından biri olarak kabul edilmektedir. Bilginin artan önemi, kalkınmakta olan ülkelere hem güçlükler hem de fırsatlar sunuyor. Güçlükler açısından, uluslararası düzeyde rekabetçi olmak için, ülkelerin şu anda küresel ekonomiye hâkim olan bilgi güdümlü arz zincirleri ve piyasalara katılabilecek yetenekte olması gerektiği açıktır. Ancak, eğer koşullara doğru dürüst uyarlanırsa ve etkili biçimde kullanılırsa, bilgi ve enformasyon devrimi, yoksulluğu azaltmak ve sürdürülebilir kalkınmayı geliştirmekte önemli fırsatlar sunmaktadır.[42]

Türkiye'nin tarımı oldum olası serbest girişimciliğe dayanıyordu. Osmanlılar döneminde, büyük toprak sahipleri ile belki kendilerine ait küçük bir toprakla birlikte, başkasının mülkiyetindeki toprakları işleyen ve köye bağımlı köylüleriyle, feodal bir toplumdu. Toprak sahipleri ağırlıklı olarak eski Müslüman eşraf ailelerinin üyeleriydi. Cumhuriyet bu bakımdan çok büyük değişim getirmedi. Büyük toprak sahipleri, cumhuriyetin kuruluşundan sonra gelişen, biri dışında tümü Müslüman mirastan gelen kentsel oligarşi yöneticilerinin prototipi haline geldiler.[43]

Öte yandan, İsrail'in tarımsal sektörü, büyük ölçüde sosyalist ideolojiyi takip etti. Bu sektörde iki tip komün hâkim oldu: *Kibbutzim*[44] ve *moşavim*. *Kibbutzim*de, çok yakın geçmişe kadar, gömlekler, bisikletler veya televizyonlar da dahil, hiçbir şekilde özel mülkiyet yoktu ve tüm kararlar komite tarafından alınıyordu. *Moşavim*de, her aile kendi toprak parçasına sahipti ve onu kendisi işliyordu,[45] fakat tüm merkezi hizmetler ve büyük donanımlar komünal idi. Tarımsal tüm hammaddelerin işlenmesi de komünaldi ve bölgesel temelde örgütleniyordu. Tarım gelişti. Yahudilerin kitlesel göçü nedeniyle ortaya çıkan nüfus patlamasına karşın,[46] İsrail iç talebin hepsini değilse bile büyük bölümünü karşılamasının yanı sıra, gittikçe artan hacimde bir turfanda ürünler, meyve, çiçek ve katma değerli işlenmiş gıda ihracına girişti.

Değindiğimiz gibi, bu ülkelerin sanayileşmesi ve bankacılığı, oluşum yıllarında kamusal teşekküllerle gerçekleştirildi. Ancak, İsrail örneğinde, bu tür teşekküllerde sahiplik çoğu zaman *Histadrut*'la, kapsayıcı şemsiye işçi sendikasıyla paylaşılıyordu. 1970'lere değin, *His-*

tadrut ve İsrail hükümetinin etle tırnak gibi olduğunu söylemek doğru olur. Bu ilişki sadece siyasal alanla sınırlı kalmıyor, aynı zamanda kalkınma çevrelerinde de kendini gösteriyordu. Birlikte, büyük sanayi kuruluşlarını kurdular ve ortak mülkiyetine sahip oldular.

Tarım alanında da, *kibbutzim*in hükümetle özel bir ilişkisi vardı. Gerek hükümet gerek yurtdışından bağışçı kuruluşlar, İsrail'in tarımsal kalkınmasına çok büyük miktarda paralar akıttılar. Buna üniversitelerinde ve çeşitli tarım enstitülerinde yapılan tarımsal araştırmalar da dahildi. Türkiye'de durumun böyle olduğuysa söylenemezdi. Ankara'da 1920'lerin sonunda bir ziraat enstitüsü kurulmuş olmasına karşın, bu enstitü Almanya'dan ayrılan bazı bilim insanlarını istihdam etmesine karşın, İsrail'in ve belli oranda Hindistan'ın tersine, bir kural olarak Türk üniversitelerinin Türk çiftçilerinin çoğunluğunun toprağı işleme yöntemlerinden kopuk kaldığını söylemek doğru olur. Bir dereceye kadar, durum bugün de aynıdır.

Benzer Konumdaki Ülkelerle Karşılaştırıldığında Türkiye'nin Kalkınmasının Sonuçları

Bağımsızlıktan beri, bu ülkelerin üçünün de sınırlarının ötesinde ciddi düşmanları vardı. Bundan dolayı, her üçü de önemli ölçüde ileri teknoloji silah stoku –bir çeşit teknoloji transferiyle– biriktirdiler. İsrail aktarılan teknolojiyi kendi ekonomik ve toplumsal kalkınmasının yararına kullanırken,[47] Hindistan bunu daha küçük bir ölçekte yaparken, Türkiye ise neredeyse hiç başaramadı. Kalkınmakta olan birçok ülke gibi, Türkiye yıllar boyunca küçük silah ve mühimmatın imalatını öğrendi, ama gelişmiş silahlarının çoğunu dışarıdan aldı. Ordu, yeni teknolojinin gelmesiyle söz konusu silahların modası geçene ve dağıtım döngüsü, güncellenmiş yenilemeler yeniden başlayana değin, bu teçhizatı kullandı. Böylece, GSYİH'nin [Gayrisafi Yurtiçi Hasıla] savunmaya harcanan bölümü, Türkiye'nin GSYİH'sinin gelecekteki değerini büyütecek gelişmeleri etkilemedi.

Bundan başka, nasıl ölçülürse ölçülsün, İsrail ve Hindistan'dakiler de dahil, Batı standartlarıyla nasıl karşılaştırılırsa karşılaştırılsın, Türkiye gerek kamusal gerek özel kaynaklardan üniversitelerde veya

başka yerlerdeki araştırmaya pek az para ayırdı. Türkiye'deki üniversitelerdeki düşük ücret düzeyleriyle de birleştiğinde, bu akademik araştırmanın verimliliğinin düşük düzeyde kalmasına ve özel sektöre aktarılabilecek yeniliklerin çok az olmasına yol açtı. Bu olmadan, teknoloji transferinin gerçekleşebileceği hiçbir araştırma ve geliştirme kültürü olmaz. Bu kültürün gelişmesi, en azından bir ya da iki kuşak gerektirir. Türkiye Nazizm'den kaçan bilim insanlarını kabul ettiği zaman, muazzam bir gelişme gösterdi, fakat bunu sonraki kuşaklarda yapılan önemli teşebbüsler ve yerel olarak geliştirilmiş yeteneklerin muhafazası izlemedi.

Saygın *Dünya Ekonomik Forumu* (Cenevre) ile *Yönetim Geliştirme Enstitüsü* (Lozan) ortak olarak geliştirdikleri ve periyodik güncellemelerle sürdürdükleri "Dünya Rekabetçilik Endeksi" (WCI) denilen seçilmiş ülkelerin rekabet gücü sıralamalarını gösteren bir çalışma yapmaktadır.[48] Forum ayrıca yerkürenin her yerindeki ülkeleri karşılaştıran diğer makroekonomik göstergeleri periyodik olarak günceller ve yayımlar. Ek 3, bir dizi bu ve diğer uluslararası reytinglerin yanı sıra, Dünya Bankası (WB) ve Uluslararası Para Fonu (IMF) gibi çeşitli kamusal kaynaklardan derlenen fiili verimlilik verilerini de sağlar. Tek tek ve toplu halde, bunlar herhangi bir dönemde Türkiye'nin kalkınmasını ortaya koyan iyi göstergelerdir.

Türkiye'nin yurtdışından teknoloji transferi modeli, tipik olarak kalkınmakta olan ülkelerin başvurduğu modeldir. Bu model kalkınan Kore, Tayvan ve Güneydoğu Asya'nın diğer "Kaplan"[49] ekonomilerinde çok başarılı oldu ve şu anda anakara Çin'de mucizeler yaratıyor. Türkiye de dahil, tüm bu ülkeler kalkınma süreçlerine ucuz işgücü bolluğuyla başladılar. İsrail'de durum böyle değildi. İsrail ile Türkiye'ye komşu ülkeler ve daha genel olarak Ortadoğu veya Kuzey Afrika ülkelerinde, model, ucuz işgücünün varlığına karşın, Türkiye'de olduğundan bile daha az başarılı oldu. Buna petrol zengini/petrole dayanan ekonomiler de dahildir.

Kaldı ki, Kuzey Afrika'nın eski *Fransız Nüfuz Alanı* ülkelerinin, diğerlerinin yanı sıra Tunus ve Fas'ın teknoloji temelli kalkınma transferlerinde, başat Frankofon veya Frankofil kültürel kısıtlamalar nedeniyle, daha da sıkıntı çektiğini söylemek doğru olur. Çok az İngi-

lizce, hatta Almanca konuşan kadro yaratabildiler. Sonuç olarak, bu ülkeler Fransa'dan ve daha küçük ölçüde de, Belçika'dan gelen veya onların aracılığıyla gelen teknolojiye bağımlıdırlar.[50] Öte yandan Türkiye'de eğitimli seçkinlerin birçoğu oldukça iyi düzeyde İngilizce bilmektedir. Türkiye'nin özel üniversitelerinden biri dışında tümünde öğretim dili İngilizce'dir. Galatasaray Üniversitesi'nde öğretim Fransızca yapılır. Dahası, devlet üniversitelerinden bazılarında da öğretim dili İngilizce'dir.

Beatty[51] kalkınmakta olan bir ülkeyi yabancı teknolojiyi benimseme ve yayma açısından sınıflandırmak için "iki kutup senaryosu" önerdi. Pek çok belgeye dayanarak, 19. yüzyıl Meksika'sını "yabancı teknoloji *teknolojik bağımlılık* yarattı" senaryosuna dahil ederek sınıflandırdı. Çıkarsama yoluyla, 19. yüzyıl Japonya'sının "teknoloji ithalatı *iç teknolojik kapasitenin gelişmesine* yardım etti" senaryosuna girdiğini ileri sürdü.

İsrail, büyük ölçüde ve enformasyon teknolojisi (IT) alanlarında yer alırken, Hindistan, "teknoloji ithalatı *iç teknolojik kapasitenin gelişmesine yardım etti*" kategorisine girerken, Türkiye, kesinlikle son on yıla ve tartışmalı olarak bugüne değin, en iyi biçimde "yabancı teknoloji *teknolojik bağımlılığa yol açtı*" senaryosuyla tanımlanabilir. Bu sınıflandırma, *Avusturya-Türk Bilim Forumu*'nun bir atölye çalışmasında Profesör Kemal Namık Pak'ın 8 Kasım 2003'te yaptığı "Türkiye Cumhuriyeti'nin 80 Yılı: Bilim ve Teknoloji Raporu" başlıklı konuşmasında da doğrulanmıştır:

> Son yirmi yıldır, ekonomi siyasalarıyla birlikte Türk bilim ve teknoloji (BT) siyasalarında önemli gelişmeler olmuştur. Türk ekonomisi, uzun süreli bir lisanslı imalat döneminin ardından, (orta düzey) teknoloji üreten ülkelerin üst katmanlarına yükseldi. 1990'lardaki siyasa değişimi, yalnız bilimsel ve teknolojik araştırmada mükemmelliğe ulaşmak için değil, aynı zamanda bilimsel ve teknolojik bulguları ekonomik ve/veya toplumsal yararlara dönüştürmek için, doğru dürüst bilimsel bir altyapı kurmaktan, bilim ve teknolojide beceriler edinmeye kadar uzanmıştır. Bu yüzden, Türkiye'nin yeni Bilim ve Teknoloji Siyasası, iyi işleyen bir Ulusal Yenilikçilik Sistemi'nin kurulmasını amaçlamaktadır.

Dünyanın hurda malzeme ayıklama yerlerinden otlakçılık ederek işe başlayan İsrail, teknolojiyi savaş meydanı da dahil birçok kaynaktan edindi. İsrail teknolojiyi kullandı ve teknolojiden, çoğunlukla savunmada, saha deneyiminden, çok şey öğrendi.[52] İlaveten, kendi üniversiteleri ve kamu sektörü laboratuvarları, küresel piyasada önemli büyüme gösteren çok sayıda KOBİ sayesinde büyük bir teknolojik çeşitlilik içinde, yurtiçi kullanımı ve ihracat için atılımcı yenilikler üretti. Bu KOBİ'lerden bazıları, bireysel çiftçiler tarafından yaratılan damla sulama gibi, pazarlanabilir bir ürün fikrine sahip bireyler tarafından kuruldu.

İsrail bugün pek çok sektörde ileri teknoloji sanayi lideri olarak kabul görmektedir. Bunlar arasında savunma, güvenlik, havacılık ve uzay, biyomedikal, tarım, IT (gerek donanım gerek yazılım), kimyasallar ve eczacılık gibi sektörler vardır. İsrail, Weizmann Bilim Enstitüsü'nde *YEDA*[53] örgütlenmesini başlatmak yoluyla, daha 1950'lerde üniversite laboratuvar yeniliklerinin verimli ve etkili ticarileştirilmesine yönelik altyapısını oluşturmuştur. Öte yandan, Türkiye'de ilk teknopark 1985'te İstanbul Teknik Üniversitesi ve İstanbul Ticaret Odası tarafından kuruldu.[54] İkinci teknopark, Ortadoğu Teknik Üniversitesi tarafından 1991'de Ankara'da kuruldu. Keza, Prescott ve Parente'nin ifadesiyle, "iş uygulamaları ve firma düzeyinde daha iyi üretim yöntemleri [ve yeniliklerin] uygulanmasında kısıtlamalarla sonuçlanan ülkeye özgü siyasalar"da önemli bir gecikme vardır. Özetle, Türkiye'nin bir kamu siyasası olarak KOBİ'lere verdiği destek, 1990'lara[55] kadar akla bile getirilmediği gibi, şu ana kadar etkililiğini henüz kanıtlayamamıştır.

Hindistan'da, 1984'te, Indira Gandhi'nin oğlu ve Nehru'nun torunu olan Başbakan Rajiv Gandhi Hindistan'ı, teknolojik ilerlemeye büyük bir vurguyla birlikte, tüketici elektroniği ve yazılımı da içerecek şekilde elektronik sanayisine merkezi bir rol vererek 21. yüzyıla taşıma vizyonunu ortaya koydu. Bu vizyon büyük bir kararlılıkla uygulandı. O zamandan beri Hindistan, gelişmiş ve karmaşık fütürist teknoloji sistemlerinin talep ettiği daha büyük karşılıklı bağımlılığın peşinden giderken, teknolojik gelişmede, kendi bağımsızlığını pekiştiren bir yöntemle, uluslararası ve çokuluslu stratejik it-

tifaklar kurdu. Hindistan, çeşitli uluslararası araştırma değerlendirme zincirlerine katılmak yoluyla, taşeron araştırmalarda özel bir yer kazanmaya çalışmaktadır. Yerel firmalara, İsrail gibi ülkelere hızla yetişebilmelerini sağlayacak çekirdek teknolojik becerilerini oluşturabilmelerinde yardımcı oldu.

Bu üç ülkeyi, yani Türkiye, İsrail ve Hindistan'ı karşılaştırınca, her birinin kalkınma aracı olarak teknoloji transferini kurumsallaştırmak için farklı modeller uyguladığı görülüyordu.[56] Bunlar:

> (1) İthal ikamesi ve küçük bir grup kurumsallaşmış oligarşi yöneticisi tarafından ihraç edilmek üzere lisanslı veya ortak girişimlerle üretime yol açacak şekilde, yabancı teknolojiyi -birbirinin yerine geçebilen–sınırlı bir dizi tedarikçiden edinmek ve kullanmak. (Türkiye)[57]
>
> (2) Nihai olarak küçük ve orta boy işletmelerin (KOBİ), birkaç niş teknolojide yer edinmesini ve dünya çapında tedarikçiye dönüşmesini sağlayacak şekilde, yabancı teknolojide tersine-mühendislik; bu teknolojiyi yavaş yavaş geliştirmek, yerel ve benzer koşullara uyarlamak; ithal ikamesi ve kamusal iktisadi girişimleri ile kurumsallaşmış oligarşi yöneticilerinden oluşan küçük bir grup tarafından ihraç edilmek üzere üretmek. (Hindistan)[58]
>
> (3) Küresel piyasada önemli bir yere sahip olacak kadar büyüyen çok sayıda KOBİ tarafından büyük bir teknolojik çeşitlilikte kullanım ve ihracat için atılım yaratan yenilikler üretemeye yol açacak şekilde, hangi kaynaktan ve hangi yolla olursa olsun teknolojiyi edinmek, kullanmak, teknolojiden ve saha kullanımından öğrenmek. (İsrail)[59]
>
> Dahası, Çin kalkınma hamlesinde, yukarıda adı geçen teknoloji transferini kurumsallaştırma modellerinin ilk ikisine başvurdu; üçüncüsüne doğru ilerlerken, dördüncü bir modeli de mükemmelleştirdi:
>
> (4) Bir gelişmiş ülke firması tarafından tasarlanan, üretilen ve pazarlanan bir ürünün yasadışı sahiplenilmesini kolaylaştıran ve buna göz yuman, fakat bu hatayı düzeltmeye yönelik her türlü girişimi olanaksız kılan bir yasal sistem kurmak.

Her ne kadar Cumhuriyet Türkiye'sinin kurucuları Osmanlı geleneğindeki her şeyden nefret edip, hepsini reddettiyse de, Cumhuriyet yukarıdaki bir numaralı *modus operandi*'yi Osmanlılardan devraldı ve 20. yüzyılın geri kalanı boyunca ve 21. yüzyılda bile, bu mo-

delin olumsuz sonuçlarının tutsağı haline geldi. Öyle görünüyor ki, anahtar teslimi düzeyinde teknoloji edinmeye yönelik bu uzun gelenek yüzünden, Türkiye'nin kamu ve özel sektörleri Hint modelini hiç göz önüne almadı. İsrail modelinin ortak üretim gibi bazı özellikleri, bu yazının kaleme alındığı dönemde Türk ordusu tarafından benimsenmeye başlıyordu. Ne var ki, daha yakın zamanlarda gelişen Çin teknoloji transfer modeli [4 numaralı model], Atatürk'ün hayallerinden biri, Avrupa'nın bir parçası olmaya yönelik samimi arzu ve onun getirdiği çeşitli yasal ve ahlaki kısıtlamalar nedeniyle Türkiye'nin göz önüne alamayacağı bir modeldir. Bundan başka, 1930'larda göçmen profesörlerin yardımıyla kitaplara geçirdiği ticaret yasası ve medeni yasa da bunun önünde engeldir.

Bilimsel bilgi yaygın biçimde katıksız kamu malı olarak ele alınır. Aynı şey, teknolojik bilginin çoğu için de geçerlidir. Gelgelelim, fizik bilimi ve teknolojiye ilişkin son araştırmalar, bu tür bilginin dağılması ve yayılmasının sıklıkla yerelleştiğini ve bunların en dolaysız etkisinin, bilgiyi yaratanlarla öğrenen, genişleten ve uygulayanlar arasındaki yüz yüze etkileşim aracılığıyla gerçekleştiğini gösteriyor.[60] Dolayısıyla, göçmen profesörlerin Türk toprağında, Türk derslikelerinde ve Türk laboratuvarlarında uzunca bir süre devam eden varlığının bizzat, mantıksal olarak yeni ve en son bilginin çoğunun buna susayan bir topluma aktarılmış ve yayılmış olması anlamına geleceği söylenebilir. 1930'larda ve 1940'larda Türkiye ananın oğulları ve kızlarının Alman göçmenlerden çok şey öğrenmiş olduğu su götürmez bir gerçektir. Böyle eğitim görmüş Türklerin ilk kuşağı günbatımına ilerlerken, arkalarında gelecek kuşaklar için kendi miraslarını ve Türk kuruluşlarını bıraktılar.

Türkiye'de bu anılar hâlâ varlığını koruyor. Son yıllarda, konu medya tartışmalarında daha bile gözde hale geldi. Bu yüzyılın dönümünden başlayarak, bazı genç Alman tarihçiler seminerler, sergiler ve monografiler aracılığıyla, kendi yurttaşlarının dikkatini bu anılara çektiler.[61] Berlin'deki *Verein Aktives* Müzesi bu alanda özellikle faal. Ne var ki, dünyanın geri kalanının 20. yüzyıl tarihinin bu parçası konusunda oldukça cahil olduğunu söylemek yerinde olur.

Top Defalarca Yere Düştü... İvmesini Yitirdi

Bu yol boyunca çeşitli kereler ve çeşitli noktalarda, Türkiye bilim ve teknolojisinde göçmen profesörlerin başlattığı hızlı atılımda ivme kaybetti. Belki daha da önemli bir husus, Atatürk'ün başlattığı toplumsal reformlardaki ivmenin 1938'den sonra yakıtını yitirdiği gerçeğiydi. Daha 1943'te, İstanbul'daki saygın (Amerikan) Robert Kolej'in 1935'ten beri görev yapan Müdürü Dr. Walter Livingston Wright, ABD Dışişleri Bakanlığı için hazırlanan bir memorandumda, yaygın şekilde Türkiye'deki azınlıkları hedeflediği düşünülen *Varlık Vergisi*'nin, ülkenin siyasal ve toplumsal atmosferini gösteren bir belirti olduğunu belirtti. "Bu vergi, Atatürk'ün ölümünden bu yana meydana gelen gelişmeleri billurlaştırdı ve hükümetin tutumundaki bir değişimin pratik kanıtı oldu. Artık resmi siyasanın amacı genç bir ulusun güçlü gelişimi değil, daha çok, sömürebileceği insani ve doğal kaynaklarla birlikte memurlar sınıfının korunmasıdır."[62] On yıl sonra, 1950'lerde, bir Türk toplumsal yorumcunun elinde aşağıdaki görüşleri dile getirmesine yetecek kadar kanıt toplanmıştı:

> Bu ülkede, uygarlık ve eğitim olarak birbirinden ayrı üç halk katmanı var: Sıradan insanlar, medrese eğitimliler ve [modern] laik okullarda eğitim görenler. İlki hâlâ [eski] Uzakdoğu uygarlığının etkilerinden azade değildir; ikincisi, hâlâ Doğu uygarlığında yaşamaktadır; Batı uygarlığından yararlananlar, sadece son gruptan olanlardır. Bu da, ulusumuzun bir kesiminin antikçağda, bir diğerinin ortaçağda, ve üçüncü bir kesiminin de modern çağda yaşadığı anlamına gelir. Böyle bir üç parçalılıkla, bir ulusun hayatı nasıl normal olabilir ki?[63]

Ardından şunu soruyordu: "Bu üç katmanlı eğitimi birleştirmeksizin nasıl gerçek bir ulus olacağız?"[64] "Bu mutabakat talebine ulusun nihai yanıtı, elbette, bir unsura –modern laik eğitimlilere– geri kalanlar üzerinde gittikçe artan bir iktidar vermek oldu."[65] Bugün, Türkiye'nin seçkinlerinin birçoğu, modern bir eğitim alan ikinci kuşağa mensuptur. Şimdi kariyerlerinin doruğundalar ve Türk ekonomisinin ve toplumunun her kesiminde görülürler. Ne yazık ki, top-

lumsal hizipler yaratmış durumdalar. Bu hiziplerin bir himaye sistemi geliştirmiş olduğunu söylemek biraz mübalağa etmek olabilir. Yine de, kendi himaye sistemlerini geliştiriyorlar. Anne-babanızın kim olduğu ve eski okul dönemi bağları, her ne kadar çok göz önünde olmasa da, ne yazık ki fazlasıyla faal ve gerçek. Gerek işe alma gerek terfi uygulamalarını etkiliyorlar. Bu, bankacılık ve sanayide olduğu gibi özel üniversitelerin üst katmanları için de geçerli.[66] Gerçi her ülkede aşağı yukarı geçerli olsa da, bu bizatihi Türkiye'de, Osmanlıların yöntemlerine ve cumhuriyetin kurucularının vizyonlarına aykırı bir uygulama.

Eşitlikçilik üniversitelerde resmi kural olmasına karşın, akademisyenler arasında ve idaredeki hizipçilik her gün görülen bir durum. Muhakkak ki, hizipçilik dünyanın her yerinde vardır, fakat şaşırtıcı olan, eğitimli Türk anne-babaların, okul öncesi çağından itibaren çocuklarının doğru "kolejlere" veya özel eğitim kurumlarına gitmelerini sağlama oranıdır. Türklerin nadiren itiraf ettikleri ve genellikle inkâr ettikleri anekdot tarzında kanıtlar, bunun büyük ölçüde çocukların hayatları boyunca sürdürecekleri ittifakları inşa etme yoluyla teşvik edildiğini düşündürüyor.

Eğitimli bir Türk yurttaşı, yakın geçmişte tam da bu konuda bir yorum yaptı. Yani, "Türkiye 1923'te rejimini değiştirmesine ve büyük reformlara girişmesine karşın, boğazına dek geleneğe batmış halkını değiştirmedi. Tarihsel olarak Osmanlı İmparatorluğu döneminde, eğitimli Türkler idareci ve bürokrat olurlardı; ne ticari ne de özellikle teknik eğilimleri bulunurdu. Keza Osmanlı döneminde, halkın büyük çoğunluğu, doğru dürüst eğitimden yoksun çiftçilerden oluşurdu. Fakat bütün bunların değişmekte olduğuna inanıyorum."[67]

Profesör Dilek Çetindamar o kadar emin değil, "fakat 'üniversite mezunlarının' kariyer planları, sıfırdan bir iş kurmak büyük bir risk olarak görüldüğü için, daha çok büyük şirketlerde çalışmaktan oluşuyor. Bu yüzden, *girişimcilik geleneği diye bir şey mevcut değil.*"[68] (Vurgu bana ait.) Bu alıntı kendisine sorulduğunda, yukarıda sözü edilen eğitimli Türk yurttaşı tepki gösterdi: "Türkiye'nin bir tarım toplumundan sapıp sapmayacağı ve geleceği için en iyi doğrultunun bu olup olmayacağı kuşku götürür. Her durumda, *eğitimli bir hal-*

kın Türkiye'yi geride bırakan geleneksel yöntemlerden vazgeçmesi birkaç kuşak alacaktır."[69] (Vurgu bana ait.)

Bununla birlikte, gerçekliğin bize sunduğu tablo, Türk halkının kırsal alanlarda ve küçük kentlerde yaşayan büyük bir yüzdesinin hâlâ geleneksel bir İslami ataerkil toplumu sürdürdüğünü gösteriyor. Başta Max Weber olmak üzere bazı sosyologlara göre sadece kısmen bile olsa "bilimsel, akılcı zihniyet geleneksel, ataerkil olarak örgütlenmiş toplumla bağdaşamayacağı" için, burada başka bir büyük sorun başgösteriyor.[70] Bazı yönlerden, Türkiye hâlâ Atatürk ile arkadaşlarının 1923'te iktidara geldiği dönemki konumundadır. IMF'nin Başkan Vekili 2004'te şunları söylemişti:

> 1955'te Türkiye'nin kişi başı geliri kabaca Kore'ninkinin iki katı olarak tahmin edilmişti; 1980'e gelindiğinde, Türkiye hatırı sayılır ölçüde Asya kaplanının gerisinde kaldı. 1980'de enflasyon yüzde 100'e ulaşmıştı. İthalattaki nicel kısıtlamalar ve döviz sıkıntısı nedeniyle, birçok sektörde sıkıntılar vardı.[71]

Parente ve Prescott'ın sözlerini tekrar aktarırsak, "ülkeye özgü siyasalar, çalışma pratikleri ve firma düzeyinde daha iyi üretim yöntemlerinin uygulanması önünde engellere yol açtı." IMF'ye dönersek, "Sahte başlangıçlarla geçen uzun yılların ardından", gerek siyasa oluşturma gerek siyasadaki büyük bir silkinme, tamamen taze bir yaklaşımın işaretini verdi. 1980'den başlayarak, siyasa değişimleri üç ana amaca yöneldi:

> Ekonomide, enflasyon oranını düşürmeyi de içeren bir istikrar yaratma.
> İthal ikamesinden kararlı bir şekilde uzaklaşarak, ihracat yönelimli bir ekonomiye yönelme.
> Daha piyasa yönelimli bir ekonomiye gidiş.[72]

1980'lerde başlayan mali liberalleşme siyasetinin, kalkınmayı engelleyen ülkeye özgü siyasaların en azından bazılarını ortadan kaldırmak yoluyla, kalkınmaya önemli bir etkisi oldu. Bu, özelleştirmeci ve bunu izleyen küreselleşmeci "Thatcher devrimi" sürecinin ay-

rılmaz bir parçasıydı.[73] Yukarıda belirtilen her üç değişimin bir sonucu olarak,[74] birçok çokuluslu şirket, Türk imalat sektörleri gibi hizmet sektörlerinde de tamamen kendilerine ait şubeler veya ortak girişimler kurdular. Bunlar arasında Citibank (1980), McDonalds (1986), Ford (1985), Toyota (1994), HSBC (2001), Ernst&Young (1983) ve Motorola (1995) vardır.[75]

ABD dolarının 1920'lerin sonunda satın alma gücünü büyük oranda yitirdiğini aklımızda tutarak zamanda geri gidersek, Türk Lirası'nın dolar oranının ortalama on katında değer kaybettiğini görürüz. Yine de, göçmen profesörlerin maaşları uzun yıllar 1933'teki miktarında kaldı. Enflasyon endeksi filan yoktu. Böylelikle, birçoğu vatanlarından beraberlerinde getirdikleri eşyaları satmak zorunda kaldı. II. Dünya Savaşı'nın ardından, Türkiye önemli bir ekonomik gerileme yaşarken, birçok istihdam kapısı zorunlu olarak kapatıldı. Üniversiteler de bunun dışında kalamadı; kütüphane sistemi de bu durumdan muaf değildi.

28 Ağustos 1948'de, tanınmış doğubilimci ve Türkiye'nin kütüphanelerinin mimarı Walter Gottschalk, İstanbul, Kadıköy'den elle yazılmış bir not gönderdi. Bu not, Indiana Üniversitesi'ndeki görevine henüz başlamış eski meslektaşı Felix Haurowitz'e yazılmıştı. Diğer havadislerle birlikte, Gottschalk "Bir tenkisat yapıldı, İstanbul'daki arkadaşların yarısı işten çıkartıldı," diyordu.[76]

Hemen hemen aynı dönemde, göçmen profesörlerin çoğunun yaşı ilerlemişti ve emeklilikleriyle ilgili kaygı duymaya başlamışlardı. Ne yazık ki, Türkiye emeklilik garantileri açısından olumlu bir işaret vermiyordu. Bu, "Almanlar"ın nihai göçü için en önemli dürtü oldu.

[Almanya ve Avusturya'ya] dönenlerin birçoğu için, mali nedenler önemli bir rol oynadı. Bunun nedeni, "tüm Türk meslektaşlarımızın çabalarına karşın, iyi kötü bir emeklilik planı için bir anlaşmaya varmanın mümkün olmamasıydı. Ciddi bir tasarrufu bulunmayanlar, yaşlılıklarını dehşetle bekliyorlardı."[77]

Dahası, Türkiye'de çok partili döneme geçişle iktidara gelen *Adnan Menderes* önderliğindeki hükümet 1950'lerde, ülkede üniversite mensuplarının işten çıkarılmalarını hızlandıran ve ordu darbelerinden biriyle sonuçlanan büyük bütçe açıklarıyla karşı karşıya kal-

dı. Bunlar, *Üniversite Reformu*'nun birkaç önemli gerilemesinden sadece ikisiydi. Derken, 1980'lerde, Türkiye kendi "McCarthy" döneminden geçti. Tarih profesörü *İlber Ortaylı*, bu gerilemelerden birinin sonuçlarını şöyle aktarıyor:

> 1980 askeri darbesi sırasında, üniversiteler, komünist yetiştirdikleri suçlamasıyla, altüst edildi. Rejim doğru dürüst bir program ortaya koyamadığı için, yaratılan şey bir canavardı. Her birimiz bir yerlere savrulduk. Bazı insanlardan kurtulmak istiyorlardı, ama iş, istediklerini yürürlüğe koymaya gelince, hiçbir belirgin fikirleri yoktu. 1980 rejimi, bunun bazı güvenilir profesörlerce yapılabileceğini düşündü. Gelgelelim, bu güvenilir hocaların kafasında hiçbir entelektüel ilke yoktu. Bunlar, bir şeyleri uygulamaya istekli, pragmatik adamlardı, ama bunları neden yaptıklarını açıkça bilmiyorlardı. Aslında, YÖK'ün, yani Yüksek Öğretim Kurulu'nun 1980'de en büyük ikilemi buydu. Ve büyük bir hüsranla sona erdi. İyi niyetle işe başlayanlar için bile, hüsranla sona erdi. Tatbikatıyla uğraşanlar tarihe karıştılar. Onların geriletici reformlarına ilişkin tek bir olumlu değerlendirme yapan çıkamaz. Oysa 1933'te durum böyle değildi.[78]

Eğer bunlar yeterli değilse, Ortaylı'nın "Fakülteye saldıran siyasetçiler kimdi?" sorusuna yanıtı, "*Behçet Kemal* ve *Fahri Kurtuluş*" idi. "Bu milletvekilleri *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi* binasında rektörün odasını bastılar. Bu, o dönemde çok önemli bir olaydır."[79] Atatürk'ün üniversite reformları konusunda en önemli ve iyi belgelenmiş kaynaklardan biri olan, Widman'ın 1973 tarihli kitabının çevirmeni Profesör Dr. *Aykut Kazancıgil* şunu ekledi: "O dönemde rektör olan *Şevket Aziz Kansu*'yu yakasından tutup tartakladılar. Sonuçta, Milli Eğitim Bakanlığı İstanbul Üniversitesi profesörlerinden bir rapor istedi. Onlardan istenen, bir grup genç akademisyeni komünizmle suçlayacak bir dosya hazırlamalarıydı. *Reşit Galip* komünist değildi. Ruhu şad olsun. Bu, [Sultan] *Abdülhamid* döneminde bile işitilmemiş bir rezaletti."[80]

Ne yazık ki, Eylül 1980 askeri darbesi, Türkiye'de sıkıyönetim başlattı. Bu, tam üç yıl sürdü. Bu dönemde, farklı ideolojilerden yüzlerce yazar, gazeteci ve üniversite mensubu hapse atıldı. Diğerleri ülkeyi terk etti.

6. Bölüm'de değindiğimiz gibi, tarihinin büyük bölümünde Türkiye Cumhuriyeti, yüzyıl dönümü savaşlarının yaraları; ulusal gururu, Osmanlı İmparatorluğu'nun anıları; ekonomisinin çetrefil iniş çıkışları; iç siyasal muhalefet ve 1930'larda Avrupa'da müttefik zaferine dek dinmeyen Alman istilâsının dondurucu dehşeti arasında ilerlemeye çalışmıştır. Kıbrıs, Türkiye'nin Yunanistan'la çatışmasını öne çıkardı. 1980'lere değin süren Sovyetler Birliği korkusu, Kürt nüfusuyla çatışmalarda 30 bini aşkın insanın ölümüne yol açan etnik sorun ve dünya çapında çeşitli forumlarda kendi tarih versiyonunun kabulü için baskı yapan bir Ermeni diasporası, baş edilmesi gereken diğer büyük sorunlarıydı.

Ve bunlar yetmiyormuş gibi, Türkiye kuzeydoğusundan başlayıp güneyine dek uzanan, tüm etnik anlaşmazlıklarıyla birlikte eski Sovyet cumhuriyeti Gürcistan'la; Hıristiyan Ermenistan ile Müslüman Azerbaycan arasındaki savaşla; sorunlu bir İran'la; ve savaşın yakıp yıktığı, nüfusunun büyük bölümü geleneklerine bağlı ve Müslümanken modern ve laik bir devlet olan Irak'la; bugüne dek ilgilenmesi geren sorunlardan biri olarak varlığını sürdürmüş büyük ve tehditkâr bir İslam dünyasının yarattığı korkularla kuşatılmış olarak, tam bir istikrarsızlık kuşağının ortasında kalmıştır.

Bundan başka, Soğuk Savaş'ın başlamasına kadar, hem ABD hem Britanya, başta Yahudi sorunuyla ilgili olmak üzere birçok stratejik meselede, Türkiye'ye belirsiz ve çoğu zaman çelişkili mesajlar gönderiyorlardı. ABD tarafından somut olarak takdir edilse de, Kore Savaşı'na katılımı, birçok Türk askerinin kaybıyla sonuçlandı, fakat bu katılımın Türk ekonomisine birkaç yıl yardımı oldu. Ancak, ikinci Irak savaşının başlangıcında Amerikan birliklerinin Türkiye üzerinden geçmesi konusundaki kararsızlığı –dobra dobra "hayır" demekteki isteksizliği– ilişkilerde bir kopmaya ve ekonomisi üzerinde bir diğer olumsuz etkiye yol açtı.

Doğa bile her zaman Türkiye'ye nazik davranmadı. Yaşadığı depremlerden birçoğu yıkıcıydı. Ama bu denli büyük denetlenemeyen felaketler ulusal bir öz-imaj sorunudur. Etnik soy meselelerinin, Batılılarla sohbetlerde sık sık su yüzüne çıkan üstü örtülü bir hiyerarşisi var. Değindiğimiz gibi Türkiye, bir yanda İstanbul ve Ankara gibi

gelişmiş kentlerde yaşayan eğitimli, laik ve kozmopolit sınıfla, diğer yanda görücü usulü evlilikler, derinlemesine kök salmış İslami âdetler ve kırsal kesimde yaşayan kadınlar arasında yüzde doksana varan okuma yazma bilmeme oranlarından oluşan çok yoksul bir kırsal altyapının ikiliğiyle boğuşmaktadır.[81]

Nicel açıdan, Türkiye'nin topyekûn eğitim sistemi, yetmiş küsur yıl içinde muazzam bir ilerleme göstermiştir. Yine de, eğitimi herkese her düzeyde açık hale getirmekte ve bu eğitimi milyonların istemesini sağlamakta gösterilen bu büyük başarı, aslında Türkiye'nin kalkınmasının önünde büyük bir engele dönüşmüştür. Bu bir çelişki mi? Hiç de değil! Türkiye'nin yaratıcılığı, elde edilen bilgiyi sentez etme yeteneğini, bireyciliği, girişimciliği, merakı, genel kabul görmüş fikirlere veya yetkeye meydan okumayı, serüven ruhunu, ihtirası ve denemeler kaleme alınmasını teşvik etmesi gerekiyor. Bununla birlikte, yıllık olarak yapılan ulusal çapta üniversite giriş sınavının ciddi bir biçimde elden geçirilmesi veya toptan kaldırılması gerekiyor. Bu sınavın, Türk ilk ve orta eğitimini devletin koyduğu "öğretim etkililiği" ölçütüne uymaya zorlamaksızın, iki milyona yakın öğrenciyi tek bir gün içinde değerlendirmesi olanaksız. Bu sınavı tasarlayanların, uzun vadede "ölçtüğün şeye dikkat et, zira ancak ölçtüğün kadarını elde edersin" atasözüne kulak vermesi gerekiyor.[82]

Üniversite mezunları, özellikle bilim ve teknoloji alanlarındaki mezunların, iş kurmak, girişimci olmak, servet yaratıcıları haline gelmek için ve ne yazık ki, Türkiye'de başat durum olan "istihdam edilen kişiler" olmaktan çok, kendi başlarına iş yapmak için yüreklendirilmeleri gerekiyor. Ekonomi motorunu çalıştıran, yeniliklerdir – ille de küçük aile işletmesi olarak kalmaya mahkûm olmayacak sıfırdan başlayan firmaların kurulmasına yardım eder. Sadece mavi yakalı türle sınırlı olmayan işler yaratır ve diğer ticari etkinlikler için servet ve ikincil şirketler yaratır. Bugünün Türkiye'sinde, bir dizi nedenle bu gerçekleşmiyor – nedenlerin bir tanesi de eğitim sisteminin hiçbir düzeyde bunu desteklememesi. Türkiye'nin özel okulları bile öğrencilerinin, sonuçları bilgisayarda ölçülebilen ve ölçülmesi gereken ÖSS'deki performansını artıracak şekilde eğitim veriyor; belki de en kötüsü bu. Bilgisayarlar henüz girişimciliği veya yaratıcılığı öl-

çecek yetkinliğe sahip olamadı. Bu yüzden, okullar olguları, rakamları ve mantıksal analizleri öğretmeye yoğunlaşıyor. Sentez ve yaratıcılık, varsa bile, ancak ikinci sırada geliyor.

Bir başka neden, hükümetin ve bunu yapabilecek konumdaki Türk oligarşi yöneticilerinin, yenilikçilik temelli, teknoloji güdümlü ve bağımsız mülkiyetli KOBİ'lerin doğuşunu ve büyümesini besleyecek pek az şey yapmış olmaları. Elbette oligarşik aileler kazançlarından önemli meblağları toplumun kalkınmasına aktarıyor. Okullar, üniversiteler ve müzeler için vakıflar kurmuş durumdalar. Gelgelelim, girişimcilerle sermayedarları bir araya getirecek uygun şartları yaratmadıkları gibi, insanların kendi başına yenilikçilik temelli şirketler kurmalarını gerektiren yerli beceriyi desteklemenin başka biçimlerine de destek vermiyorlar. Anlaşılır bir şekilde, bunu yapmak onların çıkarına değil.

Kaldı ki, Türkiye'nin kendi *Devlet İstatistik Enstitüsü*'nce 1998'de yapılan, 2000'i aşkın firmanın katıldığı bir anket, Türk bürokrasisi, girişim sermayesi eksikliği, hükümet teşviklerinin olmayışı, üniversiteler, araştırma örgütleri ve özel firmalar (özellikle küçük şirketler) arasında işbirliği eksikliği, bireyler tarafından patent veya telif hakkı sahipliğinin asgari düzeyde kalması ve istikrarsız bir ekonomi gibi etkenlerin, *yaygın biçimde Türkiye'de teknoloji güdümlü girişimciliğe engel olduğu şeklinde algılandığını gösterdi.*[83]

Ve dahası, İsrail'deki durumdan tümüyle farklı olarak, Türkiye'de, "*araştırmacılar şirketlerin sorunlarına hiçbir şekilde ilgi göstermez ve aynı şekilde şirketler de araştırmacıların kendi sorunlarını çözme yetkinliğine güvenmezler.*"[84] Yukarıdaki araştırma, aynı zamanda sadece "yenilikçi [Türk] firmalarının ancak yüzde 4'ünün üniversiteleri bilgi ve teknoloji kaynağı olarak görürken, bunlardan sadece 2.7'sinin devlet araştırma kuruluşlarını bir kaynak olarak gördüğünü göstermiştir."[85] Bu tür firmaların akademisyenlerden en çok yararlananlar olması gerekirdi! Değer yargıları bir yana bırakılırsa, Türkiye'nin toplumsal gelişimi tam olarak İsrail'de ve daha yakın zamanda Hindistan'ın enformasyon teknolojisi sektöründe meydana gelen yenilikçi-güdümlü ekonomik gelişme modelini izlememiştir.

Ve bütün bunlar da yetmiyorsa, Türkiye'de girişimcilikle ilgili yürütülen bir çokkültürlü ve çokuluslu araştırmaya dayanarak, Profe-

sör *Dilek Çetindamar*, 2005 itibarıyla, "Türkiye'nin genç ve kadın girişimci kaynaklarını kullanamadığını" ortaya koymuştur. "Girişimciler, işlerini ilk kurdukları sırada yararlı olabilecek türden bağları kuramamaktadır; ve girişimciler temel sorunları olarak bürokrasiyi ve istikrarsız devlet siyasalarını görmektedir."[86]

Karmaşık bir dizi nedenle, çeşitli bürokratik araçlarla, birçok göçmenin erkenden ülkeden ayrılmaya "yüreklendirildiği" unutulmamalıdır. Bu ayrılışlar, Türkiye'nin daha hızlı ve daha tutarlı kalkınmasına zarar verdi. Üniversiteler içinde, bu ayrılışların, o zamana gelindiğinde çok iyi eğitimli hale gelen birçok Türk yurttaşına iş olanağı açtığı kesindir. Gelgelelim, üniversitelerin ötesinde, Türkiye'nin göçmenlerin yaptığı reformlardan tam anlamıyla yararlanmaktaki yetersizliği, bakımsız bir gül bahçesinin durumuna benziyordu. 1938'de Atatürk'ün ölümünün ardından, zaman geçtikçe bu bakım gitgide kötüledi. Bakımsız kalan Atatürk'ün bazı hayalleri, doğal olarak bir bozulma sürecine girdi. Her yeri ayrık otları bürüdü. 1943'e gelindiğinde, sonuçlar o kadar açıktı ki, (Robert Kolej'in ayrılmak üzere olan müdürü) Dr. Walter Livingston Wright, Kahire'de 14 Temmuz'da (1943) yaptığı işten çıkış görüşmesinde,[87] şöyle demişti: "Gerçek şu ki, Atatürk, Türkiye'nin bağımsız kalması için Avrupalılaşması gerektiğini anlamıştı; yalnız Avrupalılar tarafından kabul görmek yetmezdi, onların tekniklerini de almak zorundaydı. Atatürk daima bu yolda ilerledi. En küçük memura kadar idarede herkesin içine Allah korkusunu soktu."

Şubat 1943'te Wright, Türkiye'nin eski ve gözden düşmüş âdetlerine dönmekte olduğunu söylüyordu. Yukarıda değinilen genel suçlamayı, memorandumun başka bir bölümünde ayrıntılarıyla açıklıyordu. "Ülke, hükümetin yalnızca bir gelir kaynağı olarak gördüğü halk için bir kaygı duymayan, yabancılardan hoşlanmayan ve gayrimüslim vatandaşlarını sadece sömürülecek bir mal olarak gören eskiden kalma bürokratın sınırlı vizyonuna sahip adamların insafına kalmıştır. Onun canlandırıcı gücü milliyetçilik değil, gelir açısından kişisel avantajıdır." Daha sonra Wright, daha umut verici bir not yazmıştı: "Fakat *inanıyorum ki, bugünkü cereyan çok uzun sürmeyecektir*."[88] (Vurgu bana ait.)

Onca yıl sonra, bu "vizyonun" birçok önemli yönünün gerçekten korunduğu görülebilir. Bugüne kadar, Türkiye laik bir cumhuriyet olarak kalmıştır. Bu, hangi açıdan bakarsanız bakın, önem taşır. Atatürk'ün sağlığında kurulan üç modern üniversite, yetmiş ikiye çıkmıştır ve hep birlikte, yılda 200 bini aşkın mezun vermektedirler. Türkiye'nin kentsel merkezleri son derece gelişmiş durumdadır ve nüfusunun sağlık durumu görece iyidir. Kadınların meslek hayatına katılımı çoğu Batılı ülkeden iyidir. Türkiye sanayisi, ithal ikamesi ve ihracat için üretim yapmaktadır ve bir NATO üyesi olarak Türkiye "bağımsız" ve özellikle kent merkezlerinde oldukça "Avrupalılaşmış" bir ülkedir.

Artık Gelecek Daha Parlak Görünüyor

Geçen yüzyılın son on yılında, Türkiye ekonomisi ve daha küçük bir ölçüde toplumu, (Atatürk'ün dilemiş olduğu gibi) "Avrupalıların tekniklerinin" birçoğunu özümsemiş durumdadır. Bugün, yenilikçilik merkezleri, teknoparkları, bölgesel ekonomik kalkınma ortaklıkları ve yüksek nitelikli işgücüyle, Türkiye ekonomik yükseliş için bir kez daha iyi konuma gelmiş gibi görünüyor. Türkiye'nin hoşgörüyü kendisi için bir avantaj haline getiren ağırlıklı olarak Müslüman bir nüfusla, halihazırdaki zorlukları fırsatlara dönüştürerek çağdaş laik bir devlet modeli haline gelmesi, doğal ve muazzam insan kaynaklarını doğru dürüst geliştirip tam olarak kullanması ve küreselleşen dünyanın kilit çatışmalarından birinin çözümünde katalizör olarak hizmet ederken, kendi benzersiz etnik ve kültürel mirasını koruması umulabilir.

Bilim ve teknoloji tarihçisi Dr. John Staudenmaier şu gözlemi yapmıştı:

> Geçmişteki teknolojik değişimin yaygın biçimde her türlü tarihsel bağlamdan kopuk olarak tartışılması, bugünün teknolojik meselelerinden söz etmekte kullanılan dili temelinden yoksullaştıracaktır. Bu nedenle, popüler teknolojik analizlerin büyük bölümünün tarihdışı (ahistoric) niteliğini endişe verici buluyorum. Aynı nedenle, genel tarihsel söylemin büyük bölümünün teknolojiyle çok az ilgilenmesinden de kaygı duyuyorum.[89]

Takdiriilâhinin Almanya ve Avusturya'dan en faal, zeki ve kendini adamış bir grup insanı Türkiye'yi modern zamanlara çekmek için; Türkiye'nin öğrencilerine yollarına devam etmeleri için gerekli araçların yanı sıra yalnızca bilgiyi değil, keşifler, değişim ve gelişme için gereken merak dürtüsünü de sağlamak üzere bu ülkeye gönderdiği 1930'ların başında kısa ve parlak bir evre yaşandı. Sürgünlerin öyküsü ve bu Alman-Yahudi göçmenlerin bencillikten uzak katkısı, Türkçe ve Almanca konuşulmayan ülkelerde II. Dünya Savaşı'nın en az bilinen bölümlerinden birini oluşturur.

Artık bunu değiştirmenin ve bu öyküyü İngilizce konuşan dünyaya anlatmanın zamanıdır. Çok çalışan fakat, bazı yönlerden, sonunda ilgisizlik, Türkiye'nin yüz yüze kaldığı gerçek sorunlar ve çıkar çatışmaları sonucu yenilgiye uğrayan bu kahramanlara şükranlarımızı sunmanın zamanıdır.

Şu kadarını biliyoruz ki, öğrencileri hocalarını asla unutmadılar ve bugün bile şükran duydukları hocalarını iftiharla hatırlıyorlar. Önceki bölümlerde yer alan hatıratlardan bazıları buna tanıklık ediyor.

Son Sözler

> Geri dönüp de Mihver kıskacının Mısır'a ve Kafkasya'ya ulaştığı döneme baktığımızda, [Türkiye'deki Alman göçmenlerin] ne denli kaygılanmış olabileceğini daha iyi anlarız. Artık Alman üniversitelerine Nazilerce atanan akademisyenlerin endişeleneceği bir döneme giriyoruz. Dr. Alvin Johnson,[1] 4 Mayıs 1944.

Savaşın o dönemde insanları nasıl etkilediğine ilişkin bir fikir edinmek için, hatıratlardan biri, görece küçük bir denizin güney kıyısında, göçmen annelerin "tek kelime Almanca konuşamayan", "okuma yazma bilmez" ve geri kalmış hizmetçilerle nasıl başa çıkacakları konusundaki çıkmazlarını anlatır. Fakat, Karadeniz'in kuzeyinde, benim kendi annemin sorunu, çoğu zaman bir parça kuru ekmeği nasıl koparıp da benimle paylaşabileceği olurdu. Biz birçok gecemizi ayışığında, yağmurdan sırılsıklam, başımızın üzerinde hiçbir korunak olmaksızın, üstelik sık sık Luftwaffe'nin bombardımanı altında, tarlalarda ve ormanlarda geçirirken, onlar evlerinin dört katlı merdiveninden yakınıyorlardı. Biz tarlalar, çayırlar, ormanlar ve sıradağlar arasında tüm eşyamızı eski bir patates çuvalında taşıyarak yürüdüğümüz sırada, onların peşinden pazardan aldıkları yiyecekleri taşıyan hamal geliyordu – farklı bağlamlar ve farklı mahrumiyet biçimleri... Bununla birlikte, ben talihlilerden biriydim. Hayatta kaldım ve onların da bunu başarabilmelerinden çok memnunum.

Dr. Johnson'ın 1944'teki "Alman üniversitelerine Nazilerce atanmış akademisyenlerin endişeleneceği bir döneme giriyoruz" şeklindeki yorumuna gelince, Türkiye'nin kurtardığı ve *heimat*'a dönen aydınlardan bazılarının yardımıyla Nazilerden arındırıldıktan sonra, Alman üniversiteleri Berlin duvarının bir tarafında Amerika'nın, öbür tarafında da Sovyetlerin cömertliği sayesinde toparlandı. Muhakkak ki, araya giren yetmiş yıldan sonra, İstanbul Üniversitesi "dünyadaki en iyi Alman Üniversitesi" olarak bariz imgesini epeyce yitirdi. Yine de, bugünkü Alman üniversitelerinin en iyilerinden çok da geride değil.

Onur Öymen, 19 Temmuz 2003'te Berlin'de yapılan "Bir Silah Olarak Kültür, Sürgündeki Akademisyenler" seminerinde şunları söyledi:[2]

> Bir grup Alman profesörün kendi ülkelerinde büyük şöhretleri vardı ve Türkiye'de öğretim faaliyetlerinin dışında önemli reform projelerine katıldılar. Örneğin, Freiburg'dan Andreas Schwarz'ın 1930'larda Türkiye'de Batı yasalarının benimsenmesine önemli katkıları oldu. Hamburg'dan Gustav Oelsner, mimari ve kent planlaması dersleri vermesinin yanı sıra, Türkiye'nin kent planlaması programlarında önemli bir rol oynadı. Paul Hindemith, Ankara'daki Devlet Konservatuvarı'nın inşasında öncülük etti, Berlin'den Carl Ebert Devlet Operası'nı kurdu ve orkestra şefi Ernst Praetorius Ankara'da Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası'nı kurdu. Burada, tüm bu profesörlerin katkılarını sayamam belki, ama size hepsinin genç Türkiye Cumhuriyeti'nin reform programlarına önemli katkılarda bulunduğunu söyleyebilirim.

Yıllar sonra, İstanbul Üniversitesi Senatosu, diğerlerinin yanı sıra Fritz Neumark, Fritz Arndt, Richard von Mises, Kurt Kosswig, Felix Haurowitz ve Gustav Oelsner'e onursal doktora verdi.

Bir zamanların hümanist kültürünün yerinden edilmiş bu değerlerinden kurtarılabilenler, yeni bir ulusun eğitim reformlarına önemli bir katkıya yol açtı. Aynı zamanda, "Türkiye, Alman entelektüel sermayesinin büyük bir bölümünü, güvenle ve kazançla ülkelerine dönene kadar muhafazası altına aldı."[3] Gelgelelim, göçmenlerin bir-

çoğu için ülke artık eski *heimat* değildi. Yurtları bundan böyle Amerika ve İsrail'di.

Coğrafi ve jeopolitik olarak Türkiye'nin nüfusu ve toprağının büyük bölümü Anadolu'da bulunmasına karşın, özellikle Kemalist devrimden sonra Batı'ya yaklaşmaya yönelik hatırı sayılır gayret gösteren bir ülkedir. Ne var ki, onu ekonomik, toplumsal ve kültürel olarak diğer Batılı ülkelerle eşit saymak yanlış olur. Ülkenin kendine özgü, ancak defalarca gidip uzun süre kalarak anlaşılabilen özel nitelikleri vardır.

> Her şey bir yana, Cumhuriyet'in 50. yıldönümünde açılışı yapılan büyülü güzellikteki Boğaz Köprüsü, Türkiye'nin bugün her zamankinden de çok Avrupa ve Asya'yı, Doğu'yu ve Batı'yı birleştirdiğinin bir simgesi olarak kabul edilebilir. Bunu hayranlık ve minnetle hissedenlerin arasında, çetin zamanlarında Boğaziçi'nde bir sığınak arayan ve bulan Alman bilim insanları, siyasetçiler ve sanatçılar vardır.[4]

Sondeyiş

Profesör *Albert Malche*, Rockefeller Vakfı'ndan *Lauder W. Jones*'a yazdığı 16 Ekim 1933 tarihli mektubuna, "Türkiye'ye doğru yola çıkmadan önce, Profesör [Philipp] Schwarz'ın yaptığı gibi, Türk hükümetinin İstanbul Üniversitesi'ni yeniden örgütleyerek giriştiği uygarlaşma çalışmasına dikkatinizi çekmek isterim" diye başlamıştı. Bu kalkınma ihtiyaçlarına hizmet eden, böylelikle Türkler tarafından Nazi ölüm kamplarından kurtarılan ve Türkiye'nin sunduğu "Emanet"ten savaşın sonunda Amerika'nın daha olgun ve aydınlanmış toplumuna geçen göçmenler arasında şunlar vardı: Felix Haurowitz ve Hans Wilbrandt, *Indiana Üniversitesi*; Richard von Mises, *Harvard*; Hilda Geiringer (von Mises), *Bryn Mawr College*, *National Research Council* ve *Brown Üniversitesi*; Hans Rosenberg, Benno Landsberger ve Hans Güterbock, *Chicago Üniversitesi*; Werner Lipschitz, *Lederle Laboratuvarları*; Joseph Igersheimer, *Tufts*; Philipp Schwartz, *Warren Eyalet Hastanesi, Pennsylvania*; Hans Reichenbach ve Andreas Tietze, *UCLA*; Wolfram Eberhard, *UCLA* ve *U.C. Berkeley*; Erich Auerbach, *Pennsylvania Eyalet Üniversitesi, Princeton İleri Araştırmalar Enstitüsü* ve *Yale*; Leo Spitzer ve Ruth Wilmans Lidz, *Johns Hopkins*; Alexander Rüstow, *Princeton*, *New School of Social Research* ve *CUNY*; Hans Bremer, *Dallas Texas Üniversitesi*; Arthur von Hippel, *MIT*; Rudolf Nissen, *Brooklyn Yahudi Hastanesi, Nis-*

sen Mide ve Yemek Borusu Hastalıkları Tedavi Merkezi, Brooklyn, New York ve *Long Island Tıp Fakültesi*; Ernst Wolfgang Caspari, *Lafayette College, Wesleyan Üniversitesi, Rochester Üniversitesi* ve (uzun yıllar başkanlığını yaptığı) *Kuzey Amerika Genetik Derneği* ve *Manhattan Project* üyeliği; Werner Laqueur, *West Virginia*; William Prager, *Brown*; Alfred Kantorowicz, *Chicago Illinois Üniversitesi*; Kurt S. Lion, *MIT*[1]; Erich Uhlmann, *Chicago Radyoloji Derneği Başkanı* 1955-1956; Erika Bruck, *Buffalo Çocuk Hastanesi*; Max Sgalitzer, *Colorado Tıp Fakültesi, Denver*; Richard Honig, *DuBose İlahiyat Fakültesi* ve *Georgia Üniversitesi*; Carl Ebert, *UCLA*'nın yanı sıra *Amerikan tiyatro ve operası*; ve elbette, Paul Hindemith, *Yale* ve *dünya çapında müzik çalışmaları*.

Bu göçmenlerin hiçbiri Nobel ödülü almasa da, aralarından birkaçının, bu kitapta belgelendiği gibi, bunu başaranlarla dolaysız iş ilişkileri oldu. En azından, Hans Reichenbach Albert *Einstein*, Neils *Bohr*, Max *Planck*, Max *Born* ve Bertrand *Russell*'la; Felix Haurowitz, Linus *Pauling*'le; E. Finlay Freundlich, Albert *Einstein*'la; Max *von Laue* ve Erwin *Schroedinger*'le; Richard von Mises, Neils *Bohr* ve Albert *Einstein*'le çalıştılar; Benno Landsberger ve Hans Güterbock, Chicago Üniversitesi'nde Enrico *Fermi*'nin meslektaşları ve dostlarıydı; Philipp Schwartz, James *Franck* ve Max *Born*'un, danışman olarak Türkiye'ye gelmesinde aracı olmuştu; Wilhelm Liepmann *Einstein*'la yazışmıştı; ve elbette, von Hippel, James *Franck*'ın damadıydı ve Danimarka'da Neils *Bohr*'la birlikte çalışmıştı. Nobel ödüllü Enrico *Fermi*'nin karısı, bilim tarihi üzerine pek çok kitabın yazarı olan Laura bile, 1968'de saygın University of Chicago Press'ten çıkan *Illustrious Immigrants* adlı kitabında, göçmenlerden en az on ikisinden isimleriyle bahsetmişti.

Amerika'nın bilim ve tıbbına katkıda bulunduğu söylenebilecek her göçmen için, kız ya da erkek evlatlarının Türkiye'de büyüdüğü ya da, eğitimlerinin en azından bir kısmını orada yaptıkları, sonra bu bilim insanlarının batı kıyılarına gelerek, Amerika'nın bilim ve kültürüne önemli katkılarda bulundukları da söylenebilir. Bunlar arasında: Eugen Merzbacher, *North Carolina*; von Hippel kardeşler, Eric, *MIT*, Peter, *Oregon* ve Frank, *Princeton*; Walter W. Igersheimer, *Yale*;

Dankwart Rüstow, *Princeton* ve *CUNY*; Walter Arndt, *Darthmouth*; Richard Honig, *RCA Laboratuvarları*; Martin Harwit (Haurowitz), *Cornell*'in yanı sıra *Ulusal Hava ve Uzay Müzesi*; kız kardeşi Alice (Haurowitz) Sievert, *Abbott Laboratuvarları*; Stephen Prager, *Minnesota Üniversitesi*; Hans Wilbrandt, *Indiana Üniversitesi*; Clemens Auerbach, *Brookhaven Ulusal Laboratuvarı*; Karl Zimmer ve Thomas Laqueur, *UC Berkeley*; Hans Wolfgang Baade, *Texas*; George Sgalitzer, *ABD Ordu Tıp Birliği* ve liste böylece uzar gider.

Göçmenlerin birçoğu, o sırada Filistin olarak anılan topraklara göçtüler. Aile üyeleriyle birlikte en azından otuz altı kişinin oraya gittiği biliniyor.[2] Bunlar arasında tecrübeli bir grup sağlık profesyoneli bulunuyordu. Bu grupta Prof. Dr. Karl Hellman, *kulak burun boğaz uzmanı*; Dr. Kurt Steinitz, *dahiliye ve laboratuvar tıbbı*; Dr. Werner Silberstein, *mikrobiyolog*; Dr. Georg Fuchs, *radyolog*; Grete Lindenbaum, *radyoloji hemşiresi*; Dr. Sara Gitla Lisier, *biyokimyacı*; Caecilie Leuchtenberger, *kanser araştırmacısı*; Dr. Rudolf Leuchtenberger, *dahiliye uzmanı* vardı. Almanya'ya dönen, emeklilik haklarını alan, rektör olarak hizmet eden ve ülke üniversitelerinin Nazilerden arındırılmasına yardım edenler de oldu.

Böylelikle, insanın insana yaptığı insanlıkdışı muamele, daha insancıl ortamlarda büyük gelişme sıçramalarını doğurdu. Bu öyküdeki de, tam böyle bir sıçramaydı.

EKLER

Ek 1

İlk Üç Türk Üniversitesinin Çağdaş Görev Bildirileri

Ankara Üniversitesi

Ankara Üniversitesi, bizzat Atatürk tarafından, kendi sözleriyle, "modern bir toplumu, bilimi ve aydınlanmayı tanımlayan ilkeler" ışığında kuruldu.[1]

Genç cumhuriyetin yüksek öğretim alanında ilk ve en etkileyici icraati, şu yüksek öğretim kuruluşlarını kurmak oldu: Laik ve demokratik cumhuriyette yeni hukuk düzenini anlayacak hukukçuları yetiştirecek Hukuk Mektebi (1925); Türk tarımının modernleşmesinin öncüsü olacak Yüksek Ziraat Enstitüsü (1933); Türkiye ile dünyanın geri kalanı arasında dil ve kültür köprüsü kuracak ve Anadolu'nun zengin kültürü üzerine araştırmalar yürütecek Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi (1935); ve 1859'dan beri Mekteb-i Mülkiye adı altında üst düzey kamu yöneticilerini yetiştirmiş olan ve daha sonra 1936'da Atatürk'ün talimatıyla Ankara'ya taşınmış olan Siyasal Bilgiler Fakültesi. Bundan başka, hazırlıkları Atatürk tarafından baş-

latılan okullardan, II. Dünya Savaşı yüzünden kuruluşları 1940'lara ertelenen yüksek öğrenim kurumlarından da söz etmemiz gerekir. Bunlar arasında Tıp ve Fen fakülteleri vardır.

Hukuk Fakültesi (1925), Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi (1935), Fen Fakültesi (1943) ve Tıp Fakültesi'nden (1945) oluşan Ankara Üniversitesi resmen 1946'da kuruldu. Daha önce Ziraat Enstitüsü'ne bağlı Ziraat ve Veterinerlik fakülteleri de 1948'de üniversiteye bağlandı. İlahiyat Fakültesi 1949'da, Siyasal Bilgiler Fakültesi 1950'de, Eczacılık Fakültesi 1960'ta, Diş Hekimliği Yüksek Okulu 1963'te (1977'de fakülteye dönüştürüldü), Eğitim Fakültesi 1965'te ve Basın Yayın Yüksek Okulu 1965'te (daha sonra İletişim Fakültesi) kuruldu. Çankırı Orman Fakültesi ile Sağlık Eğitim Fakülteleri 1996'da eğitime açıldı.[2]

İstanbul Teknik Üniversitesi[3]

İstanbul Teknik Üniversitesi'nin uzun ve seçkin tarihi, Sultan III. Mustafa tarafından 1773'te kurulmasıyla başladı... Mustafa, imparatorluğunu Batı Avrupalı devletlerin düzeyine çekmek için ordusunu ve devlet aygıtını modernleştirmek istiyordu. 1847'de mimar yetiştirmeye ayrılmış bir programın eklenmesiyle, okulun mühendislik işlevi daha da genişletildi. Okulun kapsamı ve adı 1883'te yeniden değiştirildi ve 1909'da, okul ülkeyi hızla imar etmek için gereken altyapıyı sağlayacak inşaat mühendislerinin eğitimini amaçlayan kamusal bir mühendislik mektebine dönüştürüldü. 1929'a gelindiğinde, gerek mühendislik gerek mimarlık eğitimi veren bir mühendislik mektebi olarak resmiyet kazandı. 12 Temmuz 1944'te, okulun adı İstanbul Teknik Üniversitesi'ne dönüştürüldü ve 1946'da inşaat, makine ve elektrik mühendisliği ve mimarlık fakülteleriyle, özerk bir üniversite haline geldi.

224 yıllık tarihiyle, modern öğretim ortamıyla ve son derece güçlü öğretim elemanlarıyla, bugün İstanbul Teknik Üniversitesi Türkiye'de mühendislik ve mimarlık eğitiminin[4] simgesidir. İstanbul Teknik Üniversitesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun modernleşme hareketinde nasıl öncü bir rol oynadıysa, aynı zamanda Türkiye Cumhu-

riyeti dönemi boyunca da, inşaat, sanayileşme ve teknoloji alanlarında gerçekleşen değişim ve yeniliklerde de önderlik konumunu muhafaza etti.[5]

İstanbul Üniversitesi

Yalnız Türkiye'nin değil, dünyanın en eski eğitim kurumlarından biri olan İstanbul Üniversitesi'nin kuruluşu, Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethinden hemen sonraya rastlar. Eğitim medreselerde yürütülüyordu ve 16. yüzyılın sonuna değin, bu okullar Osmanlı toplumunun yönetici seçkinlerini eğitti.

Cumhuriyetin kurulmasıyla başlatılan eğitim reformlarıyla, 1925'te medreseler kapatıldı ve modernleşmeye yönelik bir ilk adım olarak, tıp, hukuk, edebiyat, ilahiyat ve fen mektepleriyle, İstanbul Darülfünunu kuruldu. Atatürk'ün üniversite reformuyla adı İstanbul Üniversitesi'ne dönüştürüldü ve Türkiye'de yüksek öğretim, çağdaş koşulların taleplerini karşılayacak şekilde yeniden yapılandırıldı. *Bu ilk yıllarda, İstanbul Üniversitesi Almanya'dan kaçan yabancı akademisyenlere kucak açtı ve bu profesörler öğretim üyesi kadrosuna alındılar.* (Vurgu bana ait.)

Türkiye Cumhuriyeti kurulduğu zaman, İstanbul Üniversitesi ülkenin tek yüksek öğrenim kurumuydu.[6] Bugün Türkiye'de mevcut tüm üniversitelerin beslendiği kaynak olmasının nedeni de budur; burada yetişen akademisyenler diğer eğitim kuruluşlarının oluşturulmasında öncü oldular. Böylelikle, İstanbul Üniversitesi ülkemizin bilimsel kadrolarının eğitiminde ve güçlenmesinde daima etkili olmuştur.

Bilimsel etkisinin yanı sıra İstanbul Üniversitesi ayrıca bilim ve yaşam arasında bir köprü işlevi görerek, cumhuriyetle birlikte başlayan aydınlanma ve çağdaşlaşma hareketine de önderlik etmiştir. Atatürk ilke ve reformlarının korunmasındaki rolünün bilincindedir ve kararlı duruşundan hiçbir taviz vermeksizin kamusal yaşama ilişkin tüm konularda bu çizgisini koruyacaktır.

İstanbul Üniversitesi, Türkiye'nin bilim ve bağımsızlık tarihinin bir yansıması işlevi görür. Tarihinde olduğu gibi, İstanbul Üniversi-

tesi hâlâ bilimsel başarının öncüsüdür. Mezunlarımız toplumun her kesiminden gelmekte ve sahip oldukları önemli konumlarla ülkelerine hizmet etmektedir.[7]

Ek 2

Göçmen Profesörler ve Çalışma Alanlarının Listesi

ADLER, Kurt (Patoloji)
ALSLEBEN Ernst Magnos (Dahiliye)
ALTHAUSEN, Irmgard (Cerrahi Hemşiresi)
ANHEGGER, Robert Friedrich Moritz (Türkoloji)
ANSTOCK, Heins (Romanoloji)
ARNDT, Fritz (Kimya)
AUERBACH, Erich (Kimya)
BAADE, Fritz (Ticari Danışman)
BARTHOLD, Vasiliy Vladimiroviç (Orta Asya Türk Tarihi)
BEAN, George Ewart
BELLING, Rudolph (Güzel Sanatlar)
BERGSTRASSER, Gotthelf
BERNHARD, Kurt (Mühendislik)
BODENDORF (Kimya ve Eczacılık)
BODENHEIMER,[1] Frederick Simon (Tarımsal Entomoloji)
BODLAENDER, Hans (Mühendislik)
BOGATSCH, Ernst (Mühendislik)
BONATZ, Paul (Mimarlık)
BOSCH, Clemens Emile (Nümizmatik)

BOSSERT, Helmuth Theodor (Arkeoloji)
BRAUN, Hugo (Bakteriyoloji, Mikrobiyoloji ve Epidemiyoloji)
BRAUNER, Leo (Botanik)
BREMER, Hans (Mikrobiyoloji)
BREUSCH, Friedrich (Patoloji, Kimya)
BUCK, Eva (Filoloji)
BUEDING, Ernest (Farmakoloji ve Patobiyoloji)
BURKHART, Rosemarie (Filoloji)
CASPARI, Ernst (Biyoloji, Genetik)
CHAPUT, (Jeoloji ve Ulusal Coğrafya)
DEMBER, Alexis (Fizik)
DEMBER, Harry (Fizik)
DESSAUER, Friedrich (Fizik ve Radyoloji)
DIECKMANN, Herbert (Romanoloji)
DIECKMANN, Lieselotte (Yunan ve Alman Edebiyatı)
DOBRETSBERGER, Joseph (İktisat)
DOPPLER, Franz (Mühendislik)
DUDA, Herbert Walter
DUMÉZIL, Georges
EBERHARD, Wolfram (Sinoloji)
EBERT, Carl (Tiyatro)
ECKSTEIN, Albert (Pediatri, Zührevi Hastalıklar)
ECKSTEIN-SCHLOSSMAN, Erna (Tıp)
EICHOLTZER, Herbert (Mimari)
ELSAESSER, Martin (Mimari)
ENGELBERG, Ernst (Tarih)
FOUCHE, Marcel (Genel Fizik)
FRAENKEL, Lilly (Cerrahi)
FRANK, Alfred Erich (Dahiliye)
FRIEDLÄNDER, Julius (Kimya)
FREUNDLICH, Erwin Findlay (Astronomi)
FRICHE, Gerhard
FUCHS, Georg (Radyoloji)
FUCHS, Rudolf (Mühendislik)
FUCHS, Traugott (Roman Filolojisi)

GABRIEL, Albert
GASSNER, Gustav (Botanik, ahşap bilimi)
GEIRINGER, Hilda (von Mises) (Uygulamalı Matematik)
GERNGROSS, Otto (Kimya)
GIESE, Wilhelm Friedrich Carl
GLEISBERG, Wolfgang (Astronomi)
GOTTSCHALK, Walter (Kütüphanecilik)
GRANDT, (Jeoloji ve Ulusal Coğrafya)
GROSS, Phillip (Kimyasal Teknoloji)
GUTERBROCK, Hans (Arkeoloji, Filoloji, Tarih ve Hititoloji)
GUTMANN, Walter (Müzik Direktörlüğü)
GUZWILLER (Medeni Hukuk)
HATSCHEK, Gustav (Tıp)
HAUROWITZ, Felix (Biyokimya)
HECKMANN, Karl (Radyoloji)
HEILBRONN, Hans (Botanik ve Farmakoloji)
HEILBRUNNER, Alfred (Botanik)
HELLMANN, Karl (Otorinolarengoloji)
HERSCH, Paul (Kimya)
HERZOG, Reginald Oliver [Porges] (Endüstriyel Kimya)
HEYD, Kurt (Gazetecilik)
HIRSCH, Ernst Edward (Ticaret Hukuku)
HIRSCH, Julius (Hıfzısıhha)
HINDEMITH, Paul (Kompozitör)
HOFFMANN, Susanne (Oftalmoloji)
HOLZMEISTER, Clemens (Mimari)
HONIG, Richard (Anayasa ve Anayasa Tarihi)
HOROWITZ, W. (Radyoloji)
IGERSHEIMER, Joseph (Oftalmoloji ve Zührevi Hastalıklar)
ISAAC, Alfred (İktisat)
KANTOROWICZ, Alfred (Diş Hekimliği)
KESSLER, Gerhard (İktisat, Sosyoloji ve Hukuk)
KLEINSORGE, Hubert (Jeoloji)
KOSSWIG, Curt (Deniz Biyolojisi ve Kanseroloji)
KRAEPELIN, Hans (Kimya)

KRAINER, Leo (Müzikoloji)
KRANZ, Walter (Klasik Filoloji)
KRAUS, Fritz (Asuroloji)
KLÄRE, Krause (Tıbbi çizim)
LADEWIG, Peter (Patoloji)
LANSBERGER, Benno (Asuroloji)
LAQUEUR, August (Fizik Tedavi)
LAQUEUR, Kurt (Muhasebe ve Diller)
LAQUEUR, Werner (Patoloji)
LEUCHTENBERGER, Rudolf (Dahiliye)
LEVY, Leopold (Görsel Sanatlar)
LIEPMANN, Wilhelm (Kadın Hastalıkları ve Doğum)
LINDENBAUM, Grete (Hemşirelik ve Radyoloji)
LION, Kurt (Mühendislik)
LIPSCHITZ, Werner (Biyokimya ve Farmakoloji)
LISSNER, Helmuth (Biyoloji)
LISIER, Sura (Biyokimya)
LÖWE, Lotte (Kimya)
LÖWENTHAL, Karl (Histoloji ve Embriyoloji)
MARCHAND, Hans (İngiliz Dili ve Edebiyatı)
MARCHIONINI, Alfred (Dermatoloji ve Zührevi Hastalıklar)
MELCHIOR, Eduard (Cerrahi)
MENDELSSOHN, Thomas (Fizik)
MEYER, Max (KBB)
NEUMARK, Fritz (İktisat ve Hukuk)
NEVILLE, Andre (Zooloji)
NISSEN, Rudolf (Cerrahi)
OBENDORFER, Siegfried (Genel Fizyoloji)
OELSNER, Gustaf (Mimari)
OSTROROG, (Kont) Léon Valerien
OTTENSTEIN, Berta (Dermatoloji)
PETERFI, Tibor (Biyoloji)
PETERS, Wilhelm (Eczacılık)
PFANNENSTIEL, Max (Jeoloji ve Kütüphanecilik)
POLLACZEK-GEIRINGER, Hilda (Uygulamalı Matematik)

PRAGER, William (Uygulamalı Matematik)
PRAETORIUS, Ernst (Orkestra Şefliği)
PULEWKA, Paul (Farmakoloji ve Toksikoloji)
REICHENBACH, Hans (Felsefe)
REIMANN, Friedrich (Dahiliye)
REININGER, Margarethe (Radyoloji Hemşireliği)
REININGER, Walter (Radyoloji Teknisyenliği)
REUTER, Ernst (İktisat)
RITTER, Hellmut (Şarkiyat)
RICCI, Umberto (İktisat)
ROHDE, Georg (Klasik Filoloji)
ROSENBAUM, Harry (Fizyoloji)
ROSENBERG, Hans (Astronomi)
ROYDS, Thomas (Astronomi)
RÖPKE, Wilhelm (İktisat, Coğrafya, Milli İktisat, İktisadi Eğilimler Tarihi ve Hukuk)
RUBEN, Walter (Hindistan Uzmanı)
RÜSTOW, Alexander (İktisat, İktisat Tarihi ve Hukuk)
SALOMON, Hans (Radyoloji)
SALOMON-CALVI, Peter (Jeoloji)
SCHLENK, Wilhelm (Genel Kimya)
SCHNEE, Ludwig (Botanik)
SCHNEIDER, Ernst (Botanik)
SCHOCKEN, Wolfgang (Kemancı)
SCHÖNFELD, Friedrich (Flütçü)
SCHÜCKING, Alfred (Makine Mühendisliği)
SCHÜTTE, Ludwig (Mühendislik)
SCHÜTTE-LIHOTZKY, Margarete (Mimari)
SCHWARZ, Andreas B. (Roma Hukuku)
SCHWARTZ, Philipp (Patoloji, Anatomi)
SGALITZER, Max (Radyoloji)
SOLOMON-CALVI, Wilhelm (Jeoloji)
SPITZER, Leo (Roman Filolojisi)
STEINITZ, Kurt (Kimya)
STEPHAN, Walter (Bitki Bilim)

STRUPP, Karl (Uluslararası Hukuk)
SÜSSHEIM, Karl (Şarkiyat)
TAUT, Bruno (Mimari)
TIEDCKE, Sonja (Özel Öğretmenlik)
TIETZE, Andreas (Türkoloji)
UHLMANN, Erich (Radyoloji)
VON ASTER, Ernst (Felsefe)
VON BÜLOW, Ester (Histoloji)
VON FRANCKENSTEIN, Heinrich Freiherr (Agronomi)
VON HİPPEL, Arthur R. (Fizik)
VON MISES, Richard (Uygulamalı Matematik)
WAGNER, Martin (Mimari)
WEBER (Astronomi)
WEINBERG, Toni (Mikrobiyoloji)
WEINER, Karl (Dil Öğretmeni)
WEISS, Richard (Fiziksel Kimya)
WEISGLASS, Carl (Radyoloji Teknisyenliği)
WILBRANDT, Hans (Zirai İktisat)
WILLMANNS, Ruth (Psikiyatri)
WINKLER, Adolf (Kemancı)
WINTER, Egon (Jinekoloji)
WINTERSTEIN, Hans (Deneysel Fizyoloji)
WOLF, Else (Hemşirelik ve Dahiliye Hastalıkları)
WOLODKEWITSCH, Nikolaus (Radyoloji Mühendisliği)
WOLTERECK, Richard (Biyoloji)
WUNSCH, Walter (Obuacı)
ZIELKE, Barbara (Arkeoloji)
ZIMMER, Ernst (Jeoloji)
ZIMMER, Karl-Ernst (Dilbilim)
ZUCKMAYER, Eduard (Müzik)

Ek 3

Ülkeler Arası Nicel Karşılaştırmalar

Tablo 1: Türkiye'nin Karşılaştırmalı Küresel Rekabet Gücü Endeksi ve bileşenleri
Kaynak: Dünya Ekonomik Forumu (2004)

(Ölçek 1-7 arasıdır), 2003

	Hindistan	İsrail	Türkiye
Artan rekabet gücü endeksi	**3.90**	**5.02**	**3.65**
1. Makroekonomik çevre endeksi	***3.75***	***3.93***	***2.93***
a. Makroekonomik istikrar alt-endeksi	4.36	3.67	3.27
b. Hükümet sarfiyat alt-endeksi	3.56	4.17	2.47
c. Kredi reyting alt-endeksi	3.74	4.22	2.71
2. Kamusal Kuruluşlar Endeksi	***4.26***	***5.82***	***4.07***
a. Kontratlar ve hukuk alt-endeksi	4.65	5.39	4.03
b. Yolsuzluk alt-endeksi	3.86	6.26	4.12
3. Teknoloji Endeksi	***3.68***	***5.17***	***3.96***
a. Yenilikçilik alt-endeksi	2.06	4.80	2.01
b. Enformasyon ve Komünikasyon teknolojisi alt-endeksi	2.87	5.54	3.88
c. Gelen Teknoloji transferi alt-endeksi	5.31	mevcut değil	4.72

Resim 144[1]

Tablo 2: 2000 itibarıyla Karşılaştırmalı Kalkınma

	Hindistan	İsrail	Türkiye
GSYİH (milyar $)	547.1	97.5	195.5
GSYİH/kişi başı ($)	523	16.177	2.904
GSYİH (milyar $)-satınalma gücü paritesi	2,808,8	115.0	434.9
GSYİH (kişi başı $) satınalma gücü paritesi	2.686	19.079	6.462
Ticaret/GSYİH oranı	0.2381	0.9398	0.5258

Kaynak: IMF, 2002[2]

Resim 145

Coğrafi olarak sınırdaş ülkelerle karşılaştırıldığında, aşağıdaki *Dünya Bankası Grubu* (2004) istatistikleri de, soruya yer bırakmayacak kadar açıktır:

2002 yılı için kişi başı GSYİH (1995 dolar sabitiyle)

İsrail	16,676
Türkiye	2,760
Ürdün	1, 660
Mısır	1, 250
Lübnan	2, 868
Suriye	832

2002 yılı için kişi başına mal ve hizmet ihracatı (2002 ABD $)

Türkiye	54.6
İsrail	38.6
Ürdün	4.3
Mısır	14.6
Lübnan	2.4
Suriye	7.6

2002 yılı için kişi başı mal ve hizmet ihracatı (2002, ABD $)[3]

İsrail	5,874.6
Ürdün	828.1
Lübnan	540.2
Suriye	449.5
Mısır	218.0
Batı Şeria ve Gazze	129.3
Türkiye	78.4

Kişi başı mal ve hizmet ihracatları, kalkınmış ülkelerin rakamlarıyla karşılaştırıldığında şunu görüyoruz: Japonya 3500; ABD 3520; Kore 4003; İspanya 4646; İtalya 5531; Fransa 6,512; Birleşik Krallık 6823; ve Almanya 8,536. Böylelikle, *kişi başı* temelinde İsrail'in mal ve hizmet ihracatı Japonya, ABD, Kore, İspanya ve İtalya'yı geçmekte ve Fransa'nın çok az gerisinde kalmaktadır. Aslına bakılırsa, *Dünya Bankası*'nın *kişi başı mal ve hizmet ihracatı* temelinde[4] eksiksiz bir veri setine sahip olduğu 158 ülkelik bir sıralamada, 22. sıradaki İsrail ile 20. sırada bulunan Fransa arasında sadece bir ülke yer alır. Reisman (2005)

Kaynakça

Adelson, A. ve Lapides, R. (ed.) (1989). *Lodz Ghetto.* Viking, Penguin Books, New York.

Adorno, T.W. (1980). Minima Moralia: Refexionen aus dem beschadigten Leben. *Gesamelte Schriften*, ed. R. Tiederman, c. 4, Suhrkamp, Frankfurt, Almanya.

Akar, N. (2003). *Anadolu'da bir Çocuk Doktoru. Ord. Prof. Dr. Albert Eckstein.* Genişletilmiş 2. Baskı, Ankara: Pelikan Yayınları.

Akar, N. (2004). Albert Eckstein: a pioneer in pediatrics in Turkey. *Turkish Journal of Pediatrics*; 46 (4), 295-7.

Akar, N., Reisman, A. ve Oral, A. (2005). *Modernizer of Turkey's Pediatrics: Albert Ecsktein in Exile.* http://ssrn.com/abstract=694403 adresinden indirilebilir.

Akar, N. ve Can, A. (2005). *Anadolu'da 15 Yıl/15 Years in Anatolia with Ord. Prof. Dr. Albert Eckstein*, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara.

Anonim (bilinmiyor). *Richard von Mises Biographical Sketch.* Belge HUG 4574.5. Harvard Üniversitesi Arşivleri. Pusey Kütüphanesi, Cambridge.

Arcak, S., Haktanır, K., Kibar, M. ve Dengiz, O. (tarihsiz). *Ecological Changes in Manyas Lake Related to Boron Pollution and WaterRegime*, Toprak Bilimi Bölümü, Ziraat Fakültesi, Ankara Üniversitesi, Ankara. http://www.toprak.org.tr/isd/isd_12htm.

Ash, M.G. ve Sollner A. (der.) (1996) *Forced Migration and Scientific Change: Émigré German-Speaking Scientists and Scholars After 1933.* German Historical Institute, Washington (DC), Cambridge University Press.

Attarian, J. (2003). The maturing of a humane economist. A review of *Wilhelm Ropke: Swiss Localist, Global Economist*, John Zmirak, Wilmington: ISI Books, 2001. <http://www.findarticles.com/p/articles/mi_m0354/is_3_45> Görüntüleme: 21 Aralık 2005.

Aub, F. (1964). In Memoriam Professor Dr. Hugo Braun. *Med Monatsschr.* Mar. 18:142-3.

Audretsch, D.B. ve Stephan, P. (1996). Company-Scientist Locational Links: The Case of Biotechnology. *American Economic Review.* 86 (3), 641-52.

Bali, R. (2005). *The 'varlik vergi' affair: A study of its legacy.* Isis Press, İstanbul.

Bali, R. (2004). Turkey: towards post-nationalism? 14-16 Ekim'de Basel'de yapılan Konferans, SGMOIK/SSMOCI. (Schweizerische Gesellschaft Mittlerer Osten und Islamische Kulturen) ve Basel Üniversitesi, İslam Araştırmaları Bölümü, Europainstitut ve Tarih Bölümü.

Bali, R. (1999). *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri: Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Barlas, H. (1975). *Hazalah bi-Ymei Sho'ah* (Soykırımdan Kurtulanlar), Tel Aviv.

Bektaş, Y. (2000). The Sultan's Messenger: Cultural Constructions of Ottoman. Telegraphy, 1847-1880. *Technology and Culture*. 41 (4), 669-96.

Bentwich, N. (1953). *The Rescue and Achievement of Refugee Scholars: The Story of Displaced Scholars and Scientists, 1933-1952*. Martinus Nijhoff, Lahey.

Bengisu, N. (1988). Keratoplastide endikasyon. *Türk Tıp Cemiyeti Mecmuası* 1947 (XIII) 3: 90, 94. Halit Pazarlı, Oftalmoloji, F.Kadri Unat (der.), *Tıp Dallarında İlerlemelerin Tarihi*, İstanbul.

Beyerchen, A.D. (1977). *Scientists Under Hitler*, Yale University Press, New Haven.

Blum, J.M. (1959-1965). *From the Morgenthau Diaries*, ed. John Morton Blum. Houghton Mifflin, Boston.

Boğaziçine Sığınanlar (2005). New Orleans, LA: International Turkish Video and Film Center. <http://www.lib.duke.edu/ias/NewBooks/Mideast/May_2002>

BOUN.EDU (2005). <http://www.boun.edu.tr/government/council.html>

Branstetter, L. (1996). Are Knowledge Spillovers International or International in Scope: Microeconomic Evidence from US and Japan. *NBER Working Paper*, 5800.

Braun, (1907). *Uber den Nachweis der Antigene mittels der Komlementfixationsmetode*. berliner klin. Wschr., 1907, Nr. 48.

Bronson, W. (1914), *History of Brown University*, Brown University Press, Providence, RI.

Bürgel, K. /Riener, K. (2005). *Wissenschaftsemigration im Nationalsozialismus II.*, ISBN 3-9807334-5-9.

Burk, L.A. (1994). "Fritz Arndt: A Leading German Chemist in a Changing Turkish State", *ACS 208th National Meeting Book of Abstracts*. Part I: History of Chemistry Division, no. 8.

Burk, L.A. (2000). "Fritz Arndt's Turkish Text Books: The Scientist and Historical Change", *ACS 220th National Meeting Book of Abstracts*. Part I: History of Chemistry Division, no. 3

Burk, L.A. (2003). "Fritz Arndt and His Chemistry Books in the Turkish Language", *Bulletin. History of Chemistry*. 28 (1), 42-53.

Burk, L. A. (2005). "An Open Door: German Refugee Professors in Turkey", Der: Peter, I. Rose, *The Dispossesed-An Anatomy of Exile*, University of Massachusetts Press, 235-57.

Çetindamar, D. (2003). *The Growth of Venture Capital: A Cross Cultural Comparison*. Praeger, Westport, Conn., Londra.

Çetindamar, D. (2005). Policy Issues for Turkish entrepreneurs. *International Journal of Entrepreneurship and Innovation Management*. 5 (3/4), 187-205.

Chase, K. (2003). *Firearms: A Global History*. Cambridge University Press.

Christiansen-Weniger, F. (1964). Die soziale Lage des türkischen Bauern von 1923-1963, *Sociologus*, N.F. 14.

Clifton. D. (der.) (1999). *Millenium: 20th Century Day by Day*. DK Publishing, NY.

Cremer, J. ve Pryztulla, H. (tarihsiz). *Exil Türkei 1933-1945*, Lipp Verlag.

Cura, S. (1996). Özel söyleşi. Temmuz 1996, Çeşme, Türkiye.

Curl, J. S. *A Dictionary of Architecture*. Oxford University Press, Oxford, Birleşik Krallık.

Day, G. H. (1994). *The Development of Chemistry at Indiana University, 1829-1991*. Biographical Memoirs V.64. National Academies Press. National Academy of Sciences, Washington (DC).

Denizer, C. (1997). *The effect of financial liberalization, new bank entry on market structure and competition in Turkey*. Kalkınma Araştırma Grubu, Dünya Bankası.

<http://www.mngt.waikato.ac.nz/research/ejrot/cmsconference/2003/abstracts/thecoldwar/usdiken.pdf>

Denny-Brown, D. (1963). Obituary: Lutfu Lahut Uzman. *Transactions of the American Neurological Association*, New York, 1963, 88. 302-4.

Dresselhaus, M.S. (2004). Obituaries: Arthur Robert von Hippel, *Physics Today* (Eylül), ss. 76-7.

Drucker, D.C. (1984). William Prager 1903-1980. Memorial Tributes: *National Academy of Engineering*, Cilt 2. 233-34.

Dzwillo, M. (2004, ss. 29-33). *Mitteilungen aus dem Hamburgischen Zoologischen Museum und Institut, 101. Band. Kosswig-Gedenksymposium.* İstanbul, 26 ve 27 Ekim 2004. Hamburg.

Eckstein, A. (1937). *Köyde Hayat*, UI.US, 8-9. Sonteşrin, 1937. Ankara.

Eckstein, A. (1938b). *Anatolian Impressions*, özel notlar.

Eckstein, A. (1938c). *Köylerdeki sıhhi şartlar, köylünün sıhhi vaziyeti hakkında bilhassa çocuklar nazari itibara almak üzere yapılan tetkikata ait mütalaa.* Anadolu Kliniği, 1-36, Kader Basımevi, İstanbul.

Eckstein, A. (1938d). *Anatolische Dorfkinder. La Turquie Kemaliste.*

Eckstein, A. (1939). *Türkiye'de nüfus siyasetine ve içtimai hijyene ait meseleler ile bunların çocuk hekiminin vazifesi noktai nazarından tetkiki.* Birinci Türk Çocuk Hekimliği Kongresi, Ankara. Ekspres Basımevi, İstanbul.

Eckstein, A. (1947a). *Noma tedavisinde yenilikler.* Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası, 1: 87-94.

Eckstein, A. (1947b). *Türkiye'de Çocuk Hastalıkları ve çocukların korunması problemleri.* Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Yayını. No: 3. Ankara.

Eckstein, A. (1949). *Çocukluk Çağında Sıtma. Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası*, 3 (12), 1-19 (Çev.: D. Güzin Çelikmen).

Eckstein, A. Tekiner H. ve Özlem, N. (1941). *Çocuk Neşvünema, tegaddi ve metabolizmasının fiziyoloji ve patolojisi.* Ankara: Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti Neşriyatı.

Eckstein-Schlossman, E. (1975). *Memories of Turkey.* Yayınlanmamış anılar, daktilo edilmiş 46 sayfa, erişimi sağlayan: Nejat Akar, Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Bölümü.

Eicher, E.M. (1987). Ernst W. Caspari: geneticist, teacher, and mentor. *Molecular Genetics of Development.* 24, ss. xv-xxix.

Ekim, N.A. (2003). *Kader Birliği, 1933 Sonrası Türkiye'ye Göç Eden Alman Bilim Adamları, Philipp Schwartz.* Belge Yayınları, çev. Nagehan Alçı, Ekim, Belge Yayınları, İstanbul.

Erichsen, R. (2000). *Haymatloz – Exile in Turkey from 1933 to 1945: An exhibition of the Aktives Museum at the Akademie der Kunste in Berlin.* (Ocak-Haziran 2000.)

Erichsen, R. (2000). *EJOS*, Vol. III, published by the Department of Arabic, Persian and Turkic Languages and Cultures, Faculty of Arts, Utrecht University.

Eyer, H. (1964). In Memoriam Hugo Braun. *Zentralbl Bakteriol* (Orig.) May; 192: 409-19.

Fermi, L. (1968). *Illustrious Immigrants.* University of Chicago Press, Chicago.

Feuer, L.S. (1982). The Stages in the Social History of Jewish Professors in American Colleges and Universities. *American Jewish History*, 71, 432-65.

Fındıkoğlu, Z.F. (1946). *Economics Education in Turkey and the Founding of Faculty of Economics* (Türkçe'den çeviri). İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi.

Fishcer-Appelt, P. (2004). Hamburg Üniversitesi rektörünce yapılan açılış konuşması. Kosswig Anısına yapılan sempozyum tutanakları, Hamburg Zooloji Müzesi ve Enstitüsü tarafından yayımlandı.

Frankel, M. (1999). *The Times of My Life and My Life with the Times*, Random House, New York.

Frantz, D. ve Collins, C. (2003). *Death on the Black Sea: The Untold Story of the Struma and World War II's Holocaust at Sea*, HarperCollins, Kanada.

Frey, F.W. (1964). "Education in Turkey", ed. Ward, R.E. ve D.A. Rüstow, *Political Modernization in Japan and Turkey*. Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 205-35.

Friling, T. (2002). Between Friendly and Hostile Neutrality: Turkey and the Jews during World War II, ed. Rozen, M., *The Last Ottoman Century and Beyond: The Jews of Turkey and the Balkans, 1808-1945*. The Goldstein/Goren Diaspora Research Center. 309-423.

Friling, T. (2001). Studies in Russian and East European Jewish History and Culture. *Shvut* 10 (26). Research Center, Ben-Gurion University, İsrail.

Friling, T. (2005). *Arrows in the dark*, University of Wisconsin Press, Madison WI.

Gill, C. (2005). *The Music of Heinrich Mannfred*, açıklamalı CD. Özel baskı, Cleveland Heights, OH.

Gokalp, Z. (1959). *Turkish Nationalism and Western Civilization: Selected Essays of Zia Gokalp*, ed. Berkes, N. New York.

Goodwin, G.M. ve Smith, E. der. (2004). *The Jews of Rhode Island*, Brandeis University Press, Waltham, Massachusetts.

Gregg, S. (2001). A Humanist for Our Time. A review of *Wilhelm Röpke: Swiss Localist, Global Economist*, ISI Books, John Zmirak. The Acton Institute. <http://www.acton.org/publicat/randl/review.php?id=417> Görüntüleme: 18 Ağustos 2005.

Grinstein, L.S. ve Campbell, P.J. (1987). *Women of Mathematics*, Greenwood Press, Westport, Conn.

Grothusen, K.D. (1987). *Der Scurla-Bericht. Bericht des Oberregierungstrates Dr. Herbert Scurla von der Auslandsabteilung des Reichserziehungsministeriums in Berlin über seine Dienstreise nach Ankara und Istanbul von 11-25. Mai 1939: Die Tatigkeit deutscher Hochschullehrer an turkischen wissenschaftlichen Hochschulen*. Frankfurt.

Grothusen, K.D. (1987). *Der Scurla Bericht (die Tatgkeit deutscher Hochschullehrer in der Türkei, 1933-1939*, Dagyeli Verlag, Frankfurt.

Gupta, V. ve Reisman, A. (2005). *Comparative Institutional Technology Transfer in India, Turkey and Israel: Historical Policies and Development Outcomes*. Working paper. <http://ssrn.com/abstract=711124> adresinden indirilebilir.

Gürgey, İ. (2005). Türkçe Âşığı Bir Bilim Adamı, Ord. Prof. Dr. Fritz Arndt, *Çağdaş Türk Dili Dergisi*.

Harpaz, I. (1984). Frederick Simon Bodenheimer (1897-1959): Idealist, Scholar, Scientist. *Annual Review of Entomology*, 29: 1-23.

Haymatlos Listesi (2000). *LISTE der Emigrantinnen und Emigranten und NS-Verfolgten in der Türkei*, Schriftenreihe des Vereins Aktives Musuem, Berlin.

Haymatloz (2000). *Schriftenreihe des Vereins Aktives Museum*, Berlin, cilt 8.

Hillebrecht, S. (2000). *Haymatloz: Exil in der Türkei 1933-1945*, Berlin, 33-4.

Hirsch, E.E. (1982). *Aus des Kaisers Zeiten durch die Weimarer Republik in das Land Atatürks. Eine unzeitgemaße Autographie*. J.Schweitzer, Münih.

Hohmann, G. (1964). In Memoriam Professor Dr. Hugo Braun. *Munch Med Wochenschr.* Jan 17 (106), 130-1.

Holzmeister, C. (1999). *Autobiography*. <http://www.museumonline.at/1999/schools/classic/istanbul/holzmbioe.htm>

<http://en.wikipedia.org/wiki/Margarete_Sch%FCtte-Lihotzky>
<http://www.archinform.net/arch/2554.htm>
<http://www.emmet.de/por_taut.htm>
<http://www.greatbuildings.com/architects/Bruno_Taut.html>
<http://www.isop.ucla.edu/cnes/people/article.asp?parentid=12112>
<http://www.mersina.com/lib/Turkishjews/history/life.htm>
<http://www.museumonline.at/1999/schools/classic/istanbul/exiltürkei_e.htm>
<http://www.mimarlarodasi.org.tr/index.cfm?Sayfa=Oda&Sub=dagilim>
<http://www2.let.uu.nl/Solis/anpt/ejos/pdf/Erichsen1.pdf>

Igersheimer, J. (1988). Keratoplastik hakkında. *Türk Tıp Cemiyeti Mecmuası* (V)3, 68-9. Naci Bengisu, Keratoplastide endikasyon. *Türk Tıp Cemiyeti Mecmuası* 1947 (XIII) 3: 90-4. Halit Pazarlı, Oftalmoloji. İçinde: E. Kadri Unat (der.), *Tıp Dallarında İlerlemelerin Tarihi*, İstanbul, 330-31.

Igersheimer, W. (2005). *Blatant Injustice: The Story of a Jewish Refugee from Nazi Germany Imprisoned in Britain and Canada during World War II*, McGill-Queen's University Press, Montreal.

İhsanoğlu, E. (1992), ed., *Transfer of Modern Science & Technology to the Muslim World*, IRCICA, İstanbul.

İhsanoğlu, E. (2004). The Madrasas of the Ottoman Empire, *Publication 4055, Foundation for Science, Technology and Civilisation*, Manchester, Birleşik Krallık. <http://www.fstc.co.uk>

IIE (1983). *Tribute to the Pioneers of the Science of Business in Turkey*, ss. 38-9; alıntılayan Üsdiken, B. ve Çetin, D. (2000).

İnalcık, H. (1992). "Some remarks on the Ottoman Turkey's modernization process", E. İhsanoğlu (ed.), *Transfer of Modern Science & Technology to the Muslim World*, IRCICA, İstanbul.

Jaeckel, R. (2004). *Andreas Tietze: Remembered by a Former Student*. Kişisel iletişim.

Jaffe, A.B. ve Trachtenberg, M. (1998). International Knowledge Flows: Evidence from Patent Citations. *NBER Working Paper, 6507*.

Kallman, K. (2004). Kişisel iletişim.

Kallman, K. (2005). Kişisel iletişim.

Kazancıgil, A., Ortaylı, İ. ve Tanyeli, U. (2000). Türkiye'nin Yabancıları, *Cogito*, Yapı Kredi Yayınları, Sayı: 23, Yaz, ss. 119-32.

Kızıltan, A. (1949). *Çocuk Hastaneleri*, İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, II Bina Kürsüsü Tezi, İstanbul Matbaacılık, TAO, 1951.

Klingenstein, S. (1991). *Jews in the American Academy 1900-1940: The Dynamics of Intellectual Assimilation*, Yale University Press, New Haven.

Kramish, A. (1986). *The Griffin: The Greatest Untold Espionage Story of World War II*, Houghton Mifflin.

Krecker, L. (1964). *Deutschland und die Turkei im Zweiten Weltkrieg*, Wolfgang Goethe University, Frankfurt.

Lopez, B.A. Virtual Vienna: <http://www.virtualvienna.net/columns/billie/margaretesl.html.>

Lane, B.M. (1968). *Architecture and Politics in Germany, 1918-1945*. Harvard University Press, Cambridge, MA.

Langoff, W. (1935). *Rubber Truncheons*. E.P.Dutton, New York.

Leff, L. (2005). *Buried by the Times: The Holocaust and America's Most Important Newspaper*. Cambridge: Cambridge University Press.

Lehmann-Haupt, H. (1973). *Art under a Dictatorship*. Octagon Press, New York.

Lewis, B. (1982). *The Muslim Discovery of Europe*. Weidenfeld and Nicolson, Londra.
Lieberman-Meffert, D., Rossetti, M. (1996). *The 100th birthday*. Chirurg. 67 (10): 1053-9.
Lipset, S.M. ve Ladd, E.C., Jr. (1971). Jewish Academics in the United States; Their Achievements, Culture and Politics. *American Jewish Year Book* 72: 89-128.
Loevy, H.T. ve Kowitz, A.A. (1993). Alfred Kantorowicz, pediatric dentistry innovator. *Journal of Dentistry for Children*, 60 (4-5), Temmuz-Ekim.
Lopez, B.A. (2004). <http://www.virtualvienna.net/columns/billic/margaretesl.html>
Mayer, J.B. (1951). *Gedenkschrift. Annales Paediatrici*., 177; 15.
Maier-Rust, K. (1993). *Alexander Rüstow: Geschichtsdeutung und liberales Engagement*. Klett-Cotta, Stuttgart.
Metin, H.M. ve A.Ümit Berkman (tarihsiz). "Türkiye'de Kamu Yönetimi Araştırma ve Eğitiminde Kavramsal Kuram ve Yöntem Sorunları", *Amme İdaresi Dergisi* (Ankara) 12, no.2 (Haziran 1979): 3-18.
Mitchell, M. (1993). William Prager, *Encyclopedia Brunoniana*, The Brown University Library, Providence, R.I.
Moll, H. Emigrierte Deutsche Padiater: Albert Eckstein, Werner Solmitz. *Monatsschr Kinderheilkd*, 143: 1204-7.
Molller, H. (1984). *Exodus der Kultur: Schriftsteller, Wissenschafler, un Kunsler in der Emigration nach 1933*, Beck, Münih.
Morgenthau, H. III (1999). *Mostly Morgenthaus: A Family History*. Ticknor & Fields, New York.
Müller, H. (1998). German Librarians in Exile in Turkey, 1933-1945. *Libraries &Culture*, 33 (3), 294-305.
Namal, A. (2003). "Prof.Dr. Max Sgalitzer (1884-1974). Ein österreichischer Leiter des Radiologischen Institutsder Universität Istanbul", *Zeitgeschichte*, 1, 37-49.
Namal, A. (2005). <http://www.stiftung-sozialgeschichte.de/sozgeschonline/Emigration_Turkei.htm>
Namal, A. (2005). *Zwischen Emigration aus NS-Deutschland und Ankunft in Palästina bzw. Israel: Jüdische Wissenschaftler an der Universität Istanbul*. MEDIZIN UND JUDENTUM, 8, Medizinhistorisches Kolloquium'a sunulan tebliğ, Dresden, 7-8 Eylül.
Namal, A. ve Reisman, A. *Joseph Igersheimer, Ophtalmologist and Visionary: His Contributions in Exile and Beyond*. <http://ssm.com/abstract=764426> adresinden indirilebilir. Yakında *Journal of Medical Biography*'de çıkacak.
Neumark, F. (1980). *Zuflucht am Bosphorus*. Knecht, Frankfurt.
Neumark, F. (1982). *Boğaziçine Sığınanlar*. Çev. Şefik Alp Bahadır, Ercivan Matbaası, İstanbul.
Nissen, R. (1969). *Helle Blätter, dunkle Blätter. Erinnerungen eines Chirurgen*. Stuttgart.
Noyan, A. (1959). *Ankara Tıp Fakültesi Kuruluş Tarihçesi*. Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Yayınlarından, Sayı: 76. Ankara, Ajans Türk Matbaası.
NTVMSNBC (2004). <http://www.ntvmsnbc.com/news/284564.asp?cp1=1>
O'Connor, J.J. ve Robertson, E.F. (2001). <http://www-history.mcs.st-andrews.ac.uk/Mathematicians/Mises.html>
O'Connor, J.J. ve Robertson, E.F. (2005). <http://www-history.macs.st-andrews.ac.uk/Mathematicians/Geiringer.html>
Ofer, D. (1977). "The Jewish Agency Delegation in İstanbul (1943)", Gutman, Y. ve Zoroff, E. (ed.), *Rescue Attempts during the Holocaust*, Gefen Publishing, Kudüs.
Oppenheim, A.N. (1996). *The Chosen People: The story of the '222 transport' from Belgen Belsen to Palestine*. Vallentine Mitchell, Londra, Portland, OR.

Ötüken, A. (1957). Prof. Helmutt Ritter'in İstanbul Kütüphaneleri Hakkında bir Raporu, *Türk Kütüphaneler Dergisi Bülteni* VI (1-2).

Parente, S.L. ve Prescott, E.C. (2000). *Barriers to Riches*, MIT Press, Cambridge, MA.

Parker, B.R. ve Reisman, A. (2004). "Socio-economic considerations". *Encyclopedia of Social Measurement* (Kimberly Kempf-Leonard, ed.), cilt 3, ss.547-57. Elsevier: San Diego.

Petropoulos, J. (1996). *Art as Politics in the Third Reich*. University of North Carolina Press, Chapel Hill ve Londra.

Powers, T. (1993). *Heisenberg's War: The Secret History of the German Bomb*. Knopf, Almanya. ISBN 0394514114.

Putnam, F.W. (1994). Felix Haurowitz. March 1, 1896-2 Aralık 1987, *Biographical Memoirs National Academy of Sciences*. C. 64.

Reisman, A. (2005). Comparative Technology Transfer: A tale of development in two neighbouring countries, Israel and Turkey. *Comparative Technology Transfer and Society*. 3 (3), ss. 322-70.

Reisman, A., Capar, I. ve Aktaş, E. (2004). "*Turkey's Development: The Role of Technology Transfer*", Çalışma tebliği. http://ssrn.com/abstract=607841>

Reisman, A. ve Cytraus, A. (2004). Institutionalized Technology Transfer in USA: A Historic Review. <http://ssrn.com/abstract=585364>

Reisman, A. (2004). Israel's Economic Development: The Role of Institutioalized Technology Transfer. http://ssrn.com/abstract=579883

Reisman, A. ve Capar, I. (2004). *The Nazi's Gifts to Turkish Higher Education and Inadvertently to Us All: Modernization of Turkish Universities (1933-1945) and its impact on present science and culture*. Çalışma tebliği. <http://ssrn.com/abstract=624525>

Reisman, A. ve Reisman, E. (1982). *Welcome Tomorrow*, North Coast Publishing, Cleveland, OH.

Reisman, A. ve Saha, P.K. (2005). *Francophone Non-European countries: Common Attributes and National Development*. Çalışma tebliği. <http://ssrn.com/abstract=732924>

Resmi şahsi dosya (1935). *Ord. Prof. Dr. Albert Ecsktein'ın Resmi Şahsi Dosyası*, Ankara Numune Hastanesi, 1935-1945.

Resmi şahsi dosya (1945). *Ord. Prof. Dr. Albert Eckstein'ın Resmi Şahsi Dosyası*, Ankara Tıp Fakültesi, 1945-1949.

Richardson, Dean R.G.D. (1943). "Advanced instruction and research in mechanics", *American Journal of Physics*, 11, 67-73.

Richter, R. (1954). "Ankara'dan bir Mektup", *Cilt Doktoru*, Yıl 5, Sayı 11, Kasım, 518.

Ritenour, S. (2004). *Biography of Wilhelm Ropke*. <http://www.vonmises.org/content/roepke.asp>

Röder, W. ve Strauss, H.A. (1980). *Biographisches Handbuch der deutschsprachigen Emigration nach 1933 Band 1* (Politik, Wirtschaft, Öffentliches Leben). Münih, u.a. 699.

Rubin, B. (1992). *Istanbul Intrigues*. Pharos Books, New York.

Rüstow, A. (1980). *Freedom and Domination: A Historical Critique of Civilization*, (*Taking Bearings on the Present*'ın kısaltılmış versiyonu), Princeton University Press, Princeton, NJ.

Sadie, S. (1996). *The Grove Concise Dictionary of Music*, Macmillan Press, Londra.

Saha, P.K. (1983). *Languages People Die For*, Gamut, Güz, 45-46.

Said, E.W. (1983). *The World, the Text and the Critic*. Harvard University Press, Cambridge.

Samuelson, P. (1988). The Passing of the Guard in Economics. *Eastern Economics Journal*, 14 (4), 319-29.

Scherer, F.M. (2000). The Emigration of German-Speaking Economists after 1933. *Journal of Economic Literature*. XXXVIII, Eylül, ss. 614-26.

Schütte-Lihotzky, M. (1999). *Erinnerungen aus dem Widerstand* (Direniş Döneminden Anılar). <http://www.museumonline.at/1999/schools/classic/istanbul/lihotzky_e.htm>

Schwartz, P. (1995). *Notgemeinschaft Zur Emigration Deutscher Wissenschaftlernach 1933 in die Turkei*. Metropolis-Verlag, Marburg. [Schwartz, P. (2003). *Kader Birliği, 1933 Sonrası Türkiye'ye Göç Eden Alman Bilim Adamları*, çev. Nagehan Alçı, Belge Yayınları, İstanbul.]

Seyhan, A. (2005). "German Academic Exiles in Istanbul: Translation as the *Bildung* of the Other", *Nation, Language, and the Ethics of Translation*, ed. Sandra Bermann ve Michael Wood, Princeton University Press.

Seyhan, A. (2005). *German Academic Exiles in Istanbul*. brynmawr.edu/german/aseyhan/syllabi/essay.html

Shaw, S.J. (1991). *The Jews of the Ottoman Empire and the Turkish Republic*, Macmillan Press, Londra.

Shaw, S.J. (1993). *Turkey and the Holocaust*, Macmillan Press, Londra.

Simon, G. (2004). *Chronologie Herbert Scurla*. <http://homepages.uni-tuebingen.de/gerd.simon/scurla.pdf>

Sloane, A.E. (1969). Biographical Sketch of Josef Igersheimer. *Survey of Ophtalmology*. 14, 174-5.

Slutsky, Y. (1972). *History of the Hagana, vol. III: From Resistance to War*. Zionist Library, Tel Aviv.

Staudenmaier, J.M. (1985). *Technology's Storytellers*. Society for the history of technology ve MIT Press, Cambridge, Massachusetts.

Strauss, H.A. (1979). *Jewish Immigrants of the Nazi Period in the USA: Volume 1, Archival Resources*, K.G. Saur, New York, Münih, Londra, Paris.

Sullivan, E. (2005). "Always at a crossroad: Turkey pivots between East and West, past and future", *Cleveland Plain Dealer*, 24 Ekim.

Sütlüpınar, N. ve Ergun, F. (2003). Pharmacological studies of Prof. Dr. Paul Pulewka in Turkey, *Studies in Turkish Pharmacological History*, VI. Türk Farmakoloji Tarihi toplantısına sunulan tebliğ, İstanbul, 5-7 Haziran 2002, der. Prof. Dr. Afife Mat, İstanbul Üniversitesi Yayınları, No. 4390, Farmakoloji Bölümü Yayınları, No. 80, ISBN 975-404-679-4, İstanbul.

Synnot, M.G. (1979). *The Half-Open Door: Discrimination and Admissions at Harvard, Yale, and Princeton, 1900-1970*. Greenwood Press, Westport, Londra.

Szyliowicz, J.S. (1992). "Functionalist perspectives on technology: The case of the printing press in the Ottoman Empire", E. İhsanoğlu (der.), *Transfer of Modern Science & Technology to the Muslim World*, IRCICA, İstanbul.

Şarman, K. (2005). *Türk Promethe'ler Cumhuriyet'in Öğrencileri Avrupa'da (1925-1945)*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Şisman, A. (1992). "The foundation of Galatasaray Mekteb-i Sultanisi and the first years of instruction (1868-1871)", E. İhsanoğlu (der). *Transfer of Modern Science & Technology to the Muslim World*, IRCICA, İstanbul.

TDCI (2003). <http://www.tdci.gov.tr/html/tarihce/html>

Tekand, S. (1998). Kişisel iletişim, İzmir.

TURKISHTIME (2003). <http://www.turkishtime.org/sector_4/160_en.asp>

Üsdiken, B. (2003). "Plurality in Institutional Environments and Educational Content: The Undergraduate Business Degree in Turkey", Rolv Petter Amdam, Ragnhild Kvalshaugen

ve Eirinn Larser (ed.), *Inside the Business Schools: The Content of European Business Education*, Oslo: Abstrakt, Liber, Copenhagen Business School Press, Bölüm 4, ss. 87-109.

Üsdiken, B. (2004). *The Cold War and Management Exporting managerial 'knowledge' to the outpost: Penetration of 'human relations' into Turkey, 1950-1960.* <http://www.mngt.waikato.ac.nz/research/cjrot/cmsconference/2003/abstracts/thecoldwar/usdiken.pdf>

Üsdiken, B. ve Çetin, D. (2001). From Betriebwirtschaft to Human Relations: Turkish Management Literature before and after Second World War. *Business History*, 43 (2), 99-124.

Villwock, W. (2004). *Mitteilungen aus dem Hamburgischen Zoologischen Musem und Institut, 101. Band. Kosswig-Gedenksymposium*, İstanbul, 26-27 Ekim, Hamburg.

Widman, H. (1973). *Exil und Bildungshilfe: Die Deutschsprachige Akademische Emigration in die Türkei nach 1933.* Bern: Lang Verlag, Çev. Atatürk Reformu, Ankara: 1988.

Von Hippel, A. (2003). <http://vonhippel.mrs.org/>

Von Papen, F. (1953). *Memoirs*, E.P. Dutton, New York. Çev. Brian Connell.

Washington, S.W. (1936). Report by the Second Secretary of the American Embassy. (İstanbul), "Memorandum regarding German-Jewish Professors in the University of Istanbul", *J.V.A. MacMurray to Secretary of State, no. 73, 14 Temmuz 1936. Department of State Decimal File 867.4016 JEWS 20*, National Archives, Washington (DC).

Wellek, R. (1991). *A History of Modern Criticism 1750-1950* Cilt 7, Yale University Press, New Haven.

Widmann, H. (1999). *Atatürk ve Üniversite Reformu*, Türkçeye çeviren: Prof. Dr. Aykut Kazancigil ve Doç. Dr. Serpil Bozkurt, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.

Widmann, H. (1981). *Exil und Bildungshilfe: Die deuschshprahige academische Emigration in die Turkei nach 1933,* (Bern/Frankfurt, 1973). İstanbul, ISBN 3-261-00731-1. Türkçe çevirisi, *Atatürk ve Üniversite Reformu*, Çev.: A. Kazancigil, S. Bozkurt. İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi, Atatürk'ün Yüzüncü Doğum Yılını Kutlama Yayınları, Özel Seri 3, İstanbul.

Wiedemann, H.R. (1994). Albert Eckstein, *European Journal of Pediatrics*, 153, 303.

Wyman, D.S. (1984). *The Abandonment of Jews: America and the Holocaust 1941-1945*, Pantheon Books, New York.

Yahil, L. (1990). *The Holocaust –the Fate of European Jewry 1932-1945*, Oxford University Press, Birleşik Krallık.

Zmirak, J. (2002). *Wilhelm Röpke: Architect of Liberty*, Ludwig von Mises Institute. <http://www.mises.org/story/866> Görüntüleme: 18 Ağustos 2005.

NOTLAR

GİRİŞ
(Sayfa 1-21)

1 Rüstow (1979) http://www.foreignaffairs.org/19790901faessay8208/dank-wart-a-rustow/turkey-s-travails.html Görüntüleme 6 Ağustos 2005.

2 Hiç kuşkusuz, alfabe değişimi çok yakın arayla ikinci gelir. Gelgelelim, bu siyasanın toplamı, gelişmekte olan ülkelerdeki "zenginliğin önündeki engeller"in, Parente ve Prescott (2000) tarafından tartışılan ve kendilerine 2004 yılında Nobel ekonomi ödülünü kazandıran, Batılı tarzda bilgi-kullanan bir toplum yaratarak aşılabileceği düşüncesinin habercisiydi.

3 İstanbul ve Çanakkale boğazları stratejik bir öneme sahiptir.

4 "Alman akademisyen ve yazarların öteki Avrupa ülkelerine ve özellikle de ABD'ye göçmesi oldukça geniş biçimde araştırılmış olmasına karşın, birçok önemli akademisyen, sanatçı ve siyasetçinin Türkiye'de uzun süre ikametinin önemli ölçüde dikkat çekmesi nadirdir." Seyhan (2005).

5 Samuelson (1988) 319.

6 Önemli bir nokta: "Altmış yıl önce tarihsel gelişmenin tastamam ters yönde işlediği ve Almanlara müthiş bir cömertlikle siyasal sığınma ve çalışma hakkı verenin Türkiye olduğu neredeyse unutulmuştur." Müller (1998).

7 Haymatloz Listesi'nden bir sayıma dayanarak (2000).

8 Neumark (1980) 13.

9 1928 ile 1937 arasında, Viyana Çevresi, Schlick ve Frank'ın editörlüğünde *Schriften zur wissenschaftlichen Weltauffassung* (Bilimsel Dünya Görüşü Üzerine Makaleler) başlıklı bir dizi halinde on kitap yayımladı. K. R. Popper tarafından 1935'te yayımlanan ilk kitap olan *Logik der Forschung* (Araştırma Mantığı) bu eserler arasındaydı. Carnap, Frank, Hahn, Neurath, Joergensen (Hahn'ın ölümünden sonra) ve Morris (1938'den itibaren) tarafından yayıma hazırlanan *Einheitswissenschaft* (Birleşik Bilim) adlı başka bir dizide yedi eser yayımlandı. 1930'da Carnap ve Reichenbach, 1930 ve 1940 arasında yayımlanan (1939'dan sonra editörler Neurath, Carnap ve Morris'ti) *Erkenntnis* (İdrak) dergisinin editörlüğünü üstlendiler.

10 http://www.ejil.org/journal/Vol9/No2/art9-04.html Görüntüleme 12 Eylül 2005.

11 İhsanoğlu (2004).

12 http://www.itumuk.com/info/itu/ITUHistory.html Görüntüleme 28 Temmuz 2005.

13 Daha sonra değinilecek bazı anekdot bilgileri dışında, yazar, bu yeniden tasarlama/yer değiştirmenin, *medrese* müfredatının ilahi yönleri dışında dersler veren geniş bir eğitimci topluluğuna etkileri üzerine sistemli bir araştırmanın varlığından haberdar değildir. Bundan yoksun olduğumuza göre, en azından, Osmanlı toplumu içinde yüzlerce yıldır sahip oldukları statünün yeni kültür tarafından önemli ölçüde düşürüldüğü varsayılabilir ancak. Dahası, kamu kuruluşlarının, bankaların vb. medrese eğitimli yöneticilerinden oluşan tüm bir kuşağın, üniversite eğitimli kadrolar yüzünden ikinci dalga bir etkiye maruz kaldığı açıktı. Bu iki grup, dünyanın bu kesiminde, I. Dünya Savaşı ertesinde yerlerinden edilen birçok sosyoekonomik gruptan sadece ikisiydi. Yerlerinden edi-

len bu grupların çoğu yeterince araştırılmamıştır ve haklarında çok az şey bilinmektedir. Ne var ki, Darülfünun'un tıp fakültesinde, "dönemin Sağlık Bakanı Refik Saydam, yararlı olanların hepsini toplayarak onlarla Numune Hastanesi'ne dönüştürdüğü kapatılmış üniversite binasındaki bir toplantıda bir araya geldi. Bu toplantıdan çıkan sonuç, bazılarını bir tıp fakültesi kurmak üzere Afganistan'a göndermesiydi. Yani, aralarından sağlıklı ve istihdam edilebilir olanlar rehabilite edilip yeniden saygın konumlarına kavuşturuldu. Kazancıgil ve diğerleri (2000).

14 İstanbul Teknik Üniversitesi'nin uzun ve seçkin tarihi, bir askeri akademi olarak Sultan III. Mustafa tarafından kurulduğu 1773 yılında başladı... Mustafa, imparatorluğunu Batı Avrupa devletleriyle denk düzeye getirmek için orduyu ve devlet aygıtını modernleştirmek istiyordu. 1847'de mimarlık eğitimi için bir programın eklenmesiyle, mektebin mühendislik işlevi daha da genişletildi. Okulun kapsamı ve adı 1883'te yeniden genişletildi ve değiştirildi; ve 1909'da okul, ülkenin hızla imarı için altyapıyı sağlayabilecek inşaat mühendislerinin eğitilmesi amacıyla bir inşaat fakültesine dönüştürüldü.

15 Staudenmaier (1985).

16 Üniversiteleri destekleyen laik devlet ile geleneksel kültür arasındaki gerilim on yıllarca sürdü. Bu gerilim halihazırda üniversite kampuslarında kız öğrencilerin başındaki örtünün simgeselliğinde tezahür ediyor –bazı öğrenciler bunun açıkça yasak olduğuna dikkati çekmekte ısrarlı. Aynı zamanda, yıllar içinde İslamcı partiler parlamentoda bu gerilimi daha da şiddetlendiren yasaları ve yönetsel eylemleri başlatmaya çalıştılar.

17 Neumark (1980), Türkiye'de 1933 "mucize"sini gerçekleştirmek üzere üç devrimin bir arada olduğuna dikkati çekiyordu: 1905'teki Rus, 1923'teki Türk ve 1933'teki Nazi devrimleri.

18 *Notgemeinschaft*'ı örgütleyen Philipp Schwartz kız kardeşini ve tüm ailesini Almanya'nın gaz odalarında yitirdi.

19 Ayrıntılar için, bkz. Burk (2005), 240-41.

20 Müller (1998).

21 A.g.e.

22 Fermi (1968) 67.

23 1492'de İspanya Kralı Ferdinand ve Isabella fetihlerinin ardından Yahudilere üç seçenek sunarlar: *din değiştirme, ölüm ya da kovulma*. Aynı yıl Sultan II. Bayezid bütün Osmanlı vilayetlerinin yöneticilerine "*Yahudilerin ülkeye gelmesini reddetmemeleri ya da onlara zorluk çıkarmamalarını, onları dostça karşılamalarını*" emretti. Yahudilerin çoğu kendilerine Kanuni Sultan Süleyman tarafından yapılan sığınma önerisini kabul etti. http://www.mersina.com/lib/Turkish jews/history/life.htm. Görüntüleme 9 Kasım 2005.

24 Shaw (1993).

25 Fischer-Appelt (2004).

26 O dönemde, yurtdışından getirilen ordinaryüs profesörlere ayda 600 lira, profesörlere ise yarısı kadarı ödeniyordu. Aynı dönem boyunca, başbakanın maaşı 500 liraydı. Şarman (2005), 154.

27 Savaş öncesi dönemde, Türkiye Nazilerden kaçarak sığınacak bir yer arayanları davet etmenin yanı sıra başka yerlerde yerleşmiş Alman Yahudi bilim insanlarını da davet etti. Bunların en tanınmışı ve belki de en müstesnası Frederick Simon (Shimon) Bodenheimer, Kudüs İbrani Üniversitesi'nden getirilmişti.

28 Widman (1981).

29 Washington (1936).

30 Parente ve Prescott (2000), kitaplarına kavramlar olarak "fikirler" ve "bilgi" sözcüklerini kullanarak (1, 2) başlar, fakat kitabı bunun yerine "teknolojiler" sözcüğünü kul-

lanarak bitirirler (133, 142, 143). Dolayısıyla, *Barriers to Riches* adlı çalışmaları bağlamında bu üç sözcük birbirinin yerine kullanılır, dolayısıyla bu muhakeme sayesinde kendilerine 2004 yılında Nobel ekonomi ödülü verilmişti. Bu kitapta, göçmenlerin beraberlerinde yukarıdaki kavramların her birini Türkiye'ye getirdikleri varsayılıyor.

31 Meg Rich, Princeton Üniversitesi arşiv memuru. Kişisel ifade. 29 Haziran 2005.

32 " 'Scurla-Raporu' denilen çağdaş bir kaynak..."tan. "Üst düzey bir [Nazi] subayı olan Herbert Scurla, 1939'da Bilim ve Eğitim Bakanlığı tarafından, Alman profesörlerin oradaki faaliyetlerini değerlendirmek üzere Türkiye'ye gönderildi." Muller (1998), "Alman göçmenlerin Türkiye'de [Gestapo tarafından] dikkatle gözlendiği ve atamaları konusunda baskı yapıldığı"na ilişkin başka belgeler de sunar. Scurla-Raporu ilk olarak Grothusen (1987) tarafından yayımlandı.

33 Shaw (1993).

34 Friling (2002).

35 Princeton Üniversitesi tarafından 1964'te *Political Modernization in Japan and Turkey* başlıklı bir kitap yayımlandı. Kitap Toplumsal Bilim Araştırma Konseyi tarafından Ford Vakfı'ndan bir bağışla hazırlanmıştı. Kitabın Osmanlılardan 1950'lere dek yüksek öğrenim de dahil olmak üzere "Türkiye'de Eğitim"i irdeleyen, fazlasıyla belgelere dayanan 30 sayfalık bir bölümünde, Princeton Üniversitesi'nden doktora derecesi almış, o zamana değin *Turkish Political Elite* adlı kitabı yazmış, MIT'te (Massachusetts Institute of Technology) profesör ve MIT'in "Uluslararası Araştırmalar Merkezi'nin üst düzey üyesi" olan Frederick W. Frey, Türkiye'de yüksek öğrenimin gelişmesinde göçmen Alman profesörlerin oynadığı rolden hiç söz etmez. Frey (1964). Batı'nın en iyi bilgisinin Türk toplumuna aşılanmasından, bu 500 sayfalık kitabın hiçbir yerinde de söz edilmez. Üstelik, Mayıs 1991'de, uluslararası ve disiplinlerarası bir grup bilim insanı, Almanca konuşan bilim insanlarının 1933'te Nazilerin iktidara gelişinin ardından göçe zorlanmasının etkilerini tartışmak üzere Berlin'deki *Wissenschaftskollegg*'de toplandı. Ash and Sollner, Ed. (1996). Bu konferansın sonucu zikredilen ve referans verilen bu kitaptır. Önsözünde Donald Fleming, kabul görmüş tarihsel paradigmaya eleştirel yaklaşır: "Almanya Nazilere boyun eğdiği için düşünsel açıdan cezalandırılmış, Amerika ile Britanya ise siyasi ve medeni erdemleri sayesinde ödüllendirilmiştir." Kitabın on sayfalık, çift sütunlu, ayrıntılı dizininde sadece bir tek Türkiye başlığının olması dikkate değerdir. Türkiye'den, sadece 10. sayfada, göçmen akademisyenlerin karşılaştığı sorunları belgeleyen araştırmalara atıfta bulunulurken, Filistin ve Latin Amerika'yla birlikte söz edilir. Strauss (1979) "Arşiv Kaynakları" ve Üçüncü Reich tarafından zulüm gören Yahudilere yardım etmek için dünyanın dört bir yanında kurulan örgütlerle ilgili bir envanter sunar. Kitap özellikle 1933'te New York'ta kurulan *The Emergency Committee in Aid of Displaced Foreign Scholars*'ı ele alırken, *Notgemeinschaft deutscher Wissenschaftler im Ausland*'den ya da Philipp Schwartz'ın yaptıklarından hiçbir yerde söz etmez. "Türkiye", kitabın 21 sayfalık ayrıntılı dizininde de yer almaz. Böylece, 2005'e gelindiğinde, "Alman bilim insanları ve yazarların diğer Avrupa ülkelerine, özellikle de Amerika'ya göçü oldukça kapsamlı biçimde araştırılmış olsa da, birçok ünlü akademisyen, sanatçı ve politikacının Türkiye'deki uzun süreli ikameti dikkat çekmemiş, eleştirel gözle değerlendirilmemiştir" demek için birçok sebep vardır. Seyhan (2005).

36 Staudenmaier (1985).

37 F. Neumark (1980), 8-9.

38 Müller (1998).

39 Strauss (1979).

40 Belge 867.4016 JEWS/5, Ulusal Arşiv ve Kayıt Genel Müdürlüğü, College Park, Maryland.

41 Belge 867.4016 JEWS/67, Ulusal Arşiv ve Kayıt Genel Müdürlüğü, College Park, Maryland.
42 Adorno (1980).

1 ATATÜRK'ÜN ÜNİVERSİTE REFORMU
(Sayfa 23-37)

1 Kazancigil (2000).
2 Frey (1964).
3 Chase (2003).
4 http://www.itumuk.com/info/ITUHistory.html Görüntüleme 14 Eylül 2005. (http://www.arsiv.itu.edu.tr/tarihce/1418.htm)
5 Şisman (1992).
6 Şu anda mevcut entelektüelleri ve profesyonellerinden birçoğunun bitirdiği okul olduğu gibi, modern Türkiye'nin birinci futbol ligi takımlarından birinin de beşiğidir.
7 Bektaş (2000).
8 Frey (1964).
9 26 Eylül 1933'te, İstanbul Amerikan Hastanesi Müdürü Dr. Lorrin A. Shepard, Rockefeller Vakfı Avrupa Bürosu'ndan R. A. Lambert'e şunları yazıyordu: "Türkiye'deki cumhuriyetçi devrimden beri ilerici Türk liderleri, üniversitenin ve Tıp Mektebi'nin zamanın gerisinde ve yetersiz kaldığının gittikçe daha çok bilincine varmış durumda. Türklerin üniversite ve Tıbbiye Mektebi hakkında sözel ve yazılı eleştirileri iyice arttı. Geçen yıl, Türk hükümetinin talebiyle [evvelce Cenevre Kantonu Eğitim Direktörü olan] İsviçreli Profesör [Albert] Malche tarafından yapılan dört başı mamur bir araştırmada bu durum iyice ortaya çıktı. Hükümet şimdi Profesör Malche'nin tavsiyelerini uyguluyor. [Bunlar arasında, birinci kalitede modern bir üniversite merkezi geliştirme ihtiyacı vardı.] *Gelgelelim, etkili bir yeniden düzenleme için eski üniversiteyi kaldırmak şarttı, zira kanunen tüm profesörler mevkilerini ömür boyu şartıyla almışlardı.* Üniversitenin ilgasıyla, eski Arapça "Darülfünun" adı da kaldırılmış oldu.(Vurgu bana ait.) Rockefeller [Vakfı] Arşiv Merkezi'nin izniyle.
10 O dönemde, 1 ABD doları = 1.8 TL. Bu nedenle, mutlak verilere göre, bu son derece cazip bir maaş anlamına geliyordu.
11 Rockefeller [Vakfı] Arşiv Merkezi'nin izniyle.
12 A.g.e.
13 A.g.e.
14 19 Temmuz 2003'te Berlin'de yapılan "Bir Silah Olarak Kültür, Sürgündeki Akademisyenler" Semineri'nde, "TBMM Üyesi Sn. Onur Öymen'in beyanı"ndan alınmıştır.
15 A.g.e.
16 Rockefeller [Vakfı] Arşiv Merkezi'nin izniyle.
17 Lahut, Harvard'da Nöroloji alanında Bronson Crothers kürsüsünde profesörlüğün ilk sahibi olarak, erken ölümü nedeniyle kısa sürse de, parlak bir kariyere devam etti.
18 Merzbacher, North Carolina Üniversitesi'nden Kuantum Fiziği dalında dünyaca tanınan, alanında kendini kanıtlamış profesörlere verilen 'Distinguished Professor' unvanını alarak emekli oldu.
19 Yazarın kişisel bilgisi.
20 Kişisel haberleşme, 4 Aralık 2005.

21 Akar ve Can (2005).
22 A.g.e.
23 Rockefeller [Vakfı] Arşiv Merkezi'nin izniyle. Schwartz'ın görevden alınmış Türk klinisyenlerin Alman göçmenleri kabullenmeleriyle ilgili gözlemi, kendi adına ya fazla erken varılmış bir yargıydı veya tümüyle nezaketinden kaynaklanıyordu.
24 Müller (1998).
25 Tracy B. Kittrege, ad ve soyadının baş harfleri EED olan birine 13 Ekim 1933'te şöyle yazıyordu: "İstanbul'daki yeni Türk Üniversitesi". Rockefeller [Vakfı] Arşiv Merkezi'nin izniyle.
26 Rockefeller [Vakfı] Arşiv Merkezi'nin izniyle.
27 Staudenmaier (1985).
28 Arın Namal: Beitrage jüdischer Wissenschaftler zu den vorklinischen Facher der Medizin bei der türkischen Universitatsreform von 1933. Albrecht Scholz, Caris-Petra Heidel (der.): *Emigrantenschicksale. Einfluss der jüdischen Emigranten auf Sozialpolitik und Wissenschaft in den Aufnahmelandern.* [Medizin und Judentum Band 7]. Frankfurt, 2004, 83-99.
29 Philipp Schwartz, Notgemeinschaft, (Hrsg.u.eingel..v. Helge Peukert) Marburg (1995), 85.
30 Gürgey (2005).
31 1934'te Almanya'dan sınırdışı edilmeden önce de Türkiye'ye gelmiş olan Fritz Arndt (1885-1969), 1955'e kadar Türkiye'de kaldı.
32 Gürgey (2005).
33 A.g.e.
34 Türkiye'nin özel üniversitelerinde çalışan akademisyenlere, uzun yıllardır kamu sektöründeki tasarruf kısıtlamaları yüzünden devlet üniversitesindeki akademisyenlerin aldığının neredeyse dört katı maaş ödeniyor. Bu, iki sistem arasında talihsiz bir gerilim yaratmıştır. Dahası, özel üniversiteler ancak sınırlı sayıda akademisyeni alabildiği için, kamusal bütçe kısıtlamaları, bir sohbet sırasında edinilen bilgiyle beyin göçü olarak nitelendirilebileceği gibi, çoğunlukla erkek akademisyenlerin sektörden ayrılmasıyla veya yurtdışına gitmesiyle sonuçlanmıştır. Halihazırda Türkiye'de profesörlerin yüzde 42'si kadındır. <http://www.hurriyetim.com.tr/haber/0, sid~436@nvid~485095,00.asp>
35 http://www.bilkent.edu.tr/. Görüntüleme: 6 Ağustos 2005.
36 http://ihsandogramaci.bilkent.edu.tr/ Görüntüleme: 9 Haziran 2005.
37 Kişisel iletişim, 25 Kasım 2005.

2 GÖÇMENLER
(Sayfa 39-50)

1 Filistin'deki örgütlü Yahudi cemaati. Gayriresmi yönetimine kimi zaman Yahudi Temsilciliği olarak gönderme yapılmıştır.
2 1938 *Anschluss*'dan sonra aslında bir Avusturya ordusu kalmamıştı. Avusturyalılar Almanlarla birlikte Almanya'nın Wehrmacht ve Gestapo birliklerinde hizmet ediyorlardı. Macaristan ve Romanya ise, Almanya'nın müttefikleriydi.
3 Bu kitabın sonuna eklenmiş oldukça eksiksiz bir liste, sayılarının en az 176 olduğunu gösteriyor. Doğrudur, bu listedeki her isim aynı derecede "*tanınmış*" değildir. Ayrıca bu listedekiler sadece "*Alman bilim insanları ve sanatçılar*" değildi. Birçoğu Avus-

turyalı, bazıları Çek ve en azından biri İtalyan ve Fransız idi. Gelgelelim, daha sonra ele alınacak nedenlerle Kudüs İbrani Üniversitesi'nden çağrılmış Simon Bodenheimer dışında hepsi, Türk hükümetinin davetiyle Nazizm'den kaçarak Türkiye'ye sığınmış kişilerdi.

4 http://www.auswaertiges-amt.de/www/en/laenderinfos/laender/laender_ausgabe_html Görüntüleme: 7 Ekim 2005.

3 İNŞACILAR
(Sayfa 51-70)

1 Lopez (2004).
2 Türkiye Mimarlar Odası. Reisman ve diğerleri (2004).
3 Schütte-Lihotzky (1999).
4 http://www.archinform.net/arch/2554.htm Görüntüleme: 2 Haziran 2005.
5 Holzmeister (1999).
6 Shaw (1993).
7 Curl, (1999), 857.
8 A.g.e.
9 Lane (1968).
10 http://www.reference.com/browse/wiki/Bruno_Taut. Görüntüleme: 30 Temmuz 2005.
11 A.g.e.
12 http://www.emmet.de/por_taut.htm Görüntüleme: 30 Ekim 2005.
13 Sean Kisby, Bruno Taut: *Architecture and Colour*, Welsh School of Architecture, Year 3.
14 A.g.e., http://www.kisbee.co.uk/sarc/ext-sa-taut.htm Görüntüleme: 26 Eylül 2005.
15 Curl (1999, s. 857).
16 A.g.e.
17 Bkz. "The Contribution of Foreigners to the Republic", Kazancıgil ve diğerleri (2000).
18 Dick Osseman. Kişisel web sitesi. http://members.chello.nl/dosseman/. Görüntüleme: 3 Haziran 2005. Fotoğrafçı Dick Osseman'ın kişisel onayıyla kullanılmıştır.

4 KORUMACILAR
(Sayfa 71-101)

1 Benno Landsberger, *ordinaryüs profesör* unvanı verilenler arasındaydı.
2 Güterbock, Nachruf 204.
3 http://hometown.aol.com/rechcigl/myhomepage/philadelphia.html Görüntüleme: 18 Kasım 2005.
4 Güterbock, Nachruf 204.
5 http://ccwf.cc.utexas.edu/~davida/cc303/outline2.html Görüntüleme: 4 Ağustos 2005.
6 Erica Reiner, Asuroloji alanında Seçkin Hizmet John A. Wilson Kürsüsü, Emerita, Chicago Üniversitesi Şarkiyat Enstitüsü, http://www.aps-pub.com/proceedings/1463/305.pdf. Görüntüleme: 11 Haziran 2005.

7 Bertrand Lafont, CNRS, The Collections of the Louvre and the Istanbul Museum, CDLI Avalon Toplantısı'na sunulan tebliği, Ekim 2001. http://cdli.ucla.edu/comm/reports/Oct/Lafont20020131.html Görüntüleme: 8 Ekim 2005.

8 Shaw (1993) 354.

9 *Liste* der Emigrantinnen und Emigranten und NS-Verfolgten in der Türkei. Stand 24.7.2000: 1054 *Fettgedrucke*.

10 Müller (1998), 302.

11 A.g.e.

12 Dr. Rudolph Juchhoff 1921'de doktora derecesini aldıktan sonra Bonn Üniversitesi Kütüphanesi'nde çalışmaya başladı. Çeşitli idari konumlarda bulundu ve 1949'da Almanya'da profesör oldu. İstanbul Üniversitesi Kütüphanecilik Bölümü'ne 1964'te katıldı. Ders vermeye ek olarak, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nin genel kütüphanesinin açılışında da görev yaptı. 1968'de öldü.
http://www.istanbul.edu.tr/edebiyat/edebiyat/p3a82.htm Her iki Dünya Savaşı'nda Berlin'de olduğu anlaşılıyor. http://www.istanbul.kutuphaneci.org.tr/bulten/2002/haziran.pdf Dolayısıyla, sürgün profesörlerden biri değildi. Görüntüleme: 24 Ağustos 2005.

13 Müller H. (1998), 298.

14 Bu kütüphanede Pfannenstiel'den sonra çalışan bir Türk kütüphanecisi İstanbullu Bayan Mihittin Lugal'e göre, onun etkinliklerinin izleri bugüne dek izlenebilir. (Ağustos 1995'de yapılan söyleşiden). Müller (1998), 300.

15 Müller (1998), 301.

16 A.g.e.

17 Ötüken (1957).

18 Shaw (1993).

19 Türkler İslam dinini benimsedikten sonra, Orhun ve Uygur alfabelerini terk edip Arap alfabesini kullanmaya başladılar. Sesli harflerin Türkçede yaygın olarak kullanılması, Arap alfabesindeki harflerin okunmasında sorun yaratıyordu. Bu sorunu çözmek için 1878'de ve derken 1908'de girişimlerde bulunuldu. Farklı görüşler ileri sürüldü. Bazıları Arap harflerinin kullanılmasını desteklediler, diğerleri sesli harflerin de okunabilmesini sağlamak üzere Arap harflerinin bazı özel işaretlerle ayrı ayrı yazılması gerektiğini savundular; Arap harflerinin Latin harfleriyle değiştirilmesini önerenler de oldu. Cumhuriyetin kurulduğu ve alfabe sorununun İzmir İktisat Kongresi'nde tekrar tartışmaya açıldığı 1923'e dek hiçbir gelişme sağlanamadı. Kongrede Latin alfabesinin benimsenmesini öneren bir tebliğ sunuldu ve bunun Maarif Vekâleti tarafından incelenmesi kararına varıldı. 1927'de, üniversite ve akademilerdeki fizik, kimya ve matematik derslerinde Latin harflerinin kullanılması kararı alındı. Eşzamanlı olarak, Latin harfleriyle *Türkiye Postaları* ibaresini taşıyan posta pulları çıkarıldı. 1928'de Türkiye Büyük Millet Meclisi uluslararası rakamların kullanılacağını ilan eden bir yasa çıkardı. Yeni alfabe 1 Kasım 1928'de yasayla benimsendi. http://www.turkishembassy.org/countryprofile/history.htm
Halihazırdaki Türk alfabesi 29 harften oluşmaktadır. "Q", "w" ve "x" dışında İngiliz alfabesinin tüm harflerinin yanı sıra, ç, ğ, ö, ş ve ü harflerini içerir. http:www.turkishlingua.com/alphabet.html
http://www.nationmaster.com/encyclopedia/Turkish-alphabet Görüntüleme: 10 Temmuz 2005.

20 Kazancıgil ve diğerleri (2000).

21 Shaw (1991).

22 http://www.fu-berlin.de/info/fub/chronik/b-picts/1949-1960/rohde.html Görüntüleme: 14 Aralık 2005.

23 Wellek (1991).
24 Said (1983).
25 A.g.e.
26 Yazar, Erich Auerbach'ın, her yerde doğru dürüst bir eğitimin peşinde koşmuş, koşan ve koşacak olan herkes için Türkler tarafından kurtarılmış olduğunu öğrenince ne kadar şaşırdığına işaret ettiği için on altı yıldır *MÖBİUS, The Poetry Magazine*'in baş editörü ve iki kitabın yazarı olan Jean Hull Herman'a teşekkür borçludur. Artık *Mimesis*'in yazıldığı şartları bilerek, onu yeniden okumaya karar vermiş durumda. Kişisel mektuplaşma, 12 Aralık 2005.
27 Jaeckel (2004).
28 A.g.e.
29 Kazancıgil ve diğerleri (2000).
30 Fermi (1968), 353.
31 Szyliowicz (1992).
32 Seyhan (2005).
33 1976'da Avrupa Konseyi tarafından "Birinci Sınıf Wetland Diploma" ile ödüllendirildi ve bu sertifika dört kez yenilendi. 1993'de göl, 21 Aralık 1976'da yürürlüğe giren ünlü Ramsar Konvansiyonu'nun kapsadığı bataklık listesine dahil edildi. Konvansiyonun amacı, küresel olarak bataklık hatibatlarının gerilemesini önlemek ve ekolojik işlevlerinin ve yaban yaşamının sürmesini sağlamaktır. İmzacı ülkeler bataklık korumayı ulusal planlamaya dahil etmek, bataklıkların akılcı kullanımını geliştirmek, gözetim altında doğal rezerver yaratmak ve bataklık-temelli araştırmayı kolaylaştırmak üzerinde anlaşmaya vardılar. Arcak ve diğerleri, (tarihsiz).
http://www.toprak.org.tr/isd/isd_12.htm Görüntüleme: 2 Eylül 2004.
34 http://www.istanbul.edu.tr/fen/biyoloji/tarihce.htm Görüntüleme: 24 Eylül 2004.
35 http://www.istanbul.edu.tr/fen/biyoloji/m_zooloji_muz_htm ve
http://www.cevrekoleji.k12.tr/heberler.htm Görüntüleme: 27 Eylül 2004.
36 Justus Liebig Genetisches Institut Giessen Üniversitesi, Almanya
http://www.ncbi.nlm.nih.gov/entrez/query.fcgi?cmd=Retrieve&db=PubMed&list_uids=19241758&dopt=Abstract Görüntüleme 20 Temmuz 2005.
37 Villwock (2004), 8-9.
38 A.g.e.
39 O dönemde, İstanbul Üniversitesi Su Ürünleri Fakültesi'nin bir üyesi.
40 Kosswig 1955'te Türkiye'den dönmesinden sonra zooloji kürsüsü öğretim üyeliğinin yanı sıra Enstitü Müdürü olarak görev yaptı.
41 A.g.e.
42 Neumark (1982) 69.
43 Gustav Gassner, 1946'da bugünkü adıyla WKI-Institute olan Braunschweig Ahşap Araştırma Enstitüsü'nü kuran Wilhelm Klauditz'in akıl hocasıydı.
44 Yasal olarak seçilmiş son rektör olarak, savaş sonrasında (1945/1946) bu göreve tekrar geldi. 1955'te öldü.
45 http://www.wernetztes-gedaechtnis.de/thgassenr.htm Görüntüleme: 21 Eylül 2004.
46 Kallman (2005).
47 Kallman'a göre (2004), Curt Kosswig 1933 Devlet Memurları yasasının herhangi bir kısıtlamasına maruz kalmamıştı. Kallman'a, "Yıllar önce... 1943'te İstanbul'da yaşarken, Alman ordusundan bir askerlik çağrısı aldım. Söylemeye gerek yok, dikkate bile almadım" demişti. Aynı zamanda, "Kosswig 1968'de bana, kimin dostu olduğunu ve kiminle mektuplaşabileceğini hiç kimsenin zorla kendisine kabul ettiremeyeceğini dü-

şündüğü için ülkesinden ayrıldığını söyledi. Gestapo'nın soluğunu ensesinde hissederek, telaş içinde hava yoluyla ülkesini terk ettiğini belirtmişti. Bir makalede Fischer-Appelt tarafından da benzer bir neden verilir." Kallman (2005).

48 Kazancıgil ve diğerleri (2000).

49 http://www.bgci.org.uk/botanic_gardens/TurkeyCukurovaUniversityBGCN25.html Görüntüleme: 20 Eylül 2004.

50 Harpaz (1984) 10-11.

51 Harpaz (1984) 11.

52 <http://sci.ege.edu.tr/~ zooloji/basoglu.html>. Görüntüleme: 25 Eylül 2004.

53 http://www.istanbul.edu.tr/english/socrates/faculty4.htm Görüntüleme: 20 Eylül 2004.

5 YARATICILAR
(Sayfa 103-123)

1 Bkz. Tully Potter, http://www.arbiterrecords.com/notes/139notes.html Görüntüleme: 29 Eylül 2005.

2 Sadie (1996).

3 A.g.e.

4 A.g.e.

5 Zeynep Özery, Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası, http://www.byegm.gov.tr/yayinlarimiz/NEWSPOT/1997Nov/N7.htm Görüntüleme: 8 Ekim 2005.

6 A.g.e.

7 A.g.e.

8 A.g.e.

9 http://www.kulturturizm.gov.tr/portal/sanat_en.asp?belgeno=7895 Görüntüleme: 10 Ekim 2005.

10 http://www.byegm.gov.tr/REFERENCES/turkishmusic2001.htm Görüntüleme: 10 Ekim 2005.

11 *Opera in Turkey*, html://www.turkishculture.org/performing_arts/opera.html Görüntüleme: 10 Ekim 2005.

12 Shaw (1993).

13 Turkish Daily News, 5 Ekim 1996.

14 Neumark (1982), 84-85.

15 http://www.amarquartet.ch/en/content/biographie.php Görüntüleme 29 Eylül 2005.

16 Merzbacher (2005). 15 Ağustos tarihli kişisel yazışma.

17 Savaşın son dönemlerinde Türkiye'de Yahudi olmayan Almanların enterne edilmesini daha sonra ele alacağız.

18 Merzbacher (2005). 15 Ağustos tarihli kişisel yazışma.

19 Neumark (1982), 85.

20 http://www.DanielPipes.org/subscribe.php Görüntüleme 23 Aralık 2005. *Understanding the Ban in Iran on Western Music*, Daniel Pipes, *Middle East Quarterly*, 16 Aralık 2005.

21 http://www.DanielPipes.org/subscribe.php Görüntüleme: 23 Aralık 2005. *You Need Beethoven to Modernize*, Daniel Pipes, Middle East Quarterly, Eylül 1998.

22 http://www.encyclopedia.thefreedictionary.com/Rudolf%20Belling Görüntüleme: 16 Şubat 2006.

23 A.g.e.
24 A.g.e.
25 A.g.e.
26 Arşiv, kızı Elisabeth Weber-Belling tarafından düzenlenmiştir (belling-archiv@web.de), http://www.encyclopedia.thefreedictionary.com/RudolfBelling.
27 http://www.cnn.com/2001/WORLD/asiapcf/central/03/04/afghan.buddhas. Görüntüleme: 26 Aralık 2005.
28 http://www.dexinger.com/forum/index.php?showtopic=564> Görüntüleme: 23 Aralık 2005.
29 Reisman (2005), 343.
30 http://www.haaretz.com/hasen/spages/386088.html Görüntüleme: 15 Aralık 2005.
31 Lehman-Haupt, H. (1973) xviii ve html://fcit.coedu.usf.edu/holocaust/resource/REVIEWS/Petropou.htm Görüntüleme: 14 Aralık 2005.
32 A.g.e.

6 TOPLUMSAL REFORMCULAR
(Sayfa 125-159)

1 İnalcık, H. (1992).
2 Frey (1968), 209.
3 A.g.e.
4 İnalcık, H. (1992). Atatürk'ün başlattığı tüm modernleşme siyasaları içinde hiçbirinin, 1928'de Latin alfabesinin benimsenmesi kadar önemli, aslına bakılırsa, hayati olmadığına işaret etmek gerekiyor. Latin alfabesinin benimsenmesi, iki önemli sonuç getirdi. Fiilen geçmişin yazılı mirasıyla bağları kopardı ve Batı'nın birikmiş eserlerine erişimi mümkün kıldı.
5 Üsdiken (2003), 87.
6 Neumark (1982), 52.
7 Neumark (1982), 77.
8 Ekim (2003), 20.
9 A.g.e.
10 Grothusen (1987), 43.
11 Zmirak (2002).
12 Neumark (1982), 52.
13 Gregg (2001).
14 Ebeling, R. M. (1999), Wilhelm Röpke: *A Centenary Appreciation*, The Freeman: Ideas on Liberty, Ekim. The Foundation of Economic Education. http://www.fee.org/vnews.php?nid=4444. Görüntüleme: 18 Ağustos 2005.
15 Attarian (2003). http://www.findarticles.com/p/articles/mi_m0354/is_3_45/ai_n6140123 Görüntüleme: 20 Ağustos 2005
16 30 Haziran 1934'de Hitler, kendisine karşı bir darbe planladığı yolunda gerçek olmayan bir gerekçeye dayanarak Fırtına Birlikleri kumandanı Ernst Röhm'ü öldürttü. http://www.jewishvirtual-library.org/jsource/Holocaust/knives.html> Görüntüleme: 17 Şubat 2006.

17 Neumark (1982), 53.
18 Gregg (2001).
19 Wilhelm Röpke, *The Solution of the German Problem* (New York: G.P. Putnam's Sons, 1947), 59-60; ve J. Kaufmann, *In Memoriam, Wilhelm Röpke: Humanistic Liberal, Nieuwe Rotterdamsche Courant*, 19 Şubat 1966.
20 Zmirak http://www.antiwar.com/article.php?articleid=1927 Görüntüleme: 20 Ağustos 2005.
21 Ritenour (2004).
22 A.g.e.
23 Zmirak (2002).
24 http://www.findarticles.com/p/articles/mi_m0354/is_3_45/ai_n6140123. Görüntüleme 8 Temmuz 2005.
25 Zmirak, http://www.antiwar.com/article.php?articleid=1927. Görüntüleme: 20 Ağustos 2005.
26 Reisman (2005); Reisman ve diğerleri (2004).
27 Leicester, J. (2005), *Germen Election Deepens Sense of Paralysis*, Associated Press, Paris.
28 Neumark (1982) 53.
29 Üç ciltlik eserin tamamı 1950'de Almanca olarak basıldı.
30 Attarian (2003) http://www.findarticles.com/p/articles/mi_m0354/is_3_45/ai_n6140123. Görüntüleme 20 Ağustos 2005.
31 1949'da Almanya'ya döndü ve iki kez Frankfurt Üniversitesi rektörlüğü yaptı.
32 Seyhan (2005).
33 Neumark (1982), 54.
34 A.g.e.
35 Rüstow, A (1980).
36 Walter E. Grinder ve John Hagel III, Liberty & Power: Group Blog. Görüntüleme 1 Ekim 2005.
37 Meier-Rust (1993), 64.
38 A.g.e.
39 A.g.e, 68, 70.
40 A.g.e.
41 A.g.e.
42 Neumark (1982), 61.
43 http://www.museumonline.at/1999/schools/classic/istanbul/exilturkei_e.htm Görüntüleme: 11 Haziran 2005.
44 Neumark (1982), 59-60.
45 Shaw (2001).
46 Neumark (1982), 57.
47 Kazancıgil ve diğerleri (2000).
48 Neumark (1982), 57.
49 Neumark (1982), 56.
50 Neumark (1982), 62.
51 Fritz Baade, "Fighting Depression in Germany", Emma S. Woytinsky, ed., *So Much Alive: The Life and Work of W.S. Woytinsky* (New York: Vanguard Press, 1961), 64.
52 Yazarın daveti üzerine, bu kısım, Virginia eyaleti Charlottesville kentinde yaşayan Matthias Neumark tarafından 21 Haziran 2005'de kaleme alınmıştır.
53 Neumark, Matthias. Kişisel iletişim, 20 Kasım 2005.

54 A.g.e.
55 Shaw (1999), 354.
56 Neumark (1982), 58.
57 Neumark'ın oğlu Matthias, tüm Kessler ailesini tanıdığını hatırlıyordu. Matthias, Bayan Kessler'in ciddi bir hastalık geçirdiğini ve bir kızının, İstanbul'daki Nazi öğretmeninin etkisi altında kalarak Almanya'ya geri döndüğünü biliyordu. Anlaşılan, bu kız annesiyle aynı görüşteydi ve diğer kız kardeşi de aynını yaptı. Keskin bir Nazi karşıtı olan Profesör Kessler için bu ciddi bir darbe oldu. Belki de, öğrencilerinin hissettiği yalnızlık ve kopukluğun açıklaması buydu. Kişisel iletişim, 21 Haziran 2005.
58 <http://www.istanbul.edu.tr/fen/astronomy/tanitim/tarihce/history.htm.> Görüntüleme: 22 Ağustos 2005.
59 Shaw (1993), 35.5.
60 Neumark (1982), 63.
61 The Grenander Department of Special Collections & Archives, University at Albany, New York.
62 http://www.onuroymen.com/docs/konusma37.doc, 10 Eylül 2005.
63 Üsdiken ve Çetin (2001).
64 Üsdiken (2004).
65 http://www.istanbul.edu.tr/fen/astronomy/tanitim/tarihce/tarihce/history.htm Görüntüleme 20 Ekim 2005.

7 ŞİFACILAR
(Sayfa 161-222)

1 Shaw (1991).
2 Namal (2005).
3 Dr. R. A. Lambert'in güncesinde 16 Şubat 1934 tarihli kayıt: "Türk hükümetinin Tıp Fakültesi'ni birinci sınıf bir kurum yapmaya kararlı olduğuna ve yetkililerin, bölüm başkanları olarak getirilen Alman profesörlerin yerini alacak Türkleri eğitmenin beş yıldan fazla zaman alacağını anladığına kuşku yok; beş yıllık sözleşmelerden çoğunun yenilenmesi bekleniyor. Türk hükümeti, [Sovyet] Rusya hükümeti gibi, muazzam çapta plan yapıyor ve hızlı sonuçlar istiyor. (Rockefeller [Vakfı] Arşiv Merkezi'nin izniyle).
4 Bugünün diliyle Kamu Sağlığı.
5 Shaw (1993), 359.
6 Fermi (1968), 67.
7 Rockefeller [Vakfı] Arşiv Merkezi'nin izniyle.
8 A.g.e.
9 Neumark (1982), 74.
10 A.g.e.
11 Bentwich (1953), 55.
12 Richter (1954).
13 Widman (1999), 20.
14 Neumark (1980),73.
15 Neumark (1980), 70-71.
16 Kazancıgil ve diğerleri (2000).
17 Bu kısım, A. Namal ve A. Reisman'ın "A Tale of Three Medical Researchers Saved by Turkey from Nazism" adlı yakında çıkacak bir makalesine dayanıyor. Bu isimler Türkiye, İsrail ve ABD'de sağlık hizmetlerini etkilemeye devam ettiler.

18 A.g.e.

19 Bu kısım, Elisabeth Steinitz (Kurt Steinitz'in dul eşi) tarafından sağlanan ve 10 Ağustos 2005'te İsrail'in Hod Hasharon kentinde bu kitap için Miriam Schmidt tarafından kaydedilen sözlü tarih tanıklığına dayanıyor.

20 <http:www.bbb.co.uk/dna/h2g2/alabaster/A647949(2005)> Görüntüleme: 14 Eylül 2005.

21 Fotoğrafın yer aldığı belge, bir iş başvurusunun parçasıdır. Aşağıdaki bilgiler yer alır: *Adı:* Kurt; *Baba adı:* Franz (pediatr); *Soyadı:* Steinitz; *Doğum yeri ve tarihi:* 1907, Breslau; *Milliyet:* Alman; *Medeni Hali, evliyse evlilik tarihi:* Evli, 09.02. 1934. İstanbul Üniversitesi Rektörlük Personel Dairesi, (Arşiv), Kurt Steinitz, Dosya No. 4109/175.

22 Bu kısım, A. Namal ve A. Reisman'ın "A Tale of Three Medical Researchers Saved by Turkey from Nazism" adlı yakında çıkacak bir makalesine dayanıyor. Bu isimler Türkiye, İsrail ve ABD'de sağlık hizmetlerini etkilemeye devam ettiler.

23 Bunlar: 1. Deri delinerek kan örneği toplama gereçleri – ikinci basım (onaylanmış ilkeler). 2. Kan örneği toplamak için tahliye tüpleri (onaylanmış standart). 3. Laboratuvar tahlilleri için damardan perkütan kan örneği alma – ikinci basım (onaylanmış standart). 4. Deri delme yoluyla teşhis amaçlı kan örnekleri toplama işlemleri – üçüncü basım (onaylanmış standart). 5. Damar delinmesi yoluyla teşhis amaçlı kan örneği toplama işlemleri – üçüncü basım (onaylanmış standart). 6. Teşhis numuneleri ve etyolojik gereçlerin kullanımı ve taşınması. Üçüncü basım.

24 Cilt 17 (23) Aralık 1998, 1105-1113.

25 Kişisel yazışma, 12 Eylül 2005.

26 Shaw (1991).

27 Bu kısım Akar ve diğerlerine dayanıyor, 2005.

28 Akar (2003).

29 A.g.e.

30 A.g.e.

31 Akar (2004), Ash (1996).

32 Moll (1995), 1204-1207.

33 Albert Eckstein'ın Ankara Numune Hastanesi'ndeki özel dosyası. Resmi dosya (1935).

34 Dr. Saydam ihtisasını 1910-1912 arasında Berlin Askeri Tıp Fakültesi'nde yapmıştı.

35 Philipp Schwartz'ın kayınpederi, bir doğabilimci olan, 1905 Rus devriminden sonra İsviçre'ye sığınan Profesör Tschulok'tu. Türkiye'yi ziyaret ederek üniversite reformu için bir rapor hazırlamaya davet edilen Albert Malche'nin iyi bir dostuydu. O dönemde, Almanya'da Alman bilim insanlarına karşı eziyet başlamıştı bile. Öyle görünüyor ki, Malche bu ikili fırsatı gördü ve Schwartz'la temasa geçti. Neumark (1980), Türkiye'de 1933 "mucizesi"nin gerçekleşmesi için üç devrimin bir araya geldiğine değinir: 1905'te Rus, 1923'te Türk ve 1933'te Nazi.

36 Eckstein-Schlossman (1975).

37 Ecktein (1937 ve 1938).

38 Aşağıdakiler (100 kadın başına) sonuçlardır: <insert 0endmortality.tifa>

39 Ecktein (1938).

40 Gelişinden kısa süre sonra yazıldığına göre, Dr. Eckstein'ın bu raporu Almanca yazdığını ve Türkçeye çevrildiğini varsayabiliriz. Şunları söylemiş olması mümkündür: "40-44 yaş grubundaki kadınların bildirdiği çocuk ölümlerinden bazılarının, bu kadınların 14 yaş civarında evlendikleri düşünülürse, yetişkinlik yaşındaki ölümler olması mümkündür. Nitekim, 40-44 yaşına geldiklerinde, bu kadınların çocuklarından bazıları yetişkindi. Dolayısıyla, bu ölümlerin çocuk ölüm oranı rakamlarına dahil edilmemesi gerekir."

41 Bu yıllar için birçok doğurganlık, bebek ve çocuk ölüm oranları tahminleri verilmiştir. Gelgelelim, Eckstein'ın ziyaretleri, büyük bir örneklemden veri toplamaya yönelik ilk girişimdi. Bebek ve çocuk sözcüklerinin neyi, yani hangi yaş grubunu kasttettiği açık değildir. Yine, Türkiye için o dönemde olduğu gibi bugün de ortalama çok ciddi bir şekilde alınmamıştır. Eckstein gerçekten geri kalmış bir bölge olan Doğu Anadolu'ya gitmemişti. Bu yüzden yüzde 50'den çok bebek ölüm oranı Doğu için geçerli olabilirken, Widman'de (1981) verilen daha düşük yüzde 33 oranı, Anadolu'nun daha varlıklı kesimlerinde doğru olabilir.

42 Nüfus birçok savaş, zorunlu göç, hastalıklar vb. yüzünden azalmıştı. Bu yüzden hükümet nüfus artışını destekliyordu. Bu politika, hükümetin doğum kontrolünü başlattığı 1960'lara kadar devam etti.

43 Tekand (1998).

44 Eckstein (1975).

45 Türkiye'nin ilk yetkin özel üniversitesi.

46 Akar (2003).

47 A.g.e.

48 Türk pediatri profesörü Nejat Akar'a göre, "Son vakayı, çok genç bir çocuk doktoruyken, 1978'de görmüştüm. Bir noma vakası daha gördük, ama habis bir tümör olarak." Kişisel görüşme, Şubat 2005.

49 Eckstein, A. (1949).

50 "Benim gözlemlerime göre, ortalama meme emme dönemi Türkiye'de bir yılı aşarken, 1940'da Reich Sağlık Dairesi'nin bildirdiğine göre bu süre Almanya'da 4.1 ayla sınırlıdır. Bu dönem bazı vilayetlerde 3.3 aya kadar düşmektedir. Emzirme tekniği de temel farklılıklar göstermektedir. Batı Avrupa ve Anglosakson ülkelerinde, bebekler ancak belirli zamanlarda, ortalama her 4 saatte bir, yani 24 saatte 5 kez beslenmektedir. Öte yandan, Türkiye'de zamanla sınırlı olmayan özgür emzirme yaygındır. Bu yolla, bebekler ne zaman ihtiyaç duyarsa emzirilmektedir ki, bunun anlamı ilk aylarda 24 saatte 10-12 kez emzirmedir. Böylelikle Türk bebekleri daha fazla beslenmekte ve bu kilo artışını etkilemektedir. Bu besleme tekniğinin, annelerin emzirme kapasitesini geliştirmesi, dolayısıyla ilk yıl boyunca göğüsten doğal beslenmeyi kolaylaştırıyor olması da mümkündür. Süt emen bebeklerin gelişmesinde, genel bakım ve özellikle bebekleri tüm hastalıklardan korumak çok önemlidir.

Aşağıdaki mülahazalar, bebeklerde kilo artışını sağlamakta bir kural olarak akılda tutulmalıdır:

Her bebeğin düzenli ve doğru kilo ölçümleri yapılmalıdır.

Bebeklerin ideal koşullar altında beslenmesi, yani 5 ay tamamlananana değin emzirilmesi gerekmektedir. Bundan sonra, bir öğün tahıl, bir öğün sebze verilirken, diğer öğünler anne sütünden oluşmalıdır. Annenin göğüslerinde süt üretimi bebeği beslemeye yetecek kadar olmalıdır." (Eckstein, 1947b).

51 Akar (2003), 88-89.

52 Eckstein, Albert, Ord. Prof. Dr., Ankara Tıp Fakültesi, Resmi dosya, 1945-1949.

53 *Rapor über die Errichtung von Allgemeinen Kinderkrankenhauser in der Türkei.*

54 Kızıltan (1949).

55 Akar, N. (2003).

56 **Life Goes On.**

Dr. Selahattin Tekand: Assitanı. Yıllar boyunca, İzmir'de binlerce çocuğu tedavi etti ve ölümünden üç yıl öncesine dek fiilen çalışmayı sürdürdü. 6 Temmuz 1999'da vefat etti.

Prof. Dr. Sabiha (Cura) Özgür: Asistanı. Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Pediatri Bölümü'nden ayrıldıktan sonra, Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde Çocuk Sağlığı ve

Hastalıkları Bölümü'nü kurdu. Uzun yıllar bölüm şefi olarak çalıştı. Yüzlerce pediatrı eğittikten sonra, şimdi emekli ve yazlarını Çeşme'de geçiriyor.

Prof. Dr. İhsan Doğramacı: Asistanı. Hacettepe ve Bilkent üniversitelerinin kurucusu. Yükseköğretim Kurulu'nun ilk başkanı ve WHO kuruluş belgesinin imzacılarından yaşayan tek isim. Asla yorulmadı.

Dr. Neriman Olgur: Asistanı. İlk olarak Keçiören Çocukevi'nde çalıştı, ardından Haydarpaşa Numune Hastanesi'nde baş asistan ve şef olarak çalıştı. Şu anda emekli. İstanbul'da, Moda'da oturuyor. Salonundaki konsolunun üzerinde hocasının bir fotoğrafı bulunuyor.

Klaus Eckstein: Oğlu. İngiltere'de okudu. Şu anda emekli. Birkaç yılda bir Türkiye'ye geliyor. Ankara Ayşe Abla Okulu'nda İngilizce danışmanı olarak çalıştı. Tatillerini Side'de geçiriyor. Üç tanesi evlat edindiği olmak üzere, yedi çocuğu var.

Dr. Herbert Eckstein: Oğlu. Pediatrik ürolog. Nisan 1958-Aralık 1960 arasında Hacettepe Hastanesi'nin kuruluş yıllarında Ankara'da pediatrik cerrah olarak çalıştı ve pediatrik cerrahinin kurulmasına katkıda bulundu. Özel ilgi alanı idrar yolları taşlarıydı. 1987'de vefat etti. 1995'te, İstanbul'da adına bir anma konferansı düzenlendi ve anısına bilimsel bir kitap yayımlandı.

Dr. Peter Eckstein: Oğlu. Meslek hayatını pratisyen hekim olarak sürdürdü. Şu anda İngiltere'de yaşıyor. 74 yaşında. Emekli.

Dr. Erna Schlossman Eckstein: Karısı. Prof. İhsan Doğramacı'nın daveti üzerine 1956'da Türkiye'ye döndü. Hacettepe Çocuk Hastanesi'nin kuruluşunda çalıştı. 1960'ların başında Almanya'ya döndü. 1964'te İngiltere'de Cambridge'e yerleşti. 1994'de Türkiye'yi ziyaret etti. Mart 1998'de, 104 yaşında vefat etti.

Noma: Noma hastalığı artık görülmüyor.

Hayalindeki Çocuk Hastanesi: Temeli, 1952'de Dr. Bahtiyar Demirağ tarafından Cebeci'de atıldı. 1963'te tamamlandı.

Prof. Dr. Bahtiyar Demirağ: 1950'de Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Pediatri şefi oldu. Bu hastanenin bir enstitüye dönüşümünde etkili oldu. Çok sayıda pediatrı yetiştirdi. 1981'de Ankara'da öldü.

Prof. Dr. Şükrü Cin: Hastası. Eckstein'ın muayenesinin Ankara'daki diğer doktorlardan çok daha sevecen olduğunu hatırlıyor. 1989-2004 yıllarında Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Pediatri Bölüm şefiydi. Şimdi emekli.

10 Liralık banknot: 1 Nisan 1950'de tedavülden kaldırıldı.

57 Albert'in aile ve dostlarınca kullanılan kısa adı.

58 Eckstein (1975). Dr. Erna Schlossmann Eckstein'ın yayımlanmamış anıları.

59 Miriam (Hellman) Schmidt'le kişisel iletişim. 5 Nisan 2006.

60 Namal (2005).

61 Bu kısım Arın Namal ve Arnold Reisman'ın eseri *Joseph Igersheimer, ophthalmologist and visionary: his contributions in exile and beyond*'a dayanıyor.

62 Sloane (1969).

63 Igersheimer'in oğlu Walter, kişisel yazışma, 21 Ağustos 2005.

64 İstanbul Üniversitesi Arşivleri, personel kayıtları.

65 Yahudi olan Hoffman Nazilerden böylece kurtuldu. Bekâr bir kadın olarak geldiği Türkiye'den göçmen fizyoloji profesörü Hans Winterstein'le evli olarak ayrıldı. 1956'da Batı Almanya'ya döndüler. Igersheimer, İstanbul Üniversitesi Rektörü'ne elyazısıyla yazılmış Fransızca mektubunda, eski asistanının (Bayan Susanne Hoffman) sözleşmesini yenilememe kararının yeniden gözden geçirilmesini rica eder. Mektup 29 Mayıs 1940 tarihini taşır ve Boston'dan gönderilmiştir. Önlem olarak da, daha önceden bir telgraf çekerek mektubun yolda olduğunu bildirmiştir.

66 (Anonim): Haberler. Tıp Dünyası. 1934 (VII) 3: 2412.
67 Nissen (1969), 212.
68 Neumark (1982), 102-103.
69 Neumark (1982), 70-71
70 Bkz. Tıp Yolunda Yılbaşı Dergisi, 1935, 15.
71 Eugen von Hippel (1841-1916) Königsberg'de oftalmoloji profesörü ve kornea naklinde bir öncüydü. Oğlu Arthur von Hippel, Türkiye'deki göçmen profesörlerden biriydi. Daha sonra ABD'ye göç etti, MIT'e girdi ve Nanoteknolojinin Babası olarak kabul edilir.
72 Bengisu (1988), 93.
73 Trahom Türkiye'nin doğusundaki ülkelerde çok yaygın olduğu için, Türkiye de bu sorundan ciddi ölçüde etkileniyordu. 1923'te kuruluşundan sonra Türkiye Cumhuriyeti bu hastalıkla mücadeleye başladı. Trahomun en çok görüldüğü Doğu Anadolu'daki Malatya'da bir trahom hastanesi kuruldu. Bkz. Trahomla Mücadele Derneği Başkanı *Dr. Nuri Fehmi*'nin radyo konferans metni. İstanbul Seririyatı 1935 (XVII), 3: 15-17. 1934 ile 1943 yılları arasında üniversitenin Göz Kliniği'ne sevk edilen 110.995 hastada teşhis edilen 4508 körlük vakasının 1281'i kornea sertleşmesinden kaynaklanıyordu. Bkz. Bengisu, a.g.e, 94.
74 Bengisu (1988) 93.
75 Frantz ve Collins (2003), 115.
76 İstanbul Üniversitesi Arşivleri, personel kayıtları.
77 A.g.e.
78 Bkz. *Türk Oftalmoloji Gazetesi* 1938 (II), 1: 3-9. *Türk Oftalmoloji Gazetesi*, 1936 (II), 3: 117-129. *Türk Oftalmoloji Gazetesi*, 1937 (II), 5: 245-253. *Türk Tabii ve Fiziki İlimler Cemiyeti Arşivi*, 1938/1939, 7: 16-23. *Türk Oftalmoloji Gazetesi* 1938 (II)2: 536-542. *Türk Oftalmoloji Gazetesi*, 1939 (III), 4: 203-210 ve *Tıp Fakültesi Mecmuası*, 1939, 9: 1085-1111, daha birçok kaynak arasında sayılabilir.
79 İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü Personel Dairesi Dosya No: 4109/111. Maarif Vekâleti'nden İstanbul Üniversitesi rektörüne, 12 Mayıs 1939. Bu, Almanya'nın Polonya'yı işgalinin arifesindeydi. Türkiye tarafsız olmakla birlikte, Almanya'yla iyi ilişkiler içindeydi. Türkiye'deki göçmen topluluğu anlaşılır bir şekilde Türkiye'deki güvenliklerinden kaygı duyuyordu. Igersheimer'in çalışmak istediği yer, Filistin'e çok yakındı. Türk hükümeti üyeleri onun kaçacağından mı korkmuştu? Belki de.
80 İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü Personel Dairesi, Dosya No: 4109/111. Igersheimer'den İstanbul Üniversitesi Rektörü'ne, 27 Nisan 1939.
81 Von Hippel (2003).
82 A.g.e.
83 Schwarz (2003), 86.
84 Ernst E. Hirsch. *Anılarım. Kayzer Dönemi, Weimar Cumhuriyeti, Atatürk Ülkesi*. Çev. Fatma Suphi, Ankara (1997), 213. Ernst E. Hirsch: *Aus des Kaisers-zeiten durch die Weimarer Republik in das Land Atatürks. Eine unzeitgemaesse Autobiographie*. Münih, 1982.
85 Igersheimer'in Ankara'daki yüksek çevrelerde ve genel olarak halk arasında gördüğü itibara karşın, belki de daha çok bu yüzden, dekan ve rektör, Igersheimer'in "idare edilmesi güç" olduğu kanısındaydılar. Yönetimin başındaki sıradan akademisyenlerin bir süperstarın yaşamını güçleştirmesi ne yazık ki İstanbul Üniversitesi'yle sınırlı değildi.
86 Fransızca "décollement" sözcüğünün Türkçe versiyonu olan dekolman sözcüğü, yapışmış bir şeyin ayrılması demektir. Aynı zamanda ayrılma, kopma anlamına da gelir. Retina ayrılması (décollement de la retine) oftalmolojide kullanılır. Bu nedenle bu başlık

bir kelime oyunudur. Söz konusu ameliyata ve doktorların kendilerini düşürdüğü gülünç duruma gönderme yapar.

87 Sabahattin Ali: Sırça Köşk. YKY Yayınları, İstanbul (2004), 70-77.

88 Hillebrecht (2000), 33-4.

89 Igersheimer ve Darragh (2005).

90 Igersheimer'in oğlu Walter'la kişisel yazışma, 21 Ağustos 2005.

91 http://www.dl.tufts.edu/view_text.jsp?urn=tufts:central:dca:UA069:UA069.005.DO.00001&chapter=D00020 Görüntüleme: 1 Mart 2006.

92 Oto-Nöro-Oftalmoloji, 1953 (VIII), 2: 31-38.

93 Kişisel yazışma, 11 Ağustos 2005.

94 Sloane (1969), 174-175.

95 A.g.e.

96 Liebermann-Meffert ve Rossetti (1996).

97 http://www.arss.org/crng/history.htm Görüntüleme: 15 Ekim 2005.

98 http://www.ats.ctsnetjournals.org/cgi/content/abstract/69/2/651 Görüntüleme: 25 Eylül 2005.

99 Neumark (1982), 52-76.

100 Bkz. Rıza Şah, 1934'de Türkiye'ye yaptığı resmi ziyarette Kemal Atatürk'le birlikte http://www.iranian.com/DariusKadivar/2003/April/Tehran43/ Görüntüleme: 15 Ocak 2006.

101 Von Hippel (76) http://vonhippel.mrs.org/vonhippel/life/AvHMemoirs9.pdf Görüntüleme: 7 Ekim 2005.

102 Rockefeller [Vakfı] Arşiv Merkezi'nin izniyle. Kantorowicz önce Borgermoor'da Nazilerin tutsağı oldu. Langhoff (1935), 184-186. Başka kanıtlar da, Rockefeller Vakfı'nın Kantorowicz'i toplama kampından çıkarma konusunda doğrudan müdahale edemediğini gösterir.

103 Bu mektubun karbon kopyası, New York'taki Acil Kurtarma Komitesi'ne yazılmış, "İstanbul Üniversitesi Diş Hekimliği Fakültesi Müdürü Professör Alfred Kantorowicz için kota dışı göçmenlik vizesi" talep eden mektubun tarihini göstermiyor. Reichenbach'ın cevap yazdığı adresten yola çıkarsak, çok yüksek olasılıkla, 1940 başında gönderilmişti. University at Albany, New York, Grenander Özel Koleksiyonlar ve Arşivler Bölümü'nün izniyle.

104 <http:www.ncbi.nlm.nih.gov/entrez/query.fcgi?cmd=Retrieve&db=PubMed&List_uids=8258568&dopt=Abstract>

105 Loevy ve Kowitz (1993), 263-269.

106 http://litten.de/fultext/kantoro.htm, http://www.istanbul.edu.tr/dishekimliği/>. Görüntüleme: 25 Ekim 2005.

107 Loevy ve Kowitz (1993) 268.

108 Neumark (1982) 70.

8 BİLİM İNSANLARI
(Sayfa 223-296)

1 Bkz. Ekmeleddin İhsanoğlu, Ramazan Şeşen, Cemil Akpınar, Cevat İzgi, *Osmanlı Astronomi Literatürü Tarihi*, Ziyaüddin Sardar, *Nature* 394 (1998), 634. Ayrıca, iyi bir arkaplan bilgisi için, bkz. "Introduction of Western Science to the Ottoman World: A Case Study

of Modern Astronomy (1660-1860)", Ekmeleddin İhsanoğlu, 67-120, Ekmeleddin İhsanoğlu (ed.), (1992), *Transfer of Modern Science and Technology to the Muslim World*, 1992, The Research Centre for Islamic History, Art and Culture, (IRCICA).

2 *The Times*'de yer alan anma yazısı. http://www.aam314.vzz.net/Freundlich.html Görüntüleme 30 Eylül 2005.

3 Freundlich ile ilgili kısmın büyük bölümü, *J. J. O'Connor* ve *E. F. Robertson*'a dayanır. <http://www-groups.dcs.st-and.ac.uk/~history-Mathematicians/Freundlich.html> Görüntüleme: 30 Eylül 2005.

4 Astrofizikçi Martin Harwit'e göre, anlaşılan mevcut görüş şöylcydi:"O dönemde Freundlich'in elindeki gereçler kesin sonuçlara ulaşmasını sağlayamayacak kadar ilkeldi ve bugünlerde Einstein'ın kuramlarının geçerliliğinin kanıtlanmasını Freundlich'e atfeden bir astronom bulunmaz. 1919'da bir tam güneş tutulması sırasında uzak bir yıldızdan ışık sapmasını gözlemlemeye yönelik keşif gezisinde ışığın genel göreli sapmasını doğrulayan Arthur Stanley Eddington'ın halihazırda Einstein'ın fikirlerini teyit eden bilim insanı olduğu genel olarak kabul görmüştür."

5 http://www-history.mcs.st-andrews.ac.uk/Mathematicians/Freundlich.html Görüntüleme: 24 Eylül 2005.

6 A.g.e.

7 Tüm Freundlich yazışmaları, St Andrews Üniversitesi Arşivi'nin izniyle kullanılmıştır.

8 <http://www-groups.dcs.st-and.ac.uk/~history/Mathematicians/Freundlich.html> Görüntüleme: 30 Eylül 2005.

9 Merzbacher (2005). Kişisel yazışma, 15 Ağustos.

10 Kişisel yazışma, 24 Ocak 2006.

11 http://www.istanbul.edu.tr/fen/astronomy/tanitim/tarihce/history.htm Görüntüleme: 30 Eylül 2005.

12 Gürgey (2005).

13 Widman (1973).

14 Bkz. Burk (2005), 235-257.

15 Burk (2003).

16 Gürgey (2005).

17 Arndt'ın Türkçe kitaplarının tam listesi Burk'ta (2003) bulunabilir. Bu kitapların tamamı betimlenmiştir: Emre Dölen, "Ord. Prof. Dr. Fritz Ardt'ın Türkçe Yayınlanmış Yapıtları", *Doğa ve Bilim*, 11, 68-76 (1982).

18 Türkçe, Osmanlıca, Almanca ve İngilizce kimya terimleri sözlüğü (*Lügatçe*), Arndt'ın *Denel Anorganik Kimya* adlı yapıtının 1947 ve 1953 baskılarında yer alır. Dr. Lale Aka Burk'un izniyle.

19 Gürgey (2005).

20 Kazancıgil ve diğerleri (2000).

21 A.g.e.

22 A.g.e.

23 <http://www.indiana.edu/~liblilly/lilly/mss/html/haurowit.html> Görüntüleme: 30 Haziran 2005.

24 <http://www.jbc.org/content/vol140/issue2/index.shtml> Görüntüleme: 15 Ekim 2005.

25 Putnam (1994).

26 <http://www.indiana.edu/~liblilly/lilly/mss/html/haurowit.html> Görüntüleme: 22 Temmuz 2005.

27 Aub (1964).

28 Bu atlamalar, aslında bu kitabın öyküsü bağlamında önemlidir.

29 Hochmann (1964).
30 Neumark (1982).
31 Eicher (1987).
32 <http://www.amphilsoc.org/library/mole/c/Caspari.htm> Görüntüleme: 18 Ekim 2005.
33 A.g.e.
34 1940 Mayıs başından Ağustos 1944'e dek Lodz Getto'sunda yaşamış olan, halihazırda Minnesota, St. Paul'de yaşayan Felicia Karo-Weingarten, Alman hekim Caspari'nin ününü hatırlıyor. Hiçbir zaman onun tarafından tedavi edilmediği ve onunla karşılaşmadığı için, fotoğraftaki kişinin o olup olmadığını tespit edemedi. Bununla birlikte, Almanya'dan gelen Yahudilerin yok edilmek üzere Auschwitz'e gönderilmeyip, bunun yerine Chelmno'ya gönderildiğini söyledi. Kişisel görüşme, 1 Ekim 2005. Kayıtlar, Caspari'nin annesinin Lodz'a gönderilmeden önce yaşadığı kent olan *Frankfurt*'tan gelen Yahudilerin aşağıdaki dönemlerde derhal yok edilmek üzere *Chelmno*'ya gönderildiğini gösteriyor: 17 Ocak-30 Ocak 1942; 23 Şubat-3 Nisan 1942; 5 Mayıs-16 Mayıs 1942; 1 Eylül-12 Eylül 1942; ve 24 Haziran-15 Temmuz 1944. Krzysztof Gorczyca, Zdzislaw Lorek, Kalendarium Chelmna, Chelmno-on-Ner imha merkezinde öldürülen Yahudilerin geldiği yerlerin listesi. Bu listenin bir kopyası Polonya'nın Konin kentindeki Bölge Müzesi'nde bulunuyor. Lodz'un yaklaşık 80 kilometre batısında, *Warthbeagu*'da yer alan *Chelmno*, ilk Nazi imha merkeziydi. Felicia Karo, Lodz'da, bu kitabın yazarıyla aynı apartmanda 14 *Magistraska Ul.*'da büyüdü. Ondan yedi yaş büyük olduğundan, apartmanın avlusunda yazar ve ablasıyla oynadıklarını hatırlıyor. Tüm ailesini yitiren Felicia'nın tersine, Reismanlar Lodz Gettosu deneyiminden kaçmayı başardılar (Reisman ve Reisman, 1982).
35 Sütlüpınar ve Ergun (2003), 269-277.
36 Türk Farmakoloji Derneği'nin VI. toplantısında sunulan tebliğ, 5-7 Haziran 2002 ve daha sonra basılan *Eczacılık Tarihi Araştırmaları*, der. Prof.Dr. Afife Mat, Sunulan Bildiriler, Üniversite Yayın No: 4390, Eczacılık Fakültesi Yayın No:80, ISBN 975-404-679-4, İstanbul, 2003.
37 <http://www.istanbul.edu.tr/istanbultip/tr/akademik_birimler/temel/fizyoloji/> Görüntüleme: 18 Haziran 2005.
38 Kazancıgil ve diğerleri (2000).
39 <http://www.physik.uni-frankfurt.de/paf/paf84.html> <http://www.istanbul.edu.tr/edebiyat/edebiyat/MKamarIstanbulUniversitesi.doc> Görüntüleme: 4 Ekim 2005.
40 Namal (2003).
41 Kişisel iletişim, 21 Kasım 2005.
42 İstanbul Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Personel Kayıtları.
43 Carl Weisglass. *Research on a Double-Valve-Rectification System. The Starting Process*, İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Mecmuası /Revue de la Faculté des Sciences de l'Université d'Istanbul VIII (1943)1, ss.1-8; Carl Weisglass, *Research on the Lapping Period in a Double-Valve-Rectifying System with Metal Rectifier*, İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Mecmuası VII (1942) , ss. 45-57; Carl Weisglass, *Die Messung von Wechselströmen und –spannungen mit Hilfe von Gleichstrommessgeräten mit Trockengleichrichtung*, İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Mecmuası V (1940) , ss. 18-34; ve Carl Weisglass, *Research on a Double-Valve-Rectification System*, İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Mecmuası V (1941), ss. 240-255.
44 Rainer Maria Rilke, 4 Aralık 1875'te Prag'da doğdu ve genellikle Almanca'da 20. yüzyılın en büyük şairi olarak kabul edilir. Zihinlere kazınan imgeleri, bir inançsızlık, yalnızlık ve muazzam bir kaygı çağında Hıristiyanlığın sorunlarına odaklanma eğilimi gösterir.

Genellikle, Modernist şairler arasında görülür. Gelgelelim, dinsel ikilemleri onu bazı emsallerinden ayırır. <http://www.thecry.com/existentialism/rilke/> Görüntüleme: 18 Şubat 2006.

45 Anonim. Ne var ki, Hilda Geiringer von Mises'in bu belgeyi 1960'larda Harvard için von Mises'in arşivlerini yayına hazırlarken kaleme aldığına ilişkin birçok kanıt var. Belgede sunulan bilgiler ve düzenlenişi, yalnız von Mises'in çok sayıda ve dağınık bilimsel ilgilerine ilişkin hatırı sayılır düzeyde bilimsel bilgiye sahip olmakla kalmayıp, kişisel yaşamını da çok yakından tanımayı gerektiriyor. Belgenin sonunda şu sözler yer alıyor: "Richard von Mises Eserleri yaklaşık 4 metrelik bir raf alanını kaplar, yirmi bir tane 13 santimlik gri clyazması kutusu ile yedi adet 10 santimlik, büyük boy yeşil clyazması kutusunda muhafaza edilmektedir. Koleksiyon Bayan Hilda von Mises tarafından üç kısım halinde bağışlanmıştır: Kısım 1, Kutular I-XIX, 1965; kısım 2, Kutular XX ve XXI, Şubat 1967; kısım 3, Kutular XXII-XXVIII, Kasım 1967.
Belgede ayrıca "Von Mises'in şair Rainer Maria Rilke hakkındaki büyük kitap ve makale koleksiyonu da daha önceden Harvard Üniversitesi'ne sunulmuştu" ibaresi de yer alır. Dolayısıyla, bunlar arşivlenmiş ve araştırmacılara açılmıştır.

46 <http://www-gap.dcs.st-and.ac.uk/~history/Mathematicians/Mises.html> Görüntüleme: 4 Haziran 2005.

47 Von Mises Papers, HUG 4574, 105, Kutu 2, Klasör 1946-1948. Harvard Üniversitesi Arşivleri.

48 A.g.e.

49 Anonim.

50 A.g.e.

51 Grinstein ve Campbell (1987), 43.

52 O'Connor J.J. ve Robertson (2001).

53 O'Connor ve E.F. Robertson (2005). <http://www-gap.dcs.st-and.ac.uk/~history/Mathematicians/Mises.html>Görüntüleme 30 Eylül 2005.

54 <<http://www-history.mcs.st-andrews.ac.uk/Mathematicians/Vehlen.html> Görüntüleme: 8 Aralık 2005.

55 A.g.e.

56 Bkz. Hilda Geiringer, "Work", Grinstein ve Campbell (1987), 43.

57 Ankara'daki Maarif Vekili'ne hitaben yazılmış bir arşiv belgesi. "Your Excellency", Freundlich Letters, İskoçya, St. Andrews Üniversitesi'nin izniyle.

58 O'Connor ve Robertson (2005). <http://www-history.mcs.st-andrews.ac.uk/~history/Mathematicians/Geiringer.html> Görüntüleme 18 Temmuz 2005.

59 A.g.e.

60 Bkz. Hilda Geiringer, "Work", "Works about Hilda Geiringer", Grinstein ve Campbell (1987), 44.

61 A.g.e. "Works about Hilda Geiringer" (46). Anonim (tarihsiz). "History of the Applied Mathematics Department", 12 sayfa. Brown Üniversity Arşivlerinin izniyle. Bulan ve ileten: Holly Snyder, üniversite arşivcisi, Brown University, 1 Ocak 2006. Belgenin metni, bu belgenin 1942 ile1945 arasında oluşturulduğuna ilişkin göstergeler taşır. Belgede, şu sözlerle bu ders notlarına değinilir: "Teksir halindeki özel ders notları, ayrılan öğrenciler tarafından götürülmüş ve hükümet ve sanayi laboratuvarları için spontan fazladan kopya taleplerine yol açmıştır. Bu talep öylesine yoğunlaştı ki, notların bir kısmını satışa çıkarmak gerekti. Bugüne değin, 14 dersin notları bu şekilde sunulmuş ve 7500 nüsha satılmıştır."
Belge, aşağıdaki hükme vararak devam eder: "Uygulamalı matematik alanında özel literatürün böylesine yaygın bir dağıtımının değeri pek de elle tutulur ve kolayca övülen

bir şey değildir. Gelgelelim, etkisinin önemli ve kalıcı olduğu pek kuşku götürmez niteliktedir.

62 O'Connor ve Robertson (2005). <http://www-history.mcs.st-andrews.ac.uk/Mathematicians/Geiringer.html> Görüntüleme: 14 Eylül 2005.
63 Oswald Veblen Tebliğleri, Kutu 31. Elyazmaları Birimi, Kongre Kütüphanesi.
64 A.g.e.
65 A.g.e.
66 A.g.e.
67 Von Mises Evrakı, HUG 4574, 105, Kutu 2, Klasör 1946-1948, Harvard Üniversitesi Arşivleri.
68 Grinstein ve Campbell (1987), 43.
69 O'Connor ve Robertson (2005).
70 National Academis Press, Memorial Tributes, 233. <http://books.nap.edu> Görüntüleme: 5 Ekim 2005.
71 <http://www-groups.dcs.st-and.ac.uk/~history/Mathematicians/Prager.html> Görüntüleme: 19 Ekim 2005.
72 Veblen Tebliğleri, Kutu 32. Elyazmaları Bölümü, Kongre Kütüphanesi.
73 Drucker, D.C. (1984). Memorial Tributes, *National Academy of Engineering*, Cilt 2 (233,234).
74 A.g.e.
75 Bu terim o dönemde hilinmiyordu. Tam da bu dönemde gerçekleşen teknoloji alanındaki büyük bir atılım dır.
76 <http://vonhippel.mrs.org/>. Görüntüleme: 1 Ekim 2005.
77 Dresselhaus (2004), 76-77.
78 A.g.e.
79 <http://nanoatlas.ifs.hr/arthur_von_hippel.html> Görüntüleme: 1 Ekim 2005.
80 Günümüzün politik olarak kahul edilebilir ifade tarzıyla karşılaştırıldığında, laboratuvardaki yardımcıya gönderme yapmanın pek de nazik bir yolu olmasa da, von Hippel anılarında hizmetli terimini kullanmıştır. Bu adam yoksul bir ailenin oğluydu ve işe giyecek doğru dürüst bir kıyafeti yoktu, bu yüzden von Hippel ona beyaz bir laboratuvar önlüğü aldı. Adam bunu büyük bir gururla giyiyordu.
81 <http://vonhippel.mrs.org/vonhippel/life/AvHMemoirs9.pdf> Görüntüleme: 7 Ekim 2005.
82 Von Hippel (73) <http://vonhippel.mrs.org/vonhippel/life/AvHMemoirs9.pdf> Görüntüleme: 7 Ekim 2005.
83 Von Hippel (71).
84 Von Hippel (79).
85 Aile vakfı adına Eric von Hippel'in izniyle kopye edilmiştir. Kişisel e-posta iletişimi, 24 Haziran 2005.
86 A.g.e.
87 A.g.e.
88 <http://nanoatlas.ifs.hr/arthur_von_hippel/html> Görüntüleme: 7 Ekim 2005.
89 http://www.lionprecision.com/corp/corp-history.html> Görüntüleme: 7 Ekim 2005.
90 Merzbacher (2005). Kişisel iletişim, 14 Ağustos 2005.
91 Freundlich Mektupları, İskoçya, St. Andrews Üniversitesi'nin izniyle.
92 <http://www.icp.utm.edu/> Görüntüleme: 29 Temmuz 2005.
93 Arazi, Meksika-Amerika Savaşı'nda Meksika'nın yenilgisinin ardından, parçalar halinde Anglolara satılan bir İspanyol kamu arazisi olan *Rancho San Vicente y Santa Monica*'nın bir parçasıydı. 1916'da Los Angeles tarafından ilhakı döneminde (soya fasulyeleri ve avokadolarıyla) bir tarım arazisiydi.

94 Dul eşi Mia Reichenbach'ın izniyle kopye edilmiştir. Telefon konuşması, 11 Ağustos 2005.

95 Aslında, UCLA'daki mühendislik lisansı 1953'te dört yıllık bir program olarak açılabilmişti. Aşağıdaki alıntı için, bkz.: <http://www.ee.ucla.edu/about/history.htm> Görüntüleme: 27 Ocak 2006.

"Dekan Boelter, mühendislik lisans eğitimine ilişkin son derece özgün fikirlere sahip bir yenilikçiydi. Geleneksel bir mühendislik fakültesi bölümlenmesinin, bölümler arasında disiplinlerarası faaliyetleri engelleyecek duvarlar yükselteceğini hissediyordu. Aynı zamanda geleceğin mühendisliğinin disiplinlerarası olduğunu da hissettiği için, UCLA'daki Mühendislik Fakültesi'nin tek bir bölüme sahip olmasına ve UCLA'nın anonim yüksek lisans ve doktora dereceleri vermesine karar verdi. Dahası, yüksek lisansa giden ilk üç yıl, dinamik, akışkan mekaniği, termodinamik, malzemenin gücü, elektrik devreleri ve makineler, uygulamalı matematik ve meslek ahlakını kapsayan yedi çekirdek dersten oluşan ilk yılla birlikte, tamamen birleşik olacaktı. İki yıllık disiplinlerarası laboratuvar çalışmaları ilk ve son yıllara yayılacaktı."

9 KARŞILAŞTIKLARI SORUNLAR
(Sayfa 297-340)

1 Fermi (1968) 68.

2 *Darülfünun* 31 Temmuz 1933'te ilga edildi ve yerine 1 Ağustos 1933'te İstanbul Üniversitesi kuruldu. *Darülfünun* hocalarının küçük bir bölümü yeniden işe alındı.

3 Rockefeller [Vakfı] Arşiv Merkezi'nin izniyle.

4 Rockefeller Vakfı iç yazışma, 23 Ekim 1933. Tıp Bilimleri Müdür Yardımcısı, Dr. Daniel P. O'Brien'dan, New York'taki müdürü Dr. Alan Gregg'e.

5 Komünist ideolojiye karşı bir gençlik hevesi, algılanan kapitalist ve (Batılı) sömürgeci etkilere yönelik olumsuzlukları asgari düzeyde körüklüyordu. Bu özgül olumsuzluklar, bu kitabın yazarının Türkiye'nin gerek kamusal gerek özel üniversitelerinde (1999-2003) birçok dersler ve konferanslarda tanık olduğu üzere günümüze kadar gelmiştir.

6 Her türlü direnişi alt etme çabası içinde, üniversite reformunun mimarları *Darülfunun*'un 31 Temmuz 1933'te kapatılması ve 1 Ağustos 1933'te yeni üniversitenin kurulmasına ilişkin bir yasa çıkardılar.

7 Türk hükümetinin en üst katmanlarının dikkatlerini bu göçmenlerden hiç ayırmaması, onların anavatanlarından gelen kötü haberlerle, malzeme ve donanım eksiklikleriyle birleşerek, bugünden geriye bakıldığında "Hawthorne etkisi" –"istihdam edilen emeğin" en üst entelektüel düzeylerinde sürekli artan bir üretkenlik– ortamı yaratmış gibi görünüyor. Göçmenlerin kendi yurtlarında olan bitenlerden haberdar olduğuna hiç kuşku yoktur.

8 Bu sıkı bağları olan göçmen topluluğundaki toplumsal etkileşimlerden bazıları von Hippel tarafından betimlenmiştir.
<http://vonhippel.mrs.org/vonhippel/life/AvHMemoirs9.pdf>Görüntüleme: 7 Ekim 2005.

9 <http://vonhippel.mrs.org/vonhippel/life/AvHMemoirs9.pdf> Görüntüleme: 5 Ekim 2005.

10 Von Hippel (73). <http://vonhippel.mrs.org/vonhippel/life/AvHMemoirs9.pdf> Görüntüleme: 7 Ekim 2005.

11 Von Hippel (76-77). <http://vonhippel.mrs.org/vonhippel/life/AvHMemoirs9.pdf> Görüntüleme: 7 Ekim 2005.

12 <http://vonhippel.mrs.org/vonhippel/life/AvHMemoirs9.pdf> Görüntüleme: 25 Eylül 2005.
13 A.g.e.
14 Shaw (1993) 379.
15 Neumark (1982) 123.
16 R.A. Lambert'in 15 ve 16 Şubat 1934 tarihli günlüğü. Rockefeller [Vakfı] Arşiv Merkezi'nin izniyle.
17 Lambert'in Günlüğü. Rockefeller [Vakfı] Arşiv Merkezi'nin izniyle.
18 Rockefeller [Vakfı] Arşiv Merkezi'nin izniyle.
19 A.g.e.
20 Ulusal Arşiv belgesi 867.4016 JEWS/20
21 Ulusal Arşiv belgesi 967.00 Nazi/1
22 Ulusal Arşiv belgesi 867.4016 JEWS/6. Bu alıntı, aslında kasıtlı olmayan, tarihsel öneme sahip bir mesaj da verir. Eğitimli bir Amerikalı aslında hiçbir aşağılama niyeti olmaksızın "Yahudi ırkı" terimini kullanır. O dönemde Chicago Üniversitesi rektörü olan R. M. Hutchins'le ilgili diğer yazışmalarda, Yahudi Amerikalılara gönderme yaparken "Yahudi milleti"nin kullanıldığı görülür. İş yazışmalarında bu tür deyimlerin kullanılması, 1930'larda Amerika'nın kendi egemen çevrelerinin, (etnik) Amerikalıları nasıl adlandıracağı konusunda bir uzlaşmaya varamadığına kuşku bırakmaz.
23 Ulusal Arşiv belgesi 867.4016 JEWS/5
24 Friling (2002), 322.
25 Frantz ve Collins (2003), 122.
26 Erichsen (2000).
27 Kazancıgil ve diğerleri (2000).
28 *Yishuv* temsilcisi Eliahu Epstein'ın 5 Mayıs 1941 tarihli, Türkiye ziyareti raporu. Friling (2002), 328.
29 Grothusen (1987). Herbert Scurla'nın kullandığı çeşitli takma adlar altında Nazi hiyerarşisinde yükselişinin ve bu hiyerarşi için yaptıklarının bir kronolojisi, Simon'da (2004) verilir. 1939 yılı için 0500-0511 sayılı kayıtlar Türkiye'ye yaptığı iki ziyaret sırasındaki faaliyetlerini gösterir.
30 <http://www.museumonline.at/1999/schools/classic/istanbul/exilturkei_e.htm> Görüntüleme: 22 Ekim 2005.
31 A.g.e.
32 Sabine Hillebrecht (Hrsg.), *Haymatloz-Exil in der Türkei* 1933-1945, Berlin (2000), 33-34.
33 Müller (1998).
34 Almanca *heimatlos* sözcüğünün Türkçe telaffuzu.
35 Matthias Neumark, kişisel iletişim, 18 Haziran 2005.
36 Eugen Merzbacher, kişisel iletişim, 1 Temmuz 2005.
37 Haymatloz (2000), 149-155.
38 Kişisel iletişim, 25 Ekim 2005.
39 Eugen Merzbacher'in izniyle, 26 Ağustos 2005.
40 Grothusen (1987), 116.
41 A.g.e.
42 Grothusen (1987), 116.
43 Grothusen (1987).
44 Haymatlos Listesi (2000).
45 Helmuth von Moltke 1907'de Kreisau'da (Almanya) doğdu. Britanya ve ABD'de pek çok dostları olan bir uluslararası hukukçu oldu. 1933'te Hitler'e karşı çıkarak, Nazi

karşıtı direnişle irtibata geçti. Ocak 1944'te, komploculari yakalanacakları konusunda uyardığı ortaya çıkarıldığında Gestapo tarafından tutuklandı. Temmuz Komplosu'ndan sonra, Moltke vatan hainliğiyle suçlandı ve 23 Ocak 1945'de Ploetzensee Hapishanesi'nde idam edildi. <http://www.spartacus.schoolnet.co.uk/GERmoltke.htm> Görüntüleme: 25 Ekim 2005. Moltke'nin, birçok Alman ve Danimarkalı Yahudiyi kurtarmak için uluslararası hukuktaki uzmanlığını kullandığı anlaşılıyor.

46 *Warthegau* (Wartheland) Almanlar tarafından Ekim 1939'da Polonya topraklarının –Reich'ın ilhak ettiği– geniş bir kesiminde yaratılan bir bölgedir; Warthegau Ocak 1945'te özgürlüğüne kavuşana kadar varlığını sürdürdü. Reich'ın en büyük yönetsel birimi olarak, yüzölçümü 44 bin kilometrekareydi. II. Dünya Savaşı'nın başında bölgede 385 bin Yahudi ve 325 bin Alman da dahil, 4,922,000 kişi yaşıyordu. *Warthegau*'nun başında, *bölgeyi ırksal saflık modeline dönüştürmek* niyetinde olan Arthur Greiser bulunuyordu. Nüfusu üstün insanlar, [Arî] Almanlar ile Polonyalılar, Yahudiler ve Çingeneleri içeren aşağı insanlar arasında böldü. Haftalar içinde, üstün grup bölgenin iş dünyasında, siyasal ve ekonomik yönetiminde tüm üst düzey mevkileri aldı ve birçok imtiyazlar kazandı. "Aşağı grup" üyeleri büyük zulümlere uğratıldı. 70 binden fazla Polonyalı öldürüldü, diğerleri de çalışma ve toplama kamplarına gönderildiler. Almanlar aynı zamanda Polonyalılara, hareketlerini kısıtlamak, birçoğunu sürmek, onlara son derece kısıtlı tayın, sosyal güvence ve sağlık hizmetleri vermek ve belirli çiftlerin evlenmesini önlemek yoluyla da eziyet ettiler. *Almanlar Polonyalıların mülklerinin yüzde 95.5*'ini müsadere ettiler, okullarını kapattılar ve Polonyalıların kendi kültürel ve toplumsal yaşamlarını sürdürmelerini yasakladılar. Lehçe konuşmak bile kısıtlandı. *Warthegau kurulur kurulmaz, Almanlar Yahudi karşıtı önlemleri uygulamaya koyuldular. Yahudiler Yahudi yıldızları takmaya zorlandılar, çalışma kamplarına gönderildiler ve kamu ulaşım araçlarını kullanmaları yasaklandı. Yahudi mülkleri müsadere edildi ve Yahudilerin kültürel, eğitsel ve siyasal etkinliklere katılmaları yasaklandı. Bazı Yahudiler de öldürüldü. 1940 başından 1941 sonuna dek, Yahudiler 173 gettoya kapatıldı ve zorla çalıştırıldılar. Birçoğu açlıktan, aşırı çalışmaktan ve sağlıksız koşullardan öldü; binlercesi öldürüldü. Aralık 1941'den başlayarak, Yahudilerin çoğu yok edildi.* Savaşın son birkaç ayı içinde, Almanlar, geriye kalan Yahudilerin emeklerinden yararlanabilmek için yok etme hızını düşürdüler. Hepsi birlikte, 380 bin *Warthegau* Yahudisi öldürüldü ve ancak 5 bini sağ çıkabildi. Buna ek olarak, *Warthegau*'da yaşayan yüzlerce Çingene de öldürüldü." (Vurgular bana ait.) <http://www1.yadvashem.org/odot_pdf/Microsoft%20Word-%20/%206496.pdf> Görüntüleme: 25 Ekim 2005.

İlk Nazi imha kampı ve biyolog Ernst Caspari'nin annesinin muhtemelen son durağı olan *Chelmno* da *Warthegau*'daydı.

47 Kişisel iletişim, 20 Ağustos 2005.

48 Prof. Walther Gleisberg, astronom Wolfgang Gleissberg'le karıştırılmamalıdır; kendisi Ankara'daki Ziraat ve Veterinerlik Okulu'nda müdürdü. Gleisberg Arî'ydi; Gleissberg ise değildi.

49 Falke, Ankara'daki Ziraat ve Veterinerlik Okulu'nun kurucu dekanıydı. Ancak, anlaşılan akademik yaklaşımı Türklerin hedefleriyle uyum içinde değildi. Falke yeterince pragmatik olmayan, aşırı soyut ve kuramsal bir akademisyen olarak kabul ediliyordu. Scurla raporundan da, yönetsel konumundan azledildiği anlaşılıyor.

50 Scurla, Dr. Friede'ye *Orstgruppenleiter*, yani yerel *NSDAP* Parti etkinliklerine karışmış biri olarak gönderme yapar.

51 "Türkiye'ye ziyaretinde Eliahu Epstein'ın raporu, 5 Mayıs 1941." Friling (2002) 328.

52 Christiansen-Weniger (1964).

53 Grothusen (1987), 80.
54 Ulusal *Sosyalist* Alman *İşçi* Partisi. (Vurgular hana ait.)
55 Kişisel iletişim, 26 Ağustos 2005.
56 Freundlich'le ilgili tüm yazışmalar, İskoçya'daki St. Andrews Üniversitesi Arşivleri'nden alınmıştır.
57 <http://www.uspa permoney.infor/sign> Görüntüleme: 25 Eylül 2005.
58 Blum (1959-1965), oğul Henry Morgenthau'nun 1928-1941 arası günlüklerinden bölümler içerir.
59 Tersine bir kayıt varsa bile, yazarın eline geçmedi.
60 Morgenthau (1999), xiii.
61 A.g.e.
62 New Release, 9 Haziran 2004, "Stephen Wise Was Cautious and Ineffective during Holocaust, Say Scholars of Congress Panel." David S. Wyman Institute for Holocaust Studies.
63 Age, xix.
64 A.g.e. Avrupa'daki savaşın sonunda Amerikan Yahudileri daha önce hiç olmadığı şekilde birleşmişlerdi. Buna Morgenthaular da dahildi. Torun Henry Morgenthau şunları anlatır: "Görevinden alınan babam için, Yahudi dünyasından kalanlar ve İsrail Devleti'nin beklenen kuruluşu adına Amerikan çabasına önderlik etmek doğal bir seçimdi."
65 Fermi (1968), 72.
66 Albert Einstein'dan 1936 tarihli bir mektubun kopyası bu iddiayı belgeler. Bkz. Bölüm 12.
67 Şarman (2005).
68 Felix Haurowitz'e yazılmış 3 Şubat 1941 tarihli mektuba göre. Arşiv kopyasından yazarın kim olduğu açık değildir. Gelgelelim, yazar bir bilim insanı, muhtemelen bir kimyacıydı ve tüm göstergeler mektubun Ankara'dan yazıldığını gösteriyordu. Bu mektubun, o dönemde Ankara'daki Ziraat Yüksek Okulu'nda çalışmakta olan biyokimyacı Otto Gerngross'dan geldiği doğruluk olasılığı yüksek bir tahmin olur. Lilly Kütüphanesi, Indiana Üniversitesi, Bloomington, Indiana.
69 Hillebrecht, S. (2000), 33-34.
70 "Desperate Hours", belgesel film, Shenandoah Films. PO Box 1339. Hedgesville, WV 25427. ABD <http://www.shenandoahfilm.com/> Görüntüleme: 21 Ekim 2005.
71 A.g.e.
72 A.g.e.
73 A.g.e.
74 Friling (2002), 335-337.
75 Bu iddia, yazarın (arsızca bilimsellikten uzak yöntemle) tanıdığı bireylerden aldığı örneklerne dayanır.
76 Friling (2002) 339.
77 Alvin Johnson ve/veya New School'la ilgili yazışmalardan tüm alıntılar, Albany Üniversitesi Kütüphaneleri, Amerikan Meslek Sahibi Göçmenler Konseyi M.E. Grenander Özel Koleksiyonlar ve Arşivler Bölümü'nün izniyle kullanılmıştır.
78 A.g.e.
79 ABD Ordusu'ndan Yüzbaşı Welles'e 21 Ağustos 1941 tarihli mektup. Albany Üniversitesi Kütüphaneleri, Grenander Özel Koleksiyonlar ve Arşivler Bölümü'nün izniyle.
80 Haymatloz (2000) 111.
81 Meier-Rust (1993).
82 Amal (2000).

10 II. DÜNYA SAVAŞI ÇALKANTILARI
(Sayfa 341-357)

1 Friling (2002) 323.

2 Dört gün sonra, tüm seçenekleri açık tutmak için, bir Türk-İngiliz ortak dostluk ve Akdeniz bölgesinde bir saldırı veya savaş halinde karşılıklı yardım deklarasyonu Ankara'da imzalandı.

3 New York Albany Üniversitesi, Grenander Özel Koleksiyonlar ve Arşivler Bölümü'nün izniyle.

4 Friling (2002), 327, 328.

5 Meier-Rust (1993), 71. Meier-Rust, bu çabanın "onun [Rüstow'un] birkaç hafta süreyle neredeyse tüm zamanını aldığını" ileri sürer.

6 A.g.e.

7 Fermi (1968), 67. Fermiler, Güterbockları şahsen tanıyorlardı. Her iki koca da, birkaç yıl Chicago Üniversitesi'nde çalıştılar.

8 Meier-Rust (1993), 65.

9 Bali (2005), 325.

10 Bali (2005), kapak sayfası, 181-188, 234-252.

11 Belge No. 867.512/2-243, tarih 2 Şubat 1943, Dışişleri Bakanlığı Kayıtları, Türkiye'nin içişleriyle ilgili, 1930-1944. NARA RG 59. Ayrıca, Bali (2005), 306.

12 Bunlar arasında New York Times'da çıkan çeşitli başyazılar, Bali (2005), 343-354 ve ABD Büyükelçisi'nin ileri sürdüğü perde arkası manevraları sayılabilir.

13 1942'den 1946'ya dek başbakanlık yaptı.

14 Saraçoğlu 1942-1946 yılları arasında Türkiye Cumhuriyeti başbakanlığını yaptı.

15 Laurence Steinhardt Evrakı, Kongre Kütüphanesi, Kutu 82.1 madde 57.

16 Laurence Steinhardt Evrakı, Kongre Kütüphanesi, Kutu 82.1 madde 59.

17 <http://www.turkfilm.net/arc46.html> <http://www.imdb.com/title/tt0156038/> Görüntülenme: 15 Ocak 2006 ve <http://www.turkishdailynews.com/past_probe/12_12_99/Dom2.htm> Görüntülenme: 15 Ocak 2006.

18 "Köy Enstitüleri" Maarif Vekili Hasan Âli Yücel tarafından, kırsal alanlardan umut vaat eden erkek çocukları köy öğretmenleri olarak yetiştirmek üzere kuruldu.

19 <http://www.turkfilm.net/arc46.html> <http://www.imdb.com/title/tt0156038/> Görüntülenme: 15 Ocak 2006 ve <http://www.turkishdailynews.com/past_probe/12_12_99/Dom2.htm> ***Varlık*** travmasının Türkiye'de azınlıklarla ilgili kamuoyunun hâlâ önemli bir parçasını oluşturduğuna ilişkin bazı kanıtlar vardır. Bali (2005), 133-180, romanın Yahudi karakterlerinin filmde Ermeni'ye dönüştürülmesinin nedeninin ve kamuoyu ile entelektüellerin filme tepkilerinin eleştirel bir çözümlemesini sunar.

20 Bali (2005), 45-46.

21 *Dönme*, dinlerini değiştirenler için kullanılan Türkçe bir deyimdir. Yakındoğu'da Sabetay Sevi'yi izleyerek 1666'da Müslüman olan Yahudilere gönderme yapar. Sevi'nin din değiştirmesi genellikle zorunlu olarak kabul edilir. Birçok *dönme* aileleri, Meksika'daki Maruniler gibi Yahudi dinlerini gizlice sürdürmüşlerdir. Bali (2005).

22 Rifat N. Bali, "Politics of Turkification. During the Single Party Period." "Turkey: Towards Post-Nationalism?" konulu konferansa sunulan tebliğ, Basel Üniversitesi, İslami Araştırmalar Bölümü, Basel 14-16 Ekim 2004.

23 "Eğitimli kişiler ve tüccarlar istisna edildiler ve bazıları şöyle söyledi: 'Osmanlı rejimi boyunca yitirdiğimiz saygınlığı güç bela onarmıştık ve burada yine kaybetmek üzereyiz.'" Friling (2002). Bugüne kadar, ulusal saygınlık meseleleri Türk vatandaşları açısından alışılmadık ölçüde büyük bir kaygı olmayı sürdürmüş durumda.

24 Shaw (1991).

25 Krecker (1964), Neumark (1980) ve Shaw (1991).

26 Şimdi haştan itibaren (daha sonra Papa XXIII. Johannes olarak bilinen) Başpiskopos Roncalli'nin İstanbul'daki Vatikan Nuncio'su olarak, *Yişuv*'un Yahudileri Nazilerden kurtarma ve onları Türkiye üzerinden nakletmeye yönelik açık ve kapalı faaliyetlerini desteklemiş olduğuna ilişkin birçok belgesel kanıt vardır. Desteği savaş sırasında bile sürdü. Kuşkusuz, o dönemde göçmenlerin Yahudiler adına bu destek kaynağını bilmelerine imkân yoktu. Dolayısıyla, bu kitapta bundan dipnotta sözetmek durumunda kaldık. Tarihte bir dipnot olmadığı kuşku götürmez. Bu gerçeği belgeleyen birçok referans derlenmiştir ve Raoul Wallenberg Vakfı aracılığıyla erişime sunulmuştur. <http://www.raoulwallenberg.or.ar/english/roncalliinformesintesis.htm>

27 Shaw (1993), 400.

28 Frantz ve Collins (2003) 123.

29 Laurence Steinhardt Evrakı, Kongre Kütüphanesi, Kutu 82. 1 Nisan 1944 tarihli mektup, Büyükelçi Laurence Steinhardt'tan William Rosenblatt'a, 80 Broad Street, New York City.

30 Friling (2002), 338.

31 A.g.e.

32 Yahil (1990), 626.

33 Kişisel iletişim, 1 Aralık 2005.

34 Frantz ve Collins (2004) 114. Bundan başka, en yetkin Holokost arşivlerinden birinde yapılan bir araştırma talebi aşağıdaki gibi yanıtlandı: "O sayıyı tam olarak kestirmek çok güçtür ve biz de Yad Vaşem'de Stanford Shaw, Rifat Bali veya Franz ve Collins gibi araştırmacıların çalışmalarına daha az muhtaç sayılmayız. Ne var ki, 100 bin sayısı büyük ölçüde olanaksız görünüyor ve hakikisi 15 bin-20 bin gibi sayılara daha yakın olmalı gibi görünüyor." Kişisel iletişim, Shaul Ferrero, 29 Kasım 2005. ABD'de Washington D.C.'deki Holokost Anma Müzesi aşağıdaki yanıtı verdi: Müzenin bu konuda hiçbir "resmi" istatistiği olmamakla birlikte, müzenin web sayfasındaki *Holocaust Encyclopedia*, savaş döneminde Türkiye üzerinden Filistin'e gelen (yasal ve "yasadışı") Yahudi mülteciler için 16 bin sayısını verir. Filistin dışında diğer ülkelere giderken Türkiye'den geçen mülteciler üzerine güvenilir bir istatistik yoktur. *Holocaust Encyclopedia* istatistiği Daila Ofer'in kitabı *Escaping the Holocaust*'a (New York: Oxford University Press 1990, 320) dayanır ve onun verdiği tam rakkam 16,474'tür. Dina Porat, *The Blue and White Stars of David* (Cambridge, Mass: Harvard University Press, 1990) adlı kitabının 106. sayfasında, 15 bin rakamını verir. Hiçbir istatistik çok doğru kabul edilemeyecek olmakla birlikte, özellikle "yasadışıları" içeren Ofer konu üzerindeki en önde gelen uzmandır ve bu belirli konuda onun istatistiğinden ciddi biçimde kuşkulanmak için hiçbir neden yoktur. Severin Hochberg, tarihçi, USHMM. Kişisel iletişim, 29 Kasım 2005.

35 Shaw (1993) 406.

36 Slutsky (1972) 171.

37 Ofer (1977) 137.

38 A.g.e.

39 Slutsky (1972), s. 171.

40 Shaw (1993), s. 266.
41 Kimi zaman *Yahudi Filistin Ajansı*, yani gerek Türkiye gerek Britanya tarafından *Yişuv*'un temsilcisi olarak resmen kabul edilen kuruluş.
42 Friling (2001), 267. Ayrıca, bkz. Frantz ve Collins (2003) ve Rubin (1992).
43 Friling (2001) 332.
44 Friling (2001) 323.
45 Türkiye ve Almanya I. Dünya Savaşı'nda müttefikti.
46 Oppenheim (1996), 152-153.
47 Oppenheim (1996).
48 O dönemdeki koşullar veya çok uzun yıllar önce olanların anısı, yazarın jambonu belki, ikisi de domuz etinden yapılmayan *sucuk* veya *pastırma* ile karıştırmasına yol açmış olabilir.
49 Helmuth Mainz, Ek 2, içinde: Oppenheimer (1996), 181.
50 Shaw (1993), 417-420.
51 Friling (2005), 148, 256.
52 Laurence Steinhardt Evrakı, Kongre Kütüphanesi, Kutu 82. Büyükelçi Laurence Steinhardt'tan William Rosenblatt'a 1 Nisan 1944 tarihli mektup, 80 Broad Street, New York City.
53 A.g.e, 199.
54 Laurence Steinhardt Evrakı, Kongre Kütüphanesi, Kutu 82. Büyükelçi Laurence Steinhardt'tan William Rosenblatt'a 1 Nisan 1944 tarihli mektup, 80 Broad Street, New York City.
55 Yad Vaşem (2004), Türkiye.
56 A.g.e.
57 <http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/newspot/2003/july-aug/n6.htm> Görüntülenme: 3 Şubat 2006.
58 Morgenthau (1999).
59 A.g.e.
60 Kazancıgil ve diğerleri (2000).
61 A.g.e.
62 Karşılaştırırsak, Amerikan üniversiteleri kadrolu profesörlerin görevine son verecekleri zaman bir akademik yıl önce haber vermeyi görev sayarlar.
63 Arnold ve Ellen Reisman'la mülakat: 24 Eylül 2005. Bütün görüşme için, bkz. Bölüm 13

11 ABD'YE GÖÇ GİRİŞİMLERİ
(Sayfa 359-399)

1 Wyman, D. S. (1984), xi.
2 O dönemde Princeton Üniversitesi Matematik Bölümü'nde öğretim üyesi olan Oswald Veblen, Londra'nın Strand semtindeki Charing Cross Hotel'in antetli kâğıdına el yazısıyla yazdığı dokuz sayfalık notta, Albert Einstein'ı Princeton Üniversitesi'ne "lisans öğrencilerine ders verme yükümlülüğünden azade" ve sadece bilimsel çalışmalarını ilerletme göreviyle bir Araştırma Profesörü olarak almak için uğraştı. (Oswald Veblen Evrakı, Kongre Kütüphanesi, Kutu 4.) Einstein oltaya gelmedi. Daha sonra 1932'de, Veblen'in kendisinin de geçtiği, (Princeton'da yer almakla birlikte bağımsız bir enstitü olan) İleri Araştır-

malar Enstitüsü'nün oluşumun ardından, Einstein'ı gelmeye ikna etmekte daha başarılı oldu.

3 Lipset ve Ladd, Jr. (1971), 90. Ayrıca, çalışma ekonomisi uzmanı Seligman: "Perlman *Cornell ve Arkansas*'da bir iş bulabilmek için uğraşıyor, *ama Yahudi olduğu için reddedildi.*" Benjamin Solberg, "An intellectual afraid", *The Nation*, 26 Haziran 1929, 769-770. Seligman'a çalışmalarının uluslararası şöhrete kavuşacağı Wisconsin Üniversitesi'nde bir kadro verildi.

4 Amerika'nın Holokost'a tepkisi konusunda uzmanlaşan tarihçiler, Franklin D. Roosevelt Müzesi'ni, Başkan Roosevelt'in Holokost'tan daha fazla Yahudiyi kurtarmasının bir yolu olmadığını ileri süren bir sergiyi düzeltmesi hususunda uyarıda bulunuyorlar. "Roosevelt yönetiminin, örneğin mültecilere Amerika'da veya Müttefik denetimindeki ülkelerde geçici oturma izni vermek; Filistin'i mültecilere açması için İngilizlere baskı yapmak; Auschwitz'deki gaz odalarının veya oraya giden demiryollarının bombalanması emrini vermek; ve ABD Savaş Mültecileri Kurulu'na daha fazla kaynak ve yetki vermek gibi, daha fazla hayatı kurtarmak için atabileceği sayısız adım vardı". "Roosevelt Museum Distorts FDR's Record on Holocaust; Historians Protest", 7 Temmuz 2005. <http://www.wymaninstitute.org/boston-cont.php> Görüntüleme 25 Ekim 2005.

5 Toscanini, Avrupa'da son ana kadar görüşlerini dile getiren, sözünü esirgemeyen bir Nazi karşıtıydı. NBC onun için bir orkestra kurdu ve düzenli olarak yayınlanan konserleri büyük başarı kazandı. Yayınların birçoğu hâlâ iyi kayıtlar olarak kabul edilir. Seçilen halefi (Guido Cantelli) bir uçak kazasında hayatını kaybetti ve orkestra sonunda dağıtıldı, ama Toscanini'nin müzik dünyasındaki etkisi yadsınamaz niteliktedir. Arthur Rubinstein, bu kitabın yazarıyla aynı kentte, Lodz'da (Polonya) doğdu, 1940'ta Paris'ten Los Angeles'a kaçtı. Ağustos 1939'da, Avrupa'da durumun kötüleşmesiyle, George Szell ve karısı New York'a yerleşti. 1946'da, Cleveland Müzik Direktörü ve Amerikan vatandaşı oldu. Bu orkestrayı dünya çapında bir statüye yükseltti.

6 Columbia, Johns Hopkins ve Cornell üniversitelerinde ayrımcı istihdam uygulamaları yoktu. Ne var ki, 1930'larda mali nedenlerle çok fazla öğretim üyesi almıyorlardı.

7 Princeton İleri Araştırmalar Enstitüsü, Yahudi fonlarıyla kuruldu. Princeton Üniversitesi'nden ayrı bir kuruluştu, hâlâ da öyledir. 1933'te enstitü tarafından işe alınan ilk profesörlerden biri Albert Einstein'dı. Yeniden örgütlenen *New School*'un müdürlüğüne gelen Alvin Johnson, yeni görevden alınan ve sürgün edilen Alman bilim insanlarını barındırmak üzere "Sürgündeki Üniversite"nin kuruluşuna yardım etti. Daha sonraları *New School*'un Siyasal ve Sosyal Bilimler Lisanüstü Okulu'na dönüşecek Sürgündeki Üniversite, birçokları için güvenli bir sığınak oldu ve New School kendini yeniden bilimsel araştırmaya adayınca, ABD'deki en seçkin sosyal bilim okullarından biri haline geldi. New School, Kiel Enstitüsü ekonomistlerinin neredeyse tümünü işe almıştı. <http://cepa.newschool.edu/het/schools/newsch.htm> Görüntüleme: 22 Ekim 2005.

8 1936'da Harvard, dönemin tüm Alman üniversiteleri gibi Yahudi profesörlerinin tamamını işten çıkaran ve müfredatını Nazi ideolojisi doğrultusunda değiştiren Heidelberg Üniversitesi'ndeki kutlamalara bir temsilci gönderdi. Harvard aynı zamanda bir başka Nazi Alman üniversitesi olan Göttingen'le de dostluk ilişkileri kurdu. <http://www.wymaninstitute.org/bostoncont.php/> Görüntüleme: 27 Ekim 2005.

9 Eskiden Kaiser-Wilhelm Deri Araştırmaları Enstitüsü Müdürü olan Max Bergmann, 1933'te Rockefeller Enstitüsü'ne katıldı; pek çok Alman bilim insanının entelektüel göçlerinden biriydi bu. Emil Fischer'in himayesinde, Bergmann Almanya'da dünyanın her yerinden öğrencileri çeken bir protein kimyası merkezini geliştirdi. Başarılı kariyeri, "yeryüzündeki en iyi ülke" olarak gördüğü yeni vatanında da sürdü (*Felix Haurowitz*

dosyası, 8 Temmuz 1943). Sentetik peptidlerde proteolitik enzimlerin hareketi ve protein yapısındaki soruna odaklanan araştırma programı, proteinlerin hiyolojik özgüllüğünü açıklamayı amaçlıyordu. Özgüllüğün belirleyicileri olarak, proteinler o zamanlar genellikle kromozomlardaki aktif kalıtsal malzeme olarak görülüyordu; Bergmann'ın araştırmaları da, hu genetik özgüllüğü açıklamaya yönelmişti. Bergmann Evrakı –mektuplar, raporlar, konuşmalar ve dersler– hu nedenle yalnız biyokimya tarihi için değil, aynı zamanda moleküler genetik tarihi açısından da önem taşır. Yazışmalar Bergmann'ın *uluslararası biyokimyacılar ağı içinde merkezi bir figür ve 1930'larda diğer göçmen biyokimyacıların yardımcısı olduğunu* gösterir. (Vurgu bana ait)
<http://www.amphilsoc.org/library/guides/kay/Primary.htm> Görüntüleme: 27 Ekim 2005.

10 Stephen H. Norwood, "Harvard's Nazi Ties", 26 Ekim 2005. David S. Wyman Holokost Araştırmaları Enstitüsü. 26 Ekim 2005. <http://www.wymaninstitute.org/articles/2004-11-harvard.php> Görüntüleme: 5 Ocak 2006.

11 Bloomgarden, L. (1960), 152. "Our Changing Elite Colleges", *Commentary*, Şubat.

12 "Ancak Yahudi öğrencilerin kayıtlıların yüzde 25'ini oluşturduğu 1971'dedir ki, Brown [Üniversitesi] Ivy League'de ilk üniversite sponsorluğundaki Yahudi din adamını atadı. Richard A. Marker'ın üniversitenin yardımcı din adamı ve Hillel müdür yardımcısı olarak atanmasını Brown, Ulusal Hillel ve Providence Yahudi Federasyonu finance etti." Martha Mitchell (1993), *Jews* maddesi, *Encyclopedia Brunoniana*, 310-313. <http://www.brown.edu/Administration/News_Bureau/Databases/Encyclopedia/search> Görüntüleme: 25 Ekim 2005.

13 Judah Monis'in 1720'lerde Harvard'da İbranice okutmanı olmadan önce Hıristiyan olmak zorunda kalması ve bundan sonra çeşitli kereler din değiştirirken samimi olduğunu açıklamak zorunda kalması ilginçtir. *Jewish Virtual Library*. <http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/biography/monis.html> Görüntüleme 26 Ekim 2005. Öte yandan, 1770'te bir Yahudi tüccarın direkt isteğine yanıt olarak, Brown Üniversitesi kurumu, İbrani dili profesörü olarak hir Yahudi atama konusundaki istekliliğini ifade etmişti. Bronson (1914), ss. 98-100; Brown, Kongregasyonalist Yale ve Harvard'a, Presbiteryen Princeton'a; ve Episkopalyan Penn ve Columhia'ya, Baptist yanıttı. <http://www.brown.edu/Administration/Admission/gettoknowus/ourhistory.html> Görüntüleme: 24 Ekim 2005.

14 Grothusen (1987).

15 Tarihçi Christiane Hoss'la kişisel iletişim, Actives Müzesi. 19 Ekim 2005.

16 Veblen Evrakı, Kutu 32. Elyazmaları Bölümü, Kongre Kütüphanesi.

17 Mitchell (1993), 445.

18 Anonim (tarihsiz), "History of the Applied Mathematics Department", 12 sayfa. Brown Üniversitesi Arşivleri'nin izniyle. 1 Ocak 2006'da bulan ve ileten, Holly Snyder, üniversite arşiv görevlisi, Brown Üniversitesi. Belgenin metni, hu belgenin 1942 ile 1945 arasında yaratıldığına ilişkin göstergeler içerir.

19 Mitchell (1993), 445.

20 Anonim (tarihsiz), "History of the Applied Mathmatics Department."

21 Goodwin ve Smith (2004), 234.

22 Kapstein, Brown Üniversitesi İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü'ne atandı.

23 Oswald Vehlen Evrakı, Elyazmaları Bölümü, Kongre Kütüphanesi, Kutu 31.

24 Richardson, Dean R. G. D. (1943), 67-73.

25 2 Kasım 2005'de Rektör Simmons aşağıdaki e-postayı gönderdi:
Sayın Bay Reisman,
Brown'ın [Üniversitesi] tarihine de değinen araştırmaya ilginizi benimle paylaştığınız için teşekkür ederim. Ne yazık ki Brown üniversite dışından araştırma projeleri olan

kişilere yardım sunacak kaynaklara sahip değil. Gelgelelim, Brown Üniveritesi kampusuna geleceğiniz zaman, Brown'ın kamusal arşivlerine erişiminize ilişkin düzenlemeleri kişisel olarak yapmaya sizi teşvik etmek isterim.

En iyi dileklerimle,

Saygılar

Ruth J. Simmons

İstihdam arşivlerinin "Brown'ın kamusal arşivleri"ne dahil olup olmadığına ve eğer değilse, "Brown Üniversitesi kampusuna gitmem halinde" istihdam arşivlerine erişimimin sağlanıp sağlanmayacağına" ilişkin bir sonraki mektubuma hiç cevap alamadım.

26 Burada yer alan yazışmaların tamamının yapıldığı yıllar: 1935-1936, 1943, 1945, 1947, 1951, 1957-1958, 1966 ve 1974.

27 "Tarihçiler diyor ki, Yöneticiler Harvard'ın Saygınlığını Nazilere Kaptırdı", *Chronicle of Higher Education*. 26 Kasım 2004 tarihli sayısında SCOTT MCLEMEE'nin makalesine göre:

Harvard Üniversitesi yönetimi, 1930'larda Alman hükümetinden yetkilileri üniversite kampusunda ağırladı. *Aynı zamanda "Nazileştirilmeye" uğramış Alman üniversitelerindeki şenliklere katılacak temsilciler de göndererek, bu rejime çok ihtiyaç duyduğu meşruiyet havası verdi.* Bulgularını Boston Üniversitesi'ndeki bir konferansta sunan Oklahoma Üniversitesi'nden tarih profesörü Stephen H. Norwood kayıtların bunu gösterdiğini söylüyor. Norwood, *Ivy League kurumlarının "o dönemde Almanya'da antisemit şiddete yönelik kayıtsızlıklarının* birbiri arkasına örneklerini verebilirim" dedi. (Vurgular bana ait.) <http://chronicle.com/weekly/v51/i14/14a01501.htm> Görüntüleme: 26 Ekim 2005.

28 *Ava Helen ve Linus Pauling Evrakı* arşivi, Oregan Eyalet Üniversitesi'nin izniyle.

29 A.g.e.

30 3 Kasım 2005 tarihli mektubunda, Harvard Üniversitesi Rektörü Lawrence H. Summers şunları söyledi: Harvard'ın tarihine ilginiz için minnettarlığımı ve size yardımcı olamadığımız için üzüntülerimi bildirmek isterim. Arşiv bölümümüzdeki meslektaşım, bilgi verme konusundaki politikamızı bana açıkça ifade etti."

31 Karşıt örneklerden biri Johns Hopkins Üniversitesidir. "Hopkins'in ilk Matematik Profesörü James Joseph Sylvester Yahudi idi. Bu göreve Şubat 1876'da atandı. Üniversite Ekim 1876'da açılmıştı. Sylvester başlangıçta altı kişiden oluşan kadrodaki tek Yahudi öğretim üyesi iken, daha sonraları çeşitli mevkilere başka Yahudi profesörler de atandı ve/veya yükseltildi." James Stimpert, Arşivci (Arts and Sciences), Johns Hopkins Üniversitesi. Kişisel iletişim, 24 Ekim 2005.

Aynı durum Duke Üniversitesi için de geçerlidir. "1905'de Trinity Hukuk Fakültesi dekanlığına atanan Samuel Mordecai Yahudiydi. 1929-1933 arasında tıp departmanının başında bulunan Harold Amos da dahil, Tıp Fakültesi'nin ilk öğretim üyelerinden birkaçı da Yahudiydi. Tim Pyatt, Duke Üniversitesi arşiv görevlisi. Kişisel iletişim, 24 Ekim, 2005. "Cornell'daki ilk Yahudi profesör, 19. yüzyılda herhangi bir üniversitede çok az Yahudi profesör olmasına karşın, 1874'den 1876'ya kadar çalışan Dr. Felix Adler'di. Bir grup Yahudi hoca bulunmakla birlikte, Harry Caplan (1919-1980, Yunan ve Latin edebiyatı dersleri veren) ve Wallie Abraham Hurwitz (matematik), Cornell'in Adler'den sonra ilk Yahudi profesörleri oldular." Elaine Engst, Olin Kütüphanesi, Cornell Üniversitesi. Kişisel iletişim, 24 Ekim 2005.

32 "A Tough Decision for Yale's Jewish Students –Brief Article." Daniel Brook, *Black Issues in Higher Education*, 3 Şubat 2000. http://www.diverseeducation.com/> Görüntüleme: 6 Aralık 2005.

33 Oswald Veblen Evrakı, Elyazmaları Bölümü, Kongre Kütüphanesi, Kutu 31.
34 <http://www-groups.dcs.st-and.ac.uk/~history/Mathematicians/Dehn.html> Görüntüleme: 22 Ekim 2005.
35 Lipset ve Ladd, Jr. (1971), 92. Ancak, II. Dünya Savaşı'nın ardından, Amerika kampuslarının kapalı kapıları hem Yahudi öğrencilere hem de profesörlere açıldı. Bunun pek çok nedeni vardı. Bunlardan biri, seçkin üniversitelerin akademik ve mali gerileme içinde olmasıydı. Bundan bağımsız olarak, 20. yüzyılın geri kalanı boyunca, "Yahudiler ... Amerikan üniversite sistemini ve Amerikan seçkinlerinin doğasını dönüşüme uğratan... bir toplumsal hareketin öncüsü oldular." Brooks, D. (2005), 18. "Getting In: How three elite colleges protected the privileged." *New York Times*, 6 Kasım. Kitap Tanıtım eki.
36 Igersheimer (2005).
37 Shaw (1993).
38 Enstitü, üniversiteden farklı bir kuruluştu, hâlâ da öyledir.
39 Albert Einstein Arşivleri, Princeton Üniversitesi, Belge No. 20-107. 1 ve 2.
40 Albert Einstein Arşivleri, Princeton Üniversitesi, Belge No. 20-118.
41 Amerika'nın Doğu Kıyısı'ndaki özel üniversitelerde Yahudilere karşı ayrımcılık sadece akademisyen istihdamıyla sınırlı değildi. Boston'da kadınlar için küçük bir sosyal bilimler okulu, web sayfasında "[John] Simmons'ın, *1900'lerin ilk yarısında Yahudi öğrencilere kabul kotası uygulamayan* özel üniversitelerden biri olduğunu" iftiharla belirtir. (Vurgu bana ait.) <http://www.simmons.edu/> Görüntüleme: 7 Ekim 2005.
42 Albert Einstein Arşivleri, Princeton Üniversitesi, Belge No.53-184. 1 ve 2.
43 Scherer (2000), 616.
44 New York, Albany Üniversitesi, Grenander Özel Koleksiyonlar ve Arşivler Bölümü'nün izniyle.
45 A.g.e.
46 Karbon kopyada mektubun tarihi gözükmüyor. Reichenbach'ın kullandığı cevap adresi yüzünden büyük olasılıkla, 1940 başında gönderilmişti. New York, Albany Üniversitesi, Grenander Özel Koleksiyonlar ve Arşivler Bölümü'nün izniyle.
47 New York, Albany Üniversitesi, Grenander Özel Koleksiyonlar ve Arşivler Bölümü'nün izniyle.
48 A.g.e.
49 A.g.e.
50 Oswald Veblen Evrakı, Kongre Kütüphanesi, Kutu 30.
51 Wyman, D. S. (1984), *ix, x*.
52 Wyman, D.S. (1984), 311. İşe bakın ki, "çağın en önde gelen insancıllık simgesi, tarihin en zorlu ahlaki meydan okumalarından birine yüz çevirmişti." Age. 313.
53 Oswald Veblen Evrakı, Kongre Kütüphanesi, Kutu 30.
54 Albert Einstein Arşivleri, Princeton Üniversitesi. Numaralandırılmamış belge.
55 Wyman, D.S. (1984).
56 American Friends Service Committee (AFSC) 1917'de ABD'de Religious Society of Friends (Quakerler) tarafından kuruldu.
57 Oswald Veblen Papers, Kongre Kütüphanesi, Kutu 30.
58 Indiana eyaleti Bloomington'daki Indiana Üniversitesi, Lilly Kütüphanesi'nin izniyle.
59 A.g.e.
60 Clifton (1999), 546.
61 Day (1994), 377.
62 Albert Einstein Arşivleri, Princeton Üniversitesi, Belge No. 55 204-1.
63 Oswald Veblen Papers, Kongre Kütüphanesi, Kutu 30.

64 Veblen'e 23 Mayıs 1939 tarihli mektubunda Geiringer şöyle der: "[Bryn Mawr'a] Kendimi tanıtma ve yetkin kişilerle temasa geçme fırsatı bulmak için kurumda bilahedel bir ya da iki dönem çalışmaya hazır olduğumu yazdım."
65 Oswald Veblen Evrakı, Kongre Kütüphanesi, Kutu 30.
66 Bu paragraph, bir dizi mektubun gidip geldiği yazışmalara dayanır. New York, Albany Üniversitesi, Grenander Özel Koleksiyonlar ve Arşivler Bölümü'nün izniyle.
67 Oswald Veblen'in Bryn Mawr College'dan Anna Pell Wheeler'a, Geiringer için "göçmenlik maniasını atlatacak" bir akademik kadro isteyen telaşlı mektuhu. Oswald Veblen Evrakı, Kongre Kütüphanesi, Kutu 31.
68 7 Aralık 1939 tarihli elyazısıyla yazılmış bir notta, Hilde Geiringer, Profesör Veblen'a şunları yazar: "Portekiz'deki hu korkunç durumdan kurtarılmama karar verenin siz olduğunuzu gayet iyi biliyorum ve bunu asla unutmayacağım."
69 Chicago Üniversitesi Kütüphanesi, Özel Koleksiyonlar Bölümü'nün izniyle.
70 Bay Stifler mektubu, 7 Eylül 1993 tarihli.
71 İleri Araştırmalar Enstitüsü'nün Düzenli Toplantı Zabıtları, 10 Ekim 1932. Princeton İleri Araştırmalar Enstitüsü'nün izniyle.
72 Chicago Üniversitesi Kütüphanesi, Özel Koleksiyonlar Bölümü'nün izniyle.
73 3 Kasım 1933 tarihinde Stephen P. Dugagan'a yazılmış mektup, Üniversiteden Atılmış Alman Bilim İnsanlarına Yardım için Acil Durum Komitesi.
74 Chicago Üniversitesi Kütüphanesi, Özel Koleksiyonlar Bölümü'nün izniyle.
75 Seçkin bir bilim insanı olan oftalmolog Igersheimer'i, doçentlik kadrosuyla işe alan enstitünün ta kendisidir.
76 Oswald Veblen Evrakı, Elyazmaları Bölümü, Kongre Kütüphanesi, Kutu 31.
77 New York, Albany Üniversitesi, Grenander Özel Koleksiyonlar ve Arşivler Bölümü'nün izniyle.
78 Profesör Michael Stolleis, Max-Planck *Institut für Europaische Rechtsgeschich.* Kişisel iletişim, 24 Kasım 2005.

12 YAZIŞMALAR
(Sayfa 401-436)

1 Felix Haurowitz'le ilgili tüm yazışmalar, aksi belirtilmedikçe, Bloomington'daki (Indiana) Indiana Üniversitesi, Lilly Kütüphanesi'nin izniyle yayımlanmıştır.
2 Einstein Arşivleri, Belge 55 205, Princeton Üniversitesi.
3 5 Ocak 1939 tarihli bir mektupta, Oppenheimer şunları söylüyordu: "[Berlin'den] Hollanda'ya taşındığımdan beri, yayıncımdan, İstanbul'da yeni hir görev bulduğunuzu öğrendim. Tebrikler! ... Başınızdan geçenleri hana bizzat bildirin. Sizden haber almaktan memnuniyet duyarım."
4 Von Pappen (1953), 521-522. Kongre Kütüphanesi, Elyazmaları Bölümü.
5 A.g.e.
6 Albert Einstein Arşivleri, Princeton Üniversitesi, Belge No. 53 610.
7 A.g.e.
8 Rockefeller [Vakfı] Arşiv Merkezi'nin izniyle.
9 A.g.e.
10 A.g.e.
11 A.g.e.

12 Kişisel iletişim, 12 Temmuz 2005.
13 A.g.e. Belge No. 53 612.
14 Ekim 1975'te, Haurowitz'in ABD Ulusal Bilimler Akademisi üyeliğine seçilmesi üzerine Akademi Genel Sekreteri'nin ricasıyla yazılan, Felix Haurowitz otobiyografisinden bir özet.
15 Aksi belirtilmediği sürece, E. Finlay Freundlich'le ilgili tüm yazışmalar, kendisinin İskoçya'daki St Andrews Üniversitesi Kütüphanesi Özel Koleksiyonlar bölümünde bulunan arşivinden alınmıştır.
16 Albert Einstein Arşivleri, Princeton Üniversitesi, Belge NO. 11 885-1.
17 A.g.e. Belge No. 11 186-1-3.
18 Aksi belirtilmediği sürece, E. Finlay Freundlich'le ilgili tüm yazışmalar, kendisinin İskoçya'daki St Andrews Üniversitesi Kütüphanesi Özel Koleksiyonlar bölümündeki arşivinden alınmıştır.
19 Bu, Rockefeller Vakfı'nın Türkiye'nin ilk teleskopunun alınmasını finance etmesine gönderme yapıyor.
20 Erwin Schrödinger, 1933 Nobel Fizik Ödülü sahibi.
21 Milne'nin bir mektubuna göre, Freundlich'in yanında İstanbul'a getirdiği bir kız yeğeni vardı, örn. Milne şöyle yazmıştı: "Kate, Hanse ve *Goldfield* sizinle birlikte güvende olduğu için çok mutlu olduk." (Vurgu bana ait.)
22 1936'da Nobel ödülü alan tek Yahudi Otto Loewi'ydi. Ödülü, sinirsel tepilerin kimyasal aktarımlarıyla ilgili keşifleriyle aldı.
23 <http://www-gap.dcs.st-and.ac.uk/~history/Mathematicians/Mises.html> Görüntüleme: 25 Ekim 2005.
24 St Andrews (İskoçya) Üniversitesi arşivlerinin izniyle.
25 Bir grup Alman bilim insanının atom bombası yapmaya yönelik Nazi çabalarını sabote ettiğine dair artık sağlam kanıtlar vardır. Bkz. Kramish (1986). Nazi atom bombası programı ABD'deki benzer çalışmadan en az iki yıl önce başladı. Powers (1993, s. 507), 11. Bölüm'deki dipnotunda, savaş boyunca Berlin'de kalan bir diğer Nobel ödüllü bilim insanı Werner Heisenberg'e atfettiği aşağıdaki ifadeyi aktarır: "Dr. Hahn, *Dr. von Laue ve* ben, Alman bilimi tarafından atom bombasının gelişmesini önlemek için matematikte tahrifat yaptık." (Vurgu bana ait.) Eğer bu sözlere inanılacak olursa, o zaman Max von Laue sadece Alman biliminde olup bitenlerle ilgili Freundlich'e bilgi vermekten çok daha fazlasını yapmış demektir. Bundan başka, daha önce adı geçen Dr. Klaus Kallman da, aşağıdaki hatıralarını aktarır:

> 1941 veya 1942'de bir gün, babam [fizikçi Hartmut Kallmann] ile birlikte sabah dokuz civarında [Berlin'deki] metro istasyonuna gitmek üzere evden çıktık. Yolun yarısını henüz almıştık ki, babam ansızın atomu parçalayarak geliştirilen yeni bir patlayıcıdan söz etti. O kadar güçlü ki, bir kurabiye kadar küçük bir miktarı tüm kenti yok edebilir. Bugün öğleyin 12:00'de *Wuensdorf*'da test edecekler. Başarılı olursa, biz de işitebiliriz. Fakat çalışmayacak, çünkü hesaplalamalar yanlış. (*Wuensdorf*, Berlin'in güneyindeki *Zossen*'in güneyinde yer alır; büyük bir Alman ordu eğitim tesisi bulunur.) Babam bana bunu neden söylemişti? Daha önce bana nükleer bombalardan veya atomun parçalanmasından hiç söz etmemişti. Çok heyecanlanmış ve hesaplamaların yanlış *olmamasından* aşırı derecede kaygılanmış olmalıydı. O anda edindiğim izlenim, hesaplamaların yanlış olduğu ve ağzını kapalı tutmakta kararlı olduğuydu. Bu konuşma benim için öylesine korkutucu ve irkilticiydi ki, silinmez bir şekilde zihnime kazındı. Bu yüzdendir ki, bu sözlerin söylendiği noktayı tastamam hatırlıyorum. Öğleyin hiçbir şey olmadı ve sonunda bütün bunların bir yanlış anlama

olduğunu düşündüm, özellikle de savaştan sonra Almanların atom bombası geliştirme araştırmalarında hiçbir zaman ilerleme gösteremediklerini okuduktan sonra. Kişisel iletişim, 12 Temmuz 2005.

26 Savaştan sonra, von Laue Müttefiklerce kısa süreli olarak tutuklandı ve İngiltere'de enterne edildi ve daha sonra Almanya'ya döndü. 1951'de saygın Max Planck Fiziksel Kimya Araştırma Enstitüsü'nün müdürü oldu. Max von Laue 1960'ta öldü. Stark da tutuklandı ve serbest hırakıldı, fakat ömrünün son yıllarını, kırsal kesimde, Yukarı Bavyera'daki Traunstein yakınlarındaki mülkü Eppenstatt'taki özel laboratuvarında, homojen olmayan elektrik alanında ışık sapmasının etkilerini araştırarak geçirdi. Stark 1957'de öldü.

27 1933'ten, hu görevden emekli olduğu 1939'a kadar, Stark Fiziko-Teknik Enstitüsü'nün başkanlığına seçildi. Aynı zamanda, *Deutsche Forschungsgemeinschaft* (Alman Araştırma Birliği) başkanıydı. 1933'ten başlayarak, Einstein ve diğerlerinin "Yahudi fiziği"ne karşı *Deutsche Physik* veya Arî fizik hareketi aracılığıyla Alman fiziğinin Führer'i olmaya çalıştı.
<http://www.ahsoluteastronomy.com/encyclopedia/j/jo/johannes_stark.htm> Görüntüleme: 20 Eylül 2005.

28 Princeton Üniversitesi arşiv belgesi 33 168.

29 Princeton Üniversitesi arşiv belgesi 33 163.

30 Laurence Steinhardt Evrakı, Kongre Kütüphanesi. Konteyner 82, Madde 17.

31 <http://www-history.mcs.st-andrews.ac.uk/Mathematicians/Geiringer.html> Görüntüleme: 18 Ekim 2005.

32 Tufts Üniversitesi, Tisch Kütüphanesi, Dijital Koleksiyonlar ve Arşivler'in izniyle.

33 Igersheimer (2005), 189,204.

34 Albany Üniversitesi (2004), Grenander Özel Koleksiyonlar ve Arşivler Departmanı'nın izniyle.

35 <http://lpi.oregonstate.edu/lpbio/lpbio2.html> Görüntüleme: 25 Ekim 2005.

36 Lahut, Türkiye'nin ilk ve tarihsel olarak en seçkin nöropsikiyatrı Dr. Mazhar Osman'ın oğluydu. Bir Türk dostumla kişisel yazışmama göre, bugün hile: "Türkiye'de Mazhar Osman'ın adını duymayan yoktur, o kadar ki, bir dostu çılgınca bir şey yaparsa, insanlar bir psikiyatra görünmesinin iyi olacağını anlatmak için 'Seni Mazhar Osman'a götüreyim' der." "Mazhar Osmanlık" deyimi de, yine bir insanın bir psikiyatra görünmesi gerektiği anlamında yaygın biçimde kullanılır. Lahut genç bir yaşta öldü.

37 Almanya'ya dönen bir avuç göçmen profesörden biridir. 1953'e gelindiğinde, Münih Üniversitesi, *Hygienishes Institute*'ta çalışıyordu.

38 Başkanlık Ofisi kayıtları. Kayıt Grubu 02.001, seri 1, dosyo no. 54. Johns Hopkins Üniversitesi'nin izniyle.

39 Belirttiğimiz gibi, Max Sgalitzer Türkiye'ye mühendis ve hemşirelerden oluşan ekibini getirmeyi başaran, radyoloji alanında seçkin bir araştırmacıydı.

13 HATIRALAR VE ÖTESİ
(Sayfa 437-494)

1 Dr. Martin (Haurowitz) Harwit, "Desperate Hours", belgesel film, Shenandoah Films, PO Box 1339. Hedgesville, West Virginia 25427. ABD.
<http://www.shenandoahfilm.com/>. Görüntüleme: 19 Ekim 2005.

2 Eric ve Frank von Hippel'den, Aile Vakfı adına izin alınarak yayımlandı. Özel e-posta iletişimi, 24 Haziran 2005.

3 Franck, Fransız siperlerine saldırması gereken bir piyade birliğinden sorumluydu. Saldırı saati geldiğinde, hücuma önderlik etti, ama kimse peşinden gelmedi. Neyse ki, Fransızlar planları öğrenmişler ve ilk siper hattını tahliye etmişlerdi. Bunun sonucunda, Franck Fransız mevziini tek başına ele geçirmeyi başardı.

4 Bu olayların bir başka betimlemesi için, bkz. Beyerchen (1977) Bölüm 2.

5 Von Hippel, 71 <http://vonhippel.mrs.org/vonhippel/life/AvHMemoirs9.pdf> Görüntüleme: 7 Ekim 2005.

6 Dr. Alice (Haurowitz) Sievert'in izniyle. Felix Haurowitz Vakfı, 2 Eylül 2005.

7 Neumark (1982), 42. Matthias Neumark'ın (Charottsville, VA) izniyle.

8 Almanya'nın (SA) milis şefi Ernst Rhom ve yandaşlarının giriştiği söylenen bir darbe. Bu girişim Hitler tarafından önlendi. Rohm ve yandaşları idam edildiler.

9 Neumark (1982), 64. Mathias Neumark'ın (Charottsville, VA) izniyle.

10 Yayımlanmamış. Pediatri profesörü Dr. Nejat Akar'ın (Ankara Üniversitesi) Eksteinlar'ın Birleşik Krallık, Cambridge'de yaşayan oğlu Klaus'tan edindiği eksiksiz bir kopyadan alıntılar. Kişisel bir iletişim aracılığıyla, Klaus Eckstein hatıratın bu metindeki kısımlarının yayımına izin verdi.

11 O sırada iktisat ve ziraat hakanı.

12 Türk kültüründe bir özel isimden sonra kullanılan "Bey" sözcüğü, erkekler için bir saygı işaretidir. Kadınlar için de "Hanım" kullanılır.

13 Ailesinin Albert'e verdiği takma ad.

14 Ecksteinların oğlu, Cabridge'de yaşayan Klaus'a göre, "Minna başlangıçta büyükbabam Prof. Schlossmann'ın (pediatri üzerine yazılan ilk ciddi kitap olan "Handbuch der Kinderheilkunde"nin yazarlarından biri) yanında çalışan mutfak hizmetçisiymiş. Büyükbabam, bu arada Saksonya Kralı Majestelerinin Saray Hekimi'ydi, o sırada genç bir kız olan Minna'nın bir süre saray mutfaklarında çalışmasını ve "soylu" mutfağının sırlarını öğrenmesini sağlamış. Daha sonraları, büyükbabamın evinde aşçı oldu ve anne-babamın Ankara'ya yerleşmesinden kısa bir süre sonra, bize yemek yapmak ve çocuklara bakmak üzere o da yanımıza geldi. 1938'de Almanya'ya (Dresden) döndü, savaştan sağ kurtuldu ve yanılmıyorsam, 1960 civarında öldü." Kişisel yazışma, 3 Ocak 2005.

15 O sırada İstanbul'un Asya yakasında, şimdi İstanbul'un içi sayılan bir tatil yöresi.

16 Buranın gözde bir semt olduğunu işaret etmek istiyor. "Şeker Kralı", şeker ithalatında spekülasyon yaparak çok zengin olan biriydi.

17 Franz von Papen, Avusturya Büyükelçisi olarak (1934-39) Anschluss'u (Avusturya'nın Nazileştirilmesi) ayarladıktan sonra, Alman Reich'ının Türkiye Büyükelçisi olarak (1939-44) görev yaptı. Von Papen, Nürnberg Mahkemesi'nde savaş suçlusu olarak yargılanıp da suçsuz bulunan tek sanıktı. <http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/Holocaust/JudgePapen.html>

18 Akar (2003), Eckstein-Schlossmann'a (1975) dayanarak.

19 Noyan (1959).

20 Neumark (1982), 77.

21 Neumark (1982), 67.

22 Von Papen (1953), 521-22.

23 Kişisel yazışma, 28 Ağustos 2005.

24 Bu iddiayı ayrıntılandırmasını istediğimde, Elizabeth Schmidt aşağıdaki bilgiyi verdi: Babamın amcam Bruno'yu Buchenwald'den nasıl çıkardığı hakkında hiçbir fikrim yok. Onu üniversite/hükümet çalışanı statüsüne dayanarak Türkiye'ye getirmeyi başardı. Belki biraz "rüşvet" vermiştir. Daha sonra, sorun çıktı, zira Türkler onun kalmasına izin vermediler ve polis gelip, onu Bulgar sınırına götürdü. Yine, babam müdahale etti ve onu birkaç saatlik belirsizliğin ardından geri getirtmeyi başardı. Sonunda ve neyse ki,

amcam ABD'ye girmeyi başardı. Sanırım, akrabalarımızdan biri ona kefil oldu... Bruno Amca kendi kendini yetiştirmiş biriydi. Almanya'da ahşap üzerine çalışırdı. ABD'de, New York'ta bir otelde gece müdürü oldu ve daha sonra Miami'ye yerleşti; orada da bir otelin müdürü oldu. Miami'de 65 yaşındayken (yaşamında ilk kez), yine Almanya'dan gelmiş bir kadınla evlendi ve birlikte çok mutlu bir ömür sürdüler. Onları birkaç kez ziyaret ettim. Miami Beach'deki adalardan birinde minik bir evleri vardı ve orkide yetiştiriyorlardı. Artık ikisi de hayatta değil." Kişisel yazışma, 20 Ağustos 2005.

Alıntının ikinci kısmı "Bruno Amca"nın Türk hükümeti tarafından "üniversite/hükümet çalışanı statüsüyle" resmen davet edilecek birinden beklenebilecek niteliklere sahip olmadığını anlatıyor. Dolayısıyla, onun Türkiye'ye "bir üniversite/hükümet çalışanı" olarak davet edilişinde "rüşvet" doğru sözcük olabilir. Arkaplanda bunu ve o günlerde başbakana ödenen ücretin 500 Türk Lirası iken ordinaryüs profesörlerin 600 lira aldığı düşünülürse, Türk Dışişleri Bakanlığı'nda yüksek mevkideki birinin, Almanlara Buchenwald'in kapılarını açtırıp Bruno Hellmann'ı çıkarttırmakta etkili olduğu düşünülebilir. Küçük bir meblağ karşılığı elbette!

25 Arnold ve Ellen Reisman tarafından yapılan söyleşi, 24 Eylül 2005.

26 Seçkinler, yani Junkerler, tipik olarak Prusya tahtına sadıklardı ve siyasal ve toplumsal olarak dar kafalıydılar. Statükoyu korumakta –başka bir deyişle, kendi (sivil, sosyal, siyasal ve diğer) avantajlarını sürdürmekte– güçlü çıkarları vardı. Aile geçmişi genellikle yaşama son derece otokrat, büyük ölçüde muhafazakâr ve monarşik bir bakış açısı ile, kişinin bir Prusya yurtseveri olarak, soyluluğun bir parçası haline gelip onun inançlarını benimsediği anlamına geliyordu. <http://www.kdhs.org.uk/history/v2/as/as_unit2/elites_junkerclass.htm>. Görüntüleme: 7 Ekim 2005.

27 Hayim Barlas, Ankara'daki *Yişuv* Yahudi Ajansı'nın resmi temsilcisiydi. "222 Transport"un yanı sıra, Türkiye'den demiryoluyla transit geçen daha birçok mülteci grubunun gelmesini sağlayan kişiydi. "222"nin yolcularından biri olan, Hollanda'da doğan ve Kudüs'de yaşayan Mirjam Bolle'ye göre "Elisheva'nın size yazdığı tüm o şekerlemeleri bize ikram eden" kişiydi. Kişisel yazışma, 7 Ağustos 2005.

28 1942'den önce Filistin'i Türkiye'ye bağlayan tek bir demiryolu hattı vardı. Osmanlılar tarafından inşa edilmişti ve Kudüs'den geçerek şimdi İsrail diye bilinen topraklara, Celile Denizi'nin güney ucuna (Kinneret) gidiyordu. Demiryolu daha sonra batıdaki Afula'ya ve Hayfa'ya ilerleyerek, orada Mısır'a giden bir hatta bağlanıyordu. 1942'de İngilizler şimdi Kibbutz Rosh Hanikra olan yerin hemen kuzeyinde deniz kıyısında bir demiryolu tüneli inşa ettiler. Bu tünel, Beyrut üzerinden Hayfa'ya giden bir hattı açtı.

29 Kişisel iletişim, 17 Şubat 2005. Klaus, anımsamalarında bir yıl sıçrama yapmış olabilir, fakat Ecksteinlar'ın Filistin'e yolculukları 27 Nisan 1943 tarihli bir notta doğrulanmaktadır. "Emniyet Genel Müdürlüğü, Ankara"ya hitaben yazılan notta, "Profesör Dr. Eckstein, 27 Nisan 1943'te başlayıp 17 Mayıs 1943'e değin sürecek 21 günlük iznin-de Lübnan-Kudüs'e gitmek üzere, bugün hastanemizden ayrılmıştır. Saygıyla arz-ederim" denilmektedir. İmzalayan Başhekim [tahminen Cuptu Capci]. Akar ve Can (2005).

30 Barlas (1975), 126.

31 Lawrence Steinhardt Yahudi idi. Ailesi Almanya'dan göç etmişti.

32 Barlas (1975) 237-238.

33 Ecksteİn (1975).

34 İtalya'nın Ravenna kenti yakınlarındaki *Piangipane* Müttefik Askeri Mezarlığı'ndaki mezar taşında şunlar yazılıdır:
Ernst (M) Wadel, Viyana-Avusturya doğumlu, 1-27-1925, Filistin Alayı'ndan Er No. 38479, 6 Nisan 1945'te İtalya'daki Savo Nehri'ni geçerken öldürüldü. Kahramanca öldü, ruhu şad olsun.

35 Kişisel yazışma, 9 Eylül 2005.

36 Bu görevde 5 Ocak 1935'ten 1944 ortasına dek hizmet etti. 1925'ten 1934'e dek, Bulgaristan'da aynı görevi ifa ediyordu.

37 7 Eylül 2000'de, New York'taki Raoul Wallenberg Vakfı, İsrail Devlet Holokost Anma Kurumu *Yad Vaşem*'in *Vicdan-ı Akvam* bölümüne aşağıdaki mektubu gönderdi:
"Biz, Uluslararası Raoul Wallenberg Vakfı, amacı Raoul Wallenberg gibi insanların münferit eylemlerini yaymak olan bir örgüt olarak, Angelo Giuseppe Roncalli'nin adını "Vicdan-ı Akvam" olarak onurlandırmayı düşünmenizi saygılarımızla rica ederiz."
[1] Pek çok kaynaktan enformasyon topluyor ve belgeler hazırlıyoruz, örneğin, (a) Hayim Barlas'a ait "Hatzaloh-1976" adlı kitapta aktarıldığı gibi *Filistin Yahudi Ajansı temsilcisi Chaim Barlas ile İstanbul'daki Vatikan temsilcisi Monsenyör Roncalli* arasındaki yazışmalar; (b) Saul Friedlander'in "Pius XII and the third Reich", (c) Randolph L. Braham'ın "The Politics of Genocide, (d) "Encyclopedia Judaica"nın S.V. Roncalli maddesi ve yalnız Angelo Giuseppe Roncalli'nin gösterdiği gayretleri değil, bu insanın büyüklüğünü de vurgulayan daha pek çok belge. (Vurgu bana ait.)
[2] Vatikan'dan bize Başpiskopos Roncalli'nin İstanbul'da Nuncio (Papalık Elçisi) olarak görev süresiyle ve Budapeşte'deki temsilci Rota ve Raoul Wallenberg'le işbirliğine ilişkin diğer birincil kaynakları sağlamasını rica ediyoruz.
[3] Bu mektup ilk olarak 7 Eylül 2000 tarihinde, Kutsal Papalığın Birleşmiş Milletler Daimi Gözlemci Misyonu'nda, Büyükelçiler, Hahamlar, Din Adamları ve mektubun sunulacağı Ekselansları Vatikan Dışişleri Bakanı Kardinal Angelo Sodano'nun huzurunda okundu. Başkalarının da bize katılması için uluslararası bir kampanya başlatacağız. Yakın geçmişte, Raoul Wallenberg'in erkek ve kız kardeşi Bay Guy Von Dardel ve Bayan Nina Lagergren'le görüştük ve bildiğiniz gibi, Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Kofi Annan'ın eşleri Bayan Nane Annan, Raoul Wallenberg'in yeğenidir ve yaşamını onurlandırmak istediğimiz Angelo Roncalli'nin çalışmaları hepimize esin vermiştir."

38 D'Hippolito, J. (2004) Papa XXIII. Johannes ve Yahudiler, *FrontPageMagazine.com*. 20 Ağustos 2004. <http://www.frontpagemag.com/Articles/ReadArticle.asp?ID=14732> Görütüleme: 20 Ağustos 2005.

39 Bu kitabın bağlamında önemli olan husus, Dr. Erna Schlossman Eckstein'ın, en katı Nazi ölçütlerine göre bile, saf Arî olmasıdır.

40 Kişisel yazışma (mektup), 4 Ağustos 2005.

41 Merzbacher (2005), kişisel yazışma, 15 Ağustos.

42 Kişisel yazışma, 1 Ekim 2005.

43 Bkz. kendisinin 1996'da yayımlanan *Art Exhibit Denied: Lobbying the History of Enola Gay*, adlı kitabı (Copernicus, New York).

44 Kişisel iletişim, 29 Haziran 2005.

45 Mezuniyetten sonra, ABD'de bir İşletme yüksek lisansı yapmaya karar verdi. Babasının tavsiyesiyle, Harvard İşletme Fakültesi'ne ve Wharton'a başvurdu ve her ikisinden de kabul mektubu aldı. 1949'da Harvard'dan yüksek lisans derecesi aldı. Bütün hususlar göz önünde bulundurulduğunda, Matt Neumark ve arkadaşları, Türkiye'de büyürken yaşadıklarını çok güzel duygularla anımsıyorlar. Temas kurulan herkes, ABD'de çok başarılı oldu. Çoğu doktoraya devam etti ve üniversite profesörü oldular. Bunlar arasında Walter Arndt, Eric ve Peter von Hippel vardır. En azından biri, Frank von Hippel, ABD hükümetine hizmet etti. Kariyerinin büyük bölümünde, nükleer silahsızlanma uzmanı olarak çalıştı. Matt Neumark ve Andrew Schwarz gibi bazıları, babalarının yolunu izlemediler ve iş dünyasında yönetici oldular. Üniversite öğrenimlerini tamamladıktan sonra, kadınlardan ikisi hayatlarını ailelerine adadılar. Bunlardan biri Elizabeth (Reichenbach) Austin'di.

46 Kişisel iletişim, 7 Haziran 2005.
47 *Haymatloz* (2000) 194.
48 Tuvalet tabanında deliklerden ibaret seramik tesisat.
49 Yazara 1 Ekim 2005'te telefonla verilen sözlü tarih.
50 Walter Ruben (Ed. Gerhard Ruben): Kırşehir, Eine altertümliche Kleinstadt Inneranatoliens. Arbeitsmaterialien zum Orient, Band 13, Ergon Verlag, Wüzburg 2003.
51 Göçmen oftalmolog Joseph Igersheimer'in oğlu.
52 Ingersheimer ve Darragh (2005).
53 Ingersheimer ve Darragh (2005), xviii.
54 Bu kısım, yazar ve Bayan Reisman tarafından yapılan milletlerarası bir telefon söyleşisine dayanmaktadır (20 Ağustos 2005). Dr. Walter Igersheimer şimdi görme engelli, fakat zihni, hatıraları ve zekâsı her zamanki kadar keskin.
55 Bunun gerçekten olduğu ve annenin kızı tarafından Almanya'ya götürüldüğü gerçeği, bağımsız olarak ikinci kuşaktan iki isim tarafından daha doğrulandı.
56 Dr. Martin (Haurowitz) Harwit, "Desperate Hours" Belgesel film, Shenandoah Films, PO Box 1339. Hedgesville, West Virginia 25427. USA <http://www.shenandoahfilm.com/> Görüntüleme: 25 Eylül 2005.
57 Matthias Neumark, "Desperate Hours" Belgesel film, Shenandoah Films, PO Box 1339. Hedgesville, West Virginia 25427. USA <http://www.shenandoahfilm.com/> Görüntüleme: 25 Eylül 2005.
58 Marianne Laqueur, fizyoterapist August Laqueur'ün kızı. 1918'de doğan Laqueur, "ikinci kuşağın" en yaşlısıdır. Dolayısıyla, onun anıları yetişkinlerin düşüncesini daha iyi yansıtıyor. Almanya, Wiesbaden'den yapılan kişisel e-posta iletişimi, 17 Şubat 2006.

14 YİTİRİLEN İVME, KAÇIRILAN FIRSATLAR - TÜRKİYE'NİN SİYASALARI VE UYGULAMALARI
(Sayfa 495-526)

1 Rockefeller [Vakfı] Arşiv Merkezi'nin izniyle.
2 <http://www.turkishembassy.org/> Görüntüleme: 19 Aralık 2005.
3 A.g.e.
4 Reisman ve diğerleri (2004).
5 Denizer (1997).
6 Parente ve Prescott (2002).
7 Lewis (1982).
8 A.g.e.
9 Chase (2003).
10 İnalcık (1992).
11 GeoCities (2003).
12 <http://www.geocities.com/ystczcl/articles/tusiad.html> Görüntüleme: 25 Ağustos 2005.
13 TURKISHTIME (2003).
14 TDCI (2003).
15 Francis (1987), 217.
16 Reisman (2005).

17 Ülkenin "kurumsallaşmış gücü"yle iyi ilişkide olanlar, örneğin, kurumsallaşmış oligarşilerin yöneticileri.
18 Parente ve Prescott (2002).
19 Bkz. dipnot 33.
20 Parente ve Prescott (2002), 1-2.
21 Reisman ve diğerleri (2004), ve Reisman (2005).
22 Gupta ve Reisman (2005).
23 Nehru, J. L. (1936/1972). *Introduction to M.R. Masani: Soviet Sidelights*, Selected Works of Jawaharlal Nehru (Yeni Delhi, 1972), 7: 128-29.
24 2004 Nobel Kimya Ödülü Tecnion'dan profesörler Avram Hershko ile Aaron Ciechanover'e gitti.
25 Ziff Enstitüsü 1934'te kuruldu. 1949'da adı, Weizmann Bilim Enstitüsü olarak değiştirildi.
26 Bkz. yukarıda, dipnot 18.
27 A.g.e.
28 İsrail'in Başarısının Sırrı, *The Economist*, 10 Kasım 2005. <http://www.economist.com/business/displayStory.cfm?story_id=5149411&tarnMode=none> Görüntüleme 28 Aralık 20005.
29 Reisman (2005). Yazar her türlü kuşkuyu gidermek için, Türk akademik ve bankacılık çevrelerinden önemli konumlarda bulunan çok sayıda bilgili kişiyle konuştu – kuşkusuz, bilimsel olmayan bir araştırma. Ancak, bu kişiler sadece bir avuç ileri teknoloji işletmesinin, herhangi bir borsaya kota olacak kadar olgunlaştığını söylediler. Bunlardan biri, Escort Bilgisayar 1991'de kuruldu ve 2005'e gelindiğinde amacı şöyleydi: "Müşteriye dünyanın her yanından en son teknolojik yenilikleri sunmak." İstanbul Borsası'na kota olan diğer "ileri teknoloji" şirketlerinin çoğu, yine kalkınmış ülkelerden şirketlerle ortak girişimlerdir. Temelde yurtdışında geliştirilen teknoloji için üretim, montaj, pazarlama ve hizmet sunmaktadırlar. Bağımsızlar arasında, Türk ordusu için tali sistemler tasarlayan ve bu alanda hizmet veren Aselsan varken, 1-LBS/Logo Business Solutions, İstanbul Borsası'na kota olmuş tek Türk yazılım şirketidir. NASDAQ'da hiçbiri yoktur. "Türkiye'deki mobil iletişim hizmetlerinde lider" olan Turkcell, temelde yurtdışından lisansı alınan teknolojiye dayanır. Bu arada, bu şirket New York Borsası'na kota olmuş tek Türk şirketidir.
30 Çetindamar (2003), 261.
31 Çetindamar (2003), 249.
32 Parente ve Prescott (2002). Böylelikle, İsrailliler "kendi yaşam standartlarını yükseltecek yeni fikirler yarattılar."
33 Belirttiğimiz gibi, Parente ve Prescott (2002), *fikirler, bilgi* ve *teknoloji* sözcüklerini birbirinin karşılığı olarak kullanırlar. Onların kullanımı, bir ulusun ekonomik kalkınma bağlamında olmakla birlikte, bunu yapan bir tek onlar değildir. 1980'ler ve 1990'larda, "bilgi yönetimi"yle ilgili muazzam bir literatür oluşmuştur. Konu, dünya çapında lisansüstü müfredatına girmiş ve kuşkusuz, danışmanlık firmaları da bu modaya katılmıştır. Bununla birlikte, aralarında Kant ve Polanyi'nin de bulunduğu birçok düşünür, konuyu, bu sözcüklerin kavramlar olarak birbirine karıştırılması olarak ele alırlardı. Bu düşünürler, bilginin, enformasyon ve teknolojinin tersine, benzersiz biçimde insan beynini gerektirdiğini ileri sürerlerdi. Bunlardan bağımsız olarak, bu kitap, sezgisel olanı aşikâr olarak kabul eder. Bilen insanların sektörler, disiplinler, kültürler veya ülkeler arası hareketi, sahip oldukları her türlü bilgi veya teknolojinin aktarımıyla aynı anlama gelir. Bu özellikle, bu tür bilgi veya teknoloji pazara giren yeni ürünler ve dolayısıyla servet yaratmak için kullanıldığında önemlidir. Ayrıca bkz. Reisman (2005).

34 Çetindamar (2003), 263.
35 Parente ve Prescott (2002).
36 A.g.e.
37 A.g.e.
38 Ayrıca, bugünlerde büyük şirketler lisans düzenlemeleri aracılığıyla teknoloji elde etmektedir.
39 A.g.e.
40 Sözgelimi, Profesör Israel Hanukoglu İstanbul'da doğdu. İstanbul'da aldığı ilk ve orta öğrenim ve Wisconsin'den aldığı bir doktoranın ardından, itibarlı Weizmann Bilim Enstitüsü'nde kadrolu bilim insanı olarak hizmet etti ve daha sonra Moleküler Biyoloji laboratuvarını College of Judea and Samaria'ya taşıdı. Dünya çapında biyomedikal dergilerde neredeyse 70'e varan yayınıyla, şimdi yeni kadroları yetiştirmenin yanı sıra bilgi yaratmaktan sorumlu bölüm başkanıdır. 1996'dan 1999'a kadar, Başbakanlık Bilim Danışmanı olarak hizmet etti. Memuriyetinden sonra, İsrail'in birincil bilim ve teknoloji kılavuzu İsrael Science'ı kurdu (2005) ve halihazırda editörlüğünü yürütmektedir. İsrail'de daha birçok önemli Yahudi kökenli Türk bilim insanı ve hekim vardır. Bundan başka, ileri teknoloji şirketlerinde ve İsrail savunma kuvvetlerinde de birçok Türk Yahudisi vardır. Türk meslektaşlarıyla iyi ilişkilerini sürdürürler, çeşitli araştırma laboratuvarlarında Türk bilim insanlarını ağırmışlar ve iki-uluslu konferanslar düzenlemişler, Türkiye'den meslektaşlarıyla ortak bilimsel makaleler yazıp birlikte yayımlamışlardır.
41 Bkz. dipnot 33.
42 <http://www.worldbank.org/wbi/knowledgefordevelopment/>. Görüntüleme: 25 Ekim 2005.
43 Üzeyir Garih ve İshak Alaton *Alarco Holding*'i 1950'lerde kurdular. Her ikisi de Türk Yahudisidir.
44 Bir sözcüğün sonundaki "im", o sözcüğü çoğul yapar.
45 Kanuna göre, çiftliği parçalanmaktan korumak üzere, yalnızca erkek çocuk çiftliği miras alabilir.
46 Sovyetler Birliği'nden gelen büyük göçmen dalgası da, beraberlerinde pek çok faydalı bilgi ve uzmanlık getiren birçok bilim insanı ve mühendisi içeriyordu. Bu 1980'lerin sonuna kadar olmadı ve 1991'de doruğa çıktı. Bu döneme gelindiğinde, İsrail, 1930'ların Türkiye'sinden çok daha fazla kalkınmıştı. Tartışmalı olarak, yüksek eğitimli insanların bu göçüyle "Alman" göçmen profesörlerin Türkiye'ye gelişleri, *ölçek, zaman dilimi* ve belki de *kapsam* olarak karşılaştırılabilir olsa da, ev sahibi topluma *etkisi* açısından kesinlikle benzerlik taşımaz. Hiç kuşku yok ki, göçmen profesörlerin Türkiye'ye etkileri, nicelikten çok nitelik açısından önemliydi.
47 Bkz. Reisman, A. (2005).
48 <http://www.weforum.org.gcp> Görüntüleme: 22 Ağustos 2005.
49 Belki de sadece giyim kuşam dışında, Türkiye korsan ürün üretimi evresini epeyce aşmış durumdadır.
50 Bkz. Reisman ve Saha (2005).
51 Beatty (2004) 168.
52 Reisman (2005).
53 Yazarın mühendislik fakültesinden sınıf arkadaşı Eliahu Ben Hur tarafından kurulmuştur.
54 <http://ekutup.dpt.gov.tr/bilim/yucelih/biltek.pdf>
55 "Türkiye cumhuriyet tarihine, geleneksel olarak ekonomi konusunda karar verenlerin, uzun zamandır sanayi kalkınma idealleriyle ilişkilendirilen modern, büyük-ölçekli üre-

tim birimlerine benzemeyen girişimler karşısında sergiledikleri, açıkça nefret denilemese de, kayıtsızlık damgasını vurmuştur. Bu geleneksel yaklaşımın tersine, Türk siyasetçileri, özellikle 1990'ların başından itibaren, yalnız sundukları istihdam olanakları yönünden değil, aynı zamanda sanayide ilerlemeye ve ihracat artışına katkılarıyla ilgili olarak, KOBİ gelişmesinin önemini vurgulamaya başlamışlardır. Bugra, A. (2005) <http://www.boun.edu.tr/government/council.html>

56 Gupta ve Reisman, A. (2005).
57 Reisman (2005).
58 Gupta ve Reisman, A. (2005).
59 Reisman (2005).
60 Bkz. Audretsch ve Stephan (1996), Branstetter (1996), ve Jaffe ve Trachtenberg (1998).
61 Bkz. *Haymatloz* (2000).
62 Belge No. 867.512/2-243, 2 Şubat 1943, Türkiye İçişleri Arşiv Dairesi, 1930-1944. NARA RG 59. Ayrıca, Bali (2005), 306.
63 Gökalp (1959).
64 A.g.e.
65 Frey (1968), 209.
66 Devlet üniversitelerinde rektörler sınırlı bir görev süresiyle öğretim üyeleri tarafından seçilir.
67 Yazarla kişisel iletişim.
68 Çetindamar (2003), 248.
69 Yazarla kişisel iletişim.
70 İnalcık (1992).
71 Krueger (2004).
72 A.g.e.
73 Balkan ve Yeldan (1996) ve Denizer (1997).
74 Aynı zamanda, özellikle tekstil sektöründeki Türk imalatçıları, ticaret kotalarından kaçınmak için Bulgaristan ve Romanya gibi eski Komintern ülkelerinde tesisler kurdular. Rusya ve Türkiye arasındaki ilişkiler 1932'de Başbakan İsmet İnönü'nün Moskova ziyaretiyle başlamasına karşın, çoğunlukla Rusya'dan Türkiye'ye teknoloji akışı şeklinde tek yönlü bir ilişkiydi bu. Ancak, 1990'da, birçok Türk inşaat firması Rusya'da Doğu Almanya'dan dönen Rus askerleri için apartmanlar inşa etmeye başladılar. Bugünlerde bankacılık, telekomünikasyon, cam, makine sanayi, tekstil ve tüketim malları, Rusya, eski Komintern ülkeleri, Türki cumhuriyetler ve dünyadaki diğer ülkelerde yatırım yapan Türk şirketleri için önemli alanlar oluşturmaktadır. NTVMSNBC (2004).
75 Reisman ve diğerleri (2004).
76 İndiana Üniversitesi, Lilly Kütüphanesi Elyazmaları Bölümü'nün izniyle.
77 Neumark (1982), 153.
78 Kazancıgil ve diğerleri (2000).
79 A.g.e.
80 A.g.e.
81 Sullivan (2005), B7.
82 Bkz. Parker ve Reisman (2004).
83 Çetindamar (2003), 250.
84 A.g.e.
85 A.g.e., 249.
86 Çetindamar (2005), 187.
87 Belge No. 43906, 26 Temmuz 1943, Kayıt 16, Araştırma ve Analiz Şubesi Kayıtları. OSS, (Düzenli Seriler), 1941-1945.

88 (ABD) Dışişleri Bakanlığı Kayıtları, Türkiye'nin İçişleriyle İlgili kayıtlar, 1930-1944, 2 Şubat 1943 tarihli belge, no. 867.512/2-243, NARA RG59.
89 Staudenmaier (1985).

SON SÖZLER
(Sayfa 527-529)

1 Dr. ve Bayan Muller'e, Dr. Kantorowicz'in iki yıllık maaşı olarak ödenecek 4 bin doların iadesi. Albany Üniversitesi (New York), Grenander Özel Koleksiyonlar ve Arşivler Bölümü.
2 http://www.onuroymen.com/docs/konusma37.doc. 10 Eylül 2005.
3 Seyhan (2005).
4 Neumark (1982) 183.

SONDEYİŞ
(Sayfa 531-533)

1 MIT'de profesörken, Kurt Lion "Instrumentation in Scientific Research, Electrical Input Transducers" (1959) dahil olmak üzere enstrümantasyon üzerine birçok kitap yazdı. Elektronik enstrümantasyon için bir müfredat geliştirmek için Ulusal Bilim Vakfı'na katıldı; ve 1958'de Lion Research şirketini (sonraları bu ad Lion Precision olarak değiştirildi) kurdu. 1960'larda ebediyete intikal etmesine karşın, şirket ileri teknoloji enstrümantasyon işinde hâlâ önemli bir yere sahiptir. <http://www.lionprecision.com> Görüntüleme: 25 Ağustos 2005.
2 Bu rakam Haymatloz Listesi'ndeki insan sayısına dayanıyor (2000).

EK 1
(Sayfa 537-540)

1 Modern üniversitelerin, Türkiye'nin en çok saygı duyulan ismi Atatürk tarafından bu "değer-yüklü kucaklanışı" (Staudenmeier [1985]) onun "liderlik" nitelikleri ve konumuyla, ülkenin yüksek öğrenim sisteminin "tasarım aşaması"nı, "hükümet siyasasının kalıcı doğası"nın ve eşzamanlı olarak "kültürel değerlerin kalıcı doğası"nın kurumsallaşmasını başlattı.
2 http://www.ankara.edu.tr/english/> Görüntüleme: 25 Ekim 2005.
3 Türk askeri akademileri olan *Mühendishane-i Bahri-i Hümayun* ile *Mühendishane-i Berri-i Hümayun* bugünün İstanbul Teknik Üniversitesi'nin köklerini oluşturacak şekilde birleştirildi.
4 Halihazırda, aynı zamanda temel bilim ve işletme fakültelerini de içermektedir.
5 <http://encyclopedia.thefreedictionary.com/Istanbul%20Technical%20University> Görüntüleme: 15 Ekim 2005.

6 Bu doğrudan alıntıya bütün saygımla birlikte, 1909'dan itibaren bir inşaat mühendisliği mektebi zaten vardı. Daha sonra İstanbul Teknik Üniversitesi'ne dönüştü.

7 <http://www.istanbul.edu.tr/> Görüntüleme: 22 Kasım 2005.

EK 2
(Sayfa 541-546)

1 Diğerlerinin tersine, o Kudüs İbrani Üniversitesi'nden getirtilmişti. Nazilerden kaçan bir sığınmacı değildi.

EK 3
(Sayfa 547-550)

1 Dünya Ekonomik Forumu (2004), Küresel Rekabet Gücü Raporu, 2003-2004, Gupta ve Reisman (2005).

2 IMF (2002). International Financial Statistics Yearbook. Washington (DC).

3 *Dünya Bankası Grubu* tarafından sağlanan bilgilere dayanır, (2004), Reisman (2005).

4 Bu bulgular son derece anlamlıdır: 20 ülke kişi başı 100 dolardan düşük ihracat sınırına girer; 73 ülke de, veya yüzde 46'sı 500 doların altında kalır. Bu sonuncular arasında Filipinler, Peru, Brezilya, Pakistan ve Hindistan'ın yanı sıra petrol ihracatçısı Nijerya da yer alır.

DİZİN

Aachen 78, 371
Abasıyanık, Sait Faik 87
ABD 170, 192, 195, 235, 238-39, 253, 256, 259, 261-62, 300, 302, 306, 314, 329-30, 346, 360, 363, 366, 371, 375, 379-80, 417, 419, 421, 423-24, 440, 442, 447, 461, 468, 474, 476, 478, 490 492, 516, 519, 521, 533, 549-50
Abitur 143, 183
Adler, Max 390-91, 492, 541
AEG 246, 408
Afganistan 113, 115, 153-54, 388
Afrika 364, 466, 496
Afula 168
ahşap bilimi 93, 543
Albright, Madelaine 469
Alexander, Hans 414-15
Alfred, Marchionini 163, 165, 544
Allen, George V. 346
Alman Arkeoloji Enstitüsü 77, 176, 327 *ayr. bkz.* Goethe Enstitüsü 327
Almanlar XX, 27, 34, 40, 43, 79, 109, 132-33, 165, 172, 182, 233, 300, 303, 307-313, 315, 323, 333, 336, 343, 348-49, 354-356, 402, 417, 419, 446-47, 454, 459, 476, 478, 480-81, 484, 491, 519, 561, 564, 569, 584, 595, 597
Almanya XVI, XX, 2-7, 10, 12-14, 16, 28-9, 33, 40-41, 43-4, 47-8, 55-6, 58, 72, 76-83, 85, 87-8, 91, 93, 105, 107, 109-10, 114, 116, 125, 129-136, 138, 140, 143-45, 150-51, 163, 167, 171, 181-82, 184, 189, 193-199, 223-24, 226, 231, 233, 236, 239-241, 243, 246, 250-253, 255-257, 259-60, 263, 265, 271, 298-99, 301, 304-317, 319, 321-324, 326-329, 332-33, 341-343, 347, 349, 351-52, 356-57, 360, 362, 366, 370-71, 374-376, 378-380, 382, 384, 390, 394-95, 402, 404-407, 409-411, 413-417, 422-23, 425-26, 428-29, 440, 446-449, 453-54, 456-458, 462, 464, 472, 474-75, 478-481, 487, 492-494, 510, 519, 526, 533, 539, 550, 562-63, 565, 567-68, 571-576, 579, 583, 588-89, 591, 595-597, 599, 602
Alman-Yahudi Araştırmaları XXVI
Alsace 80
Alsleben, Ernst Magnos 541
Althausen, Irmgard 426, 541
Amar-Hindemith Kuartet 104,
Amar Kuartet XI, 109, 120
Amar, Licco 108-109
Amerikan Hastanesi 30, 305, 564
Amerikan Kız Koleji 457
Amsterdam X, 85, 151-52
ANAP 347
Anadolu 8, 31, 73-75, 85, 88, 90-91, 110, 127, 142, 172, 176-179, 196, 199, 304, 324, 327, 343, 345, 350, 440-41, 443-44, 447, 454-55, 466, 481-488, 496, 529, 537, 574
Anatomi 305, 545
Anhegger, Robert 85, 356, 480, 494, 541
Ankara 8, 11-12, 16, 26-27, 32, 37, 39, 40-41, 43-45, 49-51, 53-54, 56, 58, 73, 76, 78, 80-82, 85, 93, 105, 107-111, 126-129, 138-39, 142-43, 145, 149, 155, 165, 172, 174-75, 178-79, 181-82, 186,190-91, 196, 240, 253, 268, 301, 304, 306, 310, 314, 316, 318-19, 322-324, 326, 328, 341,343-44, 346, 350-51, 376, 404, 407, 441, 446-47, 449, 453, 456-461, 463-64, 466, 472-73, 479-486, 489, 500, 505, 510, 513, 521, 528, 537
Ankara Devlet Konservatuvarı 30, 105-109, 528
Ankara Üniversitesi XXVII, 10, 31-32, 83, 93, 95, 113, 151, 162, 171, 177, 179, 180-81, 228, 240, 325, 472, 484, 537, 538
Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi 72, 357
Anschluss 4, 7, 85, 138, 244, 246
Anstock, Heins 541
antisemit 300, 335, 345, 361, 365, 414, 591
antisemitizm 3, 10, 322, 359, 367, 469-70

Appleget, Thomas B. 373
Aras, Tevfik Rüşdü 186
Arbeitdients 313
Arbeitsfront 313
Archipenko, Alexandre 113
Arel, Fahri 196
Arî 40, 77, 80, 145, 250, 272, 303, 318, 321-324, 327, 329, 361-62, 374, 407, 416, 437, 446, 450, 472, 481, 483, 584, 595, 598
arkeoloji 30, 71, 75, 357, 542-43, 546
Arndt, Fritz 25, 34-36, 231-233, 439, 465, 471, 494, 528, 533, 541, 565, 578
Arpağ, Hamdi 172
Aschoff, Ludwig 181
Aster, Ernst von 48, 546
astronomi 24, 32, 223-24, 226-230, 249, 257, 308, 329, 381-82, 384, 411-413, 429, 542-544, 546
Astwood, Edwin 193
Asurbilimi 72
Atamulu, Hakkı 115
Ata, Pertev 199
Atatürk 2, 8-10, 13-15, 23, 25, 32-33, 36, 42, 49, 54-55, 58, 81, 90, 94, 106-107, 110, 125-26, 162, 173, 186, 197, 233, 315, 335, 348, 352, 404, 444, 461, 487-88, 503, 518, 524, 537, 539, 603
Auerbach, Eric XXII, 83-85, 87, 138, 450-452, 531, 533, 541, 568
Austin, Elizabeth Reichenbach 489, 493, 598
Auschwitz 251, 355, 374, 579, 589
Avrupa XXI, 1, 3-5, 7, 9, 15, 17, 23-24, 27-30, 42, 57, 73-74, 78, 83-84, 109, 111, 113, 126-128, 130, 134, 164, 183, 192, 195, 198, 227, 235, 246, 267, 326, 330-334, 349-352, 356, 359, 372, 380, 404, 437, 439, 450-51, 458, 471, 473, 475-478, 480, 483, 488, 491, 496, 499, 515, 521, 529
Avrupa Birliği 134, 153, 155, 452, 507
Avusturya XX, 2, 4-7, 12, 32, 40, 53-55, 60, 75, 85, 91, 125, 127, 129, 138-140, 183, 245-46, 248, 317, 360, 362, 444, 457, 489, 512, 519, 526
aydınlanma 10, 27, 36, 537, 539
Aydınlanma Çağı 17, 498, 499
Aydın, Murad Rami 188
Azerbaycan 154, 343, 521
Azeriler 154
Azınlıklar 344, 346-348, 499, 516, 586

Baade, Fritz 142-43, 325-26, 485-86, 541, 571
Bach, J. S. 108, 111
Back, Gilbert 108
Baden 236, 241
Bahçeköy 94
Bakteriyoloji 238, 542
Bali, Rıfat 350
Balkanlar XXVII, 333, 343, 349, 466, 498, 500
Ballı, Edibe 230
Baltalimanı 88
Balyan, Garabet 70
Barlas, Hayim 346, 419, 460-463, 597-98
Baron de Tott 24
Bärtschi, Hannes 109
Bartok, Bela 110-111
Basel 162, 196, 236, 442
Basra 363
Başgöz, İlhan 86
Başoğlu, Muhtar 96
BBC 437
Bebek 45, 127, 150, 362, 457
Beethoven 107, 112
Belçika 5, 79, 332, 378, 402, 405, 512
Belgrad 342, 462
Belling, Rudolf XXI, 7, 113-14, 116, 494, 541, 570
Beneš, Edvard 319, 413
Bengisu, Naci 186-87, 189, 576
Bergen-Belsen XXII, 352, 353
Bergman, Hugo 408
Bergmann, Max 361, 377, 419
Berkeley 270, 367, 373, 420, 531, 533
Berlin XXI, 1, 5-6, 40, 49, 55-57, 73, 78-79, 83-84, 104-105, 107, 113-14, 129-30, 135, 144, 151, 166, 172, 178, 184, 195, 223-225, 231, 237-38, 241, 246, 250, 252-53, 265, 270-272, 310, 313, 318, 320, 348, 361, 364, 371, 374, 402, 404, 406-407, 410, 413, 439, 448, 474-75, 479, 481, 484, 515, 528
Berlin Grubu 5-6
Berlin Üniversitesi 163, 166, 249, 254, 259

Bilgi Üniversitesi 37
Bilkent Üniversitesi 37, 177
Birecik 88
Birleşik Krallık XXV, 6, 12, 46-48, 126, 192, 235, 320-21, 368, 412, 417, 421, 444, 492, 502, 550
biyocoğrafya 91
biyokimya 95, 97, 231, 234-35, 242, 364, 409, 426, 441-443, 543-44
biyoteknoloji 255, 272
Black Mountain College 367
Bodenheimer, Frederick Simon 95-6, 541, 562, 566
Bodlaender, Hans 374, 541
Bodlaender, Ursula 374
Boğaziçi 45,47, 128, 133, 150, 449, 455, 462, 471, 476-77, 529
Bolşevik 105, 128, 130, 342
Boothe, Walther 7
Born, Max 164, 221, 438, 532
Bosch, Clemens 77, 329, 541
Boston 186, 192-93, 253, 383, 492
botanik 88, 93-95, 97, 269, 443, 457, 542-545
Bowman, Isaiah 427
Braun, Ferdinand 7
Braun, Hugo 236, 238, 425-429, 492, 542
Brauner, Leo 88, 94-5, 263, 440, 465, 542
Brenne, Winfried 57
Breslau 52, 167, 196, 231, 242-43, 361
Breslau Üniversitesi 228
Breusch, L. Friedrich 236, 542
Brighton 425
Britanya 4, 7, 10, 75, 82, 134, 171, 321, 334, 342-43, 347, 350-51, 368, 411-413, 421-22, 461-62, 466, 482, 491, 521
Brook, Daniel 365
Brooklyn 196, 419, 531-32
Brown Üniversitesi XXVI, 256, 261-62, 268, 361-364, 531
Bruck, Erika XXI, 168-170, 456, 532
Brugsch, Heinrich 193
Brunner, Anna 109
Brüksel 226, 255, 354
Bryn Mawr College 255-56, 364, 379-80, 421, 531
Budapeşte 86, 150, 444
Bursa 176, 465, 477, 489
Büyük Millet Meclisi 8, 54, 567

California XXI, 373, 416
California Üniversitesi XIX, 87, 270-71, 384
Cambridge XXV, 242, 251, 257, 321, 361, 383, 400, 463, 491
Canonica, Pietro 113
CARE 423, 426
Carmichael, Leonard 422
Carnap, Rudolf 5-6, 369, 370
Caspari, Ernst Wolfgang 237-239, 532, 542
Cebeci 56, 110-11
Cebelitarık 490
Cellini, Benvenuto 114
Cenevre 80, 133-34, 138, 141, 231, 511
Chase, George 365
Chicago XXV, 47, 73, 229-30, 244, 369, 381-383, 459
Chicago Üniversitesi XXVII, 72-73, 75, 183, 229, 344, 369, 381-82, 531, 532
Christiansen-Weniger, Friedrich 93, 322-325, 327, 458
Churchill, Winston 8, 342, 404
Cincinnati 378
Clavet, Lafitte 24
Coğrafya 28, 135, 468
Collins, Catherine 315
Columbia Üniversitesi 116, 367, 372, 385, 422
Conant, James Bryant 360-61, 365
Cope, T.F. 366
Cornell Üniversitesi XXV, XXVI, 429, 493
Courant, Richard 27-28, 164, 378
Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası 106, 108, 528
Cumhuriyet 7-9, 114, 126, 348, 499, 501, 509, 514, 525
Cumhuriyet Anıtı 113,
Cumhuriyet Halk Partisi 348, 357

Çalık, Şadi 115
Çanakkale 8
Çekoslovakya 4, 47, 72, 228, 361, 363, 380, 409, 413, 416, 469, 471
Çin 59, 87, 134, 357, 415, 498, 511, 514, 515
Çorum 446, 479, 483-84
Çukurova Üniversitesi 94

Dameshek, William 193
Danimarka 462, 532

Dante 84
Darthmouth College 361
Darulfünun 9, 25, 27, 71, 223, 230-31, 299, 452, 539
Dehn, Paul 366-67
Dember, Harry 267-68, 375, 542
deniz biyolojisi 543
Der Fröhliche Weinberg 110
Der Hauptmann von Köpenick 110
dermatoloji 165-66, 544
Dessauer, Friedrich XXI, 48, 244, 266, 542
Deutsche Bank 311, 458
Deutschen Nationaltheaters 107
Deutscher Mauris 313
Deutscher Wisseschaftler 11, 406
Dewey, John 374
Deyrup, Alden J. 372
Diderot 451
direniş 53-54, 135, 190, 233, 265, 299, 325, 419, 452
Dobretsberger, Joseph 127, 138-141, 153, 317, 542
Doğramacı, İhsan 37, 176-178, 181
Doğu Avrupa 333
Doğu Dilleri 76-77
Doğu Prusya 60, 140
Dolmabahçe Sarayı 197
Donaueschingen Festivali 104
Dubislav, Walter 5
DuPont 361
Dünya Bankası 134, 153, 474, 508, 511, 549-50
Dünya Rekabetçilik Endeksi 511
Düsseldorf 54, 171, 464
Dzwillo, Michael 91

Eberhard, Wolfram 357, 374, 420-21, 459, 531, 542
Ebert, Carl XX, 6, 48, 105-107, 532
Eckman 77-78
Eckstein, Albert XXII, 25, 31, 43, 163, 170-173, 175-76, 179, 181, 404, 445-46, 463, 542
Eckstein, Erna Schlossman 170-71, 173, 178, 181, 443, 462, 542
Eckstein, Klaus XXV, 43, 325, 460, 463, 542
Ecnehi 345
Eczacıbaşı 115
eczacılık 513, 541, 544
edebiyat 6, 49, 72, 82-84, 144, 151, 229, 309, 335, 369, 375, 450, 452, 468, 539
Ege Üniversitesi 96, 178
Eichholzer, Herbert 53-54
Einstein, Albert XXII, XXV, 3, 5-7, 12-13, 48, 79, 166, 223-24, 247, 249, 253-54, 265, 269, 271-72, 331, 359, 368-371, 378, 382, 402, 405-406, 408, 410, 412, 417-18, 423, 451, 532
Einstein, Carl 114
Einstein, Lina, 402
ekoloji 97
ekonomi 13, 60, 125, 131, 133, 139-40, 144, 146, 148, 153, 312, 360, 488, 500, 503, 509, 512, 522-23
Engelmann, Peter 474, 480-81
Enola Gay XXII, 468
entomoloji 44, 95, 541
epidemiyoloji 542
epistemoloji 6
Erduran, Ayla 30, 108
Eremya Chelebi Kömürjian's Armeno-Turkish Poem 86
Erhard, Ludwig 132-33
Erkönen, Kudret 129
Ermeniler 154, 330, 345
Ernst Mach Derneği 5
Erzurum 8, 177
Ettinghausen, Elizabeth S. 30, 245, 490
Evans, Griffith C. 367

Falke, Friedrich 325, 327
Farben, I. G. 342, 407-408
farmabotanik 94-95, 241
farmakoloji 239-241, 376, 542-545
faşizm 2, 87, 131, 142, 162
Fatih Sultan Mehmed 15, 539
FDR 315
felsefe XIX, 5-6, 75, 78, 113, 133, 135, 250-252, 269, 271, 308, 321, 334, 365, 367, 369, 450-51, 453, 545-46
Feodosiya (Kefe) XX, 225
Fermi, Enrico 3, 7, 532
Fermi, Laura 332, 344
Fısıh Bayramı 456
Fidelio 107
Figaro'nun Düğünü 107

Filistin 8, 41, 47, 76, 78, 95, 108, 139, 167-68, 171, 182-83, 189, 244, 304, 334, 336, 346, 349-355, 371, 402-403, 429, 454-456, 460, 462-63, 466, 477, 480-81, 533
filoloji 73, 77, 82-83, 87, 112, 542-545
Fishman, William 193
Fischer-Appelt, P. 91
fizik 5, 7, 28, 30, 32, 224, 232, 244, 249, 252, 263, 267-269, 271-72, 321, 369, 418, 439, 476, 479-80, 493, 515, 542, 544
fizyoloji 97, 162, 242, 305, 342, 440, 545-46
Florida 462
Ford araba montaj fabrikası 148
Franck, James 7, 27-28, 164, 263-64, 532
Frank, Alfred Erich XXIII, 167, 542
Frank, Philipp 5
Frankfurt 10, 52, 79, 104, 108-109, 132, 139, 140, 144-45, 165, 184, 237, 239, 244, 324, 361
Frankfurt Üniversitesi 77, 145, 151, 164, 184-85, 228, 236, 244, 248, 302, 318
Fransa 4, 7, 12, 15-16, 24, 42, 88, 109, 133-34, 151-52, 233, 237, 261, 307, 315, 322, 349-50, 354, 380, 385, 404, 413, 455, 480, 512, 550
Frantz, Douglas 315
Freiburg 80-83, 165, 171, 195, 231, 528
Freiburg Üniversitesi 81-82, 150, 181, 236
Freundlich, E. Finlay XXII, 32, 40, 47-48, 223-228, 230, 268, 308, 328-29, 370, 383-84, 411-418, 420-422, 429, 440, 456, 532, 542
Friling, Tuvia 350-51
Fuchs, Georg 336, 533, 542
Fünun-u Telgrafiye Mektebi 24

Galata 45, 440
Galatasaray 24, 512
Galip, Reşit 11, 520
Gandhi, Indira 513
Gandhi, Rajiv 513
Gassner, Gustav 93, 324, 472, 543
gayrimüslim 345, 347-48, 524
Gazi 197, 301, 439
Geheimen Staatspolizei 327
Geheimrat 326
Geiringer, Ernst 406, 430
Geiringer, Hilda (von Misses) 247, 250, 252-257, 259, 261, 361, 364, 366-67, 377-380, 384, 405-406, 421, 531, 543, 544
Generalgouvernement 323
Generalkonsulat 75
Generalmusikdirektor 107
Genetik XXVII, 89, 95, 97, 239, 255, 442, 455, 467, 532, 542
Georgia Üniversitesi 532
Germaner, Ali Teoman 115
Gestapo 53-54, 93, 132, 139, 198, 312-13, 317, 319, 326, 355, 409
Getto 239, 349, 419, 479
Gezer, Hüseyin 115
Gilbreth, Franck ve Lilian XIX, 52
Gleisberg, Walter 230, 325
Gleisberg, Wolfgang 228-230, 322, 543
Goebbels, Joseph 105, 315
Goethe Enstitüsü 327, *ayr. b kz.* Alman Arkeoloji Enstitüsü
Goldfield, Lena 227, 415-16
Gottschalk, Walter 78-80, 333, 371, 378, 402, 423, 426, 519, 543
Gottschalk, Wanda 371, 408
göç 3-6, 15, 29, 47-48, 58, 78-79, 82, 87, 90, 108, 110, 114, 144, 151, 161, 164, 166, 190, 196, 234, 241, 244, 246, 254, 256, 261, 266, 319, 328, 334-35, 350-51, 359, 375, 377-78, 414, 416-418, 421, 438, 448, 459, 464, 471, 475, 479, 502, 509, 519
göçmenler XXIII-XXIV, 2-4, 10-15, 25, 29, 30-34, 37, 39-43, 45, 47-49, 55, 75, 77, 79, 81-82, 87-88, 93-94, 96-97, 105, 107-110, 125, 127, 130, 137-139, 149, 152-53, 155, 163-64, 167, 170, 188, 190-192, 195, 199, 225, 227, 230, 239, 242-43, 246, 258, 262, 266, 268, 279, 297-305, 313-321, 323, 325, 327-28, 332-33, 335-36, 342, 344, 346, 349, 351, 355-357, 360, 365-66, 368, 370, 374, 379-80, 382, 401, 404, 412, 416, 419, 421-22, 425, 447-449, 453-54, 456, 460-61, 464-65, 472-73, 477-480, 483-486, 488-89, 493-94, 503, 515-16, 519, 524, 526-528, 531-533, 541
Gökalp, Ziya 446
Görey, Yavuz 115
Göttingen 7, 184, 253, 257, 264, 271, 361-62, 381, 438, 440
Göttingen Üniversitesi 140, 224, 237-38, 260, 439

Göttinger Tageblatt 438
Göttinger Zeitung 438
Graz 138, 139
Graz Üniversitesi 317
Gregg, Alan 28
Grelling, Kurt 5
Gropius, Walter 55, 57
Gross, Philip 318, 372-73, 543
Grosskettler, Elisabeth 449
Grosskettler, Hans 449-50
Gumbertz, Ludwig 402
Gurion, Ben XXVII, 352
Güney, Erol 450
Gürgey, İsmet 34-36, 232
Güterbock, Frances 357, 456
Güterbock, Hans 72-75, 77, 183, 327, 344, 357, 456-57, 531-32
Güzel Sanatlar Akademisi 7, 12, 51, 54, 56, 59, 113, 116

Hahn, Kurt 438
Hahn, Otto 5, 82
Halasi-Kuhn 77-78
Halep 8, 490
Halle/Saale Üniversitesi 77
Hamburg 91, 144, 165, 180-81, 231, 253, 271, 381, 439, 528
Hamburg Üniversitesi 90-92, 180
Hamdi, Osman 71, 73
Hamlin, Cyrus 37
Handelshochschule 1, 135, 145
Hanover 85, 131, 143
Hanson, Frank 384
Harpaz, Isaac 95
Harvard Üniversitesi 30, 84, 251, 259, 360,
Harwit, Martin XXII, XXV, 333, 468, 493-94, 533
Haseki 496
Hauptman, Alfred 193
Haurowitz, Felix XXI-XXII, 234-236, 245, 303, 364-65, 377-78, 402-403, 409-410, 413, 419-20, 422-429, 440, 460, 464, 468, 493, 519, 528, 531-533, 543
Hayek, Friedrich A. 132
Hayfa 168-69, 456, 490, 504,
Haymatloz 130, 319-20, 322, 479
Hearst, Randolph 331
Hebrew Union College 378
Heidelberg 81, 184, 361, 415
Heidelberg Üniversitesi 81, 84, 136
Heilbronn, Alfred 37, 88, 263, 440, 455, 457
Heilhrunner, Alfred 543
Heimat 10, 129, 184, 426, 528-29
Heisenberg, Werner 7, 594
Hellman, Karl XXII, XXV, 182-83, 454, 457, 474, 533, 543
Helmholtz, Hermann von 7
Hempel, Carl 5
Hertz, Gustav 7, 265
Hertz, Heinrich, 268
Heydrich, Reinhard 404
Hıristiyanlık 40, 248, 469, 579, 590
Hidrobiyoloji 88, 90, 92, 97
hijyen 163, 180, 486
Hilbert, David 5
Hildebrand, Joel H. 373
Hindemith, Paul XX, 6, 32, 48, 103-107, 109-111, 528, 532, 543
Hindistan 126, 227, 357, 363, 374, 414, 487, 503-506, 510, 512-514, 523, 545, 547-48
Hindoloji 77
Hippel, Arthur von XIX, 13, 32, 190, 262-266, 300-302, 437-38, 531-32, 546
Hirsch, Ernst E. 48, 150-152, 191, 464, 494
Hirsch, Julius 29, 37, 163, 318, 494
histoloji 97, 544, 546
Hitler 4, 13, 16-17, 54, 81, 93, 131, 135-36, 139-40, 167, 172, 227, 311, 315, 331, 369-70, 378, 405, 407, 409, 412, 417, 437-439, 443-44, 447-48, 452-53, 458, 464, 469, 475
Hitler Gençliği *ayr. bkz.* Hitler Jugend 322, 475, 493
Hitler Jugend *ayr. bkz.* Hitler Gençliği 323
Hochmann, George 237
Hoffmann, Susanne 543
Holokost XXII, XXIV, XXVI, XXVIII, 15, 330-31, 334, 354, 368, 375
Holzmeister, Clemens XX, 32, 54-55, 543
Honig, Richard 493, 532-33, 543
Hopkins, Ernest E. 361
Hortus Botanicus Istanbuensis 94
Hotteling, Harold 367
Huguenotlar 16
Hull, Cordell 16, 310, 314
Hutchins, R. M. 191, 229, 381

Igersheimer, Joseph 28, 163, 166, 183-194, 197, 308, 317, 421-22, 428, 491-493, 531-32, 543
Igersheimer, Walter 192, 194, 491-92, 532
IG Farben 407-408
Illinois 25
Illinois Üniversitesi 532
Indiana 423, 442, 467, 469
Indiana Üniversitesi XXVI, 234-236, 365, 420, 426, 442, 467, 519, 531, 533
Irak 76, 92, 153, 349, 363, 374, 521
Isaac, Alfred 126-27, 145-148, 152-53, 543

İkdam 315
İnalcık, Halil 570, 599, 602
İngiltere 134, 172, 192, 315, 321, 332, 334, 342-43, 349-50, 352, 376, 380, 411, 414, 419, 422, 438-39, 444, 460
İnönü, İsmet 13, 106, 113, 333, 346, 452-53, 500
intelligentsiya 2, 15, 348
İspanyol Engizisyonu 15, 161, 498
İran 112-13, 153-155, 186-87, 197, 301, 363, 374, 500, 521
İskoçya XXVI, 47, 224, 227-28, 410, 412, 418, 420, 422
İspanya 15, 87, 161, 200, 368, 498, 550
İsrail XXV-XXVII, 2, 48, 92, 168-69, 235, 325, 334, 341, 351, 353, 426, 428-29, 450, 454, 456, 461-62, 477-78, 480, 503-515, 523, 529, 547-550
İstanbul XX-XXI, 8, 12, 15-16, 27, 29-30, 33, 37, 39-41, 45, 49, 51-54, 58, 60, 71, 75-77, 79-80, 82, 84-86, 88, 90-91, 94, 108, 110, 113-116, 127-28, 132, 134-141, 144, 148-151, 161, 163, 167-169, 176, 182-83, 191, 196-198, 224, 226-233, 237-38, 240, 242-246, 251, 253, 255, 263, 267-68, 270, 304-305, 310-313, 315-317, 321, 323, 327, 329, 333, 342, 345-348, 350-353, 355-357, 362-63, 369-70, 374-378, 382-83, 404, 406-415, 419-424, 426, 439-443, 445, 449, 451, 454-459, 462-466, 468-471, 473-477, 479-484, 489-493, 497, 500, 505, 507, 516, 519, 521
İstanbul Üniversitesi XXIII, XXVII, 9, 11, 16-17, 25, 27-30, 32, 34, 37, 77, 79, 82, 84, 87, 91-92, 94-97, 126, 135, 140, 144-146, 148-150, 152, 162-63, 168-69, 177, 183-185, 188-89, 192, 195, 223, 226, 230, 234-238, 241-42, 244-45, 248, 255, 266-67, 270-71, 300, 302, 306-308, 310-11, 314, 316-17, 319, 321-22, 333, 343, 378, 380, 382, 406-409, 412, 427, 441, 450, 455, 467, 480, 483, 493, 520, 528, 531, 539
İstanbul Teknik Üniversitesi XXI, 9, 30, 54, 56, 58, 113, 180, 484, 505, 513, 538
İsveç 74, 459, 460, 462
İsviçre 10, 58, 78, 94, 105, 110, 133-34, 139, 183, 196, 229, 236-37, 244, 266, 268, 303, 332, 406, 442, 457, 461
İtalya 3-4, 7, 53, 55, 92, 133-34, 141, 167, 413, 439, 475, 500, 550
İzmir 96, 148, 176, 178, 441, 478, 498

Jacoby, Heinrich 106
Jena 144, 263
Jena Üniversitesi 95, 144
jinekoloji 166, 307, 546
Johns Hopkins Üniversitesi XXVII, 87, 308-309, 427
Johnson, Alvin 335, 372-376, 422, 527-28
Jones, W. Lauder
Jön Türkler 8-9, 112, 133, 154, 499
Juchhoff, Rudolf 79
Judenrein 2
Jugenheim 196
Jungvolk 313

Kadıköy 45, 126-27, 137, 145, 423, 443, 471, 519
Kadir Has Üniversitesi 37
Kahane, Henry ve Renee 86
Kahire 139, 141, 189, 445, 490, 524
kalkınma 128, 143, 147, 173, 175, 360, 497, 499, 502, 503, 504, 505, 508, 509, 510, 511, 512, 514, 518, 522, 523, 524, 525, 531, 548
Kamay, Behçet Tahsin 31
Kammermusik No.1 104
Kampell Mustafa 24
kamu sağlığı 12, 31, 96, 161, 163, 170-71, 199, 374
Kanada 192, 239, 421-22, 492-93
Kan, Suna 30, 108

Kantorowicz, Alfred, XXII, 39, 197-199, 301- 302, 318, 373-74, 379-80, 406-407, 467, 494, 532, 543
Kaplan, Marshall 193
Kapstein, Israel 363
Karabük 500
Karadeniz XX, XXII, 8, 42, 173, 225, 241, 311, 334, 362, 404, 455, 462, 476, 527,
Karagöz 85, 86
Karakoyunlu, Yılmaz 347
Karman, Theodore von 3, 416
Kassirer, Jerome 193
Katolik 150, 248, 250, 361, 368, 463, 468, 480, 486
Katzenstein, Moritz 408
Katzenstein-Sedlbeck, Lisl 408
Kayser, Rudolf 369
Kazancıgil, Aykut 87, 167, 232-33, 520
kelaynak 88
Keller, Igor 109
Kemal Paşa 443
Kesebir, Şakir 444, 446-47
Kessler, Gerhard 126, 140-41, 144, 148-49, 153, 322, 493-94, 543
Kıbrıs 153, 404, 521
Kırşehir 109, 111, 142, 229, 446-47, 479-80, 484-487, 489
Kızılırmak 485
Kızıl Ordu 41, 377
Kibbutz 462, 509-10
Kiel 231, 325, 382
kimya 16, 25, 28, 36, 95, 169, 231-32, 234, 267, 372, 378, 407, 422, 441-443, 456, 467, 541-546
Kirchhoff, Gustav Robert 7
Klein, Max 108
Klein, Steffi 108
Kleinsorge, Hubert 486, 543
Knapp, Arnold 28
Koch, Suzanne 402, 438
Koç Üniversitesi 37
Koman, İlhan 115
Kongre 375, 452, 468
Konstantinopolis 15, 328, 335, 439, 498
Kosswig, Curt XXI, 45, 88-93, 162, 182, 445, 528, 543
kota sistemi 15, 192, 368
Köhler, Wolfgang 6
Köln 58, 87, 94, 145, 241
Königsberg 56, 240, 361
Königsberg Üniversitesi 56
Köprülü, Fuat 356
Kraepelin, Hans 548
Krainer, Leo 544
Kranz, Walter 75, 544
Kraus, Fritz 75, 76
Krause, Klärc 188, 544
Krayer, Otto 376
Kristallnach 151, 473, 475
Kroebel, Werner 439
Kreisau Çevresi 323-24
Krupp, Friedrich 342
kuantum fiziği 110, 319
Kudüs XXVII, 410
Kudüs İbrani Üniversitesi 95-96, 408, 504
Kuhn, Heinrich 439
Kuş Cenneti 88
Kuzey Afrika 342, 350, 498, 511
Kuzey Amerika 239, 532
Küney, Hikmet 148-49
Kürtler 154, 521
kütüphanecilik 49, 78-80, 82, 371, 378, 543

Ladewig, Peter 544
Lafont, Bertrand 76
Lambert, Al 30-31, 33, 164, 242-43, 304-305
LaMer, Victor K. 372, 422
Landsberger, Benno 446, 458, 480, 531-32
Laqueur, August 544
Laqueur, Kurt 486, 544
Laqueur, Thomas 533
Laqueur, Werner 532, 544
Laue, Max von 7, 41, 416-17, 532
Lehmann-Haupt, Hellmut 116
Lehrerbund 313
Leiden Üniversitesi 75
Leipzig Üniversitesi 72-73, 75, 167
Lenard, Philipp 7, 272
Leuchtenberger, Rudolf 533, 544
Levanten 311, 404
Levine, Herbert 193
Levy, Herbert 410-11
Levy, Leopold 7, 116, 544
Liebig, Justus 88-89
Liepmann, Wilhelm 166, 190, 307, 368, 408, 532

Lilly Kütüphanesi XXVI, 234
Lindenbaum, Grete 244, 533, 544
Lion, Kurt 244, 266-67, 532, 544
Lipschitz, Werner 241, 531, 544
Lisiev, Sura 85
Lissner, Helmut 544
Lizbon 376, 380
Lopez, Billie Ann 52
Louvre Müzesi 76
Los Angeles XIX, XX, 30, 107, 271, 384
Löwe, Lotte 544
Löwenthal, Karl 544
Luftwaffe 342, 527
Lux, Stefan 414
Lübnan 92, 549

Maarif Vekâleti 16, 25, 60, 83, 107, 110, 188, 268, 452
Macaristan 3, 10, 15, 78, 109, 111, 150, 163, 236, 248, 253, 349, 414, 416, 461, 466
MacMurray, John Van Antwerp 306, 310, 314
Maçka Parkı 113
Madame Butterfly 106-107
Madrid 28
Magdeburg 56-57, 129
Mağrib 498
Mahmud I. 24
Mainz 110, 228
Mainz, Helmuth, 353
Malche, Albert 10, 16, 32, 299, 496, 531
Manhattan Projesi 3, 239, 532
Mannfred, Heinrich 251
Manizade, Derviş 196
mantıksal deneycilik 6
mantıksal pozitivizm 5-6
Manyas Gölü 88
Marburg Üniversitesi 84, 131
Marchand, Hans 544
Marchionini, Alfred 163, 165-166, 428, 448, 544
Marmara Denizi 128, 137, 466-67, 476
Maryland 235, 478
Mason, Max 393
matbaa 87, 498
matematik XIX, XXVI, 5, 28, 31, 224, 247-249, 252-261, 264, 266, 268-69, 271-72, 362-364, 366-67, 369, 384, 414, 468, 476, 486, 543-546
Massachusetts Institute of Technology (MIT) 13, 266, 302, 477
McCarthy dönemi 252, 520
Medeni Hukuk 150, 543
medrese 8-9, 25, 51, 263, 487, 498, 516, 539
Mehmed, II. 161, 498
Meier-Rust, Kathrin 137-38, 336, 343-44
Mekteb-i Harbiye 8
Mekteb-i Sultani 24
Melchior, Eduard 196, 544
memorandum 306, 310, 314, 406-407, 516, 524
Mendelssohn, Felix 104
Mendelssohn, Thomas 267-68, 544
Menderes, Adnan 519
Menemencioğlu, Numan Rıfat 404
Merzbacher, Eugen XXV, 30, 110, 229, 267, 319, 327, 447, 464, 479-80, 485, 491, 493, 532
Metzig, Hubert 325
Meyer, Max 544
Mısır 92, 341, 469, 527, 549
mikrobiyoloji 97, 237, 238, 443, 542, 546
Milletler Cemiyeti 80, 414
Milne, Edward Arthur 414
mimari 51, 53-54, 56-59, 71, 113, 128, 143, 171, 519, 528, 542-546
Mimesis XXII, 84, 138, 451
mineraloji 80
Mises, Ludwig von 132
Mises, Richard von XIX, 5, 13, 247-257, 259, 264, 361-62, 364, 378, 405, 416, 421, 528, 531-32, 546
Mitchell, Martha 362
Moda 484
modernist 55, 57, 59
modernleşme 9, 23-24, 37, 51, 112, 126, 178, 300, 488, 499, 537-539
moleküler biyoloji 97, 235
Molotov, Viyaçeslav 315
Molotov-Ribbentrop 352
Monsenyör Roncalli 463, 491, *ayr. bkz.* Papa XXIII. Johannes
Mont Pelerin Derneği 132
Morgenthau, Henry 227, 328-330, 332, 384, 410
Morgenthau, Henry, Jr 328-29, 331
Morgenthau, III. Henry 330-31

Muğla 176, 453
Muller, Dorothea 379
Mussolini 4, 141, 227, 378
Musikhochschule 104
Musiki Muallim Mektebi 105-106
Mustafa III. 24
Mühendishane-i Bahri-i Hümayun 24
Mühendishane-i Berri-i Hümayun 24
mülteciler 4, 14-15, 171, 253, 346, 349-351, 355, 405
Münih XXVI, 80, 83, 114, 165-66, 191, 195, 237, 242, 271-72, 361, 454, 457
Münih Antlaşması 4, 409
Münih Üniversitesi 144
müzik 6, 104-112, 143, 265, 360, 465, 483, 532, 546

Nanoteknoloji 262, 266, 300, 437
Napoli 440
NARA XXVII
nasyonal sosyalizm 81, 131-32, 447
NATO 154, 502, 525
Nehru, Cavaharlal 503, 513
Neugebauer, Otto 362
Neumark, Fritz 11, 14, 108, 111, 126, 136, 138-39, 143-146, 148-150, 153, 165-66, 186, 189, 237, 303, 318-19, 443, 448-49, 473, 528, 544
Neumark, Matthias XXV, 143, 473, 484, 494
Neurath, Otto 5-6
Neville, Andre 88, 93-94, 544
New Jersey 408
New School of Social Research 335, 531
New York XXVI, XXVII, 1, 30, 37, 47, 114, 137, 169-70, 176, 179, 196, 227, 241, 253, 267, 328, 335, 363, 366, 372-374, 377-78, 383-84, 418-19, 427, 467-68, 474, 478, 484, 490-91, 532
New York Times 331, 361
New York Üniversitesi 369
Nihai Çözüm 349, 374, 404
Nissen, Rudolf 12, 32, 48, 166, 186, 189-90, 195-96, 306, 316, 368, 415, 531, 544
Nişantaşı 465, 469
Nobel 7, 16, 27, 41, 48, 81, 164, 234, 243, 263 64, 271-72, 302, 344, 364, 377, 407, 415-16, 418, 442, 466-67, 497, 502, 532
Noeggerath, Carl T. 171
Norfolk 478
Northampton 478
North Carolina Üniversitesi XXV, 110, 319, 480
Northeastern Üniversitesi 331
Norveç 265, 380
Norwoord, Stephen H. 360
Notgemeinschaft (Deutscher Wissenschaftler im Ausland) 11, 32, 164, 167, 172, 184, 197, 321, 385, 406
nöroloji 425
Nürnberg 145, 237, 448, 461, 463

Obendorfer, Siegfried 544
Oberlaender Trust 380
Odessa 362, 450, 477
Oelsner, Gustaf 55, 528, 544
Offer, Dalia 351
Oftalmoloji 28, 183-185, 187, 189-194, 302, 308, 422, 543
Ohio Eyalet Üniversitesi 367
Oldenburg, Gustav 322, 325
oligarşi 138, 342, 501, 504, 508-509, 514, 523
Onar, Sıddık Sami 150
opera 32, 48-49, 103-108, 112, 528, 532
Oppenheimer, Carl 402-403, 410, 413
Oppenheimer, Hans 402
Oray, Işık 90
Oregon Eyalet Üniversitesi XXVI, 364
Ortadoğu 51, 79, 91-92, 154, 315, 328, 341, 379, 500, 511
Ortaylı, İlher 356, 520
Osielski, Mary XXVII
Ostrorog, (Kont) Leon Valerien 544
Ottenstein, Berta 419-20, 428, 544
Oxford 231, 414, 439

Öymen, Onur 29, 151, 528
Özer, Faruk İ.. 426

Pak, Kemal Namık 512
Papa XXIII. Johannes 463, bkz. Monsenyor Roncalli
Pape, Rudolf 246
Pappen, Franz von 42, 139, 404, 453
Parente, S. L. 497, 501-502, 508, 513, 518
Paris 24, 30-31, 134, 354, 385, 406

patobiyoloji 542
patoloji 34, 162-63, 165, 195, 236, 440, 492, 541-42, 544-45
Pauling, Linus XXVI, 234, 364-65, 423, 532
Paulus, Friedrich von 378
pediatri 37, 169-171, 176-180, 542
Pennsylvania 164, 238, 379, 531
Pennsylvania Üniversitesi XXVII, 84, 426, 531
Pera 346, 462
Petain, Henri Phillippe 349
Peterfi, Tibor 544
Peters, Wilhelm 544
Pfannenstiel, Max 80-82, 318-19, 544
Philadelphia 380
Pipes, Daniel 112
Pire 355, 475-76
Planck, Max XXVI, 7, 265, 271, 407, 532
Pollaczek, Felix 254, 544
Polonya 70, 121, 195, 224, 232-33, 239, 248, 315, 323-24, 404, 413, 461, 468, 476
Popper, Karl R. 6
Portekiz 593
Potsdam 225, 328-29
Praetorius, Ernst 6, 107-108, 111, 494, 528, 545
Prag 5, 47, 226-228, 230, 234, 236, 242, 245, 265, 361, 364, 369, 384, 409, 412-415, 418, 420- 422, 425, 465-66, 469-471
Prager, Wilhelm (William) XIX, 248, 255, 259-262, 266, 361-364, 440, 532, 545
Prens Adaları 465
Primo et unico loco 442
Princeton 1, 12, 30, 258, 359, 361-62, 364, 366, 369-70, 378, 405, 418, 531-533
Princeton İleri Araştırmalar Enstitüsü, 85, 253, 362, 368, 375, 531
Princeton Üniversitesi XXII, XXVI, 1, 253, 359, 369-70
Proger, Samuel 193
Protestan 131, 330, 362, 368, 469
Prusya Devlet Kütüphanesi 79, 84
psikiyatri 194, 492, 546
psikanaliz 6
Pulewka, Paul 239-241, 333, 376, 545

Queens College 253, 366-67

Rado, Tibor 367
radyobiyoloji 97
radyoloji XXI, 162, 243-247, 266, 532-33, 542- 546
rahibeler 480, 483, 486, 491
Rathenau, Gert 439
Redhouse English-Turkish Dictionary 85
Redhouse Turkish-English Dictionary 85
reform 2, 8-10, 15-16, 23, 25, 27, 51, 58-59, 82, 92, 112, 125, 133-34, 162, 164, 185, 197, 231, 297, 299, 411, 474, 487-88, 496, 499, 516-17, 520, 524, 528, 539
reformcular 40-41, 51, 125, 127-28, 142, 164, 170, 199
Rehovot 235, 402-403, 504
Reich 41, 131, 171, 245, 300, 317, 326, 329
Reichdeutschen 316
Reichenbach, Hans XIX, 5, 198, 247, 269-271, 308, 369-70, 373, 418, 443, 450-452, 489, 493-94, 531-32, 545
Reichlin, Seymour 193
Reichstag 129, 142, 322, 463
Reid, Norman H. XXVI
Reimann, Friedrich 545
Reininger, Margarethe XXI, 244-45, 247, 545
Reininger, Walter XXI, 244-45, 247, 545
Reisman, A. 462, 550
Reuter, Ernst 21, 49, 127-129, 323, 446, 449, 480, 491, 494, 545
Ribbentrop, Joachim von 315
Ricci, Umberto 141-42, 153, 545
Richardson, Roland G. D. 362
Richter, Richard 165
Rieger, Walter 263, 268, 439
Riga 310
Rilke, R. M. 104, 248, 251
Rio de Janeiro 440
Ritter, Hellmut 48, 76, 82, 85, 412, 545
Robert Kolej 36-37, 414, 445, 465, 473-74, 476-77, 480, 493, 516, 524
Robertson, E. F. XXVI
Rochester Üniversitesi 239, 532
Rockefeller Vakfı XXVI, 27, 30, 32-34, 164, 197, 237, 242, 299-300, 304-305, 335, 364, 372, 383-84, 406, 408, 531
Rockefeller Tıp Araştırmaları Enstitüsü 377, 419
Rodos 354-55

Rohde, Georg 82-83, 545
Rohe, Mies van der 57
Roma 141, 440, 487
Roma hukuku 150, 545
Roma nova quae est Constantinapoli 138
Roman filolojisi 84-85, 87, 542
Romanoloji 87, 427, 541-42
Romanya 154, 334, 348-350, 404, 461, 476, 492
Roosevelt, F.D. 3, 314, 328, 331, 359, 375, 404
Rosenhaum, Harry 545
Rosenberg, Hans 229-30, 381-383, 531, 545
Rosenthal, Harald 90-91
Rosie the Riveter 366
Royds, Thomas 230, 545
Röntgen, Wilhelm Conrad 7
Röpke, Wilhelm 48, 126, 130-135, 138, 143, 153, 344, 545
Ruben, Gerhard 229, 357, 459, 484
Ruben, Walter 545
Rumlar 40, 345, 457, 468
Rus Devrimi 15, 129
Ruslar XX, 225, 343, 378
Russell, Bertrand 418, 532
Rusya 8, 10, 58, 128, 315, 333, 341, 349, 352, 362, 377, 379, 450, 476, 480, 500
Rüstow, Alexander 2, 48, 126-27, 134-138, 148, 153, 343-44, 449, 531
Rüstov, Dankwart A. 1, 2, 533

Sabancı Üniversitesi 37, 152, 507
Sabetay Sevi 86
Said, Edward 84
Salomon-Calvi, Peter 545
Salomon, Hans 545
Salkım Hanım'ın Taneleri 347
Samsun 8, 177
Samuels, Herbert 411
Sanjian, Avedis K. 86
Saraçoğlu, Şükrü 346, 348
Sauerbruch, Ernst Ferdinand 195-96
Saydam, Refik 172, 233, 240, 460, 462
Schiicking, Alfred 56
Schlenk, Wilhelm 545
Schlick, Moritz 5-6
Schlossman, Arthur 43, 170-71
Schlösinger, Walter 108
Schmidt, Gerhard 193
Schnee, Ludwig 94, 241, 545
Schneider, Ernst 545
Schocken, Wolfgang 108, 545
Schönfeld, Friedrich 108, 545
Schütte, Ludwig, 545
Schütte-Lihotzky, Margarete XX, 7, 51-54, 127, 262, 545
Schwarz, Andreas Bertalan 150-51, 162-63, 165, 172, 184, 301, 305, 316, 335, 375, 406-408, 439, 457, 528, 545
Schwarz, Robert 193
Schwarz, William 193
Schwartz, Philipp 406, 531, 545
Schwerin, Paula 235, 440
Scurla, Dr. Herbert 317-319, 321-323, 325, 326-27, 361
Scurla raporu 316, 321-22, 324
Sela, Michael 235, 427
Sertabiboğlu, Muzaffer 31
Sgalitzer, Max XXI, 30, 244-45, 428, 490, 532-33, 545
Shapely, Harlow 383-84
Shaw, Stanford 161, 351
Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti 16, 172, 176
Sievert, Alice (Haurowitz) 234, 460, 464, 468, 493, 533
Simmons, Ruth 364
Sinoloji 77, 87, 542
Sivas 8
Siyonizm 6
Skinner, Robert 16, 314
Slutsky, Y. 551
Sonad, Kamil 115
sosyal bilimler XXVI, 3, 37, 59, 127, 473
sosyoloji 1, 2, 83, 87, 131, 136-37, 140, 151, 460, 543
Sovyetler Birliği XXI, 52, 126-27, 129, 154, 195, 248, 342, 347, 349, 362, 374, 423, 462, 500, 521
Spitzer, Leo 87, 308-310, 427, 450-51, 531, 545
Sportverein 313
Springer Verlag 184, 364
SSCB 315
Stalingrad 41, 377, 476-77

Stalingrad muharebesi 377
St. Andrews Üniversitesi XXVI, 225, 227, 254, 260, 268, 384
Stark, Johannes 7, 41, 416, 418
Staudenmaier, John 10, 525
Steinhardt, Laurence 404, 419, 447, 461
Steinitz, Kurt 167-169, 456, 480, 533, 545
Stephan, Walter 94, 545
Strull, Charles 393
Struma olayı XXII, 333-34
Strupp, Karl 385, 546
Struve, Otto 229, 381-82
Stummvoll, Joseph 80
Sultan Abdülhamid 520
Sultan I. Ahmed 61
Sultan Ahmed Camisi 148
Sultan II. Bayezid 11, 161
Sulzberger, Frank 381
Suudi Arabistan 155
Südetler bölgesi 4, 409, 413
Svilengrad 354
Stromgren, Elis 381-82
Sturm Staffel 313
Sulzberg, Frank A. 381
Suriye 78, 153, 304, 350, 363, 477, 549
Sussex Üniversitesi XXVI
Szekesfehervar 414
Szent-Györgyi, Albert 466
Szilard, Leo 3

şarkiyatçılık 78

Taksim XX, 113, 148
Taliban 115
Tanyeli, Uğur 58
tarafsızlık 2, 12-14, 41, 233-34, 307, 315, 334, 349, 352, 402, 447, 454, 461, 466, 479
TASS 315
Tasvir-i Efkâr 345
Taut, Bruno 52, 56-60, 357, 497, 546
Taylor, Frederick W. XIX, 52
Tekand, Selahattin 172, 176-178
teknoloji 4, 103, 134, 162, 171, 226, 246-47, 249, 262, 266, 318, 488, 497-508, 510-514, 516, 522-23, 525, 539, 543, 547
Tel Aviv XXVI, 167, 450
telgraf 11-12, 24, 138, 195, 238, 302, 363, 374-75, 482, 497
Teller, Edward 3, 424
Tercüme Bürosu 453
Teutonia 312-13
Thannhauser, Siegfried 193
Thatcher, M. 134
Thomas, Wilhur K. 380
ticaret hukuku 29, 151, 543
Tietze, Andreas XX, 7, 85-87, 356, 420, 531, 546
Toepke, Axel 312
Toker, Ahmed Burhaneddin 196
Toker, Özden 333
toksikoloji 240-41, 545
Tollmien, Walter 416
Toriel, Matilda 355
Tosca 106-107
Trakya 303, 349
Trieste 75, 226, 475
Troçki, Lev 15
Tschulok, Sinai 10
Tunus 511
Turkish Daily News 107, 116, 347
Turnverein 313
Türk Herpetoloji Merkezi 96
Türk hükümeti XXII, 11-12, 29, 39, 81, 90, 105, 107, 140, 144, 163-64, 184, 195, 197-98, 244, 260, 303-304, 308, 310, 312-13, 332, 348, 351, 354, 360, 363, 379, 411, 440, 445, 447, 454, 458, 461-62, 474, 500, 531
Türkiye XX, XXI, XXIII, XXVII, 1-3, 5, 7-16, 25-29, 31, 33, 35-37, 39-43, 46-49, 51-55, 58-60, 71-72, 74-80, 82-85, 87-96, 103, 105-110, 112-116, 125-131, 133-146, 148-155, 162-173, 175, 177-180, 182-192, 194-200, 223-225, 227-234, 237, 240-248, 250-51, 253, 255-56, 259-263, 266-67, 270-272, 298-301, 303-308, 310-317, 319, 321, 323-326, 328, 330, 332-335, 341-357, 360, 365-66, 368, 370, 373-74, 378-380, 385, 402-404, 407, 409-412, 414, 416-421, 423-424, 426-429, 437, 439, 440-41, 444, 446-47, 449-50, 452-454, 456-57, 459-461, 463-467, 469, 471, 474-477, 479-482, 484, 486-87, 489-529, 531-32, 537-539, 547-549
Türkleştirme 347-48
Türkoloji 77, 85, 87, 541, 546

Uhlmann, Erich 244, 532, 546
Uludağ 199, 240, 455, 465, 489, 490
Uluslararası Hukuk 396-398, 546
Uluslararası Para Fonu (IMF) 153, 511
Ulutin, Orhan N. 37
Uppsala 74, 459
Uşaklıgil, Halit Ziya 87
Uzman, Lahut 424-25
Uzman, Mazhar 466

Ülkümen, Selahattin 354-55
üniversite reformu 23, 59, 92, 149, 164, 231, 299, 411, 520, 539
Üsdiken, Behlül 152

Vahlen, Theodor 250-51
Varlık Vergisi 344-348, 516
Veblen, Oswald 253, 258, 378-380, 384
Venedik 110, 475
Venezüella 95, 241
Verein Aktives Müzesi 479, 515
Verein Ernst Mach 5
Vichy Hükümeti 351, 419
Villwock, Wolfgang 89, 91
Virginia 459, 478, 480, 532
Viyana 6, 17, 46, 52-55, 85, 108, 139-40, 186, 189, 191, 245-46, 248, 251, 253-54, 272, 318, 406, 409, 421, 444
Viyana Çevresi 5, 6, 251
Viyana Üniversitesi 6, 85, 244-246, 318, 370

Wagner, Martin 55, 92, 546
Waldheim, Kurt 53
Wannsee Konferansı 374
Warburg Maliye Kurumu 462
Washington, S. Walter 306
Watkins, Nancy H. XXVI, XXVII
Weaver, Warren 383
Weber, Maja 109
Weil, Hermann 375
Wein, Max 263
Weinstein, Alexander 372
Weinstein, Louis 193
Weissglass, Carl XXI, 246
Weiss, Paul 365
Weizmann, Chaim 341, 352
Weizmann Enstitüsü 504, 513
Welles, C. Bradford 151, 335, 375
Wertheimer, Max 6, 253
Westheim, Paul 114
West Virginia 532
Weyl, Hermann 253, 258, 362, 364, 366-67, 370, 380
Wheaton College 257, 259, 367
Widman, Horst 87, 520
Wien, Wilhelm 7
Wiesbaden 135, 224, 228, 429, 472
Willbrandt, Hans 326
Wilser, Julius Ludwig 81
Winterstein, Hans 37, 162, 242-43, 342, 409, 494, 546
Wisconsin XXI, 128, 381, 428, 493
Wise, Stephen S. 330
Wolodkewitsch, Nikolaus 244, 546
Woytinsky-Tarnow-Baade planı 143
Wuerzburg 454, 456
Würzburg 182-83
Wyman, David S. 375

Yad Vaşem XXVII, 354-55
Yahil, Lehi 350
Yahudiler XXII, 2, 5, 14-16, 40, 42, 47, 87, 151, 167, 198, 303-304, 311, 313-14, 316, 321, 328, 330-31, 334, 343-346, 348-49, 352, 354-356, 359, 363, 367, 370, 374-75, 383-84, 404-405, 411, 414, 417, 419, 450, 453, 461-464, 475, 480, 509
Yahudi Ajansı 346, 350-51, 404, 460, 461
Yahudi göçmenler 109, 188, 230, 315, 332, 351, 483, 526
Yahudi hastaneleri 47, 196, 427, 531
Yahudi ırkı 17, 314
Yahudi topluluğu 47, 143, 351
Yale Üniversitesi 85, 151, 194
Yener, Aslıhan 75
Yerkes Gözlemevi 381-82
Yıldız Teknik Üniversitesi 58
Yozgat 446, 458-59, 479-483
Yunanistan 7, 74, 342-43, 347, 349, 355, 376, 454, 459, 463, 466, 476, 521
Yişuv 41, 351-52, 355
Yizreel Vadisi 168
YÖK 520
Yugoslavya 349, 462

Yücel, Hasan Ali 82, 88, 106, 452-53
Yücel, Tahsin 34-35
Yüksek Ziraat Enstitüsü 80, 537

Zeynep Hanım Konağı 226, 496
ziraat 93, 510
Ziraat Vekâleti 16, 93, 322
zoocoğrafya 89-92
zooloji 88-97, 162, 443, 544
Zuckmayer, Eduard K. 109-111, 486, 546
Zürich 11, 16, 109, 164, 195, 197, 267, 301, 406, 439